

Universitat Autònoma de Barcelona

TESI DOCTORAL EN DEMOGRAFIA

DEPARTAMENT DE GEOGRAFIA / CENTRE D'ESTUDIS DEMOGRÀFICS
UNIVERSITAT AUTÒNOMA DE BARCELONA

**El Moviment Natural de la Població.
Història, conceptes i anàlisi crítica dels continguts**

Teresa Antònia Cusidó i Vallverdú

Direcció:

Dra. Anna Cabré i Pla

Dr. Albert Esteve i Palós

Centre d'Estudis Demogràfics

Bellaterra, 2011

Agraïments

Voldria agrair, en primer lloc, al Departament de Geografia de la Universitat Autònoma de Barcelona, i molt especialment a la doctora Anna Cabré Pla, haver-me admès en el programa de Doctorat en Demografia per a la realització de la meva Tesi doctoral, una Tesi que tracta d'una de les fonts principals per a l'anàlisi de la dinàmica demogràfica de la població. Nogensmenys, tinc la satisfacció d'haver estat alumna del Programa Interuniversitari de Doctorat en Història Econòmica (UB-UAB), la qual cosa va suposar entrar en contacte amb el Departament d'Història i Institucions Econòmiques de la Facultat d'Econòmiques de la Universitat de Barcelona, del qual en formaria part durant més de dos anys. És una satisfacció haver estudiat i treballat envoltada d'un grup de professors, en majúscules, amb un grau d'exigència i seriositat personal i científica a vegades difícil de trobar en el món universitari d'avui dia. En sento, doncs, privilegiada per haver pogut aprendre i formar-me en dos dels programes de doctorat amb més excel·lència a Espanya.

Vull emfatitzar la meva més sincera gratitud a l'Anna Cabré per oferir-me la possibilitat de reprendre els meus estudis de Tercer cicle en aquesta casa, el Centre d'Estudis Demogràfics, que ella ha sabut fer-lo nostre, al marge del temps i de la distància. Ha estat per a mi un privilegi poder treballar en un centre d'investigació com el CED, envoltada de persones d'una qualitat professional i humana indiscutible, que en tot moment han estat accessibles en la consecució d'aquesta Tesi de doctorat que ara es presenta.

A l'Albert, el meu codirector del treball de recerca, vull fer-li saber que la seva orientació, l'enfocament i el plantejament en el seguiment d'aquesta memòria d'investigació i la seva actitud, sempre i en tot moment constructiva, m'han esperonat.

Àngels? Tu em vares acompanyar durant molts anys en el meu aprenentatge de la demografia històrica. En els teus treballs vaig descobrir la importància que per a tot investigador té assolir un bon coneixement de les fonts amb que es treballa. Recordo que sempre m'insisties en la publicació d'un treball semblant al que ara es presenta en annex, aleshores sobre els censos de població. Ja ho veus, ho he fet, he seguit els teus consells i t'he recordat molt especialment en fer-ho, sobretot m'ha animat el valor que donares a aquell treball de fa anys i el suport mostrat durant la nostra relació en el CED. Moltes gràcies Àngels.

Als meus amics de fa anys i a les poques amistats novelles, totes elles molt intenses. Els qui sempre m'han fet costat i, amb els seus consells crítics i sincers, personals i acadèmics, amb el seu bon fer amable i respectuós, m'han fet

---

companyonia en el més agresta i joiós. Si hom em pregunta què és l'amistat, què són els amics, jo només puc respondre: *el que hem viscut plegats*.

A en Miquel li dono les gràcies més íntimes i personals. Sense la seva ferma convicció en la viabilitat d'aquest projecte i sense la seva advocacia, a vegades dura, que no m'ha deixat abandonar ni un instant, avui no escriuria aquestes paraules. Ell ha confiat en mi més que jo mateixa, ell ha sabut veure més enllà del que els meus propis ulls han estat capaços. El seu convenciment m'ha donat seguretat i empenta, gràcies per fer-me confiança i donar-me suport, no obstant les meves esplèndides, sonades i geniüdes repataneries tan necessàries per al desfogament humà.

Als meus fills, en Miquel i en Quim, els dedico el més dolç dels meus agraïments, perquè amb ells he après dels meus propis ensenyaments. Emmirallant-me en vosaltres he escoltat els meus propis consells. I les vostres constants mostres d'afecte i comprensió, sobretot en els moments més difícils, quan heu hagut d'aguantar el meu mal geni, han fet que hi hagués un dia a dia en la realització d'un treball que finalment veu la llum. Gràcies per haver-me mantingut en la realitat més quotidiana, la nostra, la de tots quatre, perquè això m'ha permès gaudir de dos plaers alhora i sense contradiccions.

ÍNDEX

Acrònims.....	17
I PART: EL MOVIMENT NATURAL DE LA POBLACIÓ: ORIGEN, HISTÒRIA I ORGANITZACIÓ	
PRESENTACIÓ.....	19
Objectius.....	19
Delimitació del període.....	21
Estructura de la tesi.....	23
Eines documentals per a la recerca.....	24
Metodologia i procediment.....	26
Perspectiva d'anàlisi.....	28
I FONTS DEMOGRÀFIQUES I ORGANISMES ESTADÍSTICS OFICIALS A ESPANYA.....	31
I.1 FONTS ESTADÍSTIQUES D'INTERÈS DEMOGRÀFIC.....	31
I.1.1 DEFINICIÓ DE FONTS ESTADÍSTIQUES D'INFORMACIÓ DEMOGRÀFICA.....	31
I.1.2 TIPOLOGIA DE LES FONTS ESTADÍSTIQUES D'INTERÈS DEMOGRÀFIC.....	33
Fonts històriques i fonts modernes.....	33
Fonts generals i fonts locals.....	35
Fonts de dades dinàmiques i estructurals.....	37
I.2 LA CONSOLIDACIÓ DEL SERVEI D'ESTADÍSTICA OFICIAL A ESPANYA.....	39
I.2.1 ELS ORGANISMES ESTADÍSTICS ABANS DE 1856.....	39
L'estadística durant l'Època Moderna: segles XVI a XVIII.....	39
La primera meitat del segle XIX.....	48
I.2.2 ELS ORGANISMES OFICIALS D'ESTADÍSTICA DE 1856 A 1945.....	55
La Comisión de Estadística General del Reino.....	55
La Junta General de Estadística.....	58
De l'Instituto Geográfico y Estadístico a l'Instituto Geográfico, Catastral y Estadístico.....	63
La creació de l' <i>Instituto Nacional de Estadística</i> (INE).....	93
II EL MOVIMENT NATURAL DE LA POBLACIÓ.....	95
II.1 DEFINICIÓ DE LA FONT.....	95
II.2 ORIGEN I EVOLUCIÓ HISTÒRICA DEL SISTEMA D'ESTADÍSTIQUES VITALS A ESPANYA.....	103
II.2.1 EL PRECEDENT: ELS REGISTRES PARROQUIALS.....	105
II.2.2 EL REGISTRE CIVIL COM A FONT DE BASE DEL MOVIMENT NATURAL DE LA POBLACIÓ.....	110
II.2.3 IMPLICACIONS GENERALS DEL REGISTRE I CODI CIVILS EN EL SISTEMA D'ESTADÍSTIQUES VITALS.....	124
Aspectes generals sobre els factors registrals amb repercussió en un sistema d'estadístiques vitals.....	124
Apunts sobre les pràctiques registrals espanyola i internacionals en el sistema d'estadístiques vitals.....	128
II.3 PUBLICACIONS, ESTRUCTURA I CONTINGUT DEL MNP.....	145

II.3.1 DE 1858 A 1899.....	145
II.3.2 DE 1900 A 1974.....	148
II.3.3 DE 1975 EN ENDAVANT	150
II.4 ELS INFORMES ESTADÍSTICS I EL SISTEMA D'ESTADÍSTIQUES VITALS	153
II.4.1 LES DADES DE BASE: LA INFORMACIÓ RECOLLIDA EN LES ACTES DEL REGISTRE CIVIL.....	155
II.4.2 ASPECTES GENERALS DELS PROCEDIMENTS SEGUI TS EN L'OBTENCIÓ DE LES DADES DEL REGISTRE CIVIL.....	163
II.4.3 ELS INFORMES ESTADÍSTICS DEL SEGLE XIX: CONTINGUTS I PROCEDIMENTS	171
Importància i utilitat dels informes estadístics del vuit-cents	171
Les taules estadístiques resum i els extractes de les inscripcions practicades en el Registre civil.....	173
II.4.4 ELS BUTLLETINS ESTADÍSTICS DEL SEGLE XX.....	222
Els butlletins individuals anteriors a l'any 1960.....	225
Els butlletins estadístics establerts el 1960.....	233
Els butlletins estadístics a partir de 1975.....	246
II.4.5 ELS CERTIFICATS MÈDICS I ELS BUTLLETINS ESTADÍSTICS	252
La importància de la certificació mèdica del naixement i de la mort	252
Certificat facultatiu <i>versus</i> butlletí estadístic.....	255
Els certificats facultatius de naixement i de criatura abortiva	256
El Certificat Mèdic de Defunció i el registre de la causa de defunció.....	263
III CONCEPTES, VARIABLES I CREUAMENTS DE LES ESTADÍSTIQUES DEL MOVIMENT NATURAL DE LA POBLACIÓ.....	282
III.1 GEOREFERENCIACIÓ, DESAGREGACIÓ I REFERÈNCIA TEMPORAL DE LES DADES.....	282
III.1.1 GEOREFERENCIACIÓ DE LES DADES.....	283
Criteri d'inscripció en la georeferenciació de les dades	283
Criteri geogràfic en l'agregació de les dades.....	290
III.1.2 ÀMBIT GEOGRÀFIC DE LA PUBLICACIÓ.....	302
Municipis no capitals de província.....	304
Províncies i capitals provincials	312
III.1.3 REFERÈNCIA I DESAGREGACIÓ TEMPORALS DE LES DADES.....	313
Referència temporal de les dades	313
Desagregació temporal de les dades	316
III.2 SECCIÓ DE NAIXEMENTS: Estadística de Naixements, Estadística d'Avortaments i Estadística de Parts.....	318
III.2.1 DEFINICIÓ I NOTES BÀSIQUES SOBRE ELS CONCEPTES I LES VARIABLES RECOLLIDES A LA SECCIÓ DE NAIXEMENTS.....	318
Usos internacionals entorn a la definició estadística de naixement i defunció fetal.....	318
A l'entorn de la regulació legal de nascut viu i d'avortament en el règim jurídic espanyol.	335
Definició conceptual dels termes emprats en la Secció de Naixements del MNP.....	345
Inconsistències i problemes plantejats per la naturalesa de les dades del MNP	356
Infantaments	371
Multiplicitat dels parts.....	373

Legitimitat	373
III.2.2 VARIABLES I CREUAMENTS PRESENTATS A LA SECCIÓ DE NAIXEMENTS	386
III.2.2.1 L'ESTADÍSTICA DE "ALUMBRAMIENTOS"	386
Multiplicitat dels infantaments per sexes reunits i per sexe	386
III.2.2.2 L'ESTADÍSTICA DE NAIXEMENTS	388
Nascuts vius per legitimitat i sexe	388
Nascuts vius legítims per residència paterna i sexe	390
Nascuts vius per edat del pares i per legitimitat	391
III.2.2.3 L'ESTADÍSTICA D'AVORTAMENTS	392
Avortaments per legitimitat i sexe	392
Avortaments per sexe i avortaments per viabilitat i sexe	393
Avortaments per edat dels pares	394
III.3 SECCIÓ DE MATRIMONIS: Estadística de Matrimonis.....	400
III.3.1 DEFINICIÓ I NOTES BÀSIQUES SOBRE ELS CONCEPTES I LES VARIABLES ASSOCIADAES A LA SECCIÓ DE MATRIMONIS.....	400
A l'entorn de la definició operativa del terme Matrimoni	400
Detall de l'evolució del sistema matrimonial a Espanya i dels seus efectes en la pràctica registral.....	409
Efectes del sistema matrimonial i de les lleis de Registre i Codi civils espanyols en les estadístiques derivades del Registre civil	434
EDAT AL MATRIMONI	470
ESTAT CIVIL	474
PARENTIU DELS CONTRAENTS	476
LEGITIMACIÓ.....	480
III.3.2 VARIABLES I CREUAMENTS PRESENTATS A LA SECCIÓ DE MATRIMONIS	482
III.3.2.1 L'ESTADÍSTICA DE MATRIMONIS	482
Matrimonis per edat dels cònjuges	483
Matrimonis per estat civil anterior dels cònjuges	486
Matrimonis per estat civil anterior dels cònjuges i edat al matrimoni	487
Altres classificacions dels matrimonis.....	488
III.4 SECCIÓ DE DEFUNCIONS: Estadística de defuncions	494
III.4.1 DEFINICIÓ I NOTES BÀSIQUES SOBRE ELS CONCEPTES I LES VARIABLES ASSOCIADAES A LES ESTADÍSTIQUES DE DEFUNCIÓ	494
Defunció	494
Causes de defunció	503
Professió	523
III.4.2 VARIABLES I CREUAMENTS PRESENTATS A LA SECCIÓ DE DEFUNCIONS.....	532
III.4.2.1 CLASSIFICACIONS GENERALS DE LES DEFUNCIONS.....	532
Classificació de les defuncions per sexe i edat	532
Defuncions per lloc de residència del finat.....	539
Altres classificacions	540
III.4.2.2 CLASSIFICACIONS ESPECIALS DE LES DEFUNCIONS.....	541
Classificació de les defuncions per causa, sexe i edat	541

Classificació de les defuncions per professions, causes, sexe i edat.....	544
IV EN RESUM I CONCLUSIÓ	550
Del Movimiento Natural de la Población	550
Fragilitat institucional i organitzativa de la font estadística	552
Discontinuitats i continuïtats	556
Inconsistència de les dades publicades	568
Dels aspectes a desenvolupar en futures recerques i altres reflexions	570
BIBLIOGRAFIA	571
ANNEX	603

ÍNDEX DE TAULES

Taula 1. Declarants i terminis d'inscripció en el Registre civil segons les lleis de Registre civil 1870 i 1957 i els respectius reglaments.....	139
Taula 2: Circumstàncies declarades per a la inscripció del naixement en el Registre civil, 1870-1988.....	159
Taula 3: Circumstàncies declarades per a la inscripció del matrimoni en el Registre civil, 1870-1988.....	160
Taula 4: Circumstàncies declarades per a la inscripció de la defunció en el Registre civil, 1870-1988.....	161
Taula 5. Adequació dels epígrafs requerits en els butlletins estadístics espanyols de nascuts vius respecte dels recomanats per Nacions Unides el 1953.....	236
Taula 6. Adequació dels epígrafs requerits en els butlletins estadístics espanyols d'avortament respecte dels recomanats per Nacions Unides l'any.....	239
Taula 7. Adequació dels epígrafs requerits en els butlletins estadístics espanyols de matrimoni respecte dels recomanats per Nacions Unides l'any 1953.....	242
Taula 8. Adequació dels epígrafs requerits en els butlletins estadístics espanyols de defunció respecte dels recomanats per Nacions Unides l'any 1953.....	244
Taula 9: Principals disposicions en matèria de règim local (1812-1966).....	293
Taula 10: Agregacions i segregacions dels municipis presents al MNP de 1886 a 1974.....	299
Taula 11. Nivells de desagregació territorial de la informació del Moviment Natural de la Població, 1858-1974.....	302
Taula 12: Municipis no capitals provincials per anys totals i períodes de presència en les estadístiques municipals del MNP, 1886-1974.....	306
Taula 13: Municipis no capitals provincials per anys de presència al MNP (1886-1974).....	307
Taula 14: Nombre de municipis presents en algun any al MNP per períodes intercensals i llindars poblacionals.....	309
Taula 15: Percentatge de la població de fet dels municipis no capitals provincials presents al MNP respecte el total de Catalunya.....	310
Taula 16: Percentatge de la població de fet dels municipis i capitals provincials presents al MNP respecte el total de Catalunya.....	311
Taula 17: Variables i creuaments presents en la secció de naixements del MNP per nivell de desagregació territorial, 1858-1870.....	394
Taula 18: Variables i creuaments presents en la secció de naixements del MNP, Municipis 1878-1974.....	395
Taula 19: Variables i creuaments presents en la secció de naixements del MNP, Capitals provincials 1878-1974.....	396
Taula 20: Variables i creuaments presents en la secció de naixements del MNP, Províncies 1878-1974.....	397
Taula 21: Variables i creuaments presents en la secció de naixements del MNP, Total nacional 1878-1974.....	398
Taula 22. Edat legal al matrimoni fins l'any 1929 per països.....	472
Taula 23: Estructures d'edat en les estadístiques de matrimonis del MNP, 1863-1974.....	483
Taula 24: Variables i creuaments presents en la secció de matrimonis del MNP per nivell de desagregació territorial, 1858-1870.....	488

Taula 25: Variables i creuaments presents en la secció de matrimonis del MNP, Municipis 1878-1974.....	489
Taula 26: Variables i creuaments presents en la secció de matrimonis del MNP, Capitals provincials 1878-1974.....	490
Taula 27: Variables i creuaments presents en la secció de matrimonis del MNP, Províncies 1878-1974.....	491
Taula 28: Variables i creuaments presents en la secció de matrimonis del MNP, Total nacional 1878-1974	492
Taula 29: Classificació de les professions en el MNP i llur correspondència amb la classificació detallada, 1903-1929	524
Taula 30: Classificació de les professions en el MNP i llur correspondència amb la classificació detallada, 1930-1950	527
Taula 31: Desagregació per edat de les defuncions i nivell de desagregació territorial en el MNP, 1860-1974	536
Taula 32: Variables i creuaments presents en la secció de defuncions del MNP per nivell de desagregació territorial, 1858-1870.....	544
Taula 33: Variables i creuaments presents en la secció de defuncions del MNP, Municipis 1878-1974.....	545
Taula 34: Variables i creuaments presents en la secció de defuncions del MNP, Capitals provincials 1878-1974.....	546
Taula 35: Variables i creuaments presents en la secció de defuncions del MNP, Províncies 1878-1974.....	547
Taula 36: Variables i creuaments presents en la secció de defuncions del MNP, Total nacional 1878-1974	548

ÍNDIX DE GRPAFICS

Gràfic 1. Taxa de creixement anual de les defuncions registrades al municipi de Barcelona, 1858-1974.....	296
Gràfic 2. Taxa de creixement anual de les defuncions registrades al municipi de Girona, 1900-1974.....	297

ÍNDIX D'IMATGES

Imatge 1. Taules resum dels extractes trimestrals de naixements, matrimonis i defuncions manats formar per la Reial ordre de 14 de maig de 1836	175
Imatge 2. Quadres numèrics resum dels extractes trimestrals de baptismes, matrimonis i defuncions manats formar per la Reial ordre d'1 de desembre de 1837.....	179
Imatge 3. Models de paperetes acreditatives de les inscripcions de naixement, matrimoni i defunció efectuades en el Registre civil en ús durant el darrer terç del vuit-cents.....	182
Imatge4. Informes estadístics introduïts l'any 1860 a proposta de la <i>Dirección general de Beneficencia y Sanidad</i>	187
Imatge 5. Informe estadístic de naixement segons la viabilitat dels nats introduït l'any 1862.....	191

Imatge 6. Formularis preestablerts del llibre-registre de naixements, introduïts el 1863, a emplenar pels mossens de parròquia.....	195
Imatge 7. Formularis preestablerts del llibre-registre de naixements, matrimonis i defuncions, introduïts el 1863, a emplenar pels Ajuntaments	195
Imatge 8. Informes estadístics establerts per a la formació del Moviment Natural de la Població de l'any 1868 a 1870.....	201
Imatge 9. Informes estadístics de matrimoni dissenyats per a la formació del Moviment Natural de la Població de l'any 1870 arran de l'entrada en vigor de la Llei provisional de matrimoni civil de 18 de juny d'aquell any	203
Imatge 10. Models d'informes estadístics addicionals per a la formació del MNP introduïts per la <i>Direcció general de Estadística</i> el 1871	204
Imatge 11. Models introduïts el 1871 per a la formació del MNP d'acord amb els preceptes legals de les lleis de Matrimoni i Registre civils aprovats el 1870	209
Imatge 12. Models impresos de paperetes individuals dissenyades per a la transcripció de la informació continguda en les inscripcions verificades en el Registre civil des de l'any 1876.....	213
Imatge 13. Reforma dels models impresos de paperetes individuals efectuada el 1881 per a la transcripció de la informació continguda en les inscripcions verificades en el Registre civil.....	217
Imatge 14. Taula resum per a l'anotació del nombre de paperetes individuals entregades pels Jutjats municipals a l'Oficina provincial d'estadística, introduïda el 1883	219
Imatge 15. Formularis impresos del model de declaració de naixement en el Registre civil i Certificat mèdic del part, introduïts el 1951	259
Imatge 16. Model de certificat mèdic de naixement per al Registre civil, introduït el 1959.....	260
Imatge 17. Model de comunicat mèdic d'infantament de criatura abortiva, introduït el 1959.....	261
Imatge 18. Model de Certificat Mèdic de Defunció que ha d'acompanyar la declaració de la mateixa en el Registre civil de Madrid, introduït el 1872.....	264
Imatge 19. Certificat Mèdic de Defunció vigent seguint l'article 77 de la Llei provisional del Registre civil de 17 de juny de 1870	268
Imatge 20. Certificat mèdic de defunció aprovat per Ordre de 24 de desembre de 1958.....	269
Imatge 21. Reproducció del Butlletí Estadístic de Defunció vigent fins l'any 1959.....	272
Imatge 22. Detall del Butlletí Estadístic de Defunció introduït de l'1 de gener de 1960 destinat a la informació sobre el procés mòrbid.....	273
Imatge 23. Model Internacional de Certificat Mèdic de Causa de Defunció proposat per l'Organització Mundial de la Salut l'any 1948	519

ÍNDIX DE FIGURES

Figura 1. Reproducció dels informes estadístics mensuals elaborats pel Servei provincial d'estadística a partir dels butlletins estadístics individuals tramesos pels Jutjats municipals durant la primera meitat del segle XX.....	227
Figura 2. Taula estadística mensual dels parts, naixements i avortaments esdevinguts en cadascun dels municipis de la província de referència. Reproducció del model vigent fins a l'any 1959.....	229
Figura3 . Taula estadística mensual de les defuncions esdevingudes en cadascun dels municipis de la província de referència. Reproducció del model del vigent fins a l'any 1959.....	229
Figura 4. Taula estadística anual de les defuncions segons sexe, estat civil i grups d'edat. Reproducció del model vigent fins a l'any 1959.....	230

Figura 5. Taula estadística mensual de les defuncions esdevingudes en municipis majors de 2000 habitants, caps de partit judicial, capitals provincials i província. Reproducció del model vigent fins a l'any 1959.....	230
Figura 6. Taula estadística anual per províncies dels nascuts vius legítims per edat recíproca dels pares, i dels il·legítims per edat de la mare. Reproducció del model vigent fins a l'any 1959	232
Figura 7. Reproducció de les taules "Nacimientos y defunciones por sexo y estado civil.- Diferencia entre los nacimientos y las defunciones.- Nacidos muertos" dels MNP de 1861 i 1870	351

ÍNDIX D'ESQUEMES

Esquema 1. Tipologies de les fonts estadístiques d'interès demogràfic.....	38
Esquema 2. Conceptes i terminologia utilitzada en l'Estadística de Naixements del MNP, 1858-1860.....	345
Esquema 3. Conceptes i terminologia utilitzada en l'Estadística de Naixements del MNP, 1861-1870.....	347
Esquema 4. Conceptes i terminologia utilitzada en la Secció de Naixements del MNP, 1878-1974.....	353
Esquema 5. Conceptes i terminologia utilitzada a la Secció de Naixements del MNP, 1975-2008.....	354
Esquema 6. Subpoblacions incloses en el terme <i>Alumbramiento</i> en el MNP des de 1975	371
Esquema 7. La classificació dels parts per multiplicitat en el MNP, 1863-1974	386

ÍNDIX DE L'ANNEX**Formularis i Butlletins estadístics**

Formularis establerts el 1836: *Circular del Gobierno civil de la provincia de Badajoz* comunicant la Reial Ordre de 19 de gener de 1836 de la Governació del Regne sobre els models de llibre a seguir pels batlles dels Ajuntaments per al registre dels naixements, matrimonis, defuncions i relació d'expòsits, llibres manats formar per l'article 36 del *Real Decreto para el arreglo provisional de los Ayuntamientos de la Península é Islas adyacentes* de 23 de juliol de 1835. 605

Formularis establerts el 1837: *Circular del Ministerio de la Gobernación de la Península* desplegant la Reial ordre d'1 de desembre de 1837 sobre els models a seguir en el moviment de la població 611

Butlletins estadístics de declaració de nascut viu, avortament i defunció de la primera meitat del segle XX reproduïts per Greenwood i Granville (1925)..... 619

Butlletins estadístics introduïts l'any 1960: *Orden de la Presidencia de Gobierno de 8 de julio de 1959 por la que se regulan las estadísticas derivadas del Registro Civil* 625

Butlletins estadístics introduïts entre l'any 1975 i 2007:

Butlletí Estadístic de Naixement, 1975-1980 639

Butlletí Estadístic d'Avortament, 1975-1980 640

Butlletí Estadístic de Part (naixements i avortaments), 1980-1994..... 641

Butlletí Estadístic de Part (naixements i avortaments), 1995-2006..... 643

Butlletí Estadístic de Part (naixements i avortaments), 2007 647

Butlletí Estadístic de Matrimoni, 1975-1987 655

Butlletí Estadístic de Matrimoni, 1988-1992 656

Butlletí Estadístic de Matrimoni, 1993-2004 657

Butlletí Estadístic de Matrimoni, 2005..... 658

Butlletí Estadístic de Defunció, 1975-1988 659

Butlletí Estadístic de Defunció, 1989-1992 660

Butlletí Estadístic de Defunció, 1993..... 661

Població de fet dels 45 municipis presents al MNP segons els censos de població de 1887 a 1970 663

Detall de les variables i dels creuaments presents a les estadístiques del Moviment Natural de la Població, 1858-1974**SECCIÓ DE NAIXEMENTS**

Moviment Natural de la Població, 1858-1859..... 669

Moviment Natural de la Població, 1860..... 669

Moviment Natural de la Població, 1861 669

Moviment Natural de la Població, 1862..... 670

Moviment Natural de la Població, 1863-1866..... 670

Moviment Natural de la Població, 1867-1870..... 671

Moviment Natural de la Població, 1886-1892..... 671

Moviment Natural de la Població, 1900.....	672
Moviment Natural de la Població, 1901.....	673
Moviment Natural de la Població, 1902.....	674
Moviment Natural de la Població, 1903-1907.....	675
Moviment Natural de la Població, 1908-1917.....	676
Moviment Natural de la Població, 1918.....	677
Moviment Natural de la Població, 1919-1921.....	678
Moviment Natural de la Població, 1922-1929.....	679
Moviment Natural de la Població, 1930.....	680
Moviment Natural de la Població, 1931.....	681
Moviment Natural de la Població, 1932-1933.....	682
Moviment Natural de la Població, 1934-1940.....	683
Moviment Natural de la Població, 1941-1950.....	684
Moviment Natural de la Població, 1951-1974.....	685

SECCIÓ DE MATRIMONIS

Moviment Natural de la Població, 1858-1859.....	689
Moviment Natural de la Població, 1860-1862.....	689
Moviment Natural de la Població, 1863-1869.....	690
Moviment Natural de la Població, 1870.....	691
Moviment Natural de la Població, 1886-1892.....	691
Moviment Natural de la Població, 1900-1901.....	692
Moviment Natural de la Població, 1902.....	693
Moviment Natural de la Població, 1903-1907.....	694
Moviment Natural de la Població, 1908-1917.....	695
Moviment Natural de la Població, 1918.....	696
Moviment Natural de la Població, 1919-1921.....	697
Moviment Natural de la Població, 1922-1930.....	698
Moviment Natural de la Població, 1931.....	699
Moviment Natural de la Població, 1932-1933.....	700
Moviment Natural de la Població, 1934-1940.....	701
Moviment Natural de la Població, 1941-1974.....	702

SECCIÓ DE DEFUNCIONS

Moviment Natural de la Població, 1858-1859.....	705
Moviment Natural de la Població, 1861-1862.....	705
Moviment Natural de la Població, 1863-1870.....	706
Moviment Natural de la Població, 1886-1892.....	706
Moviment Natural de la Població, 1900.....	707
Moviment Natural de la Població, 1901.....	708
Moviment Natural de la Població, 1902.....	709
Moviment Natural de la Població, 1903-1904.....	710
Moviment Natural de la Població, 1905-1907.....	711
Moviment Natural de la Població, 1908-1909.....	712

Moviment Natural de la Població, 1910-1917.....	713
Moviment Natural de la Població, 1918.....	714
Moviment Natural de la Població, 1919-1920.....	715
Moviment Natural de la Població, 1921.....	716
Moviment Natural de la Població, 1922-1923.....	717
Moviment Natural de la Població, 1924-1929.....	718
Moviment Natural de la Població, 1930-1931.....	719
Moviment Natural de la Població, 1932-1933.....	720
Moviment Natural de la Població, 1934-1940.....	721
Moviment Natural de la Població, 1941-1950.....	722
Moviment Natural de la Població, 1951-1969.....	723
Moviment Natural de la Població, 1970-1974.....	724

ACRÒNIMS

AHDB	Arxiu Històric de la Diputació de Barcelona
AMA	Arxiu Municipal Administratiu de Barcelona
AMDC	Arxiu Municipal del Districte de Les Corts
BED	Butlletí Estadístic de Defunció
BEM	Butlletí Estadístic de Matrimoni
BEN	Butlletí Estadístic de Naixement
BEP	Butlletí Estadístic de Part
BOE	<i>Boletín Oficial del Estado</i>
Cc	Codi civil espanyol
CEGR	<i>Comisión Estadística General del Reino</i>
CMD	Certificat Mèdic de Defunció
DGRCPN	<i>Dirección General de los Registros civil y de la Propiedad y del Notariado</i>
IDESCAT	Institut d'Estadística de Catalunya
INE	<i>Instituto Nacional de Estadística</i>
MICMD	Model Internacional de Certificat Mèdic de Causa de Defunció
MNP	<i>Movimiento Natural de la Población</i> (publicació estadística oficial)
Rc	Registre civil
LPRC	<i>Ley Provisional de Registro Civil</i> de 17 de juny de 1870
LPMC	<i>Ley Provisional de Matrimonio Civil</i> de 18 de juny de 1871
RRC	<i>Decreto de 14 de noviembre de 1958 por el que se aprueba el Reglamento de la Ley de Registro Civil</i>
LRC	<i>Ley de 8 de junio de 1957 sobre el Registro Civil</i>
OMS	Organització Mundial de la Salut
RLMRC	<i>Reglamento para la ejecución de las Leyes de Matrimonio y Registro Civil</i> de 13 de desembre de 1870

PRESENTACIÓ

Objectius

El propassat mes de juliol de 2010, els mitjans de comunicació catalans informaven de l'aprovació d'una important modificació en el Codi civil català, que ha entrat en vigor l'1 de gener d'enguany. Es reconeix als nadons acabats de néixer la personalitat jurídica plena des del mateix moment del seu naixement. Així, a Catalunya es posa punt i final al debat a l'entorn dels requisits de viabilitat exigits, des de l'any 1870, en el dret comú espanyol per a l'adquisició dels drets i de les obligacions jurídiques, atorgats únicament si l'infantat és capaç de restar amb vida les primeres vint-i-quatre hores posteriors al part.

Aquesta reforma, que pot semblar totalment aliena al camp de l'anàlisi demogràfica i amb incidència exclusiva en el del dret, particularment en temes d'heretatge, està, tanmateix, íntimament relacionada amb la informació estadística sobre la vida i la mort. Perquè? Per l'estreta vinculació que l'estadística del Moviment Natural de la Població té amb el Registre civil, institució regulada per les lleis i el Codi civils. La distinció legal catalana que ara s'implementa hagués estat de cabdal importància, als efectes estadístics, en el supòsit imaginari que hagués esdevingut la norma del Codi civil espanyol des dels seus orígens, doncs l'anàlisi dels indicadors demogràfics efectuats a partir de la informació procedent d'aquell registre administratiu varia en funció de la inclusió o exclusió, entre els naixements i les defuncions, del col·lectiu dels nats que no sobreviuen al seu primer dia d'existència natural.

En efecte, en el conjunt de l'Estat, l'adquisició de la plena personalitat jurídica només s'obté passades 24 hores amb vida des del natalici, tot i que, paradoxalment, alguns drets són reconeguts des del mateix moment de la concepció, això sí, supeditats a la consecució final d'aquella condició invariable. Aquest plantejament jurídic històricament ha influït en la definició de la vida i la mort des del punt de vista estadístic ja que, per la pròpia naturalesa jurídica de la font, la consecució de la carta d'existència estadística havia de coincidir amb el moment de l'adquisició de la personalitat jurídica. Com explicarem en el seu moment, això va significar que en el Moviment natural de la població (MNP), fins el 1975, només fossin recollits com a nascuts els nadons sobrevivents a les famoses 24 hores, els únics legalment inscripibles en el Registre civil (Rc). En conseqüència, tan sols es podia ser difunt un cop superat el dia subsegüent al natalici, doncs qui no ha nascut no pot pas morir. Les estadístiques de naixement patien, per tant, d'un cert subregistre i, el més important, les estadístiques de

mortalitat infantil un de més greu. Només a partir de l'any 1975 la definició estadística de nascut i difunt es van alinear amb els estàndards internacionals basats en criteris medicobiològics.

La casuística introduïda en l'encapçalament d'aquesta presentació és una de les moltes circumstàncies que històricament han condicionat la font estadística per excel·lència de la dinàmica demogràfica a Espanya: el Moviment natural de la població (MNP). I és que, sovint, tenim un desconeixement dels aspectes de caire administratiu i legal dels fenòmens demogràfics que estudiem. La Tesi doctoral que es presenta té com a objectiu principal investigar, precisament, els determinants en la seva construcció i consolidació al llarg del temps, des de l'anàlisi dels seus continguts i estructura, però també a través de la incidència i de les repercussions que el context polític-administratiu i social han tingut en la seva evolució. Hom pretén esbrinar i procedir a la resolució de problemes de diferent ordre de discontinuïtats, derivades de la procedència de les dades de base de les quals es proveeix el MNP: els registres eclesiàstic i civil. Es veurà la influència de la legislació sobre els esdeveniments vitals recollits en la font. Així mateix, s'atendrà a la contínua lluita entre les distintes concepcions de l'Estat, de les llibertats, dels drets i deures dels seus ciutadans i de les transformacions socials sobre les estadístiques vitals. Finalment, es considerarà el procés d'adopció de les recomanacions internacionals en l'establiment del Sistema espanyol d'estadístiques vitals.

Els objectius de la tesi estaran, doncs, estretament vinculats a la pròpia idiosincràsia i naturalesa de la font objecte d'estudi, fortament determinada pel procediment seguit a Espanya en la producció de les estadístiques vitals, que no és d'altre que el 'mètode de registre'. A aquest mètode és consubstancial l'obtenció de les dades a partir de la informació recollida en el moment de practicar la inscripció del naixement, del matrimoni o del decés en un Registre oficial establert amb finalitats legals, siguin civils o eclesiàstiques, per a la constància oficial de l'estat civil de les persones. En aquest sentit, el MNP restarà condicionat per la regulació del Registre civil i dels propis fenòmens demogràfics que hi són consitgnats.

L'evolució del Rc influirà directament en les estadístiques que se'n deriven. Heus aquí la importància de l'estudi de tots i cadascun dels factors que condicionen les estadístiques vitals en vista d'un bon ús de les dades que contenen. El coneixement de la normativa legal i de la trajectòria sociopolítica viscuda al llarg dels 116 anys estudiats ens permetran delimitar i identificar les subpoblacions amagades realment darrera de les xifres aportades, de les variables considerades i de les categories de classificació presents en la publicació.

Es pretén, així, conèixer tots els aspectes del Sistema d'estadístiques vitals a Espanya, amb l'objecte de possibilitar la validació, verificació i l'adequació de l'ús de l'estadística del MNP en qualsevol treball de recerca demogràfica. En aquest sentit, es considera necessari, d'una banda, investigar la construcció i la consolidació del MNP i, d'altra, procedir a esbrinar i a destriar quines han estat les forces que feren que una font que perdura en el temps canviï i evolucioni. Així, aquesta recerca tractarà l'estudi de l'origen, del mètode i dels aspectes normatius i registrals associats a les estadístiques contingudes en la publicació del *Movimiento Natural de la Población* a Espanya per al període 1858 a 1974 sobre parts, naixements, avortaments, matrimonis, divorcis i defuncions.

En definitiva, els objectius específics plantejats són:

- 1.- estudiar l'origen i evolució del Moviment Natural de la Població de 1858 a 1974
- 2.- l'anàlisi del tractament dels esdeveniments vitals recollits en la font, a saber, naixements, matrimonis i defuncions
- 3.- examinar els continguts de la font (conceptes, variables i creuaments)
- 4.- determinar el procés de captació de les dades publicades, així com els informes estadístics utilitzats al respecte
- 5.- identificar els factors de caire jurídic, polític, normatiu i social que han incidit i condicionat l'origen i el desenvolupament del MNP, els quals han determinat, en gran mesura, el seu contingut al llarg dels 116 anys analitzats (en termes de la cobertura i fiabilitat de la font, de conceptualització i definició dels propis fets, variables, creuaments, etc)
- 6.- emmarcar els principals trets característics del Sistema espanyol d'estadístiques vitals en l'àmbit internacional, a l'objecte d'alertar dels aspectes a tenir en compte en la comparativa entre països.

Delimitació del període

Respecte dels objectius plantejats, s'ha considerat oportú acotar el període temporal entre 1858 i 1974 per tres raons fonamentals:

1. el període d'estudi es justifica, a l'inici, per ser l'any de referència de la primera estadística publicada del MNP sobre els tres esdeveniments vitals per als quals proporciona informació: naixements, matrimonis i defuncions ocorregudes en el territori peninsular i les illes "adyacentes".

2. la publicació del MNP de 1974 és la darrera que s'ha considerat en aquest estudi, tot i que, com és ben sabut, després d'aquesta data s'ha continuat publicant l'estadística fins a dia d'avui. El tall es justifica en aquest cas:

2.1. per la dimensió històrica d'aquest treball i pel fet que la publicació de 1975 representa, en molts aspectes, un punt de ruptura respecte de les edicions anteriors, pels canvis substancials introduïts tant en els conceptes emprats com en els criteris de classificació i en les tabulacions efectuades en totes les estadístiques que la conformen. Aquestes són les raons principals que han portat a no incloure aquest i els anys posteriors en aquesta Tesi, donat que a partir de 1975 la font experimenta importants discontinuïtats en la sèrie de publicacions.

2.2. per proximitat temporal i per la distinta disponibilitat de les dades. La documentació i les dades del MNP, des de l'any 1975 als nostres dies, són fàcilment accessibles, fet que no justifica una investigació complementària per comentar-ne llurs continguts.

A més, des de 1975, la informació del MNP es troben disponibles en format microdades. Això vol dir que l'investigador pot manipular, amb algunes restriccions sempre menors respecte a la publicació de les metadades anteriors a 1975, la informació segons les necessitats de la seva recerca i no haver de restar supeditat als creuaments que ofereix la publicació en suport paper. Examinar el programa de creuaments quan es pot treballar directament amb les microdades no té, per tant, massa sentit. Abans de 1975, però, no hi ha microdades i la documentació a l'abast, les metadades, no té la mateixa qualitat.

2.3. en totes les estadístiques posteriors a l'any 1974, hi consta un capítol o quadern sobre la metodologia emprada en l'elaboració de les estadístiques, essent definits tant els conceptes com les variables utilitzades i els criteris de classificació. Per contra, abans de 1975, la font per sí mateixa no és prou explicativa dels seus continguts, no facilita informació suficient sobre els conceptes, les variables, els criteris de classificació i les transformacions esdevingudes entre publicacions. No obstant això, el seu examen, en canvi, sí generava dubtes en la terminologia emprada en les taules numèriques, en l'estructura formal de les mateixes i en les classificacions i tabulacions, dubtes que requerien el seu aclariment, fet que creiem que justifica aquesta recerca.

Estructura de la tesi

La redacció del treball s'ha estructurat en dos grans blocs. En el primer se situen l'origen i els estadis inicials de l'estadística en el marc del procés d'arrencada i consolidació del Servei d'estadística oficial a Espanya i del mateix Registre civil com a font originària de les dades del MNP, endemés dels procediments seguits per a la captació de les mateixes als efectes estadístics.

En el segon bloc, es presenta i analitza el tractament dels esdeveniments vitals a nivell tabular i de categorització de les pròpies variables registrades en les successives publicacions del MNP, marcant les continuïtats i les discontinuïtats en el decurs del temps en una anàlisi crítica, amb l'objectiu d'identificar les mancances i les possibilitats que ofereix la font en una perspectiva històrica.

En ambdues parts ha estat una constant la referència històrica a la legislació i a la conjuntura política i social imperant amb transcendència als efectes estadístics.

El primer bloc consta de dos capítols:

- 1- El primer capítol, de caràcter introductori, defineix molt succintament el concepte de font estadística i fa un repàs, també concís, de les principals fonts estadístiques d'informació demogràfica a Espanya, amb l'objectiu de destacar els trets característics del Moviment Natural de la Població en oposició a la resta de fonts. Endemés, en aquest mateix títol, es fa referència al naixement i a l'evolució del Servei d'estadística oficial a Espanya, la història del qual està vinculada als orígens del MNP. Com es veurà, la fragilitat inicial associada a la implantació d'aquest Servei tingué repercussions en els primers anys de funcionament d'aquella estadística.
- 2- El segon capítol entra de ple en el *Movimiento Natural de la Población*. Primer, es defineix la font i, tot seguit, s'explica la seva creació i el seu devenir a partir de mitjans del segle XIX, així com les implicacions generals del Registre i Codi civils en el Sistema d'estadístiques vitals espanyol. Es posa especial èmfasi en les principals transformacions que ha experimentat com, per exemple, la substitució del registre parroquial pel civil.

En segon lloc, s'analitzen la periodicitat i els buits en la sèrie de la publicació estadística, així com els canvis esdevinguts en l'estructura de la mateixa. És a dir, s'indiquen els anys per als quals es disposa de dades impreses, indicant algunes estadístiques alternatives que permeten omplir les llacunes existents, i es detalla la presentació formal del resultat en les respectives edicions del MNP.

Finalment, s'estudia i es mostra el procediment seguit en la captació de les notícies i els distints tipus d'informes emprats a l'objecte pel Servei oficial d'estadística. Fem compte de que les dades procedien de les matrícules parroquials i civils: primer, a partir de quadres o taules numèriques resum, seguits per paperetes individuals de cadascuna de les inscripcions efectuades en el Registre civil i, més tard, a partir dels butlletins estadístics en el format que coneixem actualment.

El segon bloc l'integra un sol capítol, dividit en:

- 1- un apartat previ, de caràcter transversal, en el què s'atén a la cobertura i referència geogràfica i temporal de la informació, així com a la desagregació per estacionalitat de la mateixa.
- 2- l'anàlisi individualitzat de cada fenomen, la qual és dividida en tres subapartats, un per a cadascuna de les seccions estadístiques que conformen el MNP: naixements (inclou els parts i els avortaments), matrimonis i defuncions. L'estructura general dels apartats és la mateixa en els tres casos, que són examinats en base a les següents característiques comunes:
  - es defineixen els conceptes claus i les variables recollides en cada àmbit i en relació a la seva regulació legal, alertant dels problemes associats.
  - la classificació de les observacions segons variables i escala territorial, indicant la disponibilitat d'aquesta informació en la seqüència temporal de la sèrie del MNP entre 1858 i 1974.

Eines documentals per a la recerca

Les eines de les què s'ha fet ús es poden agrupar en nou grans grups:

1. Òbviament, les pròpies publicacions del MNP. Totes aquestes publicacions es troben a la biblioteca del Centre d'Estudis Demogràfics. Les publicacions de 1858 a 1955 estan disponibles en microfítxes. De 1956 a 1974 es disposa de les publicacions en paper.
2. Altres publicacions estadístiques obtingudes pel mètode de registre, sobretot per alguns dels anys en els quals no varen ser editades les dades del MNP, però per als quals sí van ser recollides. Es tracta de publicacions elaborades a partir de la informació registral que foren elaborades pel mateix organisme estadístic oficial o per altres del propi Servei estadístic estatal o municipal: l'*Anuario Estadístico de España*, l'*Estadística demográfica-sanitaria*, l'*Almanaque de Barcelona*, l'*Anuari Estadístic de la ciutat de Barcelona*, la *Reseña estadística de la provincia de...*

3. També han estat d'especial interès les estadístiques sobre Barcelona aixecades per particulars, com ara les efectuades per en Ildefons Cerdà (1867), en Gumersind Colomer i Codina (1883) o en Pere García Faria (1893), les quals han estat reconstruïdes per en Antonio López Gay (2004).
4. Diaris oficials d'àmbit estatal, com la *Gaceta de Madrid* i el seu successor, el *Boletín Oficial del Estado (BOE)*, o d'àmbit provincial, com el *Boletín Oficial de la Provincia de Barcelona (BOP de Barcelona)* i el corresponent a la de Badajoz.
5. Els compendis legislatius i els manuals en matèria estadística, registral i civil; les constitucions espanyoles, i les pròpies disposicions legals originals dictaminades sobre els fenòmens registrats en el MNP (lleis, reglaments, decrets, ordres, circulars, etc). També han estat de gran ajut els diccionaris administratius i de dret, així com la bibliografia sobre la història de l'Estadística oficial a Espanya.
6. Els informes estadístics originals establerts des de l'any 1837 per a la captació de les dades que, en alguns casos, han estat localitzats en el *Boletín Oficial de la Provincia de Barcelona*, i en altres casos a l' Arxiu Històric de la Diputació de Barcelona (AHDB) i a l'Arxiu Municipal del Districte de les Corts (AMDC).
7. Els compendis i manuals estadístics sobre els sistemes d'estadístiques vitals en l'àmbit internacional.
8. Publicacions estadístiques internacionals.
9. Bibliografia vària, especialment treballs d'investigació publicats (llibres, articles, tesis, memòries, etc) que han utilitzat dades procedents del MNP, dels quals hem pogut extreure algunes conclusions sobre la fiabilitat i els inconvenients associats a la utilització de la font.

Sovint, per entendre els procediments, els conceptes, les variables i les categories definitòries de les mateixes utilitzades en el MNP, la informació obtinguda en aquells compendis legislatius, els Diaris oficials de l'Estat i la producció estadística dels organismes internacionals han estat, fins i tot, més útils que la facilitada en els propis pròlegs del MNP i que la informació i documentació ofertada pel propi *Instituto Nacional de Estadística (INE)*.

A partir de la documentació complementària s'han resolt gran part dels dubtes que l'exploració per si sola de l'Estadística generava i no permetia solventar, tot i que sempre queda el dubte de si, en tot moment, el MNP ha seguit estrictament els criteris i les definicions que marcava la legislació. En qualsevol cas, es podria recórrer al fons

documental de l'INE amb seu a Madrid, tasca que ha quedat fora de l'abast de la doctoranda. Cal fer esment de l'actual manca d'informació al respecte en el fons documental de la Delegació provincial d'aquell Institut a Barcelona. En absència d'aquesta informació, en alguna ocasió, l'atribució d'explicacions a les variacions que presenta la font s'ha fet, bàsicament, per deducció en base a indicis que, si bé prou potents, no han pogut ser documentalment confirmats del tot de forma rotunda. En altres casos, les claus per interpretar correctament alguns dels canvis han aparegut en publicacions posteriors a l'any en el què aquest es produí realment.

La metodologia de treball seguida en aquesta investigació, que ha consistit, primer, en el buidatge sistemàtic dels continguts del MNP, publicació per publicació, taula per taula i confrontant la informació presentada en uns anys respecte dels altres, ha posat de relleu, des del primer moment, els dubtes i les inconsistències a resoldre.

Metodologia i procediment

El procediment metodològic seguit ha estat una anàlisi qualitativa a partir d'una anàlisi de contingut sobre el MNP, la qual cosa ha suposat sistematitzar i analitzar la informació que es proporciona en cada volum de l'estadística del Moviment natural de la població de 1858 a 1974 (tant dels pròlegs com de les taules numèriques) en quadres resum. S'ha elaborat un quadre per a cadascun dels fenòmens contemplats, geofereñiant-ne la informació, i per a cada any de referència de les dades publicades sobre els mateixos, o període quan la informació facilitada és exactament i estricta la mateixa durant anys consecutius, el nombre dels quals pot variar. Aquestes taules de contingut han constituït la base sobre la qual s'ha edificat l'estudi cronològic del MNP i són presentats en l'annex.

Alhora, l'elaboració dels quadres ha donat una molt bona visió de conjunt de la font, que ha generat dubtes i ha fet evidents moltes de les inconsistències a solventar, així com les llacunes i les discontinuïtats d'informació que presenta. La seva resolució ha pautat, en gran mesura, el pla de treball posterior i, consegüentment, l'estructura i la redacció final de la Tesi.

Per altra banda, per tal d'efectuar una correcta definició de les subpoblacions referenciades per les xifres publicades en la sèrie històrica del MNP, s'ha procedit a la seva exploració a partir de les pròpies dades presentades en les taules numèriques facilitades per l'estadística mitjançant càlculs elementals: sumant i/o restant les categories que conformen una mateixa variable o fenomen respecte dels totals agregats presentats en el mateix o en altres quadres numèrics de la mateixa publicació. Així, per

exemple, per tal d'esbrinar si en algunes anualitats la columna de naixements a escala provincial inclou o no els nats vius i morts abans de les primeres 24 hores de vida, s'han utilitzat les dades de la taula numèrica provincial validant-la a partir de la seva homòloga d'àmbit nacional, efectuant una operació tan bàsica i simple com el sumatori dels nascuts a les províncies per tal de contrastar la xifra resultant amb la publicada a la taula corresponent al total nacional dels nascuts amb més de 24 hores de vida per legitimitat, taula en la qual, a diferència de la provincial, es faciliten separadament de forma clara i ben diferenciats dels avortaments ocorreguts. Com veurem més endavant, això ha permès constatar que, sovint, sota un mateix epígraf s'inclouen grups de població diferents.

Com ja s'ha fet esment, la font per sí mateixa no és prou explicativa i ha calgut recórrer a documentació i a fonts complementàries per tal de poder resoldre gran part de les incerteses que l'exploració per si sola de l'Estadística no facilitava i no permetia. Al respecte, ha estat fonamental el buidatge sistemàtic de tots i cadascun dels números de la *Gaceta de Madrid*, del *Boletín Oficial del Estado* (d'ara en endavant *BOE*) i del *Boletín Oficial de la Provincia de Barcelona* (d'ara en endavant *BOP de Barcelona*) i de Badajoz (les dues col·leccions més assequibles i completes) en aquests 116 anys que cobreix l'estudi. Aquestes obres han estat de cabdal importància per a la reconstrucció, tant de la història del modern Sistema oficial d'estadística a Espanya com dels procediments i mitjans de què es va valdre el Servei estatal d'estadística en la captació de la informació d'interès demogràfic.

Paral·lelament al treball que ara es presenta, i com a material addicional que no apareix en la Tesi, s'ha procedit a elaborar sèries amb les dades procedents del MNP per a l'àmbit territorial de Catalunya. A l'objecte s'ha configurat una base de dades a partir de la reestructuració de l'existent en el Centre d'Estudis Demogràfics (CED). S'ha abocat en una única taula, en el programari SPSS, el gran nombre de taules dinàmiques originàries d'excel, cadascuna de les quals presentava la seva pròpia codificació. El mapa de conceptes i de les categories que conformen cadascuna de les variables a què fan referència les dades contingudes en el MNP en el decurs del temps, resultat de l'estudi sistemàtic previ de la font, ha permès la codificació el més detallada possible de les freqüències, garantint així la configuració de metadades molt estrictes i precises en els seus termes, que permetran tant la distinció de qualsevol mínima diferència entre les dades com la seva agregació.

També s'ha cercat informació sobre els Sistemes d'estadístiques vitals existent en d'altres països d'arreu del món, així com els usos i les definicions demogràfiques emprades en aquells per tal de disposar d'un marc de referència que permeti situar i

avaluar les possibilitats de comparació de les estadístiques vitals espanyoles en l'àmbit internacional.

Finalment s'ha procedit a la redacció dels resultats.

Perspectiva d'anàlisi

En la consecució dels objectius plantejats s'ha atès a una triple perspectiva:

- 1.- perspectiva temporal: s'ha volgut donar una visió dinàmica tant pel que fa la història *strictu sensu* de la font (bloc 1), com en l'anàlisi dels seus continguts (bloc 2).
- 2.- perspectiva crítica dels continguts: assenyalar les incompatibilitats i precaucions que s'han de tenir en compte en l'execució d'una anàlisi temporal de les sèries.
- 3.- perspectiva aplicada: mostrar les possibilitats que la font ofereix per a la recerca, indicant les continuïtats i discontinuïtats que presenta l'Estadística al llarg del temps i sistematitzant aquesta informació en taules i quadres resums presentats en els tres subapartats del capítol III i en l'annex final. A l'efecte s'ha procedit a:
  - a) tractar per separat els tres fenòmens demogràfics que registra la font.
  - b) detallar, per a cadascun d'ells, els canvis conceptuals dels esdeveniments vitals, classificatoris de les variables associades i en els creuaments presentats al MNP.
  - c) referenciar geogràficament les dades publicades, estructurant la informació presentada de cada esdeveniment vital per escala territorial contemplada.

L'estructura de la tesi, així com les imatges, taules, quadres i esquemes que condensen i resumeixen les explicacions que els precedeixen en el text, s'han organitzat i elaborat atenent a aquesta triple perspectiva.

BLOC I

**EL MOVIMENT NATURAL DE LA POBLACIÓ:
ORIGEN, HISTÒRIA I ORGANITZACIÓ**

I FONTS DEMOGRÀFIQUES I ORGANISMES ESTADÍSTICS OFICIALS A ESPANYA

I.1 FONTS ESTADÍSTIQUES D'INTERÈS DEMOGRÀFIC

I.1.1 DEFINICIÓ DE FONTS ESTADÍSTIQUES D'INFORMACIÓ DEMOGRÀFICA

Sovint, les definicions de conceptes no són més que descripcions parcials o específiques d'una part del seu contingut, per bé que totes elles tenen un nucli comú compartit, el qual és orientat a destacar o incloure alguns aspectes més que d'altres en funció de l'òptica de cada "conceptualitzador". La nostra definició de la Demografia serà, per tant, una simple aproximació a una realitat per naturalesa diversa i mutant que, al nostre parer, no pot ser definida rígidament en tractar-se d'una ciència social i humana que versa sobre les persones i els seus processos vitals.

Podríem definir la demografia com la disciplina instrumental (en tant i en quant no té un corpus teòric propi i recorre al d'altres ciències) que centra el seu camp d'estudi en la població a partir de mètodes d'anàlisi inductius i empírics, de recerca de regularitats que permetin la formulació de models explicatius, per a la qual cosa ha de procedir en les seves investigacions a la recopilació de les dades, al seu tractament (transformació de les dades brutes en resultats elaborats amb significació analítica), i a la interpretació causal dels resultats (Pressat, 1983: 13; Livi-Bacci, 1993: 9-10).

El seu objecte d'estudi primari és la població, definida per Livi-Bacci com "*un conjunto de individuos, constituido de forma estable, ligado por vínculos de reproducción y identificado por características territoriales, políticas, jurídicas, étnicas o religiosas*" (Livi-Bacci, 1993: 9). Altres autors l'entenen de forma molt similar com

"un conjunto de individuos que tienen dimensión temporal y que está asentado sobre un territorio. La dinámica temporal implica una dinámica propia, que es consecuencia de su capacidad de supervivencia y de reproducirse, y de su voluntad de agruparse. El ámbito territorial de referencia no es sólo una característica necesaria para definirla, es más bien un aspecto sustancial cuando se propone ver a la población como un elemento fundamental de las estructuras sociales, económicas, urbanas, territoriales en suma, con las que es interactiva" (Zamora et alii, 1997: 15)

En conseqüència, la demografia estudiarà "*aquellos procesos que determinan la formación, la conservación y la desaparición de las poblaciones*" (Livi-Bacci, 1993: 9-10). Aquests processos són biològics i socials, essent-ne manifestacions la mortalitat, la fecunditat i la mobilitat, tres fenòmens demogràfics que en funció de la seva particular

combinació i/o alteració per processos socials, econòmics i culturals, entre d'altres, determinen com es modifica el volum i l'estructura d'una població.

Així, l'objecte d'estudi de la demografia és la població entesa com un conjunt d'individus amb unes característiques associades, referit a un espai definit (generalment geogràfic) que està en constant procés de renovació per efecte de la natalitat, la mortalitat i les migracions. Per tant, els objectius de la demografia són descriure, mesurar i analitzar les característiques de la població d'un territori i els fenòmens que l'afecten. Per aquest motiu procedeix a l'estudi del volum, del creixement i la distribució territorial de la població; de les característiques dels seus individus (sexe, edat, lloc de naixement, entre d'altres), i dels fenòmens que incideixen sobre el seu creixement i distribució (mortalitat, fecunditat i migracions).

El material de base que constitueix el seu objecte d'estudi són les fonts de dades demogràfiques, entenent-se per aquestes "*el instrumento institucional u organizativo mediante el cual se recogen los datos de interés demográfico*" (Livi-Bacci, 1993: 14). Roland Pressat considera que les fonts d'informació demogràfica són "*els mecanismes a partir dels quals es compila la informació relativa a l'estructura d'edat, naixements, defuncions, migracions i temes relacionals*" (Pressat, 1988). Aquests instruments o tècniques són eminentment les estadístiques.

El *Diccionario de la Lengua Española* defineix el vocable 'estadística' en una primera accepció de "*censo o recuento de la población, de los recursos naturales o industriales, del tráfico o de cualquier otra manifestación de un Estado, provincia, pueblo, clase, etc.*", i en una segona accepció d'"*estudio de los hechos morales o físicos del mundo que se prestan a numeración o recuento de las cifras a ellos referentes*"¹. I el que constitueix l'àmbit d'estudi de la Demografia és comptable: s'enumeren persones segons diferents característiques que li són pròpies (sexe, edat, estat civil, entre d'altres) i també esdeveniments com els naixements, els matrimonis, les defuncions, entre d'altres. A partir d'estadístiques -en sentit estricte, o de documents amb contingut quantificable- d'informació demogràfica directa o indirecta, els demògrafs i altres investigadors socials apliquen els seus mètodes i tècniques d'anàlisi.

Podríem dir que les fonts estadístiques d'interès demogràfic són els instruments estadístics (documents o estadístiques) que permeten l'estudi i el coneixement de l'estructura, de la dinàmica i de les tendències de les poblacions, lligades als fenòmens de la natalitat, mortalitat i mobilitat, atenent a la dimensió temporal i territorial dels processos

¹ Real Academia Española (1970): *Diccionario de la Lengua Española*. Madrid, decimonovena edició.

demogràfics i a tots aquells altres que incideixen en els estrictament demogràfics (socials i culturals, entre d'altres).

I.1.2 TIPOLOGIA DE LES FONTS ESTADÍSTIQUES D'INTERÈS DEMOGRÀFIC

Al nostre parer, totes les tipologies o criteris de classificació de les fonts poden ser vàlides i arbitràries alhora, en tant i en quant són convencions per les quals, en cadascuna d'elles, s'erigeixen en substantives algunes de les característiques pròpies de la font en detriment d'altres. Les fonts es poden definir en funció de la seva naturalesa (organisme productor i finalitat amb que s'elabora), en funció del seu àmbit temporal (temps històric); en funció del territorial; de la naturalesa de les seves dades; de la seva periodicitat; de la fiabilitat, i de la seva accessibilitat, entre d'altres (Zamora et alii, 1997: 21-22)

Les classificacions segons tipus ens permeten definir i diferenciar les fonts entre elles de forma sistemàtica i esquematitzada. Plantejarem tres perspectives diferents de definició de conjunts de fonts de dades demogràfiques: I) àmbit temporal, en l'accepció de temps històric, II) àmbit territorial, en termes de cobertura geogràfica de la font, III) naturalesa de les dades (dinàmiques o fluxos i estructurals o estocs).

Fonts històriques i fonts modernes

La classificació de les fonts pel seu àmbit temporal diferencia dos grans grups: les anomenades fonts històriques o protoestadístiques (segles XVI-XVIII) i les denominades modernes o de l'era estadística. Cronològicament, el llindar que les separa és, en línies generals a tot Europa, el segle XIX. En alguns països el punt d'inflexió es situa al darrer quart del set-cents (els països nòrdics com Suècia i Finlàndia, o a França), en d'altres durant els primers anys del vuit-cents (Gran Bretanya i Bèlgica), a mitjans del segle XIX (Espanya i els països de la vessant mediterrània, Hongria) o a finals d'aquest segle (Portugal i Argentina). La data varia en funció del país observat. A Espanya, la dècada de 1850, i concretament l'any 1856, marca l'inici de l'etapa estadística (Arango, 1982).

La diferència entre els recomptes i registres antics i moderns rau bàsicament en la institució o organisme que n'ordena la realització, la distinta finalitat que els motiva, la unitat investigada o registrada, la cobertura territorial i poblacional contemplada, i el seu grau de fiabilitat.

Les fonts preestadístiques no tenen finalitats generals o demogràfiques, responen a finalitats fiscals (cobrament d'impostos o repartiment de les despeses extraordinàries de

l'Estat'), militars (reclutament de lleves) o eclesiàstiques (compliment pasqual, impediment de consanguinitat matrimonial, el sagrament del baptisme i l'enterrament, entre d'altres), per la qual cosa estan mancades de continuïtat en el temps, ja que eren elaborades esporàdicament per les administracions interessades (la Corona, els ajuntaments, l'autoritat eclesiàstica via parròquies o visites pastorals) sense un organisme competent creat expressament a tal efecte en la consecució de finalitats militars, fiscals o eclesiàstiques. En conseqüència, no cobrien tot l'univers territorial i poblacional en quedar al marge tant els territoris com les subpoblacions exemptes de l'objecte del recompte o registre (els sectors exempts de pagament com la jerarquia eclesiàstica i nobiliària; els membres de la unitat familiar no caps de família com les dones i els nens; el col·lectiu femení i masculí sense edat o no aptes per al servei militar, i els que no practiquen la litúrgia ni la confessió catòlica, entre d'altres) (Arango, 1982; Nogueras i Pombo, 1993).

Acostumen a ser recomptes de veïns o focs, és a dir, relacions de cases o llars i no d'individus, la qual cosa implica la utilització de coeficients de conversió dels veïns, dels caps de família o de les llars enumerades en habitants. Aquest recurs no està exempt de problemes i acostuma a ser polèmic, doncs obliga a l'investigador a pronunciar-se a l'entorn del gran nombre de variables i factors que influeixen en les dimensions de les llars. Així, caldrà determinar el nombre d'individus que componen la unitat familiar en vista al cicle familiar; a l'esperança de vida dels individus; a l'existència o inexistència de personal depenent o domèstic; al tipus d'estructura/es familiar/s predominant/s en la zona i/o en la data de referència del recompte (nuclear, extensa, etc); a la valoració de la importància numèrica del muntant dels contingents de població no considerats en les relacions efectuades (com ara els pobres i la població institucional, sempre majors en les zones urbanes que en les rurals), etc.

Aquestes fonts de l'Edat Moderna no mereixen plena confiança. La seva fiabilitat és minsa en estar vinculades a propòsits en cap cas sociodemogràfics. La possibilitat d'haver de tributar, d'haver de contribuir amb un pagament extraordinari a les arquees de l'Estat i de ser cridat a integrar l'exèrcit, eren, entre d'altres, les principals raons d'omissió i de mala declaració per part de la població o de l'ens administratiu afectat. L'exempció d'una càrrega, la concessió d'un mercat, o el que fos, provocava una alteració voluntària a l'alça o a la baixa de la xifra real d'habitants per part de les autoritats locals, ja que el nombre de veïns, ànimes o focs d'una localitat constituïa l'argument decisiu en el què es basava la petició a la que responia el recompte (Nadal, 1992).

Així, doncs, en aquest període, per les pròpies característiques de les fonts no es produeixen estadístiques històriques de població, més aviat es tracta de fonts primàries, de fonts susceptibles de generar estadístiques a partir de l'elaboració de taules numèriques

sobre la informació comptable que proporcionen. Val a dir que, com apunten Sebastián Coll i José I. Fortea, “*En España no resultan abundantes las fuentes estadísticas en el sentido estricto del término, esto es, fuentes en las cuales los datos contables nos aparezcan tabulados, con el grado adecuado de agregación y acompañados –o fácilmente acompañables– de información análoga para una secuencia lo suficientemente amplia de períodos y/o lugares*” (1995: 8).

Són un exemple de fonts preestadístiques els fogatges; els cadastres; els llibres dels registres parroquials de baptismes, matrimonis i enterraments; els censos parroquials; els llibres de matrícula (o “*Liber Status Animarum*”); els capbreus i amillaments, els Recomptes de població i els diccionaris geograficoestadístics, entre d’altres.

Les estadístiques de l’era moderna es caracteritzen per ser instruments que permeten el coneixement i les tendències de les poblacions en procedir de la recollida sistemàtica, regular i centralitzada de les dades, amb finalitats generals o sociodemogràfiques, captades per part de l’administració central de l’Estat a través d’un organisme competent creat expressament a aquest fi, que les publica amb certa periodicitat o regularitat.

Altres característiques definitòries essencials són la certesa de fiabilitat de les seves dades; la seva continuïtat i seriació en el temps (s’exigeix una certa periodicitat o regularitat d’elaboració i publicació); la seva universalitat en la cobertura territorial sobre l’àmbit en què es projecten, i poblacional en enumerar i registrar tots i cadascun dels components de la població objecte d’observació en l’estadística. Endemés, es presenten les xifres amb un cert grau de desagregació dels totals i per diferents classificacions de la seva població a partir d’algunes característiques que li són pròpies.

Són fonts modernes o de l’era estadística els censos de població i els nomenclàtors que els acompanyen; els padrons municipals d’habitants; el Registre civil; el *Movimiento Natural de la Población*; els anuaris estadístics i les enquestes de població, entre d’altres.

Fonts generals i fonts locals

Les fonts d’informació demogràfiques poden ser catalogades en funció de l’àmbit territorial sobre el qual es projecten, és a dir, en funció de l’espai geogràfic que cobreixen. Segons sigui l’abast de la cobertura territorial es dividiran en generals i locals.

Les fonts de tipus general són les que es realitzen en tota l’extensió d’un territori ampli definit administrativament, geogràficament i políticament com poden ser un Estat o una Nació. Formen part de les fonts d’interès demogràfic de caràcter general els fogatges; els censos de població; els nomenclàtors; els diccionaris geograficoestadístics; els anuaris

estadístics; les estadístiques del Moviment Natural de la Població i les enquestes de població.

Les fonts de caire local se cenyeixen únicament a una part del territori, a una demarcació geogràfica o administrativa, sigui de la jurisdicció civil, militar o eclesiàstica. Cobreixen un espai geogràfic molt més reduït que les generals i només fan referència a una localitat o entitat concreta com ara un municipi, una parròquia i una diòcesi, entre d'altres divisions. Dins d'aquest grup trobem els cadastres; els padrons municipals; els capbreus i amillaraments; els registres civils, els sacramentals, i els censos parroquials.

El Dr. Jordi Nadal fa una classificació de les fonts en generals i locals atenent alhora a dos criteris diferenciadors: la distinta universalitat territorial de les mateixes i la seva cobertura poblacional. Les fonts de caràcter local són aquelles que limiten la seva informació a l'àmbit estricte d'un sol nucli de població. En serien un exemple els registres parroquials, els civils, els padrons locals i altres documents burocràtics com memorials o instàncies enviades per les localitats a organismes superiors. Les fonts locals tenen un caràcter dispers i temporalment discontinu en ser realitzades generalment a voluntat del propi municipi i acostumen a ser tendencioses pel propi objecte o finalitat de la font (Nadal, 1992: 4-8).

És en el si de les fonts de caràcter general on s'introdueix la combinació dels dos criteris diferenciadors, a saber, la cobertura poblacional i territorial íntimament vinculades a l'objecte o finalitat general que motiva la realització del recompte o registre.

Entre les fonts de caràcter general, el Dr. Jordi Nadal en distingeix dues categories. Dins de la primera inclou les fonts que "*reflejando la totalidad de la población, se circunscriben sin embargo a un ámbito geográfico más reducido*". Els fogatges parcials i les visites pastorals en són una mostra. Les darreres no es limitaven a una sola parròquia de la qual es relacionava el nombre de cases i de feligresos que seguien o no el precepte del compliment pasqual, es podien desplegar per totes les d'un deganat, d'una diòcesi o simplement per un petit grup de parròquies. La segona categoria està formada per les fonts que "*comprendiendo o no la totalidad del territorio, no reflejan íntegramente la población que lo habita*", com el cas de les relacions de lleves d'homes realitzades amb finalitats bèl·liques; es tracta de fonts més o menys generals en el seu àmbit geogràfic, però parcials pel seu caràcter selectiu a nivell poblacional, en excloure els sectors de població que no interessin a l'objectiu del recompte (Nadal, 1992: 4-7).

Fonts de dades dinàmiques i estructurals

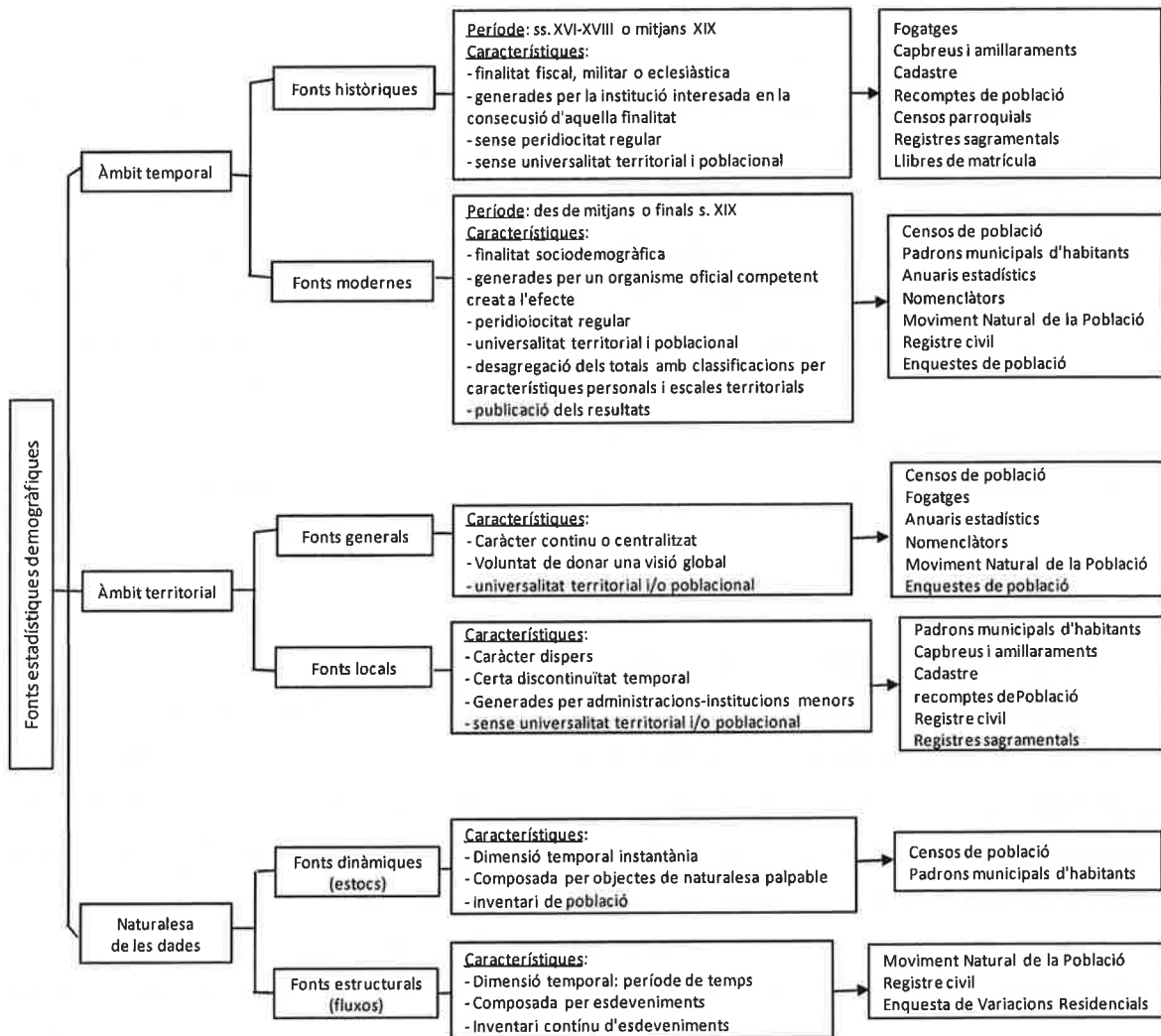
En demografia, les fonts es poden definir en funció del tipus de magnitud, és a dir, de la informació que registren. Existeixen dos grans tipus de magnituds, els fluxos, sempre dinàmics i els estocs, que reflecteixen les estructures.

L'estoc és una magnitud de dimensió instantània, referida a un espai determinat i composta per objectes (nombre d'individus, entre d'altres.); és de naturalesa palpable. Un exemple seria el nombre d'habitants que tenia Catalunya a les zero hores de l'1 de novembre de 2001. En conseqüència, les fonts demogràfiques que registren estocs fan referència als individus amb les característiques que els hi són pròpies (sexe, estat civil, edat, professió, nivell d'instrucció, entre d'altres). A través d'elles sabrem quantes persones hi ha en un espai determinat i quines característiques personals les defineixen en un instant concret i precís del temps. D'una forma col·loquial podríem definir aquestes fonts com una "fotografia instantània" o com un inventari de la població. Les fonts estoc d'interès demogràfic clàssiques són el cens de població i el padró municipal d'habitants.

El flux és una magnitud que fa referència a un període de temps, és una suma d'instantos. Per tant, un flux no estarà compost per objectes palpables, sinó per esdeveniments (naixements, matrimonis, defuncions i migracions) que han de ser comptabilitzats en un interval temporal. Un exemple seria el nombre de naixements registrats a Catalunya durant l'any 2001. Per tant, les fonts de fluxos faran referència als esdeveniments, és a dir, als canvis que s'hagin produït en el decurs del temps en un estoc determinat mostrant la seva dinàmica. Per exemple, la diferència observada entre el volum poblacional registrat l'1 de gener de 2001 i l'1 de gener de 2002, en una mateixa àrea geogràfica, seria producte dels naixements, de les defuncions i de les migracions esdevingudes en el decurs d'aquest any. Així mateix, la diferència en el nombre de casats entre ambdues dates seria resultat dels matrimonis, de les separacions, dels divorcis, de les defuncions i de les migracions esdevingudes durant el mateix període. La font demogràfica de fluxos per excel·lència és el *Movimiento Natural de la Población*, coneguda per les seves sigles com a MNP i l'Estadística de Variacions Residencials, entre altres.

En resum, en funció de les magnituds demogràfiques, dels fluxos i dels estocs, es defineixen dos tipus de fonts, les estructurals, a saber, els recomptes o inventaris de població (censos i padrons) i les dinàmiques o fonts contínues, com els registres civil (a partir del qual s'elaborarà la publicació del *Movimiento Natural de la Población*) i el parroquial.

Esquema 1. Tipologies de les fonts estadístiques d'interès demogràfic

Font: Elaboració pròpia.

I.2 LA CONSOLIDACIÓ DEL SERVEI D'ESTADÍSTICA OFICIAL A ESPANYA

Tots els historiadors de l'estadística espanyola coincideixen a afirmar que la creació, per Decret de 3 novembre de 1856, de la *Comisión de Estadística General del Reino* constitueix el punt d'inici de l'estadística contemporània espanyola. Amb la *Comisión de Estadística* s'ordena i institucionalitza l'estadística oficial a Espanya com a servei estatal. Per aquest mateix decret, els recomptes i registres de persones i coses seran funció permanent d'un organisme estatal creat expressament a tal efecte: la *Comisión* (Ruiz Almansa, 1944; Melón, 1951; Sanz Serrano, 1956; Arango, 1982; Fuentes, 1982; Velarde, 1982). Circumstància que serà reforçada amb altres mesures transcendents, com ara la introducció de la ciència Estadística com a disciplina en l'àmbit acadèmic espanyol, la creació de centres d'ensenyament especialitzats o la posterior configuració d'un funcionariat, d'un Cos d'estadística que permetés dotar al Servei estadístic nacional del personal adient i ben preparat per a assumir les tasques que li aniran sent encomanades al llarg de la seva història.

L'any 1856 obre una llarga etapa creadora en un naixement que no havia estat improvisat, sinó que era fruit d'una llarga tradició històrica, és a dir, era producte de l'important bagatge estadístic de l'Antic Règim; de l'eclosió de l'estadística com a eina d'estudi i mètode científic des de finals del segle XVIII, i de la necessitat de gestionar, amb coneixement del gestionat, per part de l'Administració de l'Estat. Un Estat que durant tot el segle XIX es troba immers en un procés de consolidació política, econòmica i social i de desplaçament del seu aparell burocraticoadministratiu executiu.

I.2.1 ELS ORGANISMES ESTADÍSTICS ABANS DE 1856

L'estadística durant l'Època Moderna: segles XVI a XVIII

Les arrels històriques del procés iniciat el 1856 es remunten a l'Edat Moderna, període durant el qual Espanya va ocupar una posició privilegiada en el rànquing europeu en l'elaboració de fonts pseudoestadístiques d'interès demogràfic. A grans trets, l'Estat modern ha anat configurant una necessitat i una demanda creixent d'informació de caire estadístic, informació que la seva pròpia Administració va ser empesa a subministrar. A l'entorn d'aquestes qüestions, Joaquín Arango considera que

“Por haber desarrollado desde fecha temprana una moderna administración y burocracia estatal, y quizás también por el poderío y la extensión jurisdiccional de la Iglesia Católica, la España moderna no desentona del conjunto europeo en punto a estadísticas

demográficas. Por el contrario, su riqueza estadística resiste la comparación con los países avanzados y supera a los restantes, en especial por lo que hace a los siglos XVI y XVIII” (Arango, 1982: 57).

Ara bé, no deixen d’existir importants fluctuacions en la quantitat, temporalitat i qualitat de les mateixes fins a l’any 1857, data en què s’inicia la producció estadística oficial espanyola amb l’aixecament del primer cens modern de població, el Cens de 1857. Com apunten Coll i Fortea,

“la frecuencia con la que aparece información cuantitativa en los documentos del pasado presenta, en general, una tendencia creciente a lo largo del tiempo, con algunas desviaciones a plazo más o menos largo, y el siglo XVI, en concreto, el primer siglo de la edad moderna, trajo consigo un importante avance con respecto a épocas anteriores (...). Después de un siglo XVII en el cual los registros contables probablemente no son menos, pero tampoco más, que los que encontramos para el siglo precedente, en el siglo XVIII nos encontramos, como mínimo con un esfuerzo completamente nuevo por parte del estado por completar, sistematizar y tabular los datos de que disponía, cuando no de adquirir otros nuevos. El afán de información de los gobernantes ilustrados, superpuesto a las posibilidades de control que proporcionaba el intervencionismo del antiguo régimen, dio lugar a resultados importantes en diferentes campos” (1995: 10).

Recordem que es tracta de fonts preestadístiques, a saber, sense finalitats generals o demogràfiques; mancades de continuïtat en el temps; que puntualment elaboraven les administracions interessades en la consecució de finalitats militars, fiscals o eclesiàstiques i que, en conseqüència, no cobrien tot l’univers territorial i poblacional.

En aquest període, Espanya és un dels països capdavaners pel que fa a la producció d’estadístiques pseudodemogràfiques². Especialment destacat és el balanç del segle XVI per a la Corona castellana. Ho evidencien els arxius de Simancas i el d’Índies, els manuscrits de la Biblioteca Nacional i la de l’Escorial, on podem trobar fins a 6 censos generals i algunes indagacions d’alcabales d’interès demogràfic, entre d’altres documents.

Efectivament, durant l’Antic règim, els territoris que conformaven la Corona castellana foren els més nodrits en dades de població, eminentment pel que fa al segle XVI, quan la riquesa de dades és notable en termes relatius, sobretot passat el primer terç de la centúria. Fins a aquell moment, la informació de la què es disposa és, bàsicament, o bé poc fiable o bé referida a l’àmbit estrictament local, mentre que a partir dels anys trenta del cinc-cents se comencen a efectuar recomptes de població molt més globals. Del 1482 data l’anomenat *Apuntamiento de Quintanilla*, una avaluació de la població castellana, efectuada amb finalitats militars, que ha estat considerada poc

² Per a més informació veure Felipe Ruiz Martín, “La población española al comienzo de los tiempos modernos” a *Cuadernos de Historia* (Annexos de la revista *Hispania*, núm. 1: 189-190)

creïble (Coll i Fortea, 1989:19); de la mateixa manera que ho ha estat, si més no als efectes demogràfics, l'*Itinerario* (1511-1512) de Hernando Colón per les contradictòries xifres de població que presenta.

Han arribat 6 censos parcials de població de la Corona de Castella que, responen a finalitats fiscals específiques, deixen subpoblacions fora del recompte en funció del tipus d'impost a cobrar, llevat del *Censo de la Corona de Castilla en 1591* (anomenat *de los millones*). De 1528 a 1536 en data un dels més destacats, efectuat per tal de dur a terme el prorrateig per a un repartiment més equitatiu de l'impost del "*servicio ordinario y extraordinario*", del què n'estaven exempts de pagament el clergat, els *hidalgos* i algunes professions.

El 1591 se'n feu un altre, també de caràcter fiscal. Aquest és l'únic de la centúria que cobreix tot l'univers poblacional, inclòs l'estament eclesiàstic, el qual és numerat per separat. L'únic col·lectiu exempt del repartiment fou la comunitat religiosa dels franciscans descalços que, si bé es comptabilitza el seu nombre, no són incorporats al còmput general de veïns. La raó de la major exahustivitat en termes de cobertura d'aquest recompte cal buscar-la en el fet que fou aixecat per al repartiment del "*servicio de millones*", concedit en les Corts de 1588-1590, que gravava a tothom³. El caràcter universal d'aquest "*servicio*" va suposar la realització de l'operació d'enumeració en tot el territori de la Corona castellana, incloent-hi les zones de realengo, les de senyoriu i les exemptes, a excepció feta de les Bascongades i del Regne de Granada. Pel que fa a la fiabilitat d'aquest cens, si bé gaudeix d'un cert prestigi entre els historiadors, les dades de població que presenta no són correctes en algunes de les àrees geogràfiques de referència, sobreestimant-les en alguns casos (Palència, Valladolid, etc), infravalorant els efectius en d'altres (Córdoba, Conca, Sevilla, etc), copiant i repetint les xifres ja aportades per relacions anteriors (és el cas de Campo de Montiel, per exemple) o, simplement, sent inacceptables, com succeeix amb Galícia (Reher, 1990; Yun, 1987; Molinie, 1985; Fortea, 1981; Pike, 1978; Marcos, 1978; Eiras, 1975; Ruiz Martín, 1968; Bennassar, 1967; Salomon, 1964; Herrero, 1961).

Els altres quatre recomptes de població del cinc-cents responen també a motivacions fiscals: el pagament de l'*alcabala*⁴. Els padrons de població que a l'objecte del seu repartiment incloïen les *averiguaciones de alcabalas*, es limitaven bàsicament a les zones de realengo, amb exclusió dels exempts i, normalment, dels llocs de senyoriu per raó de l'alienació de les alcabales, les quals no eren percebudes per la Corona. La

³ A efectes de còmput, es va establir que cadascun dels *pecheros*, *hidalgos* o clergues seculars i que cada deu religiosos, o fracció superior a set, comptarien com un veí.

⁴ Per a més informació sobre aquests recomptes, veure Felipe Ruiz Martín, 1972: 682-733.

normativa establerta exigia que els padrons esdevinguessin recomptes nominals de tots els veïns de cada entitat subjecta al pagament de l'alcabala al rei (ciutat, vila, poble, etc), amb independència de factors d'estament, de riquesa personal o de la condició familiar (menor, vídua, etc) de cada individu. Únicament els pobres de solemnitat en quedarien exclosos, si bé també podien aparèixer relacionats en els llistats de contribuents o, en el seu defecte, en les relacions nominals de veïns (Coll i Fortea, 1995: 24-26). La relació nominal de veïns acostumava a anar acompanyada amb alguns apunts sobre la seva activitat laboral. Evidentment, la consistència de la informació proporcionada en les indagacions efectuades per al repartiment de la quantitat globalment pactada pel Rei i el Regne en les Corts entre les diferents ciutat, viles i llocs del mateix, depèn, sobretot, del rigor amb què les dades sol·licitades haguessin estat recollides a nivell local.

Pel que fa a Catalunya, d'aquest període són els fogatges⁵ catalans de 1497, 1515 i de 1553 (Iglésies, 1957 i 1979; Vilar, 1968, vol. III), el de Menorca de 1545 (Nadal, 1992) i alguns recomptes com el Cens de 1595, del qual només han arribat les dades relatives a alguns bisbats com el de Solsona, el de Vic i el de l'Alt Urgell (Alberch i Simón, 1980-1981).

Al segle XVII la quantitat, la qualitat i fiabilitat dels productes pseudoestadístics d'interès demogràfic decauen ostensiblement. Les raons argüïdes per alguns estudiosos que expliquen el canvi de tendència són diverses, Coll i Fortea en resumeixen les principals:

“El hecho de que los encabezamientos de alcábalas se prorrogaran y el que los sucesivos servicios de millones se cobraran por sisa y no por repartimiento, hacían innecesario, se dice, la confección de nuevos padrones que, además, de haberse realizado, hubieran puesto a la Monarquía en la tesitura de conceder descuentos fiscales por la aguda conciencia de despoblación que se tenía en la época. Razón de más para que la Monarquía no tuviera interés en elaborarlos. Por otro lado, se añade, la burocracia real no fue en el siglo XVII tan efectiva como en el XVI, por lo que los censos generales que se hicieron entonces no son tan abundantes, ni su valor equiparable” (1995: 27).

Així, el balanç que es fa del sis-cents és força negatiu, sent considerat a nivell estadístic paupèrrim. De fet, per a aquest període i a escala global, els historiadors han treballat, bàsicament, amb dos recomptes generals: el datat de 1646 i l'aixecat el 1693.

⁵ El concepte de 'fogatge' com a recompte de focs no és exactament equivalent al de *Vecino* dels *Vecindarios* castellans. Segons el Diccionari Històric, els fogatges es realitzaren del segle XIV al XVII com una imposició que les Corts Generals establien per conivença amb el Rei dels estats de la Corona Catalano-aragonesa a raó d'una quantitat per foc o llar habitada, per tal de subvenir a les necessitats de la Corona o de la terra. El fogatjament era una relació de focs, distribuïts per localitats, termes i demarcacions superiors, per a l'exacció de la imposició del fogatge. Al País Valencià i a les Balears s'anomenen "*Morabatins*" i a Castella, sense ser ben bé el mateix, "*Vecindarios*".

Per a Catalunya existeix un fogatge de 1626, del què només s'ha conservat el corresponent al bisbat de Vic (Pradas i Soler, 1988: 272-273), i un recompte, no explotat, l'anomenat Cens d'Ambrosio datat de 1673 (Torrents, 1993: 74). Per a la resta de segle, hom ha de recórrer a la informació generada a nivell local o bé a la documentació fiscal, com ara la relativa al Coronatge i al Maridatge.

Per a l'estudi de la població castellana, ens ha arribat un *vecindario* de 1631, elaborat en compliment de les Reials cèdules de 3 de gener i de 4 de març d'aquell mateix any. Es tracta d'un escodrinys per tal de dur a terme una important reforma fiscal: la substitució dels *millones* per una imposició sobre la sal. Per a la consecució d'aquest fi calia conèixer primer el possible rendiment del nou impost, esbrinant el nombre de veïns de cada localitat i entitat territorial, sovint la quantitat de bestiar en propietat i el consum de sal. L'afecció universal que havia de tenir el nou tribut ha fet pensar, apriorísticament, que les xifres aportades pel document no estan afectades d'importants omissions, si bé caldrà certificar-ho amb els treballs i estudis inferits a partir d'aquell. Ara per ara, el principal inconvenient s'ha centrat en les llacunes territorials detectades que presenta el document (pel moment a zones de Madrid, Toledo, Salamanca i Zamora), així com en la manca de dades per a quasi tota Andalusia (Piquero et alii, 1990; Coll i Fortea, 1995: 27-29).

Pel que fa als recomptes generals de 1646 i el de 1693, aquests han estat reputats amb molt poques garanties de veracitat. Ambdós divergeixen en la seva finalitat. Certament, el 1646 s'efectuen a Castella tot un seguit d'investigacions per al repartiment forçós de *juros*; mentre que el 1691 se'n preveu un amb propòsits estrictament militars (repartir dos soldats per cada cent veïns laics i eclesiàstics). En conseqüència, només fou comptabilitzada la població subjecte a taxa, en el primer cas, i la masculina entre 18 i 60 anys d'edat apta per a l'allistament, en el segon. Per tant, no es tracta de recomptes quantitativament fiables que cobreixin tot l'univers poblacional i territorial. Per la pròpia finalitat del seu aixecament esdevenen incomplets, hi manquen efectius i llocs i acostumen a donar per a cada nucli tan sols una xifra global de població, xifra freqüentment arrodonida, en comptes de relacions nominals de veïns (Domínguez, 1960: 56 i ss; Ruiz Martín, 1972; *Diccionario de la Historia Eclesiástica*: 682-733; Martín Galán, 1981 i 1990; Rueda, 1989; Coll i Fortea, 1995: 27).

Quelcom semblant es pot dir dels recomptes efectuats amb motiu dels donatius sol·licitats per Felip IV el 1625 i el 1635-1637, doncs, pel que fa a la seva cobertura territorial i poblacional són titllats d'incomplets, malgrat respondre al cobrament forçós entre tots els veïns sense exempcions. Així ho constaten els investigadors que han treballat amb aquests documents al declarar importants omissions vinculades, si més no,

al donatiu, en algunes localitats i, fins i tot, províncies (Rueda, 1989: 69 i ss; Martín, 1981: 245-246; Saavedra, 1985: 54).

En contrapartida, durant aquest segle es va produir l'extensió de la pràctica de realitzar, periòdicament, enumeracions de veïns generades pels propis municipis. Es tracta de recomptes locals poc fiables en ser utilitzats pels ajuntaments en pro de la rebaixa de les contribucions que havien de satisfer.

No obstant les mancances apreciades en les fonts d'interès demogràfic conservades dels segles XVI i XVII, per alguns autors com Sánchez-Lafuente, els treballs dels polítics espanyols d'aquestes centúries, al reunir i interpretar les xifres estadístiques del que ells anomenaven "*cosas notables*" de la seva època, van representar l'inici dels estudis estadístics a nivell europeu (Sánchez-Lafuente, 1975).

Seguint amb el nostre recorregut històric, durant el XVIII la situació canvia, les fonts són més abundants, guanyen en qualitat i van responent, progressivament, al creixent interès dels governants per les qüestions estadístiques i demogràfiques en sí i per sí mateixes. L'Estat incrementa els seus esforços per completar, sistematitzar i tabular les dades de què disposava, alhora que es proposa adquirir-ne de noves. I si bé amb això es pretén controlar més i millor, ara també es pretén estar més i ben informat per a la gestió de l'Estat. En conseqüència, els coetanis s'interroguen sobre el nombre de súbdits; s'intenta conèixer la riquesa del país per qüestions eminentment fiscals que suposen la formació de cadastres; es respon a la preocupació mercantilista per la balança de pagaments amb la creació d'una secretaria específica per a la seva elaboració, i, finalment, se centra l'interès en la mesura de la renda com a expressió o mecanisme de la riquesa. Dins d'aquesta tendència general cap a una major disponibilitat d'informació estadística i comptable, són un exponent fruit de les noves inquietuds de l'Administració en l'àmbit de la quantificació de la població: el *Censo del Conde de Aranda* de 1768 i el *Censo del Conde de Floridablanca* de 1787

Recomptes efectuats en aquesta centúria d'especial interès per a l'estudi de la població catalana són: la relació de Josep Aparici de 1702 i el recompte tramès per l'Intendent de Catalunya, José de Pedrajas, per al *Vecindario General de España* (manat formar el 28 de juliol de 1717), altrament conegut com a *Vecindario de Campoflorido* de 1712 (data de recollecció de la majoria de les dades contingudes). Ambdós documents comptabilitzen focs o caps de família i són de dubtosa fiabilitat en estar probablement falsejats pel frau. La *Relación General del Principado de Cataluña formado en el año de 1718 con distinción de vegueríos y subvegueríos* (inclosa en el

Vecindario de Campoflorido) i una *Descripció del Principat de 1717-1718* conformen també la llista (Iglésies, 1974; Vilar, 1987).

Pel que fa a la població castellana, el *Vecindario de Campoflorido* és el primer que abraça gairebé tot el territori peninsular, però la seva validació l'ha fet mereixedor d'una molt escassa fiabilitat, confirmant així la mala premsa que ja tenia en la seva època per la considerable infravaloració dels efectius demogràfics reals (Gerónimo de Ustáriz, 1742; Bustelo, 1973 i 1989). Si bé aquest recompte fou ordenat el 1717, la majoria de les dades que recullen els dos documents que el componen fan referència a una sèrie de *Vecindarios* realitzats entre 1712 i 1714, durant la Guerra de Successió, per motius fiscals. Entre els principals inconvenients que aquestes relacions presenten a l'investigador, destaca el desconeixement de la base poblacional subjecta a la imposició i, per tant, a l'abast dels efectius realment comptabilitzats. Així, si bé s'indiquen les xifres globals de veïns sotmesos a taxa, hom no té la certesa de la inclusió dels gentilhomes, de l'exclusió dels eclesiàstics i dels pobres de solemnitat, així com del valor numèric imputat a les vídues en el còmput general de veïns (cap, mig veí, etc.).

Anys més tard, entre 1749 i 1753, s'efectua el *Catastro del Marqués de la Ensenada* que cobreix la major part del territori dependent de la Corona castellana, llevat de les Canàries, les Bascongades i el regne de Navarra. L'objecte del cadastre no era altre que procedir a la substitució del conjunt heterogeni que conformaven les distintes imposicions del sistema fiscal castellà, per una única contribució. El nou sistema no es va arribar a implantar; no obstant, va generar una ingent massa documental de *Respuestas Generales* a un interrogatori de 40 qüestions sobre veïnatge, ocupació, riquesa, agricultura, ramaderia, comerç i distribució de la terra, entre altres aspectes. Val a dir que el valor de les *Respuestas Generales* és desigual en dependre de les *Respuestas Particulares* dels *Libros de Relaciones* i dels *Libros de familia o de personal* d'on procedien aquelles, de tal manera que la fiabilitat i quantitat de la informació continguda variarà d'una localitat, d'un veí i d'una família a una altre. Ara bé, segons evidencien la majoria dels estudis efectuats a partir del Cadastre, el grau de fiabilitat del mateix és força bo. Entre els inconvenients que presenta aquesta font per a l'estudi de la població cal destacar el fet que les dades sobre l'edat, el sexe, l'estat civil i l'activitat socioprofessional dels individus són referits als caps de família, si bé es donen indicacions més genèriques de la resta de familiars i del personal domèstic i laboral (criats, oficials, aprenents, etc.) que conformaven la llar, amb indicació del tipus de relació existent entre tots ells.

El Cens d'Aranda⁶, realitzat entre 1768 i 1769, serà el primer en comptar ànimes, en lloc de veïns, amb una cobertura geogràfica nacional i sent distribuïts per sexe, estat civil i grups d'edats (només omet les terres pertanyents a les ordres militars), de tal manera que podrien titllar-lo de primer document sorgit d'una preocupació més demogràfica que no pas fiscal. No obstant, està en dubte la seva fiabilitat. Com apunta Pierre Vilar, la seva confecció fou encarregada als mossens per tal d'evitar les omissions derivades del recel de la població a un nou repartiment de tributs. En conseqüència, les dades són agregades per parròquies sense atendre a les divisions civils emprades fins aleshores i, el que és més important, el cens consistia en el recompte de la població adulta a partir del còmput de combregants efectuat pels capellans, la qual cosa pot molt bé significar l'exclusió d'un sector de la població i introdueix el dubte a l'entorn del sistema de comptabilització de la població infantil (Vilar, 1968). Així, segons els estudis efectuats per aquell historiador, el Cens d'Aranda exagera la població de Catalunya (1968, vol. III: 36), si bé pot infravalorar-la en altres llocs del territori peninsular per una incorrecta apreciació de la població flotant.

Els originals es van perdre i a la còpia efectuada el 1773 per ordre de la *Real Academia de la Historia* hi manquen, entre altres, les diòcesis del Principat de Catalunya, així com algunes entitats de població de la de Sigüenza, de la província d'Àlaba, de Mondoñedo o de Valderredible i la Batllia de Campoo (Cantàbria) (Martín Galán, 1978: 499; Fdez de Pinedo, 1974: 83; Lanza, 1991: 55). Per tant, el cens que ens ha arribat és incomplet i, així, a les esmentades absències territorials i a les ocultacions i omissions originàries del document cal afegir-hi les derivades dels errors de transcripció en les còpies efectuades.

Dues dècades després, s'efectua un nou cens general: el *Censo del Conde de Floridablanca* (1786-1787)⁷, amb l'objecte declarat de mesurar l'increment poblacional esdevingut des del darrer recompte aixecat, el d'Aranda. Segons l'ordre del seu manament de 25 de juliol de 1786, l'execució competia als jutges o als diputats dels Ajuntaments, en col·laboració amb els capellans, havent de registrar tots i cadascun dels habitants de cada vivenda atenent al seu sexe, edat, estat civil i professió. Aquest cens, doncs, afegirà altres trets característics de l'estadística moderna, a saber, la seva finalitat

---

⁶ Aquest cens va ser ordenat pel Comte d'Aranda (Don Pedro Pablo de Arbaça y Bolea), capità general i President del Consell de Castella, l'1 de setembre de 1768 durant el regnat de Carles III (Valls, 2002: 20). L'execució pràctica va ser encomanada a la burocràcia eclesiàstica, la qual cosa explica el còmput d'ànimes en lloc d'habitants i la seva classificació per diòcesis. Permet conèixer la població per edat (no homogènia) i sexe i per estat civil (solters i casats). Pretenia una cobertura total de tota la població espanyola, que no aconsegueix per defectes d'execució.

⁷ El Cens fou publicat a Madrid per la Imprenta Real sota el títol de *Censo Español executado de orden del Rey comunicada por el Excelentísimo Señor Conde de Floridablanca, primer secretario de Estado y del Despacho, en el año 1787*.

preferentment demogràfica i no fiscal; l'ús de les províncies i les intendències dels corregiments com a unitats censals; la universalitat, en no excloure ni categories ni llocs, i ampliant els criteris de classificació (sexe, edat, estat civil, professió i tipus d'allotjament, entre d'altres). No obstant això, el cens presenta alguns problemes a l'investigador, entre els quals cal destacar els dubtes i les incongruències detectades entre el document original i el que fou editat. Així, per exemple, el clergat secular, que no el regular (població que fou comptabilitzada apart), és computat entre la població general classificada per les distintes variables presentades; ara bé, això no queda gens clar en la documentació original de base, amb la qual cosa, en la informació publicada es pot haver incorregut en l'omissió sistemàtica dels seus efectius o bé en la duplicació de tots o de gran part dels mateixos. Per altra banda, les imprecisions en la categorització de la variable socioeconòmica i la confusió entre estaments i professions el converteixen en un cens censurable, així com l'agregació de la població en amplis grups d'edats.

Un altre cens completa la sèrie del set-cents, el conegut com a Cens de Godoy⁸, que amplia les classificacions de la població amb categories socioprofessionals i grups d'edats més detallats, però amb l'inconvenient de presentar-les únicament per totals provincials. Endemés, a diferència del Cens de Floridablanca, les dades proporcionades no poden ser confrontades amb la documentació primària de caràcter local a partir de la qual fou generat el recompte, doncs o bé no fou conservada o encara no ha estat localitzada.

Per altra banda, endemés dels recomptes de població, representen una arrel de l'eclosió estadística espanyola produïda durant el segle XIX les anàlisis quantitatives del segle XVIII de Jerónimo Uztariz, la recollida de dades impulsades per les *Sociedades Económicas de Amigos del País* i el *Censo de Frutos y Manufacturas de España e Islas Adyacentes* de 1799 (publicat el 1803)⁹. Aquest darrer cens, per la seva presentació, per l'explotació de la informació i per la utilització dels mètodes estadístics de l'època, té un aspecte molt similar al d'una publicació moderna, amb taules, classificacions i especificacions de tot tipus amb l'objecte de satisfer la preocupació de la Corona d'obtenir informació numèrica per als afers de gestió i administració (Ruiz

---

⁸ El cens fou publicat a Madrid amb el títol de *Censo de la población de España de 1897 executado de Orden del Rey en el de 1801*.

⁹ El títol exacte és *Censo de la Riqueza Territorial e Industrial de España*. Consta de dos resums provincials i de tres nacionals. Els títols dels provincials són: "*Estado de los frutos, ganados y primeras materias de las artes de la provincia*" i "*Estado de las manufacturas y artes de la provincia*". Els títols dels nacionals són: "*Estado general de los frutos, ganados y primeras materias de las artes de todas las provincias de España e Islas Adyacentes en el año 1799*"; "*Estado general de las manufacturas de todas las provincias de España e Islas Adyacentes en el año 1799*" i, el tercer, "*Plan comparativo de los principales objetos que componen las estadísticas de España e Islas Adyacentes*".

Almansa, 1947; Sánchez-Lafuente, 1975: 79; Fuentes, 1982: 30-42; Sánchez Casado, 1983: 54-55)

Dos destacats antecedents de la *Comisión de Estadística General del Reino* creada el 1856, que inicia la moderna estadística oficial a Espanya, foren la *Secretaría de Balanza* i el *Departamento de Fomento*. Ambdues denoten la forta convicció de la necessitat d'institucionalitzar legalment la necessitat d'obtenir informació prèvia per a l'elaboració estadística en la consecució dels objectius de l'administració de l'Estat. La primera va ser establerta al darrer terç del segle XVIII per Diego Gardoqui, Secretari del despatx d'Hisenda. Només va funcionar durant la seva estada al Ministeri i pot ser considerada com la primera oficina central d'estadística. Amb Miguel Cayetano Soler, successor en el càrrec, es restablirà l'antiga secretaria amb el nom de *Departamento de Fomento* (Decret de 19 de maig de 1802). El seu reglament el convertia en un establiment d'estadística en dotar-lo de personal, fons amb que costejar les despeses i en organitzar-lo en dues seccions: *Población y Riqueza Territorial del Reino* i *Comercio* (exterior i interior), i amb l'objecte de recollir notícies sobre població, agricultura, indústria i comerç (Decret de 19 de maig de 1802). Ambdós organismes suposaren el primer projecte embrionari en la història de l'estadística oficial espanyola de creació d'una oficina central d'estadística¹⁰. L'esclat de la Guerra de la Independència posarà fi a aquest intent (Sanz Serrano, 1956: 107-112; Sánchez-Lafuente, 1975: 74; Velardes, 1982: 49-69; Sánchez Casado, 1983: 52-54).

La primera meitat del segle XIX

Durant la primera meitat del segle XIX i fins a l'aparició del primer cens de població modern a Espanya el 1857, aquella dinàmica de producció estadística del segle

¹⁰ Diego de Gardoqui, Secretari del Despatx d'Hisenda, estableix a Espanya la *Secretaría de la Balanza*, materialitzant el que el seu antecessor en el càrrec, Pedro López de Lerma, havia ideat l'any 1786. Havia posat personal i modestament en pràctica en la seva gestió en el ministeri. La Secretaria va funcionar fins a la marxa del ministeri del seu artífex. El *Departamento de Fomento* s'organitza en dues seccions: *Población y Riqueza Territorial del Reino* i *Comercio*, les funcions de la primera es centren en els treballs relatius a la població i riquesa del regne, i la segona als assumptes relatius al comerç, tant interior com exterior. En l'article 4tr i 5è del reglament (Decret de 19 de maig de 1802) s'especifica que la *Sección primera de Población y Riqueza Territorial del Reino* haurà de realitzar el cens de població " *bajo el método observado en el año último de 1797, añadiendo cuantos artículos le parecieron oportunos para deducir con propiedad la relación del número de habitantes con la extensión territorial del reino; la de aquél con el de edades, sexos, nacidos, casados, muertos y familias, con el del estado eclesiástico secular y regular, con el del ejército y la marina y con el importe de las rentas. 5º. Por esta razón, se pasarán al Departamento todos los estados del producto de las rentas y contribuciones que remiten a la Secretaría las Juntas Provinciales del reino, con los demás datos que lleguen a ella relativos al objeto; a fin de que, clasificadas y ordenadas con claridad en libros correspondientes, tenga el mismo Departamento a la mano las luces precisas para sus trabajos, y la Secretaría del despacho de Estado encuentre reunidos los datos necesarios para su gobierno.*" Aquesta secció també havia d'indagar sobre la quantitat de producció agrícola, minera i industrial, sobre el nombre de fàbriques, de moneda encunyada a Espanya i a les Indies i sobre els preus del gra i les llavors. Anualment havia de formar una estadística particular de cada província; una altra general de tot el Regne sobre la producció territorial i industrial; i una altre per províncies i pel total nacional sobre l'import de les rendes i contribucions i de les despeses i costos del seu cobrament.

anterior es veurà truncada per les fortes convulsions polítiques i socials de l'època¹¹, així com per les deficiències de l'aparell administratiu. Per a alguns autors, la qualitat i general modernitat dels dos darrers censos de la segona meitat del vuit-cents, sobretot el Cens de Floridablanca, fan veure els de la primera meitat del segle XIX com una reculada. Aquest període és considerat, des del punt de vista de la producció estadística, desastrós. És gairebé un desert d'uns 60 anys que no l'omplen els recomptes efectuats el 1826, 1831, 1832, 1836, 1837, 1842 i 1846 en no ser considerats ni censos (Arango, 1982; Nogueras i Pombo, 1993; INE, 2002). Per a alguns autors com Eduardo García España, aquests recomptes són poc rigorosos en els seus resultats, tractant-se realment d'imputacions de població (García España, 2001).

No obstant, si bé és cert que el segle comença immers en guerra i que transcorre en una constant inestabilitat política i social que impedeix als governants, per impossible, la realització de recomptes i registres de la població; hom considera que aquests mateixos impediments van impulsar i estimular l'organització de serveis estadístics durant la primera meitat de segle, en convertir en imperiosa la necessitat de disposar d'estadístiques fiables que reflectissin la realitat del país en totes les branques i permetessin, així, gestionar la reconstrucció econòmica, social, humana i administrativa d'un Estat constantment desestabilitzat per la lluita pel poder. Es tractava d'un Estat que s'havia de consolidar, legitimar i desplegar en el territori. En definitiva, la reorganització política i administrativa a la que es van veure abocats tots els governs haguts durant el vuit-cents, va afavorir, sobretot en els períodes constitucionals, el desenvolupament de l'Estadística oficial en necessitar dades exactes sobre la situació del país en tots els àmbits. Així, es dictaminarien normes i es crearien institucions per a la seva recollida, unificació i anàlisi. Les pròpies prescripcions encaminades directament a l'organització i estructuració de l'Administració de l'Estat van produir un efecte de conscienciació a l'entorn de la importància de disposar d'estadístiques produïdes per un organisme oficial que recol·lectés la informació, l'ordenés, l'analitzés i la publicqués de forma sistemàtica, regular i coordinada.

La voluntat dels governs liberals d'arribar a comptar amb informació numèrica per a múltiples variables queda patent en una llarga successió de disposicions, quasi sense excepció mancades de compliment, com fou el cas, precisament, de les relatives a la formació d'un registre oficial del moviment natural de la població (veure més endavant els apartats II. 2. 2 i II. 4. 3). Fins a la seva creació el 1870, es va intentar regularitzar aquet servei sense èxit per les deficiències de l'aparell de administratiu i per

---

¹¹ En aquests anys tenen lloc l'enfonsament de l'Imperi espanyol d'Ultramar; la Guerra de la Independència de 1808 a 1814; la dissolució de les Corts de Cadis i la consegüent supressió de les seves reformes liberals; la lluita de partits; la guerra dinàstica civil; els aixecaments militars i civils i la primera Guerra Carlina.

l'especial inestabilitat política d'aquesta centúria. Malgrat això, són importants algunes de les prescripcions establertes a l'objecte, en tant i en quant posaren les primeres pedres en la seva edificació. Es publiquen tot un seguit de circulars, ordres, decrets i altres normes, referides als diferents rams de l'Administració, en vistes a la implantació de registres i estadístiques de població, de producció agrícola, industrial i ramadera; de rendes; de comerç interior i exterior; de preus i d'ingressos de les tresoreries de l'Administració, entre altres, per a la qual cosa sovint s'establiren formularis uniformes per a la remissió de les dades¹². Tot aquest reguitzell de preceptes evidencien una tendència creixent de l'Administració per formar una estadística completa, conèixer la població i la riquesa socioeconòmica del territori.

La inauguració del sistema constitucional va contribuir favorablement al progrés del Servei d'estadística. A l'any 1813 es mana als ajuntaments portar un registre de naixements, matrimonis i defuncions, dels que havien d'informar als "*Jefes Políticos*" trimestralment. A les Diputacions se'ls encarregava formar el cens i l'estadística de població a partir de les dades trameses per les municipalitats. Els "*Jefes Políticos*" havien de remetre anualment al Govern nota dels nascuts, casats i morts a la província i el pla estadístic d'aquesta.

Les reformes introduïdes en diferents àmbits de l'Administració pública, sobretot les vinculades al fisc, impulsaren també el Servei d'estadística. El 13 de setembre de 1813, a conseqüència de l'establiment de la contribució única i el repartiment de les seves quotes industrial i territorial (Reial decret de 30 de maig de 1817), s'ordena la reunió de tota la informació necessària per tal de conèixer la riquesa de les províncies. Així, s'ordenava la formació d'una estadística general i completa (art. 27). Un altre exemple en són les *Juntas de Repartimiento y Estadísticas* creades per Reial Decret de 15 agost 1817. El 25 de juny de 1822, les Corts encarreguen al Secretari de la governació de la Península la formació de l'estadística i cadastre del Regne. L'endemà s'ordena als ajuntaments la formació d'una matrícula de tots aquells qui exerceixen alguna professió, art o ofici. Dos anys més tard s'estableix la contribució de fruits civils i es disposa, a aquest efecte, la formació de registres dels contractes i béns subjectes a aquesta contribució, demanant als Intendants els estats relatius a la situació econòmica de cada poble (Decrets de 16 febrer i de 18 de juny de 1824).

L'any 1823 apareix consignada, explícitament, la idea de formar l'Estadística a Espanya. La Llei de les Corts estableix, per al govern sociopolític de les províncies, que els ajuntaments recopilin les dades que les Diputacions provincials considerin oportunes

---

¹² er a més informació veure Sanz Serrano (1956).

i els sol·licitin per a la formació de l'Estadística: la del Cens de població i la del Padró d'habitants (arts. 4, 5 i 6). S'encomana a les secretaries dels ajuntaments la creació i el manteniment d'un Registre civil dels nascuts, casats i morts en el tot el terme municipal, dades que hauran d'enviar trimestralment a la Diputació (art. 7). Aquestes darreres hauran de formar anualment el Cens de la població i l'Estadística de la corresponent província amb la major exactitud possible (art. 130 i 131). L'article 262 encarrega al "Jefes Políticos" la remissió anual al Govern dels estats numèrics relatius als nascuts, casats i morts de la seva jurisdicció, sol·licitant a les Diputacions les dades necessàries.

Un altre fet fonamental en la consecució i el desenvolupament d'una eficaç organització i producció estadística fou la implantació d'una divisió administrativa del i en el territori sòlida. El 1833 es mana dur a terme la divisió territorial en províncies, divisió que arribarà fins al dia d'avui gairebé sense grans canvis. El Ministre Javier de Burgos estableix els límits de les 49 que foren creades¹³ i n'ordena l'aixecament en plànols topogràfics per a la formació de la *Carta General del Reino* (Reial decret de 30 de novembre de 1833). El 1834 el conjunt provincial és subdividit en 501 partits judicials (o jutjats de primera instància) i 9355 termes (o districtes municipals).

També va contribuir decisivament en el desplegament territorial del modern Servei d'estadística a Espanya l'existència d'una estructura administrativa en el territori consolidada (Martí, 1981; Bermejo, 1984). El 1835 es reestructuren les Diputacions provincials i se'ls atribueix la funció de reunir i subministrar dades del Cens i de l'Estadística (Reial decret de 21 de setembre) en correspondència amb el Reial decret de 23 de juliol de 1835, pel qual s'imposava als alcaldes l'obligació de portar registres de nascuts, casats i morts, i als ajuntaments la de facilitar la informació necessària per a formar el Cens de població. La Reial ordre de 19 de gener de 1836 completa les disposicions anteriors establint quatre models a l'objecte de garantir la uniformitat i exactitud dels estats demogràfics a remetre. Un Reial Decret de 29 juny de 1837 mana formar el Cens de població. Els treballs directius i operatius d'aquest s'encarreguen a una *Comisión o Sección de Estadística* pertanyent al Ministeri de la Governació. La tasca d'inscripció durien a terme les Diputacions provincials, les comissions

---

¹³ El 1810 ja s'havia intentat efectuar una nova divisió territorial. Aquesta havia d'entrar en vigor amb el Decret de 17 d'abril de 1810 (expedit a Sevilla per José Bonaparte), Decret pel qual "Se dividirá España, para el Gobierno Civil, en veinticuatro Prefecturas" (art. 1er). La divisió civil del territori es va completar amb la militar per Decret de 13 d'abril de 1810. Però les noves demarcacions territorials no varen passar a ser més que mers projectes a causa dels trastorns d'època, força convulsa políticament parlant. Els diputats de les Corts de Cadis, volent posar remei a la imperfecció de la màquina governativa, en l'article 11è de la constitució de 1812 preveuen que "Se hará una división gubernativa del territorio español por una Ley constitucional, luego que las circunstancias políticas de la nación lo permitan". La Regència es va disposar a complir aquest precepte constitucional encarregant-li l'execució de l'acordat al Capità marí Felipe Bausá. Així es va formalitzar un projecte, no publicat, datat de 10 abril de 1814 i signat per Juan Álvarez Guerra en el qual es dividia el territori espanyol en províncies, ahora subdivididas en Partits Judicials. Pel Decret de les Corts de 27 gener 1822 es fa la divisió territorial provincial del territori en 52 províncies (Sanz, 1956; Burgueño, 1996).

anomenades “*de Partido*”, i els ajuntaments. L’1 de desembre el Ministeri estableix que es dictin normes fixes i uniformes per tal de reunir les dades numèriques dels nascuts, casats i morts.

Arribats a aquest punt, es constata l’existència d’un sentiment generalitzat sobre la necessitat de regularitzar un important Servei d’estadística a Espanya com a base de l’Administració. Un Servei que utilitzés les tècniques d’aquesta disciplina i, compost per experts en la matèria, n’elaborés la producció. Un servei que, puntualment, sense coordinació, ni periodicitat definida, ni uniformitat de criteris, ja s’estava duent a terme per part de les diferents branques, ministeris i dependències de l’Administració de l’Estat. Ara bé, es tractava d’agents que actuaven independentment entre ells, responent a peticions conjunturals i a la mida de les necessitats de la gestió de Govern. Les dècades de 1840 i 1850 foren enormement prolíferes en disposicions de tipus estadístic:

- elaboració de relacions estadístiques comercials, d’educació, sanitàries, agrícoles, penals, de la cria cavallar, de quintes i sobre religiosos, etc.
- creació de registres: formació del padró de la riquesa nacional (creat per Decret de 7 de febrer de 1941); formació d’un *Registro General de Penados* (22 de setembre de 1848); formació dels registres de la riquesa individual i parcel·laria (Reial decret d’1 de novembre de 1851).
- elaboració de cartes i plànols topogràfics i geomètrics com els executats per a la direcció de la *Carta Geogràfica de España* (Reial ordre de 20 de febrer i de 25 juliol 1848 i Reial decret d’11 de gener 1853).
- creació de Direccions centrals i Comissions d’estadística en alguns ministeris. La reforma de Mon-Santillán també va donar empenta al fortíssim avanç de l’Estadística, doncs es disposa l’establiment, al Ministeri d’Hisenda, d’una *Dirección General de la Estadística de la Riqueza*, sobretot territorial (Reial decret de 10 juny 1846). En algunes províncies es creen *Comisiones de Estadística para el ramo de Hacienda* (Reial ordre de 8 agost 1848); s’institueix una Comissió per a examinar les dades recollides sobre la riquesa pública i es proposa la manera de formar registres de la riquesa individual parcel·laria (Reial decret d’1 de novembre de 1851); es crea una *Comisión Auxiliar de Estadística* de les branques del Ministeri de la Governació (Reial ordre de 23 de febrer de 1853), i, entre altres disposicions, finalment es crea una *Sección Espacial de Estadística* a la *Dirección de Contribuciones* (Reial decret de 27 d’agost de 1855).

Respecte a aquest darrer punt, és especialment important la tasca del Govern Provisional que, amb l'empenta del Ministre d'Hisenda, Mateo Miguel Ayllón, el 21 d'agost de 1843 crea una *Comisión de Estadística*, el precedent més immediat i destacat de la futura *Comisión de Estadística General del Reino* nascuda el 1856. Ayllón va obrir el camí de l'Estadística oficial i centralitzada i es va proposar implantar mesures legals dirigides al desenvolupament d'una veritable Estadística oficial espanyola. El 1843 va nomenar la *Comisión de Estadística* sota la presidència d'una destacada figura, Pascual Madoz (Compte de Trem)¹⁴, amb tres objectius i funcions principals que va arribar a assolir:

1. reunir tots els treballs estadístics existents des del segle XIV disseminats pels arxius espanyols
2. recollir noves dades
3. elaborar un projecte de llei que conferís a l'esmentada Comissió rang de Cos administratiu de l'Estat i en marqués les funcions per tal que fos obeïda per la resta de dependències de l'Administració de l'Estat.

La *Comisión de Estadística* presenta al Govern una *Memòria* dels treballs realitzats; el projecte de llei que se li havia encomanat i una proposta de creació de dues Càtedres d'estadística¹⁵. La comissió serà suprimida l'any 1944. (Sanz Serrano, 1956)

El segle XIX ha estat definit per molts com el de l'esclat de l'Estadística i dels estadístics, com un segle profundament estadístic (Melón, 1951; Sánchez-Lafuente, 1975; Sánchez Casado, 1982; Arango, 1982; Velarde, 1982). A mesura que avança la centúria es van ampliant i perfeccionant les investigacions comptables i descriptives a Espanya. El 1844, Fermín Caballero y Morgáez publica el *Manual Geográfico-Administrativo de la Monarquía Española*¹⁶. Mayáns publica el seu Diccionari i el *Diccionario Geográfico, Estadístico e Histórico*¹⁷ de Pascual Madoz veu la llum l'any 1850.

¹⁴Pascual Madoz va renunciar al seu sou de 50.000 rals que, en contrapartida, fou destinat a pagar els estudis d'estadística a l'estranger de dos joves: Juan Bautista Trupita i José Magán. Ambdós també haurien d'indagar sobre els obstacles i les mesures adoptades en altres països en la formació del corresponent Servei d'estadística. Visitaren França, Bèlgica i Anglaterra com a agregats del Ministeri d'Hisenda i tornaren a Espanya per dirigir els treballs d'Estadística. Trupita, posteriorment, serà Director general de contribucions i vocal de la *Comisión Estadística General del Reino* (Melón, 1951; Sanz, 1956; Paredes, 1982; Noguera i Pombo, 1993).

¹⁵Aquesta darrera petició no va ser atesa per manca de pressupost, però va ser escoltada per la *Sociedad Económica Matritense de Amigos del País* que va obrir una Càtedra assignada al Secretari de la *Comisión de Estadística*, José María Ibáñez, iniciant pel seu compte cursos d'estadística a Madrid el 1844.

¹⁶En aquests estudi es comprenen totes les demarcacions geogràfiques, la seva orografia i les diverses formes de composició de pobles amb capitalitat civil, real, eclesiàstica, militar o marítima, alhora que s'aborden aspectes administratius referits als serveis i institucions de l'Administració pública.

¹⁷La publicació consta de 16 toms. A l'obra es descriuen tots els nuclis habitats del Regne espanyol. Aporta informació administrativa, sociodemogràfica, agrària, industrial, geogràfica i política de totes les localitats

La decisió i embranzida de Pascual Madoz va donar impuls als treballs estadístics. Ell crea la primera Càtedra d'estadística a la *Sociedad Económica Matritense de Amigos del País* el 1844; anima i promou l'elaboració del primer *Tratado de Estadística* de José María Ibáñez i, finalment, participa activament en la creació de la *Comisión General de Estadísticas del Reino*, de la qual en formarà part pocs anys més tard, quan ja hagi passat a ser denominada *Junta de Estadística* el 1865 (Paredes, 1982).

Fruit d'aquest primer cinquantenni del vuit-cents en són el *Censo general de Vecinos de 1810*¹⁸, el Cens de Frigola de 1819, el recompte de població de J. B. Golobardas de 1830, el *Padrón de Extranjeros* de 1836 (ordenat el 20 de desembre), el *Censo General de la Población de 1837*¹⁹, el *Catastro de 1842* i l'anteriorment esmentat *Diccionario Geográfico-Estadístico-Histórico de España y sus posesiones de Ultramar* de Pascual Madoz, imprès entre 1845 i 1850.

Assolida una major estabilitat política, aquest procés culmina a mitjan segle XIX, l'any 1856, amb la creació de la *Comisión de Estadística General del Reino*. Per a molts autors, es tracta d'una data relativament tardana en el context europeu, ja que és precisament en aquests anys quan es formulen, creen o consoliden les organitzacions estadístiques oficials dels països més avançats i/o es perfeccionen els productes que d'elles emanen (com ara l'augment de la gamma de característiques personals recollides i classificades i l'adquisició d'un grau de fiabilitat molt respectable), a més d'establir-se el modern Registre civil, implantació que a Espanya no es produirà fins als anys 70 (entre d'altres, Melón, 1951 o Arango, 1982). Al respecte, Melón comenta que "*Las circunstancias que matizan la vida nacional de España durante la primera mitad de siglo XIX, de ocupación napoleónica de su territorio, de violenta lucha de partidos, y de guerra dinástica civil, explican lo tardío de la organización estatal de los servicios de Estadística en nuestro país, sobre todo en relación a los estados adalides en la implantación de los mismos*" (Melón, 1951: 203)²⁰.

¹⁸ Bonapart volia registrar la verdadera població espanyola i esbrinar els recursos reals del país. Va decretar, el 30 novembre de 1809, l'establiment legal d'un dipòsit de cartes cartogràfiques i dissenys topogràfics i, el 10 d'abril de 1810, un "*Censo General del Reino*".

¹⁹ Com ja s'ha fet esment, el Reial decret de 29 juny de 1837 mana formar el cens de població. Els treballs directius i operatius s'encarreguen a una *Comisión* o *Sección de Estadística* pertanyent al Ministeri de la Governació; la tasca d'inscripció la farien les Diputacions provincials, les comissions anomenades de *Partido* i els Ajuntaments.

²⁰ El recompte d'habitants, com a funció permanent d'un organisme estatal, apareix per primer cop a Suècia l'any 1756, després del Cens de 1749 i amb el propòsit informatiu del moviment de la població. Als EUA, la Constitució Washingtoniana imposa el recompte dels seus habitants des de 1790 com a missió oficial. A França, l'estímul en l'organització oficial dels serveis d'estadística és la derivada de la divisió departamental de la Constitució de 1791.

I.2.2 ELS ORGANISMES OFICIALS D'ESTADÍSTICA DE 1856 A 1945

La Comisión de Estadística General del Reino

L'estadística s'erigeix i es cimenta com un dels serveis estatals més importants amb el Reial decret de 3 de novembre de 1856 pel que es crea la *Comisión de Estadística General del Reino* (d'ara en endavant CEGR)²¹, doncs, com es fa palès en l'exposició de motius que introdueix aquell Reial decret es concep que

“La indagación y el conocimientos de las condiciones físicas y morales de una nación, de su comercio e industria, de sus necesidades y recursos, es necesaria a todo Gobierno que desee la felicidad de su país, por la influencia que deben tener en la confección de las leyes, pudiendo facilitarse por este medio el desarrollo de sus gérmenes de riqueza y el modo de remover los obstáculos que se opongan al progreso y bienestar de los pueblos. Difícil sería, si no imposible, el establecimiento de las leyes que rigen las subsistencias, las contribuciones, el estado civil de las personas, la población, las transacciones sociales, la fuerza pública y todos los ramos, en fin, que abraza el cuerpo político en sus múltiples y variadas relaciones, sin la formación de una verdadera estadística que, al mismo tiempo de reunir y clasificar en un orden metódico los documentos precisos y completos que deban ser el objeto de este ramo importante de la ciencia gubernamental, marque el espacio que por ella deba correrse y el límite hasta donde convenga extenderla”²¹

La CEGR es crea en el sí de la *Presidencia del Consejo de Ministros* i sota la presidència del Cap del Govern, Ramón María Narváez, accentuant així el caràcter de centralització i oficialitat dels treballs estadístics. El vicepresident serà el fins aleshores Ministre de Marina, Alejandro Oliván. Representa l'inici de l'estadística moderna i oficial en ser creat amb l'encàrrec que *“se ocupe en la formación de la Estadística general del Reino, abrazando todos los ramos de la Administración Pública del Estado”* (art. 1er). Al respecte, el propi decret apunta que:

“Todos los gobiernos anteriores se han ocupado con asiduidad de trabajos estadísticos; pero olvidando unos el objeto, circunscribiéndose otros a determinadas clases, y finalmente, verificándolo los demás aisladamente, aunque con esmero, ha venido a encontrarse el actual con grandes vacíos, que no pueden llenarse con trabajos ejecutados en épocas diversas y que es preciso darles conexión y unidad indispensables para que produzcan el resultado apetecido.

Los trabajos parciales emanados de algunos Ministerios tienen un mérito indisputable, principalmente los que se refieren a la Administración rentística, y que atestiguan a cada período los progresos que va haciendo en nuestro país la ciencia administrativa; pero, falta a la Estadística española, para que la ciencia, el Gobierno y los pueblos obtengan los resultados que son de desear, que los trabajos estadísticos y su dirección sean uniformes; que partan de un mismo centro que les de impulso comunicándoles el orden y relación que deben tener entre sí, y que las bases de las investigaciones sean perfectamente

²¹ Reial decret de 3 de novembre de 1856 a *Gaceta de Madrid*, núm. 1402 de 5 de noviembre de 1856, p. 1.

*determinadas y se ejecuten sin los embarazos que la errónea opinión de los pueblos o los celos del fisco pudieran crear*²¹

Entre les seves funcions principals destaquen la recopilació, estudi, examen, classificació i coordinació dels treballs o estadístiques parcials que tradicionalment formava cada Ministeri, per a la qual cosa la CEGR hauria de formular un pla estadístic unitari que permetés acabar amb la divergència existent en l'estadística desenvolupada fins aleshores, donant les instruccions oportunes als centres ministerials pel que fa a la manera i a la forma en què s'hauria de redactar l'estadística especial en cadascun d'ells. Ara bé, la publicació de l'Estadística general del Regne competirà exclusivament a la CEGR i segons el seu propi criteri (arts. 1 a 6).

Per a la consecució dels objectius previstos, en el reglament de la Comissió s'estableix la seva organització en quatre seccions. A la segona li corresponen les estadístiques de població: "*El Censo general de la población, con las condiciones sociales de los habitantes del Reino y el Movimiento anual de su estado civil*" (art. 20 del Reial decret de 27 de novembre de 1856)²², entre altres²³. La resta de seccions la constitueixen la geogràfica (la primera, de treballs geodèsics i topogràfics per a la confecció del *Mapa de España*); la de l'estadística de la riquesa (la tercera, conformada pel cadastre, la producció territorial i consums generals, i l'estadística pecuària, fabril, comercial i dels transports), i l'estadística financera i fiscal (la quarta secció, sobre personal de l'Administració, rendes i impostos públics). S'emparellaven, per tant, en un mateix organisme l'estadística i la geografia, funcions que es mantindran unides, amb alguna interrupció, fins al segon quart del segle XX.

No obstant això, si bé la CEGR comptava "*para el desempeño de su encargo con el auxilio de las Autoridades locales y de los funcionarios públicos, no tiene agentes organizados en la forma más adecuada para que su acción sea rápida y expedita, y para que sus noticias y sus cálculos tengan a su favor todas las garantías posibles de certidumbre. Lo primero podrá conseguirse dotando a la Comisión de agentes especiales dependientes de ella, en todos los ángulos de la Península; y lo segundo procurando que todos los datos estadísticos que vengan a la Comisión general pasen antes por el crisol de la controversia y se depuren en su mismo lugar de nacimiento. Sólo así podrá la Comisión dar los resultados pronto y seguro*" (Reial decret de 15 de maig de 1857)²⁴. En conseqüència, es creu oportú el desplegament territorial de la CEGR amb l'establiment de *Comisiones permanentes de Estadística* a totes les capitals

²² Reial decret de 27 de novembre de 1856 a *Gaceta de Madrid*, núm. 1426 de 29 de noviembre de 1856, p. 1.

²³ Altres estadístiques d'aquesta secció eren les forces militars de mar i terra; l'estadística d'instrucció pública; la de beneficència; la criminal; la de costums públics, i la de seguretat.

²⁴ Reial decret de 15 de maig de 1857 a *Gaceta de Madrid*, núm. 1593 de 16 de maig de 1857, p. 1.

provincials, amb *Comisiones permanentes Provinciales*, i a tots els pobles caps de partit judicial no capitals, amb *Comisiones permanentes de Partido*. L'objectiu de la seva creació no era altre que “*ampliar las investigaciones estadísticas a la producción y riqueza del país y a otros hechos sociales de gran interés (...). El objeto de esta organización era escalonar los trabajos, facilitar la adquisición de noticias y procurar la comprobación de las inexactitudes que pudieran contenerse en las relaciones dadas sobre cada materia por los ayuntamientos*” (Reial decret de 21 d'octubre de 1858)²⁵. Mesures subsegüents van crear, primer, un Cos especialitzat per procedir a regular, després, la carrera administrativa en el mateix, dotant-lo, així, de personal ajudant mínimament qualificat i de centres d'ensenyament també especialitzat destinats a la formació dels seus membres.

Les Comissions permanents, sota la instrucció i dependència de la CEGR, es composaven de vocals amb nomenament i sou de l'Estat²⁶. Això va significar, endemés de la necessitat de personal qualificat per als serveis a realitzar, la creació de 470 comissions amb un nombre gairebé idèntic de vocals a retribuir amb les arques de l'Estat, la qual cosa implicava, a la pràctica, una dotació pressupostària més elevada que l'establerta per a l'any 1858, per la qual cosa, el 10 de novembre de 1857 ja es disposa deixar sense cobrir les places de Reial nomenament que vagin quedant vacants. Aquesta organització va resultar excessivament costosa, doncs, als costos salarials s'hi sumaven les fortes despeses en dietes generades per gran part del personal, amb les seves constants visites als pobles per tal de dur a terme les confrontacions i la depuració dels fets i de les dades. Davant d'aquesta circumstància, sense la possibilitat d'incrementar la dotació pressupostària de la CEGR, es va procedir a suprimir les Comissions de partit amb la creació de Seccions d'estadística a les Secretaries dels Governos de província, alhora que els vocals retribuïts eren substituïts per tres 3 places d'*Inspectores generales de Estadística* i 150 *Inspectores provinciales* (Reial decret de 21 d'octubre de 1858)²⁵ i

27

²⁵ Reial decret de 21 d'octubre de 1858, a *Gaceta de Madrid*, núm. 296 de 23 d'octubre de 1858, p. 1.

²⁶ Les *Comisiones provinciales* eren presidides pel Governador de la Província i depenien directament de la *Comisión de Estadística general del Reino* amb l'encàrrec de dirigir, executar i inspeccionar els treballs encomanats per la CEGR; mentre que les *Comisiones de partido*, presidides pel Jutge de primera instància, depenien immediatament de les provincials amb la funció d'auxiliar-les (Reial decret de 15 de maig de 1857)²⁴. Per la Instrucció de 23 de juliol de 1857 es donen les normes que havien de seguir les Comissions permanents d'Estadística en la recollida de les notícies i de les dades indispensables per a la formació de l'estadística del territori (*Gaceta de Madrid*, núm. 1662 de 24 de juliol de 1857, p. 1-5).

²⁷ En la nova reestructuració, la CEGR dirigirà les grans operacions i vigilarà la seva correcta execució a les províncies; proposarà les accions convenients entre els diferents òrgans de l'Administració per a l'ajut recíproc i coordinarà les estadístiques formades per altres departaments en pro de la unitat i comparabilitat de les mateixes, tant a la capital com a les províncies. Els *Inspectores generales de Estadística* visitaran les províncies informant a la CEGR de la feina feta en aquestes, a les quals instruiran, vetllaran, examinaran i rectificaran si cal en les operacions dels treballs estadístics que s'hi realitzin. Els *Inspectores provinciales* executaran els treballs que requereixin assistència personal als pobles per tal de fer les explicacions, comprovacions, rectificacions i indagacions oportunes. Amb la tasca dels inspectors, queden sense contingut les *Comisiones de partido*, que seran

Prop d'un any més tard, les competències de la CEGR s'amplien amb la incorporació dels treballs geogràfics que es venien executant pels diferents ministeris, passant a la immediata direcció i dependència de la *Presidencia del Consejo de Ministros* i de la *Comisión Estadística General del Reino*, a la qual es remetran els resultats obtinguts fins a la data en treballs geogràfics, geològics, forestals o cadastrals per al seu possible aprofitament, comprovació, ampliació i publicació d'un avenç. (Llei de 5 de juny de 1859)²⁸

La primera tasca de la CEGR fou la realització del cens general de la població espanyola de 1857²⁹ i el nomenclàtor que l'acompanyava. El 1857 se li encarrega l'elaboració de l'*Anuario de Estadística*³⁰. Altres treballs estadístics de la *Comisión* foren la *Descripción Geográfica, Geológica y Agrícola de España* (publicada el 1859); la *Memoria sobre el movimiento de la población de España en los años 1858, 1859 y 1861* (publicada el 1863), el nomenclàtor de 1858 i el segon començat a publicar el 1863 i finalitzat el 1871.

La Junta General de Estadística

El 1861 es produeix la primera reorganització interna de la *Comisión de Estadística general del Reino*, que passa a ser denominada *Junta general de Estadística*. La *Junta* serà un centre de discussió, d'aprovació i de decisió composta per dues Seccions, la geogràfica i l'estadística, les quals sotmetran els seus dictàmens a l'examen i al beneplàcit de la *Junta general*; cinc Direccions d'operacions i una Secretaria

---

són suprimides però no les *Comisiones permanentes de provincia*, les quals examinaran raonadament els treballs en curs i un cop acabats i, per altra banda, formaran la cadena de transmissió de les accions i la comunicació amb la Comissió central (Reial decret de 21 d'octubre de 1858)²⁵. La *Comisión provincial de Estadística*, sota la immediata dependència de la *Comisión central de Estadística general del Reino*, s'entendrà amb aquesta a través del seu President, el Governador de la província, l'encarregat de fer complir les disposicions del ram de l'estadística que li siguin comunicades pel Govern o per aquella *Comisión central* (Instrucció de 28 de desembre de 1858, a *Gaceta de Madrid*, núm. 364 de 30 de desembre de 1858).

²⁸ *Gaceta de Madrid*, núm. 160 de 9 de juny de 1859.

²⁹ Fou ordenat per Reial decret de 14 de març de 1857. En l'"Exposición" que acompanya el decret es llegeix "que para la buena administración y gobierno del Estado es indispensable conocer su territorio, su población y su riqueza, en todos sus pormenores, se dignó crear la Comisión de Estadística General del Reino", afegeix que "siendo bien conocida la población de casi todas las naciones civilizadas, no lo es la nuestra, sino por cálculos tan vagos e inseguros que no merecen la menor confianza. Se han formado diferentes censos desde el siglo XVI, pero todos probablemente inexactos, y hoy, por su antigüedad, de ningún provecho. Los Ayuntamientos suelen formar también todos los años sus Padrones de vecinos para el servicio de la Administración local; pero, obrando aisladamente, sin concierto y sin fiscalización superior, los datos que recogen son también inútiles por irregulares, por poco uniformes y por inexactos". Per Decret de 12 de juny de 1863 es declara oficial.

³⁰ El Reglament de la Comissió (Reial decret de 27 de novembre de 1856), a l'article 4rt, li encomana la publicació d'un "Anuario de Estadística que comprenda los resultados generales de los trabajos y documentos de esta clase". Conformava una sèrie iniciada amb el publicat el 1859, que fa referència a diferents períodes de temps en funció de la naturalesa de les dades i del ram de l'estadística a que es refereixi; continua amb el de referit a 1859 (publicat el 1860); el tercer comprèn els anys 1860-1861 (publicat el 1863); el relatiu a període 1862-1865 (publicat el 1867) i finalitza amb el publicat el 1870 referit a 1866-1867. Aquests cinc anuaris són obra de la CEGR i de la seva successora la Junta de Estadística (1861). La sèrie es reprèn el 1812-1814 per l'*Instituto Geográfico y Estadístico*. La interrupció s'explica per la situació política d'Espanya (Sanz, 1956; Nogueras i Pombo, 1993).

administrativa. La *Sección de Estadística* inclou la *Dirección de operaciones censales* (encarregada del cens i del moviment de la població, del registre civil, del nomenclàtor i de les estadístiques especials de població) i la *Dirección de trabajos de oficina* (responsable de l'elaboració de l'anuari estadístic i de les estadístiques de la riquesa territorial, pecuària, industrial, de consums, comerç i transports) (Reial decret de 21 d'abril de 1861 i Reglament de 15 de juny)^{31 i 32}.

A primers de juny de 1863, es suprimeix el càrrec d'Inspector provincial d'estadística, creat el 1858. A l'objecte s'addueixen tres raons fonamentals: el fet que les Seccions provincials ja han assolit un mínim d'experiència suficient per al seu funcionament sense la intervenció dels inspectors; la manca d'estabilitat que la provisió d'aquest càrrec amb la classe militar confereix a aquesta figura, donat el seu freqüent requeriment per al servei actiu a l'exèrcit, i, finalment, la necessària reducció de la despesa estatal. En contrapartida, les Seccions provincials d'estadística veuen incrementada la seva dotació en personal, si bé al mínim imprescindible, a l'assumir les funcions que fins aleshores competien als Inspectors provincials i assegurar-ne el bon servei (Reial decret de 2 de juny de 1863)³³.

Pocs mesos després es dona la corresponent "*Instrucción para el régimen y gobierno de las Comisiones provinciales y Secciones de Estadística en virtud del Real decreto de 16 de junio de 1863*". Per aquesta instrucció, les Comissions provincials d'estadística, presidides pel Governador civil, es mantindran sota la dependència immediata de la *Junta general* en la seva acció deliberativa dels assumptes del servei, d'examen de les dades recollides per la Secció provincial i de decisió sobre la seva ampliació i/o rectificació quan sigui el cas. Així mateix informaran a la pròpia *Junta* i al Governador provincial sobre les totes les qüestions que li siguin consultades. Les Seccions provincials, subordinades a les *Comisiones provinciales de Estadística*, rebran les ordres i despatxaran sobre els treballs amb el President i Vicepresident (Instrucció de 24 de setembre de 1863)³⁴.

Un any més tard, sense modificar de forma substancial el plantejament de la reforma realitzada l'any 1861, per Reial decret de 29 d'octubre de 1864, es redueix el nombre de centres directius de la *Junta general de Estadística*, s'introdueixen petits canvis en el seu organigrama, en l'atribució de les tasques administratives i en els

³¹ La *Sección geográfica* la conformaven la *Dirección de operaciones geodésicas*, la *Dirección de operaciones topográfico-catastrales* i la *Dirección de operaciones especiales* (de treballs geològics, forestals, sobre itineraris i hidrològics)³².

³² *Gaceta de Madrid*, núm. 121, d'1 de maig de 1861 i núm. 167, de 16 de juny del mateix any.

³³ *Gaceta de Madrid*, núm. 165 de 14 de juny de 1863, p. 1.

³⁴ *Gaceta de Madrid*, núm. 274 d'1 d'octubre de 1863, p. 1.

efectius de capital humà disponibles a la central i a províncies. L'organisme estadístic es diseccionarà en quatre Direccions facultatives buides de tot contingut i de personal que no siguin científics, en una Secretaria exclusivament administrativa³⁵ i amb organització provincial que continuarà funcionant com fins aleshores: amb les *Comisiones provinciales de Estadística* i les *Secciones de Estadística*, ara integrades únicament dos membres: un *Jefe de Sección* i un auxiliar, que realitzarà les visites de l'anterior Inspector provincial. El cap superior immediat de la *Sección* serà el Governador civil, president nat de la *Comisión provincial de Estadística*. Per altra banda, en quant als recursos humans, el fet que algunes operacions estadístiques, com la recol·lecció de dades per al Cens i el Nomenclàtor, no requerissin una dedicació assídua i constant en personal, com sí necessitaven altres operacions de caràcter i d'índole científica, justificava fàcilment la reducció de capital humà en la seu central i en les seves delegacions provincials; la qual cosa s'adequava perfectament a la conjuntura econòmica de reducció de la despesa pública plantejada en els pressupostos de l'Estat (Reial decret de 29 d'octubre de 1864, Reglament de 16 de gener i Instrucció de 21 de gener de 1865)³⁶.

De fet, en aquesta i en totes les reformes hagudes en els primers anys de funcionament del modern Servei d'estadística oficial a Espanya iniciat el 1857, el criteri que les va presidir en termes d'objectius a assolir "*fue aumentar la intensidad de la acción ejecutiva a medida que la práctica, la experiencia y el asiento que da a lo nuevo el transcurso del tiempo, disminuían la necesidad de la acción deliberante. Cuando todo era de ayer, cuando a cada paso debían surgir dificultades desconocidas, la consulta y la deliberación exigían el primer lugar. Mas después, con un personal adiestrado, con el hábito del mismo trabajo, y sin el temor prudente de equivocarse en cosas que iban dejando de ser nuevas, la parte ejecutiva debía recobrar mucha parte de su imperio*" (Reial decret de 15 de juliol de 1865)³⁷. Com s'indica en el text, la consolidació de la pràctica i de l'experiència acumulada en l'elaboració dels productes estadístics des de la creació de la *Comisión de Estadística General del Reino* feien ara menys preponderant la necessitat de la funció consultiva i deliberativa del servei central d'estadística. En aquesta línia ja es desplegaren els Reials decrets de 21 d'abril de 1861 i de 29 d'octubre de 1864, pels quals es dona vida a la *Junta General de Estadística* amb una Secretaria i quatre Direccions generals.

³⁵ Les quatre Direccions eren: la *Dirección de operaciones geodésicas*, la *Dirección de operaciones topográfico-catastrales*, la *Dirección de operaciones especiales* i la *Dirección de Estadística general*. La Secretaria havia de funcionar separadament de les direccions i portar tots, i exclusivament, els assumptes governatius i reglamentaris, així com la comptabilitat.

³⁶ *Gaceta de Madrid*, núm. 301, de 30 d'octubre de 1864 i núm. 26 (p. 1) i 27 (p. 1) de 26 i 27 de gener de 1865, respectivament.

³⁷ *Gaceta de Madrid*, núm. 202 de 21 de juliol de 1865, p. 1

En aquesta línia es reorganitzarà novament, a mitjan de l'any 1865, dins de la Presidència del Consell de Ministres, la part directiva de la *Junta de Estadística* enfortint i intensificant la vessant d'acció executiva de la mateixa enfront de la consultiva i deliberativa (Reial decret de 15 de juliol de 1865)³⁸ Alhora es separen els treballs estrictament administratius dels científics. En el nou organigrama resultant, les tasques de la Secretaria passen a ser assumides per la ja existent Subsecretaria del Consell de Ministres i es fusionen les 4 direccions en dues: la *Dirección General de Estadística* i la *Dirección General de Operaciones Geográficas*³⁹, que serà suprimida poc després, ambdues dependents de l'altrament anomenada *Junta de Estadística General*. La *Junta* continuarà governada pel President del Consell de Ministres i mantindrà una funció consultiva i d'assessorament, per la qual cosa “será oída precisamente en todas las disposiciones de índole general que traten de adoptar las Direcciones de Operaciones geográficas y estadísticas para la ejecución de los objetos que se les encomiendan. Al efecto, no se realizará plan alguno de trabajo, ni se publicarán sus resultados sin que la Junta de Estadística los examine e informe acerca de su aprobación” (art. 1). Són les Direccions les que passaran a tenir una funció eminentment executora, la *Dirección General de Estadística* “formará todos los Censos referentes a cosas y a personas en sus diferentes aspectos”; mentre que la de *operaciones geográficas* tindrà al seu càrrec els treballs que corresponien a les ara suprimides *Dirección de operaciones geodésicas* (a excepció dels metrològics, que passen a dependre del *Ministerio de Fomento*), *Dirección de operaciones topográfico-catastrales* i *Dirección de operaciones especiales*. Continuaven així reunits en un mateix organisme, però separats en el sí de la *Junta*, els centres de treballs geogràfics i estadístics.

No obstant, per Decret de 31 de juliol de 1866⁴⁰ es va reduir novament el pressupost del ram de l'estadística i es suprimeixen la *Dirección general de Operaciones geográficas* i la d'*Estadística* (creades per Reial decret de 15 de juliol de 1865), que passen a la *Vicepresidencia de la Junta*, la qual n'assumirà les funcions i atribucions, creant a l'efecte dues seccions dependents del propi Vicepresident per tal de facilitar el despatx dels assumptes encomanats fins aleshores a aquelles Direccions: la *Sección de trabajos geográficos* i la *Sección de Estadística*. Un altre Reial decret de 21 d'agost de 1866⁴¹ obligava a constrenyir encara més les despeses i assigna al *Depósito*

³⁸ *Gaceta de Madrid*, núm. 202 de 21 de juliol de 1865.

³⁹ la *Dirección general de Operaciones geográficas* tindrà al seu càrrec els treballs que corresponien a les ara suprimides *Dirección de operaciones geodésicas* (a excepció dels metrològics, que passen a dependre del *Ministerio de Fomento*), *Dirección de operaciones topográfico-catastrales* i *Dirección de operaciones especiales* (Reial decret de 15 de juliol de 1865, *Gaceta de Madrid*, núm. 202 de 21 de juliol del mateix any, p. 1).

⁴⁰ *Gaceta de Madrid*, núm. 220 de 8 d'agost de 1866, p. 1.

⁴¹ *Gaceta de Madrid*, núm. 236 de 24 d'agost de 1866, p. 1.

de Guerra els treballs del *Mapa de Espanya* sota la immediata dependència del Cos d'Estat Major.

Tot aquest seguit de disposicions encaminades a la reestructuració de l'organigrama del Servei d'estadística nacional i de les seves funcions competencials, juntament amb la Llei de Pressupostos de l'Estat per a l'any 1867-1868, que disposava els traspàs dels treballs geològics, forestals, itineraris i hidrològics a diferents ministeris, i la llei de l'any 1868-1869, per la qual es refonia en una les dues seccions, la geogràfica i l'estadística, constituïdes el 1866, van suposar una importantíssima rebaixa en els recursos econòmics i de personal destinats a la producció d'estadístiques en termes de cost i d'actius humans.

Aquest era l'objectiu principal del Decret d'11 d'agost de 1869⁴² de remodelació del Servei d'estadística, doncs responia a les pautes establertes en la redacció del pressupost de la *Presidencia del Consejo de Ministros* per a l'any econòmic: millora de l'organització i reducció, alhora, del pressupost de despeses. Per a la consecució d'aquest fi es va procedir a variar l'organització de les oficines centrals d'estadística, creant una *Dirección general de Estadística*. L'antiga *Junta* esdevenia un òrgan exclusivament consultiu i deliberatiu, mentre que la *Dirección* assumia la preparació i l'execució de totes les estadístiques generals “en la extensión y intensidad que los medios y recursos de que disponga permitan”⁴³. Aquest nou centre executiu del Servei estadístic oficial va ser creat fent ús de les prerrogatives atorgades al Govern per la Llei de 30 de juny de 1869 sobre el pressupost per a l'any econòmic 1869-1870. La llei conferia al Govern la potestat de reorganitzar i reformar centres i departaments a voluntat quan la necessitat de reducció de la despesa pública ho aconsellessin. I així succeí en la *Presidencia del Consejo de Ministros*. Ara bé, tal i com va quedar constituïda l'oficina central d'aquella *Dirección general de Estadística*, es va fer evident, i de forma immediata, que no podria respondre satisfactòriament als serveis que se li havien assignat. Per la qual cosa, donada la conjuntura de rebaixa pressupostària, s'optà per la reforma de la planta del seu personal central (la provincial ja ho havia estat 5 anys abans), en termes d'una major unitat entre els diferents agents del servei, amb una remuneració i una categoria adequades a les seves tasques i funcions. (Reial decret d'11 d'agost de 1869)⁴²

És irònic constatar que, malgrat el menor nombre de persones que intervindran en la producció estadística, l'objectiu de la *Dirección general de Estadística* continuï sent, com consta escrit en el Decret de remodelació del ram, la reunió de les dades per al

⁴² *Gaceta de Madrid*, núm. 226 de 14 d'agost de 1870, p. 1

⁴³ Decret de 19 de desembre de 1869 (*Gaceta de Madrid*, núm. 354 de 20 de desembre de 1869, p. 1).

coneixement del territori, de la població i de la riquesa, la seva ordenació i publicació amb la mateixa puntualitat i qualitat que fins aleshores. El mateix Servei amb menys recursos, i no oblidem que si bé es mantenen les *Secciones provinciales de Estadística* amb les mateixes funcions, recordem la seva extremadament reduïda dotació en personal per Reial decret de 29 d'octubre de 1864. Com a colofó final, es redueixen les partides pressupostàries assignades al Nomenclàtor (Reial decret d'11 d'agost de 1869)⁴².

Totes aquestes són les disposicions més importants de regulació i organització dels Serveis d'estadística fins a la Revolució de 1868. Les principals obres estadístiques fruit d'aquest període de nova organització són: la publicació del cens de 1857 (aixecat per la *Comisión de Estadística General del Reino*) i el cens de 1860 (declarat oficial per Decret de 12 de juny de 1863), amb els corresponents Nomenclàtors. El tercer anuari de 1860-1861 (publicat el 1863) i el dels anys 1862-1865 (publicat el 1867). Es crea la primera *Revista de Estadística* a Espanya⁴⁴ i també es va formar i publicar la *Colección Legislativa de Estadística*, publicada a Madrid l'any 1862.

De l'*Instituto Geográfico y Estadístico* a l'*Instituto Geográfico, Catastral y Estadístico*

La Revolució de 1868 va significar la paralització de l'activitat i la reducció de l'eficàcia del Servei d'estadística iniciat el 1856. Els pressupostos consignats havien estat cada cop més minsos, com revelen les reduccions de la plantilla i del cost d'aquesta derivada de les reorganitzacions precedents (veure apartat anterior) i de les lleis de pressupostos dels anys 1867-1868 i 1868-1869. La qual cosa va impedir una bona represa de l'activitat i l'execució d'una reforma del cos plantejada aleshores en termes de creació d'una Direcció General d'Estadística més autònoma, sota la dependència directa del President del Consell de Ministres i assessorada per la *Junta Consultiva*.

Durant els anys setanta del vuit-cents es reprèn l'activitat estadística amb nombroses reformes. A principis de gener de 1870, els treballs del Mapa d'Espanya tornen a la Direcció general d'Estadística⁴⁵. Pocs mesos després, a l'abril, la *Junta*, la *Dirección general de Estadística* i les oficines provincials del ram passen a dependre del *Ministerio de Fomento*⁴⁶. Aquell mateix any, el Servei provincial d'estadística

⁴⁴ Tenia periodicitat mensual i es va publicar de 1862 fins a començaments de 1866. Era obra de la *Junta de Estadística* i, particularment, del seu Secretari José Emilio de Santos.

⁴⁵ Decret de 4 de gener de 1870 (*Gaceta de Madrid*, núm. 3 de 5 de gener de 1870, p. 1).

⁴⁶ Decret de 26 d'abril de 1870 (*Gaceta de Madrid*, 27 d'abril de 1870, p. 2).

s'encarregava al negociat especial de les Seccions de foment creades, el 26 d'agost, com a suport als Governadors en l'execució de les tasques del Ministeri de Foment (Decret de 26 d'agost de 1870) i a les Comissions d'Estadística. I és que, amb el traspàs a aquest Ministeri de diversos rams pertanyents a altres, com era el cas del de l'Estadística, calia una reorganització provincial d'aquell i una reducció del seu personal per tal d'adequar-se a les economies que la llei de pressupostos li imposa. Així, pel que fa al Servei estadístic, es refonen les *Secciones provinciales de Estadística* en les *Secciones de Fomento* que hi havia a cada província per tal d'auxiliar als Governadors en l'execució dels assumptes pertanyents als rams que depenen de Foment⁴⁷. Els assumptes en què s'hauran d'ocupar les *Secciones de Fomento* es classificaran en 6 *Negociados*, el cinquè dels qual correspondrà al *Negociado de Estadística* (Decret de 26 d'agost de 1870)⁴⁸

No obstant, entre les reformes dels primers anys de la dècada, destaca la reorganització del Servei d'estadística efectuada el setembre de 1870 amb la formació de l'*Instituto Geográfico* (Decret de 12 de setembre de 1870)⁴⁹. En l'exposició de motius del Decret de creació, s'explicita, com a raó fonamental per a la instauració del nou ens, que la *Dirección general de Estadística* era "*una Dirección general única, que no sólo dirige y administra todos los servicios estadísticos del Reino, sino que ejecuta los trabajos técnicos de la Carta y del Catastro, viéndose obligada de esta suerte a entrar en mil pormenores científicos de todo punto ajenos a su carácter propio, que la abruma y entorpecen y a su pesar la separan de sus naturales funciones*" (Decret de 12 de setembre de 1870)⁴⁹. Endemés, el Ministre de Foment, Echegaray, en vistes a l'entorpidament que al seu parer suposava la conjunció en un mateix centre de l'esfera econòmica, de la tècnica i de l'administrativa, així com la realització per un únic òrgan dels treballs geogràfics, de reconeixement del territori i dels més estrictament estadístics de caire censal, signa el Decret de reorganització del Servei d'estadística, ubicat al Ministeri de Foment des d'abril de 1870, a imatge i semblança de l'organigrama existent en aquest ministeri, creant la nova *Dirección General d'Estadística* i l'*Instituto Geográfico*.

En l'organigrama resultant, la *Dirección general de Estadística* es compondrà de dos *Negociados*, un d'operacions geogràfiques i un altre de censos i estadístiques. El Negociat d'operacions geogràfiques neix com un centre administratiu amb funcions purament administratives d'alta direcció, d'administració i d'inspecció dels treballs geogràfics i metrològics. Ara bé, el Negociat d'estadística, dedicat a la formació dels

⁴⁷ Les *Secciones provinciales de Fomento* van ser creades per Reial decret de 12 de juny de l'any 1859 per a fer extensiva l'acció del Ministeri de Foment arreu de la geografia espanyola.

⁴⁸ *Gaceta de Madrid*, núm. 240 de 8 d'agost de 1870, p. 1-2.

⁴⁹ *Gaceta de Madrid*, núm. 257 de 14 de setembre de 1870, p. 1.

censos de coses i persones i d'altres estadístiques especials que li siguin encomanades, reunirà en el seu sí tant la vessant administrativa com la tècnica. En aquest cas no es segueix el principi general de divisió de l'àmbit administratiu i tècnic, senzillament perquè “*el instante no es oportuno para una reforma completa; la falta de recursos, que dificulta y casi imposibilita la formación del censo ya decretada, no permite dar a este orden de trabajos toda la extensión que debiera tener; y mientras se ejecutan algunas reformas de detalle, necesario es aplazar las definitivas para un mejor porvenir*”⁴⁹

L'“*Instituto*”, que dependrà administrativament d'aquella *Dirección*, però amb la seva pròpia esfera d'acció, d'atribucions i consegüents responsabilitats, serà un establiment tecnicocientífic. Tindrà al seu càrrec els treballs geodèsics (de mesurament de la Terra i els específics per a l'elaboració del mapa del territori espanyol), els topogràfics per a la formació del Mapa i el cadastre, per a la qual cosa es dividirà internament en 5 seccions⁵⁰. La magnitud d'aquestes tasques, a les quals es limitarà, justificaven els avantatges de conferir-li importants facultats i independència.

Finalment, es manté la *Junta General de Estadística* amb la denominació de *Junta Consultiva de Estadística*, com a ens merament consultiu i deliberatiu que serà de la *Dirección general de Estadística* en la resolució de les qüestions tècniques i administratives del ram, constituït per dues seccions separades i independents entre elles: la responsable dels treballs geogràfics i l'encarregada del censals⁵¹.

El 4 d'agost de 1871, per tal de fer compatible el bon funcionament dels Serveis a càrrec del Ministeri de Foment amb la reducció pressupostària, la *Dirección general de Estadística* és incorporada a la *Dirección de Agricultura, Industria y Comercio*, que n'assumiria les competències. El centre administratiu resultant passa a ser denominat *Dirección general de Estadística, Agricultura, Industria y Comercio* (Decret de 4 d'agost de 1871)⁵². No obstant la nova ubicació administrativa del Servei d'estadística nacional, el Decret Benot (Decret de 12 de març de 1873)⁵³, entenent, ara, “*la estrecha relación que tienen los trabajos de la Estadística con los del Instituto Geográfico*”, torna a reunir-los sota una mateixa *Dirección*⁵⁴. La nova *Dirección* es denominarà

⁵⁰ Les seccions són: *Trabajos geodésicos* (dividida alhora en dos negociats), *Trabajos topográficos* (dividida en tres negociats), *Publicación del Mapa*, *Trabajos metrológicos* i *Contabilidad* (Reglament de l'*Instituto Geográfico* de 27 de setembre de 1870, *Gaceta de Madrid*, núm. 271 de 28 de setembre de 1870, p. 1-3).

⁵¹ Les dues Seccions es reunirien en Junta plena només quan la gravetat o importància de la qüestió consultada així ho exigís.

⁵² *Gaceta de Madrid*, núm. 218 de 6 d'agost de 1871, p. 433.

⁵³ *Gaceta de Madrid*, núm. 72 de 13 de març de 1873, p. 843-844.

⁵⁴ Pel que fa a l'organització administrativa dels serveis geogràfic i estadístic, durant la segona meitat del XIX, gairebé sense interrupció, es mantindran units en considerar que existeix una estreta i natural relació entre el territori i la població i entre les múltiples aplicacions que es poden fer a partir del coneixement generat per ambdós elements (geogràfic i estadístic). No obstant, el 1890 es planteja a la Comissió creada per a l'estudi de la reorganització i serveis del '*Instituto Geográfico y Estadístico*', si han de mantenir-se units o separats. Alguns dels Vocals defensaren

Dirección de Estadística y del Instituto Geográfico. De fet, si bé en el Decret orgànic de 12 de setembre de 1870 de reformava de les bases del servei geogràfic i estadístic, es decideix mantenir en el servei geogràfic la part tecnicocientífica independent i separada de l'econòmicoadministrativa amb la creació de l'*Instituto Geográfico*, en l'estadístic la dissociació s'aplaça fins a iniciar-se en el decret de 12 de març de 1873, al preu de ser reunits en un mateix centre ambdós serveis, els quals es caracteritzaran pel seu caràcter eminent tècnic respecte d'altres Direccions del ministeri de Foment. Com veurem més avall, aquest procés culminarà amb la creació de l'*Instituto Geográfico y Estadístico*.

Mentrestant, en aquest desori d'anar i venir del Servei de l'estadística oficial en l'organigrama de les dependències ministerials, i de confluència i separació dels treballs geogràfics dels estadístics, la *Junta Consultiva de Estadística*, reorganitzada per Decret de 12 de setembre de 1870, encara no havia arribat ni a ser constituïda. Senzillament perquè no tenia un President propi, l'era nat el Ministre de Foment, el qual, segons consta en l'exposició de motius de reforma d'aquesta *Junta*, no podia dedicar-li una atenció contínua i el temps necessari. Per acabar-ho d'adobar, tampoc disposava de Vicepresident i els vocals de les dues seccions que la conformaven (la geogràfica i l'estadística) gaudien d'una posició política o administrativa tan elevada, en pertànyer a la *Junta* per raó del seu càrrec, que aquestes altres obligacions no els permetien una atenció adient a la mateixa. Per la qual cosa es planteja "*organizar la Junta y las Secciones con nombres adecuados a las funciones que ha de ejercer en la actualidad, y de manera que funcionen rápida y desembarazadamente*". Es crea la *Junta consultiva de Estadística y del Instituto geográfico*, que seguirà dividida en una secció de treballs censals i una de geogràfics, si bé ara cadascuna estarà sota les ordres immediates d'un President i d'un Vocal Secretari. Pel que fa a les funcions, la *Junta* i les seccions continuaran elaborant els informes que els demani la *Dirección general de Estadística y del Instituto geográfico* sobre els assumptes del ram (Decret d'1 d'abril de 1873)⁵⁵.

---

la continuació en únic centre directiu d'ambdós serveis. Altres, o bé en no estimar tan fortes aquelles relacions i jutjant alhora que d'altres Direccions dependents del mateix Ministeri de Foment podrien realitzar els treballs geogràfics i estadístics separatament; o bé creient que l'Estadística per si sola havia de ser constituïda en un centre independent, advocaren per la separació. Aquesta segona opció fou la majoritària i, sense unanimitat, es dictamina proposar la distribució de tots els serveis entre les Direccions generals d'*Agricultura, Industria y Comercio*, la d'*Obras públicas* i l'*Observatorio Astronómico y Metrológico de Madrid*.

El Ministre no troba en aquesta darrera conclusió arguments prou contundents que evidenciïn que aquests serveis puguin realitzar-se millor disgregats que "*bajo la enérgica unidad de una Dirección, en que se han concentrado y desarrollado por razón de sus indudables analogías*", així mateix considera que no es donen arguments que demostrin els avantatges que reportaria la separació en "*compensación de los evidentes perjuicios que por lo menos al pronto y en algún tiempo la separación y el nuevo acomodamiento acarrearían inevitablemente*". Afegeix el Ministre, que la separació tampoc comportaria economies al Tresor. Ara bé, donat el dictamen majoritari a favor de la separació, considera factible que la geodèsia superior, en tant que ciència pura més que no pas d'aplicació tècnica i administrativa, seria convenient estrènyer encara més els vincles entre l'*Observatorio Astronómico y Metrológico de Madrid* i l'*Instituto geográfico y estadístico* (Reials decrets de 20 de desembre de 1889 i de 7 de novembre de 1890, publicats, respectivament, a la *Gaceta de Madrid*, núm. 99 de 9 d'abril de 1889, p. 65-67 i núm. 361 de 27 de desembre de 1890, p. 889-890)

⁵⁵ *Gaceta de Madrid*, núm. 92 de 2 d'abril de 1873, p. 10.

Gairebé tres mesos després, la *Dirección de Estadística* és suprimida i es disposa que l'*Instituto Geográfico* es passi a denominar *Instituto Geográfico y Estadístico*. Concebut com un establiment científic, depenent directament del Ministeri de Foment, continuarà amb els treballs que li competien i assumirà les atribucions de la fins aleshores *Dirección General de Estadística* (art. 1). La creació de l'*Instituto* respon al convenciment de l'estret lligam existent entre l'estadística i els treballs geodèsics i topogràfics, "que no tan sólo le sirven [a l'estadística] de sólido y necesario fundamento, sino que a su vez constituyen por sí una importante estadística: la del territorio y sus accidentes de todo género, [reunint ambdós serveis] se utilizarán inmediatamente los datos que la topografía proporciona en lo que se refiere a la riqueza territorial, porque la Estadística los coleccionará, discutirá y comparará" (Decret de 19 de juny de 1873)⁵⁶. Així doncs, l'*Instituto* tindrà per objecte l'execució i publicació dels treballs geodèsics, topogràfics, cadastrals, metrològics i estadístics (formació dels censos de persones i coses, estadística del moviment de la població i altres estadístiques especials i internacionals en tots els diferents aspectes) i les estadístiques especials dels diferents rams de l'Administració (Reglaments de 19 de juny de 1873)⁵⁶. Els treballs de l'*Instituto* es dividiran en 8 *Negociados*, essent el setè el corresponent al *Negociado de Población, Estadísticas especiales, depósito y distribución de publicaciones estadísticas*, el qual s'abastirà amb personal tècnic del nou Cos d'estadística que constituirà. El centre tècnocientífic serà assessorat per la *Junta Consultiva de Estadística y del Instituto Geográfico*, que continuarà amb les mateixes funcions (art. 12). I, de moment, el Servei de l'estadística a les províncies l'executaran com fins ara per les *Secciones de Fomento* i les Comissions del ram.

És de destacar la figura del primer Director general de l'*Instituto Geográfico y Estadístico*, el General Carlos Ibáñez e Ibáñez de Ibero fins al 1889, home de reconegut prestigi a l'època pels seus treballs científics relatius, bàsicament, a qüestions geodèsiques, al Mapa d'Espanya i a la medició de la seva base central. Aquest perfil no esdevindrà innocu en la tasca duta a terme per aquesta institució durant el seu mandat, doncs tindrà importants efectes, més aviat desfavorables o en detriment, de la producció estadística del nou Servei respecte de la de caire eminentment geogràfic. Així, pel que fa als treballs realitzats, el General Ibáñez, per vocació, professió i formació va afavorir els darrers, doncs,

"Esto era natural que sucediera, del mismo modo que la Comisión de Estadística quiso desentenderse de los trabajos geográficos (...), cuando fue un matemático, un geodesta, el encargado de ejecutar las operaciones propiamente estadísticas y pasaron éstas a segundo término. (...) Por unas u otras causas, en tanto que los trabajos geográficos proseguían sin

⁵⁶ *Gaceta de Madrid*, núm. 173 de 22 de juny de 1873, p. 812-815.

la menor interrupción, los propiamente estadísticos no se reanudaron hasta el año 1877” (Sanz, 1956: 171-172).

Ara bé, els problemes de fons que incidiran negativament en el funcionament del Servei estadístic des dels darrers anys de la dècada dels seixanta estan íntimament vinculats a la convulsiva conjuntura política i de crisi econòmica del període, o si més no, així era percebut aleshores:

Cuando se formó el proyecto de presupuesto de gastos para el actual año económico [1876-1877], no se hallaba todavía el país en condiciones de acometer nuevamente la serie de investigaciones que constituyen la estadística oficial en todas las naciones civilizadas, y que en España se hallaban en suspenso desde hace algunos años por la imposibilidad de llevarlas a cabo de una manera uniforme en toda la Nación y con las necesarias garantías de exactitud. El personal, si se hubiese conservado, hubiera permanecido en forzosa inacción, (...). Esta es la razón de haberse suprimido por completo el personal provincial de Estadística, que en 1860 se componía de 259 empleados; de haberse reducido a siete funcionarios los 34 que entonces se ocupaban en los trabajos de la Dirección.

(...) Obtenidos los primeros beneficios de paz, la autoridad del Gobierno ejerce plenamente su acción en todo el territorio; próximo está el día en que nuestras Administraciones provincial y municipal comenzarán a funcionar ordenadamente; (...) un nuevo censo de la población se hace de todo punto preciso, puesto que el último cuenta 16 años de fecha; las investigaciones referentes a otros ramos de la mayor importancia no se pueden demorar ya por más tiempo, [tot això] nos obliga a reanudar inmediatamente las interrumpidas tareas estadísticas.

Pero al hacerlo, no es posible perder de vista el estado económico del país, y se debe reorganizar el servicio con los elementos estrictamente indispensables. Dos empleados tan sólo por provincia habrán de formar el personal provincial, y el consiguiente aumento del de la Dirección se encerrará también dentro de estrechos límites.” (Reial decret de 17 de novembre de 1876)⁵⁷

En conseqüència, es sol·licita l'autorització per a presentar a les Corts un projecte de llei de reorganització del personal d'Estadística, augmentant-lo en nombre (per tal de verificar els treballs preliminars del cens a efectuar el desembre de 1877 i de realitzar els treballs estadístics interromputs) mitjançant el traspàs de crèdits entre les partides pressupostàries dels departaments del propi Ministeri de Foment a la d'Estadística. El Reial decret de 17 de novembre de 1876 així ho autoritza⁵⁷ i la Llei de 15 de desembre ho fa realitat⁵⁸

Com a resultat de la represa de les operacions a efectuar i de les encomanades posteriorment, l'any 1877 es va procedir a reformar el reglament de l'*Instituto Geográfico y Estadístico* per Reial decret de 27 d'abril⁵⁹. Per aquest, s'entén que

⁵⁷ *Gaceta de Madrid*, núm. 323 de 18 de novembre de 1876, p. 428.

⁵⁸ *Gaceta de Madrid*, núm. 351 de 16 de desembre de 1876, p. 685.

⁵⁹ *Gaceta de Madrid*, núm. 119 de 29 d'abril de 1877, p. 298-301.

L'*Instituto Geográfico y Estadístico* és, en l'ordre administratiu, una *Dirección general* (*Dirección general del Instituto geográfico y estadístico*) i, en el científic, un centre nacional dedicat a la geografia matemàtica i a l'estadística (*Instituto Geográfico y Estadístico*). Es continua distingint, per a la realització dels respectius treballs, entre els geodestes com a encarregats dels treballs pròpiament geodèsics, del Mapa d'Espanya, dels cartogràfics i dels metrològics; el Cos de topògrafs encarregats del cadastre i dels treballs topogràfics, i el Cos d'estadística al que s'encomanen els censos, els moviments de la població i les estadístiques especials i internacionals, així com la comptabilitat i la intervenció de l'*Instituto*. Les feines permanents de l'*Instituto* es dividiran en 10 negociats, essent el 7è el *Negociado* dedicat a "*Movimiento de la población y estadísticas generales. Depósito, distribución y venta de todas las publicaciones estadísticas*". El 10è s'ocuparà de les estadístiques especials i internacionals. I "*siempre que se haya de emprender un censo de población, se creará para este servicio extraordinario un Negociado especial con carácter transitorio*" (art. 4). Un Decret de la mateixa data canvia la denominació de la *Junta Consultiva de Estadística y del Instituto Geográfico* per la de *Junta Consultiva del Instituto Geográfico y Estadístico*⁵⁹.

El 1882 es crea, en el sí de l'*Instituto Geográfico y Estadístico*, "*Para estudiar las emigraciones e inmigraciones en las provincias del Reino, y poder en su caso precaver y remediar sus efectos, se crea en la Dirección general del Instituto geográfico y estadístico, un Negociado, que será el undécimo de los que forman aquel departamento*" (art. 1r del Reial decret de 6 de maig de 1882)⁶⁰. Tindrà al seu càrrec la formació de l'estadística anual de l'emigració i immigració; l'anàlisi dels efectes dels processos migratoris en la prosperitat o retrocés de les províncies, en l'Estat i en les famílies; així com la redacció d'una memòria anual al respecte que, previ informe de la *Sección de estadística de la Junta consultiva* i del Director general, es farà arribar al Ministre de Foment a principis de l'any següent.

Respecte del desplegament provincial del Servei d'estadística arreu de la geografia espanyola, aquest es manté fins a l'any 1893 com fins aleshores en el sí de les *Secciones provinciales de Fomento*, sense més canvis que els introduïts el 1887, quan es procedeix a incrementar el seu personal i a reformar el reglament que les regeix, de manera que, "*sin desligar a las Secciones de Fomento de la dependencia inmediata y de la vigilancia de los Gobernadores civiles, se deja más expedita su acción en ciertos casos, ora para dirigir por sí los asuntos de mera tramitación, ora para entenderse*

⁶⁰ *Gaceta de Madrid*, núm. 130 de 10 de maig de 1882, p. 418.

directamente con los Directores y Jefe del Negociado” (Reial decret i Reglament d’1 d’abril de 1887)⁶¹.

L’any 1893, en ser suprimides les *Secciones de Fomento* i cessats els seus caps per la Llei de Pressupostos generals promulgada el 5 d’agost, els assumptes relacionats amb els serveis dependents de l’*Instituto Geográfico y Estadístico* els duren a terme els funcionaris que estaven al càrrec dels provincials dependents de l’*Instituto*. Els encarregats del cada Servei estadístic provincial despatxant directament amb el Governador i assumiran les atribucions dels fins aleshores *Jefes* de les *Secciones de Fomento*, passant a ser denominats *Jefes de trabajos estadísticos* (Reial decret de 14 d’agost i circular de 25 de setembre de 1893)⁶²

Pel que fa al balanç d’aquest període, en paraules de Sanz Serrano, amb totes aquestes reformes

“los trabajos geográficos resultaron altamente favorecidos con la creación del Instituto, pero las demás investigaciones quedaron abandonadas a una Dirección (es refiere a la d’Agricultura, Industria y Comercio), para la cual, la Estadística no era más que una pequeña parte de los asuntos en los que debiera intervenir. Además, relegar las funciones meramente consultivas a las de la Junta General era anular, sin ventajas para nadie y con grave detrimento del servicio, la ilustrada y celosa iniciativa de aquel distinguido organismo a quien, como ya sabemos, se le debe la existencia orgánica de la Estadística española (...) Desde aquella Dirección de Estadística, independiente y colocada en la Presidencia del Consejo de Ministros y aquella primitiva Junta, llena de laboriosidad y encendidos entusiasmos, a la Estadística convertida en Sección o Negociado de la Dirección de Agricultura y a la Junta condenada a la pasividad, se marca un retroceso, que ciertamente debería remediarse, dado el espíritu de las disposiciones que en el año 1869 comenzaron a organizar tan importante servicio” (Sanz Serrano, 1956: 165).

Al respecte, Ruiz Almansa sosté que a partir de la Revolució de 1868 la *“Estadística en España decae”*, tant en l’aspecte productor d’informació numèrica com en el científic. En la mateixa línia es pronuncien Coll i Fortea, en afirmar que *La Gloriosa “trajo consigo un nuevo y duradero retroceso de la estadística oficial española”* (1995: 12). Ara bé, aquest plantejament és rebutjat rotundament per Sánchez-Lafuente, per a qui si bé la creació de l’*Instituto Geográfico y Estadístico* va representar una reducció en publicacions estadístiques, altres ministeris esmenaren aquesta mancança. (1982). Seguint aquesta línia constructivista, Isabel Sánchez Casado també fa un balanç positiu de l’etapa, doncs, si bé

“sus comienzos van a ser en muchos casos dubitativos en cuanto a la colocación administrativa del Instituto en la estructura del Estado, su supervivencia y posterior fortalecimiento será señal de que el objetivo al que sirve tiene la fuerza permanente de una

⁶¹ *Gaceta de Madrid*, núm. 99 de 9 d’abril de 1887, p. 65-67.

⁶² Disposicions publicades, respectivament, a la *Gaceta de Madrid*, núm. 229 de 17 d’agost de 1893, p. 604 i núm. 315 d’11 de novembre de 1893, p. 428.

necesidad obligada. Cuando en un sistema político un organismo, técnico o administrativo, no presenta fases convulsivas, no sufre variaciones, está prácticamente invariable, como en letargo funcional, ese organismo público carece de función imperativa, no dispone de existencia reclamada por la vida política. La historia de la operatividad estadística, la historia de los organismos estatales recogedores y tabuladores de información numérica, que pueda ser elaborada con técnicas estadísticas adecuadas, para el uso de la Administración Pública, jamás han sido sujetos del último supuesto. Concretamente en España, la Estadística como consecuencia cercana de la norma constitucional, con sus intermitencias, sí, presenta una continuidad de mejoras, expansión y fortalecimiento con un doble cometido: instrumento estatal de tipo operativo y entidad de aplicación de una ciencia pura y de una imperatividad pública” (Sánchez Casado, I, 1983: 108).

Com ja s’ha indicat, en l’àmbit de la producció estadística els treballs no es reprenen fins a la publicació, el 1877, de la *Memoria sobre el movimiento de la población de España en el decenio de 1861 a 1870*, però aquest fenomen respon, bàsicament, al fet que l’Estadística oficial es veu immersa en una certa desorientació administrativa com a reflex dels esdeveniments polítics que s’estan vivint a Espanya. El 1895 es publica el relatiu al període 1886-1892. S’aixeca el cens de 1877 sense nomenclàtor i el segueix el cens de 1887 amb el corresponent nomenclàtor. El 1888 es publica la *Reseña Geográfica y Estadística de España*⁶³. L’any 1891, l’”Instituto” publica la *Estadística de la Emigración e Inmigración de España en los años de 1882 a 1890* introduïda per unes “*Consideraciones generales*” escrites per Eduardo Benot, i la de 1891-1895. Noves publicacions de caràcter general durant el període 1868-1873, ho són la *Memoria de la Dirección de Estadística* sobre els treballs realitzats des de l’1 d’octubre de 1868 fins al 31 de desembre de 1869 (impresa el 1870) i la memòria presentada al Congrés Internacional de la Haia (impresa el 1870). L’anuari de 1866-1867 no es va imprimir fins al 1870, any en que també es va publicar el nomenclàtor del cens de 1860. Cal esmentar també que van ser moltes les estadístiques especials (o particulars) realitzades per les diferents branques de l’administració de l’Estat durant aquesta època⁶⁴.

Amb el nou segle, després de la pèrdua dels territoris de les Antilles, s’obre un procés de reconstitució econòmica i financera gens favorable a l’impuls de l’Estadística. El Ministeri de Foment és suprimit i es creen dos nous departaments ministerials: el

⁶³ Iniciada per Carlos Ibáñez, consta de d’un mapa geogràfic i de 23 apartats sobre territori (geologia, orografia, hidrografia, clima, fauna i flora, divisió territorial, entre d’altres), població (emigració, immigració, entre d’altres.), culte i clergat, exèrcit, marina, justícia, riquesa agrícola, pecuària i forestal, entre d’altres. Les dades fan referència bàsicament a l’any 1884, però algunes són anteriors i/o posteriors en funció de la matèria. Venia a substituir els Anuaris Estadístics d’Espanya de la *Comisión de Estadística*.

⁶⁴ La més antiga i completa de totes les estadístiques particulars és la d’Hisenda relativa a la comptabilitat de l’Estat (pressupostos, estats de recaptació, comptes, comerç exterior i duanes, entre d’altres). Cal esmentar també l’estadística relativa a la distribució dels impostos; l’estadística de la Justícia; l’estadística del Registre de la propietat; l’estadística d’ensenyament, d’obres públiques, l’estadística minera, la forestal, la demograficosanitari i la de correus i telègrafs, entre d’altres. (Sanz, 1956: 176-178).

Ministerio de Instrucción Pública y Bellas Artes i el *Ministerio de Agricultura, Industria, Comercio y Obras Públicas* (Decret de 18 d'abril de 1900)⁶⁵. La *Dirección General del Instituto Geográfico y Estadístico* formarà part del nou *Ministerio de Instrucción Pública y Bellas Artes* sota la direcció de Carlos Barraquer i assumirà totes les estadístiques oficials. Per Reial decret d'1 d'octubre de 1901, se li encomana unificar, compilar i publicar periòdicament totes les que s'estaven realitzant en altres dependències administratives⁶⁶, llevat de les lligades a serveis aliens a l'Estadística i les que fossin necessàries per al bon funcionament dels departaments. L'*Instituto* també en podrà elaborar de noves “*que considere útiles a los intereses públicos, sociales y científicos, dando a este servicio el desarrollo que permitan los recursos que se concedan al mismo en los Presupuestos del Estado*” (Reial decret d'1 d'octubre de 1901)⁶⁷.

Endemés, per tal evitar a l'*Instituto* i a les seves Seccions provincials molts dels problemes derivats dels criteris d'ascendència jeràrquica i administrativa que se'ls havien presentat a l'hora d'executar els treballs estadístics, “*Los Jefes de todas las oficina públicas, ya sean del Estado, de la Provincia o de los Ayuntamientos, facilitarán al Instituto Geográfico y Estadístico cuantos datos, informes y documentos estadísticos se les pidan. Dichas oficinas practicarán las investigaciones y llevarán los Registros que convengan para reunir y coleccionar noticias estadísticas*” (art. 5è de la Reial decret d'1 d'octubre de 1901)⁶⁷. Com veurem en el capítol dedicat als informes estadístics i en el segon bloc d'aquest treball, aquell serà un dels majors i més reiterats entrebancs als quals s'haurà d'enfrontar el Servei estadístic, sobretot a nivell provincial, a on l'incompliment de les ordres i la manca de resposta a les seves peticions seran més que impunement habituals. En gran part, aquesta situació havia estat factible arran de la Instrucció de 9 de febrer de 1877⁶⁸, segons la qual, els treballs estadístics disposats per la *Dirección general del Instituto geográfico y estadístico* s'havien d'efectuar a les províncies sota la inspecció del seu Governador civil, a qui la *Dirección general del Instituto* comunicaria les instruccions pertinents per a l'execució dels treballs (art. 1). Així, a l'inici dels treballs de cada estadística particular, el Governador civil havia d'emetre prèviament una circular, seguint les prevencions marcades per la *Dirección general*, donant l'ordre a la província de facilitar les dades necessàries. Posteriorment, el *Jefe de trabajos estadísticos* seria qui procediria a reclamar a les autoritats i

⁶⁵ *Gaceta de Madrid*, núm. 109 de 19 d'abril de 1900, p. 316-317.

⁶⁶ La resta de dependències de l'Estat podran continuar formant les que ja realitzaven, però hauran de facilitar les dades i els resultats publicats a l'*Instituto* per tal que aquest pugui valorar la seva ampliació, modificació, homogeneïtat, coordinació i ajustament al seu propi pla de publicacions (Reial decret d'1 d'octubre de 1901 a *Gaceta de Madrid*, núm. 276 de 3 d'octubre de 1901, p. 51-52).

⁶⁷ *Gaceta de Madrid*, núm. 276 de 3 d'octubre de 1901, p. 51-52.

⁶⁸ *Gaceta de Madrid*, núm. 41 de 10 de febrer de 1877, p. 376.

corporacions provincials i locals la seva remissió (art. 13), qui examinaria les notícies sol·licitades, retornant-les reclamant la seva ampliació o rectificació quan fos el cas (art. 15). Si les dades no eren presentades, rectificades i/o ampliades en el termini marcat pel *Jefe de trabajos estadísticos*, aquest sempre havia de recórrer primer a l'auxili del Governador, qui si calia podia emprar mesures coercitives (art. 16) (Instrucció de 9 de febrer de 1877)⁶⁸.

Finalment, es suprimeix el Negociado de Estadística de la *Dirección general del Instituto Geográfico y Estadístico* (art. 6è de la Reial decret d'1 d'octubre de 1901)⁶⁵ i es crea, en el seu lloc, la *Sección de Estadística*, que abraçarà tres negocis: *Estadística de la Población* (competent en censos, moviment i estats especials de la població i de les vivendes, nomenclàtor i registre de la població); *Estadísticas Especiales* (encarregat de les estadístiques econòmiques, socials, morals, literàries i polítiques), i *Publicaciones Estadísticas* (inclou les estadístiques del territori, de les grans ciutats, les comparades, les internacionals i les no assignades als altres negocis) (art. 7è). Els canvis en l'organigrama intern del Servei d'estadística espanyol no s'aturen i, a l'abril de 1904, aquella Sección de Estadística és substituïda per la creació de 4 negocis: Censos; Moviment de la població; Estadística de l'ensenyament i Estadístiques especials.

Des de l'establiment del darrer Reglament, passaran 27 anys de reforma constant del Servei sense que aquell hagi estat modificat: canvis en l'organització, en la conformació del personal tècnic i en el règim dels Cossos de funcionaris⁶⁹ que l'integren; augment dels serveis, dels treballs al seu càrrec⁷⁰ i del nombre de centres que agrupa i dirigeix la *Dirección general*⁷¹. Per la qual cosa es procedeix a redactar-ne un de nou que, pel que fa al Servei d'estadística, no variarà substancialment respecte de l'establert el 1877. El 8 de juliol de 1904 és aprovat el Reglament junt amb la creació de

⁶⁹ Per Reial decret d'1 de juliol de 1902, el *Cuerpo de Estadística* és dividit en dos organismes separats i diferents: el *Cuerpo facultativo de Estadística* (inspectors, caps i oficials) i el *Cuerpo auxiliar de Estadística* (auxiliars de primera, segona i tercera classe) (*Gaceta de Madrid*, núm. 183 de 2 de juliol de 1902, p. 29).

⁷⁰ L'*Instituto Geográfico y Estadístico* té per objecte la realització de les operacions i la publicació dels treballs geodèsics, topogràfics, cartogràfics, cadastrals, astronòmics, meteorològics, metrològics, estadístics (formació dels censos generals i especials de persones i coses; nomenclàtor i la seva conservació; inspecció rectificació i conservació dels empadronaments veïnals fins a aconseguir que es pugui implantar el Registre de població; formació i publicació de l'estadística del *movimiento vegetativo y migratorio de la población*; compilació, comentari i publicació de les estadístiques de les grans ciutats i de la general de la nació), i tots els relacionats que els encomani el Govern.

⁷¹ El 4 de març de 1904 es decreta que l'*Observatorio Astronómico y meteorológico de Madrid* passi a formar part, junt amb el seu personal, de la *Dirección general del Instituto Geográfico y Estadístico*, efectuant-se els treballs sota una única direcció, la d'aquest darrer centre. La analogia o coincidència de les investigacions dutes a terme per la *Dirección general del Instituto Geográfico y Estadístico* i l'*Observatorio Astronómico y meteorológico de Madrid* havien comportat que, a través de diverses disposicions, ambdós centres realitzessin els seus treballs de mutu acord o bé seguint un mateix pla. Però el mal funcionament de *Observatorio Astronómico y meteorológico de Madrid* causat pel seu aïllament, per la manca de recursos econòmics i humans, de coordinació i d'harmonia en l'elaboració dels treballs varen fer aconsellable la seva agregació a la *Dirección general del Instituto Geográfico y Estadístico*, per tal de sortejar aquells obstacles (*Gaceta de Madrid*, núm. 65 de 5 de març de 1904, p. 927).

la *Junta Facultativa de Estadística*, com a cos consultiu en les qüestions de caràcter tècnic de l'àmbit estadístic⁷². La *Dirección general del Instituto Geográfico y Estadístico* quedarà composta pels *Negociados centrales* i les *Secciones provinciales*, encapçalats per *Jefes de Negociado* i *Jefes de Estadística*, respectivament (art. 2). Per a la tramitació dels assumptes de l' *Instituto* funcionaran 10 negociats, essent el 6è el de censos i el 7è el del *Movimiento de la población* (art. 3). Endemés, també es nomenaran *Comisiones* per a estudiar els Serveis i es duran a terme *Inspecciones* d'aquests i de les *Secciones provinciales* (Decret de 8 de juliol de 1904)⁷³.

La duplictat d'organismes amb una mateixa funció, com era el cas de la *Junta Consultiva del Instituto Geográfico y Estadístico*, exclusivament assessora, enfront dels negociats assessors i d'inspecció del servei geogràfic, de l'estadístic i de l'astronòmic i meteorològic (implantats amb el Reglament de 1904), comportarà la supressió, dos anys més tard, d'aquella *Junta* (Reial decret de 18 maig de 1906)⁷⁴.

L'any 1911 es torna a dictar un altre reglament per tal d'acoblar-hi les modificacions efectuades en els darrers anys, tant en els Servei geogràfic com en l'estadístic. En el primer cas la reforma fa referència a qüestions vinculades als sous, a la jubilació i a l'ingrés en el Cos d'enginyers geògrafs i, en el segon cas, ve impulsada per l'ampliació de la producció estadística encomanada a la *Dirección general del Instituto Geográfico y Estadístico* (la introducció del Cens electoral i de l'estadística del moviment social) i per la modificació de les condicions d'ingrés en els Cossos Facultatiu i Auxiliar d'Estadística.

El nou reglament, com l'anterior, no canviarà en res d'essencial l'organigrama i el funcionament de la *Dirección general*, la qual, sí veurà ampliat els treballs estadístics al seu càrrec (l'elaboració dels anuaris i de les estadístiques anteriorment esmentades), així com el nombre de *Negociados centrales* que la integraran, augmentant a 12. El Servei d'estadística mantindrà el de *Censos* i el d'*Estadísticas especiales*, mentre que l'antic Negociat del *Movimiento de la población* passarà a ocupar-se exclusivament del *Movimiento natural de la población* a causa de la creació d'un negociat específic sobre el *Movimiento social de la población*, amb la inclusió del de passatgers per mar⁷⁵ (Reial

⁷² Per a assessorar al Director general en les qüestions de caràcter tècnic geogràfiques i en les astronòmiques i meteorològiques es creen, respectivament, el *Consejo de Inspección* (o *Servicio del Consejo Geográfico*) i el *Consejo de inspección de Astronomía y Meteorología*.

⁷³ *Gaceta de Madrid*, núm. 205 de 3 de juliol de 1904, p. 268-272.

⁷⁴ *Gaceta de Madrid*, núm. 140 de 20 de maig de 1906, p. 701.

⁷⁵ Per altra banda, el Negociat de *Personal y asuntos generales* (Reglament de 1904) es desglossa en dos: *Personal del servicio geográfico y asuntos generales del mismo* i *Personal del servicio geográfico y asuntos generales del mismo*. Per últim, desapareix el Negociat d'estadístiques de l'ensenyament i es configura l'encarregat d'*Anuaris*.

decret de 22 de desembre de 1911 pel qual s'aprova el Reglament de la *Dirección general del Instituto Geográfico y Estadístico*)⁷⁶.

En relació a les estadístiques introduïdes en el primer decenni del nou-cents, amb més de 50 anys de retard respecte de la decisió adoptada en els Congressos internacionals d'Estadística celebrats a Brussel·les (1853) i a París (1855), el 1902 s'implanta a Espanya el *Servicio de Estadística Municipal* a les capitals provincials i en les majors de 30.000 habitants, donat “*que los grandes centros de población, en consideración a los fenómenos especiales que presentan desde los puntos de vista de la salud pública, mortalidad, criminalidad y otros, debían ser objeto de estadísticas particulares y detalladas*”. Entre les especials que hauria de comprendre l'estadística municipal, supeditada a la *Dirección General del Instituto Geográfico y Estadístico*, figurava l'estadística del moviment de la població, entre d'altres, i aquelles que els Ajuntaments consideressin oportunes per a la gestió local i general (art. 2). Si les localitats arribaven als 50.000 o més habitants, seria el propi Ajuntament l'obligat a publicar-les en el butlletí municipal o provincial (art. 5). Donat el cas que les municipalitats no estiguessin en condicions de formar-les, actuarien subsidiàriament els *Jefes de trabajos estadísticos* de la província (art. 3) sota les ordres immediates del Governador i de la pròpia *Dirección general* (Reial decret de 25 d'abril de 1902)⁷⁷. No obstant, a mitjans 1913, la *Dirección* es veu en la “*necesidad de restringir por ahora este servicio, limitándolo a las capitales mientras que en las Oficinas provinciales de Estadística, a las que tan múltiples trabajos están encomendados, no dispongan de personal técnico y auxiliar suficiente para ampliarlo a otras poblaciones importantes*”. (Decret de 29 juny 1913)⁷⁸.

Altres estadístiques novelles encomanades a la *Dirección general del Instituto Geográfico y Estadístico* en aquest període són la formació i publicació de l'Estadística general d'Instrucció Pública (Reial decret de 31 de maig de 1901)⁷⁹; el cens escolar (Reial ordre de 2 de gener de 1903)⁸⁰; l'*Estadística del trabajo en España*, que estarà a càrrec de la *Sección de Reformas Sociales* del Ministeri de la Governació (Reial decret 31 d'agost de 1900)⁸¹; la implantació i formació de l'“*estadística del movimiento interior de la población de España*”, com a ampliació de la que es venia efectuant sobre

⁷⁶ *Gaceta de Madrid*, núm. 362 de 28 de desembre de 1911, p. 732-741.

⁷⁷ *Gaceta de Madrid*, núm. 117 de 27 d'abril de 1902, p. 431-432.

⁷⁸ *Gaceta de Madrid*, núm. 182 d'1 de juliol de 1913, p. 7-8.

⁷⁹ *Gaceta de Madrid*, núm. 152 d'1 de juny de 1901, p. 847-848.

⁸⁰ *Gaceta de Madrid*, núm. 8 de 8 de gener de 1903, p. 107.

⁸¹ *Gaceta de Madrid*, núm. 245 de 2 de setembre de 1900, p. 901-902.

emigració i immigració (Reial decret de 25 d'agost de 1906)⁸²; la formació, custòdia i rectificació del Cens electoral, sota la inspecció de la *Junta central del Censo electoral* i en relació amb les *Juntas provinciales y municipales del Censo electoral* (art. 11 de la llei de reforma de la Llei electoral de 8 d'agost de 1907)⁸³ i, finalment, la *Dirección general del Instituto Geográfico y Estadístico* formarà l'estadística del "movimiento social de la población" de tots els Ajuntaments d'Espanya (Reial decret d'11 de gener de 1908)⁸³.

Després, durant la segona dècada del segle passat, el Servei d'estadística es mantindrà invariable fins a la substitució de la *Junta facultativa de Estadística* per un *Consejo de Servicio Estadístico* (Reial decret de 7 de gener de 1921)⁸⁴. Amb la reforma es pretenia investir d'autoritat el nou organisme, bàsicament per tres raons fonamentals:

1. per la ineficàcia evidenciada per la *Junta* com a conseqüència de la seva organització limitada i per la finalitat exclusivament consultiva i d'inspecció a que responia.
2. per la necessitat de dotar el nou ens d'imparcialitat i per tal de desvincular el Servei estadístic dels canvis i sotracs polítics, els quals havien influït negativament en el manteniment d'una certa continuïtat en la direcció i organització dels treballs al seu càrrec, les quals es pretenien centrades en criteris professionals i tecnicocientífics.
3. per tal d'imprimir dinamisme a través de la incorporació de personal jove.

A l'objecte, el *Consejo* naixerà dotat de les funcions organitzativa i directiva en l'àmbit tècnic, essent obeït en les seves directrius per la *Dirección General del Instituto Geográfico y Estadístico*. A dir, el seu objecte serà dictaminar en tot allò que afecti a l'organització i direcció dels assumptes de caràcter tècnic, sense que les seves propostes puguin ser modificades pel Director general, sinó mitjançant providència ministerial dictada en base als informes presentats per ambdues parts en desacord (art. 1 del Reglament de 8 de juliol de 1921)⁸⁵. Endemés, el *Consejo* ja no serà presidit pel *Director general del Instituto Geográfico y Estadístico*⁸⁶, com ho havia estat la *Junta*, sinó que, per tal de professionalitzar-lo, de dotar-lo d'autonomia i de desvincular-lo de les conjuntures i de les vicissituds polítiques, es compondrà de consellers nats constituïts

⁸² *Gaceta de Madrid*, núm. 245 de 2 de setembre de 1906, p. 901.

⁸³ *Gaceta de Madrid*, núm. 15 de 15 de gener de 1908, p. 178.

⁸⁴ *Gaceta de Madrid*, núm. 8 de 8 de gener de 1921, p. 94.

⁸⁵ *Gaceta de Madrid*, núm. 190 de 9 de juliol de 1921, p. 155-157.

⁸⁶ Pensem que fins al Reial decret de 26 de desembre de 1923 no es considerarà imprescindible que el càrrec de Director de l' *Instituto Geográfico y Estadístico* deixi de ser polític i se li imprimeixi un caràcter essencialment tècnic, sent ocupat per una persona especialitzada que l'exerceixi de forma estable al marge de la conjuntura política del moment o del govern de torn (*Gaceta de Madrid*, núm. 362 de 28 de desembre de 1923, p. 1435-1437).

per *Inspectores del Cuerpo facultativo de Estadística*, residents a Madrid, i per *Jefes de los Negociados del Servicio Estadístico*. Com a consellers electius hi haurà tres caps i un oficial del Cos facultatiu amb un mínim de 10 anys de servei efectiu a l'*Instituto*, tots ells escollits pel conjunt de funcionaris del Cos facultatiu d'estadística. En el nou organigrama, els càrrecs de President, Vicepresident i Secretari seran decidits pels propis membres del *Consejo*, el qual és estructurat en 4 seccions. La primera, *Censo de la población*, comprèn la retolació de carrers i la numeració d'edificis; l'Estadística de vivendes; el Cens de població, el Nomenclàtor; el Cens d'espanyols a l'estranger i l'Estadística d'estrangers a Espanya); a la segona, *censo electoral*, li correspon la formació i rectificació anual del mateix; la tercera, *Movimiento de la población*, aglutina l'estadística del moviment natural; la de moviment de bucs i passatgers per mar, així com el butlletí mensual de demografia, emigració i immigració; la quarta secció, la d'*Estadísticas especiales*, efectuarà l'*Anuario Estadístico de España*, l'*Estadística Municipal de las capitales*, l'estadística de suïcidis, la de reclutament i premsa periòdica, la de preus a l'engròs, la de política i la correspondència internacional sobre assumptes estadístics i l'intercanvi de dades i informació amb els centres nacionals i estrangers (art. 7 del Reglament)⁸⁵.

No obstant, no s'arribarà a assolir la consecució d'un dels principals objectius plantejats en la reforma i pel qual fou concebut el *Consejo*: dotar d'independència i de poder executiu l'ens que, des de la seva creació el 1862 com a *Junta*, havia anat perdent autoritat, força executiva i la seva naturalesa tecnicocientífica originària, passant a esdevenir una institució marginal, de caràcter merament consultiu i composada eminentment per càrrecs de confiança política. Efectivament, el 1924 li serà sostreta la capacitat de fer prevaldre el seu criteri esdevenint, un altre cop, una institució merament consultiva, sense autoritat imperativa i en cap cas executiva, sense opció a fer valdre les seves decisions per sobre de les de la superioritat (Reial decret de 7 d'octubre de 1924)⁸⁷. El detonant de la nova situació es remunta a l'any 1922, quan el ram de l'estadística, malgrat continuï formant part de la *Dirección general del Instituto Geográfico y Estadístico*, passa a dependre del *Ministerio de Trabajo, Comercio e Industria*, amb el caos d'autoritat competencial, de direcció i d'interessos que aquesta dissecció comportarà de forma immediata (Reial decret de 20 de febrer de 1922)⁸⁸. En conseqüència, per tal de definir l'autoritat competent, acabar amb les disfuncions i establir clarament la jerarquia per tal de millorar el funcionament i l'organització, tant en el Servei com en el Cos d'Estadística, evitant la confusió en el comandament i en el trasllat d'ordres, al *Consejo del servicio Estadístico* se li assignarà aquella funció exclusivament consultiva (Reial decret de 7 d'octubre de 1924)⁸⁷.

⁸⁷ *Gaceta de Madrid*, núm. 282 de 8 d'octubre de 1924, p. 174-175.

I és que, la tradicional i constant desorganització de l'estructura del Servei estadístic, de les seves competències i del seu organigrama, amb continus canvis en la dependència jerarquia i de filiació institucional, i amb la consegüent reconfiguració del rànquing d'obediència deguda a l'autoritat immediata que això implicava (que em molts casos s'esdevenia en paral·lel amb una altra, en un pla d'igualtat horitzontal ambigua, en comptes d'una linealitat d'ascendència vertical unívoca clara i precisa), serà un punt clau i permanent en la història del Servei estadístic espanyol en constituir un dels principals obstacles per al seu bon funcionament fins a la creació del Instituto Nacional de Estadística (INE) el 1945. Aquestes circumstàncies perjudicaran enormement l'Estadística manllevant-li la capacitat executiva i impositiva i les condicions d'estabilitat tan necessàries i imprescindibles per a la correcta execució del Servei que tenia encomanat. I, com ja s'ha fet esment, és precisament això el que tornarà a succeir el 1922 amb la creació del *Ministerio de Trabajo, Comercio e Industria*, quan es concep que

“La íntima relación que existe entre la labor del Instituto Geográfico y Estadístico y la estimación y aforo de las realidades que afectan al Trabajo, la Industria y el Comercio en sus diversos aspectos, aconseja que dependan del Ministerio del Trabajo todos los servicios de Estadística (...). La necesidad, sin embargo, de que esos servicios se ejerciten en relación con los demás que incumben a la Dirección general del Instituto Geográfico y Estadístico, exige el mantenimiento de ésta, que dependerá de Trabajo en los servicios estadísticos, y de Instrucción pública [y Bellas Artes] en todos los demás que hoy son de su competencia, con lo que la unidad de dirección entre ellos dará mayor eficacia a los meritisimos trabajos que por aquel se llevan a cabo” (Reial decret de 20 de febrer de 1922)⁸⁸.

A l'efecte, l'*Instituto Geográfico y Estadístico* esdevé únicament *Geográfico*⁸⁹ i, en el sí del *Ministerio de Trabajo*, es crea la *Dirección General de Estadística*. Ara bé,

⁸⁸ *Gaceta de Madrid*, núm. 53 de 2 de febrer de 1922, p. 794-799.

⁸⁹ Per Reial decret-llei de 3 d'abril de 1925 es crea l'*Instituto Geográfico y Catastral* com una Direcció general, en l'ordre administratiu, i com un Centre nacional, en el científic, dedicat a la geografia, meteorologia, metrologia, astronomia, geofísica i cadastre. Pel que fa als treballs de caràcter cartogràfic dependrà de la *Inspección general de Cartografía* i en els del cadastre de la *Junta superior de Catastro*. Per a dur a terme tots els treballs que li han estat encomanats, es constituirà en 5 seccions que actuaran autònomament i independent entre elles dins la Direcció general (art. 67) (*Gaceta de Madrid*, núm. 94 de 4 d'abril de 1925, p. 74-85). Per Reial decret de 6 de març de 1926, aquell *Instituto* passa a dependre de la *Presidencia del Consejo de Ministros* essent modificades les seves atribucions cadastrals limitant-la al Cadastre parcel·lari. En conseqüència, quedarà constituït únicament per dues seccions, la del *Mapa Nacional* i treballs topogràfics del Cadastre i la d' Astronomia, Meteorologia, Metrologia i Geofísica; quedant fora de l'òrbita de l' *Instituto Geográfico y Catastral* les seccions relatives als cadastres de la riquesa agrícola, de montes i urbana, les quals passaran a formar part de la *Dirección general de Propiedades y Contribución territorial*. En cadascuna d'ambdues seccions es formaran Negociats i es constituirà una *Junta facultativa* per tal assessorar al Director general quan aquest així ho sol·liciti i, en conseqüència, es suprimeix el *Consejo del Servicio Geográfico* (*Gaceta de Madrid*, núm. 66 de 7 de març de 1926, p. 1266-1269). Posteriorment, per Reial decret-llei del dia 3 de novembre de l'any 1928, s'introdueix una modificació en la organització dels Ministeris i els Cossos Tècnics, Administratius y Auxiliars, que depenen de la *Dirección general del Instituto Geográfico y Catastral*, passaran íntegrament amb aquest Centre al *Ministerio de Trabajo y Previsión*” (*Índice Cronológico de Legislación Estadística*, p. 157). A més a més, els serveis geogràfic, cadastral i d'estadística es reuniran altre cop en el nou Ministeri (*Gaceta de Madrid*, núm. 309 de 4 de novembre de 1928, p. 779-781).

el nou Ministeri es crea reunint serveis fins aleshores dependents d'altres departaments ministerials, incorporant-los com a parts preexistents d'altres organismes, conservant així una configuració tan definida que dificultarà la unitat de direcció. Per la qual cosa es procedeix a reorganitzar altra volta els serveis ministerials de tal manera que, aquella recentment creada *Dirección*, esdevindrà un servei especial (art. 8 del Reial decret de 9 de juny de 1924)⁹⁰: la *Sección de Estadística general*, estructurada en cinc *Negociados* (Cens de població, Cens electoral, Estadístiques demogràfiques, Estadístiques especials i Estadístiques de treball) i sota la dependència directa de la Subsecretaria del Ministeri (art. 9).

Seguint amb la línia encetada amb la llei dictada per a l'estudi de la població el 18 de juny de 1887 (veure p. 200) i continuada amb el Reial decret d'1 d'octubre de 1901 (veure p. 67), el *Jefe de la Sección de Estadística general* tindria ampliadades les seves facultats en tot allò que es referís a les relacions amb altres autoritats, centres o organismes fins al límit que posteriorment poguessin marcar futures disposicions, a saber, podia dirigir-se directament als *Jefes de las Secciones provinciales* i a aquells centres o organismes que per les necessitats i urgència del cas així ho requerissin (art. 29 i segon dels Reials decrets de 9 de juny i 18 de juliol de 1924 respectivament)^{90 i 91}.

L'ampliació de les atribucions conferides al *Jefe de la Sección* i de les funcions assignades a aquesta en relació amb el padró municipal d'habitants, entre altres registres i estadístiques (reglaments de 2 i 10 de juliol de 1924 per a l'execució de l'Estatut municipal), feren convenient que aquella es convertís, el 1924, en la *Jefatura Superior de Estadística* (art. primer del Reial ordre de la Presidència del Directori Militar de 18 de juliol de 1924)⁹¹ i més tard, el 1926, en la *Jefatura del Servicio general de Estadística*⁹². Endemés, per tal d'assegurar la seva direcció en els individus amb més anys de servei i competència, donat que el Cos d'Estadística era d'escala tancada, el càrrec de *Jefe Superior* seria ostentat pel funcionari que ocupés el primer lloc de l'escalafó del facultatiu, a saber, un Inspector general (art. segon). S'optava per la figura del l'Inspector

“más cuanto que la distribución provincial de los servicios a su cargo, con gran diversidad de categorías en quienes desempeñan las Jefaturas provinciales, exigen en una buena organización que los Negociados centrales sean regidos por los Inspectores más antiguos, robusteciendo así de toda autoridad las disposiciones dictadas. Es de tan urgente necesidad ese restablecimiento de jerarquías que, de no efectuarse, aparecería dudosa la

⁹⁰ Reial decret de reorganització del Ministeri de Treball, Comerç i Indústria, *Gaceta de Madrid*, núm. 162 de 10 de juny 1924, p. 1235-1241.

⁹¹ *Gaceta de Madrid*, núm. 202 de 20 de juliol de 1924, p. 451-452.

⁹² Reial decret de 24 de desembre de 1926 pel què es reorganitzen els Serveis centrals del Ministeri de Treball, comerç i Indústria (*Gaceta de Madrid*, núm. 365 de 31 de desembre de 1926, p. 1804-1807).

valía y actuación oficial de los Inspectores que actualmente desempeñan cargos en provincias, pero en armonía con su categoría administrativa" (Reial decret de 7 d'octubre de 1924 de reforma del *Consejo de Estadística*)⁹³.

Finalment, per tal d'establir el sistema d'autoritat jeràrquica en el Servei d'estadística, els càrrecs seran coberts, tant en la seu central com en les delegacions provincials, pels membres dels Cossos Facultatiu i d'Ajudants d'Estadística en funció de les atribucions i deures específics assignats, de la categoria i classe ocupades en l'escalafó (Reial decret de 7 d'octubre de 1924)⁹³. El Cos Facultatiu escometrà la direcció de les activitats, l'estudi i la crítica dels resultats; mentre que el d'Ajudants executarà les accions, efectuarà els càlculs i tots aquells treballs manuals i intel·lectuals que donen forma utilitzable a les estadístiques. La *Jefatura Superior de Estadística*, els *Jefes de Negociado* i les *Jefaturas provinciales de Estadística* de Madrid i Barcelona seran abastides per Inspectors del Cos facultatiu en relació directa a la categoria del càrrec i a la classe ocupada en l'escalafó del cos, essent nomenats pel Ministre.

En aquest primer quart de segle es continuen les sèries de publicacions estadístiques anteriors i, a més, l'*Estadística Escolar de España* (1903, 1908), el *Censo de comunidades religiosas* (1900-1923), el *Censo Electoral* (1907 i 1908-1917), l'*Estadística de Suicidios* (1906-1911 i 1912-1917,) el *Boletín de Estadística* (publicació bimestral des de 1917), el *Boletín de Estadísticas Municipales de España* (1914-1917), l'*Estadística de Pasajeros por Mar* (1912-1922) i l'*Estadística Judicial* (1915), entre d'altres.

Com a efecte col·lateral de les modificacions introduïdes en l'organització dels ministeris, es procedeix a reconfigurar el Servei estadístic, que deixarà de gaudir d'entitat pròpia en ser reincorporat de nou al tradicional agregat geograficoestadístic i cadastral, sense esdevenir una fusió plena (*Índice Cronológico de Legislación Estadística*, p. 157). Per Reial decret llei del dia 3 de novembre de l'any 1928⁹⁴, el *Ministerio de Trabajo, Comercio e Industria* passa a ser denominat de *Trabajo y Previsión*, assumint els serveis "de Catastro, que con Censo y Estadística deben estar tan ligados, sin perjuicio de que, en cuanto afecte al aspecto geográfico y cartográfico de los primeros, puedan ser objeto de inspección directa o delegada de la Presidencia del Consejo de Ministros" (art. 7). Ara bé, el 1930, la *Dirección general del Instituto Geográfico y Catastral* retornarà a la *Presidencia del Consejo de Ministros*, de la que en formava part la *Inspección general de Cartografía*, doncs es va considerar que les

⁹³ *Gaceta de Madrid*, núm. 282 de 8 d'octubre de 1924, p. 174-175.

⁹⁴ *Gaceta de Madrid*, núm. 309 de 4 de novembre de 1928, p. 779-781.

tasques assignades a ambdós centres estaven en gran part entrelaçades (Reial decret de 24 de febrer de 1930)⁹⁵.

Entre els centres directius del *Ministerio de Trabajo y Previsión* figurarà la *Dirección general del Instituto Geográfico y Catastral*, amb el contingut i personal tècnic, administratiu i auxiliar que ja tenia; i, entre els serveis dependents directament del Ministre, figurarà el *Servicio general de Estadística*, amb el seu òrgan consultiu, el *Consejo del servicio Estadístico* (Reial decret-llei de 15 de noviembre de 1928)⁹⁶. Al cap d'un any, el *Servicio general* l'integraran quatre negociats: *Estadísticas Demográficas*; *Censo de Población*; *Anuario Estadístico de España*, i *Estadísticas Especiales* (art. 33, 64 i 65 del Decret-llei de 26 de juliol de 1929)⁹⁷.

Les contínues remodelacions hagudes en els darrers anys imposaven una immediata actualització del Reglament de la *Jefatura del Servicio general de Estadística*, que havia quedat totalment desfasat. En la nova regulació de gener de 1930, aquella *Jefatura* és concebuda com un “*centro nacional dedicado al estudio de la Estadística general de España*”, encarregat d'efectuar els treballs especificats en els 6 negociats que la componen: *Estadística demográfica*⁹⁸; *Censo electoral*⁹⁹; *Censo de población*¹⁰⁰; *Anuario Estadístico de España*¹⁰¹; *Estadísticas especiales*¹⁰²; *Censos Sociales*¹⁰³ (art. 3 a 11 del Reglament de 29 de gener de 1930)¹⁰⁴. Es mantindrà el *Consejo del Servicio Estadístico* com un organisme superior consultiu de la *Jefatura* (art. 108 a 148) i assessor del Ministre en tots els assumptes de caràcter tècnics relacionats amb el Servei estadístic.

⁹⁵ *Gaceta de Madrid*, núm. 56 de 25 de febrer de 1930, p. 1322-1323.

⁹⁶ Reial decret-llei de reorganització del Ministerio de Trabajo y Previsión i dels seus Serveis, *Gaceta de Madrid*, núm. 321 de 16 de noviembre de 1928, p. 1059-1060.

⁹⁷ *Gaceta de Madrid*, núm. 209 de 28 de juliol de 1929, p. 717-724.

⁹⁸ formació i publicació de les estadístiques de “*Natalidad, nupcialidad, Mortalidad, Mortinatalidad, Emigración e inmigración marítima y terrestre y Movimiento de buques*” i l'estudi de la morbiditat fins a la seva implantació (art. 5).

⁹⁹ publicació, formació, rectificació i custòdia del cens electoral i formació d'estadístiques electorals (art. 6).

¹⁰⁰ retolació de carres i vivendes, formació i publicació de les estadístiques d'edificis i albergs; del nomenclàtor; del cens de població i del d'espanyols a l'estranger i d'estrangers a Espanya, i comprovació, inspecció i rectificacions dels empadronaments municipals (art. 7).

¹⁰¹ recopilació, estudi, crítica i publicitat de dades i estadístiques especials i generals i la seva confrontació internacional (art. 8).

¹⁰² formació i publicació d'estadístiques de suïcidis, reclutament i reemplaçament, premsa periòdica, preus, turisme, fallides i suspensió de pagaments (art. 9).

¹⁰³ formació, custòdia i rectificació del cens patronal i obrer; formació del cens d'associacions i del corporatiu electoral (art. 10).

¹⁰⁴ *Gaceta de Madrid*, núm. 30 de 30 de gener de 1930, p. 739-747.

Endemés dels Negociats centrals, funcionaran *Secciones Especiales de Estadística* en els Ministeris, departaments o organismes que el Govern determini, dirigides per personal que, vinculat i agregat a la *Jefatura del Servicio general de Estadística*, realitzarà els treballs necessaris per a la gestió i segons els interessos del corresponent departament, ajustant-los als acords internacionals i unificant la planificació, els procediments i els treballs amb els de la *Jefatura* (art. 12). Annexa a aquesta actuarà la *Inspección general de los Servicios Estadísticos* que, d'acord amb el *Jefe superior*, tindrà com a missió conèixer i intervenir en el funcionament i en les relacions entre els negociats, visitar les dependències d'Estadística que presentin anormalitats i intervenir o informar en els expedients governatius.

Pel que fa al desplegament en el territori, les *Oficinas provinciales de Estadística* esdevenen *Jefaturas Provinciales* a càrrec del *Jefe provincial de Estadística*, o el que és el mateix, d'un Inspector o *Jefe de Sección* del Cos Facultatiu, el qual serà designat directament pel Ministre. El cap provincial mantindrà una relació directa amb el *Jefe de la Jefatura del Servicio general*, amb el propi Ministre i amb les autoritats, centres i organismes de la província. La seva funció consistirà en realitzar tots els estudis estadístics que depenguin de la *Jefatura del Servicio general*, o els especials que aquesta li encomani, sobre la pròpia demarcació políticoadministrativa i esdevenir secretaries de les Juntes provincials dels censos de població i electoral (art. 15 a 20).

Pocs mesos després de la redacció d'aquest nou Reglament, amb la reorganització dels serveis del *Ministerio de Trabajo y Previsión*, queda suprimit el *Consejo de Servicios Estadísticos* (art. 1 del Reial decret-llei de 2 de maig de 1930)¹⁰⁵ i es reconfigura altre cop l'organigrama del *Servicio general de Estadística*, passant a constituir una dependència directament adscrita a la Subsecretaria d'aquell Ministeri (art. 3), integrada, ara, per 4 seccions i 12 negociats¹⁰⁶ en el Servei central, i per les mateixes *Secciones provinciales de Estadística* encara vigents, en el provincial (art 8).

Les reformes no cessen. Un any més tard, el Govern provisional de la República procedeix a suprimir la *Dirección general del Instituto Geográfico*, dependent aleshores de la *Presidencia del Consejo de Ministros*, disposant la seva fusió amb la

¹⁰⁵ *Gaceta de Madrid*, núm. 127 de 7 de maig de 1930, p. 826-834.

¹⁰⁶ Les Seccions i els corresponents Negociats eren:

- *Sección 1ª Estadística demográficas: Negociado 1º Censo de población; Negociado 2º Movimiento natural de la población; Negociado 3º Movimiento social de la población.*
- *Sección 2ª Estadísticas políticas y administrativas: Negociado 1º Censo electoral; Negociado 2º Censo de Asociaciones; Negociado 3º Padrón municipal.*
- *Sección 3ª Estadísticas especiales: Negociado 1º Anuario Estadístico; Negociado 2º Números índices; Negociado 3º Estadísticas especiales.*
- *Sección 4ª Asuntos generales: Negociado 1º Archivo y registro; Negociado 2º Publicaciones y biblioteca; Negociado 3º Clasificaciones mecánicas.*

d'Estadística en el sí del *Ministerio de Trabajo y Previsión*. Dos dies després de la reunificació dels treballs estadístics i geogràfics, la nova Direcció resultant serà denominada del *Instituto Geográfico y de Estadística* (Decret de 21 d'abril de 1931)¹⁰⁷, essent designada tot seguit *Dirección general del Instituto Geográfico, Catastral y de Estadística* (Decret de 23 d'abril de 1931)¹⁰⁸. Direcció que, en el termini de mig any, serà posada sota les ordes directes de la *Presidencia del Gobierno de la República* (Decret del 9 d'octubre de 1931)¹⁰⁹ i, des del març de 1932, de la *Presidencia del Consejo de Ministros*.

La Primera República, al crear l'*Instituto Geográfico, Catastral y de Estadística*, pretenia recollir en el sí d'aquest organisme la tradició de l'antiga *Junta general de Estadística*, on hi havien convergit les activitats dels economistes, demògrafs i sociòlegs, tradició que si bé va continuar durant els primers anys de vida de l'*Instituto*, també fou abandonada aviat. A parer del Govern de la República

“los servicios de Estadística languidecieron a lo largo de la restauración, llegando a un anquilosamiento, casi absoluto, durante la Dictadura (...) en tanto en el resto del mundo civilizado los servicios de Estadística adquirirían cada día mayor impulso, desbordándose de la esfera administrativa para cobrar categoría universitaria y servir de base a investigaciones de indudable utilidad para los Gobiernos, en España se les otorgaba una atención mínima. Al afrontar problemas vivos y urgentes, el Gobierno de la república no ha podido disponer de estadística del paro obrero, ni de censos profesionales, ni de estadísticas de la producción y del comercio. Es indispensable dar fin a esta situación: (...) los censos de población se tramitan con lentitud y es tan precaria nuestra estadística demográfica, que los seguros españoles se valen para sus cálculos de tablas de mortalidad extranjeras, y cuando se ha implantado el seguro de maternidad o se ha establecido el subsidio a las familias numerosas, ha habido necesidad de proceder al tanteo, empíricamente, por la carencia de tablas de fecundidad y porque hasta el censo de 1920 no se ha registrado en España el dato de número de hijos de mujeres casadas y de las viudas” (Decret de 22 d'abril de 1932)¹¹⁰.

Per tal d'esmenar aquesta situació *de facto*, el nou Servei d'Estadística s'estructurarà en 3 dependències: un centre directiu, la *Dirección General del Instituto Geográfico, Catastral y de Estadística*; un òrgan consultiu, el *Consejo Superior de Estadística*, encarregat de coordinar els serveis estadístics dels diferents ministeris per tal d'evitar duplicacions i contradiccions entre ells i dotar-los d'harmonia i unitat (art. 3), i, finalment, es compondrà d'oficines executives: les pròpies Seccions de la *Dirección General del Instituto*; les *Secciones Provinciales de Estadística*, concebudes com a oficines merament investigadores i recol·lectores de dades (art. 6); les *Secciones*

¹⁰⁷ *Gaceta de Madrid*, núm. 113 de 23 d'abril de 1931, p. 278.

¹⁰⁸ *Gaceta de Madrid*, núm. 114 de 24 d'abril de 1931, p. 304.

¹⁰⁹ *Gaceta de Madrid*, núm. 282 de 9 d'octubre de 1931, p. 167.

¹¹⁰ *Gaceta de Madrid*, núm. 115 de 24 d'abril de 1932, p. 618.

Especiales de Estadística (art. 7), i el *Laboratorio de Estadística*, altrament dit *Centro de Investigaciones Especiales*, que tindrà com a funció privativa l'estudi estadístic de conjunt dels diferents aspectes de la vida nacional, per a la qual cosa: revisarà les publicacions estadístiques; procedirà a la formació i càlcul de les taules de mortalitat i dels índexs econòmics i financers; estudiarà els moviments de la població i analitzarà els aspectes de la vida social que més afectin a les classes més desfavorides. Endemés, serà l'encarregat de redactar els preàmbuls de les publicacions i de formular els projectes d'implantació o modificació de serveis, sempre que la *Dirección general* ho sol·licités (art. 8) (Decret de la Presidència de Govern de 22 d'abril de 1932)¹¹⁰.

La *Dirección General del Instituto Geográfico, Catastral y de Estadística* tenia al seu càrrec 11 seccions que comprenien, correlativament, els treballs de "*Censos generales*" (cens de població, de vivendes, nomenclàtor i retolació de carrers i places); "*Censos administrativos*" (cens electoral i de jurats i padró municipal); "*Estadísticas demográficas*" (moviment natural i social de la població); "*Anuario y estadísticas especiales* (*Anuario Estadístico de España*" i altres estadístiques no factibles de ser incloses en la resta de seccions); *Servicio bibliográfico* (biblioteca, publicacions i arxiu); *Servicios de carácter general*" (personal i registre); "*Censos económicos*" (censos agrícoles, industrials i professionals); "*Censos sociales*" (cens patronal i obrer, d'associacions i electoral); *Estadísticas especiales del trabajo* (salari i jornada laboral, atur, vagues i accidents, entre d'altres); "*Estadísticas económicas y financieras*" (producció, preus i consum, fallides i suspensió de pagaments, moviment bancari, etc.); "*Estadísticas sociales*" (previsió i assegurances, estalvi, cooperació i mutualitat, estalvi, ensenyament, estadístiques judicials i d'higiene, entre d'altres). Les quatre darreres seccions eren de nova creació i haurien de ser implantades progressivament (art. 5 del Decret de 22 d'abril de 1932).¹¹⁰

Amb l'objecte de millorar la producció estadística resultant, el personal que dirigirà i realitzarà els Serveis serà el del *Cuerpo Nacional de Estadística* i el del *Cuerpo de Mecanógrafos Calculadores* (antic *Cuerpo Administrativo*) (art. 4), en el ben entès que, amb el Decret, s'estableixen noves bases per aconseguir l'extensió dels coneixements i de la preparació científica del personal del *Cuerpo de Estadística* a través de la reforma del programa d'ingrés i dels requisits exigits a l'efecte. En aquest mateix sentit, el *Laboratorio*, que fou creat per tal de dotar a la *Dirección general del Instituto* d'un organisme que iniciés a Espanya l'aplicació dels mètodes de l'Estadística especulativa, veurà ampliades les seves funcions l'any 1935, havent de:

1. recopilar i coordinar el material estadístic necessari i fixar la metodologia per a l'estudi sistemàtic de la conjuntura nacional.
2. construir taules de nupcialitat i de fecunditat a partir de cada cens de població.

3. publicar estudis estadísticomatemàtics sobre els problemes econòmics i demogràfics d'Espanya.

A fi i a efecte de dur a terme tots els treballs encomanats a aquest *Centro de Investigaciones Especiales*, s'amplia la jornada laboral reglamentària dels seus funcionaris amb l'extraordinària que les necessitats del servei exigeixin, i es procedeix a seleccionar els que hi seran destinats per tal d'escollir els més aptes i ben preparats. Amb l'objecte d'incrementar l'eficiència i la qualitat del servei, el *Laboratorio*, tot i conservar la seva unitat orgànica i directiva, és dividit en quatre negociats per raó d'especialització: *Negociado de índices económicos y financieros*; *Negociado de investigaciones demográficas* (construcció de taules de mortalitat, fecunditat i nupcialitat i publicació d'estudis demograficomatemàtics); *Negociado de investigaciones económicas* i el *Negociado de investigaciones Sociales* (Decret de 30 de gener de 1935)¹¹¹.

Com en altres ocasions, les dificultats econòmiques de l'Estat implicaran reformes substancials en la seva Administració Estadística. De fet, com s'ha pogut anar constatant al llarg d'aquest apartat, el recurs a la constricció de la despesa pública destinada a aquest Servei ha estat una constant en la seva història, fins al punt d'esdevenir una habitud, un tret gairebé característic que ha arribat fins als nostres dies, o és que la modificació plantejada per a l'aixecament del Cens de 2011 respon a altres qüestions de primer ordre que no siguin la manca de recursos econòmics o la desviació dels actius cap a altres àrees considerades més prioritàries?. En el cas de l'època que ens ocupa, la *Presidencia del Consejo de Ministros*, a proposta del *Ministerio de Hacienda*, decreta la reorganització dels serveis centrals d'alguns departaments ministerials. Així, des de l'1 d'octubre de 1935, per a l'aplicació de la Llei de restriccions d'1 d'agost de 1935, es suprimeix la *Dirección general del Instituto Geográfico, Catastral y de Estadística* i els seus Serveis de Geografia, Estadística i Cadastre passen a dependre, respectivament, del *Ministerio de Instrucción pública y Bellas Artes*, del de *Trabajo, Justicia y Sanidad*¹¹² i del d'*Hacienda* (Decret de 28 de setembre de 1935)¹¹³.

¹¹¹ *Gaceta de Madrid*, núm. 33 de 2 de febrer de 1935, p. 988.

¹¹² Des de la creació del Ministeri de Treball l'any 1920 fins al 3 de novembre de 1931, data de l'última reorganització del mateix, aquest departament ministerial va patir canvis considerables en la seva estructura. La incorporació dels Serveis de Justícia a aquest Ministeri, així com les nombroses disposicions que havien alterat la seva organització des d'aquell darrer any, van fer necessari procedir a refundre-les adequant la nova estructura del Ministeri a una simplificació en conformitat amb l'esperit de l'economia imposada en la *Ley de Restricciones* d'1 d'agost de 1935 i amb la voluntat de mantenir, alhora, l'eficàcia dels Serveis.

Així, el *Ministerio de Trabajo, Justicia y Sanidad* serà estructurat, d'acord amb les Lleis de 16 de març de 1934 i Decrets-lleis de 19 i 28 de setembre de 1935, en dues *Subsecretarías*, la de *Trabajo y Acción Social* i la de *Sanidad y Beneficencia*, i en una *Dirección general de Justicia* (art.1). A la *Subsecretaría de Trabajo y Acción Social* se li va assignar la direcció general de tots els Serveis de

El Servei d'Estadística dependrà de la *Subsecretaría de Trabajo y Acción Social*, com a *Subdirección general de Estadística* (art.101 del Reglament de 30 d'octubre de 1935)¹¹⁴. La *Junta Consultiva de Estadística* constituirà un dels organismes consultius de l'Administració central del Ministeri (art.1). Com a Cos consultiu superior del Govern en matèria estadística, la *Junta* reemplaçarà al *Consejo de Estadística*, que desapareix, pels *Jefes* de les Seccions centrals de la *Subdirección general de Estadística* (art.7). Als serveis centrals del Ministeri els correspondrà, sota l'autoritat dels *Jefes superiores* del departament, l'exercici de les funcions administratives i de direcció dels serveis provincials (art.5). Així, els *Servicios provinciales de Estadística*, dependents de la *Subdirección general de Estadística*, formaran part dels serveis provincials del Ministeri en aquells termes (art.1).

La *Subdirección general de Estadística* es regirà pels articles 101 a 103 del nou Reglament aprovat el 30 d'octubre, però aquests són modificats immediatament al més següent pel Decret de 26 de novembre¹¹⁵, segons el qual la Subdirecció s'ocuparà de l'estudi, confecció execució i publicació de les tasques de:

- formació i publicació dels censos¹¹⁶; del nomenclàtor i de l'índex de les entitats de població; de les estadístiques del moviment natural i migratori; de *l'Anuario Estadístico de España*; d'índexs econòmics i financers i d'estadístiques especials¹¹⁷.
- compilació, comentari i publicació de les estadístiques de les grans ciutats i capitals d'Espanya.
- inspecció, rectificació i conservació dels empadronaments veïnals i registres de la població.
- investigacions estadísticomatemàtiques sobre els aspectes de la vida social, demogràfica i econòmica que interessin al Govern i als especialistes en general.

Totes aquestes funcions es duran a terme a través de la *Subdirección general de Estadística*; de les *Secciones especiales de Estadística* d'altres Ministeris i de les *Secciones provinciales de Estadística* (art. 102).

---

treball, acció social, emigració i estadística, que van ser estructurats en 4 subdireccions: *Subdirección general de Trabajo, de Acción Social, de Emigración, i de Estadística*. Les subdireccions generals es dividiran en Serveis (art. 32) (Reglament del 30 d'octubre de 1935, *Gaceta de Madrid*, núm. 307 de 3 de novembre de 1935, p. 992-1014).

¹¹³ *Gaceta de Madrid*, núm. 272 de 29 de setembre de 1935, p. 2414-2415.

¹¹⁴ *Gaceta de Madrid*, núm. 307 de 3 de novembre de 1935, p. 992-1014.

¹¹⁵ *Gaceta de Madrid*, núm. 332 de 3 de desembre de 1935, p. 1725-1727.

¹¹⁶ De censos de població, electorals, de jurats, socials, econòmics i especials de persones i coses

¹¹⁷ Conformarien les estadístiques especials les de suïcidis; les de reclutament i reemplaçament de l'Exèrcit; les de la premsa periòdica; les de preus, fallides i suspensió de pagaments; les relatives al moviment d'estrangers; les de treball; les econòmiques; les financeres, etc.

La *Subdirección general de Estadística*, estarà integrada per 11 Serveis centrals, essent el contingut dels estrictament demogràfics (art. 102):

1. censos generals: de la població amb totes les classificacions que se'n deriven; retolació de carrers i places; nomenclàtor de les entitats de població amb la distribució dels habitants en grups; padró municipal i registre de la població.
2. censos administratius
3. estadístiques demogràfiques: *Movimiento natural de la población*; estudi de moviments interns i externs de la població (migracions i absentisme rural); estadístiques de fecunditat i viabilitat dels nascuts; moviment de bucs i passatgers per mar.
4. *Anuario Estadístico de España* i estadístiques especials no compreses en els altres serveis centrals de la Subdirecció com l'estadística del moviment d'estrangers.
5. estadístiques especials de treball
6. estadístiques econòmiques
7. estadístiques socials
8. investigacions estadístiques econòmicosocials i demogràfiques com les relatives a la construcció de les taules de mortalitat general de la població espanyola amb distinció de sexe, professió i condicions de vida; taules de fecunditat i nupcialitat.
9. Bibliografia
10. assumptes generals
11. màquines classificadores

Endemés, continuaran funcionant les *Secciones especiales de Estadística* ja existents d'altres Ministeris (creades amb anterioritat al Decret 30-10-1935) i, a mesura que sigui possible, se'n crearan de noves en els ministeris on no existissin. Per tal de coordinar la tasca de totes elles, la *Subdirección general de Estadística* n'exerciria la funció inspectora.

En començar la Guerra Civil espanyola, l'activitat Estadística va quedar interrompuda sobtadament al conformar-se dues zones en el territori estatal: la batejada com a *Nacional* i la del Govern legítim de la República, les quals mantindran serveis d'informació estadística, si bé força inoperants per la pròpia naturalesa bèl·lica de la conjuntura. A Madrid, la seu de la *Subdirección general* es trobava situada molt prop de la línia divisòria del front de la *Ciudad Universitaria* i els serveis estadístics varen haver de ser distribuïts en diversos edificis administratius de la mateixa ciutat per ser traslladats després, al novembre, a València i més tard, l'octubre de 1937, a Barcelona.

Mentrestant, les dónes del Servei d'estadística són traslladades a les *Secciones provinciales de Estadística* allunyades de les zones de batalla i els homes són mobilitzats al front o segueixen a l'Administració de l'Estat en el seu periple itinerant. A l'agost de l'any 1936 s'havia procedit a la reorganització dels serveis de la *Subsecretaría de Trabajo y Acción Social*, què inclourà el:

1. *Servicio general de Estadística*¹¹⁸. Tindrà encomanades les funcions aleshores assignades a la *Subdirección general de Estadística*, les quals seran realitzades per les *Secciones centrales*, per les *Secciones especiales de Estadística* dels diferents ministeris i per les *Secciones provinciales de Estadística*
2. *Servicio general de Emigración*
3. *Servicio de Cultura Social*
4. *Servicio Internacional de Trabajo*

No obstant, durant tota la conflagració bèl·lica¹¹⁹ el caos, la desorganització i els continus canvis en la línia frontera entre les zones ocupades per cada bàndol van significar la reducció dels treballs del *Servicio general de Estadística*.

Un any abans de la fi del conflicte armat, en la zona nacional, el General Franco dicta la *Ley de la Administración Central del Estado* de 30 de gener de 1938 reorganitzant tots el Serveis Centrals de l'Administració de l'Estat¹²⁰ que havien estat establerts per la d'1 d'octubre de 1936¹²¹ de creació de la *Junta Técnica del Estado*. S'implantava una Organització Sindical vertical de l'Estat a través d'una divisió per *Departamentos Ministeriales* subdividits, alhora, en *Servicios Nacionales* (les anteriorment anomenades Direccions generals)¹²². Així neix el *Ministerio de Organización y Acción Sindical*, conformat per cinc *Servicios Nacionales*, un dels quals era el *Servicio Nacional de Estadística* (SNE), quedant adscrita a la *Vicepresidencia del Gobierno de la Nación* la que fou la *Dirección general del Instituto Geográfico, Catastral y de Estadística*, com a Servei Nacional de l'*Instituto Geográfico y Estadístico*. Per a donar compliment a aquesta Llei, en el mes següent s'organitza el

¹¹⁸ Val a dir que, donat que al capdavant dels Serveis i Seccions d'Estadística hi ha els seus corresponents *Jefes*, el seu tractament és de *Jefatura* (*Jefatura del Servicio general de Estadística* o *Jefatura provincial de Estadística*).

¹¹⁹ Per a més informació sobre les vicissituds de l'activitat estadística de l'Estat des de començaments de la Guerra Civil fins a la seva reorganització per Llei de 30 de gener de 1938, veure l'article d'en Fernando Celestino Rey de 2001.

¹²⁰ *Boletín Oficial del Estado (BOE)*, núm. 467 de 31 de gener de 1938, p. 5514-5515.

¹²¹ *BOE*, núm. 1 de 2 d'octubre de 1936.

¹²² L'Administració Central de l'Estat s'organitza en Departaments Ministerials, al capdavant dels quals hi haurà un Ministre i un Secretari (art. 1). Així, cada Ministeri comprendrà una Subsecretaria i els Serveis Nacionals que els siguin assignats (art. 2), encapçalats per un *Jefe de servicio*, el qual tindrà les funcions abans encomanades a les anteriors figures dels Directors generals. Cada servei s'organitzarà en *Secciones* i *Negociados* (art. 3) (*BOE*, núm. 467 de 31 de gener de 1938, p. 5514-5515)

Servicio Nacional del Instituto Geográfico y Estadístico (Decret de 22 de febrer de 1938)¹²³, que “*tendrá a su cargo el estudio, preparación para el despacho y desarrollo de los asuntos a él encomendados*” que es distribuïran en les *Secciones*:

Primera.- Astronomia, geodèsia, geofísica, metrologia i peses i mesures.

Segona.- Topografia

Tercera.- Cadastre

Quarta.- Estadística

Cinquena.- Cartografia, publicacions, arts gràfiques i tallers

Sisena.- Assumptes generals, biblioteca, arxius i magatzem d'aparells

Setena.- Personal i comptabilitat.

Es va considerar convenient que els Serveis del cadastre topogràficparcel·lari, que el 1935 havien passat a dependre del Ministeri d'Hisenda, fossin reintegrats, altre cop, a l'*Instituto Geográfico y Estadístico* (Decret de 3 de maig de 1938 de reorganització de l'*Instituto*)¹²⁴. Endemés, segons consta en el propi text, per tal d'aprofitar els avantatges que conferien la unitat de direcció i de coordinació, es concentren en el *Servicio Nacional de Estadística del Ministerio de Organización y Acción Sindical* totes les funcions estadístiques de caràcter general i demogràfic encomanades a l'*Instituto Geográfico*, el qual passarà a ser denominat *Instituto Geográfico y Catastral*. En conseqüència, en aquest organisme, que per l'article 16 de la Llei de 30 de gener de 1938 depenia de la *Vicepresidencia del Gobierno*, es van aglutinar els Serveis relacionats amb el cadastre topogràficparcel·lari, sent-li segregades totes les funcions relatives a l'Estadística que fins aleshores venia efectuant l'*Instituto Geográfico y Estadístico*, les quals queden assignades al *Servicio Nacional de Estadística*, dependent del *Ministerio de Organización y Acción Sindical*.

Tot seguit, per tal de donar compliment a la Llei 30 de gener, es disposa, amb caràcter transitori fins a l'establiment definitiu de la nova organització sindical de l'Estat, que els Serveis del *Ministerio de Organización y Acción Sindical* siguin encomanats a una Subsecretaria i a 5 *Jefaturas de Servicios Nacionales*, entre les quals figura la *Jefatura del Servicio Nacional de Estadística*, com ja s'ha fet esment, l'encarregada d'efectuar tota l'Estadística oficial a Espanya. En la recollida de la informació, s'havia d'actuar imperativament, sense excepció, a través dels Sindicats, llevat que fos necessària la participació d'altres Departaments ministerials. En cadascun

¹²³ Decret sobre la Llei d'organització del *Servicio Nacional del Instituto Geográfico y Estadístico*, BOE, núm. 492 de 25 de febrer de 1938, p. 5946.

¹²⁴ BOE, núm. 561 de 3 de maig de 1938, p. 7130.

d'aquests Departaments es constituïria un *Negociado*, dependent del *Servicio Nacional de Estadística* en la direcció tècnica de l'execució dels treballs, amb la missió de coordinar la col·laboració en la formació de les estadístiques (art. 7 del Decret de 13 de maig de 1938)¹²⁵. El *Servicio Nacional de Estadística* el composarien *Secciones centrales*:

- a) Estadístiques demogràfiques i laborals
- b) Estadístiques de producció, distribució i consum.
- c) Estadístiques financera, de preus i vàries.

Pel que fa als Cossos consultius no esmentats en aquest Decret, que figuraven com a dependents del *Ministerio de Trabajo y Previsión*, van quedar temporalment incorporats al *Ministerio de Organización y Acción Sindical* (art. 8).

Amb el desenvolupament en l'Ordre de 12 de juliol de 1938¹²⁶ de l'article 7 del Decret de 13 de maig sobre organització del Servei d'Estadística, l'organigrama del *Servicio Nacional de Estadística* queda estructurat en la forma que segueix:

1. Una organització central localitzada en el *Ministerio de Organización y Acción Sindical* composta per:
  - a. *Jefatura del Servicio Nacional*, integrada per
    - *Secretaría*: tindrà al seu càrrec els assumptes generals del Servei; la coordinació amb les Seccions, Negociats i Organismes, i les màquines perforadores i classificadores elèctriques.
    - *Laboratorio*: realitzarà les elaboracions tècniques especials; càlcul de taules demogràfiques, índexs, paràmetres, etc; anàlisi conjuntural i estructural; publicacions; estudis i investigacions, i l'estadística internacional.
  - b. *Secciones especializadas*:
    - *Sección 1^a- Estadísticas Demográficas o Sección Demográfica* amb 2 subseccions:
      - *Censos*: censos de població i administratius
      - *Movimiento de Población*
    - *Sección 2^a- Estadísticas de Trabajo*
    - *Sección 3^a- Estadísticas Económicas*

¹²⁵ Decret d'organització dels serveis del *Ministerio de Organización y Acción Sindical* (BOE, núm. 584 de 29 de maig de 1938, p. 7581-7582).

¹²⁶ En l'ordre publicada el 12 de juliol de 1938 es produeix un error en el text de l'article 10, que és reproduït correctament en el BOE del dia següent, per la qual cosa cal veure els BOE, núm. 20 de 20 de juliol de 1938, p. 286-287 i núm. 21 de 21 de juliol de 1938, p. 301.

- *Sección 4ª.- Estadísticas Especiales*

2. *Negociados de Estadística* constituïts en els diferents *Departamentos Ministeriales*, sempre dependents en els afers tècnics de la *Jefatura del Servicio Nacional de Estadística*.
3. *Oficinas Provinciales de Estadística*, una en cada província, amb un *Jefe* al capdavant que efectuarà la recollida de les dades a través dels sindicats.

Passat un any, arran de la modificació de l'organització de l'Administració central de l'Estat establerta per les lleis de 30 de gener i 29 de desembre de 1938, per la de vuit d'agost de 1939¹²⁷, en primer lloc, es suprimeix la *Vicepresidencia del Gobierno*, passant a dependre de la *Presidencia* els organismes i les funcions que depenien d'aquella; en segon lloc, es transfereix al *Servicio de Sindicatos de Falange Española y Tradicionalista y de las J.O.N.S.* tots els assumptes directament relacionats amb les activitats sindicals, i, per últim, el *Ministerio de Organización y Acción Sindical*, així com els seus *Servicios Nacionales*, passen a ser denominats *Ministerio de Trabajo* (art. 2) i *Direcciones generales* (art. 8), respectivament.

En la nova configuració de l'Administració central de l'Estat, el *Ministerio de Trabajo* s'organitza en una *Subsecretaría* i quatre *Direcciones generales* (Decret de 18 d'agost de 1939)¹²⁸, entre les quals figura la *Dirección general de Estadística*, que abastarà totes les estadístiques oficials, sent integrada:

1. Una organització central, localitzada en el *Ministerio de Trabajo*, amb
  - a. *Dirección General*: amb una Secretaria i oficines per a dur a terme els assumptes generals, registre i arxiu, personal, material, habilitacions i comptabilitat.
  - b. *Secciones especializadas*: amb una *Jefatura* i un *Jefe* (pertanyent al Cos Nacional d'Estadística) en cadascuna capdavant:
    - *Sección 1ª.- Censo y Demografía*. Amb les *Subsecciones*:
      - *Censo General de Población*: encarregada del repartiment, recollida, comprovació i elaboració dels resums dels treballs censals, padronals, del nomenclàtor i de les seves variacions.
      - *Demografía*: encarregada del MNP (serveis mensuals i anuals, redacció, tirada i repartiment dels impresos per a determinar els naixements, matrimonis, defuncions i avortaments; de l'estadística sanitària (nomenclatures gnoseològiques, etc);

¹²⁷ BOE, núm. 221 de 9 d'agost de 1939, p. 4326-4327.

¹²⁸ Decret de reorganització del *Ministerio de Trabajo*, BOE, núm. 259 de 16 de setembre de 1939, p. 5148-5149.

passatgers per mar, viatgers i turisme i moviments migratoris exteriors.

- *Sección 2ª.- Estadísticas Sociales y de Trabajo.* Entre d'altres, la integra la *Subsección de Censos Laborales* que té entre les seves atribucions l'establiment de la classificació general de professions a base de les ja establertes a Espanya i de les classificacions i acords de caràcter internacional.
  - *Sección 3ª.- Estadísticas Económicas y Financieras*
  - *Sección 4ª.- Estudios y Publicaciones* amb les *Subsecciones*:
    - *Laboratorio.*
    - *Publicacions, Anuari i biblioteca.*
    - *Tabulació o màquines classificadores*
2. *Negociados Especiales de Coordinación Estadística*, un en cadascun (inclòs el de treball).
  3. Organització provincial amb una oficina a cada capital provincial, la *Sección provincial de Estadística* a càrrec d'un *Jefe*, sent tramitats tots els assumptes a través de les corresponents branques dels sindicats.

Després de d'haver estat individualitzats com a *Subdirección General* i *Dirección General de Estadística*, els serveis d'Estadística es reintegren el 1945, per tercer cop en la seva història, a la *Presidencia del Gobierno* com a funció de l'*Instituto Nacional de Estadística*, regit pel seu corresponent *Director general*.

En el balanç que d'aquests anys en fan Coll i Fortea es pot llegir:

“Después de la Guerra Civil, el universal intervencionismo de la Administración incrementaba notablemente la capacidad de generación de información estadística, aunque a veces ese mismo intervencionismo generaba ocultación y, por lo tanto, un divorcio entre las cifras oficiales y las reales: los casos de los precios y los salarios, fijados por decreto, o el de la producción agrícola, que debía comercializarse a precios bajos a través de un organismo oficial, parecen especialmente destacables a este respecto (...). Con algo de tiempo, la Organización Sindical consiguió, por ejemplo, formar una verdadera estadística de producción industrial, de la cual se había carecido entonces. Sin embargo, desde los primeros años cuarenta volvió a notarse la pujanza de las iniciativas de otros ministerios, y, según las propias disposiciones oficiales, se manifestó la incapacidad de la Dirección General de Estadística, del Ministerio de Trabajo, para hacer frente a algunas de las demandas de la propia Administración, entre ellas seguramente la formación de estadísticas sobre los agregados macroeconómicos. Estas fueron las razones oficiales de la creación del Instituto Nacional de Estadística (INE) por la Ley de la Jefatura del estado de 31 de diciembre de 1945” (1995: 14)

La creació de l'*Instituto Nacional de Estadística* (INE)

El procés de consolidació del Servei d'estadística a Espanya culmina, l'any 1945, amb la creació de l'*Instituto Nacional de Estadística* (INE) per Llei de 31 de desembre de 1945. Tres anys després es publicaria el seu Reglament (2 de febrer de 1948). Les raons adduïdes per a la seva creació són els trets que caracteritzaven negativament els Serveis d'estadística des de l'any 1936: la manca de coordinació existent dels treballs; els canvis constants de departament ministerial de l'organisme superior estadístic, en una posició inadequada; la multiplicitat de treballs amb idèntic objectiu; les mancances en mètodes; el retard en la tècnica, en l'especialització i en la formació del personal estadístic; els plans inorgànics en la prospecció i la recollida estadística (les mateixes dades eren requerides per diferents organismes), entre d'altres motius. (Llei de 31 de desembre de 1945, preàmbul)¹²⁹.

Les funcions de l'INE seran "*la elaboración, publicación y análisis e intervención de las Estadísticas demográficas, económicas, sociales y de pura investigación. Igualmente se interesa la formación de nuevas estadísticas; la intervención e inspección de los Padrones municipales, la coordinación general de los Servicios estadísticos, la información estadística internacional y relaciones con los Centros estadísticos de países extranjeros*" (Reglamento de la Ley de Estadística de 31 de diciembre de 1945 de 2 de febrer de 1948)¹³⁰.

Pel que fa a la seva organització, el Reglament el desplegava establint delegacions provincials i colonials; delegacions dels departaments ministerials; la "*Junta de Jefes*"; els Serveis centrals, distingint Serveis generals i Serveis especials; la Subdirecció, i la Direcció general.

Els Serveis generals tenien la funció d'estudis (documentació, bibliografia, metodologia, coordinació i relacions amb l'estranger); tabulació; arxiu i publicacions, i investigacions. Els Serveis especials es centraven en la preparació d'estadístiques demogràfiques, moviment natural i social de la població; estadístiques sanitàries, morbiditat, natalitat, higiene i beneficència; estadístiques econòmiques; estadística financera; estadístiques socials; estadístiques culturals, i estadístiques polítiques.

La "*Junta de jefes*" havia d'informar al Director de l'INE sobre els projectes de treball i publicacions, coordinació dels Serveis de l'INE, examen dels treballs realitzats, entre d'altres.

¹²⁹ BOE, núm. 3 de 3 de gener de 1946, p. 134-138.

¹³⁰ BOE, núm. 85 de 25 de març de 1948, p. 1122-1123.

Les Delegacions provincials es dedicaran a la recollida i depuració de dades estadístiques primàries i a l'elaboració de les demés operacions estadístiques com a Centre estadístic provincial.

Les Delegacions dels departaments ministerials exercirien una funció de col·laboració, de coordinació estadística com a enllaç entre els serveis estadístics dels Ministeris i els Serveis centrals de l'INE.

El *Consejo Superior de Estadística* constituïria l'òrgan consultiu de la *Presidencia de Gobierno* en matèria estadística amb les funcions de coordinació de les estadístiques elaborades per diferents organismes oficials; de perfeccionament de les estadístiques; de plantejament o implantació de nous serveis en camps estadísticament inexplorats, i de reforma substancial de qualsevol servei estadístic.

Des de la seva creació, l'INE ha experimentat diversos canvis en el seu organigrama. No és la nostra intenció descriure aquí la història d'aquest organisme des de la seva fundació fins avui en dia, fer-ho seria redundar en un tema sobre el qual s'han publicat obres de gran interès, com la d'en Manuel García publicada l'any 1981. Sí volem destacar que les reformes introduïdes al llarg del temps sempre s'han adequat als preceptes que la seva llei fundacional establia en un sistema mixta d'especialització per branques de l'estadística aplicada i per funcions. I des dels anys vuitanta del segle XX, amb la incursió de les Comunitats Autònomes en la vida estadística espanyola, el criteri ha estat descentralitzar la funció de producció estadística y mantenir centralitzades la funció de planificació i normalització i les horitzontals d'harmonització, integració i coordinació.

II EL MOVIMENT NATURAL DE LA POBLACIÓ

Dins del camp de la demografia és cabdal conèixer una font estadística de gran interès, el Moviment Natural de la Població. La informació recollida en la seva publicació permet l'estudi demogràfic del comportament de la població com a resultat de la interacció dels naixements, de les defuncions i dels matrimonis que li han sobrevingut en el decurs del temps, però no recull el fenomen migratori.

II.1 DEFINICIÓ DE LA FONT

El Moviment Natural de la Població (en endavant MNP) és la publicació estadística oficial amb periodicitat anual de dades demogràfiques de tipus flux extrems com a subproducte del Registre civil. Les estadístiques que la conformen informen dels fluxos demogràfics que fan referència als esdeveniments vitals de la població, inherents a la naturalesa biològica dels individus, com el naixement, la defunció i, donat que la reproducció està culturalment vinculada a l'esposori, el matrimoni i la seva dissolució; tots ells relacionats i condicionats pel paràmetre biològic de l'edat. Així, el MNP és la font bàsica per a l'estudi dels fluxos que determinen el creixement natural d'una població al llarg del temps en permetre la quantificació d'aquests, així com la seva incidència sobre el volum i l'estructura de la població. És la font que recull, a més dels esdeveniments vitals ja esmentats, d'altres informacions complementàries sobre els mateixos com els avortaments, els parts i les morts fetals tardanes, agregant tota la informació per unitats territorials i tabulant-la segons diferents criteris de classificació.

Així, doncs, el MNP és una estadística vital efectuada a partir de registres vitals, entesos com "*aquellos que se refieren a los nacimientos vivos, defunciones, defunciones fetales, mortinatos, matrimonios, divorcios, adopciones, legitimaciones, reconocimientos, anulaciones y separaciones, en una palabra, todos los hechos relacionados con el comienzo y el fin de la vida del individuo y con los cambios de su estado civil que pueden ocurrirle durante su existencia*". En conseqüència, les estadístiques vitals "*Son aquellas que, respecto de un grupo determinado de población, proporcionan un cuadro del número y de las características de los hechos vitales que en ella pueden darse*" (Nacions Unides, 1955: 3). Els fets vitals són les unitats estadístiques que fan referència a persones.

Les estadístiques vitals com el MNP, proveeixen de forma continuada una mesura de l'esdeveniment de certs fets durant un període determinat, per tant, són estadístiques d'incidència i no de prevalença, per la qual cosa és important la seva

continuitat en el temps. En conseqüència, el mètode de registre és el més segur i adient a l'efecte, ja que la continuïtat de la inscripció en el registre legal, més si és obligatòria i realitzada en un termini breu de temps com succeeix en el cas espanyol, implica la permanència del procediment i el caràcter d'actualitat i veracitat de l'estadística derivada. Nacions Unides defineix el mètode de registre com "*la inscripción continua, permanente y obligatoria de los fenómenos vitales ocurridos y sus características, principalmente por su valor como documentos legales y en segundo lugar, por su utilidad como fuente de estadísticas*" (Nacions Unides, 1955: 5). Segons Nacions Unides, aquest mètode és el millor mètode per a la producció en forma continuada i al menor cost d'estadístiques vitals anuals i fidedignes, tant locals com nacionals, és el de registre, sobretot pel valor legal que tenen les actes d'inscripció amb caràcter obligatori i l'organització del propi registre (Nacions Unides, 1955: 5-8).

A Espanya, el procediment seguit en la producció d'estadístiques vitals (MNP) és del 'mètode de registre': les dades que conformen el MNP s'obtenen del Registre civil a partir de la inscripció legalment obligatòria a Espanya en aquell des de l'entrada en vigor l'1 de gener de 1870 de la Llei provisional de Registre civil i del seu Reglament el 1870, dels naixements, matrimonis i defuncions que tenen lloc en el territori nacional o esdevinguts als espanyols a l'estranger.

La informació publicada en el MNP té el seu origen -com gairebé totes les estadístiques modernes, sistemàtiques i públiques- en l'explotació de registres administratius, és a dir, "*actos sobre los que se levantan actas y que, debidamente agregados dieron lugar a las primeras estadísticas*" (Leguina, 1996: 66). Les primeres publicacions del MNP, les corresponents al quinquenni 1858-1861 (inclou dades del 1862) i al decenni 1861-1870, es basen en les dades provinents dels registres parroquials. A partir de l'ant 1871 les dades s'obtenen directament del Registre civil (d'ara en endavant Rc) recentment creats per la Llei provisional del Registre civil del 17 de juny de 1870 i el corresponent Reglament de 13 de desembre de 1870).

Cal distingir entre el Registre civil (Rc) i la publicació de les estadístiques del MNP. El Registre civil és la institució, l'instrument públic, l'arxiu estadístic legal on es realitza la inscripció obligatòria i personalitzada dels esdeveniments vitals -naixements, matrimonis (separacions i divorcis) i defuncions- per part dels propis interessats, dels seus parents o de l'autoritat competent. A Espanya, el Registre depèn del Ministeri de Justícia, s'organitza per municipis -els ajuntaments són els encarregats de la seva execució i manteniment- i s'efectua sota l'autoritat d'un Jutge encarregat del Rc.

Les dades del Registre civil donen lloc al MNP. Simultàniament a la inscripció efectuada en els Llibres del Rc dels naixements, dels matrimonis i de les defuncions, es complimenta obligatòriament el corresponent butlletí estadístic. En aquests consta la informació sociodemogràfica de les persones afectades pel fet enregistrat. L'*Instituto Nacional de Estadística* (INE), com a organisme estadístic oficial d'abast estatal, recull els butlletins i procedeix a la informatització i explotació de les dades de forma numèrica, en estar protegides pel secret estadístic que prohibeix l'ús nominatiu de les mateixes. I és que les operacions són regulades per llei que assegura el finançament, prescriu l'obligatorietat d'inscripció en el Registre civil i protegeix la confidencialitat de les dades.

Així doncs, el Moviment Natural de la Població és la publicació dels resultats obtinguts a partir de les dades procedents del Registre civil introduïdes en els corresponents butlletins estadístics. El butlletí és la peça clau de la qual depèn i penja l'estadística, donat que permet traslladar la informació des de l'individu que s'inscriu fins a la institució que el registra, per després passar a l'arxiu col·lectiu i a la publicació.

La principal deficiència que presenta el mètode de registre es centra en l'exclusió d'altres fets de reconeguda importància demogràfica com són els moviments migratoris o les naturalitzacions, entre d'altres, perquè la informació sobre aquests no s'acostuma a obtenir a partir del sistema de Registre civil, mancança que es fa extensiva, per exemple, a les dades sobre les unions maritals de caràcter consensual no inscrites quan no estan reconegudes per llei (Nacions Unides, 1953: 4)

En els països en els què no es poden obtenir estadístiques de les partides d'inscripció, es poden utilitzar com a mètodes alternatius el de l'enumeració censal, utilitzat en la producció d'estadístiques de població i de censos, introduint preguntes de tipus flux en els qüestionaris; el de l'enquesta retrospectiva, per enumeració, i el mètode analític d'estimació de taxes demogràfiques a base de dades censals per tal d'estimar estadístiques vitals. Ara bé, el recurs al cens de població en l'obtenció d'informació sobre naixements, matrimonis i defuncions no permet disposar d'observacions per als períodes intercensals, endemés, i coincidint amb el mètode de l'enquesta, no permeten obtenir un registre complet i exacte dels esdeveniments vitals en dependre de la memòria dels enquestats. Els censos i els padrons de població donen una visió estàtica de la població i, malgrat la possibilitat de realitzar comparacions intercensals, aquests no permeten una anàlisi satisfactòria del seu moviment evolutiu o fluxos. El creixement total de la població està compost pel moviment natural i pel moviment migratori. Una població és el resultat de la interacció del creixement natural o vegetatiu i del creixement migratori o saldo migratori. El que es coneix en demografia com l'equació

compensatòria. L'equació que mostra la dinàmica d'una població registrada en un instant inicial (P_0) i un temps més tard (P_1) seria:

[Població final (P_1)] = [Població inicial (P_0) + (Naixements – Defuncions) + (Immigracions – Emigracions)], o el que és el mateix:

$$[P_1 - P_0] = [\text{Creixement total}_{(0,1)}] = [\text{Creixement natural}_{(0,1)} + \text{Creixement migratori}_{(0,1)}]$$

Per tant, la importància del MNP rau en el fet que informa sobre els esdeveniments vitals, sobre els fenòmens que intervenen modificant, per exemple, i en absència de migracions, la grandària i la distribució per edats d'una població. Permet entendre els canvis esdevinguts en l'estructura d'una població al llarg del temps. Així ho veien els propis estadístics:

“el Estado, para llegar al descubrimiento completo de las condiciones de la población, no puede prescindir de agregar a la idea de las dimensiones que se obtiene por el censo, la de la manera de existir, de reproducirse y de acrecentarse los habitantes (...), para prever la altura que alcanzará en una época determinada y para la comprobación constante de los censos, es el registro de la población (...) un complemento indispensable”¹³¹

Per a la consecució d'aquest objectiu s'estableix una periodicitat anual de la font, si bé també es desglossen en cada MNP per mesos o trimestres de l'any algunes de les classificacions dels fenòmens per a determinades desagregacions territorials.

La finalitat de la font és totalment estadística, s'elabora amb el propòsit de quantificar i informar i, com a part del sistema estadístic públic, pretén conèixer fets, no opinions. Es realitza amb propòsits demogràfics en ser

“la que está llamada a reseñar el movimiento que en la población acontece, ya por defecto de los nacimientos sobre las defunciones, ya por el de las inmigraciones sobre las emigraciones, o viceversa en cada cual de ambos casos, a cuyo fin investiga, año por año, los respectivos hechos, reuniendo y clasificando los datos que sobre el particular le facilitan los Registros del Estado civil y las Oficinas de nuestros puertos de mar”¹³²

L'objectiu inicial era recollir també el moviment migratori de la població per procedència i destinació, edat, sexe i “aptituds”. És per aquest motiu que les primeres publicacions portaven per títol *Movimiento de la Población de España*. No es va dur mai a la pràctica per no haver estat creat els registres pertinents i, a partir de l'any 1902, el títol de la publicació ja inclourà el terme ‘Natural’ descartant-se definitivament les migracions com a fenomen a incloure en el MNP¹³³.

¹³¹ Junta General de Estadística, 1863, “Exposición.”, p. 2.

¹³² Junta General de Estadística, 1863, “Exposición”, p. 4.

¹³³ A les consideracions generals de la introducció del MNP de 1900 s'indica que “*El Movimiento de la Población comprendería también la migración del extranjero y los cambios de residencia de uno a otro municipio de la Nación, pero estos últimos datos no los recoge la Administración, y no teniendo tampoco en cuenta la migración*”

La definim com una estadística en l'accepció del terme que descriu una certa forma de presentar les dades numèriques per a la seva millor lectura i comprensió. Aquestes estadístiques constituïran la font o la base per als subsegüents estudis o investigacions de caire científic i acadèmic (demogràfiques, socials, econòmiques, entre d'altres) i de gestió pública i administrativa.

Aquestes estadístiques són oficials en tant i en quant la seva operació ha estat confeccionada per un organisme estadístic oficial de l'Administració central especialitzat, destinat a la seva elaboració i publicació. La informació ha estat recol·lectada, ordenada, analitzada i publicada de forma sistemàtica i regular per la via de la creació d'un organisme públic de l'estat creat expressament a tal efecte. Per Reial Decret de 3 de novembre de 1856 es creava la *Comisión Estadística General del Reino*. Amb el decret s'ordena i institucionalitza l'estadística oficial espanyola, precedint a la pròpia fundació del Registre civil (1870). L'estadística del *Movimiento natural de la población de España* va tenir el seu origen en la Reial ordre de 7 de febrer de 1861. Es disposava que la *Comisión Estadística General del Reino* fos l'única encarregada d'aquella estadística. Aquest organisme anirà canviant de nom, de dependència ministerial i d'ubicació administrativa fins a arribar a l'actual *Instituto Nacional de Estadística* (INE) creat el 1945 (vegis títol I.2.2: 55)

Un cop creat i en funcionament, l'òrgan estadístic oficial de l'Estat realitza la funció per a la qual va ser creat: transmetre a la societat i als òrgans de govern la informació per a un millor coneixement de la població i per a una millor gestió de la societat. És una estadística que serveix a les necessitats dels usuaris i a les de l'Estat:

*“Independientemente de sus funciones de interventor del censo, el movimiento de la población las tiene propias e importantísimas, dirigidas a fines políticos, económicos y científicos, que el poder supremo del Estado y los hombres de administración y de ciencia tienen absoluta necesidad de conocer, si sus disposiciones, consejos, o sus conclusiones científicas han de producir el resultado apetecido, encaminarse a su verdadero objeto, y fundarse en hechos reales, en vez de recaer sobre aventuradas hipótesis”*¹³⁴

Les estadístiques vitals, a diferència de les actes de les inscripcions en el Registre civil, que constitueixen la prova de la personalitat jurídica de la persona, no tenen un fi en sí mateixes, sinó que constitueixen eines administratives i d'investigació. Així, la relació entre les estadístiques i el seu ús és recíproc: com més utilitat tinguin, més factible serà el seu establiment, la seva continuïtat i la introducció de millores en totes les fases del sistema de producció d'estadístiques vitals, ja que un increment de les

---

por fronteras, esta DIRECCIÓN GENERAL hará constar la migración registrada del movimiento de pasajeros por mar en el folleto titulado: Estadística de la Emigración é Inmigración en España, que en breve verá la luz pública”. (Dirección General del Instituto Geográfico y Estadístico, 1901: VII).

¹³⁴ Junta General de Estadística, 1863: 29-30 (“Exposición”).

aplicacions i de la demanda d'aquestes justificarà el cost econòmic que per als governs té el seu manteniment. Per a la planificació dels mitjans de transport, de l'ocupació, la vivenda, el consum i l'ensenyament, per exemple, cal conèixer el nombre de persones, la seva composició per edat, sexe i estat civil entre d'altres variables i la seva distribució en el territori. En conseqüència, l'ús de dades sobre el creixement natural de la població que faciliten les estadístiques vitals és clau perquè permeten percebre el fet de l'existència i el sentit dels processos migratoris; perquè proporcionen la base per a l'ajustament anual de les xifres facilitades pels censos de població decennals mostrant la dinàmica experimentada per aquella població, i perquè permeten projectar en una data futura la grandària poblacional probable, la seva distribució geogràfica i composició. En resum, per a l'organització econòmica i social cal tenir en compte la mortalitat, natalitat, nupcialitat i els del moment per a les projeccions i retrospeccions en l'obtenció d'estimacions de la població segons diferents circumstàncies personals (edat, sexe, etc). Les investigacions demogràfiques són un exemple de l'aplicabilitat que tenen les estadístiques vitals, però les investigacions mèdiques i farmacèutiques sobre les causes de defunció també les empen com a referent.

Endemés de poder calcular el creixement vegetatiu, les estadístiques vitals són més interessants per estudiar els fenòmens de la fecunditat, natalitat, nupcialitat i mortalitat de forma detallada. Permeten calcular indicadors sintètics de la conjuntura demogràfica de cada moment, l'esperança de vida dels individus, la descomposició per causa de la mort, l'índex sintètic de fecunditat i el de nupcialitat, entre d'altres.

La nova estructuració administrativa de l'Estat fa que, durant la dècada dels anys vuitanta del segle XX, algunes funcions o competències exclusives de l'INE fossin transferides o delegades, mitjançant convenis de col·laboració, als instituts d'estadística autonòmics, els quals podran realitzar publicacions pròpies del *Moviment Natural de la Població* de la seva comunitat autònoma en poder treballar amb els butlletins i elaborar les estadístiques. A Catalunya el conveni entre l'*Instituto Nacional de Estadística* (INE) i l'*Institut d'Estadística de Catalunya* (IDESCAT) fou signat l'any 1983. Ara bé, les xifres podran ser publicades únicament després de ser declarades oficials per qui en té la facultat: l'INE¹³⁵

En resum, el *Moviment Natural de la Població* és la publicació oficial, amb periodicitat anual, dels resultats obtinguts a partir de les dades procedents del Registre civil introduïdes en els corresponents butlletins estadístics. És la font que recull entre les

¹³⁵ Cal dir, però, que les dades del MNP des de 1985, presentades per l'IDESCAT i per l'INE per a Catalunya, difereixen una mica. Les petites diferències són degudes a qüestions relacionades amb la inscripció dels esdeveniments i el tancament del període de processament de les dades (García, 2008: 14-15).

seves estadístiques, a més dels esdeveniments vitals del naixement, matrimoni i de la defunció, d'altres informacions complementàries sobre els mateixos com els avortaments, els parts i les morts fetal tardanes; agregant la informació per unitats territorials i tabulant-la segons diferents criteris de classificació.

II.2 ORIGEN I EVOLUCIÓ HISTÒRICA DEL SISTEMA D'ESTADÍSTIQUES VITALS A ESPANYA

A les 'estadístiques vitals', com el MNP, se les anomena també 'estadístiques de registre' perquè històricament han estat obtingudes, total o parcialment, a partir de la informació que es recull a l'inscriure un esdeveniment vital amb les seves característiques en un Registre establert amb finalitats legals, siguin civils o eclesiàstiques. A saber, el procediment seguit en la producció d'estadístiques vitals és, com en el cas espanyol, el del 'mètode de registre', en contraposició al 'mètode d'enumeració' utilitzat en la producció d'estadístiques de població, de censos i enquestes; o al 'mètode administratiu', basat en l'obtenció d'estadístiques com a subproducte de la tasca dels sistemes administratius (veure títol I.1.1)

Un sistema d'estadístiques vitals comença amb la inscripció legal dels esdeveniments vitals en el registre i acaba amb la distribució de les estadístiques entre els seus consumidors potencials, després d'haver procedit a la transcripció de les dades registrades per a la seva tramesa (a través d'anotació o d'informes estadístics) als serveis estadístics que les explotaran. Aquests serveis hauran de reunir i verificar la seva recepció. A continuació s'inicia el procés d'elaboració de les observacions classificant-les i tabulant-les amb l'objecte de presentar-les en quadres numèrics i gràfics dels quals se'n farà una anàlisi en funció dels problemes que s'hagin d'estudiar. Aquestes són les funcions definitòries d'un sistema d'estadístiques vitals, al què cal afegir el fet que contempla, a saber, els esdeveniments vitals. Per tant, el sistema d'estadístiques vitals "*comprende la inscripció legal, la anotación e informe del hecho ocurrido, y la recopilación, elaboración, presentación, análisis y distribución de las estadísticas referentes a los 'hechos vitales', o sea, nacimientos vivos, defunciones fetales (mortinatos), matrimonios, divorcios, adopciones, legitimaciones, reconocimientos, anulaciones y separaciones legales*" (Nacions Unides, 1953: 4).

En el sistema d'estadístiques vital espanyol són claus dues institucions: els registres civil i eclesiàstic, que registren legalment les dades sobre l'estat civil de les persones, i l'organisme oficial del Servei nacional d'estadística competent en matèria d'estadístiques vitals que explota les dades procedents d'aquells registres. Un cop detallada quina ha estat l'evolució històrica del servei d'estadística a Espanya, indicant en cada moment els organismes oficials creats a l'efecte com a responsables de l'elaboració del MNP (veure títol I.2.2), cal fer referència a l'institució que origina les dades, el registre civil i l'eclesiàstic, en tant que ambdues institucions generen les dades

de base en el nostre sistema d'estadístiques vitals, institucions íntimament vinculades a la primera fase del sistema, el de la inscripció dels esdeveniments vitals en el registre i les seves repercussions en la producció de les estadístiques de naixements, matrimonis i defuncions. En definitiva, “*El conocimiento de las leyes y de los diferentes tipos de organizaciones que tienen relación con la inscripción de los hechos vitales y la elaboración de las estadísticas vitales es esencial para comprender el sistema de estadísticas vitales*” (Nacions Unides, 1955: 21). En capítols successius s’analitzaran amb més detalls els altres aspectes que conformen el sistema d’estadístiques vitals a Espanya com són els procediments per a l’obtenció i tramesa de les dades entre ambdues institucions i els informes estadístics utilitzats a l’efecte; les implicacions que ha comportat l’ús d’un arxiu de naturalesa jurídica per a fins estadístics, i l’anàlisi dels conceptes, variables i tabulacions efectuades en les estadístiques del MNP per l’organisme estadístic oficial competent en cada moment (des de l’any 1945 l’INE).

En aquest apartat s’estudiaran els aspectes immediatament relacionats amb la primera fase del sistema d’estadístiques vitals a Espanya: els directament vinculats amb el registre legal de les dades que constitueixen la font per a l’elaboració del MNP.

En línies generals, els primers intents de recopilar estadístiques nacionals de naixements, matrimonis i defuncions a l’Europa occidental es produiran a partir de les dades eclesiàstiques, tal i com s’havia efectuat en una primera etapa a Suècia i s’esdevindrà a Espanya molt més tard.

Les dades contingudes en les primeres publicacions espanyoles del Moviment Natural de la Població, realitzades per un organisme estatal oficial¹³⁶ abans de la consolidació del Registre civil, procedien dels registres parroquials. La informació de base recollida pels ajuntaments procedia dels registres eclesiàstics en la fase preliminar a la definitiva implantació del Rc¹³⁷. I si bé els llibres sacramentals de baptismes, d’esporis i d’òbits constitueixen una font documental única i de gran interès demogràfic, no hem d’oblidar que la seva naturalesa eclesiàstica condiciona el seu contingut i la converteix en una font només indirectament demogràfica en anotar,

¹³⁶ La primera recopilació global del Moviment Natural de la Població es va encarregar, el 1861, a la *Comisión General Estadística del Reino* i fou publicada per la *Junta General de Estadística* l’any 1863. L’*Instituto Geográfico y Estadístico* fou l’encarregat de l’elaboració de la font des de la publicació del decenni de 1861-1870 fins a la publicació de 1917. Després, diversos organismes dependents de la *Subsecretaría de Trabajo y Acción Social*; realitzen les estadístiques fins a la corresponent a l’any 1932. Els MNP de 1933 a 1944 per la *Dirección General de Estadística* i, a partir de 1945, per l’*Instituto Nacional de Estadística*, que va ser creat en aquesta data.

¹³⁷ Les publicacions elaborades a partir de les dades procedents del registre eclesiàstic, agregades per funcionaris civils coordinats pels organismes oficials competents, són les que segueixen: *Junta General de Estadística del Reino* (1863) *Memoria sobre el movimiento de la población de España en los años 1858, 1859 y 1861* i *Instituto Geográfico y Estadístico* (1877) *Memoria sobre el movimiento de la población de España en el decenio de 1861 a 1870*.

únicament, les unions que han rebut el sagrament del matrimoni, els baptismes i els entrenaments, en comptes de naixements i defuncions.

La primera meitat del vuit-cents està plena d'iniciatives per tal d'obtenir informació sobre el nombre de naixements, matrimonis i defuncions. Però no és fins el 1861 que s'atorga a la *Comisión de Estadística General del Reino* la competència exclusiva sobre l'estadística del registre del moviment de la població. Per altra banda, el Registre civil no es va implantar fins al darrer quart de segle XIX per raons d'inestabilitat política i per la manca de resposta a totes les iniciatives impulsades, ja sigui per la poca col·laboració del clergat com per la manca de mitjans i d'experiència. Això explica que les primeres sèries de la publicació procedeixin de fonts eclesiàstiques i no d'organismes civils. L'1 de gener de 1871 es posa en marxa definitivament el Registre civil després de l'aprovació, el 17 de juny de 1870, de la *Ley Provisional de Registro Civil*¹³⁸ i del Reglament per a la seva execució, per Decret de 13 de desembre del mateix any¹³⁹, i com a conseqüència immediata de la proclamació de la llibertat religiosa establerta en la Constitució espanyola de 1869.

El major problema d'implantació del Registre civil fou la manca de mitjans administratius i de personal qualificat en els districtes municipals. Els responsables i executors de les estadístiques es queixaren sempre de la manca de recursos econòmics i humans; de la manca de control en la recollida de les sèries de dades i de l'ocultació de la informació sol·licitada per part dels ciutadans (*Junta General de Estadística del Reino*, 1863: *Prólogo*), els quals

II.2.1 EL PRECEDENT: ELS REGISTRES PARROQUIALS

L'antecedent o precursor del Registre civil no és altre que el registre eclesiàstic dels baptismes, matrimonis i defuncions, registre que compta amb una llarga tradició en els països de l'Europa occidental. De fet, en algunes zones la seva existència es remunta a la Baixa edat medieval, en un moment en que les proves orals deixen de tenir preeminència de 'legalitat' enfront les escrites (Mols, 1954-1956). Però va ser una pràctica més o menys espontània en el segle XV, amb una finalitat bàsicament comptable en el cas de les inscripcions de matrimonis i de defuncions: anotar els ingressos procedents de les cerimònies religioses i de la inscripció dels testaments. En el seu origen, aquests registres van ser veritables llibres de comptes Abans de l'exigència tridentina (1563) de les solemnitats religioses per al matrimoni, els sacerdots

¹³⁸ La llei va ser redactada pel Ministre de Justícia D. Eugenio Montero Ríos. Publicada a la *Gaceta de Madrid*, núm. 171 de 20 de juny de 1870, p. 1-2

¹³⁹ Publicat a la *Gaceta de Madrid*, núm. 348 de 14 de desembre de 1870, p. 1-4

intervenien per costum i cobraven un import per la benedicció sacramental, per la qual cosa anotaven en un llibre les cerimònies cobrades i les pendents de pagament; quelcom semblant va succeir amb els enterraments. Pel que fa al registre dels baptismes, aquest va començar a ser ordenat pels bisbes catòlics per tal de fixar el parentiu dels possibles futurs contraents, de tal manera que, així, es tindrien proves sobre els impediments a l'esposori. I si bé és cert que la pràctica de la inscripció aviat es va estendre a la totalitat d'actes religiosos, inclosos els dels pobres, que no aportaven econòmicament res (Sanz Gimeno, 1997), no esdevindrà una pràctica generalitzada en la majoria de països fins a començaments del segle XVII.

A França, alguns registres daten del segle XIII, però és el 1406 quan el bisbe de Nantes (Henri le Barbu) disposa les inscripcions com a prova de parentiu per tal de poder aplicar el cànon religiós que prohibeix el matrimoni entre parents. El 1539, amb l'Ordenança de Villers-Cotterêts promulgada per Francesc I, s'exigeix als mossens que duguin els registres dels baptismes, matrimonis i defuncions dels membres de les respectives parròquies. Aquesta ordenança serà renovada per la de Blois el 1579, amb l'extensió del registre a totes les religions. A Espanya, els registres comencen a aparèixer de forma discontinua en algunes parròquies des del segle XIV. A mitjans del segle XV, el Cardenal Jiménez (arquebisbe de Toledo) disposa que els capellans els portin amb regularitat. Pel que fa a Catalunya, els registres sacramentals més antics conservats daten del segle XIV (Torrents, 1993). A Anglaterra, el 1538, l'establiment del registre eclesiàstic esdevé un fet en ser sol·licitada, per ordre d'en Thomas Cromwell (Vicari general durant el regnat d'Enric VIII), la inscripció en un llibre o registre, cada diumenge, dels baptismes, casaments i enterraments que s'haguessin produït durant la setmana anterior a la parròquia. El 1608 té lloc el començament del registre parroquial sistemàtic més antic establert a Suècia i el 1620 s'estableix l'inscripció eclesiàstica dels baptismes, enterraments i matrimonis al Canadà. A continuació, registres semblants seran iniciats a Finlàndia (1628) i a Dinamarca (1646).

Si bé en el decurs de l'Època medieval, l'ús d'aquests registres va anar en augment, la difusió del protestantisme va esdevenir un veritable detonant, despertant novament el desig de l'Església catòlica per controlar i conèixer el nombre dels seus fidels, en tant i en quant aquests també sostenien econòmicament la institució. Així es va procedir a regularitzar la creació de llibres parroquials i la seva custòdia. Llibres parroquials que, en principi, havien d'incloure primer els baptismes i, després, els matrimonis, però, atesa la seva utilitat, finalment, molt més tard, també van incorporar les defuncions.

En la implantació pràctica, efectiva i sistemàtica d'aquest registre eclesiàstic de baptismes, casaments i enterraments, cal destacar la importància i la incidència que va tenir a l'efecte el Concili Tridentí. El 1563 el Concili de Trento imposa a l'Església Catòlica l'obligació de portar registres: prescriu la inscripció dels matrimonis i baptismes i, d'aquesta manera, estimula l'adopció general del registre a tota Europa. Anteriorment, sota el papat d'Innocenci III es va prescriure l'exercici d'alguns preceptes religiosos entre els feligresos. Així, el Concili del Laterà (Roma, 1215) va imposar l'obligatorietat del compliment pasqual (la comunió eucarística durant la Pasqua florida) i la confessió un cop a l'any. En els concilis de Salamanca (1335) i de Toledo (1339) s'acordaren i formalitzaren les mesures concretes de control anual dels feligresos, el qual s'havia de fer per escrit.

La pràctica de registrar els fenòmens demogràfics per a controlar l'estat civil de les persones es va començar a difondre d'una forma més generalitzada durant el segle XVI, tant en l'Església catòlica com en la protestant i Anglicana. Com s'ha comentat, la catòlica ho farà arran del Concili de Trento (1545-1563), quan es va reglamentar i dictaminar l'obligatorietat de realitzar en cada parròquia una matrícula dels baptismes i esposoris del seus feligresos per tal de vetllar pel compliment dels preceptes religiosos (bàsicament el compliment pasqual, la poligàmia i els impediments de consanguinitat) i de controlar els béns, principalment intestats, dels difunts. La nova normativa arribarà a Catalunya pel Concili de Tarragona de 1564-1566. Posteriorment, la difusió de l'obligatorietat d'aquest registre va ser codificat amb el Ritual Romà del Papa Pau V (1550-1621) o *Rituale Romanorum* de 17 de juny de 1614, pel qual s'obligava a cada parròquia a portar Llibres de Registres Sagramentals, en els quals s'havien d'anotar els naixements, els matrimonis i els enterraments que hi tinguessin lloc (Torrens, 1993). Vista la seva utilitat, en tant que substitutius d'un inexistent registre civil, els llibres parroquials van anar adquirint gran importància, arribant a ser admeses les seves partides com a proves en contenciosos civils. Aquest sistema basat en el registre de la celebració dels sacraments, es va completar, el 1747, amb l'obligació d'elaborar un Llibre de Matrícula, en el qual els capellans prendrien nota d'aquells feligresos que complien o no amb els preceptes de la comunió i de la confessió¹⁴⁰.

En aquest mateix sentit, es disposen diferents ordres per als sacerdots d'altres països i confessions, com ja hem vist, a Suècia l'Església protestant compta amb registres eclesiàstics des del 1608, l'Església catòlica del Quebec des de 1621 i els sacerdots anglicans inicien el mateix procés en el segle XVI.

¹⁴⁰ En aquestes matrícules era llistada cada casa i família, indicant-ne fins i tots els emigrants o absents i l'estat civil. Entre les limitacions d'aquest registre cal destacar l'omissió dels pàrvuls.

A Espanya, els primers llibres sacramentals que es van redactar foren els registres de baptismes i els de matrimonis. Els de defuncions són, per regla general, més tardans. Els capellans de parròquia eren els encarregats del manteniment del registre dels sacraments que havien administrat. El Bisbe procurava controlar la qualitat dels mateixos mitjançant visites periòdiques (visites pastorals) que també eren anotades en llibres.

Els registres de baptismes daten majoritàriament de mitjans del segle XVI. En els seus inicis, les actes recollien la data del bateig; el nom, sexe i legitimitat del batejat, i els noms, cognoms i municipi de residència dels progenitors (de la mare no sempre). Amb el temps es va anar ampliant la informació amb la data de naixement (principis del segle XVII), l'origen dels pares (finals del segle XVII i principis del XVIII), i el nom, cognoms i origen dels avis (des de la segona meitat del XVIII) (Torrents, 1993).

Els registres de matrimonis són, cronològicament, força paral·lels als de baptismes. Contenen la data de celebració, la necessitat o no de dispensa, i els noms, cognoms i l'estat civil anterior dels cònjuges. Al segle XVIII la informació s'amplia amb l'origen dels nuvis; els noms, cognoms i origen dels pares i/o del cònjuge anterior. Al segon terç del s. XIX s'introdueix l'edat en contraure matrimoni i, molt més tard hi figurarà l'ofici del nuvi i/o el del pare de la núvia i, en algunes ocasions, el temps de residència a la parròquia dels nuvis forans (Reher, 1995: 83-84).

El registre de les defuncions és el darrer a aparèixer, sovint entrat el segle XVII. En el seu origen eren llibres de testaments. Posteriorment van començar a registrar defuncions. Les variables recollides a les actes fins a mitjans del segle XVIII eren el nom, cognom i sexe del difunt (en el cas dels pàrvuls no s'acostumava a donar cap informació nominativa); la data de defunció; el lloc i la data d'enterrament; nom i cognoms dels pares, i ofici del pare. A partir de la segona meitat del set-cents (en alguns casos durant el primer quart del vuit-cents) s'acostuma a trobar la causa de la defunció (per decisió dels bisbes el 1838, després del decret de 1837 que veurem més endavant), l'edat del difunt i els dos cognoms del finat (Reher, 1995; Sanz Gimeno, 1997).

Però el grau de cobertura dels registres eclesiàstics és variable entre les parròquies i al llarg del temps en dependre de la diligència del mossèn, de la dedicació i severitat del bisbe en el control de la qualitat de les inscripcions a través de les seves visites pastorals, i de la grandària de la parròquia (Giralt, 1953; Nadal, 1992: 40). Un altre tipus d'error procedeix de la pròpia declaració dels afectats en informar incorrectament sobre la seva edat o condició de veí o naturalesa, per exemple.

Per la pròpia naturalesa eclesiàstica del registre, la informació que s'obté d'aquests es caracteritza per la mancada d'uniformitat, d'abast i de qualitat de la informació registrada, en major o menor grau en funció del mossèn, dels llocs i de l'època de referència. S'anotaven els fets vitals que interessaven a aquest col·lectiu, a saber, els baptismes, els enterraments i els casaments i no pas els naixements, les defuncions i els matrimonis que seran recollits posteriorment en el registre civil com a funció de l'Estat. Endemés, en tractar-se de l'administració de sagraments, en compliment dels preceptes religiosos, a través de les cerimònies establertes a aquest fi, interessaven i es consignaven les dades relatives a aquestes, enlloc de les pròpies de l'esdeveniment. Així, per exemple, es feia constar la data del baptisme, del casament o de l'enterrament, però no la de la corresponent ocurrència de l'esdeveniment vital. Per altra banda, la remuneració força generalitzada de les corresponents cerimònies religioses va propiciar, bàsicament, el registre del seu pagament.

Cal tenir molt present que els registres sacramentals no es confeccionaven amb una finalitat demogràfica, sinó per controlar el compliment dels preceptes de l'Església. Així, els llibres de baptismes acostumen a infravalorar la natalitat en tant i en quant no acostumaven a ser-hi consignats els nascuts morts; els matrimonis podrien aparèixer per duplicar per una doble inscripció de la mateixa esposalla: l'anotació de la cerimònia pròpiament dita i de la velació quan aquestes originaven cerimònies separades en el temps per a una mateixa parella. Pel que fa al registre de difunts, aquest podria subestimar la mortalitat al registrar la mortaldat adulta o d'aquells qui establien *mandas pías* en detriment de la infantil. En línies generals, les deficiències que presenten els registres parroquials s'expliquen per tres raons fonamentals: perquè l'interès principal no era pas l'anotació dels fets civils o biològics en sí mateixos, sinó l'anotació del compliment dels preceptes religiosos amb la corresponent inscripció de les cerimònies (baptismes, casaments i enterraments) i del seu pagament quan procedia; perquè, en tractar-se de ritus eclesiàstics, en quedaven exclosos tots aquells individus que no professaven la religió catòlica, i, finalment, perquè el registre i el seu contingut depenia de la diligència i del criteri de cada sacerdot, no obstant els reglaments i les ordenances dictaminades per les autoritats eclesiàstiques en un esforç per dotar als registres del valor de prova del parentiu i com a mecanisme per a exigir el compliment de les regles i de la doctrina eclesiàstiques, com la ara prohibició del matrimoni entre parents.

No obstant els defectes presentats per aquesta font, davant l'inexistència d'un Registre civil a Espanya fins l'any 1870, l'explotació sistemàtica dels llibres de nascuts, casats i finats ha permès la reconstrucció del moviment natural de la població, a partir del nivell parroquial, per als estudis de demografia històrica, entre altres.

II.2.2 EL REGISTRE CIVIL COM A FONT DE BASE DEL MOVIMENT NATURAL DE LA POBLACIÓ

El Registre civil és concebut, des del punt de vista clàssic, com l'instrument per a la constància oficial de l'existència, estat civil i condició de les persones¹⁴¹. A Espanya està a càrrec de:

- l'Administració central de l'Estat en el Ministeri de justícia (i els seus homòlegs en els diferents moments històrics), sent integrat pels Registres municipals, a càrrec del Jutge municipal i del Jutge de pau en el seu defecte, o comarcals, tots ells assistits per un Secretari.
- els Registres consulars, a càrrec dels Còsols d'Espanya a l'estranger.
- el Registre central, a càrrec de funcionaris de la *Dirección general de los Registros y del Notariado*¹⁴², a la qual estan encomanats tots els assumptes referents al Registre civil.

En aquests tres Registres s'inscriuen els fets relatius a l'estat civil de les persones i s'organitzen en quatre Seccions:

1. la de naixements i general.
2. la de matrimonis.
3. la de defuncions.
4. la de tuteles i representacions legals (secció de ciutadania fins l'any 1957).

En la corresponent Secció s'inscriuen, amb la finalitat de constituir un registre fefaent i públic de diversos esdeveniments¹⁴³:

- el naixement.
- la filiació.

¹⁴¹ En el nou sistema establert a partir de la derogació de la Llei provisional de Registre civil de l'any 1870 per la Llei de 8 de juny de 1857 sobre Registre civil, es donarà un caràcter més ampli en ser recollit també el contingut dels Registres de tuteles i el d'absents

¹⁴² Aquesta és la denominació actual d'aquesta Direcció que en altres temps fora *Dirección general de los Registros civil y de la propiedad y del Notariado*.

¹⁴³ La normativa que expressa els aspectes indicats del Registre civil des de 1870 a 1974 és:

- Llei provisional de Registre Civil de 17 de juny de 1870: arts. 1-5 (*Gaceta de Madrid*, núm. 171 de 20 de juny de 1870, p. 1).
- Reglament de 13 de desembre de 1857 per a l'execució del registre Civil: arts. 1-8 (*Gaceta de Madrid*, núm. 348 de 14 de desembre de 1870, p. 1).
- Codi civil de 24 de juliol de 1889: arts. 325 a 332 (*Gaceta de Madrid*, núm. 206 de 25 de juliol de 1889, p. 255).
- Llei de 8 de juny de 1857 sobre Registre civil: arts. 1, 2, 9-13, 15-19, 33 (*Boletín Oficial del Estado*, núm. 151 de 10 de juny de 1957, p. 374-376).
- Reglament de 14 de novembre de 1958 de la Llei de Registre civil: arts. 41-47 (*Boletín Oficial del Estado*, núm. 296 de 10 de juny de 1957, p. 10981).

- el nom i cognoms de les persones i els canvis sobrevinguts.
- l'emancipació i habilitació de l'edat.
- les modificacions judicials de la capacitat de les persones o el fet que aquestes hagin estat declarades en concurs, fallida o suspensió de pagaments.
- les declaracions d'absència o de defunció.
- la nacionalitat i el veïnatge.
- la pàtria potestat.
- la tutela i demés representacions que assenyala la llei.
- el matrimoni, i la defunció.

En comparació amb els Registres parroquials, el civil és, per definició, molt més exhaustiu i universal, ja que la informació que ha de contenir farà referència a tota la població i a tots i cadascun dels esdeveniments vitals i als canvis esdevinguts a les persones en el seu estat civil. Però si bé avui en dia disposem d'un Registre civil amb informació fiable i vàlida, perfectament definit, organitzat i en ple funcionament, del qual s'obtenen en exclusiva les dades que conformen la publicació del *Moviment natural de la població*, pocs processos han tingut una implantació tan caòtica a Espanya com el referit a les estadístiques que conformen el MNP, en imbricar-se dues seqüències alhora: la implantació del Rc en relació i per diferenciació del parroquial durant el procés revolucionari de consolidació de l'Estat burgès del XIX, i l'explotació dels registres administratius civils i eclesiàstics existents per tal de disposar d'informació sobre les característiques i la conjuntura demogràfica¹⁴⁴.

El naixement, que dóna realitat als drets de les persones; el matrimoni, que els modifica, i la mort, que els extingeix, són tres notes característiques de l'estat civil que interessa molt conservar en els registres públics (Manresa, 1914: 768). Així, l'obligatorietat eclesiàstica d'anotar els baptismes, els matrimonis i els enterraments introduïda al segle XVI, va començar a secularitzar-se durant el mil sis-cents. El registre dels fets vitals com a funció de l'Administració civil s'inicia als Països Nòrdics (Arango, 1982). Aquests esdevingueren pioners en l'establiment de l'obligatorietat civil de les inscripcions dels nascuts vius, de les morts fetals, dels matrimonis i de les defuncions: el 1646 a Dinamarca, el 1685 a Noruega, el 1686 a Suècia, el 1686 a Finlàndia i el 1735 a Islàndia. Els registres parroquials escandinaus, malgrat que civils en el sentit legal, queien dins la jurisdicció de les autoritats eclesiàstiques fins el 1975 a Suècia i a Islàndia. Fins al segon terç del nou-cents, a Dinamarca, a Finlàndia i a Noruega, el registre de tots els fets vitals és, en la seva totalitat o en part, funció

¹⁴⁴ *Instituto de Estadística de la Comunidad de Madrid*, pàgina web.

eclesiàstica. Les principals diferències respecte als sistemes eclesiàstics originals és que els capellans actuen com a funcionaris civils en inscriure els esdeveniments vitals (naixements, matrimonis i defuncions) i no les cerimònies religioses (baptismes, casaments i enterraments), endemés de registrar tots els successos relatius a tota la població i no exclusivament a l'adscrita a la respectiva parròquia. Així, a Dinamarca el registre va començar amb la introducció dels Registres parroquials en els quals es recollia la situació familiar, així com el nom legítim dels ciutadans, de tal manera que els certificats emesos a partir de la informació donada per aquests eren considerats documents legals. Per altra banda, els registres parroquials s'han utilitzat, així mateix, per tal de posar al dia els registres municipals de població establerts el 1924. A Noruega, el registre obligatori per als registrès eclesiàstics dels naixements, matrimonis i defuncions s'inicià el 1685 (i per a les defuncions fetals el 1796), mentre que el registre civil fou introduït entre 1910 i 1920 compartint funcions amb el parroquial. A Islàndia existia un sistema de registre voluntari des de 1735 fins a l'obligatorietat del mateix establerta el 1785, sempre mantingut pels mossens (Nacions Unides 1955 i 1985).

No obstant la precocitat nòrdica en la creació d'un registre civil públic i universal, en termes de cobertura territorial i poblacional, no s'ha d'oblidar que la funció registral havia estat encomanada a la institució eclesiàstica com actor de l'Estat. El detonant principal en la secularització del registre de l'estat civil va ser iniciada per la Revolució francesa. L'Assemblea Constituent de l'any 1791 estableix en la Constitució que l'anotació dels naixements, matrimonis i defuncions de tots els habitants seria una tasca duta a terme per oficials públics encarregats de rebre i conservar les inscripcions, i l'Assemblea legislativa va dur a la pràctica aquesta declaració a l'any següent. Efectivament, la llei de 25 de setembre de 1792 va materialitzar aquella prescripció, des d'aleshores, a França van començar a funcionar Registres civils encomanats a les municipalitats. La llei francesa va secularitzar, doncs, el Rc, disposava que els alcaldes comunals i municipals fossin els encarregats del manteniment i la custòdia dels registres civils, dels qual n'eren els responsables. Endemés, aquests eren erigits en l'única autoritat competent legalment en la seva jurisdicció per a rebre declaracions i redactar les actes de naixements i defuncions tal i com prescrivia l'esmentada llei, i reservant als instruments emanats d'aquestes autoritats la prova de l'estat civil.

Ara bé, el sistema francès d'organització del Rc, que atorga la responsabilitat registral a l'administració municipal, no serà seguit a arreu. En línies generals, a Europa es van desenvolupar 3 sistemes d'organització del registre de l'estat civil, endemés del

municipal establert a França, a Alemanya¹⁴⁹, a Suïssa i a Itàlia¹⁴⁵: el sistema eclesiàsticocivil dels països nòrdics, l'organització independent anglesa i la judicial d'Espanya.

A Anglaterra es va organitzar el Registre civil l'any 1836, durant el regnat de Guillem IV (1830-1837), sent-ne responsable un cos de funcionaris especials dependents de l'Estat i pagats amb càrrec als seus pressupostos. Ara bé, la inscripció no es va declarar obligatòria fins la llei de 7 d'agost de 1874. Des d'aquesta llei i fins a la nostra centúria, el servei del Registre civil estava a càrrec de registradors civils especials dirigits per un registrador general, resident a Londres, i inspeccionats per 'superintendents registradors'. Aquest estan al front del seu districte, el qual es divideix en cert nombre de subdistrictes, cadascun a càrrec d'un registrador cada districte. La distribució en aquests districtes es fa pel registrador general de Londres. A Portugal es va promulgar, el 22 de desembre de 1932, un Codi del Registre civil amb una organització força semblant a l'anglesa de funcionaris independents. No obstant això, es van introduir algunes modificacions importants com la d'encomanar als funcionaris del Rc l'expedició de les cèdules personals d'identificació.

En el cas espanyol, es va prescindir tant del recurs a les autoritats administratives com al d'un funcionariat especial creat expressament per a la funció registral. En el sistema d'organització del Rc es va encomanar el Registre a les autoritats judicials. Aquest mateix sistema va ser adoptat a Cuba i a la República Argentina.

El sistema organitzatiu establert en els països nòrdics es basa en el reconeixement de la funció civil dels registres eclesiàstics, amb la corresponent validesa i efectes legals que comporta. L'Església, ara com a institució civil, registrarà i donarà fe de l'estat civil de les persones. Així, els registres eclesiàstics esdevindran el registre oficial de l'Estat i els religiosos encarregats de la seva elaboració i custòdia esdevindran funcionaris civils.

El 1804 va començar a funcionar a França el Rc obligatori d'acord amb el Dret civil francès instaurat pel Codi napoleònic¹⁴⁶. Aquest Codi va afermar i accelerar el procés de secularització en assignar a l'autoritat civil la responsabilitat del registre dels esdeveniments vitals sostreta a l'eclesiàstica. Totes les disposicions del Codi de Napoleó fan referència als drets legals o civils de l'individu, s'estableix qui ha de

---

¹⁴⁵ La més antiga de les legislacions sobre el Rc, en la que s'estableix aquest sistema administratiu d'organització, és la francesa, i seguint en antiguitat Itàlia, Suïssa i Alemanya.

¹⁴⁶ El "*Code civil des Français*" (altrament anomenat Codi de Napoleó o Codi napoleònic) va ser redactat per una comissió a la qual li va ser encomanada la recopilació de la tradició jurídica francesa per tal de refundre-la en un sol text legal i, així, acabar amb l'estructura jurídica de l'Antic règim. Va ser promulgat el 21 de març de 1804, durant el govern del Primer consolat de Napoleó Bonaparte (aleshores Cònsol), i aprovat legalment tres dies més tard.

declarar i qui ha de registrar la inscripció i el contingut de l'acta o partida d'inscripció. S'assigna a l'Estat la responsabilitat de registrar els naixements, els matrimonis i les defuncions, ja que el registre civil d'aquests és concebut amb la finalitat "legal" de donar prova de l'existència i estat civil dels ciutadans per tal que puguin fer ús dels seus drets civils, els quals només poden ser atorgats per l'Estat. En conseqüència, aquest i tots els codis civils fixen com a unitat del sistema del registre civil a l'individu, a l'afectat.

A la major part del continent europeu, els registres públics es crearan en el decurs del segle XIX, després de la Restauració de l'Absolutisme i a mesura que els estats europeus organitzen els sistemes estadístics moderns. Com ja hem comentat, cal situar el seu origen en la França revolucionària de finals del segle divuit i de l'Imperi Napoleònic amb la total separació dels poders eclesiàstic i estatal. La implantació del Codi francès de l'any 1804 influirà notablement en el desenvolupament del sistema de Rc a l'Europa occidental (Bèlgica, Països Baixos, Espanya i certes regions d'Itàlia entre 1803 i 1811, entre d'altres), a Sud-amèrica i als països del Pròxim Orient sota l'esfera d'influència francesa.

A Espanya, la implantació definitiva del registre com a monopoli del poder civil té lloc el 1870 amb la Llei provisional del Registre civil del 17 de juny (en vigor des de l'1 de gener de 1871), establerta seguint de prop el model del sistema belga i d'acord amb algunes de les directrius generals del Codi napoleònic (en major mesura respecte al naixement i en menor mesura respecte a la regulació del matrimoni, per exemple). Malgrat que a Espanya no es posés posar en marxa el Rc fins a aquella data, hi hagué nombrosos precedents adreçats a la seva implantació durant el segle XIX, sempre vinculats a la ideologia liberal i patint l'alternança no prou pacífica dels governs decimonònics espanyols. Les principals disposicions formulades durant el vuit-cents van ser iniciativa dels diferents governs de caire liberal i progressista per la seva voluntat de modernitzar l'Estat i sostreure'l de la interferència del poder eclesiàstic (Sánchez Casado, 1983).

La data de creació de la institució del Registre civil es pot considerar relativament tardana dins el context europeu (Arango, 1982). Només tretze països, tots ells europeus, van implantar el registre obligatori abans de 1850. Es tractava d'aquells a on el registre havia començat i s'havia mantingut com una funció eclesiàstica, i d'aquells en què el Codi Napoleònic va exercir una gran influència. Ja hem indicat que durant el segle XVII s'havien incorporat sistemes d'inscripció universalment obligatòria en els països nòrdics, excepció feta d'Islàndia: Dinamarca (1646), Noruega (1685), Finlàndia (1686) i Suècia (1686). En el darrer quart del segle XVIII introduiran en la seva legislació el

registre obligatori en tot el territori nacional dels naixements, matrimonis i defuncions Islàndia (1785), Àustria (1784), Txecoslovàquia (1785), França (1792), Mònaco (1793) i Bèlgica (1796). En la primera meitat del vuit-cents s'iniciarà el de Luxemburg (1803) i el dels Països Baixos (1811), i en la segona meitat d'aquesta centúria ho faran Escòcia (1855), Irlanda (1864), Irlanda del Nord (1864), Itàlia (1865), Espanya (1871), Anglaterra i Gal·les (1875, llei de 7 d'agost de 1874), Suïssa (1876, llei federal de 24 de desembre de 1874) i la República Federal Alemanya (1876, llei de 6 de febrer de 1875, modificada per la d'11 de juny de 1920). Només quatre països europeus no introduiran lleis de registre civil territorial i poblacionalment obligatori fins a la primera meitat del nou-cents: Portugal (1911), Grècia (1924), Iugoslàvia (1946) i Polònia (1946) (Nacions Unides, 1955 i 1985).

Però en alguns d'aquests països s'atribuirà, en una primera etapa, a les autoritats religioses la funció de la inscripció fins a la promulgació de la legislació civil, com va succeir a Bèlgica¹⁴⁷, a Àustria¹⁴⁸ i a Alemanya abans de 1876¹⁴⁹. Per altra banda, cal advertir que, si bé en la majoria de països es produeix una convergència entre la data de promulgació de la llei del Rc i la seva posada en marxa, com va succeir a Espanya, l'aplicació pràctica i real de la inscripció dels fets vitals no sempre es produeix en el període immediatament posterior a la promulgació de la legislació que la regula.

Ara bé, malgrat la tardança en la promulgació de la Llei provisional de Registre civil espanyola de 1870, val a dir que aquesta va ser precedida des dels primers anys del segle per tot un seguit de disposicions encaminades a consolidar un registre civil del moviment natural de la població amb la implicació de l'Església, el fracàs de les quals, per raó de la inestabilitat política de la centúria i de la manca de col·laboració del clergat, explica en gran mesura el retard de la implantació del Rc a Espanya en el context europeu, però evidència, alhora, l'existència real d'una voluntat més acord amb el tempo de la major part dels països del continent.

¹⁴⁷ El registre civil laic fou establert a Bèlgica el 1876 quan estava sota el mandat francès, aquell any es publica el decret del Directori executiu de l'Imperi francès estenent als territoris ocupats per França el decret de 20/25 de setembre de 1793 pel que s'instaurà el Registre civil a França. Anteriorment, els registres parroquials eren mantinguts en duplicat pels sacerdots i servien com a registres civils des del 17 de juny de 1796.

¹⁴⁸ A Àustria, per cèdula imperial de 20 de febrer de 1784, s'atorga el domini confessional del Registre civil als oficials dels cultes reconeguts per l'Imperi. A partir de 1868 s'inicia el procés d'instauració del registre civil laic per tal de registrar per la via civil els matrimonis impeditos pel dret canònic. Aquest registre es fa extensiu als naixements, matrimonis i defuncions de les persones sense confessió religiosa o no reconeguda per l'Estat. Finalment, l'1 d'agost de 1938 esdevé obligatòria la inscripció civil dels matrimonis en els registres de família i l'1 de gener de 1939 la dels naixements i les defuncions.

¹⁴⁹ El Registre civil alemany laic fou introduït l'1 de gener de 1876 amb la *Reichsgesetz über die Beurkundung des Personenstandes und die Eheschliessung* ("Llei del registre de l'estat civil de les persones i del matrimoni), anteriorment el registre era portat en els registres eclesiàstics pel clergat dels cultes reconeguts per l'Estat (sacerdots catòlics, pastors protestants, etc).

En una primera etapa, es van assumir les directrius del Concili tridentí (sessió 24, capítol I de *Reformatione Matrimonii*). Recordem que per aquest s'ordenava que “*el párroco tuviese un libro en el cual se describiese el nombre de los cónyuges y testigos, el día y el lugar del contrato matrimonial, cuyo libro debía ser diligentemente custodiado en la parroquia*”; prevencions que l'església va fer extensives als naixements i a les defuncions i mana que fossin objecte de visita pastoral, com de nou es va recordar en la Reial ordre de 1749 (transcrita a la llei 10, títol 22, llibre 7è de la *Novísima Recopilación*), Reials ordres de 15 d'octubre de 1801 i 1er de desembre de 1837, com veurem a continuació i en el capítol corresponent als informes estadístics. La importància i la validesa legal atorgada a les partides sacramentals és tal que, per la Real cèdula de 21 de març de 1749, l'Església obliga a tots els prelats del Regne a tenir cura per tal que els llibre de baptismes, casaments i enterraments estiguessin ben custodiats en les mateixes esglésies i amb total seguretat.

Les mesures empreses en l'establiment d'un Registre civil a Espanya durant el primer terç del segle XIX, es limitaren a organitzar el trasllat de la informació de les dades parroquials a les secretaries dels ajuntaments fins a la independència definitiva dels registres eclesiàstics el 1870. La Llei promulgada aquell any, en vigor des de l'1 de gener de 1871, va suposar el traspàs de funcions dels ajuntaments, els quals sempre havien esdevingut inoperants, als jutjats. En realitat, l'únic intent seriós de desvinculació vers els registres parroquials fou el Decret de 24 de gener de 1841, malgrat aquest fracassés en l'objectiu. Ara bé, en tot aquest llarg procés, cal destacar també la dècada dels anys 30 i les importants repercussions de la Revolució de setembre de 1868 consignades en la Constitució promulgada el 1869.

El primer intent de posar en marxa el Registre civil i de disposar d'estadístiques sobre els esdeveniments vitals es remunta a la Reial ordre de Carles IV, de 8 de maig de 1801¹⁵⁰. En el text, “*Para en cualquier tiempo conocer el estado de la población, se ordena se formen estados mensuales de los nacidos, matrimonios y muertos que haya, con otras circunstancias, como sexo, edad, profesión u oficio, la enfermedad de la persona que fallezca, etcétera*”. Es manava als rectors de parròquies la confecció de llistes dels baptismes, matrimonis, i enterraments dels seus feligresos, independents de les que ja es feien a les parròquies. Aquestes llistes haurien de ser enviades al Primer secretari d'Estat. La prescripció era acompanyada de formularis en pro de la uniformitat en l'acompliment del servei sol·licitat.

¹⁵⁰ Reial ordre inserida en la Circular del Consell del dia 23 del mateix mes i any i que constitueix la Llei 10 del títol XXII del llibre VII de la *Novísima Recopilación*.

El 1813, sota el regnat de Ferran VII, el govern liberal va imposar a les secretaries dels ajuntaments l'obligació de mantenir un Registre civil. Aquestes secretaries havien d'informar trimestralment al "*Jefe político*" de la província, amb una nota expedida pel capellà, dels nascuts, casats i morts en el poble detallant el sexe, l'edat i les causes de defunció, mitjançant nota del facultatiu, i notificant l'existència de qualsevol malaltia important o epidèmica (art. 2 y 3 de la *Instrucción para el gobierno económico de las provincias de 23 de junio de 1813*).

A finals del Trienni liberal, per la *Ley de 3 de febrero de 1823, para el gobierno económico político de las provincias*, s'imposarà a la Secretaria de cada municipi, per segona vegada, l'obligatorietat d'organitzar i de realitzar un Registre civil dels nascuts, casats i morts (com més tard tornarà a fer la Llei d'Ajuntaments de 1848, entre d'altres), en els termes establerts per la Instrucció de 1813. Als estats (o llistes) d'enterraments s'haurà d'adjuntar un certificat complimentat pel metge, especificant la malaltia que va provocar la mort. També es disposarà l'elaboració d'un recompte anual dels registres municipals. Segons alguns civilistes, "*La ley de 3 de Febrero de 1823, que, por la no promulgación del Código civil, careció de realidad jurídica atribuyó por vez primera al poder del Estado la formación y eficacia de los registros*" (Manresa, 1914: 768).

El retorn de l'absolutisme amb el segon període del regnat de Ferran VII (altrament dit el Desitjat), que marcaria l'anomenada "dècada ominosa" (entre la fi del Trienni liberal el 1823 i la mort de Ferran VII el 1833), nova permetre el desenvolupament d'aquella llei ja el nou govern, apel·lant al legitimisme, va restablir íntegrament la situació institucional anterior a 1820.

Durant la dècada de 1830, les disposicions del govern liberal es limitaren a establir el procediment de recollida de la informació. Així, per Reial decret d'Ajuntaments de 23 de juliol de 1835, es manté vigent la instrucció anterior de 1823 i es disposa que els ajuntaments anotin en llibres diferents els nascuts, casats i morts que hauran de notificar els veïns i directors de les cases d'expòsits abans de 48 hores, sota pena de multa per omissió. La informació haurà de ser contrastada amb els registres parroquials i tramesa al Governador civil cada tres mesos (art. 36, atribució 8a)¹⁵¹, el qual n'enviarà un resum al Ministeri de la governació cada mig any (Reial ordre de 14 de maig de 1836). A l'efecte es publicaran els models de llibre-registre a emplenar.

Com serà habitual en el procés de constitució del Registre civil a Espanya, les regulacions precedents van ser modificades ràpidament. La Reial ordre d'1 de desembre

¹⁵¹ *Real Decreto para el arreglo provisional de los Ayuntamientos (Boletín oficial de la provincia de Badajoz, núm. 65 de 4 d'agost de 1835, p. 312.*

de 1837 conté regles i models sobre les partides de naixement, matrimoni i defunció que s'hauran de dur en els registres parroquials. En ella es fixen les noves circumstàncies que constaran en els formularis dels respectius llibres de naixements, matrimonis i defuncions confeccionats pels capellans i altres institucions eclesiàstiques, hospitals, hospicis, cases d'expòsits i demés centres de beneficència (art. 1)¹⁵².

Segons l'article 3 de la Reial ordre de 1837, els capellans i els directors de les cases de beneficència havien de remetre, amb efectes retroactius a partir de l'1 de gener del 1836, en el decurs del mes posterior a cada trimestre, els estats numèrics dels nascuts, casats i morts. Els ajuntaments enviarien a la Diputació provincial estats resum del trimestre, segons els models establerts, a partir dels facilitats per les parròquies i altres institucions que integressin el municipi (article 6). Les diputacions provincials enviarien al Ministeri de la governació estats per totals dels partits judicials de la província (article 7).

Les funcions registrals encomanades per les disposicions dels anys 30 es van portar a la pràctica en molt pocs llocs, pel que les instruccions no varen tenir transcendència.

Amb el Decret del Govern de la Regència provisional de 24 de gener del 1841, s'inicia una segona etapa en la història de la implantació del Rc a Espanya. Aquest Decret constituirà el primer intent seriós, com a precedent digne d'importància, de crear un autèntic registre civil a Espanya: s'ordenarà l'establiment del Registre civil dels nascuts, casats i morts a totes les capitals de província, "*Ayuntamientos de cabezas de Partido judicial*" i pobles majors de 500 veïns, sempre dins del corresponent territori jurisdiccionals. Endemés, en començar el Registre civil, els mossens no podran ni batejar ni donar sepultura sense obtenir prèviament la corresponent papereta del Registre civil (article 3); per altra banda, aquells hauran d'informar dels casaments en el decurs de les 24 hores següents a la seva celebració (article 4); a més, totes les notificacions es formularan d'acord als models establerts. Seran els secretaris i els batlles dels ajuntaments els responsables del registre. Malgrat aquesta llei es va posar en marxa en alguns municipis espanyols (com s'esdevingué a Barcelona o Alacant amb continuïtat fins a la implantació definitiva del Rc el 1871), en general, es va deixar sense efecte per la Reial ordre de 24 de maig de 1845, fruit del programa conservador de Narváez. Aquest no podia afavorir la validesa del matrimoni civil, ja que havia reprès

¹⁵² Circular del *Ministerio de la Gobernación de la Península* desplegant la Reial ordre d'1 de desembre de 1837 sobre els models a seguir en el moviment de la població. (*Gaceta de Madrid*, núm. 1111 de 14 de desembre de 1837, p. 2-3; núm. 1112 de 15 de desembre de 1837, p. 3-4, i núm. 1113 de 16 de desembre de 1837, p. 1-2).

el suport a l'església després dels processos desamortitzadors decretats pel govern anterior.

Aquell intent del govern progressista d'Espartero tampoc no va prosperar, el decret de l'any 1841 va ser entès com un atac directe a l'autoritat eclesiàstica i, en conseqüència, gairebé no es va complir enlloc. La Reial ordre de 1845, va reintegrar a les autoritats eclesiàstiques en les seves atribucions privatives respecte a la inscripció de naixements, matrimonis i defuncions, derogant, en part, aquell decret i imposant als capellans únicament el deure de remetre als ajuntaments una nota mensual de les partides efectuades. Així doncs, davant els inconvenients que comportava l'execució del Registre civil, pel que fa a la notificació per part dels capellans dels sacraments que subministraven, es deroguen els articles 3 i 4 del decret anterior i es disposa "*Que para suplir esta derogación, de los dos artículos ya citados remitan mensualmente a los ayuntamientos respectivos una nota circunstanciada de los nacidos, muertos y casados en sus feligresías durante el mismo período, atendiéndose en todo lo demás a las restantes disposiciones del citado decreto de 24 de enero de 1841*" i tenint els certificats expedits dels llibres eclesiàstics veritables efectes civils en els Tribunals de justícia (Reial ordre del 24 de maig del 1845)¹⁵³.

Tampoc el projecte de Codi civil (d'ara en endavant, Cc) de 1851 va acceptar els principis de reversió de les funcions públiques sobre el registre civil a l'Estat, a la manera de les lleis napoleòniques, sent ordenat expressament que aquell continués encomanat a la institució eclesiàstica (art. 335).

En definitiva, les nombroses circulars, reials ordres, lleis i decrets promulgades des de l'inici del segle XIX fins a l'any 1870 van resultar infructuoses. Les raons adduïdes pels tècnics encarregats, anys més tard, de l'elaboració de l'estadística del MNP se centren en la manca de mitjans administratius, de personal suficient i qualificat en els ajuntaments i en la resistència dels capellans a col·laborar en la creació d'un Registre civil de caràcter administratiu. A aquests obstacles s'haurà d'afegir la situació sociopolítica extremadament conflictiva de la centúria.

Un cop evidenciada la necessitat de l'existència de la funció del Registre civil, calia concretar-ne la materialització, és a dir, optar per alguna de les diferents possibilitats que a priori es presentaven com a factibles. Aquestes passaven per tres opcions ideològica i conceptualment molt diferents:

---

¹⁵³ *Gaceta de Madrid*, núm. 3913 d'1 de juny de 1845, p. 2.

- 1- aprofitar l'experiència i organització de l'Església, optant per donar efectes civils als registres parroquials, atribuint als mossens una certa funció publicoadministrativa.
- 2- estructurar el Registre civil com una funció més de l'Administració municipal
- 3- crear una nova estructura administrativa amb funcionaris especialitzats

Les dues primeres opcions oferien els avantatges del menor cost econòmic, de l'efectiva implementació territorial i de la proximitat del Registre al lloc on s'esdevenen els actes inscripcionals. Però tenien el greu inconvenient de la manca de control politicoadministratiu de la primera possibilitat (adoptada als països nòrdics) o d'excessiva politització de la segona (la via francesa adoptada per la major part de països europeus), ja que l'encarregat del Rc és el cap del municipi, malgrat en alguns casos pugui delegar expressament en empleats municipals. La tercera opció (el sistema anglès) semblava la més idònia, però plantejava greus problemes materials i humans, a saber, tenia un elevat cost econòmic i exigia un cos de funcionaris especialitzats inexistent aleshores a Espanya. De totes les nacions europees, només Anglaterra es va atrevir, des del primer moment, a organitzar el Rc en forma autònoma i independent afrontant les consegüents despeses que es precisen per a establir un cos de funcionaris especials. Enfront dels inconvenients d'ordre econòmic, els avantatges d'aquest darrer sistema es centren, precisament, en l'especialització i la dedicació exclusiva dels registradors a la funció registral, i la seva independència dins de l'Administració de l'Estat, compaginada amb la subordinació jeràrquica necessària per a l'efectivitat de la responsabilitat que la pròpia independència comporta.

Finalment s'aconseguí la quadratura del cercle, la solució va venir confiant la funció del Registre civil a la "independent" Administració Judicial (en aquella època difícilment podríem parlar de Poder judicial). L'Administració de Justícia oferia tots els avantatges (estructura territorial i cos de funcionaris especialitzats ja existent) sense comportar el greu inconvenient del cost econòmic. L'únic entrebanc real d'aquesta opció consistia en el fet que atribuïa una funció, que en cap cas no era de "jutjar i executar el jutjat", i va cedir davant el que fou vist com un "mal menor".

Existien raons, més aviat d'ordre històric i tradicional que legals, per a l'organització judicial a Espanya. En l'època en què es va fer la primera llei del Rc a (1870) la delimitació de les funcions judicials i de les municipals no estava prou definida, es confonien. Inclús un cop promulgada la Constitució de l'any 1869, existiren

els alcaldes i els alcaldes corregidors, dels que provenen els jutges municipals¹⁵⁴. Per altra banda, la distribució jurisdiccional dels jutjats municipals s'acomodava bastant a les necessitats del Registre, de proximitat geogràfica i de personal amb certa qualificació, i als legisladors d'aleshores els va semblar que aquests funcionaris oferien garanties suficients.

El pas dels anys ha fet que l'atribució de la funció del Registre civil al Poder Judicial sigui vista amb tota naturalitat, i fins i tot avui la Constitució de 1978 en manté la constitucionalitat¹⁵⁵. Però el procés fou llarg i ple de fracassos.

Després de tot el seguit d'intents frustrats expressats anteriorment, les Corts Constituents de la regència del General Serrano van decretar la Llei provisional del Registre civil el 17 de juny de 1870. El Rc apareix com a garant públic de l'existència dels individus per tal que aquests, com a persones jurídiques, puguin exercir els seus drets polítics, econòmics i socials. D'aquí la necessitat d'inscripció obligatòria i centralitzada en un instrument públic i administratiu controlat per l'Estat, a qui permetrà el consegüent coneixement del volum i les característiques de la població, la qual cosa facilitarà la seva gestió.

El detonant últim per a la promulgació de l'esmentada llei fou la proclamació de la llibertat de culte establerta en la Constitució de 1869: deixaven de ser obligatoris el baptisme, l'enterrament i el casament catòlic. Ja no era convenient ni necessària la interconnexió existent fins aleshores entre les institucions civils i eclesiàstiques. Aquesta llibertat exigia, per tant, la creació d'un Registre civil en el que anotar les dades de tots els espanyols, fossin o no catòlics. Per aquesta raó es va establir la Llei provisional del Registre civil (17 de juny de 1870), que va entrar en vigor l'1 de gener del 1871¹⁵⁶. El 13 de desembre de 1870 es complementarà amb la reglamentació per a la

¹⁵⁴ La denominació 'jutges municipals' la varen rebre en la *Ley provisional sobre organización del Poder judicial* de 15 de setembre de 1870 (*Gaceta de Madrid*, núm. 258 de 15 de setembre de 1870, p. 2-5; núm. 259 del dia 16, p. 4-7; núm. 260 del dia 17, p. 1-4; núm. 261 del dia 18, p. 4-8; núm. 262 del dia 19, p. 1-6, i núm. 263 del dia 20 de setembre, p. 1-4). Anteriorment eren nomenats 'jutges de pau', creats en els pobles que tinguessin Ajuntament per Reial decret de 22 d'octubre de 1855, els quals eren nomenats per les Audiències i tenien funcions conciliadores i judicials; les seves atribucions eren determinades en la Llei d'enjudiciament civil (*Gaceta de Madrid*, núm. 1034 de 3 de novembre de 1855, p. 1).

¹⁵⁵ La Constitució de 1978 en manté la constitucionalitat al declarar que "*El ejercicio de la potestad jurisdiccional en todo tipo de procesos, juzgando y haciendo ejecutar lo juzgado corresponde exclusivamente a los Juzgados y Tribunales determinados por las Leyes, según las normas de competencia y procedimiento que las mismas establezcan*" (art. 117, apartat 3) i afegir que "*Los Juzgados y Tribunales no ejercerán más funciones que las señaladas en el apartado anterior y las que expresamente les sean atribuidas por la Ley en garantía de cualquier derecho*" (apartat 4).

¹⁵⁶ Aquesta llei, malgrat ser titulada "provisional", es va mantenir vigent fins a ser substituïda per una de nova el 1957 que, juntament amb el seu reglament de 14 de novembre de 1958, va començar a regir l'1 de gener de l'any següent.

seva execució¹⁵⁷ i per a la de la Llei de Matrimoni civil de 18 de juny d'aquell mateix any. L'article 35 de la Llei disposava que

*Los nacimientos, matrimonios y demás actos concernientes al estado civil de las personas que tenga lugar des del día en que empieza a regir esta ley se probarán con las partidas del registro que por ella se establece, dejando de tener el valor de documentos públicos las partidas del registro eclesiástico referentes a los mismos actos. Los que hubieren tenido lugar en fecha anterior se acreditaran por los medios establecidos en la legislación vigente hasta la fecha indicada*¹⁵⁸, entre ells els registres parroquials.

La necessitat d'un Registre civil es feu notar immediatament després de la Constitució de 1869, com evidencia la circular de 28 de febrer de 1873 de la *Dirección general de los Registros civil y de la propiedad y del Notariado* (depenent del *Ministerio de Gracia y Justicia*) encaminada a suplir el buit en el registre dels naixements esdevinguts amb anterioritat a la llei i no inscrits en els registres parroquials en virtut de llibertat religiosa establerta el 1869. La circular, atenent als problemes que comportava l'aplicació de l'article 35 en relació als naixements

“Ocurridos (...) en una época en que se hallaba establecida la libertad religiosa y no era posible obligar a los padres a que sus hijos fueran inscritos en el Registro destinado a contener los adeptos de una religión determinada”, result que *“Los nacimientos ocurridos con posterioridad a la publicación de la Constitución de 6 de junio de 1869 podrán ser inscritos en el registro del punto donde tuvieron lugar, siempre que las personas a que se refiere el art. 47 de la ley verificasen la presentación de los nacidos dentro del plazo de 30 días a contar desde la fecha de esta circular”*¹⁵⁹.

ja que no podien certificar el naixement amb les partides eclesiàstiques.

La llei va comportar el traspàs definitiu de les funcions del registre, fins aleshores en mans dels ajuntaments, als jutjats municipals i, alhora, va suposar la seva total desvinculació dels registres sacramentals. El *Ministro de Gracia y Justicia*, en la presentació del projecte de llei del Registre civil exposava que

“El objeto del Registro civil es substituir a los Registros eclesiásticos en cuanto sea concerniente al estado civil de los españoles por un Registro también de carácter esencialmente civil, irrecusable para todos, más comprensivo, mejor ordenado y más perfecto.

¹⁵⁷ Pel que fa a Cuba, Puerto Rico y Filipines, el Registre civil, plantejat en les dues primeres per Reial decret de 16 d'agost de 1884, va entrar en funcionament l'1 de gener de 1885, així com el reglament publicat el 6 de novembre per a l'execució de la llei del Registre civil de , amb les modificacions introduïdes per reial decret de 8 de gener de 1884, i aclariments posteriors de 5 de juny del mateix any (*Gaceta de Madrid* de 7 i 26 de juny i 15 de juliol de 1885).

¹⁵⁸ *Gaceta de Madrid*, núm. 171 de 20 de juny de 1870, p. 1.

¹⁵⁹ L'article 45 i 47 de la llei obligava a presentar el nen davant l'Encarregat del registre (en un termini de tres dies des de la fi del part) i a fer les declaracions del naixement, per a la seva obligada inscripció en el Registre civil, per ordre de preferència: al pare, la mare, els parents més pròxims, el facultatiu o professional assistent al part i en cas de produir-se el naixement fora del domicili familiar, l'hauran de comunicar els caps de l'establiment on s'hagi produït o el cap de família de la vivenda. La cita s'ha extret de la *Gaceta de Madrid*, núm. 60 d'1 de març de 1873, p. 700

Los Registros parroquiales, en lo que al derecho civil interesa, son incompletos, pues sólo comprenden el nacimiento o más propiamente el bautismo, el matrimonio, como sacramento, y la muerte” (Martínez Alcubilla, 1892-94: IX, 135)

S’obligava a l’autoritat civil a aixecar testimoni de tots els naixements, matrimonis i defuncions que es produïssin. Tot plegat va quedar definitivament consolidat amb la posterior publicació del Codi civil de 1889, especialment dels articles 325 a 327 del mateix¹⁶⁰, i s’ha mantingut en el mateix sentit en els articles 1 i 2 de la Llei de Registre civil de 1957.

Hem vist com el Registre civil es va implantar en ple període de reestructuració política, econòmica i social, període en el què els matrimonis celebrats canònicament i la condició de legitimitat dels seus fills perdien la força legal que havien gaudit fins aleshores, però no obstant això, molts dels registrats en els llibres sacramentals no constaven en el Registre civil, registre al que la població no tenia el costum d’acudir-hi, o senzillament no li calia socialment, un cop havia passat per la vicaria. Realment la implantació del Rc va seguir un camí costerut en un país amb una població avesada a solemnitzar els esdeveniments fonamentals de la seva vida a través de les cerimònies religioses, concebudes per tradició secular com les úniques celebracions susceptibles de validar socialment aquells actes. En conseqüència, no ha d’estranyar que una part dels naixements, matrimonis i defuncions escapessin del Rc i, per tant, no figurin a la publicació que se’n deriva, el MNP. El resultat fou la reforma introduïda per la Llei de 26 de maig de 1889 del Codi civil¹⁶¹, així, per exemple, des d’aquest moment ja no se celebrarà cap matrimoni sense la intervenció del jutge municipal.

Pel que fa a les defuncions, aquestes es registraran com a conseqüència de la secularització dels cementiris, ja que com hem vist, durant tot el segle XIX en ells no es podrà efectuar cap enterrament sense ordre prèvia del jutge de la demarcació en la què es produeixi la mort. Pel que fa als aspectes registrals i a d’altres matèries vinculades o

¹⁶⁰ La Llei de Bases d’11 de maig de 1888, autoritzant al Govern la publicació del Codi civil, ens resumeix perfectament el contingut dels articles 325 a 327 del Codi Civil de 1889 i quines eren les característiques fonamentals del Registre civil a l’època. La Base 9a deia textualment:

"El Registro del estado civil comprenderá las inscripciones de nacimientos, matrimonios, reconocimientos y legitimaciones, defunciones y naturalizaciones, y estará a cargo de los Jueces municipales u otros funcionarios del orden civil en España y de los Agentes consulares o diplomáticos en el extranjero.

Las actas del Registro serán la prueba del estado civil, y solo podrá ser suplida por otras en el caso de que no hayan existido o hubieren desaparecido los libros del Registro, o cuando ante los Tribunales se suscite contienda.

Se mantendrá la obligación garantizada con sanción penal, de inscribir los actos o facilitar las noticias necesarias para su inscripción tan pronto como sea posible. No se dará efecto alguno legal a las naturalizaciones mientras no aparezcan inscritas en el Registro, cualquiera que sea la prueba con que se acrediten y la fecha en que hubieren sido concedidas" (Gaceta de Madrid, núm. 143 de 22 de maig de 1888)

¹⁶¹ El Codi civil es va fer extensiu a Cuba, Puerto Rico i les Filipines per real decret de 31 de juliol de 1889 (*Gaceta de Madrid*, núm.218 de 6 d’agost de 1889, p. 433-434).

derivades de l'estat civil de les persones (com podien ser els drets d'herència o la propietat del patrimoni individual dels cònjuges un cop casats), el Cc deixa en peu les legislacions forals.

II.2.3 IMPLICACIONS GENERALS DEL REGISTRE I CODI CIVILS EN EL SISTEMA D'ESTADÍSTIQUES VITALS

Abans d'entrar en matèria voldríem advertir que, per tal d'agilitzar l'anotació de les referències a les disposicions legals sobre les quals se sustenta el contingut del text, tenint en compte que les lleis fonamentals que regulen o han regulat el Registre i el Codi civils espanyols són cinc¹⁶², s'ha cregut convenient fer sempre referència, d'ara en endavant, a la primera normativa jurídica que legisla sobre el tema tractat, sempre i quan en les disposicions posteriors es mantingui el principi general a que aquella fa referència i no s'hagi procedit legalment a l'esmena o a la derogació total o parcial del seu contingut fonamental i de forma substantiva en relació al que es pretén expressar en el nostre text¹⁶³. Així mateix, les diferents normes legals seran referenciades pels acrònims descrits en nota a peu de plana¹⁶².

Aspectes generals sobre els factors registrals amb repercussió en un sistema d'estadístiques vitals

Com ja s'ha fet esment en el capítol dedicat al procés de consolidació del Servei d'estadística a Espanya, la legislació que autoritza a un organisme governamental a produir estadístiques i que determina les seves competències i autoritat, així com els recursos de què pot disposar en l'exercici de les seves atribucions, és un dels fonaments sobre els quals s'assenta qualsevol sistema estadístic nacional¹⁶⁴ (veure títol I.2). I en l'àmbit específic de les estadístiques vitals obtingudes a partir del mètode de la

¹⁶² Les cinc lleis són les que segueixen:

- LPRC: *Ley Provisional de Registro Civil* de 17 de juny de 1870 (*Gaceta de Madrid*, núm. 171 de 20 de juny de 1870, p. 1-2).
- RLMRC: *Reglamento para la ejecución de las Leyes de Matrimonio y Registro Civil* de 13 de desembre de 1870 (*Gaceta de Madrid*, núm. 348 de 14 de desembre de 1870, p. 1-4).
- Cc: *Código Civil* de 24 de juliol de 1889 (*Gaceta de Madrid*, núm. 206 de 25 de juliol de 1889, p. 249-259).
- LRC: *Ley de 8 de junio de 1957 sobre el Registro Civil* (*Boletín Oficial del Estado*, núm. 151 de 10 de juny de 1957, p. 372-379)
- RRC: *Decreto de 14 de noviembre de 1958 por el que se aprueba el Reglamento de la Ley de Registro Civil* (*Boletín Oficial del Estado*, núm. 296 de 11 de desembre de 1958, p. 10977-11004)

¹⁶³ Així, per exemple, respecte a l'obligació legal d'inscripció dels naixement, o respecte al termini establert legalment per a la seva formalització en el registre civil, es farà referència a la primera llei que ho ha regulat, a la Llei de Registre civil de 1870, en comptes de l'aprovat en les posteriors reglamentacions, el 1889 i el 1957, quan en totes les normes jurídiques es determini la l'obligatorietat d'inscripció dins d'un termini temporal (que pot divergir en el nombre de dies establert en cada llei i en el procediment) si el que volem indicar en el nostre text és exclusivament l'existència de l'obligatorietat i del termini d'inscripció i no la divergència del termini o en el procediment a seguir.

¹⁶⁴ Així ho reconeix i ho recomana Nacions Unides en el seu principi nombre 291 l'any 1974 (p. 171).

inscripció en un registre legal -ja sigui civil o eclesiàstic -, permanent i continu dels naixements, matrimonis, defuncions, morts fetals i demés fets susceptibles de ser consignats en aquell (legitimacions, tuteles i adopcions, veïnatge, nacionalitat, etc), cal afegir també les lleis o els codis que regulen la funció mateixa del servei del Registre civil, ja que afecten a les estadístiques vitals, en ser l'acta d'inscripció en aquell la font originària de les dades a partir de les quals es realitza la producció estadística del MNP. Per la qual cosa, l'establiment, la millora, la qualitat i la veracitat de les estadístiques que se'n deriven dependran, en primer lloc, del contingut de les actes; en segon lloc, del valor i de la necessitat que es tingui de les mateixes, i, en tercer lloc, de la demanda d'informació estadística relativa als esdeveniments vitals. Endemés, la transcendència de les partides registrals i de les estadístiques derivades ha de ser prou important per tal que es prenguin les mesures governamentals oportunes per al seu establiment, manteniment i bon funcionament; mesures que hauran de garantir l'exhaustivitat i certesa de les informacions contingudes.

La importància que té l'acta d'inscripció en el Registre civil en relació a l'elaboració d'estadístiques vitals, radica en el fet que la regulació del seu contingut determinarà les variables d'interès demogràfic recollides, la forma i els termes en què seran registrades, limitant així la seva possible explotació a efectes estadístics. Per a l'elaboració d'estadístiques sobre els fluxos de naixements, matrimonis i defuncions ocorreguts en una població, l'acta d'inscripció en el Registre civil esdevindrà fonamental quant major sigui la rigidesa de les lleis que en regulen el seu contingut. La inscripció té un origen legal que sovint no deixa marge a cap mena de modificació dels seus termes sense l'esmena de la llei. Així, l'escriptura tendirà a limitar enormement l'extensió, la naturalesa i la quantitat de les dades disponibles per a finalitats estadístiques, si el seient practicat constitueix l'única font d'informació sobre els esdeveniments vitals que han sobrevingut a una societat. Per la mateixa raó, la definició jurídica dels fets inscriptibles en el registre públic restringirà les possibilitats d'explotació, tabulació i classificació en el MNP de les observacions consignades en la matrícula civil oficial; senzillament perquè no serà possible el retoc de les mateixes o la seva adequació als usos demogràfics sense procedir a modificar prèviament la legislació que els fixa. I, per tant, la publicació de la informació s'haurà de cenyir als conceptes legalment establerts. No entrarem en una anàlisi detallada d'aquestes circumstàncies, ambdós aspectes ja són tractats transversalment en el bloc dedicat als formularis i butlletins demogràfics i, quan és el cas, en les seccions de definició i apunts sobre els conceptes i les variables associades a cadascun dels fenòmens demogràfics contemplats en el MNP.

Pel que fa a la utilitat que per als individus tenen les partides del registre civil, direm que l'acta de naixement, en constituir una prova legal de l'existència i identitat de l'individu, és necessària per als efectes d'establir les relacions de família (parentiu, legitimitat, ascendència, etc) que cal demostrar en les peticions d'herència i d'assegurances de vida o per a establir la nacionalitat o la ciutadania d'origen. La inscripció d'una defunció és imprescindible per a l'obtenció del permís d'enterrament o del reconeixement dels drets d'heretatge. Ara bé, les actes de naixement, matrimoni i defunció també són utilitzades pels organismes governamentals en el desenvolupament de les activitats administratives d'algunes institucions, així, per exemple, a partir de les actes de defunció és poden posar al dia els arxius dels serveis de la Seguretat social, els registres de casos de malalties utilitzats en els departaments i serveis sanitaris oficials o les llistes electorals.

En resum, en relació a les actes d'inscripció, la seva demanda es deu al seu valor com a documents legals probatoris de l'existència, identitat, parentiu, estat civil, ciutadania i nacionalitat de l'individu, respecte als privilegis i deures que com a ciutadà té. Per tant, per al correcte funcionament del sistema d'estadístiques vitals basat en el mètode de la inscripció en el registre civil dels esdeveniments vitals que afecten a una persona al llarg de la seva vida, són requisits bàsics: l'establiment d'incentius que generin entre la població la necessitat de la inscripció, el caràcter universal de la mateixa, i la seva obligatorietat. L'obligatorietat d'inscripció i la sanció per la seva omissió contribuiran a garantir-ne la pràctica social, la qualitat i la cobertura geogràfica i poblacional del registre¹⁶⁵ i, per tant, de les estadístiques resultants, en ser imprescindible la inscripció per a l'exercici dels drets i deures dels ciutadans. S'estableix, així, una relació directa entre les inscripcions en el Registre civil i les estadístiques vitals: com més estesa sigui la pràctica d'inscripció entre la població, major serà l'exhaustivitat, cobertura i veracitat de les estadístiques que se'n deriven. L'exemple més recurrent sobre l'efecte que pot tenir en les estadístiques vitals la manca d'estímuls legals per a la inscripció de qualsevol esdeveniment vital en el Registre civil, és el de les estadístiques de defuncions fetals, les quals mostren mancances arreu del món en arrossegar la deficiència de la seva inscripció. A diferència del que succeeix

¹⁶⁵ Com recomana Nacions Unides l'any 1974, a l'obligatorietat d'inscripció universal, "*deben establecerse disposiciones paralelas para garantizar la observancia de esta obligación*" (recomanació núm. 292) amb caràcter punitiu en cas d'omissió dels preceptes legals de la inscripció. Al respecte, Nacions Unides considera que "*Se reconoce que no siempre puede invocarse el principio de sancionar el no cumplimiento de las leyes relativas a la inscripción; porque para invocarlo será preciso tener noticia de que un hecho ha ocurrido realmente, que voluntariamente se dejó de efectuar la inscripción de este hecho y que ha de esperarse la continuidad de este acto delictivo; todo lo cual es difícil de establecer legalmente. La amenaza de multa o sanción también puede ser un impedimento para el cumplimiento de la obligación de la inscripción alguna fecha más tarde, por parte de las personas que, por cualquier causa, no registraron el hecho durante el periodo señalado por la ley. Sin embargo parece necesario tener al menos las bases legales para la persecución si se debe lograr un cumplimiento general de la ley*" (recomanació núm. 299, Nacions Unides, 1974: 172).

amb les inscripcions dels nascuts vius, la inscripció d'una defunció fetal tardana no atorga cap benefici potencial als pares, com podria ser l'atenció postnatal o assignacions i ajudes familiars, per exemple.

En línies generals, la legislació de Registre i/o els codis civils determinen l'obligatorietat d'inscripció de/i els fets i les circumstàncies dels mateixos a inscriure, els terminis d'inscripció, el registrador i el declarant i els seus deures i obligacions, i la forma en què s'han d'emplenar i arxivar les actes. Els aspectes contemplats en les lleis i/o codis civils poden variar d'un país a un altre, però el que es considera imprescindible o com a primera mesura per a la configuració d'un sistema d'estadístiques vitals és l'autorització i l'establiment de l'obligatorietat legal de la inscripció i el seu abast o cobertura universal, geogràficament i poblacional, per tal que els registres i les estadístiques puguin ser complertes i exactes en no ser d'inscripció voluntària o parcial.

L'autorització i l'obligació d'inscriure certs fets vitals són requisits imprescindibles en un bon sistema d'estadístiques vitals. Aquest aspecte i la importància atorgada a l'obligació legal d'inscripció dels esdeveniments vitals de tots els membres d'un territori nacional queda palesa amb la seva inclusió entre les recomanacions internacionals redactades per les Nacions Unides l'any 1953 en el principi número 203¹⁶⁶ i l'any 1974 en els termes que segueixen:

“292. (...) la ley debe hacer obligatoria, para cualquier sector de la población, la inscripción de todo hecho vital que ocurra dentro de las fronteras de un país, y deben establecerse disposiciones paralelas para garantizar la observancia de esta obligación. La eficacia con que se apliquen o se suponga que han de aplicarse estas disposiciones no debe ser un factor para su establecimiento.

293. El deber u obligación legal de registrar un hecho vital es la premisa básica de todo el sistema del registro civil. Cuando la inscripción es voluntaria en lugar de obligatoria, no puede haber seguridad de que los registros o las estadísticas vitales son completos o exactos.

294. Es conveniente disponer la inscripción uniforme en todo el país, aun cuando la sumisión a la ley del registro sea propensa a variar de calidad entre las diferentes regiones o sectores de la población. No se recomienda la limitación de la inscripción obligatoria a sólo un sector de la población, por grande que éste sea, excepto en aquellos países en que prevalezcan condiciones muy primitivas (...).” (Nacions Unides, 1974: 171)

¹⁶⁶ Aquest principi fou redactat en els següents termes:

“203. Obligatoriedad de la inscripción

(a) (...) la ley debe hacer obligatoria la inscripción de los hechos vitales para todos los sectores de la población, en todas las partes del país, y se deben adoptar disposiciones para garantizar la observancia de esta obligación

(c) La eficacia con que se puedan, o se presume que se podrán, aplicar estas disposiciones no debiera influir en su adopción” (Nacions Unides, 1953: 7).

Ara bé, si l'autorització i l'obligació d'inscriure certs fets vitals són requisits imprescindibles en un sistema d'estadístiques vitals, l'existència d'un cos de lleis que regulin la inscripció no implica que s'hagin previst els mètodes per a la seva aplicació, ni garanteix tampoc el bon funcionament del registre, ni que les dades que contenen aquests siguin trameses regularment i fidelment als organismes oficials, amb les consegüents implicacions negatives que tot plegat pot comportar en les estadístiques que s'obtenen.

Val a dir que el camí recorregut pels diferents països fins a la adopció d'aquests preceptes és dispar, la qual cosa s'ha de tenir en compte ja que, com s'ha anat reiterant insistentment, la manca de cobertura universal del registre de tots i cadascun dels esdeveniments vitals en el territori i entre la població pot comportar l'elaboració d'estadístiques incompletes, fragmentàries i poc veraces o significatives estadísticament, la qual cosa pot desvirtuar les anàlisi que es derivin de les dades i pot dificultar la comparabilitat de les mateixes a nivell nacional i internacional.

Apunts sobre les pràctiques registrals espanyola i internacionals en el sistema d'estadístiques vitals

En el cas espanyol, la personalitat civil (o existència legal de la persona), a efectes del reconeixement dels drets i de les obligacions que té com a membre de l'estat de dret, ve determinada pel naixement i s'extingeix amb la mort (arts. 29 i 32 del Cc)¹⁶⁷. En conseqüència, tots els actes concernents a l'estat civil dels individus es faran constar en el Rc, que és el destinat a complir aquesta funció, de tal manera que les actes d'inscripció en el mateix constituïran la prova fefaent de la pròpia existència i del seu estat civil (arts. 325 i 327 del Cc i art. 35 de la LPRC)¹⁶⁸. La obligatorietat d'inscripció en el Registre civil espanyol dels naixements, de les defuncions fetals, dels matrimonis i de les defuncions (arts. 45, 47, 66, 75 de la LPRC)¹⁶⁹ i la corresponent sanció pel seu incompliment (entre d'altres els arts. 65, 75 de la LPRC)¹⁷⁰ han estat disposats legalment i s'han establert simultàniament per a tots els esdeveniments vitals des de la LPRC de l'any 1870, mantenint-se en les subsegüents modificacions efectuades. Endemés, en el cas espanyol, des de 1870 la inscripció permanent en el temps dels naixements, de les defuncions fetals, dels matrimonis i de les defuncions és universalment obligatòria en tot el territori nacional i per al conjunt de tota la població,

¹⁶⁷ Codi civil de 24 de juliol de 1889 (*Gaceta de Madrid*, núm. 206 de 25 de juliol de 1889, p. 250).

¹⁶⁸ *Ley Provisional de Registro Civil* de 17 de juny de 1870 (*Gaceta de Madrid*, núm. 171 de 20 de juny de 1870, p. 1) i *Código Civil* de 24 de juliol de 1889 (*Gaceta de Madrid*, núm. 206 de 25 de juliol de 1889, p. 255).

¹⁶⁹ *Ley Provisional de Registro Civil* de 17 de juny de 1870 (*Gaceta de Madrid*, núm. 171 de 20 de juny de 1870).

¹⁷⁰ *Ley Provisional de Registro Civil* de 17 de juny de 1870 (*Gaceta de Madrid*, núm. 171 de 20 de juny de 1870).

tant la de dret si és de nacionalitat espanyola, com la de fet estrangera. Aquesta circumstància queda explicitada de forma molt clara i detallada en les successives lleis de Registre civil i en constitueix una sinopsi l'article 15 de l'aprovada el 1957, que estableix com a principi general que "*En el Registro [civil] constaran los hechos inscribibles [naixements, matrimonis, defuncions, etc] que afectan a los españoles y los acaecidos en territorio español, aunque afecten a extranjeros*"¹⁷¹.

Pel que fa a l'àmbit territorial d'aplicació de la legislació registral i civil, val a dir que a Espanya, les modificacions introduïdes respecte al Registre i al matrimoni civil, establerts el 1870, pel Codi civil i el fet que per aquest es mantinguessin les legislacions forals, va donar lloc a la discussió sobre si les disposicions relatives al Rc eren d'aplicació general a tota Espanya, la qual cosa pot haver incidit negativament en la funció registral d'alguns jutjats municipals i desvirtuar la informació demogràfica continguda en les inscripcions i el còmput d'observacions efectuades en aquells.

La controvèrsia enllaçava amb el Decret de Nova Planta de Felip V. La Nova Planta no va invalidar en el conjunt dels regnes tot el seu dret foral, atès que en alguns, com el de Mallorca, es va abolir el dret polític i administratiu però no el penal, ni el processal, ni el privat. En el cas del regne d'Aragó, on hi hagué dos Decrets de Nova Planta, amb el segon (1710) es restaurà el dret privat que s'havia abolit amb el primer (1707). Tampoc no perdé el dret privat el Principat de Catalunya. Tan sols perdé aquest dret, juntament amb tots els altres drets, el regne de València. En el cas concret del Decret per al nostre Principat, de 16 de gener de 1716, s'estableix la vigència del Dret Foral a Catalunya (núm. 42). De fet, en l'article 42 consta textualment: "*En tot el que no estigui en els capítols precedents d'aquest decret, s'observen les constitucions que abans havia a Catalunya; entenent-se, que són de nou establertes per aquest decret, i que tenen la mateixa força i vigor que l'individual manat per ell.*" Això va significar la prevalença del Dret civil català, doncs en el capítols anteriors no es parlava pas d'aquest (Camps, 2005: 35 i ss). En una Ordre posterior, de febrer de 1768, Carles III comunica a l'Audiència de Catalunya que es governi, a manca de lleis no revocades, per les generals del Regne. En conseqüència, atenent que la legislació catalana no disposa res en matèria de Rc, el reglament i les disposicions subsegüents de l'Estat eren d'aplicació general a tot el territori, per virtut de l'Ordre de Carles III. La qüestió quedarà plenament resolta per la nova Llei de Rc de 8 de juny de 1957, en ser d'aplicació general per a tot l'Estat espanyol.

¹⁷¹ Ley de 8 de junio de 1957 sobre el Registro Civil (BOE, núm. 151 de 10 de juny de 1957, p. 375)

A Espanya, inicialment, les dades del Registre civil no eren fiables, tenien un clar subregistre, però a poc a poc es va anar millorant a partir de la publicació regular del MNP i de la promulgació del Cc l'any 1889. Els greus problemes als que havia de fer front la recollida i organització de la informació es traduïen de forma sistemàtica en un elevat subregistre. La limitada qualitat del Registre civil fins a les primeres dècades del segle XX era coneguda per les pròpies autoritats que, com a prova de les seves mancances, adduïen el major nombre de casos registrats per l'Església en moltes localitats (veure més endavant els títols II.4 i III.3.1).

En el mateix sentit, els propis responsables de l'estadística del MNP deien que

*"No cuenta éste (es refereix al Registre civil) con personal suficiente para que sus mismos empleados formen los cuadros numéricos en que se condensan los hechos registrados, ni por éste procedimiento es posible que la Dirección general encargada de los trabajos estadísticos pueda realizar todas aquellas comprobaciones que se exigen en trabajos de tan extraordinaria extensión. Por otra parte, hasta tanto que entre las costumbres de nuestro pueblo se cuente la de la rigurosa inscripción en el Registro civil, son insuficientes para los estudios estadísticos los datos por esta institución adquiridos, en razón a las numerosas ocultaciones que tienen lugar y que no pueden ocurrir en la inscripción de las defunciones, por no consentirlo las prácticas observadas en los enterramientos"*¹⁷².

I és que en el cas de les defuncions, l'article 75 de la LPRC determina que:

"Ningún cadáver podrá ser enterrado sin que antes se haya hecho el asiento de defunción en el libro correspondiente del registro civil en el distrito único en que haya ocurrido o del que en que se halle el cadáver, sin que el juez del mismo distrito municipal expida licencia de sepultura, sin que hayan transcurrido 24 horas desde la consignada en la certificación facultativa.

*El encargado del cementerio en que se hubiere dado sepultura a un cadáver sin la licencia mencionada, y los que la hubiesen dispuesto o autorizado, incurrirán en una multa de 20 a 100 pesetas [de l'any 1870], que hará efectiva el Juez municipal correspondiente"*¹⁷³.

Pel que fa a les pràctiques registrals d'altres països, a partir de les enquestes realitzades per Nacions Unides el 1950 i en el període 1976-1979 (Nacions Unides, 1955, 1985 i 1992) sobre el sistema d'estadístiques vitals pel mètode de registre seguit en 63 països del món i a partir de la informació que hem obtingut de les pàgines web dels corresponents organismes estadístics oficials, podem observar com, en alguns països, abans d'aprovar l'obligatorietat de la inscripció civil universal, els esdeveniments vitals poden haver estat inscrits amb caràcter voluntari sense incloure tota la població. És el cas d'Anglaterra i Gal·les, a on el 1837 es promulga la "*Births, Marriages and Deaths Registration Act*", que va entrar en vigor l'1 de gener de l'any següent establint la inscripció voluntària dels nascuts vius, de les defuncions i dels

¹⁷² Instituto Geográfico y Estadístico, 1877: 5 ("Prólogo").

¹⁷³ *Ley Provisional de Registro Civil* de 17 de juny de 1870 (*Gaceta de Madrid* núm. 171 del dia 20, pàg. 2)

matrimonis; però no es disposarà d'un registre d'inscripció complet i veraç fins molts anys més tard, després que s'hagi establert l'any 1875 (Llei de 7 d'agost de 1874) el registre civil obligatori i sigui sancionat el seu incompliment ¹⁷⁴ (Greenwood i Edge, 1925: 29). Un cas anàleg és el de Islàndia, a on el registre voluntari establert el 1735 no passa a ser obligatori fins l'any 1785, o el de la Índia abans de 1969¹⁷⁵.

Cal esmentar també aquells països on durant algun temps la inscripció pot haver estat obligatòria només per a una part de la població, com a Nova Zelanda¹⁷⁶, a l'antiga Iugoslàvia abans de 1946, a la Índia fins el 1969, al Brasil¹⁷⁷, i/o bé només afectava a una part del territori, com a la República Sud-africana¹⁷⁸ i a Polònia fins el 1946¹⁷⁹.

Cal advertir també que en algunes zones, abans de la creació dels seus registres civils, s'han produït estadístiques vitals obtingudes en els seus inicis a partir dels registres eclesiàstics, com va succeir a Espanya després de la creació de la *Comisión Estadística General del Reino* l'any 1856 i fins a la creació del Registre Civil el 1870; o a partir d'aquells i dels registres dels permisos d'enterrament, com succeí també a Colòmbia, on després de la promulgació de la llei el 1948, a la pràctica i durant els anys subsegüents fins al 1952, la base de les tabulacions estadístiques de natalitat, defuncions fetals, mortalitat i nupcialitat han estat elaborades a partir d'aquests registres i no dels procediments civils, com també succeí a Bolívia¹⁸⁰.

¹⁷⁴ Greenwood, M. i Granville, P. (1925) *Official Vital Statistics of England and Wales* a League of Nations *Statistical Handbooks Series*, Núm. 3. Ginebra: Organització d'Higiene.

¹⁷⁵ Fins a l'any 1969, a l'Índia no hi ha una llei uniforme de Registre civil per a tot el país. Anteriorment l'única llei aplicable a tot el territori era la Llei d'Inscripció de Naixements, Defuncions i Matrimonis de 1886 que va entrar en vigor el 1888 i prescrivia només la inscripció nacional voluntària; la inscripció només era obligatòria en la majoria dels estats corresponents a les antigues Províncies dels Governadors i generalment per als districtes urbans. Alguns estats han adoptat lleis pròpies com Bengala el 1873; Asam el 1935; Cochín, Haiderabad, Madhya Pradesh, Uttar Pradesh i Madràs el 1899; Misora el 1918, i Coorg el 1932.

¹⁷⁶ El 1848 les autoritats civils nova zelandeses inicien el registre dels naixements, defuncions i matrimonis de la població europea, que es converteix en obligatori l'any 1856; però per a la població maori la inscripció obligatòria dels matrimonis no es produirà fins l'any 1911 i la dels naixements, la de les defuncions fetals (per a tota la població) i la de les defuncions tindrà lloc el 1913.

¹⁷⁷ Al Brasil la inscripció dels naixements no és obligatòria per als aborígens nascuts en territori brasiler que no viuen en una comunitat organitzada.

¹⁷⁸ A la República Sud-africana cada província tenia la seva pròpia legislació d'inscripció que fou aprovada en diferents anys segons la província (Natal fou la pionera el 1868 i l'Estat Lliure d'Orange el 1902) fins a la seva unificació i modificació amb la Llei d'Inscripció de naixements, Matrimonis i Defuncions de 1923 (en vigència des de l'1 de gener de 1924), la qual reserva la inscripció voluntària únicament per als aborígens de les zones rurals, essent obligatòria per a la resta de la població.

¹⁷⁹ A Polònia, a partir de 1946 la inscripció és obligatòria per a tot el país, abans només ho era per a algunes zones des de 1874.

¹⁸⁰ A Bolívia el registre civil de les persones es va crear el 26 de novembre de 1898, ara bé, malgrat estava prevista la seva reglamentació l'any següent, no va ser fins el 15 de desembre de l'any 1939 quan es va iniciar el procés de reglamentació del servei, essent decretada alhora l'obligatorietat d'organitzar oficines del Registre civil a tot el territori nacional i d'inscripció en aquestes dels naixements, matrimonis i defuncions a partir de l'1 de gener de 1940.

Per altra banda, cal tenir present que en alguns estats les lleis de registre i/o codi civil no prescriuen l'obligatorietat legal d'inscripció per a tots els esdeveniments vitals, la qual cosa pot comportar la inexistència d'estadístiques del fet que no s'ha d'inscriure oficialment per mandat imperatiu en el Registre civil, o bé s'ha de procedir a la seva elaboració a partir d'altres fonts. La tònica general és la implantació simultània de l'obligatorietat en la inscripció de tots els esdeveniments vitals, com s'ha esdevingut a Espanya, per bé que destaquen algunes excepcions pel que fa a les defuncions fetals i, en molta menor mesura, al registre dels matrimonis.

En alguns casos la legislació de la inscripció obligatòria de les defuncions fetals és posterior a la dels naixements i de les defuncions com succeeix a Egipte (1839 versus 1912), a Nova Zelanda (1856 i 1913), a Anglaterra i Gal·les (1875 i 1927), a Escòcia (1855 i 1939), a Irlanda del Nord (1864 i 1961) i al Paraguai (1914 i 1946). En altres països, senzillament no existeixen provisions legals per al seu enregistrament en tot el període que ens ocupa, per exemple a Irlanda, al Marroc, a Uganda, a Hondures, a Colòmbia, al Perú, a Turquia, a Jordània i a la República Àrab Síria. Però val a dir que en alguns d'ells s'obtenen estadístiques de mortinatalitat a partir d'altres fonts com són les inscripcions voluntàries que s'efectuen en els propis registres de naixements i de defuncions o a través dels permisos d'enterrament (Colòmbia, Hondures, Perú, Síria i Turquia), ara bé, la inscripció voluntària no permet una estadística completa de l'esdeveniment.

Endemés, la manca d'obligatorietat legal d'inscripció de les defuncions fetals ha implicat la inexistència d'estadístiques al respecte en alguns d'aquests països. És el cas d'Anglaterra i Gal·les fins el 1927 (el 1926 s'aprova l'obligatorietat de la inscripció); d'Escòcia fins el 1939 (el 1938 s'implanta l'obligatorietat d'inscripció); d'Irlanda del Nord abans de l'establiment de la inscripció imperativa dels mortinats el 1961, i d'Irlanda i Jordània en tot el període.

Pel que fa als matrimonis, no existeixen disposicions legals per a la seva inscripció en el registre civil al Marroc, a Uganda, a la Índia, a Egipte o Jordània, entre d'altres. Són inscrits únicament per i en els registres de les autoritats religioses o civils pertinents (les estadístiques es basen aquests registres), sense que sigui el registre civil el que aglutini la inscripció de totes les confessions i població, donat que aquest no estableix la inscripció obligatòria del matrimoni. Endemés, cal afegir que en alguns casos la inscripció no és obligatòria per a una part de la població, així a Sri Lanka (Ceilan) només tenen obligació d'inscriure la seva unió els *Kandyans* des de 1871 i els musulmans des de l'any 1937, ara bé segons Nacions Unides el registre voluntari de la resta de la població arriba al 90% (Nacions Unides, 1955, p. 25).

Altres aspectes generals de la reglamentació jurídica que incideixen de forma essencial sobre les estadístiques vitals són la distribució territorial de les oficines del Rc, la figura del registrador i la del declarant de cadascun dels esdeveniments que aquelles contemplen, les inscripcions fora del termini definit per a la seva inscripció, entre d'altres. La llei civil determina la persona que haurà de registrar la inscripció i la que està obligada a declarar els naixements, les defuncions fetals, els matrimonis i les defuncions davant les autoritats competents: així com els terminis establerts a l'efecte.

I es que, un cop resolta la necessitat que sigui l'Estat l'encarregat d'organitzar el servei del registre de l'estat civil de les persones (veure apartat anterior en aquest capítol), es planteja una altra qüestió: quins funcionaris seran els encarregats del Registre civil?. Per la pròpia naturalesa del Rc, les oficines d'aquest servei hauran d'acomodar-se a les necessitats d'aquest, la qual cosa implica que estiguin ubicades al més a prop possible del lloc d'ocurrència dels actes o fets constitutius o modificatius de l'estat civil de les persones. La proximitat entre el lloc on es produeixen els esdeveniments i aquell en què han de ser inscrits és fonamental per tal que les dificultats que, en cas contrari, tindria la inscripció, no fessin inútil el Registre i, per tant, les estadístiques que se'n deriven. Aquesta qüestió l'han solucionat els legisladors de diferents maneres. Com ja hem vist en l'apartat anterior, donant lloc als diferents sistemes d'organització del Rc implantats en els diferents Estats, o bé ampliant el termini d'inscripció o el mètode d'inscripció en aquelles àrees de difícil accés en pro de la universalitat d'inscripció.

En aquest punt farem un incís per a seguir amb el tema dels aspectes associats al criteri territorial en el Registre civil. Vist el jurídic en paràgrafs anteriors (en referència a Catalunya), vinculat a l'aplicació o no de la llei registral general sobre alguns territoris i associat a la relació existent entre aquesta i els drets forals que puguin tenir aquell; també caldrà considerar l'organització territorial del Registre des dels punts de vista geogràfic i funcional. La unitat legal, malgrat pugui resultar negativa en alguns casos, atorga uniformitat registral en l'interior de les fronteres d'un Estat, la qual cosa permet sistematitzar més fàcilment les observacions i agilitza la seva gestió a efectes estadístics. Ara bé, per tal que les inscripcions cobreixin tot l'univers territorialment i poblacional, cal un bon desplegament sobre l'àrea geogràfica d'implantació del registre civil, perfectament delimitada, que faciliti la accessibilitat dels ciutadans a les seves oficines, afavorint així l'exercici de la declaració dels fets inscripcionables en aquell. Per altra banda, serà necessari l'establiment d'un criteri competencial per a evitar incórrer en omissions o en la duplicitat de registres. Aquests aspectes estan regulats per llei, reglamentàriament i/o en el Codi civils.

En funció del sistema adoptat en cada país pel que fa a la competència jurídica, funcional i geogràfica, i de la bondat de la seva adequació a les especificitats pròpies de cadascun d'ells (orogràfiques, culturals, político-administratives, de transport, etc), en resultarà el grau de veracitat, excel·lència i universalitat del registre. I de retruc, la qualitat i la inclusió de tot i tothom, en els productes estadístics obtinguts a partir de les inscripcions que s'hi efectuen. A Espanya, el criteri seguit des de la llei de 1870 en l'organització del Registre civil ha estat el territorial, mitjançant la seva implementació geogràfica a través de Registres municipals en cada terme municipal (art. 1). L'àmbit de competència en el desplegament de les seves atribucions també ha estat des de l'inici al territori: els naixements i les defuncions s'inscriuran en el Registre municipal o consular del lloc on s'esdevenen. No obstant, avui en dia, *“los nacimientos acaecidos en territorio español, cuando su inscripción se solicite dentro del plazo, podrán inscribirse en el registro Civil Municipal correspondiente al domicilio del progenitor o progenitores legalmente conocidos”*, considerant que el lloc de naixement de l'inscrit és, a tots els efectes legals, el del municipi on s'hagi practicat l'enregistrament (art. únic de la Llei 4/1991)¹⁸¹. Els matrimonis, després d'una primera etapa de verificació en el registre públic corresponent al domicili dels núbils, i, des de la Llei de 8 de juny de 1957, seran anotats en el d'ocurrència (art. 16).

Les incidències i repercussions que el criteri adoptat en la determinació del registre competent per a l'inscripció dels fets vitals pugui tenir en les estadístiques vitals derivades d'aquells, serà tractat a bastament en els capítols corresponents a l'informe estadístic, a la georeferenciació de les dades del MNP i en algun punt dels dedicats a cadascuna de les seves seccions .

La importància del registrador es deu al fet que és *“el funcionario encargado de inscribir los hechos vitales y de preparar los informes estadísticos correspondientes, anotando la información necesaria en cada caso y a quien, como representante de la autoridad pública en lo que respecta a la inscripción de los hechos vitales, le corresponde asegurar el cumplimiento de la ley”* (Nacions Unides, 1953: 24). En relació a la llei registral o al codi civil de cada país, s'establiran el perfil de les persones que hauran de dur a terme el servei del registre de l'estat civil de les persones. Qüestió gens menyspreable perquè d'elles i de la seva l'acció registral en depèn en gran mesura l'eficàcia, el bon funcionament i la certesa i veracitat del registre. Aquest fou un problema real del sistema registral espanyol associat a l'administració de justícia. Fou reiteradament exposat inclús pels organismes estadístics espanyols fins gairebé a mitjan

---

¹⁸¹ Llei 4/1991 de 10 de gener (RCL 1991, 72).

del segle XX, de tal manera que es procedeix a la reforma del personal registral en la *Ley de 8 de junio de 1957 sobre el Registro Civil*:

“se ha estudiado con detenimiento el problema del personal encargado de los Registros municipales, tratando de remediar, en la medida de lo posible, uno de los defectos del sistema anterior, , que entregaba, en los medios rurales, el registro a manos legas, en contraste con la delicadeza y trascendencia de la función. Se ofrece, al efecto, una fórmula que, intensificando la intervención de funcionarios técnicos, sin embargo, se mantiene la conveniente inmediación del Registro con los particulares. Ha prevalecido también la idea de no imponer un único registro a todos los términos municipales, con lo cual se salva el posible obstáculo para la adecuada organización reglamentaria del Registro civil en las grandes poblaciones”¹⁸².

Reconeixent l'enorme importància del registrador dins del sistema d'estadístiques vitals, la Comissió d'Estadística de Nacions Unides ja defineix el 1953 les seves responsabilitats en les regles 207 i 305 dels seus *Principios para un sistema de estadísticas vitales*, regles que seran secundades en la publicació homònima de 1974. En el principi número 305 s'especifica que

“a) La ley que defina las obligaciones del registrador deberá especificar que sus funciones no sólo consisten en llevar los registros oficiales de los hechos vitales, sino también en preparar y transmitir los informes correspondientes con fines estadísticos. b) Sea que el procedimiento especificado consista en transmitir a los servicios de estadística un duplicado del acta original, o un formulario estadístico independiente” (Nacions Unides, 1953: 10).

El registrador és la peça angular del sistema d'estadístiques vitals, ha de complir una doble funció: preparar l'informe estadístic sobre cada esdeveniment vital que prèviament haurà inscrit en el registre civil com a funcionari públic encarregat d'aquesta; el qual remetrà als serveis estadístics per al seu tractament estadístic. Per tant, la veracitat de la informació depèn en gran mesura de ell, ja que és la persona que obté la informació directament del declarant i actua com a primer sedàs de la certesa de les declaracions.

A Espanya, ja abans de la promulgació de la Llei provisional de Registre civil es van definir tot un seguit de mecanismes per a la tramesa de les dades en els diferents formats d'intent d'implantació del Registre civil (veure més endavant el títol II.4.3). I si bé en la Llei provisional de Registre civil 1870 i en el seu reglament no es va incloure explícitament la participació activa de l'Encarregat del Registre en la tramesa de les dades per a la seva explotació estadística, sempre es van dictar disposicions per tal que aquests facilitessin les dades i en la forma que sol·licités el Servei d'estadística nacional. Així, per exemple, a l'article número 5 de la llei que mana procedir al Cens

¹⁸² BOE, núm. 151 de 10 de juny de 1957, p. 378

general de població de 1887 s'explicita que, per a la formació del MNP, la *Dirección general del Instituto Geográfico y Estadístico* (depenent del *Ministerio de Fomento*) utilitzi per a la seva elaboració “*los extractos de las inscripciones que, con la debida puntualidad, suministren los Juzgados municipales, Direcciones de Sanidad marítima y Cónsules de España en el extranjero, quienes al efecto recibirán las órdenes de los Ministerios de que dependan*” (art. 5)¹⁸³, en els mateixos termes es faran crides posteriorment, com en la Reial ordre de 22 de novembre de 1899 i en la de 29 de desembre de 1933¹⁸⁴. Aquestes disposicions quedaran finalment incloses en el mateix text legal del Reglament de 1958 de la Llei de Registre civil de 1957. L'article 20 del mateix indica que “*Los Encargados comunicaran a los órganos oficiales, sin necesidad de petición especial, los datos exigidos por Ley, Decreto o por la Dirección General. Igualmente remitirán al Instituto Nacional de Estadística, a través de sus Delegaciones, los boletines sobre nacimientos, abortos, matrimonios, defunciones u otros hechos inscribibles*”¹⁸⁵.

Però, de fet, les dades sobre les què descansen les estadístiques vitals s'obtenen de la persona que la llei designa per a la notificació en el registre civil de l'esdeveniment vital, d'algunes de les seves característiques i de la informació relativa a la persona afectada pel mateix. El declarant informa sobre totes les dades necessàries per a la inscripció i també aporta totes aquelles que complementàriament puguin ser requerides amb finalitats estrictament estadístiques, per la qual cosa, el declarant ha de ser la persona més adequada per tal que ho pugui fer amb fidelitat i dins del termini que marca la llei. La llei de registre civil i el seu reglament indiquen quina és la persona obligada a efectuar la declaració en primer lloc i les que actuaran subsidiàriament. A Espanya, com en la majoria de països, la responsabilitat es fixa descendint des de les persones que teòricament poden tenir la informació més exacta en ordre de prelació, des dels parents consanguinis en diferent grau fins a aquelles que només tenen coneixement de l'existència certa del succés (per exemple, el propietari de la casa a on s'ha produït). La identitat del declarant pot afectar potencialment a les estadístiques des del punt de vista de la integritat de la inscripció i en quant a l'exactitud probable de les dades inscrites. Així, quan són els progenitors els obligats per llei a donar part del naixement, es pot fer front automàticament al problema que es presenta en relació a la inscripció dels naixements il·legítims. Pel que fa a l'exactitud de les dades, aquesta pot variar, per exemple, en funció de si són els pares els declarants (com en el cas espanyol) o el metge (com a EUA i a Filipines) qui ha de participar per llei en la inscripció legal del

¹⁸³ *Gaceta de Madrid*, núm. 170 de 19 de juny de 1887, p. 727.

¹⁸⁴ *Gaceta de Madrid*, núm. 334 de 30 de novembre de 1899, p. 723-724 i núm 365 de 31 de desembre de 1933, p. 2303.

¹⁸⁵ *Boletín Oficial del Estado*, núm. 296 de 11 de desembre de 1958, p. 10979.

naixement: els pares són qui tenen major coneixement de les qüestions no mèdiques necessàries per a la inscripció i per a les estadístiques vitals, endemés, són les persones més interessades en la correcció de la inscripció; mentre que el metge o el personal sanitari haurà de sol·licitar la informació als progenitors seguint mètodes possiblement poc uniformes i exercint una funció burocràtica afegida que no constituirà la seva preocupació principal i no complirà amb la mateixa cura i exactitud amb que actua en els assumptes estrictament mèdics.

Però altre assumpte és el de la declaració de la causa de la i, per exemple. En aquest cas, com es recomana internacionalment, *“En cuanto sea posible, la certificación médica de la causa de defunción deberá hacerla el médico que haya atendido al paciente”* ja que *“el médico que certifica en ejercicio profesional está en mejor posición que cualquier otra persona para decidir que causa patológica condujo a la muerte”* (recomanació 209 de NU, 1953: 8, recollida en la recomanació 51 de NU, 1974: 63). A diferència de la declaració del fet mateix de la mort, la de la causa de la defunció no és universalment requerida a efectes del registre, per bé que en la majoria de països és un epígraf estadístic. A Espanya, la certificació mèdica de la defunció amb indicació de la causa que l’ha provocat ha estat un requisit d’obligada complementació per a l’enterrament dels cadàvers. Ja hem indicat algunes de les disposicions que ho regulaven durant el nou-cents fins a la Llei provisional de Registre civil de 1870 que ho determina de forma contundent en el seu article 75¹⁸⁶ (article que ja ha estat transcrit amb anterioritat). En línies generals, la responsabilitat de la declaració de l’esdeveniment de la mort és responsabilitat del profà en matèria mèdica, però la causa de defunció incumbeix al metge de capçalera, al que ha assistit al finat, al metge forense o aquell que, per defecte, determini la llei. Com veurem en l’apartat sobre la classificació i tabulació de les causes de defunció, l’existència d’un certificat mèdic de defunció expedit pel facultatiu que assisteix al difunt és bàsic per a l’obtenció d’estadístiques de defuncions per causes fiables i exactes.

Per altra banda, assignar en primer terme als pares l’obligatorietat de notificació de l’esdeveniment, si bé ha permès obtenir un registre més complet i exacte en la majoria dels països que la prescriuen, com ha succeït al Canadà, a Noruega, al Regne Unit, a Suècia i a Suïssa; no és necessàriament un element decisiu com reflecteix l’anàlisi que fa al respecte Nacions Unides el 1955. A través de l’enquesta que realitza amb data de referència a 1 de gener de 1950, conclou que les declaracions dels progenitors poden donar lloc també a inscripcions incompletes, com s’ha constatat a Myanmar, Grècia, el Líban o a Turquia. Pel que fa a Espanya, en aquest sentit,

---

¹⁸⁶ Ley Provisional de Registro Civil de 17 de juny de 1870 (*Gaceta de Madrid*, núm. 171 de 20 de juny de 1870, p. 2)

l'*Instituto Geográfico* estimava en la introducció al moviment de la població de 1905 que l'omissió dels naixements en el Registre civil espanyol assolia prop d'un 6% del total de naixements.

Per a poder exigir el compliment de l'obligació de registrar els esdeveniments vitals, és necessari que existeixi un límit dins del qual el declarant hagi de formular la seva declaració al registrador d'acord amb la llei. El termini d'inscripció està definit legalment en molts països i té certes repercussions en el sistema estadístic. La seva incidència es centrarà bàsicament, per una banda, en les probabilitats de produir estadístiques d'actualitat sobre nascuts vius, defuncions, matrimonis i divorcis; per altra banda, es centrarà en la possibilitat d'obtenir informacions exactes i fidedignes dels declarants, que augmentarà com menor sigui el període assignat per a la inscripció. El valor de la informació registrada immediatament després de l'ocurrència del fet registral sempre serà major que l'obtinguda per reconstitució de memòria, la qual disminueix amb el decurs del temps. Aquest ha estat un dels arguments adduïts per l'Oficina d'Estadística de les Nacions Unides a l'hora de recomanar l'establiment d'un sistema de registre per a la captació de dades sobre els fets vitals, enfront del recurs al sistema d'enquestes retrospectives. Per la mateixa raó, Nacions Unides també defensarà l'adopció de terminis temporals curts per a practicar el registre oficial, desestimant els períodes prolongats que afavoreixen el seu incompliment o, si més no, afavoreixen un registre incomplet i inexacte (NU, 1953, 1955, 1974, 1985 i 1992).

A nivell internacional, els terminis establerts per a la declaració dels nascuts vius és molt divers, pot variar entre un mínim de 24 hores (algunes zones densament poblades dels EUA) a un any (Cuba), per bé que aquestes categories són extremes i la majoria de països donen un marge inferior als 15 dies (Espanya, Egipte, Hondures, Argentina, Bolívia, Colòmbia, Perú, Jordània, Àustria, Bèlgica, Txecoslovàquia, França, Grècia, Itàlia, Alemanya, Països Baixos, Polònia Iugoslàvia i Suïssa); seguits pels que atorguen un interval entre dues setmanes i 1 més (Haití, República Dominicana, Veneçuela, Filipines, Turquia, Noruega, Portugal, Escòcia) i aquells que prescriuen un termini d'1 a 2 mesos (Xile, Finlàndia, Irlanda, Anglaterra i Gal·les, Irlanda del Nord i Suècia).

Pel que fa a les defuncions, els terminis establerts per a la verificació de la seva inscripció són extremadament breus en gairebé tots els països: immediatament o dintre les primeres 24 hores després de la mort, com a Espanya, amb un màxim de 5 dies en molt pocs països. El motiu principal està relacionat amb el fet que la inscripció de la defunció generalment és un requisit previ, imprescindible i ineludible per a l'inhumació del cadàver. La immediatesa registral també és una circumstància generalitzada en el

cas dels matrimonis per raó del seu caràcter eminentment contractual, que comporta la seva celebració davant un oficial del registre civil i l'aixecament de l'acta d'inscripció en el mateix moment de la cerimònia. El període establert no supera el més, essent la pràctica, amb diferència, més estesa la inscripció en el moment de la cerimònia (Espanya, Egipte, Hondures, República Dominicana, Xile, Perú, Veneçuela, Jordània, Àustria, Dinamarca, França, Noruega, Països Baixos, Polònia, Anglaterra i Gal·les, Alemanya, Suïssa i Iugoslàvia)

Taula 1. Declarants i terminis d'inscripció en el Registre civil segons les lleis de Registre civil 1870 i 1957 i els respectius reglaments

ESDEVENIMENT	DECLARANTS (per ordre de prelación)	TERMINIS
Naixements (Nascuts vius sobrevivents a les primeres 24 hores de vida)	Pare / mare / parents pròxims / facultatiu o partera assistent al part o qualsevol persona present / cap de l'establiment públic o cap de família del lloc on es produeixi / persona que recull al nen abandonat (des de 1870) El metge, llevadora o ajudant tècnic sanitari que assisteixi al part està obligat a donar part del mateix a l'Encarregat del Registre Civil (incorporat el 1957)	1870 a 1958: en el termini de 3 dies a comptar des de les 12 de la nit del dia del part Des de 1857: entre les 24 hores i els 8 dies següents al part
Defuncions fetals (criatures abortives de més de 180 dies de vida fetal)	Pare / mare / parents pròxims / facultatiu o partera assistent al part o qualsevol persona present / cap de l'establiment públic o cap de família del lloc on es produeixi / persona que recull al nen abandonat (1870 i 1957) El metge, llevadora o ajudant tècnic sanitari que assisteixi al part està obligat a donar part del mateix a l'Encarregat del Registre Civil (1957)	Els mateixos que per als naixements
Matrimonis (civil i catòlic)	Els contraents	Immediatament després de la celebració (1870 i 1957) En els 5 dies següents o bé en qualsevol moment (des de 1957)
Defuncions (morts esdevingudes després de les primeres 24 hores de vida)	Parents / habitants de la mateixa casa / veïns 7 cap de l'establiment públic on s'hagi produït / qui trobi un cadàver inseputa Per a l'inscripció és requisit imprescindible el certificat mèdic de defunció expedit per un facultatiu.	En les primeres 24 hores després de la mort

Font: Elaboració pròpia a partir de les lleis de Registre civil de 1870 i 1957 i dels respectius reglaments de 1870 i 1958, respectivament.

Ara bé, a la pràctica, en cap país es respecta el termini legal en forma absoluta. Les inscripcions poden ser verificades alguns dies o setmanes després d'haver estat exhaurit el període reglamentari normal. En alguns casos, la inscripció fora de termini pot sobrepassar-lo en anys, fins que alguna necessitat personal o conjuntural obliga a efectuar la inscripció. Aquesta ha estat tradicionalment la causa més habitual del registre tardà de nascuts vius, juntament amb l'apatia, la desídia i la ignorància dels obligats a declarar l'esdeveniment. En canvi, els usos que pot tenir la partida de defunció, com ara l'obtenció del permís d'inhumació o la disposició dels seus béns en herència, són tan importants que afavoreixen la seva inscripció immediata. Ara bé, no succeeix el mateix quan es tracta de defuncions fetals, el registre de les quals no acostuma a oferir cap incentiu.

La freqüència i la intensitat de les inscripcions efectuades amb posterioritat al període màxim legalment admès, dependran, en gran mesura, de l'acoblament i de l'adequació del sistema registral legalment establert als factors que intervenen en el país. Els quals hauran de ser considerats en la determinació dels terminis permesos per la llei per a efectuar i potenciar la inscripció. Els aspectes més influents variaran en funció de cada zona, no obstant, cal destacar: la topografia; el clima; la xarxa de transports; els mitjans de comunicació; els costums, la tradició i la cultura, així com la història política, econòmica i social, entre d'altres qüestions. Si la duració no s'ajusta a l'especificitat de la zona, els períodes establerts poden desincentivar la inscripció; especialment si la reglamentació del registre civil sanciona econòmicament o penalment el registre fora de termini, o si s'ha recórrer a procediments judicials especials o costosos per a procedir a practicar-lo.

Un cop més, la legislació sobre el Registre civil afectarà les estadístiques vitals obtingudes a partir d'aquella institució pública. L'efecte que les omissions d'inscripcions o les efectuades fora de termini poden tenir sobre la qualitat de les estadístiques de naixements, matrimonis i defuncions afectarà sobretot a la cobertura i a la veracitat d'aquestes com anirem veient exemplificat en el cas espanyol.

El grau de cobertura de la font estarà condicionat per la magnitud a què poden ascendir els registres no practicats i als efectuats en anys naturals diferents al d'ocurrència del fenomen. Les inscripcions formalitzades després del període legalment establert a l'efecte en les lleis o codis civil de cada país, hauran estat omeses en la matrícula corresponent a l'any, mes o trimestre en que es van produir realment els fets i, per tant, no constaran tampoc en les estadístiques vitals corresponents a aquell període, sinó que vindran a engrossir les d'anys posteriors. És a dir, quan en les tabulacions es procedeix a la classificació dels esdeveniments vitals en funció del moment en què van

tenir lloc, les estadístiques poden pecar de subregistre en el moviment de casos ocorreguts realment en el període de referència per raó de les inscripcions fora de termini, o bé simplement pel fet de no haver estat declarades en el Registre civil. Això voldrà dir que, si es produeix posteriorment un enregistrament massiu i concentrat (en un any o en un període breu) dels esdeveniments que en el seu moment no van ser matriculats, aquelles poden estar sobreestimades en els anys en què s'hagin produït les inscripcions fora de termini. Com veurem més endavant, tot i que en el MNP les observacions són tabulades per data d'ocurrència dels esdeveniments (fins a l'any 1974), aquell pot haver estat el cas dels matrimonis canònics que, celebrats durant els períodes de vigència del matrimoni civil obligatori, van ser registrats anys més tard, un cop van haver estat altre cop reconeguts legalment.

Endemés, si les anotacions que es realitzen més enllà del límit fixat per llei són nombroses o es concentren en un moment determinat, ja sigui per algun fet extraordinari, conjuntural o per qualsevol altre motiu que propiciï la seva verificació en el registre públic, aquestes poden fer fluctuar les taxes calculades a partir de les observacions classificades en les estadístiques vitals per lloc d'inscripció.

La possibilitat d'interpretar erròniament les estadístiques tabulades segons la data d'inscripció augmenta en el cas de l'anàlisi de l'estacionalitat dels fenòmens demogràfics que fan ús de les dades agregades mensualment o trimestral. En el cas de les estadístiques de nupcialitat, el retard en la inscripció esdevé important si el seu registre constitueixi un acte diferent i separat de la celebració. Aquest seria el cas espanyol dels períodes subsegüents a les etapes de matrimoni civil obligatori. En aquestes es restituïren els efectes civils, amb caràcter retroactiu, als matrimonis celebrats únicament en forma canònica en la etapa precedent. Lògicament, les unions es consignaran en el Registre civil anys més tard de la seva celebració eclesiàstica.

En definitiva, quan les classificacions estadístiques s'efectuïn per data d'inscripció i no per data d'ocurrència de l'esdeveniment, el còmput del moviment natural de la població no reflectirà el nombre real dels que han tingut lloc en l'any natural de referència, a no ser que la data d'inscripció no difereixi de forma considerable de la data d'ocurrència. Endemés, sigui quin sigui el criteri de classificació, la inscripció tardana afavorirà l'oblit o la incorporació de dades inexactes, inclús fraudulentas, en les partides del registre civil, les quals seran arrossegades en la publicació estadística del moviment natural de la població que se'n deriva.

Com s'ha anat mostrant, alguns dels errors presentats per les dades publicades en el MNP seran conseqüència directa del sistema establert legalment per a la recollida de

la informació en el propi Registre civil, entre les que també cal destacar les associades a l'anul·lació d'actes d'inscripció en el Rc, sobretot en quant al tema de la correcta supressió del còmput de les mateixes als efectes estadístics i de les efectuades fora de termini, ja que una subestimació d'aquestes inscripcions pot comportar unes falses conclusions de l'anàlisi que es faci de les xifres o sobre l'estudi de la exhaustivitat de la cobertura de la font.

Finalment, la legislació civil i registral també repercutirà directament en les estadístiques vitals a través de la determinació dels esdeveniments demogràfics inscribibles en el Registre civil, de la delimitació conceptual dels mateixos i de les circumstàncies que s'hauran de recollir sobre els mateixos en l'acta d'inscripció, així com la manera i els termes en que es consignarà. Aquestes circumstàncies condicionaran l'explotació estadística que es faci de les dades i les pròpies estadístiques derivades del registre civil quan les variables registrades, els conceptes, les categories establertes legalment i els criteris espacials i temporals definits per a la pràctica registral no coincideixin amb els usos demogràfics. Aquest és, per exemple, el cas de Bèlgica, el de França fins al tombar del nou segle i el d'Espanya fins a l'any 1974, a on el sistema d'estadístiques vitals s'ha cenyit estrictament a la informació recollida en el Registre civil segons els termes emprats, els criteris i el procediment registral seguit i segons la normativa que el regula el registre i la inscripció de l'estat de les persones i els canvis en la seva situació.

Com anirem veient en el decurs d'aquest treball, els canvis esdevinguts al llarg del temps en la regulació legal del registre públic d'aquells fenòmens i de les circumstàncies que els hi són associades, així com la diversitat normativa existent en el sistema d'estadístiques vitals arreu del món, dificultarà la comparativa nacional i internacional de les estadístiques obtingudes pel mètode de registre, tant sincrònica com diacrònicament.

Per avançar un exemple, direm que les estadístiques espanyoles produïdes abans de 1975 sobre naixements i defuncions no inclouran els nascuts vius i morts abans de les primeres 24 hores de vida extrauterina. Aquests eren, i continuen sent considerats legalment com a criatures abortives. Ara bé, a efectes estadístics, aquesta accepció jurídica ha estat substituïda per la medicobiològica del terme des del darrer quart del segle XIX. En el sistema d'estadístiques vitals anglès, els nascuts vius sempre han estat definits, estadística i legalment, com els productes de les concepcions que, al marge del període de gestació, mostrin qualsevol signe inequívoc de vida, un cop hagin estat totalment despresos del cos de la mare (els signes poden ser batecs del cor, respiració, moviment d'algun múscul sotmès a l'acció de la voluntat, etc). Per tant, les

estadístiques espanyoles anteriors a 1975 no seran comparables ni amb a les publicades des d'aleshores ni amb les angleses si no s'introdueixen alguns ajustaments en les dades. Ara i aquí no ens esplaiarem més sobre aquest tema, el qual serà tractat en profunditat, i per a cadascun dels esdeveniments vitals, en capítols subsegüents. Així mateix, totes les circumstàncies a què s'ha fet esment sobre les implicacions de les disposicions del Codi i del Registre civils en el sistema d'estadístiques vital, seran exemplificades en el decurs d'aquest treball

II.3 PUBLICACIONS, ESTRUCTURA I CONTINGUT DEL MNP

II.3.1 DE 1858 A 1899

Les publicacions del XIX no aconseguen una exhaustiva cobertura temporal del període 1858-1900, per bé que es poden obtenir les dades relatives als anys sense publicació a partir d'altres fonts, com ara la *Reseña Geográfica y Estadística de España* per al període 1878-1884 (publicada per l' *Instituto Geográfico y Estadístico* el 1888) o *Anuario Estadístico de España* (1888); la *Gaceta de Madrid* (antecedent de l'actual *Boletín Oficial del Estado*, d'ara en endavant *BOE*)¹⁸⁷ per als anys de 1878 a 1888, i per al període 1893-99 a l' *Anuario Estadístico de España* (1888) i a les introduccions de la sèrie del MNP dels anys 1900, 1901 i 1905. En aquestes publicacions podem trobar dades generals a escala estatal, provincial i per capitals de província de les sèries vitals de 1878 a 1888 dels naixements, matrimonis i defuncions, i de les esdevingudes a les províncies espanyoles i per al total de l'Estat esdevingudes de 1893 a 1899¹⁸⁸. En les taules sobre les variables i els creuaments presents en les seccions del MNP s'indica,

¹⁸⁷ L'actual denominació de la publicació oficial de l'Estat, el *Boletín Oficial del Estado (BOE)*, ha estat editada en el decurs del temps sota altres títols com ara *Gaceta de Madrid*, *Gazeta Española*, *Gaceta de Madrid: Diario Oficial de la República*, *Gaceta de la República*, etc. La cronologia de les diferents denominacions del diari oficial per a cada període és la indicada en la taula que segueix:

Denominació	Període
Gazetas amb nombrosos canvis de títols	1661-1697
Gaceta de Madrid (no es tenen en compte les variacions entre la C i la Z d'aquests títols)	1697-31/03/1934
Gazeta Ministerial de Sevilla	01/06/1808-10/01/1809
Gaceta del Gobierno	06/01/1809-29/08/1809 01/07/1820-11/03/1821
Gazeta de la Regencia de España e Indias	13/03/1810-25/01/1812
Gazeta de la Regencia de las Españas	28/01/1812-10/05/1814
Gazeta de Madrid baxo el Gobierno la Regencia de las Españas	17/08/1812-30/12/1813
Gazeta Española	11/04/1823-3/10/1823
Gaceta de Madrid: Diario Oficial de la República	01/04/1934-08/11/1936
Boletín Oficial de la Junta de Defensa Nacional de España	25/07/1936-02/10/1936
Gaceta de la República: Diario Oficial	10/11/1936-28/03/1939
Boletín Oficial del Estado (BOE)	02/10/1936-27/02/1961 24/07/1986-actualitat
Boletín Oficial del Estado: Gaceta de Madrid	28/02/1961-23/07/1986

Font: Ministerio de la Presidencia, Agencia Estatal Boletín Oficial del Estado, Colección histórica (Gaceta) a http://www.boe.es/aeboe/consultas/bases_datos/gazeta/ayuda.php

¹⁸⁸ Pel que fa a aquestes publicacions, cal advertir que les dades publicades a la "Introducción" del *Movimiento natural de la población de España. Año 1905* per als anys de 1878 a 1899 no coincideixen ni amb les publicades a les introduccions dels MNP de 1900 i de 1901, ni amb les de l' *Anuario Estadístico de Espanya* (1888), ni amb les xifres contingudes a les estadístiques relatives als períodes pels quals existeix publicació, a saber, 1858-1870 i 1886-1892. La raó de la divergència en les dades és la font de on s'obté la informació del MNP de 1905. Per al període 1878-1899 les dades s'extreuen de la publicació francesa citada en la forma que apareix al MNP: *République française.-Ministère du Travail.-Statistique générale de la France.-Statistique internationale du Mouvement de la population d'après les Registres d'Etat civil.-Résumé rétrospectif depuis l'origine des Statistiques de l'Etat civil jusqu'en 1905*. (Dirección General del Instituto Geográfico y Estadístico, 1910, "Introducción", p. X).

per esdeveniment vital i per escala territorial de referència, la informació obtinguda de cadascuna d'aquelles fonts (taules 11, 17 a 21, 24 a 28 i 32 a 36).

Un cop en vigor les noves lleis de Registre i Matrimoni civils i el corresponent reglament per a la seva aplicació, es continuaran recopilant dades sobre els esdeveniments vitals per excel·lència a partir del nou registre civil dels mateixos. No obstant, durant l'època d'implantació del Rc, les inscripcions varen ser molt deficientes i les dades recollides incompletes, per la qual cosa no va ser possible la publicació del MNP per a moltes anualitats d'aquest període (Berrio, 1985: 46-47). I si bé fou certament així, com es mostrarà més endavant en el títol reservat als informes estadístics (veure l'apartat II.4), a aquesta circumstància cal afegir-hi la materialització d'alguns dels riscos associats al Sistema d'estadístiques vitals basat en el mètode del registre, els quals expliquen, en gran mesura, els buits en la sèrie del MNP: l'autonomia i la independència total de les institucions sobre les que aquell model es fonamenta, l'estadística i la registral. Les peticions de l'organisme estadístic seran desateses fins gairebé mitjan segle XX, de la qual cosa se'n ressentirà el sistema establert per a la recollida de les dades i la qualitat de les mateixes. La manca d'ascendència de l'autoritat estadística (llegeixis 'del Ministeri que la incorpora') sobre la registral en matèria d'estadística nacional i la manca de voluntat de cooperació entre ambdós Serveis comportarà la desídia en la tramitació de les dades de l'oficina del Rc a l'estadística provincial i la inadequació de la informació facilitada, de tal manera que, en moltes ocasions, serà inviable la publicació de les notícies obtingudes sobre el moviment natural.

Existeixen dos buits en les sèries del moviment natural de la població espanyola del vuit-cents: el del període 1871-1877 i el de l'any 1885. L'omissió en la sèrie pels anys 1871 a 1877, just en ple inici de la implantació del Registre civil, s'explica, endemés de per les inconsistències del sistema apuntades anteriorment, per la insuficiència burocràtica i la manca de costum de la població a inscriure's a través dels nous tràmits administratius, totalment desvinculats i presentats en oberta oposició a l'existent fins aleshores: l'eclesiàstic. I si bé el Registre civil recollia informació als efectes registrals i estadístics de forma generalitzada des 1871, el seu deficient funcionament va contribuir enormement a impedir la publicació de les dades en la pròpia estadística del MNP fins a l'any 1886. Pel buit de 1885, si bé el Rc portava ja més de 10 anys en funcionament i les dades dels anys immediatament posteriors a aquella data seran publicades, ara per ara hom no pot oferir altres explicacions que les indicades.

Entre les possibles explicacions que podrien haver contribuït molt específicament i especial a la inexistència de dades tabulades per a 1985, no s'ha d'oblidar els estralls produïts aquell any pel còlera morbo. Al respecte, cal afegir també, sobretot per al buit del període anterior, el de 1871 a 1877, el fet que la guerra civil va impedir a molts registres facilitar-ne la informació per manca o dificultats de funcionament. Així mateix ho expresen els responsables de pròpia l'estadística d'aleshores (veure apartat II.4.3: Les taules estadístiques resum...) i alguns investigadors actuals com Nogueras i Pombo (1993: 17) o Sánchez Aguilera (1996: 154), Coll i Fortea (1995: 49-53), entre altres. Ara bé, si fins a dia d'avui no s'han localitzat dades elaborades per als anys compresos entre 1871 i 1877, com s'ha avançat en el paràgraf que obre aquest apartat, en el buidatge sistemàtic del *BOE* i de la seva antecessora, la *Gazeta ...*¹⁸⁷, efectuat en el decurs d'aquesta investigació, s'han trobat publicats a la *Gaceta de Madrid* de l'any 1891 estats numèrics per províncies i capitals dels naixements, matrimonis i defuncions anuals de 1878 a 1886, inclòs l'any 1885. Aquests quadres numèrics foren realitzats per la *Dirección General del Instituto Geográfico y Estadístico* a partir dels resums que els Jutges municipals feien dels seients del Rc i enviaven a les *Secciones de Estadística Provinciales* per a la confecció del MNP¹⁸⁹.

La primera recopilació global del moviment natural es va publicar l'any 1863 per la *Junta General de Estadística del Reino* sota el títol *Memoria sobre el movimiento de la población de España en los años 1858, 1859 y 1861*. Contenia, en un únic volum, les dades del període 1858-1861 procedents dels registres parroquials, incloent també resultats de 1862 i un resum del quinquenni 1858-1862. En aquesta es consignaren dades per províncies i capitals sobre el nombre de baptismes, nascuts morts, defuncions (les de 1861 per estat civil) i matrimonis, i la seva relació amb el nombre d'habitants, presentats en estats, quadres geogràfics i cartes. Aquest treball inclou una recopilació de les disposicions dictades de 1813 a 1862 per tal de fixar el moviment natural de la població. Són importants l'anàlisi demogràfica i les consideracions exposades en el pròleg fetes pels propis responsables de l'estadística sobre la fiabilitat de les dades.

El 1873 es crea l'*Instituto Geográfico y Estadístico* que elabora les estadístiques de la segona memòria, el *Movimiento de la población de España en el decenio de 1861 a 1870*, publicada el 1877. Contenia dades procedents dels Registres parroquials (agregades per funcionaris civils coordinats per l'*Instituto*), en un únic volum, sobre els matrimonis per estat civil, edat, rang de matrimoni i mesos; les defuncions per sexe,

---

¹⁸⁹ Les referències són *Gaceta de Madrid*, 1891, núm. 118, p. 340 (naixements per capitals); núm. 119, p. 350 (naixements per províncies); núm. 120, p. 362 (matrimonis per capitals); núm. 121, p. 378 (matrimonis per províncies); núm. 122, p. 395 (defuncions per capitals), i núm. 123, p. 403 (defuncions per províncies). Aquesta publicació és accessible a la Base de Dades de la web del *Ministerio de la Presidencia* en l'apartat de "Gazeta" relativa a la col·lecció històrica del *BOE* de 1661 a 1967 (<http://www.boe.es/g/es/iberlex/>)

edat, estat civil, causes amb distinció del sexe i mesos; els infantaments per la multiplicitat del part; els batejats per sexe, legitimitat i mesos, i els nascuts morts i els finats sense batejar. Ara bé, algunes de les classificacions només es presenten per a alguns anys i/o escala territorial. Es recull el creixement de la població per raó de les diferències entre els naixements, matrimonis i defuncions; la mortalitat amb taules de vida mitja i la vida probable i la comparació del moviment natural d'Espanya respecte d'altres països europeus. Es tornen a publicar les dades dels anys 1861 i 1862 per tal d'abraçar un decenni en la publicació i comptar en l'inici de la sèrie amb el Cens de 1860. L'*Instituto* adverteix que es prescindeix en el moviment de la població de la migració interior i exterior perquè l'Administració encara no disposa dels procediments que permeten l'obtenció de dades exactes al respecte. L'agregació territorial de les dades eren les províncies i capitals. En la introducció es fa una anàlisi de les xifres; es calculen els coeficients de mortalitat i es presenta la taula de supervivència de la població espanyola, a més, es publiquen taules de vida.

El 1895 la *Dirección General del Instituto Geográfico y Estadístico* publica una tercera memòria titulada *Movimiento de la población de España. Septenio de 1886-92*, en la qual s'alerta que les xifres estan sotmeses a comprovació, fent-se una anàlisi crítica de les dades sobre naixements, matrimonis i defuncions i presentant taules de mortalitat, de supervivència, de vida probable i de vida mitja dels habitants pels anys 1878 a 1882, amb gràfics demostratius de les dades en que es fonamenten les taules esmentades. És la publicació del vuit-cents que presenta menys informació, però en canvi és l'única que presenta dades agregades per províncies, capitals, partits judicials i municipis majors de 5000 habitants, cosa que no tornarà a passar fins a la darrera dècada del segle XX. Es recull únicament el total de naixements, matrimonis i defuncions registrats civilment, es prescindeix de les dades del clergat, i sense cap altre variable de classificació.

II.3.2 DE 1900 A 1974

A començaments del segle XX es registra un canvi en les estadístiques oficials. A partir de la publicació del MNP de 1900 les publicacions apareixen amb una regularitat anual (referides a un sol any, o diversos a la vegada en la mateixa publicació), com reflecteix el propi títol de la publicació durant els tres primers anys de la centúria: *Movimiento anual de la población de España. Año de...* . A partir de la publicació de 1902 la denominació serà *Movimiento natural de la población de España. Año ...*, descartant-se definitivament l'objectiu inicial de registrar en aquesta mateixa font el moviment migratori que, com ja hem comentat anteriorment, no es va dur a terme, en els primers anys, per la manca de disponibilitat de les dades i, posteriorment, per la

publicació d'estadístiques específiques del fenomen migratori (veure títols I.1.1 i I.2.2). Es retallen també les extenses explicacions prèvies de les memòries anteriors. Només contenen en la introducció de la publicació, i amb un contingut cada cop més breu, un estudi de les dades presentades o per períodes i en comparació altres països, els MNP corresponents als anys 1900, 1901, 1902, 1905, 1910, 1915, 1920, 1921-1923, 1924-1926, 1951-1953 i 1975

En línies generals, pel que fa a les estadístiques publicades entre els anys 1900 i 1974, en molts aspectes el contingut i l'abast de la publicació són més amplis en els primers anys i més reduïts en els següents; però en algunes estadístiques es produeix un increment important (classificació dels naixements per edat de la mare el 1922, classificació dels avortaments per viabilitat i sexe el 1932, entre d'altres), com es detallarà en el segon bloc d'aquesta recerca.

Les Estadístiques del Moviment Natural de la Població de 1900 a 1917 seran publicades, en un únic volum per a cada any, per la *Dirección General del Instituto Geográfico y Estadístico* (depenent del *Ministerio de Instrucción Pública y Bellas Artes*). La de 1918 per la *Dirección General de Estadística* (*Ministerio de Trabajo, Comercio e Industria*). La *Jefatura Superior de Estadística* (*Ministerio de Trabajo, Comercio e Industria* i posteriorment *Ministerio de Trabajo y Previsión*) farà tres publicacions, les relatives als anys 1919-1920, 1921-1923 i 1924-1926. La *Dirección General del Instituto Geográfico, Catastral y de Estadística* (*Presidencia del Consejo de Ministros*) publica les estadístiques del període 1927-1929 (en un únic volum) i les de 1930. Les xifres relatives als anys 1931 i 1932 seran publicades per la *Subsecretaria de Trabajo y Acción Social* (*Ministerio de Trabajo, Justicia y Sanidad* i després *Ministerio de Trabajo, Sanidad y Previsión*). La *Dirección General de Estadística* (*Ministerio de Trabajo*) publica en un volum per a cada any les dades de 1933 a 1943. A partir de la publicació de les estadístiques del MNP relatives a l'any 1944 serà l'*Instituto Nacional de Estadística* (depenent de la *Presidencia del Gobierno*) l'organisme encarregat de la seva elaboració i publicació. Les publica en volums individuals per a cada any excepte els volums relatius als períodes 1951-1953, 1954-1956, 1957-1959 i 1963-1964.

La publicació corresponent als resultats de l'any 1900 fixarà un format de presentació i definició de les dades i conceptes que només s'alterarà marginalment fins a l'any 1975. Pel que fa a l'estructura i contingut d'aquestes publicacions, els MNP de 1900 i 1902 presenten la informació en dos volums. En el primer es recullen els naixements, matrimonis i defuncions per províncies, capitals i ajuntaments majors de 10.000 habitants. Al segon volum es classifiquen les defuncions per edats i per causes

de mortalitat a escala provincial, per capitals i total nacional. Aquesta mateixa dissecció en dos toms es repeteix únicament en la publicació relativa al període 1951-1953.

Les publicacions posteriors segueixen aquest mateix esquema, però en un únic volum en el qual es relacionen per ordre: primer les classificacions dels naixements; després dels matrimonis; a continuació les defuncions en general, i, finalment, les classificacions especials de les defuncions (per edat, causes de mort i professió). En alguns MNP, els tres primers apartats són indexats com una '*Primera Parte*' i les classificacions especials de les defuncions com '*Segunda Parte*', però es tracta simplement d'un recurs d'estructuració de l'índex. L'agregació territorial de les dades són el total nacional, les províncies, capitals i ajuntaments majors de 10.000 habitants de 1900 a 1917 i per grans municipis (no capitals) majors de 20.000 habitants de 1941 a 1974.

II.3.3 DE 1975 EN ENDAVANT

A partir de l'any 1975, l'INE ofereix la possibilitat de descarregar, via telemàtica, els fitxers de microdades amb els registres individuals de diverses fonts sociodemogràfiques, entre elles el MNP. Aquests fitxers arrossegueu les restriccions que imposa l'aplicació de la normativa legal sobre la protecció del dret a la intimitat i les regulacions del secret estadístic; les quals coses han implicat limitacions als usuaris de les dades, com ara les derivades del fet que, en vistes a la salvaguarda d'aquelles prescripcions legals, l'INE suprimís en els registres individual del MNP l'identificador municipal en els municipis de menys de 10.000, mantenint el codi provincial, així com el dia de naixement i de defunció, entre d'altres escapçaments de les dades.

Pel que fa a la informació publicada en suport paper, de 1975 fins al 1980, aquesta és es presentada en tres toms. Els dos primers fan referència a les classificacions dels fenòmens demogràfics, i el tercer està dedicat únicament a les classificacions especials de les defuncions (defuncions per causes) i de les morts fetals tardanes. El primer tom consta de dues parts, la primera és la relativa a la informació nacional i la segona a l'agregació de la mateixa per províncies, capitals i municipis majors de 20.000 habitants. El segon tom inclou les classificacions per sexe i edat per províncies, capitals i municipis majors de 100.000 habitants; incorpora també els naixements, morts fetals tardanes, matrimonis, defuncions i creixement vegetatiu a nivell municipal per a cada província. El tercer tom inclou tres annexos sobre la població nacional, les sèries històriques, butlletins estadístics i la llista reduïda de causes de mort.

De 1980 a 1986, com a conseqüència de la creació de les comunitats autònomes, es modificarà l'estructura de la publicació en tres toms. El primer roman igual; el segon recull la informació sobre naixements, matrimonis i defuncions per comunitats autònomes, províncies i municipis de més de 100.000 habitants, i dos annexos amb el resum dels fenòmens demogràfics per municipis i defuncions per causa, sexe i edat a escala autonòmica i provincial. El tercer tom recull les causes de mort pel total nacional i pels municipis majors de 500.000 habitants.

A partir de 1987, les publicacions constaran de dos toms del *Movimiento Natural de la Población* i de dos més sobre les *Defunciones según Causas de Muerte* (es correspon amb el tercer tom de les anteriors publicacions) amb entitat pròpia “*ya que constituye en si misma una información esencialmente sanitaria y proporciona la base de múltiples indicadores de salud*” (INE, 1987). L'estructura serà la que segueix:

MNP:

- Tom I: resultats a nivell nacional i la seva distribució provincial
- Tom II: resultats per Comunitats Autònomes.

Defuncions segons causes de mort:

- Tom I: nivell nacional i la seva distribució provincial
- Tom II: resultats per sexe i edat a nivell provincial

II.4 ELS INFORMES ESTADÍSTICS I EL SISTEMA D'ESTADÍSTIQUES VITALS

Com ja s'ha fet esment en capítols anteriors, les estadístiques vitals espanyoles han estat reunides i elaborades sistemàticament en forma numèrica a partir de les partides dels llibres sacramentals en els primers anys i, des de 1871, de les actes del Registre civil sobre els fets vitals i les seves característiques; essent l'acta d'inscripció el document oficial fefaent que els prova legalment. Cal recordar que els esdeveniments vitals com la defunció i el naixement són d'obligada declaració en el Registre civil des de 1871 en tot el territori nacional, i per a tota la població afectada, en el lloc d'ocurrència; així com ho són els matrimonis des de setembre de l'any anterior per lloc de residència d'un dels contraents, i pel d'ocurrència d'ençà mitjan s. XX. (veure els títols II.2.3 i III.1).

El mètode emprat per a l'obtenció de les dades que conformen l'estadística del Moviment natural de la població és el 'mètode d'inscripció' o, altrament dit, 'mètode de registre', que no és altre que el recomanat per Nacions Unides (Nacions Unides, 1953, 1955 i 1974). Recordem que aquest mètode consisteix en l'anotació continua, permanent i obligatòria dels esdeveniments vitals que es produeixen i de les seves característiques en un registre oficial (laic o religiós), sobretot per tal de poder disposar de documents oficials, conforme a la doctrina de l'Església o a la normativa legal de l'Estat, i, en segon lloc, de fonts estadístiques¹⁹⁰ a partir de la recollida de les dades procedents d'aquells registres mitjançant informes. I podem afirmar que, com anirem veient, Espanya estableix disposicions que, en línies generals, segueixen els preceptes internacionals marcats el 1953 sobre l'organització en la reunió dels informes estadístics; sobre la reglamentació de la recepció dels mateixos; sobre les funcions i obligacions del registrador civil en relació a la transmissió de les observacions estadístiques en aquelles, i sobre el model d'informe estadístic a utilitzar, malgrat aquest darrer aspecte no serà seguit realment a Espanya fins a l'establiment del nous butlletins estadístics introduïts l'any 1959 (en vigència des de 1960).

L'informe estadístic (la taula o quadre numèric, l'extracte, el formulari o el

---

¹⁹⁰ En els seus *Principios para un Sistema de Estadísticas Vitales* de l'any 1953, Nacions Unides recomana en el seu principi nombre 102 que "(a) El sistema de estadísticas vitales tiene por función permitir desarrollar las estadísticas vitales por medio de la inscripción de los hechos correspondientes. (b) El método de inscripción supone la anotación obligatoria, continua y permanente de los hechos vitales y de sus características, primeramente por el valor de las actas respectivas como documentos jurídicos y, en segundo lugar, por su utilidad como fuentes de estadísticas, según se disponga por decreto o por reglamento, con arreglo a las leyes de cada país" (Nacions Unides, 1953: 4).

butlletí) és el document on es registren les dades sociodemogràfiques en base al registre oficial (registres eclesiàstic i/o civil) de les persones afectades per l'esdeveniment de referència¹⁹¹. Els informes estadístics són declaracions sobre esdeveniments vitals (nascuts vius, defuncions, etc) i no sobre les parts implicades (pares o parents, per exemple), per tant, les unitats de tabulació són els propis fets vitals o algunes circumstàncies com els parts. Al respecte, Nacions Unides recomana, l'any 1953, que

“Deberá prepararse un informe estadístico sobre cada hecho vital oficialmente inscrito, prescindiendo de si se ha inscrito en el plazo ordinario previsto por la ley o tardíamente y de si se ha seguido o no el procedimiento ordinario para establecer el acta oficial (...)” (recomanació nombre 301); endemés *“(a) Ninguna área geográfica ni grupo étnico para los que existan registros, debiera omitirse de la zona de transmisión de informes estadísticos; y debiera darse importancia particular a la preparación y transmisión de informes estadísticos sobre todos los hechos vitales ocurridos (...)”* (recomanació nombre 302, Nacions Unides, 1953: 10).

I a Espanya, com ja s'ha fet esment, les observacions que conformen el MNP s'han obtingut a partir de les dades provinents dels Registres eclesiàstic i civil: en primer moment a través de quadres estadístics resum, en una segona etapa mitjançant extractes de les inscripcions efectuades en el Rc i, en el segle XX, a partir dels corresponents butlletins estadístics individuals que són recollits en el moment de la inscripció del fenomen en el Rc.

Seguint les recomanacions internacionals, s'emplenen informes estadístics individuals de tots i per a cadascun dels esdeveniments vitals que hagin tingut lloc en tot el territori nacional, sense ometre cap sector poblacional per tal que l'estadística resultant sigui completa. I si bé l'any 1959 es pretén que les Estadístiques del Moviment Natural (excepte els avortaments) s'estenguin als espanyols residents a l'estranger¹⁹², no serà possible per les considerables deficiències en la informació registrada que presentaven els *Libros del Registro Central de la Dirección General del Registro y del Notariado*, dels que s'havia d'obtenir la informació. A partir de l'any 1998 es disposarà de la informació sobre els naixements, els matrimonis i les defuncions dels ciutadans de nacionalitat espanyola esdevinguts a l'estranger, informació obtinguda dels Registres Consulars.

¹⁹¹ Nacions Unides defineix l'informe estadístic com *“el documento en que se consignan los rubros de información correspondientes sobre un hecho vital, es decir, la información básica necesaria para elaborar las estadísticas vitales, dispuesta sistemáticamente”* (Nacions Unides, 1953: 24). En els *Principios y recomendaciones para un Sistema de Estadísticas Vitales* de 1974 es fa referència al terme *‘inscripción estadística’* com la *“inscripción, a fines estadísticos, de detalles específicos de la información relativa a un hecho registrado”* (Nacions Unides, 1974: 216)

¹⁹² Article 1 de l'Orden de 8 de julio de 1959 por la que se regulan las estadísticas derivadas del Registro Civil (BOE, núm. 173 de 21 de juliol de 1959, p. 9957).

II.4.1 LES DADES DE BASE: LA INFORMACIÓ RECOLLIDA EN LES ACTES DEL REGISTRE CIVIL

La inscripció dóna fe del fet del naixement, de l'acte del matrimoni i de la mort d'una persona; de la data, hora i lloc en què han tingut lloc, del sexe i, si és el cas, de la filiació del nascut.

La naturalesa, la quantitat i el tipus d'informació que contenen les actes d'inscripció depenen bàsicament de dos factors. En primer lloc, del Codi o de la llei de Registre civils. En aquests s'estableix exactament les anotacions que han de contenir els seients del registre, les quals seran requerides al declarant de l'esdeveniment. En segon lloc, el contingut de les inscripcions també pot respondre a les necessitats dels usuaris de les dades estadístiques que s'obtenen d'aquelles o que es poden obtenir.

Les variables registrades i la forma de la seva redacció en el Registre civil han de ser suficients i adequades per a la constància oficial dels fets inscriptibles en relació a l'existència, a l'estat civil i a la condició de les persones, amb l'objecte que els siguin garantits els efectes civils que la legislació determini. Aquest serà el principi rector en la reglamentació del contingut de les actes del registre públic. L'inconvenient que, a efectes estadístics, pot presentar la preceptiva registral sobre el text dels seients neix de la divergència d'objectius i d'usos de les dades entre el productor de les mateixes i els seus usuaris. De tal manera que, com anirem veient en capítols subsegüents, en un Sistema d'estadístiques vitals basat en el mètode de registre, la definició jurídica dels esdeveniments i la seva regulació legal, els epígrafs registrals i la forma de la seva consignació sovint no són apropiats per als usos demogràfics, sinó que responen als jurídics per als quals varen ser gestats.

En el cas espanyol, en són un exemple les referències temporals relatives als esdeveniments i a les persones que hi participen, directa o indirectament: el registre recollirà l'edat dels pares, dels esposos i del difunt enlloc de la data de naixement, què permet càlculs d'edat o de durada dels fenòmens més veraces, així com la tabulació de les observacions per generacions o cohorts. Però a l'objecte del registre, la data no és rellevant quan no es tracta de l'esdeveniment principal que s'està enregistrant, aquella sempre contarà en el seient corresponent al naixement del protagonista o dels actors secundaris del fenomen que s'inscriu. En la partida civil del naixement s'aniran anotant, en nota marginal, tots els canvis que tinguin lloc en el seu estat civil fins a la mort, detallant-ne la pàgina, tomo i llibre on figuren. Ara bé, els serveis estadístics no tenen accés directe als llibres del registre, de tal manera que s'hauran de conformar amb l'edat declarada pels propis declarants, valgui la redundància. Edat que fins a l'any 1899

serà detallada numèricament per als menors d'edat, però no pas per als majors, dels qui només s'indicarà, textualment i de forma genèrica, aquesta condició sense especificar el nombre d'anys exactes, complerts o en curs. L'any 1899, per Reial ordre del *Ministerio de Gracia y Justicia*, en deferència a les necessitats estadístiques, es recomana, que no vol dir 'obliga', als Jutges municipals l'anotació de l'edat dels pares en les inscripcions del llibre de naixements del Rc, la dels esposos en el de matrimonis i la dels morts en el de defunció¹⁹³.

A Espanya, com en d'altres zones del món, l'acta d'inscripció tendeix a limitar les dades que pugui haver disponibles per a fins estadístics, pel fet de constituir l'única font d'informació. I si bé en el cas espanyol la rigidesa de les lleis de Registre i el Codi civils no van permetre, ni permeten encara avui en dia, la introducció de canvis substantius que impliquin la modificació de la legislació en la matèria, les dades complementaries que es requereixen per a propòsits estadístics s'han pogut obtenir, sense alterar el cos normatiu, mitjançant els informes estadístics en connivència entre el Servei estadístic oficial i la institució de qui depèn orgànicament el Registre civil: l'*Instituto Nacional de Estadística* i el *Ministerio de Justicia* a través de la *Dirección general de los Registros y del Notariado*, que té encomanats per llei tots els assumptes referents al Registre civil de les persones.

La gradual rellevància que van anar adquirint, amb el pas del temps, les estadístiques vitals per a i en la gestió de govern en totes les escales de l'administració pública, en el món acadèmic i científic, en l'àmbit de la sanitat pública i privada i inclús en el món empresarial (asseguradores, pompes fúnebres, etc), va facilitar considerablement la tasca d'encabir, en la rigidesa de l'inalterable engranatge registral, procediments per a l'elaboració d'informes estadístics pensats i dissenyats per a suplir les mancances de la font originària.

El cas més paradigmàtic serà el dels nous butlletins estadístics de naixements i d'avortaments introduïts l'any 1960 (fusionats l'any 1981 en el de parts), amb els quals es podran esquivar, dins de la legalitat vigent, les nefastes implicacions demogràfiques que comportava l'ús del concepte legal de nascut viu i d'avortament en el MNP. Això es produirà sense alterar ni el contingut de les actes registrals, ni els termes amb els quals eren definits en el Codi civil i regulats per a la seva inscripció oficial en la llei del Registre civil (de 1870 i 1857) i en el corresponent Reglament (de 1870 i 1858). Val a dir que la capacitat d'incidència i el marge de maniobra de l'organisme estadístic oficial encarregat en cada moment del MNP va ser molt minsa i pràcticament nul·la fins

¹⁹³ *BOP de Barcelona*, núm. 245 de 13 d'octubre de 1899, p. 1.

gairebé el segon quart del segle XX. La creació de l'INE l'any 1945 marcarà un saludable canvi de tendència.

En definitiva, les lleis de Registre i el Codi civils defineixen i delimiten les variables i els termes de la seva predicació. Per tant, les possibilitats d'exploració estadística de la informació procedent de les actes del Rc dependrà de la regulació que cada país faci dels seus continguts i del detall en que aquests hauran de ser expressats.

En el cas espanyol, els procediments i els continguts relatius a l'acte de la inscripció dels successos vitals del naixement, la defunció i la unió conjugal són objecte de la llei registral i del corresponent reglament per a la seva execució. Les prescripcions que inclouen estableixen els tràmits a seguir per a l'assentament definitiu de l'esdeveniment en l'acta del llibre de la secció del Registre civil pertinent: la de naixements, matrimonis o defuncions. A grans trets, per a aixecar l'acta del natalici caldrà presentar declaració verbal o escrita del fet, per part dels obligats a fer-ho per llei (els progenitors, els veïns, els professionals de la medicina i demés persones presents o amb coneixement de causa), i la compareixença del nadó davant de l'encarregat del Rc (aspecte suprimit en el Codi civil de 1889), segons preceptuava la llei i el seu reglament de 1870; protocol al què s'afegirà l'aportació del comunicat facultatiu del part i la declaració en formulari imprès d'ençà de l'any 1950. Quant al registre de la mort dels individus, en tot el període objecte d'estudi serà obligatòria la certificació mèdica de la defunció i la declaració verbal o escrita de la mateixa per qui en tingui coneixement. Respecte del matrimoni, la burocràcia era major, doncs primer calia comunicar la voluntat de casar-se al jutge pertinent, el qual obriria el procediment publicitari i comprovador de la inexistència d'impediments per a la seva celebració, que un cop efectuada es registraria en el Rc o s'hi transcriuria en funció de si es tractava d'una unió civil o per cerimònia de ritus catòlic.

Tota la documentació generada a l'objecte de la inscripció de qualsevol fet relatiu a l'estat civil de les persones, o als canvis sobrevinguts en aquest, inclou la informació considerada necessària per a procedir al seu registre oficial, notícies que en tot moment han estat prescrites legalment. En els quadres que segueixen (taules 2 a 4) s'han resumit totes les circumstàncies que hauran de ser facilitades per a cada succés, sigui en la seva declaració, certificació mèdica, comunicació i demés documents i tràmits a realitzar per a l'aixecament del corresponent seient en el Rc. Tota la documentació generada quedarà incorporada a l'expedient individual, que serà arxivat en el lligall de la Secció corresponent del Rc.

Com es pot observar en aquestes taules, el nombre de rúbriques requerides per a la

formalització registral definitiva de matrimonis i defuncions ha disminuït considerablement amb el pas del temps. En el nou Reglament de registre civil de l'any 1958, sembla que s'opti per reduir la quantitat d'informació sol·licitada en la documentació i procediment registral en general. Es demanden menys circumstàncies, algunes de les quals resultaven innecessàries (dades personals de testimonis) i amb un alt component de variabilitat i amb poca significació als efectes registrals (la professió). No obstant, es disposarà de la possibilitat d'accedir a la majoria de les notícies que són eludides en el cos dels diferents formularis impresos introduïts aleshores, en ser substituïdes per la indicació específica i precisa de la localització del seient d'inscripció on es poden trobar. Així, per exemple, serà possible reconstruir els llinatges, dels ascendents i descendents de les persones que capitalitzen en primer terme l'esdeveniment de referència. Aquest nou mètode d'informació per concatenació de les actes familiars té un fort efecte en relació al nombre de variables requerides en la inscripció del matrimoni i, en segon terme, en el registre de defuncions. En les núpcies deixen de ser requerides les dades dels pares, avis i consorts difunts dels contraents; en les defuncions cal afegir-hi la dels fills. Per contra, en els naixements no només no disminueix, sinó que augmenta el nombre de les circumstàncies sobre les que s'haurà d'informar, llevat de les mencions als avis. L'explicació no és altre que el fet que l'acta de naixement constitueix la base de referència de les persones jurídiques i el seient principal en el qual s'aniran indicant, en nota marginal, tots els actes i canvis que afectin a l'estat civil de l'individu, esdevenint la fitxa del seu historial de vida civil.

Taula 2: Circumstàncies declarades per a la inscripció del naixement en el Registre civil, 1870-1988

REFERENT	VARIABLES	1870	1920 ⁽¹⁾	1958	1988
LLIBRE DE NAIXEMENTS	Tomo, pàgina i núm. del registre	X		X	X
	Registre civil de...	X	X	X	X
	Hora i data d'aixecament de l'acta (dia, mes i any)	X	X	X	X
NOUNAT	Nom	X	X	X	X
	Cognoms	(2)	(2)	(2)	(2)
	Sexe	X	X	X	X
	Hora de naixement	X	X	X	X
	Data de naixement (dia, mes i any)	X	X	X	X
	Lloc de naixement	X	X	X	X
	Filiació	X	X		
PROGENITORS	Nom i Cognoms	X	X	X	X
	Naturalesa	X	X	X	X
	Nacionalitat	X	X	X	X
	Data de naixement (dia, mes i any)			X	X
	Edat	X	X		
	Estat civil	X	X	X	X
	Professió	X	X	X	X
	Domicili	X	X	X	X
AVIS	Nom	X	X	X	X
	Cognoms	X	X		
	Naturalesa	X	X		
	Nacionalitat	X	X		
	Si vius o morts		X		
	Edat	X			
	Estat civil	X			
	Professió	X			
Domicili	X	X			
MATRIMONI DELS PROGENITORS	Existència de matrimoni dels pares			X	X
	Acreditació presentada			X	
	Data de celebració (dia mes i any)			X	X
	Lloc de celebració			X	X
	Tomo i foli d'inscripció			X	X
DECLARANT	Nom i Cognoms	X	X	X	X
	Naturalesa	X	X		
	Condició (parentiu, veïnatge, etc)	X	X	X	X
	Edat	X	X		
	Estat civil				X
	Professió		X		X
	Domicili	X	X	X	X
FACULTATIU	Nom i Cognoms			X	X
	Categoria professional			X	X
	Número de colegiat			X	X
	Domiciliació			X	X
INFANTAMENT	Part múltiple	(3)	(3)	X	X
	Rang de naixement			X	X
	Foli d'inscripció dels germans bessons			X	X

(1) Segons les modificacions posteriors a la Llei i Reglament de registre civil de 1870, homogeneitzades l'any 1920.

(2) Només en cas de nens expòsits, il·legítims o de pares desconeguts.

(3) "Al hacer las inscripciones de niños gemelos, se extenderá primero la del que hubierse nacido antes, si constase, haciendo refererencia en cada una del otro" (preescripció 4a de l'article 34 del RRC de 1870).

Font: Elaboració pròpia a partir de les lleis i reglaments de Registre civil de 1870, 1957 i 1958 i l'homogeneització dels canvis esdeinguts en la regulació de 1870 que foren compendiats el 1920.

Taula 3: Circumstàncies declarades per a la inscripció del matrimoni en el Registre civil, 1870-1988

REFERENT	VARIABLES	1870	1920 ⁽¹⁾	1958	1988
LLIBRE DE MATRIMONIS	Tomo, pàgina i núm. del registre	X	X	X	X
	Registre civil de...	X	X	X	X
	Hora i data de l'acta d'inscripció (dia, mes i any)	X	X	X	X
CONTRAENTS	Nom i cognoms	X	X	X	X
	Naturalesa	X	X	X	X
	Nacionalitat			X	X
	Data de naixement (dia, mes i any)			X	X
	Edat	X	X		
	Estat civil	X	X	X	X
	Professió	X		X	X
	Filiació	X	X		
	Domicili	X	X	X	X
	Inscripció del naixement	X		X	X
Data d'inscripció del naixement (dia, mes i any)	X				
CÒNJUGE DIFUNT	Nom i cognom	X	X		
	Data de defunció	X	X		
	Lloc de defunció	X	X		
	Registre d'inscripció de la defunció	X	X		
PARES DELS CONTRAENTS	Nom	X	X	X	X
	Cognoms	X	X		
	Naturalesa	X			
	Estat civil	X			
	Professió	X			
	Domicili	X			
AVIS DELS CONTRAENTS	Nom i cognoms	X			
	Naturalesa	X			
	Estat civil	X			
	Professió	X			
	Darrer domicili	X			
	Si vius o morts	X			
CELEBRACIÓ	Tipus (civil o canònica)	X	X	X	X
	Hora i data (dia, mes i any)	X	X	X	X
	Lloc	X	X	X	X
	Autoritzant		X	X	X
TESTIMONIS	Nom i cognoms	X	X	X	X
	Naturalesa	X			
	Edat (anys)	X			
	Estat civil	X			
	Professió	X			
	Domicili	X			
Nom dels fills naturals legitimats pel matrimoni		X	X		

(1) Segons les modificacions posteriors a la Llei i Reglament de registre civil de 1870, homogeneitzades l'any 1920.

Font: Elaboració pròpia a partir de les lleis i reglaments de Registre civil de 1870, 1957 i 1958 i l'homogeneïtzació dels canvis esdevinguts en la regulació de 1870 que foren compendiats el 1920.

Taula 4: Circumstàncies declarades per a la inscripció de la defunció en el Registre civil, 1870-1988

REFERENT		VARIABLES	1870	1920 ⁽¹⁾	1958	1988	
LLIBRE DE DEFUNCIONS	Tomo, pàgina i núm. del registre		X	X	X	X	
	Registre civil de...		X	X	X	X	
	Hora i data de l'acta d'inscripció (dia, mes i any)		X	X	X	X	
	Hora i data de la declaració (dia, mes i any)				X	X	
DIFUNT	Nom i cognoms		X	X	X	X	
	Naturalesa		X	X	X	X	
	Nacionalitat				X	X	
	Data de naixement (dia, mes i any)				X	X	
	Edat		X				
	Estat civil		X	X	X	X	
	Professió		X	X			
	Filiació		X				
	Inscripció del naixement		X		X	X	
Domicili (adreça postal)		X	X	X	X		
PROGENITORS	Nom		X	X	X	X	
	Cognoms		X	X			
	Professió		X				
	Darrer domicili		X				
	Si vius o morts		X				
CONSORT	Nom		X	X	X		
	Cognom		X	X			
	Naturalesa		X	X			
	Edat		X	X			
	Professió		X	X			
	Domicili		X	X			
DESCENDENTS	FILLS	Nombre dels haguts del darrer matrimoni		X	X		
		Nom		X	X	X	
		Cognom		X	X		
		Si majors o menors d'edat			X		
		Professió		X			
		Domicili		X			
		Si vius o morts		X			
		Nom dels fills morts que diexen descendència				X	
		Nombre de nets haguts del/s fill/s mort/s				X	
DEFUNCIÓ	Data (dia, mes i any)		X	X	X	X	
	Hora		X	X	X	X	
	Lloc (adreça postal)		X	X	X	X	
	Causa		X	X			
	Causa immediata (certificada pel facultatiu)				X	X	
	Causa fonamental (certificada pel facultatiu)				X	X	
	Signes de descomposició del cadàver				X	X	
	Cementiri d'inhumació		X	X	X	X	
	Número del comunicat mèdic de defunció				X		
DECLARANT	Nom i Cognoms		X	X	X	X	
	Naturalesa		X				
	Edat		X	X			
	Estat civil		X				
	Professió		X	X			
	Condicció (parentiu, veïnatge, etc)		X	X	X	X	
	Domicili (adreça postal)		X	X	X	X	
	DNI				X	X	
TESTIMONIS	Nom i cognoms		X	X			
	Naturalesa		X				
	Edat		X	X			
	Estat civil		X				
	Professió		X				
	Domicili (adreça postal)		X	X			
FACULTATIU	Nom i cognoms				X	X	
	Núm. de col·legiat				X	X	
	Adreça professional (població, carrer i núm)				X	X	

(1) Segons les modificacions posteriors a la Llei i Reglament de registre civil de 1870, homogeneitzades l'any 1920.

Font: Elaboració pròpia a partir de les lleis i reglaments de Registre civil de 1870, 1957 i 1958 i l'homogeneització dels canvis esdevinguts en la regulació de 1870 que foren compendiats el 1920.

Per a un millor coneixement del detall i significació de les variables d'interès demogràfic que hi figuren, s'exposaran els termes que, per a la seva redacció i constància oficial, s'han regulat legalment. Com a criteri general, en tots els seients i actes de cada Secció del Rc, les dates i quantitats s'escriuran en lletra (art. 20 del RRC de 1870), llevat de l'hora i les dates d'ocurrència i inscripció (art. 135 del RRC de 1958). Però no totes les variables que habitualment són expressades quantitativament eren anotades d'aquesta manera, ja fos en guarismes numèrics o paraules. Aquest és el cas de la consignació de l'edat. Com ja s'ha fet esment, fins a l'aprovació del nou Reglament de Rc de l'any 1958, "*Para expresar la edad (...), se dirá solamente 'mayor de edad', cuando la tenga cumplida con arreglo a la ley común las personas de que se trate. Si alguna de ellas no estuviere en este caso, se expresará con exactitud la edad que tenga, o bien se consignará el día de su nacimiento a tenor de la certificación del mismo si se hubiese presentado*", en cas contrari, no es podria indicar (art. 21. 4 del RRC de 1870). El Reglament de l'any 1958 modificarà radicalment aquesta circumstància, passant a ser subsidiària l'anotació del nombre d'anys complerts quan no es disposi de la data de naixement de la persona de referència, amb indicació del dia, mes i any (art. 137. 3). No obstant, entre ambdós reglaments, els distints organismes estadístics competents en l'estadística del MNP sol·licitaren a la institució registral l'anotació de l'edat en comptes de la referència a la majoria d'edat dels individus. La resposta rebuda de la *Dirección general de los Registros civil y de la propiedad y del Notariado* no fou satisfactòria als efectes estadístics, es va moure entre la negativa, la ignorància o el suggeriment, que no el manament, de la seva inclusió en les actes del Rc.

Com es pot observar a les taules 2 a 4, en relació a la identitat de les persones s'indicarà el nom i el primer i/o segon cognom. Dels facultatius mèdics que certifiquen els fets també es farà esment del número de col·legiat, de la categoria professional i de la condició en qualitat de la qual expedeix el certificat. Del funcionari o capellà que oficiï el matrimoni s'anotarà el nom i cognoms, dignitat, càrrec i seu jurisdiccional, segons sigui la modalitat de l'enllaç. Pel demés, la llei no marca pautes que no siguin les estrictament vinculades a la filiació dels nounats en l'assignació de cognoms que puguin implicar una evidència vexatòria de la seva condició d'expòsit o de fill de pares desconeguts, constant cognoms comuns o d'ús molt generalitzat. Endemés, la constància o omissió del llinatge patern és utilitzada, en les actes dels llibres del Rc dissenyades el 1958, com a mecanisme de registre indirecte de la qualitat de la filiació natural il·legítima de les persones, obviant-ne l'espai destinat per a la seva anotació en les actes de naixement i matrimoni. Segons la normativa registral sorgida el 1870, dels progenitors només s'inscriurà el primer cognom, si s'accepta la maternitat i/o paternitat,

el fet de l'exposició o la circumstància de pares desconeguts. Des de 1958 es consignaran ambdós cognoms, però es registraran les dades del pare quan sigui ell mateix el declarant o consti legalment la filiació, acreditada amb el llibre de família o per certificat ordinari el matrimoni amb la mare.

La naturalesa és una de les rúbriques més recurrents en tota la documentació registral, en ser requerida de totes i cadascuna de les persones esmentades en les actes del Rc, llevat dels facultatius que expedeixen les certificacions mèdiques. S'apuntarà l'entitat, el municipi i la província i, arran del RRC de 1958, s'incorporarà el nom o bé el número de l'oficina de Rc en les poblacions amb més d'una, i la nació si el fet es va produir a l'estranger. Pel que fa al lloc de naixement i de celebració del matrimoni, es seguirà la mateixa pauta. No gensmenys, en el natalici i la defunció s'especificarà l'adreça postal (carrer, número i pis) i la denominació, així com el tipus d'establiment en què va tenir lloc (centre sanitari, maternitat, domicili particular, etc). En relació a la localitat de celebració de l'enllaç, es farà esment de l'Església i la parròquia o del Jutjat, uns o altres en funció del tipus de celebració efectuada (civil o religiosa). Una altra variable geogràfica demandada és el domicili desglossat en l'adreça postal completa, sent exclòs el codi de zona.

L'anotació de la causa de defunció en la documentació registral, si bé serà un aspecte a tractar en capítols posteriors, convé fer esment aquí de la manca de detall i cura a l'hora de la seva indicació en el Rc. Històricament, ha estat regulada bàsicament per a la detecció d'accions criminals i de processos infecciosos i sanitaris de risc per a la població, sent expressada en termes molt poc adequats a les necessitats de la investigació mèdica i demogràfica, entre d'altres.

II.4.2 ASPECTES GENERALS DELS PROCEDIMENTS SEGUITS EN L'OBTENCIÓ DE LES DADES DEL REGISTRE CIVIL

El Sistema d'estadístiques vitals espanyol estarà íntimament lligat a les vicissituds i als intents d'implantació d'un Registre civil oficial d'àmbit estatal. Com ja hem vist i insistirem més endavant, la necessitat de disposar d'informació sobre els naixements, els matrimonis i les defuncions va comportar a Espanya, durant el segle XIX, la promulgació de diferents disposicions encaminades a aquest fi (veure títols II.2.2. i II.4.3) Per a la captació de les dades contingudes en aquells registres, als efectes estadístics es va procedir a uniformitzar i sistematitzar les notícies inscrites en aquells a través de l'establiment de informes estadístics fixos homogenis (taules numèriques, paperetes d'extractes d'inscripcions, butlletins estadístics, etc). En aquest període, la informació demogràfica obtinguda de les inscripcions practicades en els registres

eclesiàstic i civil es cenyirà fonamentalment a les circumstàncies requerides en les partides sacramentals i actes d'inscripció civils seguint els preceptes i les definicions marcades i regulades doctrinal o legalment per la institució eclesiàstica o civil.

Pel que fa al procediment aplicat per a la transmissió de les dades dels registres al Govern de torn, en la primera meitat del vuit-cents, i al Servei estadístic oficial des de 1858, val a dir que, fins a la Llei provisional de Registre civil de 1870, es van redactar diferents instruccions que, com veurem més endavant, establien les persones que haurien de facilitar i enviar les dades sobre els esdeveniments vitals. En línies generals, en l'etapa prèvia a la implantació del Registre civil, la seqüència en la tramesa de les dades s'iniciava amb els capellans; seguien els secretaris dels ajuntaments; els Governadors civils o les Diputacions provincials, en funció del moment històric de referència; els serveis estadístics provincials i, finalment, les observacions arribaven al Servei nacional d'estadística central.

Després de la llei de 1870 i fins a l'aprovació del Reglament de la llei de Registre civil de 14 de novembre de 1958, en no ser definida de forma clara i explícita entre les funcions i obligacions de l'Encarregat del Registre la de l'elaboració d'informes amb finalitats estadístiques, al respecte es van disposar diferents ordres i circulars que establien aquesta responsabilitat: el registrador serà l'única persona que assumirà la funció i l'obligació de l'anotació i transmissió de les dades estadístiques per a la confecció del MNP. Així, per exemple, en l'article 5 de la Llei de 18 de juny de 1887, dictada per a la formació del cens d'aquell any, es determina que

“El Ministro de Fomento [de qui depenia aleshores el Servei d'estadística] dispondrà lo conveniente para que se publique el movimiento de la población ocasionado por los nacimientos, defunciones, emigraciones e inmigraciones que ocurran durante cada año en la Península e islas adyacentes, valiéndose para ello de la Dirección general del Instituto Geográfico y Estadístico, utilizando los extractos de las inscripciones que, con la debida puntualidad, suministren los Juzgados municipales (...). También publicará el mismo Ministerio la estadística de los matrimonios celebrados en cada año, utilizando las inscripciones del Registro civil. Estos servicios se indemnizaran a los Juzgados municipales”¹⁹⁴.

Cal recordar que els registradors consignaran la informació sobre els naixements, les defuncions fetals, els matrimonis i les defuncions inscrites a partir de les declaracions fetes verbalment o per escrit per les persones que hi estan obligades per llei (veure títol II.2.3) i, per tant, procediran a la transcripció d'aquestes, la qual cosa pot comportar errors de còpia.

¹⁹⁴ *Gaceta de Madrid*, núm. 170 de 19 de juny de 1887, p. 727.

Des de l'1 de gener de 1960, arran de l'esmentat Reglament del Registre civil de 1958 i de l'Ordre de 1959 per a la regulació de les estadístiques vitals derivades d'aquell, la recollida de les dades es realitzarà mensualment (art. 2), de forma que els butlletins demogràfics dels espanyols residents a Espanya es remetran per les oficines del Rc a les Delegacions provincials d'Estadística dins dels quinze primers dies del mes següent a l'enregistrament de les inscripcions corresponents¹⁹⁵. En virtut de l'article 20 del Reglament, "*Los Encargados (...) remitirán al Instituto Nacional de Estadística, a través de sus delegaciones, los Boletines sobre nacimientos, abortos, matrimonios, defunciones u otros hechos inscribibles*"¹⁹⁶ que "*serán extendidos por el promotor o titular del asiento, médico, sanitario o, en su defecto, por funcionarios de las oficinas del registro Civil, según prescribe el modelo*" (art. 2)¹⁹⁵.

El sistema aplicat a Espanya per a la transmissió de les dades del Registre civil al Servei estadístic oficial encarregat de les estadístiques vitals és un sistema centralitzat, com recomanarà Nacions Unides l'any 1953 a l'estipular que "*Los informes sobre hechos vitales preparados para establecer las estadísticas nacionales deberán ser reunidos por el organismo central encargado de su elaboración estadística*" (principi nombre 303, Nacions Unides, 195: 10). I així s'esdevé a Espanya a través de les oficines provincials d'estadística. Després de 1887, els funcionaris del Rc són responsables, dins dels límits de la seva jurisdicció, de la transmissió dels informes estadístics (taules resum, extractes o butlletins individuals) de naixements, de matrimonis i de defuncions. Aquests són emplenats en cada oficina del Registre civil per un funcionari del mateix a partir del resum de les declaracions de nascut viu, d'avortament, de matrimoni i de defunció que s'hi efectuen, en el cas dels quadres resum, i per a cada cadascun dels esdeveniments vitals declarats, en el cas dels extractes i dels butlletins individuals.

Així es comminarà a fer-ho, anys més tard, per recomanació internacional sobre les funcions estadístiques del registrador:

"(a) La ley que defina las obligaciones del registrador deberá especificar que sus funciones no sólo consisten en llevar los registros oficiales de los hechos vitales, sino también en preparar y transmitir los informes correspondientes con fines estadísticos. (b) Sea que el procedimiento especificado consista en transmitir a los servicios de estadística un duplicado del acta original, o un formulario estadístico independiente, los informes deberán ser tan completos y exactos como sea posible y dar cuenta en forma completa y a tiempo de todos los hechos ocurridos" (principi nombre 305 de Nacions Unides, 1953: 10),

¹⁹⁵ Orden de 8 de julio de 1959 por la que se regulan las estadísticas derivadas del Registro Civil (BOE, núm. 173 de 21 de juliol de 1959, p. 9957-9958).

¹⁹⁶ Decreto de 14 de noviembre de 1958 por el que se aprueba el Reglamento de la Ley de Registro Civil (BOE, núm. 296 de 11 de desembre de 1958, p. 10979-10980).

afegint respecte del darrer punt que per a la reunió de les dades

“(a) Conviene emplear todos los procedimientos administrativos que sean posibles para asegurar la pronta recepción por las oficina central de estadísticas de los informes estadísticos procedentes de todos los lugares que han de enviarlos. A fin de que se puedan preparar tabulaciones al día que sean satisfactorias por lo completo de su alcance geográfico y étnico, su oportunidad y los detalles proporcionados. (b) Deben fijarse plazos estrictos, teniendo en cuenta las características del país (...), y disponer lo necesario para que los informes originales o copias de ellos pasen por las oficinas intermedias” (principi nombre 304 de Nacions Unides, 1953: 10).

A Espanya, aquests terminis seran correctes en l'àmbit reglamentari. Des de finals del vuit-cents, es determina l'enviament mensual dels informes a l'oficina d'estadística de la província en què els fets són inscrits. No obstant, durant tot el segle XIX l'aplicació pràctica de la normativa vinculada als terminis establerts per a la transmissió de la informació distarà molt de la puntualitat requerida normativament, ja fos fixada en un termini mensual, trimestral o anual.

Seguint amb el procediment, un cop aquelles delegacions rebien les notícies sol·licitades al Rc per l'organisme estadístic, procedien a sistematitzar-les a manera de resums detallats en quadres numèrics i segons uns models preestablerts a l'objecte. Aquests formularis servien de base per a la producció descentralitzada d'alguns aspectes de les estadístiques vitals de natalitat, mortinatalitat, nupcialitat i mortalitat en el nivell geogràfic regional, sent enviats a continuació a l'oficina central de Madrid per a l'elaboració de l'estadística nacional del MNP, la qual s'obtenia resumint i consolidant aquells quadres efectuats en les delegacions provincials.

Actualment, quan es fa la inscripció en Rc es trameten els corresponents butlletins estadístics a l'INE i als Instituts autonòmics d'estadística que han establert un conveni de col·laboració amb aquell. Des de l'any 1983, l'Institut d'Estadística de Catalunya (IDESCAT) recull els corresponents als naixements, matrimonis i defuncions ocorregudes en Comunitat autònoma per a procedir al seu tractament. Aquest procediment permetrà a l'IDESCAT presentar, en les seves publicacions, una informació molt més completa i minuciosa, pel que fa a Catalunya, que la proporcionada per l'organisme oficial, l'INE. Ara bé, un cop buidats els informes estadístics es procedeix primer a passar la informació enregistrada a l'INE per a la confecció de l'estadística nacional, ja que aquest és l'únic organisme oficial competent en la matèria i amb la potestat de donar el vist-i-plau i el caràcter d'oficialitat a les dades, abans que l'organisme autonòmic pugui procedir a difondre-les i a efectuar les publicacions pròpies que consideri oportunes.

La necessitat d'uniformar la informació a reunir sobre els naixements, els

matrimonis i les defuncions va comportar a Espanya, en el decurs del vuit-cents, la promulgació de diferents disposicions encaminades a aquest fi a través de l'establiment d'informes estadístics fixos a manera de taules o quadres numèrics resum. Com detallarem més endavant, una de les prescripcions més important data del Decret de 1841, que va normalitzar els formularis fixos establerts el 1837 (Reial Ordre d'1 de desembre de 1837), els quals foren modificats lleument per la Llei Provisional del Registre civil de 1870. Al segle XX, es procedeix mitjançant els butlletins estadístics, essent els més destacats els que crearà l'INE l'any 1959 (en funcionament des del 1960), com a subproducte de la reforma de la Llei del Registre civil de 1957, i els dels anys 1975, als quals seguiran les reformes introduïdes el 1980, 1993, 2005 i 2007, butlletins tots ells que han estat facilitats a l'annex.

Fins a l'establiment, en el Reglament del Registre civil de 14 de novembre de 1958, de les bases de col·laboració entre la *Dirección General de los Registros y del Notariado* (òrgan rector del Registre civil des de 1870) i l'*Instituto Nacional de Estadística*, el Servei d'estadística oficial sol·licitarà del Rc les circumstàncies que requereix de cada esdeveniment vital a través de circulars i ordres, publicades a la *Gaceta de Madrid* (antecessora de l'actual *Boletín Oficial del Estado*) o al *Boletín Oficial de la Provincia*, en el nostre cas el de Barcelona i el Badajoz. En aquest període, la informació demogràfica obtinguda de les inscripcions practicades en el RC es cenyirà, fonamentalment, a la transcripció o còpia de les circumstàncies requerides en les actes dels llibres de registre atenent als preceptes i a les definicions que legalment les regulen. Així, tant en els informes estadístics com en les tabulacions publicades en el MNP, efectuades a partir de les observacions registrades, els naixements sempre faran referència als nascuts vius que sobreviuen a les primeres 24 hores després del part, els avortaments a les criatures que no compleixen aquella condició i les defuncions correspondran a les dels individus morts amb més de 24 hores de vida.

Succeeix el mateix amb els termes amb què s'informa de les variables. Com s'ha comentat amb anterioritat, la declaració de l'edat n'és un clar exemple: segons ha quedat dit, l'article 21 del Reglament de la Llei provisional de Registre civil de 1870 determinava que "*para expresar la edad [en les inscripcions] se dirá solamente «mayor de edad», cuando la tenga cumplida con arreglo a la ley común las personas de que se trate. Si alguna de ellas no estuviere en este caso, se expresará con exactitud la edad que tenga, o bien se consignará el día de su nacimiento a tenor de la certificación del mismo si se hubiese presentado*"¹⁹⁷. Aquesta extrema inexactitud que tenia, als efectes estadístics, la declaració de l'edat en el Rc va originar, l'any 1899 i a petició de la

¹⁹⁷Reglamento para la ejecución de las Leyes de Matrimonio y Registro Civil de 13 de desembre de 1870 (*Gaceta de Madrid*, núm. 348 de 14 de desembre de 1870, p. 1-4).

Dirección general del Instituto Geográfico y Estadístico, la Reial ordre del *Ministerio de Gracia y Justicia* instant als Jutges municipals que, enlloc de la simple anotació de “*mayor de edad*”, “*cumplan estrechamente lo dispuesto en la ley y en el reglamento del Registro Civil en punto a las circunstancias que deben contener las inscripciones*, [però] *procurando anotar en ellas, siempre que fuese posible, conforme a las disposiciones citadas, la edad de los padres en las inscripciones de nacimiento, la de los contrayentes en las inscripciones de matrimonio y la de los fallecidos en las inscripciones de defunción*”¹⁹⁸.

No cal fer esment de l'evident repercussió i de la limitació que això va provocar en les possibilitats de classificació dels successos per la variable 'edat' en les estadístiques espanyoles anteriors al nou-cents, quan entrarien en vigor els primers butlletins individuals per a cada esdeveniment vital amb l' inclusió ja d'aquesta circumstància. Possiblement, aquest fet sigui l'explicació més plausible a la inexistència de creuaments per edat en el MNP dels anys 1886 a 1992 i en l' *Anuario Estadístico...* publicat el 1888.

Ara bé, amb anterioritat a la Llei de Registre civil de 1957 i al seu Reglament de 1958, les peticions aixecades pels organismes estadístics, per tal d'incorporar noves dades en els informes que els havien de trametre els registradors civils, no sempre seran ateses. A continuació en relatem una mostra que exemplifica la dependència, respecte dels procediments del Registre civil, la situació i la dèbil posició de força, així com la poca capacitat d'incidència i el poc marge d'actuació en què es varen trobar els diferents organismes estadístics.

El 28 de desembre de 1933, la *Dirección general del Instituto Geográfico y Estadístico* adreça un informe al *Ministerio de Gracia y Justicia* expressant els problemes que el *Laboratorio de Estadística* d'aquella Direcció general té per a abordar la construcció de la taula de mortalitat espanyola i projectar les de nupcialitat i fecunditat, a efectuar a partir de les dades estadístiques recollides fins a la data en base a les inscripcions verificades en el Rc. Per la qual cosa sol·licita l'ampliació de la informació requerida per l'encarregat del Registre als efectes estadístics¹⁹⁹. La resposta, per Ordre de 13 de gener de 1934, fou contundentment desfavorable, el *Ministerio de Gracia y Justicia* desestima l'informe presentat i acorda no accedir al requeriment fet d'ampliació de la informació argüint el

“no pequeño trastorno en la marcha del importante servicio público del Registro civil, en cuanto exigiría el cierre de los libros impresos que se llevan actualmente y la confección de otros con sus modelos de inscripciones ajustados a los nuevos datos; recargaría

¹⁹⁸ Reial ordre del *Ministerio de Gracia y Justicia* de 22 de novembre de 1899 (*Gaceta de Madrid*, núm. 334 de 30 de novembre de 1899, p. 724).

¹⁹⁹ *Gaceta de Madrid*, núm. 365 de 31 de desembre de 1933, p. 2303.

inútilmente, a los efectos para que fue creado este servicio –la constatación del estado civil de las personas-, las inscripciones de nacimiento, matrimonio y defunción; complicaría la labor de los encargados del Registro civil (...); atentaría, en suma, a los principios de facilidad y rapidez que tanto interesan a este servicio con la exigencia de datos que, lejos de ser constantes, podrían, con el tiempo, acumularse indefinidamente, según las necesidades insospechadas de la Estadística vital”²⁰⁰.

L’any 1941, a proposta del *Ministerio de Trabajo* (de qui depenia aleshores la *Dirección General de Estadística*), s’estableix l’obligació, a tots els centres i organismes oficials, de facilitar les dades de qualsevol tipus que els sol·liciti la *Dirección General de Estadística*, directament o mitjançant les seves Seccions provincials (Ordre circular de 29 d’octubre de 1941)²⁰¹. Però, si bé en els butlletins emprats abans dels establerts el 1959 es va anar introduint preguntes que satisfessin les necessitats d’informació demograficosanitària de l’òrgan oficial d’estadística de l’Estat, que no eren requerides en els llibres del Rc, “*el resultado fue negativo, pues al no existir antecedentes en las inscripciones del registro, quedaban incontestadas en la mayor parte de los casos*” (Berrio, 1985: 48).

Aquesta situació es resolrà definitivament amb la creació de l’ *Instituto Nacional de Estadística* (INE) el 1945, al qual se li conferirà la facultat de sol·licitar, als particulars i als organismes i entitats, tan públiques com privades, les dades que estimi necessàries per a l’elaboració de les estadístiques que té al seu càrrec²⁰². Aquesta potestat serà confirmada amb la LRC de 1957 i en el seu Reglament de l’any següent. En l’article 20 del mateix s’estableix la relació vinculant entre l’institució del Rc i l’organisme estadístic “*para asegurar la recogida de la información relativa a los hechos y actos objeto de inscripción en el Registro*”²⁰³, de tal manera que “*Los Encargados [del Registre civil] comunicaran a los órganos oficiales, sin necesidad de petición especial, los datos exigidos por Ley, Decreto o por la Dirección General [de los Registros y del Notariado] (...). El Instituto [Nacional de Estadística] suministrará [a les oficines del registre Civil], antes de que los hechos se hagan constar en el Registro, los impresos de boletines redactados de acuerdo con la Dirección General [de los Registros y del Notariado]*”²⁰⁴.

²⁰⁰ *Gaceta de Madrid*, núm. 16 de 16 de gener de 1934, p. 451.

²⁰¹ *BOE*, núm. 304 de 31 d’octubre de 1941, p. 8475.

²⁰² Articles setè i vuitè de la *Ley de 31 de diciembre de 1945 por la que se organiza la Estadística oficial y se crea el Instituto Nacional de Estadística* (*Boletín Oficial del Estado* núm. 3 de 3 de gener de 1946, p. 135-136) i article 13 del *Decreto de 2 de febrero de 1948 por el que se aprueba el reglamento de la Ley de Estadística, de 31 de diciembre de 1945* (*Gaceta de Madrid*, núm. 85 de 25 de març de 1948, p. 1122).

²⁰³ *Orden de 8 de julio de 1959 por la que se regulan las estadísticas derivadas del Registro Civil* (*BOE*, núm. 173 de 21 de juliol de 1959, p. 9957).

²⁰⁴ *Decreto de 14 de noviembre de 1958 por el que se aprueba el Reglamento de la Ley de Registro Civil* (*BOE*, núm. 296 de 11 de desembre de 1958, p. 10979-10980).

En l'ordre de 8 de juliol de 1959 (en vigor a partir de l'1 de gener de 1960), per la què es regulen les estadístiques derivades del Rc, es detalla aquesta relació afegint que *“El Instituto Nacional de Estadística podrá dirigirse por sí o por medio de sus Delegaciones a las oficinas del Registro Civil en solicitud de aclaraciones sobre los datos contenidos en los indicados «boletines»”* (art. 4) i *“podrá ampliar las estadísticas objeto de esta Orden a otros hechos de análoga naturaleza y modificar los «boletines» en forma no substancial de acuerdo en todo caso con la Dirección General de los Registros y del Notariado”* (art. 6)²⁰⁵. Des d'aleshores, els butlletins seran confeccionats per l'INE i aprovats per la *Dirección General de los Registros y del Notariado*.

Arran de l'Ordre de 1959, sobre la regulació de les estadístiques útils derivades del Rc, al declarant obligat per llei a procedir a la inscripció d'un naixement, d'un matrimoni o d'una defunció, a efectuar mitjançant el *“Cuestionario para la Declaración de nacimiento/defunción en el Registro* (document propi del Rc), se li proporcionarà, gratuïtament, el corresponent butlletí estadístic que haurà d'emplenar. Avui en dia, el també es troben disponibles en els centres hospitalaris o en els serveis funeraris, entre d'altres llocs.

Segons consta de forma explícita en aquests models, en el Butlletí estadístic de naixement, les dades relatives al part, al nascut viu i als progenitors hauran de ser emplenades pel pare, pels parents o demés persones obligades per llei a fer-ho. Respecte al Butlletí estadístic d'avortament, la informació relativa al part, al producte de la concepció i als progenitors la consignarà la mare o la persona qui la representi. Pel que fa a les anotacions sobre la viabilitat i les causes de la mortinatalitat, serà el metge qui procedirà a la seva complementació. L'espòs, o qualsevol de les persones consignades en la legislació, omplirà el Butlletí Estadístic de Matrimoni. Pel que fa al de defunció, el metge emplenarà el requadre destinat a les causes del decés i a les circumstàncies que hi van concórrer, mentre que les persones properes al finat notificaran les dades relatives a la identitat del finat i a les seves característiques personals i familiars¹⁹⁵.

Endemés, en tots els apartats dels distints models de butlletins es designa al funcionari del Rc com l'encarregat subsidiari d'emplenar tota la informació requerida en els mateixos, per defecte de l'actuació de a qui correspon fer-ho en primera instància en cada cas. Per altra banda, en tots els butlletins, *“el Encargado consignará en ellos con el sello del Registro el tomo, página y fecha de la inscripción, y en los de abortos, los números del legajo correspondiente. No se consignaran en los boletines datos de*

²⁰⁵ Orden de 8 de julio de 1959 por la que se regulan las estadísticas derivadas del Registro Civil (BOE, núm. 173 de 21 de juliol de 1959, p. 9957).

identidad de los particulares afectados por los hechos, para cuya publicidad se requiere autorización del Juez de Primera Instancia” (art. 20)¹⁹⁶.

La informació continguda en aquets informes estadístics té una importància cabdal en condicionar les possibilitats de classificació i tabulació de la mateixa per a la seva publicació en el MNP, possibilitats que condicionaran i determinaran la capacitat i l'abast de l'anàlisi a partir d'aquelles. Vegem, doncs, a continuació, les circumstàncies expressades en els informes estadístics espanyols més importants utilitzats des del segle XIX per a la captació de les dades relatives cadascun dels fenòmens demogràfics objecte d'inscripció en el Rc.

II.4.3 ELS INFORMES ESTADÍSTICS DEL SEGLE XIX: CONTINGUTS I PROCEDIMENTS

Importància i utilitat dels informes estadístics del vuit-cents

En aquest punt es pretén donar a conèixer els diferents informes estadístics emprats durant el segle XIX per a la captació de les dades sobre els esdeveniments vitals enregistrats, per raó dels diferents intents de creació d'un veritable Rc a Espanya.

A través de la localització d'aquests informes establerts per l'Administració de l'Estat, amb l'objecte de recollir les dades procedents dels registres eclesiàstic i/o civil, es pot reconstruir el moviment natural de les municipalitats sense haver de recórrer al buidatge sistemàtic dels llibres del Rc, procediment que si bé permet tractar directament amb la informació nominal de base, sempre resulta més feixuc, complex i lent quan l'interès es centra en l'agregat numèric de la informació continguda en aquells.

Endemés, tant les taules numèriques com els extractes en paperetes individuals de les inscripcions verificades en el Rc i els butlletins estadístics, permeten emplenar els buits en la sèrie estadística del MNP en el període anterior a la seva creació i en les llacunes presentades posteriorment en la sèrie de la publicació. De fet, gràcies a la continuïtat en la recopilació de les dades, aquestes varen poder ser facilitades per als períodes en què no fou publicada l'estadística: per als anys 1878-1882, en la *Reseña Geográfica y Estadística de España* (1888), les corresponents a 1878-1886 ho foren a la *Gaceta de Madrid* de 1891 (núm. 118 a 123) i, per al període 1893-1899, en l'*Anuario Estadístico de España* (1888) i a les introduccions dels MNP de 1900, 1901 i 1905. S'esmerçava així, en certa manera, part dels forats en la sèrie editada el vuit-cents.

Entre les restriccions imposades per l'estadística oficial, és ben coneguda la seva manca de detall territorial. Només són publicades les freqüències relatives als

ajuntaments de 5000 o més habitants, als de 10.000 i als de 20.000, segons sigui el moment de referència de les dades; les capitals provincials; les respectives províncies i, excepcionalment, els partits judicials. Aquesta circumstància també és esmenable, en certa manera, a partir dels estadets numèrics efectuats per les secretaries dels ajuntaments i les parròquies, abans de 1870, o a les oficines del Rc des de l'1 de gener de l'any següent. Val a dir que, si bé el registre civil municipal no va reeixir amb molt d'èxit en tots els ajuntaments, el cert és que va ser implantat en algunes localitats. En aquestes, hom pot trobar tant els informes estadístics elaborats per les seves secretaries i parròquies, com els llibres-registres que en constituïen la base. No obstant, caldrà posar en interrogació les xifres registrades, doncs, per exemple, la negligència detectada pels encarregats del Servei estadístic va implicar, el 1866, la reproducció, com a recordatori, de la circular dictada per a la implantació de la funció registral en aquelles secretaries tres anys abans, el 1863, adduint, si més no en el cas concret de la província de Barcelona, que *“como quiera que por los datos relativos a este asunto últimamente reunidos, me haya convencido de la negligencia con que muchos Alcaldes miran tan recomendado servicio, les invito de nuevo a que (...) valiéndose de las papeletas, que se venden en la Imprenta de este periódico ‘oficial’ (...) y que han de facilitar los Alcaldes a los señores Curas párrocos, lleven al día los referidos registros, cuyos retrasos de anotaciones me verá obligado a castigar enérgicamente”*²⁰⁶ (les paperetes han estat reproduïdes en l'apartat que segueix, veure títol II.4.3).

Així, gràcies al circuit generat per a l'obtenció de dades estadístiques sobre naixements, matrimonis i defuncions, sempre vinculada, impulsada i determinada per la voluntat de gestió i control governamental de les poblacions, es poden obtenir en algunes localitats dades dels esdeveniments vitals a nivell parroquial, per dia i més d'ocurrència, o a escala municipal, des de l'any 1837. Seguint el sentit de la marxa en la tramesa de la informació des de la parròquia al Govern, la documentació es pot localitzar en els arxius corresponents a les institucions implicades en la producció i tractament de les dades: els arxius municipals, en què s'haurien de conservar les taules que els hi eren trameses per les respectives parròquies, i en els arxius de la Diputació i del Govern civil de la província (en una o altre en funció del moment històric de referència), en els quals són localitzables els quadres resum efectuats per les municipalitats. Lògicament, a diferència dels llibre-registres portats per les Secretaries dels Ajuntaments, ja siguin parroquials o civils, la compilació en agregats dels esdeveniments vitals classificats per la seva naturalesa, característiques dels seus protagonistes i referència geogràfica de l'ocurrència en taules estadístiques, representa

²⁰⁶ BOP de Barcelona, núm. 91 de 16 d'abril de 1863, p. 1.

un estalvi de temps a l'investigador que no estigui interessat en aspectes nominals o vinculats a la identificació personal dels afectats pels fenòmens demogràfics.

La disponibilitat de la informació dels naixements, dels matrimonis i de les defuncions compilada en quadres estadístics per agregacions jurisdiccionals (parròquia, ajuntament, partit judicial, etc), segons condició civil (nascut viu, nascut mort, estat civil, etc) i altres característiques personals (edat, professió, etc) sobre els principals esdeveniments vitals en la vida de les persones, abans i després de l'aparició del MNP, estava totalment supeditada al grau d'acatament i de compliment de les diferents disposicions, per part de les autoritats eclesiàstiques i municipals, sobre l'anotació del moviment natural al llarg del temps.

Per altra banda, endemés de la possibilitat de disposar de tota la informació continguda en els informes estadístics a nivell local (per parròquies i ajuntaments) i d'omplir els buits existents en la sèrie estadística del MNP del vuit-cents, en les taules numèriques preestablertes per a la recollida i transmissió de les dades entre administracions i institucions, es consigna informació que no ha estat explotada en aquesta estadística. En són un clar exemple, entre altres, les defuncions per edat, no publicades en l'estadística oficial fins el 1860, però sol·licitades des de 1837; les defuncions classificades per la professió del finat, requerida des de 1863 i no publicada fins el 1903, i la viabilitat dels nats amb distinció del sexe que, si bé fou introduïda el 1862 i implantada el 1863, no serà facilitada en el MNP fins a l'any 1932.

Les taules estadístiques resum i els extractes de les inscripcions practicades en el Registre civil

La primera disposició del vuit-cents encaminada a la formació d'un Registre civil independent de l'eclesiàstic data de l'any 1801. En la Reial ordre de 8 de maig²⁰⁷, "*Para en cualquier tiempo conocer el estado de la población*", es disposa la formació d'estats mensuals dels nascuts, casats i morts que s'haguessin produït durant el mes de referència, junt amb l'anotació d'algunes circumstàncies associades, com ara el sexe, l'edat, la professió o ofici i la malaltia dels finats, entre d'altres. Carles IV va encomanar la funció registral de l'estat civil de les persones a l'autoritat eclesiàstica, com ja era una realitat als països nòrdics. No obstant, en el cas espanyol, els capellans haurien de dur paral·lelament una doble inscripció, la civil i l'eclesiàstica, en llibres separats. A l'efecte de l'anotació civil, els naixements, els matrimonis i les defuncions

²⁰⁷ Reial ordre inserida en la Circular del Consell del dia 23 del mateix mes i any i que constitueix la Llei 10 del títol XXII del llibre VII de la *Novísima Recopilación de las leyes de España*.

haurien de ser llistades en formularis preestablerts per a la consecució de la necessària homogeneïtat de l'enregistrament arreu del territori²⁰⁸ (Martínez Alcubilla, 1885:1407).

En la *Novísima recopilación de las leyes de España* es fa esment a altres dues disposicions, concebudes també per al servei del registre de l'estat civil de les persones. La primera data de mitjan segle XVIII. Encomana als prelats del Regne tenir cura de que els llibres de baptismes, casaments i enterraments siguin en les mateixes esglésies, “*en que estén con toda custodia y seguridad*” (Reial ordre de 21 de març de 1749). La segona prescripció ordena el compliment de les dues anteriors, la de març de 1749 i la de maig de 1801 (Reial ordre de 23 de febrer de 1802)

La Llei municipal de 3 de febrer de 1823 va ratificar les prescripcions introduïdes 10 anys abans per la *Instrucción para el gobierno económico de las provincias de 23 de junio de 1813*. L'objecte de la mateixa no era altre que l'establiment d'un Rc que permetés subministrar al Govern dades dels esdeveniments vitals procedents d'un registre públic administratiu propi, en comptes de l'eclesiàstic. En ambdues disposicions s'obligava a les secretaries municipals a l'establiment i manteniment d'un registre laic dels nascuts, casats i morts en la seva jurisdicció (art. 7). Caldria especificar-ne el sexe, l'edat i la causa de defunció, la qual seria expedida per un facultatiu (art. 8 i 9 de la *Ley de 3 de febrero de 1823 para el gobierno económico de las provincias*). Els capellans facilitarien la mateixa informació per tal de contrastar i actualitzar la continguda en els llibres del registre municipal, abans de trametre les dades a la Diputació (art. 9), com es requeria. La llei no va assolir un grau d'acatament digne d'esment, únicament va ser seguida per l'ajuntament madrileny i alguna municipalitat més, però de molt menor envergadura poblacional.

Les disposicions dictaminades en els anys trenta no introduïren cap prerrogativa substantiva respecte de la *Ley de 3 de febrero de 1823*. Totes elles es centraren, bàsicament, en l'establiment de mecanismes per a la captació i remissió de les dades relatives als successos vitals esdevinguts en les municipalitats. Aquest és el cas del *Real Decreto para el arreglo provisional de los Ayuntamientos de la Península é Islas adyacentes* de l'any 1835, que mantenia viva aquella llei i manava la formació d'un registre civil dels nats, casats i morts en cada terme municipal (art. 36, atribució 8a)²⁰⁹. Per tal d'afavorir la pràctica real i efectiva d'aquesta ordre, calia dissenyar models de registre senzills, de fàcil complementació i que fossin uniformes arreu. Així, per Reial

²⁰⁸ Per Reial ordre de 15 d'octubre de 1801, es difonen 9 formularis per a l'anotació de les notícies referents als baptismes; els matrimonis; els enterraments; les cases d'expòsits; els hospitals; els hospicis, presons, cases de misericòrdia, de reclusió, etc; escoles i altres centres d'educació, i, els dos darrers models per a les congregacions religioses, beataris i altres establiments religiosos d'ambdós sexes. Aquests darrers formularis havien de ser relacionats i enviats anualment, mentre que la resta ho havien de ser mensualment.

²⁰⁹ *BOP de Badajoz*, núm. 65 de 4 d'agost de 1835, p. 309-314.

ordre circular de 19 de gener de 1836, s'aproven els 4 models que hauran de seguir els batlles en l'enregistrament dels naixements, dels matrimonis, de les defuncions i en les exposicions de nens ocorregudes en la seva demarcació des de l'1 de gener d'aquell mateix any (aquesta Reial ordre és reproduïda a l'annex)²¹⁰. Endemés, els alcaldes havien de confrontar els seus llibres amb les anotacions eclesiàstiques abans d'efectuar la corresponent explotació i tramesa trimestral de la informació al Governador de la província, al qui es pertocava l'enviament d'aquests extractes de trimestre al Ministeri de la Governació cada mig any (Reial ordre de 14 de maig 1836). A continuació es mostren els referits models als quals s'ha fet esment (en l'annex s'ha reproduït íntegrament la publicació oficial dels mateixos en el *BOP de Badajoz*):

Imatge 1. Taules resum dels extractes trimestrals de naixements, matrimonis i defuncions manats formar per la Reial ordre de 14 de maig de 1836

Libro de nacidos para el año de 1836

Sexo.	Nombre que se le ha puesto, y sus apellidos.	Día y hora en que nació.	Calle y casa en que nació.	Nombre del padre, naturalidad, profesión, estado y domicilio en que salió vivo.	Nombre de la madre, sus apellidos de su origen y naturalidad del padre.	Abuelos paternos, su naturalidad y vecindad.	Abuelos maternos, su naturalidad y vecindad.
Varón	Roberto Robles	24 Mayo año 1836 a las 10 de la mañana	Calle de San Juan nº 34	Juan de Robles natural de Badajoz	María de Robles natural de Badajoz	Diego de Robles natural de Badajoz	Isabel de Robles natural de Badajoz
Varón	Juan de Barrera	22 Mayo año 1836 a las 5 de la mañana	Calle de San Juan nº 34	José de Barrera natural de Badajoz	María de Barrera natural de Badajoz	Diego de Barrera natural de Badajoz	Juan de Barrera natural de Badajoz
Varón	Juan Robles	21 Mayo año 1836 a las 5 de la mañana	Calle de San Juan nº 34	José de Robles natural de Badajoz	María de Robles natural de Badajoz	Diego de Robles natural de Badajoz	Juan de Robles natural de Badajoz
Varón	Roberto Robles	20 Mayo año 1836 a las 2 de la mañana	Calle de San Juan nº 34	Juan de Robles natural de Badajoz	María de Robles natural de Badajoz	Diego de Robles natural de Badajoz	Isabel de Robles natural de Badajoz
Varón	Manuel Robles	18 Mayo año 1836 a las 8 de la mañana	Calle de San Juan nº 34	Juan de Robles natural de Badajoz	María de Robles natural de Badajoz	Diego de Robles natural de Badajoz	Isabel de Robles natural de Badajoz

Libro de casados para el año de 1836

Nombre apellidos y profeciones de la mujer.	Edad y estado de la contrayente.	Partida de su naturalidad, y el día en que salió viva, cuando sucesos el matrimonio, calle y casa donde vivió.	Día en que se celebró el matrimonio, y el día en que salió viva.	Nombre, su naturalidad, profesión, estado y domicilio de la mujer.	Abuelos paternos, su naturalidad y vecindad.	Abuelos maternos, su naturalidad y vecindad.
María de Robles	22 años soltera	Partida de su naturalidad de Badajoz el día 10 de Mayo año 1836	24 Mayo año 1836 a las 10 de la mañana	Juan de Robles natural de Badajoz	Diego de Robles natural de Badajoz	Isabel de Robles natural de Badajoz
Juan de Barrera	22 años soltera	Partida de su naturalidad de Badajoz el día 10 de Mayo año 1836	22 Mayo año 1836 a las 5 de la mañana	José de Barrera natural de Badajoz	Diego de Barrera natural de Badajoz	Juan de Barrera natural de Badajoz
Juan Robles	21 años soltera	Partida de su naturalidad de Badajoz el día 10 de Mayo año 1836	21 Mayo año 1836 a las 5 de la mañana	José de Robles natural de Badajoz	Diego de Robles natural de Badajoz	Juan de Robles natural de Badajoz
Roberto Robles	20 años soltera	Partida de su naturalidad de Badajoz el día 10 de Mayo año 1836	20 Mayo año 1836 a las 2 de la mañana	Juan de Robles natural de Badajoz	Diego de Robles natural de Badajoz	Isabel de Robles natural de Badajoz
Manuel Robles	18 años soltera	Partida de su naturalidad de Badajoz el día 10 de Mayo año 1836	18 Mayo año 1836 a las 8 de la mañana	Juan de Robles natural de Badajoz	Diego de Robles natural de Badajoz	Isabel de Robles natural de Badajoz

210 BOP de Badajoz, núm. 12 de 28 de gener de 1836, p. 48-50.

Imatge 1 (continuació)

Arxiu Històric de la Diputació de Barcelona **Libro de muertos** para el año de 1837. *Arxiu Històric de la Diputació de Barcelona* 2ª tomo. 1837

Varones, sus nombres, apellidos y profeción que exercen.	Muñecas, sus nombres y profeción.	Dias en que murieron.	Exposic. si la muerte fué natural ó violenta.	Edad que vivian.	Estado que habian.	De naturalidad y domicilio al tiempo de la muerte, sus y sus hijos.	Hijos que han dejado, y sus nombres.	Padres, su naturalidad y vecindad.	Algunos parientes, su naturalidad y vecindad.	Algunos parientes, su naturalidad y vecindad.
	<i>...</i>	<i>...</i>	<i>...</i>	<i>...</i>	<i>...</i>	<i>...</i>	<i>...</i>	<i>...</i>	<i>...</i>	<i>...</i>
	<i>...</i>	<i>...</i>	<i>...</i>	<i>...</i>	<i>...</i>	<i>...</i>	<i>...</i>	<i>...</i>	<i>...</i>	<i>...</i>
	<i>...</i>	<i>...</i>	<i>...</i>	<i>...</i>	<i>...</i>	<i>...</i>	<i>...</i>	<i>...</i>	<i>...</i>	<i>...</i>
	<i>...</i>	<i>...</i>	<i>...</i>	<i>...</i>	<i>...</i>	<i>...</i>	<i>...</i>	<i>...</i>	<i>...</i>	<i>...</i>
	<i>...</i>	<i>...</i>	<i>...</i>	<i>...</i>	<i>...</i>	<i>...</i>	<i>...</i>	<i>...</i>	<i>...</i>	<i>...</i>

Font: Arxiu Històric de la Diputació de Barcelona (CDR-114)

En vista a l'observança de l'article 7 de la llei de 23 de gener de 1823 (ordenada per decret de 15 d'octubre de 1836), sobre la creació d'un registre civil a les secretaries dels ajuntaments, la Reial ordre de 10 de desembre de 1836 afegirà, sota sanció econòmica per incompliment, la imposició de l'obligatorietat de "todo individuo, cualquiera que sea su clase, condición, fuero o jurisdicción (...) a dar parte al ayuntamiento de los nacidos, casados y muertos que ocurran en sus respectivas familias, con expresión de las mismas circunstancias que se exigen para los libros parroquiales" (Reial ordre del 10 de desembre del 1836)²¹¹. Així mateix havien d'actuar els "conventos, casas de venerables, hospicios, hospitales y otros establecimientos de beneficencia, colegios o casas de educación" i el "escribano que actúe en las causas que se formen al hallar un cadáver insepulto por muerte natural ó á mano airada". La comunicació s'havia d'efectuar en el termini de 3 dies o fins a un màxim de vuit per raó de residència llunyana de l'autoritat municipal. La Reial ordre havia estat motivada "por varias comunicaciones dirigidas al ministerio [de la Gobernación], de que a pretexto unos de corresponder a diferentes fueros y jurisdicciones, otros por hallarse en poblaciones distantes del punto en que residen las autoridades municipales, otros, en fin, por apatía e indiferencia, se abstienen de dar aquellos avisos".

A l'Arxiu Històric de la Diputació de Barcelona (AHDB) es conserven alguns dels extractes que foren enviats pels ajuntaments a aquesta, segons els models preestablerts a què s'ha fet referència. De l'anàlisi d'aquesta documentació s'infereix

²¹¹ *Gaceta de Madrid*, núm. 743 de 18 de desembre de 1836, p. 2.

que l'enviament trimestral no era respectat arreu, alguns pobles com Manresa els feien avinents mensualment i altres municipis com Gavà per semestres. De la mateixa manera, els extractes presenten diferents formats i/o continguts en funció de la localitat de referència. Fet evidenciat pels exemplars conservats en aquell arxiu (referència: CDR-114), que exemplifiquen sobradament la inobservància de la normativa establerta.

El primer intent amb certa transcendència de regularitzar la informació a recollir sobre naixements, matrimonis i defuncions fou per Reial Ordre d'1 de desembre del 1837²¹² (reproduïda a l'annex). Per aquesta, si bé es mantindrà la potestat religiosa de la inscripció registral d'aquells esdeveniments, l'estructura i el contingut de les corresponents partides sacramentals passaran a ser regulades pel govern de la Regència de Maria Cristina. Les dades que havien de constar en les partides de baptisme eren el nom del batejat, el dia i l'hora del bateig i la legitimitat, expressant si de pares coneguts o desconeguts. Si es tractava d'un fill de legítim matrimoni calia registrar el nom, cognoms, naturalesa (o lloc de naixement) i veïnatge (o lloc de residència) dels pares, avis i padrins, així com la professió d'aquests i del pare. Si el fill era natural o de pares desconeguts, es consignava l'estat civil dels padrins i les mateixes dades indicades per als fills legítims, o bé les que els interessats consideressin oportunes.

Les partides de casament havien d'incloure: el nom, la naturalesa, el veïnatge i l'estat civil anterior dels cònjuges; així com el nom, cognoms, professió, naturalesa i veïnatge dels pares i dels testimonis. En el cas de matrimonis celebrats per poder atorgat, constarien, a més de les circumstàncies expressades, el lloc on es va atorgar, el notari, el nom, la naturalesa, el veïnatge i la professió de la persona a favor de qui es va fer.

A les partides de defuncions s'havia d'indicar la data de l'enterrament, el nom, l'edat, la naturalesa, el veïnatge, l'estat civil, la professió del difunt i, per primer cop, s'obligava a consignar-hi la malaltia que va causar-li la mort segons certificació del facultatiu. Sense la certificació mèdica de la defunció, que havia de ser gratuïta i expedida en paper comú, legalment no es podia donar sepultura a cap cadàver. Si la causa de l'òbit era desconeguda, així es feia constar a la partida. També, es registraven els casos de suïcidi, els homicidis i les penes capitals, així com els mitjans emprats en cada cas i el delictes comès.

---

²¹² Circular del *Ministerio de la Gobernación de la Península* desplegant la Reial Ordre d'1 de desembre de 1837 sobre els models a seguir en el moviment de la població (*Gaceta de Madrid*, núm. 1111 de 14 de desembre de 1837, p. 2-3; núm. 1112 de 15 de desembre de 1837, p. 3-4, i núm. 1113 de 16 de desembre de 1837, p. 1-2).

A partir d'aquets assentaments s'havien d'elaborar els respectius resums o estats numèrics segons els models establerts en aquella Reial ordre, en una cadena trimestral de transmissió de la informació que anava de l'extracte efectuat pels rectors, als extractes efectuats pels secretaris dels ajuntaments a partir d'aquells, els quals els havien de trametre a les Diputacions provincials. Els resums elaborats per aquestes arribarien a la destinació final de tot el procés, el Ministeri de la Governació.

El formulari de base era el mateix per als rectors que per als ajuntaments i les diputacions provincials, l'única diferència es centrava en l'agregació temporal i territorial de les dades: els capellans ho farien per la seva parròquia, indicant el nombre d'observacions registrades per dia i mes d'ocurrència; els ajuntaments per les parròquies pertanyents a la seva jurisdicció, agregant la informació per trimestres, i les diputacions trimestralment pels partits judicials de la respectiva província.

En l'encapçalament de cada taula model, els mossens consignarien el nom de la parròquia de referència, el municipi i la província de pertinença; els ajuntaments indicarien el topònim del municipi que agrupava les parròquies detallades en l'estat numèric i la província; mentre que les Diputacions expressarien la província dels partits judicials relacionats en el formulari. Els models impresos oficials varen ser publicats a la *Gaceta de Madrid*²¹² i poden ser consultat a l'annex, no obstant, preferim fer avinent alguns dels manuscrits conservats a l'Arxiu Històric de la Diputació de Barcelona (AHDB):

Imatge 2 . Quadres numèrics resum dels extractes trimestrals de baptismes, matrimonis i defuncions ordenats formar per la Reial ordre d'1 de desembre de 1837

BAPTISMOS.

PROVINCIA DE BARCELONA.

PARTIDO DE *Mataró*

Pueblo de Cabrera

3er Trimestre de 1839

Resumen numérico de los bautismos celebrados en la PARROQUIA de este Pueblo — en el expresado 3er trimestre de este año.

PARROQUIA <i>(San Jofe a Cabrera)</i>	Mes	Días	HIJOS						TOTAL de ambas clases.
			DE LEGÍTIMO MATRIMONIO			FUERA DE MATRIMONIO			
			Varones.	Hembras	Total.	Varones.	Hembras	Total.	
<i>Julio</i>	<i>8</i>		<i>1</i>	<i>1</i>	<i>2</i>				
<i>Agosto</i>	<i>18</i>		<i>1</i>	<i>1</i>	<i>2</i>				
<i>Septiembre</i>	<i>12</i>		<i>1</i>	<i>1</i>	<i>2</i>				
<i>Y</i>	<i>22</i>		<i>1</i>	<i>1</i>	<i>2</i>				
<i>Subtotal</i>	<i>38</i>		<i>3</i>	<i>3</i>	<i>6</i>				
<i>Y</i>	<i>25</i>		<i>1</i>	<i>1</i>	<i>2</i>				
<i>Y</i>	<i>25</i>		<i>1</i>	<i>1</i>	<i>2</i>				
Totales.			<i>3</i>	<i>3</i>	<i>6</i>				<i>6</i>

Cabrera 1er de Octubre de 1839.
Don D. Ceballos, P.º de la Parroquia

MATRIMONIOS.

PROVINCIA DE BARCELONA.

PARTIDO DE *Mataró*

Pueblo de Cabrera

3er Trimestre de 1839

Resumen numérico de los matrimonios celebrados en la parroquia de la jurisdicción de este Pueblo — en el 3er trimestre del presente año.

PARROQUIAS. <i>(San Jofe a Cabrera)</i>	Mes	Días	MATRIMONIOS DE				TOTAL.
			SOLTERO CON		VIUDO CON		
			Soltera.	Viuda.	Soltera.	Viuda.	
<i>Julio</i>	<i>6</i>		<i>1</i>				
<i>Agosto</i>	<i>1</i>		<i>1</i>				
<i>Y</i>	<i>13</i>		<i>1</i>				
<i>Y</i>	<i>12</i>		<i>1</i>				
Totales.			<i>4</i>			<i>4</i>	

Cabrera 3 de Octubre 1839
Don D. Ceballos, P.º de la Parroquia

Imatge 2 (continuació)

PROVINCIA DE BARCELONA. DEFUNCIONES. 3er Trimestre de 1839
Partido de *Mataró* Poble de *Cabres*

ESTADO numérico de las defunciones ocurridas en la parroquia de la jurisdicción de este Poble en el 3er trimestre del presente año.

		POR EDADES.																				TOTAL.
Mes.	Días.	De 0 a 10.	De 10 a 15.	De 15 a 20.	De 20 a 25.	De 25 a 30.	De 30 a 35.	De 35 a 40.	De 40 a 45.	De 45 a 50.	De 50 a 55.	De 55 a 60.	De 60 a 65.	De 65 a 70.	De 70 a 75.	De 75 a 80.	De 80 a 85.	De 85 a 90.	De 90 a 100.	De 100 en adelante.	TOTAL.	
<i>Julio</i>	<i>12</i>																					1
<i>Agosto</i>	<i>17</i>																					1
<i>Sept.</i>	<i>24</i>																					1
<i>Oct.</i>	<i>29</i>																					1
<i>Nov.</i>	<i>11</i>																					1
<i>Diciembre</i>	<i>14</i>																					1
<i>Total</i>	<i>4</i>																					7

EL MISMO ESTADO CLASIFICADO POR CONDICIONES SOCIALES Y SEXOS.

Solteros.	Solteras.	Casados.	Casadas.	Viudos.	Viudas.	TOTAL.
3.	2.	2.				7.

Cabres 5 - 4 - de Octubre de 1839.

Font: Arxiu Històric de la Diputació de Barcelona

Com s'indica en la pròpia circular, el motiu principal de la mateixa era establir "reglas fijas y uniformes para reunir en lo sucesivo los datos numéricos relativos a los nacidos, casados y muertos en cada año; porque de otro modo, no pudiendo hacerse en el censo las correcciones oportunas, llegaría con el tiempo a ser inútil". A l'efecte, s'implanta el nou sistema basat en la Reial ordre de 8 de maig de 1801, a seguir des de l'1 de gener de 1838²¹³. Per a alguns coetanis, les possibilitats que ofería la informació recollida sobre els esdeveniments vitals en els formularis preestablerts era destacable. Així consta en l'escrit anònim publicat a la *Gaceta de Madrid* de 15 de gener de 1838:

"no es de extrañar que el Gobierno haya atendido con preferencia a recoger los datos para valuar y comparar sus efectos [es refereix a los dos grandes fenómenos de la destrucción y de la reproducción]. Los nacimientos, matrimonios y defunciones, actos en los que intervienen la autoridad eclesiástica y civil, pueden ser conocidos, en su número y en sus circunstancias más importantes, en virtud de las disposiciones indicadas en la circular (...). En cada trimestre podrá saber el Gobierno el movimiento que la población haya tenido en el anterior. El estado de las defunciones es el que contiene mayor número de relaciones estadísticas. Su expresión por edades, de cinco en años hasta 90, y de una a uno hasta 100, nos parece muy conveniente para formar tablas de probabilidad de vida humana, que tanto uso tienen en el cálculo de las anualidades y en las especulaciones estadísticas. Estas tablas no existen aun en España, y sería necesidad establecer para nuestros compatriotas las mismas probabilidades que están ya calculadas para Inglaterra, Alemania y otros países cuyos climas se diferencian tanto del nuestro".

²¹³ Reial ordre d'1 de desembre de 1837 (*Gaceta de Madrid*, núm. 1111 de 14 de desembre de 1837, p. 2).

El text continua amb el mateix to de lloança per les expectatives estadístiques obertes amb la informació requerida en els models impresos de taules resum preestablerts en aquella circular.

En algunes províncies, com ara Barcelona, Palma de Mallorca i Cadis, es va executar l'ordre, però les circumstàncies de la guerra no varen permetre la deguda execució en altres. Així, l'any 1839, un cop va haver finalitzat el conflicte, de les 49 províncies d'aleshores, 18 encara no havien entrat en la dinàmica de recollida i enviament de dades del moviment natural i, endemés, *“bastantes de las que los remiten lo hacen con tan lamentable descuido que inutilizan todos los esfuerzos del Gobierno para procurarse medios seguros de rectificar el censo de población, y aumentar las bases de una buena estadística”* (Orden de la Regencia de 21 de noviembre de 1840)²¹⁴. Entre els defectes que presenten les dades facilitades destaquen la manca d'uniformitat en les dades enviades, causada per la negligència en l'ús dels models establerts, la qual cosa generava discordances que calia comprovar invertint, d'aquesta manera, més esforços en una tasca no prevista inicialment, ja que no s'hauria hagut de produir.

Entre les raons que explicarien la manca de veracitat de les dades consignades, també s'adduïa l'assignació de la preparació dels informes estadístics a persones molt poc qualificades, doncs *“Son bastantes las provincias en que vienen repetidos errores de sumas, equivocaciones numéricas frecuentes, y tales faltas de escritura, que se conoce no han sido revisadas ni cotejadas con el esmero debido”*²¹⁴. Per altra banda, la implantació del Registre civil no va progressar, i així tampoc ho va fer el procés dissenyat en base a aquell per a l'obtenció exhaustiva i sistemàtica de dades estadístiques sobre els successos vitals, amb una cobertura universal a nivell territorial i poblacional, *“porque era necesario al plantearlo que concurriesen otros elementos indispensables, medidas legislativas, recursos pecuniarios, suficiente número de manos hábiles y las instrucciones más minuciosas. Ínterin no pueda contarse con 12 o 13 pueblos pequeños que hay en la monarquía con personas expertas y dotadas que lleven el registro y lleven las demás obligaciones impuestas a los ayuntamientos, serán ineficaces los esfuerzos que se hagan”*²¹⁵.

Amb el Decret del Govern de la Regència provisional de 24 de gener del 1841 s'ordena *“Que se establezca el Registro civil de los nacidos, casados y muertos”*. Es planteja novament, com ho havia estat l'any 1823, *“el establecimiento de un registro civil que suministrando al Gobierno datos propios y seguros evitase tener que reclamarlos a las autoridades eclesiásticas, que lo recogen con muy distinto objeto”*.

²¹⁴ *Gaceta de Madrid*, núm. 2227 de 23 de novembre de 1840, p. 1.

²¹⁵ *Gaceta de Madrid*, núm. 2291 de 26 de gener de 1841, p. 1

S'ordenarà l'establiment, "conforme a los modelos y sistema que sigue el ayuntamiento de Madrid," del Registre de l'estat civil de les persones en les secretaries de totes les capitals provincials, municipis caps de Partit judicial i pobles majors de 500 habitants (art. 1), "porque en ellos se cuenta con más medios para realizarlo, y porque esta copia de registros en puntos importantes, esparcidos por todas las provincias, servirá de norma para extender después la medida a la generalidad de los pueblos". Cal destacar el fet que, per aquest decret s'introdueix, per primer cop, la prohibició de procedir a la celebració litúrgica de qualsevol baptisme o enterrament sense haver efectuat prèviament la seva inscripció en el registre civil, la qual havia de ser acreditada al mossèn mitjançant la corresponent papereta expedida a l'efecte pel registrador públic (art. 3). Pel que fa als matrimonis, aquests havien de ser notificats pel capellà oficiant al Registre oficial en el termini de les 24 hores següents a la seva celebració religiosa (art. 4)²¹⁶. Totes les notificacions s'hauran de formular d'acord amb els models establerts. A l'Arxiu Municipal del districte de Les Corts es conserven grans quantitats d'aquestes paperetes, emprades també anys més tard, com les que es mostren tot seguit:

Imatge 3. Models de paperetes acreditatives de les inscripcions de naixement, matrimoni i defunció efectuades en el Registre civil, en ús durant el darrer terç del vuit-cents

Corts de Sarrià.

67.

Registro civil de Barcelona. Nacidos Número 40

El día 24 de febrer de 1867 y hora de las 8 de la noche nació un niño
 calle de Cara melanit núm. 9 piso 2º
 hijo de D. Miguel Manueta de 34 años de edad
 natural de Saboy de profesion Industriado
 y de D. Martha Vidal de 32 años de edad
 natural de Hospitalet de oficio Industriado
 abuelos paternos D. José
 natural de Sarrià *natural de de Barcelona
 y D. Rosa Cusidó de oficio Industriado
 abuelos maternos D. Juan
 natural de José natural de Hospitalet
 y D. Josefa Braki
 Cónstamo que ha nacido un niño Barcelona de de de 1867
 La Comedrona, Firma del parente mas inmediato.

Corts de Sarrià

Número 222 del Registro de la Parroquia de la Catedral

Ha sido bautizado hoy día de la fecha en esta Parroquia con los nombres de Dionisia Francisca
Ferresa hijo legítimo
 de de y de de ; habien-
 do sido padrino D. Juan Colonina soltero de oficio carropero
 natural de Hospitalet habitante en de
 y madrina D. Manueta soltera de Barcelona
 de estado casada
 Barcelona 28 de enero de 1867
 El Cura-Párroco.
[Firma]

²¹⁶ *Gaceta de Madrid*, núm. 2291 de 24 de gener de 1841, p. 1.

Imatge 3 (continuació)

Papeleta núm. 4

En el pueblo de Las Corts a 19 del mes de febrero de mil ochocientos sesenta y siete y hora de las de la natural de Sarria Provincia de Barcelona de edad 33 años su estado casado su profesion ú oficio Propietario su enfermedad segun parte del facultativo de la casa de curas vivia en este pueblo se ha enterrado en el cementerio de este pueblo Nombre y apellido del padre del difunto Joaquín pueblo de su naturaleza Sarria Provincia de Barcelona Nombre y apellido de su madre cuando era soltera Mariana Cuyas pueblo de su naturaleza Sarria Provincia de Barcelona

El encargado del registro,
Joaquín Cuyas

REGISTRO CIVIL. LAS CORTS. MATRIMONIOS.

Pasan á contraer matrimonio á la parroquia de Sta. Maria de las Corts
D. *Antonio José*
Natural de *Madrid*
de edad *veinte y seis años*
su estado *soltero*
de profesion *Arquitecto*
Habitante en *esta*
con D.ª *Florencia Solé*
Natural de *Madrid*
de edad *veinte y dos años*
su estado *soltera*
Habitante en *esta*
pasan á vivir á la calle de . . . . . B. . . . . n.^o

PADRES DEL CONTRAYENTE.
D. *Manuel y Concepción Rojas*
IDEM DE LA CONTRAYENTE.
D. *Jose y Joaquina Rojas*

Las Corts de 1860

Núm. 12 del Registro de la parroquia de
Sta. Maria de las Corts.

Han sido unidos en matrimonio hoy dia de la fecha en esta parroquia D. *Antonio José* y D.ª *Florencia Solé* habiendo sido testigos D. *Joaquín Gallo* y D. *Joaquín Cuyas*

Las Corts 17 de *Marzo* de 1860.
El Cura-Párroco.
Joaquín Cuyas

Font: Arxiu Municipal del Districte de Les Corts (CD-R 13)

Com ja s'ha fet esment en capítols anteriors, la relació de naixements, matrimonis i defuncions també havia de ser confeccionada per a tots els successos esdevinguts des de principis d'aquell any fins al dia de la creació del Registre, "a fin de que el encargado de llevarlo pueda incluir en los libros todas las partidas cronológicamente colocadas desde el día 1º de Enero, para que el Registro parta en todos los pueblos de época marcada y comprenda años enteros" (art. 5). Totes les notificacions efectuades

pels capellans, tant les ocorregudes abans com després de la posada en marxa del Registre, es formularan d'acord amb els models establerts a l'efecte, els quals estaven adaptats als dissenyats per als llibres de les secretaries dels ajuntaments (art. 2 i 6). Els informes estadístics utilitzats per a la transmissió de les dades des d'aquestes fins al Ministeri, passant per la Diputació provincial, serien els adoptats en la circular d'1 de desembre de 1837. En les partides dels llibres del Registre civil s'haurien d'incloure, segons consta en els portats en la ciutat comtal i conservats en l'Arxiu Municipal Administratiu de Barcelona.

En les partides de naixements: identificació del nout; el dia, l'hora del part; l'adreça postal (carrer, número i porta); la condició de la seva filiació; el nom, cognoms i poble i província de naturalesa dels pares, avis materns i paterns; la professió del pare i la parròquia de baptisme.

En els seients de matrimoni calia anotar la data (dia, mes i any) i parròquia de celebració; el nom, naturalesa (poble i província), edat, estat civil i adreça del domicili conjugal dels consorts; el nom i cognom, la naturalesa (poble i província) dels seus progenitors, així com la professió dels pares.

De les defuncions es registrarà l'adreça del registre d'inscripció (quartell, barri, parròquia); el lloc on es produí la mort (illa, carrer, casa o pis); el nom i cognom del finat, el seu estat civil, l'edat (expressada en anys), la domiciliació, la professió, la causa de la mort i l'hora i dia en que va tenir lloc. També s'anotarà el nombre de fills haguts i el nom dels mateixos. Dels avis (paterns i materns) s'inscriurà el nom, el cognom, la naturalesa i el veïnatge. Altres dades consignades eren qüestions testamentàries, com ara la identificació del notari que el tenia en el seu poder i la localitat on exercia, etc.

Aquest nou intent de configuració d'un veritable Rc tampoc va reeixir, el rebuig generalitzat que va despertar l'esmentat Decret, entès com la subjugació de l'ordre eclesiàstic al civil en els afers sacramentals i registrals, es va traduir en l'incompliment dels seus preceptes tercer i quart entre l'autoritat eclesiàstica i en la societat civil. Per la qual cosa foren derogats aquests articles, alhora que, en contrapartida, es sol·licitava als capellans la notificació mensual i circumstanciada de tots els nascuts, casats i morts durant aquell mateix període en les respectives parròquies (Reial ordre del 24 de maig del 1845)²¹⁷. No obstant, cal fer esment que en algunes ciutats com Barcelona sí varen desplegar l'ordre de l'any 1941 i gaudeixen, a dia d'avui, d'una sèrie contínua de llibres de registre civil, iniciada l'any 1841.

²¹⁷ *Gaceta de Madrid*, núm. 3913 d'1 de juny de 1845, p. 2.

Els principals defectes que presentava el Decret de 1841 consistien, en primer lloc, en la manca de cobertura de tot el territori nacional, ja que deixava de forma subsidiària sota la potestat eclesiàstica el registre dels ciutadans residents en els municipis menors de 500 habitants. Per altra banda, tenia efectes retroactius: els ajuntaments, als quals mai se'ls havia dotat, ni se'ls dotarà en futures disposicions, de personal qualificat amb dedicació exclusiva, havien d'inscriure "*todas las partidas cronológicamente colocadas desde el 1º de Enero*" (art. 5). Finalment, la sobrecàrrega que suposava per a la Diputació provincial la formació dels resums numèrics de nascuts, casats i morts; i el fet de no ser consignada aquesta funció entre les atribucions que li foren encomanades per la llei de 8 de gener de 1845, comportaran el traspàs d'aquesta competència als Governos polítics de les províncies per Reial ordre de 6 d'abril de 1847.

No obstant la reestructuració procedimental del registre públic i de la competència estadística efectuada en els anys 40, els models de formularis implantats per la Reial ordre de desembre de 1837 es varen mantenir intactes en el seu disseny i contingut fins el 1862. En compliment de la Reial ordre de 3 de febrer de 1823, en les parròquies, municipis i en els Governos civils s'havien de confeccionar aquelles taules estadístiques que la Diputació recolliria per tal que, un cop sistematitzades pel Servei d'estadística de la governació provincial (*Comisión permanente de Estadística*; després, *Sección de estadística*, etc), fossin enviades al Ministeri de la Governació. Però, com era habitual, el compliment del mandat no es va dur a terme de forma generalitzada i contínua en totes les localitats. Són nombroses les queixes expressades en diferents circulars, reials ordres i decrets publicats per aquell Ministeri en la *Gaceta de Madrid*. Així, en la Reial ordre de 10 de febrer de 1848 es manifesta que "*Aunque repetidas veces se ha encargado a los Jefes políticos la exactitud de remitir a este Ministerio en los períodos señalados los estados de nacidos, casados y muertos, observa S. M. con extrañeza que algunos de dichos funcionarios, o no cumplen como debieran con semejante disposición, o la retardan demasiado con notable perjuicio del servicio público*". Vuit anys més tard, la situació no havia canviat, i és que, entrats ja en l'any 1856, es reclamen als governadors civils els estats corresponents a l'any anterior, sempre conforme als models establerts en l'ordre de desembre de 1837. En aquest cas concret, es denuncia la morositat en la tramesa dels informes "*excepto algunas provincias cuyos Gobernadores han mandado los de algunos trimestres; pero cada uno de diferente manera, y por diferente modelo; en vista del descuido y la apatía que se nota en este importante ramo de la estadística...*"²¹⁸. En el mateix sentit es pronunciaran, a través de nombroses circulars publicades en el *Boletín Oficial de la Provincia de Barcelona*, el Governador civil d'aquesta província respecte de les municipalitats pertanyents a la

²¹⁸ *Gaceta de Madrid*, núm. 1155 de 3 de març de 1856, p. 1.

seva jurisdicció, instigant-les, sota multa pecuniària²¹⁹, a la remissió dels quadres estadístics que trimestralment els havien de facilitar. Malgrat l'acusada negligència arreu de l'Estat, hom té coneixement de la seva confecció en algunes províncies i localitats per les dècades de 1840 i 1850, com corrobora la documentació conservada a l'Arxiu Municipal del districte de Les Corts, l'AHDB i a l'Arxiu del Regne de Mallorca²²⁰; ara bé, caldria localitzar i esbrinar el seu seguiment en la resta de províncies espanyoles.

El mes de maig de 1860 es disposa un nou ordenament per a la formació del registre del moviment natural de la població, a falta d'un Codi civil que l'ordeni. Aquell s'estructurarà segons la proposta plantejada per la *Dirección general de Beneficencia y Sanidad*, en detriment de l'aixecada per la *Comisión estadística general del Reino*, massa costosa per a ser sufragada per un Ministeri de la Governació sense fons suficient. Així, es va dur a terme en el Ministeri un registre de naixements, matrimonis i defuncions en la forma prevista per la *Dirección general de Beneficencia*. En l'obtenció de dades estadístiques sobre els successos vitals, s'abandonen els formularis de recollida i remissió de la informació emprats des de l'any 1838 i s'introdueix un nou procediment administratiu que tindrà una molt curta durada, aquell any. Les remeses trimestrals seran substituïdes per entregues mensuals a partir de nous formularis a emplenar, retrospectivament, des del mes de gener de 1860. Els alcaldes, amb l'ajut dels secretaris d'ajuntament, i els capellans havien de consignar les notícies sol·licitades en els nous models de quadres resum a través de la informació continguda en els llibres dels registres civil i parroquial, respectivament, i de les certificacions facultatives necessàries per a la inhumació dels cadàvers (en conformitat amb el mandat de la Reial ordre de 12 de desembre de 1853²²¹). Donat el diferent objecte amb què eren anotades les dades per la institució eclesiàstica i civil, s'encomana expressament als qui haguessin d'emplenar les taules numèriques que "*En el estado de los nacimientos se han de incluir los niños no bautizados, cuya nota se sacará del registro de defunciones*" (art. 5); "*así mismo, encargo a los curas-párrocos cuiden de consignar en los expedientes matrimoniales la noticia de la edad de los que contrajeran matrimonio, porque será un dato que en la Estadística del venidero año se pedirá*"²²². Les Seccions d'estadística enviaven un duplicat d'aquests informes a aquella *Dirección* a través del Govern de la província. Respecte dels formularis estadístics preestablerts, es manté el mateix format i contingut dels corresponents als naixements, als matrimonis i a les

²¹⁹ L'any 1857 la sanció econòmica era de "200 reales, de bienes propios a los Ayuntamientos" (*BOP de Barcelona*, núm. 133 de 4 de juny de 1857, p. 1, comunicat núm. 952).

²²⁰ La documentació procedent de l'Arxiu del Regne de Mallorca ha estat facilitada per la Dra. Joana Maria Pujadas.

²²¹ Reial ordre publicada a la *Gaceta de Madrid*, núm. 354 de 20 de desembre de 1853, p. 1.

²²² Circular publicada al *BOP de Barcelona*, núm. 129 de 30 de maig de 1860, p. 1.

defuncions per estat civil disposats el 1837 (vigents des de l'any 1838). Entre les novetats, s'agrupen les defuncions per grans grups d'edat i s'incorporen les classificacions de les defuncions per sexe i condició socioeconòmica, per una banda, i per sexe i causa de la mort, per l'altra. A excepció de les rèpliques dels models introduïts el 1837, la resta de quadres estadístics són els que segueixen:

Imatge 4. Informes estadístics introduïts l'any 1860 a proposta de la *Dirección general de Beneficencia y Sanidad*

Núm. 1.

MODELO de los partes que sobre Nacimientos, Matrimonios, y Defunciones han de dar los Curas párrocos a sus Alcaldes respectivos, y estos a los Sres. Gobernadores de las provincias, en la primera quincena de cada mes.

PROVINCIA DE...		NACIEMENTOS.				PUEBLO DE....	
Parroquia de....		Mes de....				Año de....	
HIJOS DE LEGÍTIMO MATRIMONIO.			HIJOS HABIDOS FUERA DE MATRIMONIO.			TOTAL	
Varones.	Mujeres.	TOTAL.	Varones.	Mujeres.	TOTAL.	de nacimientos.	
FECHA Y FIRMA DEL PÁRROCO.				FIRMA DEL ALCALDE.			

Núm. 2.

PROVINCIA DE		DE MATRIMONIOS.				PUEBLO DE	
Parroquia de		Mes de				Año de	
SOLTERO CON			VIUDO CON			TOTAL	
Soltera.	Viuda.	Soltera.	Viuda.	Soltera.	Viuda.	de matrimonios.	
Fecha y firma del Párroco.				Firma del Alcalde.			

Núm. 3.

PROVINCIA DE...		DEFUNCIONES.				PUEBLO DE....						
Parroquia de....		Mes de....				Año de....						
EIDADES DE LOS FALLECIDOS.												
VARONES.				HEMBRAS.				TOTALS.				
de un día a 10 años.	De 10 años a 25.	De 25 a 50.	De 50 a 80.	De 80 en adelante.	TOTAL.	De un día a 10 años.	De 10 años a 25.	De 25 a 50.	De 50 a 80.	De 80 en adelante.	TOTAL.	TOTALS.

Imatge 4 (continuació)

Núm. 4.

ESTADO DE LOS FALLECIDOS.

VARONES.			TOTAL.	HEMBRAS.			TOTAL.	TOTALES
Solteros.	Casados	Viudos.		Solteras.	Casadas.	Viudas.		

Núm. 5.

POSICION SOCIAL DE LOS FALLECIDOS.

VARONES.					HEMBRAS.				TOTALES.	
Trabajadores del campo.	Trabajadores de fabricas, talleres y oficios.	Comerciantes industriales y toda ocupacion mercantil.	Profesores, médicos, abogados, eclesiásticos, cultivos, y toda ocupacion facultativa.	Propietarios y todo el que se sostiene con sus rentas ó pensiones.	De vida dudosa.	Trabajadoras del campo, fabricas, talleres y oficios.	Dedicadas á las ocupaciones domésticas.	Propietarias y todas las que se sostienen con rentas ó pensiones.		De vida dudosa.

Núm. 6.

CAUSAS OSTENSIBLES DEL FALLECIMIENTO.

DE MUERTE NATURAL CON AUXILIO ECLESIASTICO Y FACULTATIVO.				DE MUERTE NATURAL.		DE MUERTE VIOLENTA (Heridas, asfixias, caídas etc.)		DE MUERTE SENIL. (Vejez).		TOTAL de fallecimientos.	
Enfermedades comunes.		Enfermedades epidémicas y contagiosas.		TOTAL ARGENTINA.							
Varones.	Hembras.	Varones.	Hembras.	Varones.	Hembras.	Varones.	Hembras.	Varones.	Hembras.	Varones.	Hembras.

Fecha y firma del Párroco. *Firma del Alcalde.*

Font: Boletín Oficial de la Provincia de Barcelona, núm. 129 de 30 de maig de 1860

Respecte de la veracitat de les dades contingudes en les taules estadístiques i a la cura amb què aquestes eren elaborades, no és pas una anècdota, sinó una referència significativa i habitual, el recordatori que el Governador civil de Barcelona feia als

alcaldes de les localitats de la província el 1860, en indicar que, “*para que estos estados se llenen con la debida perfección, (...) deberán tenerse presentes las advertencias estampadas al dorso de los partes modelos que se acompañan y particularmente la que recuerda que los cuatro modelos del estado de defunciones son uno mismo para los datos numéricos y que por consiguiente de cada uno de ellos debe resultar igual número de difuntos, puesto que los totales de uno son la comprobación de los del otro*” (circular de 30 de juny de 1860, AMDC). Amb indicacions com aquesta, hom es fa una idea de la qualitat del treball realitzat i de la qualificació dels seus artífexs, sobretot en tractar-se d’un recordatori força recurrent per part tant dels governadors civils com dels organismes estadístics competents en cada moment; advertiment que estarà present en totes les circulars i instruccions dels anys venidors sobre la confecció dels quadres estadístics del moviment natural de la població.

Tornant al sistema de recollida de les dades per al coneixement del moviment natural de la població, després de tot un any de complimentar els quadres preestablerts per la circular del mes de maig, la *Comisión de Estadística General del Reino* sol·licita als alcaldes, a través dels governadors civils, que reuneixin la informació corresponent al resum de l’annualitat de 1860 segons els models establerts per la Reial ordre de 1837, amb la finalitat d’harmonitzar-la amb la compilada per als anys anteriors i publicada en l’*Anuario de 1859* i en el de 1860 (circulars de 17 de novembre de 1860 i de 9 de gener de 1861)²²³.

Així, arribats a l’any 1861, el registre estadístic del nombre de naixements, matrimonis i defuncions era reclamat a capellans, alcaldes i governadors civils per dos conductes diferents: el Servei estadístic i el sociosanitari. Les mateixes dades recavades havien de ser sistematitzades en formats distints, doblant-se inútilment els esforços. De tal manera que “*al propio tiempo que S. M. veía con agrado el establecimiento y consolidación de un servicio tan importante, observaba que la duplicidad de ese mismo servicio, sobre innecesaria y molesta para los Gobernadores de las provincias y Alcaldes de los pueblos, era ocasionada a la trascendental contradicción que ya se notó en 1859 entre esa omisión y este Ministerio, cuyos resúmenes de nacimientos y defunciones, con no poder ser más que unos, resultaron harto diversos*” (Reial ordre de 7 de febrer de 1861). Per aquesta raó, i donada la funció encomanada estatutàriament a la *Comisión de Estadística General del Reino* de portar les altes i baixes del moviment natural de la població, en la Reial ordre de 7 de febrer de 1861, es disposa que la *Comisión* s’encarregui exclusivament del registre del “*movimiento de la población de España*” a partir de l’1 de gener de 1861, cessant el Ministri de la governació en els

²²³ *Junta general de Estadística del Reino*, 1863, p.: XXXIV-XXXV i *BOP de Barcelona*, núm. 12 de 13 de gener de 1861, p. 2-3.

recomptes dels esdeveniments demogràfics que fins aleshores efectuava a través de la *Dirección general de Beneficencia y Sanidad*, per la qual cosa, la *Comisión de Estadística General del Reino* haurà d'enviar trimestralment al Ministeri una còpia dels quadres que formi per tal que les dades puguin ser utilitzades per aquella *Dirección general*.

Al cap d'un any, la *Junta general de Estadística* sol·licita als secretaris de les Comissions provincials d'Estadística, presidides pels Governadors civils, que els estats del MNP de l'any 1861 siguin conforme als models vigents, els adoptats el 1837, acompanyats d'una memòria explicativa de les possibles causes de la poca fiabilitat que inspiren les dades relatives als anys 1858, 1859 i 1860, així com del nombre aproximat de nens nascuts morts i dels que havent nascut amb vida varen morir abans de ser batejats (circulars de la *Junta general de Estadística* de 10 de desembre de 1861 i del Govern de la província de Barcelona d'1 de gener de 1862)²²⁴.

A les darreries de l'any 1862, el Servei estadístic disposa la reunió de les dades corresponents als esdeveniments vitals ocorreguts durant aquell any. En aquesta ocasió, s'estableix, per primer cop, l'obligació de proporcionar les dades dels nascuts distingint batejats (amb distinció de sexe i legitimitat), nascuts morts, i nascuts vius que han mort abans del bateig amb la finalitat de poder quadrar les xifres de naixements i defuncions. Com ja es venia fent, la informació dels casats es remetrà considerant la classificació per estat civil dels contraents. Les defuncions, en els estats numèrics resum, continuarien sent classificades per sexe, per estat civil i per edat. L'agregació territorial serà la província i la capital per agregació de la informació recollida per parròquies en els quadres estadístics preestablerts emplenats pels capellans i resumits per municipis pels corresponents ajuntaments a partir d'aquells²²⁵. Les municipalitats enviaven la sistematització de les dades al Governador de la província per tal que el Servei estadístic provincial efectués l'agregació provincial corresponent. Les taules model van ser publicades al *Boletín Oficial de la Provincia de Barcelona*²²⁶, essent les mateixes que les introduïdes el 1837, llevat, lògicament, de l'estat núm. 1 de naixements que segueix:

²²⁴ *Junta general de Estadística del Reino*, 1863, p.: XXXVI i *Boletín Oficial de la Provincia de Barcelona*, núm. 7 de 8 de gener de 1863, p. 1-2.

²²⁵ Circular de la *Junta General de Estadística* de 10 de desembre de 1862 (*Junta general de Estadística del Reino*, 1863: XXXVII) i circular de la *Sección de Estadística del Gobierno de la provincia de Barcelona* de 23 de desembre de 1862 (*BOP de Barcelona*, núm. 312 de 28 de desembre de 1862, p. 2-3).

²²⁶ Hom ha pogut localitzar els impresos preestablerts al *BOP de Barcelona*, núm. 312 op. cit. i els originals corresponents al municipi de Les Corts a l'Arxiu Municipal del Districte de Les Corts.

Imatge 5. Informe estadístic de naixement segons la viabilitat dels nats, introduït l'any 1862

Estado núm. 1. NACIMIENTOS. Año 1862.
 Provincia de Barcelona. Partida judicial de *Sabadell*. Distrito municipal de *Sabadell*.
 RESÚMEN número de los nacimientos ocurridos en el año 1862 en este distrito municipal.

AYUNTAMIENTO.	DAUTIZADOS.						TOTAL de otros casos.	VAGINA muerta.	FALLECIDOS por causa de parto.	TOTAL general.
	DE LEGÍTIMO MATRIMONIO.			FUERA DE MATRIMONIO.						
	Varones.	Mujeres.	TOTAL.	Varones.	Mujeres.	TOTAL.				
<i>Sabadell</i>	<i>25</i>	<i>19</i>	<i>44</i>				<i>44</i>		<i>44</i>	
	<i>26</i>	<i>11</i>	<i>37</i>				<i>37</i>		<i>37</i>	

El Alcalde, *[Firma]* de 1862.

Font: Arxiu Municipal del districte de Les Corts (referència: CD-R 13)

L'any 1863 apareix la primera publicació de resultats dels anys 1858 a 1862. En la memòria que acompanya la publicació es fa referència a les anomalies d'aquests primers resultats en algunes províncies, per la qual cosa es reitera que en el successiu les dades vagin acompanyades d'una memòria en la que s'expliquin els fets extraordinaris que s'hagin produït. Paral·lelament es dicten diverses ordres aclarint les dades que han de figurar en cada un dels estats que proporcionaven els ajuntaments.

Aquell mateix any, la *Junta* decideix ampliar la informació sol·licitada per la Reial Ordre de 1837 pel que fa al servei de les dades del moviment natural de la població, a comptar des de l'1 de gener de 1863. S'incorporen el nombre d'infantaments dobles o triples; el nombre de matrimonis per grups d'edat i per rang de núpcies; el nombre d'unions conjugals que signen els contractes matrimonials; la classificació combinada de les defuncions per sexe i edat; la distribució de la mortalitat per les seves causes i, finalment, les defuncions per la professió dels finats. Per circular de 10 de desembre de 1862, aquests elements seran incorporats al MNP relatiu a l'any 1863, de manera que, des d'aleshores, s'hauran de consignar en els informes estadístics:

- Naixements: nombre de batejats per sexe; nombre de batejats per legitimitat; distinció del nombre de nascuts morts i del nombre de nascuts vius que moren abans del bateig; infantaments dobles i triples i els nascuts mensualment per sexe.

- Matrimonis: nombre de matrimonis per estat civil; nombre de contraents per rang de núpcies; matrimonis per edat (15-25 / 25-35 / 35-50 / >50); nombre dels que signen els seus contractes matrimonials i l'estacionalitat mensual de les unions conjugals.
- Defuncions: nombre de defuncions per sexe; per estat civil; per sexe i edat alhora; per causes de defunció; per professió, i per mesos.

El nombre de batejats per sexe i per legitimitat, la distinció entre el nombre de nascuts morts i el de nascuts vius que moren abans del bateig, els matrimonis per estat civil anterior dels cònjuges i les defuncions per sexe i per estat civil, eren dades que la *Junta General de Estadística* ja rebia des de la creació de la seva antecessora, la *Comisión Estadística General del Reino*, a través dels quadres resums establerts el 1837. També eren trameses als governs civils les dades sobre els nascuts per sexe i mesos, els matrimonis mensuals i les defuncions per mesos que els enviaven els pobles en els seus resums mensuals (efectuats a partir dels quadres estadístics per parròquies remesos pels capellans), per tal que els governs civils poguessin formar els anuals (agregat provincial i de la capital) a enviar a la *Junta*. Per altra banda, els matrimonis per edat, les causes de defunció i la professió dels finats eren circumstàncies que, si bé el 1863 es requereixen sistematitzades per primer cop als efectes estadístics, estaven consignades en la legislació vigent com a assentaments de les partides del Registre civil, per tant, només calia procedir al seu buidatge. En resum, només es va imposar la necessitat de registrar els infantaments dobles i triples, els contraents per rang de les núpcies i el nombre dels que signen contractes matrimonials (Circular de la *Junta General de Estadística*, de 10 de desembre de 1862).

Els nous models preestablerts per a la tramesa de la informació que havien de recollir i compilar les *Secciones de Estadística de las provincias*, presidides pels respectius Governadors provincials, van ser circulats el desembre de 1863²²⁷, indicant que “*Todas las noticias que se reclaman, deberán extenderse de los registros que llevan las Secretarías de los Ayuntamientos*”²²⁷. De fet, els “*estados*” en els quals s’havien de resumir les dades facilitades per les municipalitats sobre els esdeveniments vitals eren exactament idèntics als models pautats per al registre civil dels naixements, matrimonis i defuncions, el qual havia estat obert a les secretaries dels ajuntaments el mes de març d’aquell mateix any. La correspondència entre els models preestablerts era exacta, amb l’única salvedat de l’omissió de la identitat dels afectats en els quadres estadístics establerts per a la formació del MNP, la qual sí era inclosa en els llibres-registre.

²²⁷ Circular del Governador de la província de Barcelona publicada al *BOP de Barcelona*, núm. 312 de 31 de desembre de 1863, p. 1-4.

Certament, amb anterioritat a la circular emesa el desembre de 1863 en vista a la formació del MNP, el 27 de març d'aquell mateix any es disposa l'establiment dels llibres-registres del moviment de la població en tots els municipis de la metròpoli i els models corresponents convinguts a l'efecte per als ajuntaments i les parròquies²²⁸. Pel que fa a les raons i als impulsors de la iniciativa, com expressa Jacinto Sepúlveda,

“Reconocida es la importancia de las noticias sobre el movimiento de la población, puesto que evidentemente muestran la marcha ascendente o descendente de las localidades, sus necesidades, progresos y cuantas concausas, tanto materiales como morales, influyen en el bienestar de sus habitantes.

La ilustrada Junta general de Estadística, que dedica sus desvelos a que este importante ramo, por medio de paulatinas ampliaciones, guarde completa analogía con los adelantos de la civilización y pueda asimilarse o rivalizar con el de las naciones en que aparece en estado más floreciente; ha considerado oportuno introducir varias mejoras en los datos que sobre el movimiento de la humanidad se la remitan anualmente”²²⁸

A l'objecte de complimentar aquells quaderns, els batlles s'haurien de posar d'acord amb els mossens, que eren els qui havien de facilitar sempre les circumstàncies sol·licitades per al registre municipal. I és que, *“En todos los modelos se estamparán con la mayor precisión las parroquias, día y mes en que hayan ocurrido los nacimientos, matrimonios y defunciones, con el nombre y apellido de los nacidos, casados y fallecidos, sin que por esto dejen los Sres. Curas párrocos de consignar en sus registros las demás indispensables circunstancias que en la actualidad anotan”²²⁸*. Endemés dels naixements, matrimonis i defuncions que tinguessin lloc en endavant, també calia incloure els ocorreguts des de principi d'any.

En realitat, fou en aquests models instaurats per al seguiment del pseudoregistre civil dels esdeveniments vitals, a on es van introduir materialment, d'acord amb la circular de final de 1862 (sobre ampliació de les dades del moviment natural de la població per a l'exercici de 1863), l' anotació dels parts per la seva multiplicitat (doble o triple i superior) els matrimonis pel nombre de núpcies concrets amb anterioritat (informació facilitada pels capellans) i per grups d'edats; l'existència de contracte matrimonial; les defuncions classificades per sexe i edat alhora, per professió del difunt i per la causa de la mort. Com ja era habitual en el sistema espanyol implantat per a la inhumació dels cadàvers (veure la circular de 1 de desembre de 1837 a l'annex), les referències sobre les causes de les morts serien aportades pels facultatius, que signarien la corresponent taula numèrica. Pel que fa als naixements, seran les llevadores les

²²⁸ El Governador civil de Barcelona, Francisco Sepúlveda, va publicar la circular en la què s'adjunten les plantilles registrals per a les municipalitats (signada el 27 de març de 1863) en el *BOP de Barcelona* de 16 d'abril de 1863, núm. 91, p. 1-6. Per bé que introduïts tres anys abans, el 1866 s'editen els models corresponents als mossens en el *BOP de Barcelona* (núm. 93 de 19 d'abril, p.1-4), en el qual es reproduïx exactament la mateixa circular de març de 1863.

encarregades de facilitar la informació relativa a la viabilitat dels nounats i de la multiplicitat dels parts. En l'enregistrament de l'infantament d'un nascut mort, en la casella corresponent a la identitat es consignarà el cognom patern i matern, com si es tractés d'un nascut viu, però, lògicament, sense la denominació nominal, ja que no hauria estat possible imposar-li per la pròpia condició de nat mort.

Al final del paràgraf es relacionen els models als quals s'havien d'ajustar els llibres de registre, dels quals només es fan avinents els que incorporen nous continguts (multiplicitat del part, rang de matrimoni, defuncions per causes i professió, etc.), respecte dels quadres estadístics implantats amb anterioritat (el 1837 i 1862), per tal de no ser repetitius. Només recordar que, a diferència d'aquests darrers i dels quadres resum emprats per a la formació del MNP de 1863, en tots els quaderns que havien de portar els capellans respecte de les seves parròquies, en els d'inscripció municipal i per a cadascun dels successos considerats, es detallaven tant la parròquia com el dia i el mes d'ocurrència dels fets. Pel demés, els informes preestablerts el 1863 als efectes estadístics, es corresponen plenament, quant a contingut i format, amb els llibres registrals implantats aquell mateix any, llevat de les referències temporals de les taules (anuals a efectes del MNP i no per dia i mes d'ocurrència a l'objecte registral), geogràfiques (les parròquies són agregades en un tot municipal a efectes estadístics) i d'identificació nominal dels subjectes inscrits (nom i cognom únicament en el registre parroquial i municipal). Els mateixos llibres eren complimentats pels capellans i pels ajuntaments, per tant, en el contingut només varia l'agregació geogràfica de les dades: els capellans descriuran els successos vitals individuals esdevinguts entre els seus feligresos, mentre que l'administració local agregarà les dades per parròquies. A continuació es presenten els models emprats. D'aquests, els dos primers estadets són exemples corresponents al registre que havien d'efectuar els mossens, mentre que la resta corresponen a alguns dels models dels quaderns de registre dels ajuntaments. Per altra banda, esmentar que les paperetes que havien d'emplenar els mossens eren una còpia exacta del contingut i format establerts per al registre municipal, amb l'única diferència que els capellans havien d'emplenar per a cada esdeveniment i dia del mes un "*estado*" en una papereta solta que els havien de proporcionar els batlles, en comptes de procedir a inscriure'ls en un quadern.

Imatge 6. Formularis preestablerts del llibre-registre de naixements, introduïts el 1863, a emplenar pels mossens de parròquia

Núm. 1.
AYUNTAMIENTO DE _____ Parroquia de _____ Dia de _____ de 186

Bautismos celebrados en dicho día

NOMBRES.	SEXOS						TOTAL de ambas clases.
	DE LEGÍTIMO MATRIMONIO.			FUERA DE MATRIMONIO.			
	Varones.	Hembras.	TOTAL.	Varones.	Hembras.	TOTAL.	

El Párroco,

Núm. 2.
AYUNTAMIENTO DE _____ Parroquia de _____ Dia de _____ de 186

Niños que han nacido muertos y los que, naciendo vivos han fallecido sin llegar á ser bautizados; y alumbramientos dobles y triples ocurridos en este día.

NOMBRES.	NACIERON MUERTOS.			NACIERON VIVOS y fallecieron antes de ser bautizados.			TOTAL de ambas clases.	PARTOS.		TOTAL.
	Varones.	Hembras.	Total.	Varones.	Hembras.	Total.		Dobles.	Triples.	

Font: Boletín Oficial de la Provincia de Barcelona, núm. 6 de 6 de gener de 1866

Imatge 7. Formularis preestablerts dels llibre-registre de naixements, matrimonis i defuncions, introduïts el 1863, a emplenar pels Ajuntaments

Núm. 3.
PROVINCIA DE BARCELONA.

NACIMIENTOS. AÑO DE 186

Partido judicial de _____ *Ayuntamiento de* _____

Niños que han nacido muertos y los que, naciendo vivos, fallecieron sin llegar á ser bautizados; y alumbramientos dobles ocurridos durante este año.

Parroquia	FECHA.		NOMBRE.	NACIERON MUERTOS.			NACIERON VIVOS y fallecieron antes de ser bautizados.			TOTAL de ambas clases.	PARTOS dobles.	PARTOS triples.
	Mes.	Día.										
	Varones.	Hembras.		TOTAL.	Varones.	Hembras.	TOTAL.					

Imatge 7 (continuació)

Núm. 4.º

PROVINCIA DE BARCELONA.

MATRIMONIOS. **Año de 186**

Partido judicial de _____ Ayuntamiento de _____

Contrayentes por 1.º, 2.º, y 3.º, ó mas veces.

Parroquias.	FECHA.		NOMBRES.	PRIMERAS NUPTIAS.			SEGUNDAS NUPTIAS.			Tercera ó mas nupcias.			Total general
	Mes.	Día.		Varon.*	Memb.*	Total.	Varon.*	Memb.*	Total.	Varon.*	Memb.*	Total.	

Núm. 5.º

PROVINCIA DE BARCELONA.

MATRIMONIOS. **AÑO DE 186**

Partido judicial de _____ Ayuntamiento de _____

Edad de los contrayentes y los que han firmado el contrato matrimonial.

PARROQUIAS	FECHA.		NOMBRES.	VARONES.						MUEJERAS.						TOTAL GENERAL.	HAN FIRMADO EL CONTRATO MATRIMONIAL.		
	Mes.	Día.		Hasta 20 años.	De 20 á 30.	De 30 á 40.	De 40 á 50.	Total.	Hasta 20 años.	De 20 á 30.	De 30 á 40.	De 40 á 50.	TOTAL.	Varones.	Muejeras.		TOTAL.		

Núm. 6.º

PROVINCIA DE BARCELONA.

DEFUNCIONES. **AÑO DE 186**

Partido judicial de Barcelona **VARONES.** Ayuntamiento de Les Corts

DEFUNCIONES CLASIFICADAS POR EDADES.

PARROQUIAS.	FECHA.		NOMBRES.	Sexo.	Edades																	TOTAL.				
	Mes.	Día.			Hasta 1 año.	De 1 á 2 años.	De 2 á 3 años.	De 3 á 4 años.	De 4 á 5 años.	De 5 á 6 años.	De 6 á 7 años.	De 7 á 8 años.	De 8 á 9 años.	De 9 á 10 años.	De 10 á 15 años.	De 15 á 20 años.	De 20 á 25 años.	De 25 á 30 años.	De 30 á 35 años.	De 35 á 40 años.	De 40 años y mas.					

Núm. 7.º

PROVINCIA DE BARCELONA.

DEFUNCIONES. **AÑO DE 186**

Partido judicial de Barcelona Ayuntamiento de Les Corts

PROFESION DE LOS FALLECIDOS.

Parroquias.	FECHA.		NOMBRES.	VARONES.											MUJERAS.				Total.						
	Mes.	Día.		Profesion de estado.	Trabajos de campo.	Trabajos de casa.	Comercio.	Industria.	Artesanos.	Profesiones liberales.	Profesiones de estado.	Profesiones de estado.	Profesiones de estado.	Profesiones de estado.	Profesiones de estado.	Profesiones de estado.	Profesiones de estado.	Profesiones de estado.							

Imatge 7 (continuació)

Núm. 10.

PROVINCIA DE BARCELONA.

DEFUNCIONES. AÑO DE 1863

Partido judicial de *Sarriena* Ayuntamiento de *Sarriena*

Enfermedades ó causa de las defunciones.

Parroquias	PERSONA		NOMBRES.	DE MUERTE NATURAL con auxilio clínico ó facultativo.				DE MUERTE natural repentina.		DE MUERTE violenta, heridas, (golpes, caídas, etc.)		DE MUERTE súbita. (vejes.)		TOTAL de Fallecidos.	
	Mes	Día		ESPERMADIAS COMPLETES.		ESPERMADIAS incompletas.		Varones	Hembr.	Varones	Hembr.	Varones	Hembr.	Varones	Hembr.
				Varones	Hembr.	Varones	Hembr.								
<i>Sarriena</i>	<i>Junio</i>	<i>10</i>	<i>Enfermedad</i>	<i>1</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>
<i>Sarriena</i>	<i>Junio</i>	<i>11</i>	<i>Enfermedad</i>	<i>1</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>
<i>Sarriena</i>	<i>Junio</i>	<i>12</i>	<i>Enfermedad</i>	<i>1</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>
<i>Sarriena</i>	<i>Junio</i>	<i>13</i>	<i>Enfermedad</i>	<i>1</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>
<i>Sarriena</i>	<i>Junio</i>	<i>14</i>	<i>Enfermedad</i>	<i>1</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>
<i>Sarriena</i>	<i>Junio</i>	<i>15</i>	<i>Enfermedad</i>	<i>1</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>
<i>Sarriena</i>	<i>Junio</i>	<i>16</i>	<i>Enfermedad</i>	<i>1</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>
<i>Sarriena</i>	<i>Junio</i>	<i>17</i>	<i>Enfermedad</i>	<i>1</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>
<i>Sarriena</i>	<i>Junio</i>	<i>18</i>	<i>Enfermedad</i>	<i>1</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>
<i>Sarriena</i>	<i>Junio</i>	<i>19</i>	<i>Enfermedad</i>	<i>1</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>
<i>Sarriena</i>	<i>Junio</i>	<i>20</i>	<i>Enfermedad</i>	<i>1</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>
<i>Sarriena</i>	<i>Junio</i>	<i>21</i>	<i>Enfermedad</i>	<i>1</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>
<i>Sarriena</i>	<i>Junio</i>	<i>22</i>	<i>Enfermedad</i>	<i>1</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>
<i>Sarriena</i>	<i>Junio</i>	<i>23</i>	<i>Enfermedad</i>	<i>1</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>
<i>Sarriena</i>	<i>Junio</i>	<i>24</i>	<i>Enfermedad</i>	<i>1</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>
<i>Sarriena</i>	<i>Junio</i>	<i>25</i>	<i>Enfermedad</i>	<i>1</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>
<i>Sarriena</i>	<i>Junio</i>	<i>26</i>	<i>Enfermedad</i>	<i>1</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>
<i>Sarriena</i>	<i>Junio</i>	<i>27</i>	<i>Enfermedad</i>	<i>1</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>
<i>Sarriena</i>	<i>Junio</i>	<i>28</i>	<i>Enfermedad</i>	<i>1</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>
<i>Sarriena</i>	<i>Junio</i>	<i>29</i>	<i>Enfermedad</i>	<i>1</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>
<i>Sarriena</i>	<i>Junio</i>	<i>30</i>	<i>Enfermedad</i>	<i>1</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>
<i>Sarriena</i>	<i>Junio</i>	<i>31</i>	<i>Enfermedad</i>	<i>1</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>

Núm. 11.

ESTADO de los nacimientos, matrimonios y defunciones ocurridas en cada uno de los meses del año de 1863.

Meses.	NACIDOS.			Matrimonios.	DEFUNCIONES.		
	Varones.	Hembras.	TOTAL.		Varones.	Hembras.	TOTAL.
Enero.	2	1	3		2		2
Febrero	1	1	2	1			
Marzo.	2	1	3	3			
Abril.	3	2	5	1	2		2
Mayo.	3	2	5		1	1	2
Junio.	3	2	5				
Julio.	1	1	2		2	1	3
Agosto.	3	2	5		1	1	2
Setiembre.	2	3	5				
Octubre.	1	1	2	4	4	2	7
Noviembre.				4	1	2	3
Diciembre.				7	1	1	2

El Alcalde, *Carbott de Sarriena* de 1863.

El Secretario, *El Secretario*

Font: BOP de Barcelona, núm. 91 de 16 d'abril de 1863 i Arxiu Municipal del Districte de Les Corts (referència: CD-ROM 14)

La dependència del Servei estadístic respecte de la informació continguda en els llibres d'enregistrament civil municipal serà total, en constituir la font i la base per a la complementació de les taules numèriques establertes als efectes estadístics del MNP. Endemés del fet de la pròpia disponibilitat de dades sobre els esdeveniments vitals, el grau de cobertura, la veracitat i la fiabilitat d'aquells quaderns es faran extensives a l'explotació que l'organisme estadístic competent faci de les observacions que n'extregui. Com ja venia sent habitual en tots els intents d'implantació d'un veritable Rc a Espanya, el seguiment de la normativa registral no era pas un tret característic de l'Administració espanyola en el que anava de centúria, sinó més aviat el contrari. I aquesta circumstància no serà puntual, un cop instaurada l'obligació municipal de portar els *libros registros del movimiento de la población* des de 1863, al cap de tres anys, el Governador civil de la província de Barcelona, tornarà a reproduir la ordre en el BOP

adduint que “*como quiera que por los datos relativos a este asunto últimamente reunidos, me haya convencido de la negligencia con que muchos alcaldes miran tan recomendado servicio*”²²⁹. De fet, la negligència en els afers d’inscripció civil dels naixements, matrimonis i defuncions incidirà negativament sobre la disponibilitat, qualitat i fiabilitat de les dades estadístiques del moviment natural de la població. Per fer-nos una idea aproximada, no és estrany trobar anotacions, en les cartes dirigides a la Secció d’estadística provincial o en els propis quadres numèrics anuals tramesos pels ajuntaments, del tipus: “*no ha sido posible fijar las causas de los fallecimientos por no haberlas expresado los facultativos que visitaron a los enfermos, pero se les ha hecho esta prevención para los meses sucesivos*”, o el que és el mateix, “*no pueden explicitarse las causas de estos fallecimientos por no haber antecedentes en el registro civil de donde se han tomado los datos*”²³⁰.

En els anys que seguiren, fins el 1866 inclusivament, el contingut dels informes emprats per a la recollida, agregació geogrficoadministrativa (parròquies, ajuntaments, partits judicials i províncies) i tramesa de les dades relatives al moviment natural de la població a partir dels llibres registres municipals, es mantingueren sense canvis. Des de l’any 1862, es consignaven, separadament en una mateixa taula numèrica, els nadons batejats segons legitimitat (distribuïts en l’estadeti model formalitzat a l’efecte en la circular de l’any 1837), dels nascuts morts, per una banda, i dels nascuts vius i morts, de l’altra, ambdues subpoblacions anotades en les respectives columnes assignades en un mateix quadre estadístic, que el 1863 serà desdoblant en dues taules models: una per als “*Bautismos celebrados durante el corriente año*”, classificats segons legitimitat i sexe, i una altra de *Nacimientos* de “*Niños que han nacido muertos y los que naciendo vivos fallecieron sin llegar a ser bautizados, y alumbramientos dobles y triples ocurridos durante este año*”. Endemés, en aquest mateix any es sol·licita el resum del total dels naixements per mesos i per sexes, així com de les defuncions i dels matrimonis, en una nova taula estadística (la núm. 11) que, com les anteriors, ha estat reproduïda en aquest mateix apartat. Doncs bé, arribats el 1866, en la circular emesa el 26 de desembre pel governador de la província de Barcelona, es precisa que si bé el total de batejats per legitimitat (imatge 6: model núm. 1) no comprendrà ni els nascuts morts, ni els nascuts vius i morts abans del baptisme, el total de naixements per mesos (imatge 7: model núm. 11) haurà d’incloure tant els nounats que hagin rebut el sagrament del baptisme,

²²⁹ BOP de Barcelona, núm. 93 de 19 d’abril de 1866, p.1-4.

²³⁰ Respectivament, carta de l’Alcalde constitucional de Les Corts al *Subdelegado de medicina de este partido* (Barcelona), de 16 de setembre de 1863, i taula estadística de les defuncions segons causa i sexe de l’any 1862, tramesa el 16 de setembre de 1863 (Arxiu Municipal del districte de Les Corts, referència: CD-ROM 14)

(imatge 6: model núm. 1) com els nascuts amb vida que moren abans de ser batejats i els infantats morts (imatge 6: model núm. 2)²³¹.

Aquesta observació fa palesa la confusió i les diferents pràctiques municipals existents al respecte, la qual cosa indica la cautela amb que hom ha de tractar les dades segons sigui l'any i el municipi de referència. Hom pot constatar aquesta circumstància en els estadets que s'han presentat com a model més amunt. En aquests resums emplenats per l'ajuntament de les Corts sobre els infantaments esdevinguts el 1863, s'evidencia la distinta concepció de la subpoblació que havia de conformar el conjunt dels naixements entre l'organisme estadístic i el responsable del registre local, el qual, tal i com es pot observar en els quadres precedents, entre el total de naixements (trenta-tres) de la taula corresponent al model 11 (imatge 7) només incloïa el muntant dels trenta-tres batejats del model nombre 1 (imatge 6), excloent del còmput l'únic nascut viu i mort abans de ser batejat, contràriament a les indicacions i directrius de l'oficialitat estadística que implicarien aixecar la xifra a 34 naixements. Endemés, fixem-nos que en el total de naixements del mes de desembre de 1863 no han estat anotats els 2 baptismes que figuren en les corresponents columnes assignades a la distribució per sexe dels nadons, la qual cosa és d'esperar o desitjar que se n'adonés o tingués en compte el Servei d'estadística provincial a l'hora de conformar els resums provincials a enviar a Madrid. A aquests tipus de fets es referien, precisament, les cites presentades anteriorment sobre l'acusada negligència amb la qual era ates aquest servei a nivell municipal.

El 1867 s'introduiran dues variacions en les informes estadístics precedents, l'omissió de la realitat contractual de capítols matrimonials i la modificació dels grups d'edat en què havien de ser distribuïdes les defuncions, que passaran a ser de menors d'1 any, d'1 a 6, 6-11, 11-16, 16-21, (...), 86-91, de 91, (...), de 99, de més de 100 anys.

En els models de taules estadístiques establerts per a la formació del MNP de l'any 1868 i següents, com es pot observar en les imatges de les taules facilitades a continuació (imatge 8), s'adverteixen algunes variacions respecte dels "estados" anteriors:

- es passa de requerir el nombre d'infantaments desglossats per la viabilitat (batejats, nascuts morts i nats vius que moren sense ser batejats) a presentar, per una banda, la xifra total del conjunt de nascuts vius i avortaments, classificats segons el sexe i la legitimitat dels nounats, i, per l'altra el còmput agregat del grup format per les subpoblacions dels nascuts morts i dels finats sense rebre el sagrament del

²³¹ BOP de Barcelona, núm. 6 de 6 de gener de 1866, p. 1-4.

baptisme. És a dir, a diferència del procediment seguit en la recollida de les dades del període 1861-1866, el model de taula numèrica núm. 1 de la imatge 6, relativa als “*Bautismos ocurridos durante el corriente día* [per año en el model per als Ajuntaments]”, ara inclourà el conjunt de les tres categories de viabilitat agregades (nascuts morts, morts en néixer i nats vius i morts abans del baptisme), sent únicament desglossat per legitimitat i sexe (quadre núm. 1 de la imatge 8). En el quadre resum núm. 2 de la imatge 8, “*Nacidos, Muertos o fallecidos sin bautizar y alumbramientos sencillos, dobles y triples*”²³², a diferència de l'emprat en el període anterior (veure taules model núm. 2 de la imatge 6 –mossens- i 7-ajuntaments), només seran registrats el grup reunit dels morts sense batejar, sense distingir si havien nascut amb vida o no. Per tant, “*Las sumas que arrojen los cuadros numéricos uno* [de la imatge 8] *y diez* [és el resum anual final per mesos, que abans duia el núm. 11 en la imatge 7] *de varones, hembras y total de nacidos, han de ser enteramente iguales entre sí por referirse los mismos datos*” (observació 3a) i “*En el cuadro número 2, sus guarismos expresarán cuales del de los nacimientos, que constarán en el número primero, han nacido muertos, o fallecido sin ser bautizados*”(observació 4)²³³. En conseqüència, des de l'any 1867 ja no es podrà disposar de les dades de cada categoria separadament, com es venia fent des de l'any 1862, a excepció feta del col·lectiu format pels batejats, deduïbles mitjançant el càlcul d'una simple resta. Per altra banda, no seria gens estrany que la inèrcia en la confecció d'aquests estadets dels anys precedents bé podria comportar l'incompliment de les noves directrius, mantenint la dinàmica d'anotar en el primer quadre els batejats i en el segon la resta de les categories.

- s'estableix un límit inferior en el primer grup d'edat al matrimoni dels contraents, en 12 anys per a les dones i en 14 per als homes, d'acord amb la consideració legal de l'inici de la pubertat que capacita per a la unió conjugal.
- es suprimeix la classificació de les defuncions per professió.
- s'incideix en la necessitat d'incloure, en les taules numèriques, les dades que han de facilitar els capellans de les vicaries *in capite* i dels encarregats o directors d'establiments o cases de beneficència.

Seguidament es reproduïxen els models divergents en relació als emprats fins al 1867, obviant-ne els que mantenen una total continuïtat en contingut i format amb aquets:

²³² Aquest és l'enunciat que encapçalava la taula núm. 2 corresponent a l'Ajuntament, el seu correlat per als mossens portava per títol *Niños que han nacido muertos y los que naciendo vivos fallecieron sin llegar a ser bautizados, y alumbramientos dobles y triples ocurridos durante este año*. Ja hem indicat que ambdós quadres resum són pel demés idèntics.

²³³ *BOP de Barcelona*, núm. 71 i 72 de 24 i 25 de març de 1869, respectivament, p. 1-4.

Imatge 8. Informes estadístics establerts per a la formació del Moviment Natural de la Població de l'any 1868 a 1870

Núm. 1.º
PROVINCIA DE BARCELONA.
Ayuntamiento de Les Corts. Partido judicial de Barcelona. Año de 1868.

NACIMIENTOS OCURRIDOS DURANTE EL CORRIENTE AÑO.

HIJOS.						TOTAL DE AMBAS CLASES.		
DE LEGÍTIMO MATRIMONIO.			DE ILEGÍTIMO MATRIMONIO.					
Varones.	Hembras.	TOTAL.	Varones.	Hembras.	TOTAL.	Varones.	Hembras.	TOTAL.
20	15	35		1	1	20	16	36

Núm. 2.º
PROVINCIA DE BARCELONA.
Ayuntamiento de Les Corts. Año de 1868.

NACIMIENTOS.
NACIDOS, MUERTOS Ó FALLECIDOS SIN BAUTIZAR Y ALUMBRAMIENTOS SENCILLOS, DOBLES Y TRIPLES.

Varones.	Hembras.	TOTAL.	Partos sencillos.	Partos dobles.	Partos triples.	TOTAL.
0	1	1	1			1

NÚM. 5.
PROVINCIA DE BARCELONA.
Partido judicial de Barcelona. Ayuntamiento de Les Corts. Año de 1868.

MATRIMONIOS.
Edad de los contrayentes.

VARONES DE					HEMBRAS DE					TOTAL GENERAL.
14 á 20 años.	De 25 á 35.	De 35 á 50.	De mas de 50.	TOTAL.	12 á 25 años.	De 25 á 35.	De 35 á 50.	De mas de 50.	TOTAL.	
1	1	1	1		1	1				
1	5	2	1	9	4	5			9	18

Font: Arxiu Municipal del districte de Les Corts (referència: CD-ROM 14)

Val a dir que en tots aquests anys, inclòs el 1870, la relació de batejats havia de fer referència als fills dels pares residents en el municipi, malgrat haguessin rebut el sagrament en la parròquia d'una altra localitat. Així ho evidencia la correspondència entre l'Ajuntament de Barcelona i el de Les Corts, notificant el nombre de nadons que, si bé nats en aquest poble del pla, havien estat batejats en la ciutat comtal (Arxiu del districte municipal de Les Corts, referència: CD-ROM 13).

Després de la revolució de setembre de 1868 i la consegüent Constitució de 1869, en resposta a la llibertat de culte introduïda per aquesta, les Corts Constituents aproven les lleis provisionals de registre i matrimoni civils de 17 i 18 de juny de 1870, respectivament. La primera entraria en vigor l'1 de gener de l'any següent, mentre que la unió civil obligatòria seria plenament vigent en el territori peninsular i a les Illes Balears des de l'1 de setembre d'aquell mateix any i a partir del dia 15 a les Illes Canàries.

La publicació de la Llei provisional de matrimoni civil obligatori (LPMC) va generar dubtes als secretaris dels ajuntaments a l'hora de complimentar els informes corresponents al Servei estadístic. En la nova legalitat conjugal vigent, només eren vàlids els matrimonis contrets per la via civil, deixant sense efectes legals els eclesiàstics. La dubitació es centrava en quins havien de ser els connubis consignats en les taules numèriques anuals, donada l'existència de dos règims matrimonials diametralment oposats. Al respecte, la *Dirección general de Estadística* resolts que, donada la data de tall en el canvi de sistema matrimonial l'1 de setembre, “*sólo pueden producir efectos jurídicos los civiles. Estos serán los únicos que se anoten en los registros, fuentes a donde, entre otras, acude la Estadística para recoger los datos sobre el movimiento de la población (...). En los estados del movimiento de la población se incluirán, procurando distinguirlos y separarlos con claridad, así los matrimonios canónicos celebrados hasta 1º de Setiembre último como los civiles posteriormente contraídos*”. A dir, caldrà compilar els enllaços religiosos fins l'1 de setembre (el dia 15 a les Illes Canàries) i únicament els civils des d'aquest dia²³⁴. No obstant, es requeria prendre nota de “*los matrimonios civiles celebrados antes de 1º de Septiembre, especificando los que constituyen verdadero vínculo, conforme a lo dispuesto en el art. 2º de las adicionales a la citada ley provisional [i] Que se tome igualmente nota de los llamados canónicos verificados desde que esa ley rige, anotando los que se hayan ratificado ante la Autoridad civil con arreglo a sus disposiciones, aparte de los que por no haber cumplido aquel requisito fundamental dejan de tener valor*”²³⁴. Per entendre aquestes indicacions, cal tenir present la conjuntura històrica del govern de les Juntes, algunes de les quals, com veurem més endavant en el capítol corresponent a la Secció de matrimonis, van introduir el connubi civil molt abans del plantejament i l'aprovació de la pròpia llei de 18 de juny, manada aplicar per decret de 26 d'agost.

Els models de quadres estadístics establerts per a la formació del MNP de 1870 s'ajustaran a la nova realitat legal, sent confeccionats a partir de les inscripcions

²³⁴ Circular de la *Dirección general de Estadística* signada el 25 d'octubre de 1870 i publicada a la *Gaceta de Madrid* de 27 d'octubre de 1870, p. 2.

efectuades en els llibre-registre municipals fins a l'aplicació de la Llei provisional de Registre civil (LPRC) l'1 de gener de 1871. Es dona continuïtat al contingut i al format dels informes precedents. No s'introdueix cap innovació, llevat, simplement, de la distribució en dues taules numèriques dels matrimonis celebrats des de l'1 de gener a l'1 de setembre i des d'aquesta data a 31 de desembre. Com a mostra es reproduïxen, únicament, els models emprats per a la classificació dels matrimonis segons l'edat dels cònjuges, donat que en la resta d'encasellaments dels enllaços verificats el 1870 es segueix el mateix patró²³⁵:

Imatge 9. Informes estadístics de matrimoni dissenyats per a la formació del MNP de l'any 1870, arran de l'entrada en vigor de la LPRC de 18 de juny d'aquell any

Núm. 7.

PROVINCIA DE BARCELONA.

Partido judicial de _____ Ayuntamiento de _____ Año de 187

Matrimonios.

Matrimonios celebrados desde 1.º de Enero al 1.º de Setiembre de 1870.

Edad de los contrayentes.

VARONES DE					HEMRAS DE					Total general.
14 á 25 años.	25 á 35	35 á 50	más de 50	Total.	12 á 25 años.	25 á 35	35 á 50	más de 50	Total.	
/	/				/					
2	2			4	1				1	5

Núm. 8.

PROVINCIA DE BARCELONA.

Partido judicial de _____ Ayuntamiento de _____ Año de 187

Matrimonios.

Matrimonios civiles celebrados desde 1.º de Setiembre al 31 de Diciembre de 1870, con arreglo á la ley provisional de 28 de Agosto del mismo año.

Edad de los contrayentes.

VARONES DE					HEMRAS DE					Total general.
14 á 25 años.	25 á 35	35 á 50	más de 50.	Total.	12 á 25 años.	25 á 35	35 á 50	más de 50.	Total.	

Font: Arxiu Municipal del districte de Les Corts (referència: CD-ROM 14)

Amb l'objecte d'ampliar la informació del resum general del moviment natural de la població de 1870, la *Dirección general de Estadística* incorpora 5 models addicionals amb noves dades sobre naixements, matrimonis i defuncions. Segons declara el Governador de la província de Barcelona, la raó argüida per aquella *Dirección* en la defensa del nou servei no és altre que “poner de manifiesto los resultados que para con

²³⁵ BOP de Barcelona núm. 35 de 10 de febrer de 1871, p. 1-3.

el censo haya producido la promulgación de recientes leyes y profundas reformas introducidas en nuestro régimen político y administrativo”²³⁶. Possiblement per aquest motiu, els referits models no van tenir continuïtat. Els informes estadístics addicionats són els que segueixen:

Imatge 10. Models d'informes estadístics addicionals per a la formació del MNP introduïts per la *Dirección general de Estadística* el 1871

AYUNTAMIENTO DE		PARTIDO DE		AÑO 1870.															
Núm. 1.º—Nacimientos en la parroquia clasificados por cultos, nacionalidad y sexo.																			
NACIONALIDAD.	CRISTIANOS.													TOTAL.					
	CATOLICOS.		PROTESTANTES.						Iglesia griega.		Israelitas.		Mahometanos.		Otros cultos.		Cuyo culto no ha podido fijarse.		
			Iglesias reformadas. (Calvinistas.)		Confesion de Ansburgo. (Luteranos)		Otras sectas.												
	Varones.	Hembras.	Varones.	Hembras.	Varones.	Hembras.	Varones.	Hembras.	Varones.	Hembras.	Varones.	Hembras.	Varones.		Hembras.	Varones.	Hembras.		
Españoles.																			
Franceses.																			
Ingleses.																			
Italianos.																			
Alemanes.																			
Marroquíes.																			
Polacos.																			
Total por sexos.																			
Total por cultos.																			

AYUNTAMIENTO DE		PARTIDO DE		AÑO 1870.			
Núm. 2.º—Matrimonios civiles contraídos con anterioridad á la fecha en que empezó á regir la ley provisional de 28 de Agosto de 1870.							
MATRIMONIOS.				Número de estos matrimonios que con posterioridad á aquella fecha han adquirido fuerza legal.			
Soltero con		Viudo con		TOTAL.		TOTAL.	
Soltero.	Viuda.	Soltera.	Viuda.	Soltero.	Viuda.	Soltera.	Viuda.

AYUNTAMIENTO DE		PARTIDO DE		AÑO 1870.			
Núm. 3.º—Matrimonios canónicos contraídos con posterioridad á la fecha en que empezó á regir la ley provisional de 26 de Agosto de 1870.							
MATRIMONIOS.				Número de estos matrimonios que han adquirido fuerza legal por haber ratificado el vínculo civilmente.			
Soltero con		Viudo con		TOTAL.		TOTAL.	
Soltero.	Viuda.	Soltera.	Viuda.	Soltero.	Viuda.	Soltera.	Viuda.

²³⁶ Circular del Governador civil de Barcelona, Bernardo Iglesias, datada del 25 de maig i publicada al *BOP de Barcelona*, núm. 127 de 28 de maig de 1871, p. 1-3.

Imatge 10 . (continuació)

AYUNTAMIENTO DE		PARTIDO DE							AÑO 1870.
Núm. 4.º—Matrimonios civiles clasificados por el respectivo culto de los contrayentes.									
NÚMERO.	RELIGION de los maridos.	RELIGION DE LAS MUJERES.							TOTAL de varones.
		Católicas.	Protestantes.	Griegas.	Israelitas.	Mahometanas.	Otros cultos.	Que no tienen ó se ha podido fijarse.	
	Católicos.								
	Protestantes.								
	Griegos.								
	Israelitas.								
	Mahometanos.								
	Otros cultos.								
	Que no tienen ó no ha podido fijarse.								
	Totales de hembras.....								

AYUNTAMIENTO DE		PARTIDO DE							AÑO 1870.
Núm. 5.º—Matrimonios civiles clasificados por la respectiva nacionalidad de los contrayentes.									
Número.	NACIONALIDAD de los maridos.	NACIONALIDAD DE LAS MUJERES.							TOTAL de varones.
		Españolas.	Francesas.	Inglesas.	Italianas.	Lisimanas.	Marroquíes.	Polacas.	
	Españolas.								
	Francesas.								
	Inglesas.								
	Italianas.								
	Alemanas.								
	Marroquíes.								
	Polacas.								
	Totales de hembras.								

Font: Boletín Oficial de la Provincia de Barcelona núm. 127 de 28 de maig de 1871

I si bé aquests quadres poden resultar de gran interès en considerar variables inèdites fins aleshores, com ara la nacionalitat combinada dels contraents, i en permetre avaluar la incidència dels nous principis constitucionals i de la nova reglamentació civil en matèria matrimonial entre la població, no se sap del cert el seu grau d'aprofitament en la publicació estadística oficial d'aquell any a l'hora de corregir la informació que sobre la nupcialitat havia estat tramesa en les taules numèriques habituals desdoblades per data d'ocurrència de la unió marital. Tampoc s'han localitzat els esborranys dels nous models en cap dels arxius consultats. No obstant, en la correspondència establerta entre l'Ajuntament de Les Corts i el Servei d'estadística provincial, agregat aleshores a la Secció de Foment del Govern civil, es notifica que

“no aparece en la sección de nacimientos del registro civil ningún extranjero, ni de diferente culto que el católico. Con respecto a los matrimonios que expresa el modelo n° 2 que acompaña la circular, no se ha efectuado ninguno, y con respecto a los del n° 3 ninguno se ha notificado civilmente.

Por último, los matrimonios a que se refieren los modelos n° 4 y 5, no tienen aplicación en este pueblo, no solo por no haberse celebrado ninguno civilmente, sí que tampoco no son extranjeros, ni de distinta religión de la católica, por cuya circunstancia no admiten

*variación ni adición los datos que sobre el movimiento de la población tenía facilitados a VE, dejando por esta circunstancia contestada su circular de 25 de mayo último*²³⁷

Per les quals coses, ara per ara, hom no pot certificar l'aplicació pràctica i real d'aquest "nuevo servicio" arreu.

El 1877 es publiquen els resultats de cadascuna de les anualitats del decenni 1861 a 1870. El contingut de la publicació s'ajustarà als canvis introduïts en els successius informes estadístics d'aquests anys, que hi quedaran reflectits, tant pel que fa a les subpoblacions considerades com en el pla de tabulacions establert. Així, des de l'any 1861 i fins a la Llei provisional de Registre civil i la de Matrimoni civil obligatori de 1870, entre els naixements i en les defuncions seran comptabilitats, als efectes estadístics, els nounats que hagin estat batejats, els nascuts morts i els nascuts vius i morts abans del baptisme, facilitant les dades separadament en tres categories distintes per alguns anys. A partir d'aquella mateixa anualitat, per raó dels nous requeriments introduïts sobre la viabilitat dels nadons en els models estadístics establerts per a la formació del MNP²³⁸, la distinció dels infantaments per aquesta variable seran presents en totes les estadístiques del MNP del període, per bé que segons agregacions dels seus components i classificacions distintes segons l'any de referència. Així, la viabilitat serà desglossada en les subpoblacions en què era considerada el 1861 i 1862 i diferenciant-ne el sexe a partir de 1863. Ara bé, arribats el 1867, els canvis introduïts en els models dissenyats per a la compilació dels naixements no permetrà disposar de les xifres individualitzades d'aquelles tres categories que integraven els infantaments, donada la seva agregació en una sola xifra exigida des d'aleshores en les taules estadístiques corresponents.

Per altra banda, les variables i classificacions dels esdeveniment vitals introduïdes el 1863 en els informes estadístiques es faran extensives a la publicació oficial per a la resta d'anualitats: els parts per la seva multiplicitat, la viabilitat per sexe, les defuncions per edat amb distinció del sexe, les morts segons les causes, els cònjuges per l'edat al matrimoni i pel rang de les núpcies. Com s'ha indicat, l'any 1867 són modificats els grups d'edat consignats en els quadres estadístics relatius a les defuncions per sexe i, per tant, variaran en idèntica forma en l'estadística del MNP. I si bé es suprimirà la consignació del nombre de contractes matrimonials, aquesta circumstància mai havia estat considerada en aquella publicació. Finalment, aquesta estadística es farà ressò de

²³⁷ Carta de l'Alcalde constitucional de Les Corts al Governador civil de Barcelona amb data 4 de desembre de 1871 (Arxiu Municipal del districte de Les Corts, referència: CD-ROM 14)

²³⁸ Recordem que el nombre de nascuts morts i de nascuts vius que hagin morts abans de poder ser batejats, foren sol·licitats el 1861 a partir d'indagacions al marge dels models establerts per a la compilació de les dades. La informació serà introduïda en les pròpies taules dels informes estadístics el 1862.

l'entrada en vigor de la LPMC en sol·licitar i publicar les dades matrimonials distingint la seva naturalesa canònica o civil el 1870.

Coincidint amb el període d'implantació del Rc a Espanya, es produirà un buit important en la sèrie del MNP. No seran publicats els resultats de la dinàmica poblacional anual del període 1871-1885. No obstant això, el Servei estadístic per a la formació del moviment natural de la població es va mantenir actiu durant tots aquests anys. Es van continuar recollint, compilant i enviant a les oficines estadístiques provincials les dades, consignades en els informes corresponents, a partir de les inscripcions practicades en el nou Registre civil municipal. Així i tot, no seran editades per la fragilitat i les titubacions esdevingudes en el procés d'arrencada i consolidació de la nova institució registral i per les dificultats plantejades a causa de conjuntura política i econòmica d'aleshores. De fet, la demanda d'informació als efectes estadístics es va anar dilatant i postergant cada cop més amb el pas dels anys²³⁹.

Des de l'any 1871, el Rc regularitzarà la inscripció dels fenòmens demogràfics. Per la Llei provisional de 1870, enfront al registre municipal previ, s'amplien a nivell pràctic les dades contingudes en el formulari de naixement amb la indicació literal de la 'majoria d'edat dels pares' (no l'edat en anys complerts ja que, per llei, no es recull l'edat dels majors d'edat implicats en qualsevol inscripció en el Rc)²⁴⁰, la professió dels avis i es dona una informació detalladíssima sobre els testimonis. Respecte als matrimonis, l'única innovació d'interès demogràfic consisteix en l'explicitació de l'estat civil o la defunció i la naturalesa dels avis d'ambdós contraents; per altra banda, també consta el lloc i la data del matrimoni civil, la publicació d'edicte i els possibles impediments.

En relació al contingut dels informes estadístics establerts des de l'any 1871, val a dir que s'adequaran a la legalitat vigent en cada moment, altra cosa serà la interpretació d'aquesta i la seva aplicació pràctica per part dels encarregats del Rc. L'ajustament s'observa, per exemple, en els canvis en el sistema matrimonial espanyol, que

²³⁹ Així, les dades corresponents als esdeveniments vitals ocorreguts el 1871 i 1872 no seran sol·licitades per la *Dirección general de Estadística* fins el març de 1872. Les verificades el 1876 també són requerides en el termini habitual, a l'any següent; però les de l'any 1878 no seran exigides fins el 1881; les corresponents als anys 1879 a 1882 no ho seran fins al juliol de 1883 i les referents als anys 1883-1885 es demandaran el setembre de 1886.

²⁴⁰ Com ja hem indicat a l' inici d'aquest capítol, recordem que l'article 21 del *Reglamento para la ejecución de las Leyes de Matrimonio y Registro Civil* de 13 de desembre de 1870 estableix que "para expresar la edad [en les inscripcions] se dirá solamente «mayor de edad», cuando la tenga cumplida con arreglo a la ley común las personas de que se trate. Si alguna de ellas no estuviere en este caso, se expresará con exactitud la edad que tenga, o bien se consignará el día de su nacimiento a tenor de la certificación del mismo si se hubiese presentado" (*Gaceta de Madrid*, núm. 348 de 14 de desembre de 1870, p. 1-4). Recordem també que la poca utilitat que aquesta disposició tenia a efectes estadístics va portar a sol·licitar l'edat complerta en tots els casos en els informes estadístics (Reial ordre del *Ministerio de Gracia y Justicia* de 22 de novembre de 1899 publicada a la *Gaceta de Madrid*, núm. 334 de 30 de novembre de 1899, p. 724).

implicaran la consignació de subpoblacions diferents a l'hora de compilar les observacions en les taules estadístiques segons sigui l'any de referència. Així, es passarà de recollir les unions exclusivament civils des de 1870, a incorporar els enllaços canònics arran de la reforma efectuada l'any 1875, quan s'introdueix el matrimoni civil subsidiari del canònic²⁴¹ (veure l'apartat "Detall de l'evolució del sistema matrimonial a Espanya i dels seus efectes en la pràctica registral", p. 409). Cal tenir present en tot moment que, amb la implantació del Rc, aquest constituirà l'única font per al proveïment de la informació estadística relacionada amb els esdeveniments vitals. Per tant, la informació continguda en aquell registre (estipulada i definida jurídicament per la Llei i Reglament de Rc) determinarà i condicionarà les possibilitats d'explotació de la mateixa, així com la disponibilitat de dades a nivell estadístic i demogràfic.

Pel que fa a les implicacions de la normativa legal en la captació de les dades sobre la dinàmica demogràfica, d'acord amb la naturalesa jurídica de les observacions, l'encasellament dels naixements per raó del seu estat civil en les taules numèriques ara es limitarà als nats amb vida, en la seva accepció legal. I és que segons mana la LPMC, "*para los efectos civiles, no se reputará nacido el hijo que no hubiere nacido con figura humana y que no viviere 24 horas enteramente desprendido del seno materno*" (art. 60)²⁴². Pel demés, per als anys 1871 i 1872, es donarà continuïtat a les notícies requerides anteriorment sobre parts, matrimonis i defuncions, per la qual cosa només es reproduïxen a continuació els informes model relatius als infantaments. De fet, pel que fa als models dels informes estadístics, es retorna al sistema de distribució dels nats segons el plantejament seguit per al període 1861-1867, ara adequat a la definició legal de nascut. Així, en aquella taula model número 1 (imatge 11), enlloc dels batejats, s'anoten els "*Nacimientos inscritos en vida en los libros del Registro civil (...)*" distingint-ne la legitimitat i el sexe; en la número 2 (imatge 11), es consignen els "*Nacidos muertos y fallecidos antes de ser inscritos en los libros del Registro civil (...)*", ara distribuïts per sexe, i en la núm. 4, corresponent a la classificació dels naixements pels mesos en què varen tenir lloc, únicament s'anotaran els naixements inscrits en vida de la taula número 1. Val a dir que pel Reglament de la LPRC, el termini d'inscripció s'establia en tres dies naturals, a comptar des de les zero hores d'aquell en què s'hagués produït el part.

²⁴¹ Les disposicions relatives sistema de matrimoni civil subsidiari del canònic foren publicades a la *Gaceta de Madrid*, núm. 41 (de 10 de febrer de 1875, p. 363-364), núm. 51 (de 20 de febrer, p. 457-458) i núm. 251 (de 8 de setembre, p. 663)

²⁴² *Gaceta de Madrid*, núm. 172 de 21 de juny de 1870, p. 1-2.

Imatge 11. Models introduïts el 1871 per a la formació del MNP d'acord amb els preceptes legals de les lleis de Matrimoni i Registre civils aprovats el 1870

MOVIMIENTO DE LA POBLACION.
NACIMIENTOS.

Provincia de _____ Número 1. Año 187

Nacimientos inscritos en vida en los libros del Registro civil de los Juzgados municipales de esta provincia, clasificados según el sexo y la condición civil en los nacidos.

Partido judicial de...	LEGÍTIMOS.			ILEGÍTIMOS.			TOTAL.			
	JUZGADOS MUNICIPALES.	Varones.	Mujeres.	TOTAL.	Varones.	Mujeres.	TOTAL.	Varones.	Mujeres.	TOTAL.

MOVIMIENTO DE LA POBLACION.
NACIMIENTOS.

Provincia de _____ Número 2. Año de 187

Nacidos muertos y fallecidos antes de ser inscritos en los libros del Registro civil de los Juzgados municipales de esta provincia, con distinción de sexo:

Partido judicial de...	Juzgados Municipales.	Varones.	Mujeres.	Total.

Font: *Boletín Oficial de la Provincia de Barcelona*, núm. 91 de 25 d'abril de 1872

Arribats el 1877, s'aprova un nou procediment per a la captació de dades per la "Instrucción para el servicio provincial de estadística" i s'introdueix un nou sistema d'informes estadístics. En relació al primer punt, tots els treballs estadístics de qualsevol índole que la *Dirección general del Instituto Geográfico y Estadístico* disposi es duran a terme en totes les províncies pel Cos d'estadística de les mateixes, dependents i subjectes a les ordres i instruccions d'aquella *Dirección general* i sota la inspecció dels respectius Governadors, als quals l'organisme estadístic els comunicarà les consignes establertes per al Servei estadístic, "a fin de que las expresadas Autoridades concurren con su ilustración, cooperación y eficaz apoyo al más rápido y perfecto desempeño de dichos trabajos" (arts. 1 i 2 de la Reial ordre de 9 de febrer de 1877)²⁴³. Es reforçava la figura del Governador, màxim responsable de la província i delegat del Govern central en la mateixa, sobretot per una simple qüestió jeràrquica, com a garant d'un major acatament i compliment de les sol·licituds estadístiques que fossin encomanades a les autoritats i corporacions locals i provincials dependents d'altres ministeris o instàncies administratives, sobre les quals l'organisme estadístic no tenia ascendència imperativa

²⁴³ *Gaceta de Madrid*, núm. 41 de 10 de febrer de 1877, p. 376-377.

directa. El Governador, seguint les prescripcions que la *Dirección general* determinés sobre els treballs del Servei estadístic, comunicaria les corresponents ordres en els termes indicats per aquella *Dirección* per tal que es facilitessin les dades necessàries en cada cas i segons la petició efectuada per aquesta (art. 13). Un cop donada l'ordre a la província, los “*Jefes [provinciales] de los trabajos estadísticos circularan los modelos e instrucciones que la Dirección general les comuniquen, y darán a las Autoridades, corporaciones y personas a quienes se dirijan, cuantos detalles y explicaciones consideren conducentes a la mayor perfección y exactitud de aquellos*” (art. 14). En rebre les dades reclamades, el cap del Servei provincial d'estadística procedirà a examinar-los i en cas de no ajustar-se a la petició, o en resultar defectuosos, seran retornats per a la seva ampliació o rectificació indicant un termini per a la seva esmena.

Per tant, el cap del Servei estadístic provincial no tenia atribució suficient per a efectuar cap sol·licitud imperativa, ni demandar les dades per a la formació del moviment de la població als Jutges municipals; calia la competència del Govern provincial per a que “*previamente les encargue V. S. la conveniencia de que las faciliten*”. La jerarquia preceptuada en el procediment establert no era un simple tràmit o compliment d'aparença, ja que la manca de potestat de qualsevol instància de l'organisme estadístic i del seu Ministeri sobre els Jutges municipals, i la judicatura en general (dependents del Ministeri de Gràcia i Justícia), havia estat i seguiria sent argüït com un dels motius principals que justificaven l'omissió i la ignorància de les seves peticions, tal i com s'evidencia en els prolegòmens de nombroses circulars, decrets, ordres i demés disposicions vinculades al Servei estadístic, anteriors i posteriors a l'any 1877. És més, en la pròpia “*Instrucción para el servicio provincial de estadística*” es prevenia aquesta circumstància en l'article 16è, pel que, “*Cuando la ampliación o rectificación de los datos no se ejecute en el plazo marcado, y los recuerdos del jefe de los trabajos estadísticos sean ineficaces para conseguirlo en breve término, impetrará este de oficio el auxilio del Gobernador, quien compelerá a los morosos por los medios que estime convenientes en caso necesario*”. Malauradament per als assumptes estadístics, aquest reclam, tant el de la primera tramesa de les dades sol·licitades com la remissió de la seva rectificació o ampliació, es prolongarà durant molts anys després d'haver estat requerida la informació per primer cop. Aquest és el cas de les dades relatives a totes les anualitats del període 1876-1885 i un dels possibles factors que explicarien el fet que no fossin editades en l'estadística oficial del MNP. A tall d'exemple, les dades corresponent a l'any 1876 foren sol·licitades l'any següent, però el 1881 alguns jutjats municipals encara no havien efectuat la tramesa i altres procedien a

reenviar-les novament per les errades comeses o per mala complementació dels informes estadístics (circular de 28 de juny del Governador civil de Barcelona)²⁴⁴.

Quant al nou mètode de reunió de les dades per a la formació del MNP, s'abandona el sistema tradicional de recopilació mitjançant quadres numèrics i s'implanta la simple transcripció, en extractes, de les inscripcions de naixements, matrimonis i defuncions verificades en els Jutjats municipals, que els jutges hauran d'enviar als caps estadístics de llurs respectives províncies. S'implanta així la declaració en models individuals, simples còpies de les actes del Rc, amb l'objectiu de reduir la feina als Ajuntaments en la confecció dels resums estadístics. Uns Ajuntaments que poques vegades comptaven amb personal suficientment instruït per a fer-los acuradament. D'aquesta forma es pretenia millorar la qualitat dels resultats i donar resposta al "*reiteradamente expuesto por esa Dirección general [del Instituto Geográfico y Estadístico] que el método que se viene siguiendo (...) no responde cumplidamente a su objeto, como la experiencia tiene demostrado*"²⁴⁵.

El procediment a seguir en la nova fórmula de recollida de la informació sobre els esdeveniments vitals produïts en una anualitat, seguirà el protocol marcat per la "*Instrucción para el servicio provincial de estadística*" de 1877. Així, comunicada l'ordre d'execució pel Governador de la província, el Servei estadístic provincial distribuirà entre els jutjats municipals paperetes impreses suficients (costejades per les arques de l'Estat i facilitades per la *Dirección general del Instituto Geográfico y Estadístico*), donant les explicacions necessàries per a la seva complementació. Els jutges municipals subministraran en aquestes els extractes de les inscripcions practicades en els respectius Rc i les remetraran, en el termini que hagi estat establert, a l'oficina estadística de la província. En cas que aquesta detecti incorreccions i/o buits importants en la informació sol·licitada en els informes, aquests seran retornats al Jutjat corresponent per a la seva rectificació dins l'acotació temporal d'un ajornament. Els Jutges municipals seran remunerats personalment "*por este trabajo extraordinario*", a quatre cèntims de pesseta per papereta correctament emplenada i completa (disposició 3a de la Reial ordre de 21 de maig de 1877)²⁴⁶, import que es mantindrà invariable en els anys següents²⁴⁷, fins a la introducció de la gratuïtat del servei per Reial ordre del

²⁴⁴ BOP de Barcelona, núm. 156 d'1 de juliol de 1881, p. 1-2.

²⁴⁵ La reforma per a la normalització i millorar del procediment de captació de les dades als efectes estadístics fou acordada per Reial ordre de 25 de febrer de 1876 i desenvolupada en les instruccions publicades en els BOP de Barcelona, núm. 200 (22 agost de 1877: 3), núm. 201 (23 agost de 1877: 1-4), núm. 202 (24 agost de 1877: 2-3), núm. 203 (25 agost de 1877: 2-4) i núm. 255 (25 d'octubre de 1877: 3).

²⁴⁶ BOP de Barcelona, núm. 200 de 22 d'agost 1877, p. 3.

²⁴⁷ BOP de Barcelona, núm. 200 de 22 d'agost 1877, p. 3.; BOP de Barcelona, núm. 201 de 23 d'agost 1877, p. 1-4; BOP de Barcelona, núm. 156 d'1 de juliol de 1881, p. 1-2; BOP de Barcelona, núm. 84 de 8 d'abril 1883, p. 1;

Ministeri de Foment de 30 d'abril de 1889, “*a causa de las economías introducidas en los presupuestos generales del Estado*”²⁴⁸. Amb la pèrdua del valor relatiu d'aquella retribució, causada per la seva congelació perpètua, hom sospita un decreixement en el seu rendiment com a incentiu per a la l'elaboració, remissió i correcció dels informes estadístics, si és que en algun moment va actuar d'esperó vistes les constants queixes aixecades, des de bon començament, en la majoria de disposicions i comunicacions efectuades per la institució estadística (central i provincial), per sí mateixa o a través dels Governadors civils, les quals foren publicades al *BOE de la provincia de Barcelona*. A aquella circumstància cal afegir el fet que es pagava molt tard. Així, per exemple, l'any 1881 encara s'estaven satisfent els pagaments que havien de percebre els Jutges municipals i els capellans per la tasca extraordinària d'emplenar les paperetes-extractes per a la formació de l'estadística del moviment natural de 1876, ordenada el 1877²⁴⁴.

Excepcionalment, per a la formació de l'estadística de l'any 1876 les dades s'obtenen, endemés de les notícies facilitades pels jutges municipals, a partir de les facilitades pels alcaldes, pels rectors de parròquia, pels capellans d'hospital, pels hospicis, pels convents i per altres institucions benèfiques i sanitàries, a l'objecte de poder reconstruir, a partir dels respectius arxius, la informació dels Rc destruïts pels carlistes i per tal de poder validar la continguda en el propi Rc. Amb la inclusió de les notícies provinents d'altres institucions com l'eclesiàstica, es pretenia, doncs, donar solució a una realitat força generalitzada en algunes zones d'Espanya al disposar que:

*“en la previsión de que dichos juzgados no puedan suministrar los referidos datos, como sucederá a los de todos aquellos pueblos en que los carlistas inutilizaron, entregándolos al fuego o de otra manera, los libros del Registro civil (...), se reclamen del mismo modo idénticos datos con carácter de comprobatorios o suplementarios y para el uso que convenga darles al clero, encargando a los Alcaldes, para completar el servicio, la investigación, por su parte de los nacimientos, matrimonios y defunciones de aquellas personas que por no profesar la Religión Católica Apostólica Romana, dejen de constar en los libros parroquiales”*²⁴⁶

Respecte al darrer punt de la cita, com veurem més endavant en repetides ocasions, això havia estat possible amb l'aprovació del matrimoni civil obligatori (LPMC de 18 de juny de 1870) i fins a l'any 1875, quan s'atorga altre cop eficàcia jurídica plena al canònic en el sí d'un Sistema de matrimoni civil subsidiari del canònic²⁴⁹.

BOP de la provincia de Barcelona, núm. 52 de 6 de febrer de 1884, p. 2 i *BOP de Barcelona* núm. 111 de 10 de maig de 1887, p. 1.

²⁴⁸ Reial ordre reproduïda al *BOP de Barcelona*, núm. 120 de 20 de maig 1895.

²⁴⁹ Les disposicions van ser publicades a la *Gaceta de Madrid*, núm. 13 de 13 de gener de 1872, p. 126-127 (Reial ordre d'11 de gener de 1872) i núm. 41 de 10 de febrer de 1875, p. 363-364 (Reial decret de 9 de febrer de 1875).

Per a l'obtenció de la informació corresponent a l'any 1876, la Secció provincial d'estadística va distribuir les paperetes pertinents als batlles i jutges municipals. Els alcaldes les havien de repartir entre els capellans, hospicis, hospitals i demés ens requerits del seu districte municipal, els quals els hi havien de retornar degudament emplenades per tal que les poguessin fer arribar al cap dels treballs estadístics de la província, destí final de les complimentades pels jutges municipals. Tots els actors responsables d'omplir les butlletes serien igualment retribuïts per aquesta tasca (arts. 2 i 3 de la Reial ordre de 21 de maig de 1877)²⁴⁶.

Tornant al procediment genèric seguit fins al pas al segle XX, en la complementació de les paperetes també hi participaran, sense cap mena de retribució, els hospitals civils i militars, els convents i els hospicis, entre altres institucions. Per tal que tota la informació recollida guardés la necessària homogeneïtat exigible per a la seva admissió pels *Trabajos estadísticos de la provincia*, es varen dissenyar un total de 44 models diferents de paperetes, representatives de diverses casuístiques possibles: 22 com a exemples per als jutges municipals i 22 més dirigides als capellans. Tot seguit se'n facilita una petita mostra²⁵⁰:

Imatge 12. Models impresos de paperetes individuals dissenyades per a la transcripció de la informació continguda en les inscripcions verificades en el Registre civil des de l'any 1876

Paperetes per als jutges municipals		Paperetes per als capellans	
<p>Modelo núm. 9. PROVINCIA DE BARCELONA. <i>Mes de Mayo de 1876.</i> Nacimientos (1) Inscritos en vida. (5) Varones y hembras.</p>	<p>NUMERO 1. JUZGADO MUNICIPAL DE BARCELONA. Año de 1876. Dia 3.</p>	<p>Modelo núm. 8. PROVINCIA DE BARCELONA. <i>Mes de Octubre de 1876.</i> Nacimientos (1). Bautizados en vida. (2) Varones y hembras.</p>	<p>NUMERO 2. DISTRITO MUNICIPAL DE VICH. Año de 1876. Dia 25. PARRQUIA DE SANTA MARIA.</p>
<p>Inscripcion núm. 102, alumbramiento (3) triple, un varon y dos hembras. Corresponde a los niños N. N. (4) nacieron el dia (5) 3 a las (6) doce de la (7) noche, hijos (8) de legitimo matrimonio, su padre N. N., natural de (9) Bolnha, provincia de (10) Huesca, de (11) 38 años de edad, su estado (12) casado, su profesion, oficio u ocupacion (13) sastre, domiciliado en (14) esta villa, provincia de (15) Barcelona, su madre N. N., natural de (16) Valencia, provincia de (17) Huesca, de (18) 24 años de edad, su estado (19) casada, su profesion, oficio u ocupacion (20) ninguna, domiciliada en (21) esta villa, provincia de (22) Barcelona, Cardona de de 1877. El Juez municipal.</p>	<p>Alumbramiento (3), triple, dos varones y una hembra, Corresponde a los niños N. N. (4) el dia (5) 25 a las (6) siete de la (7) tarde hijos (8) de legitimo matrimonio, su padre N. N., natural de (9) Tortosa, provincia de (10) Barcelona de (11) 33 años de edad, su estado (12) casado su profesion, oficio u ocupacion (13) boticario, domiciliado en (14) este distrito municipal, provincia de (15) Barcelona su madre N. N., natural de (16) Borja, provincia de (17) Zaragoza, de (18) 24 años de edad, su estado (19) casado, su profesion, oficio u ocupacion (20) ninguna, domiciliada en (21) esta ciudad, Vich de de 1877. El Cura párroco.</p>		

²⁵⁰ Els models de paperetes per a la formació del MNP de 1876 varen ser publicats en els *BOP de Barcelona* núm. 201 (23 agost de 1877: 1-4), núm. 202 (24 agost de 1877: 2-3) i núm. 203 (25 agost de 1877: 2-4).

Modelo núm. 3. NÚMERO 1.
PROVINCIA DE BARCELONA. JUZGADO MUNICIPAL DE SABADELL
Mes de Agosto de 1876. AÑO DE 1876. Día 10.
Nacimientos (1) Fallecidos antes de ser inscritos. (2) Varones.

Inscripción núm. 7, alumbramiento (3) sencillo,
Corresponde al niño N. N. (4)
nacido el día (5) 10 a las (6) ocho de la (7) mañana y falleció a las (8) diez, hijo (8) de legítimo matrimonio, su padre N. N., natural de (9) Igualada, provincia de (10) Barcelona, de (11) 42 años de edad, su estado (12) casado, su profesión, oficio u ocupación (13) Abogado domiciliado en (14) este distrito municipal, provincia de (15) Barcelona, su madre N. N., natural de (16) Villareyo, provincia de (17) Burgos, de (18) 30 años de edad, su estado (19) casada, su profesión, oficio u ocupación (20) ninguna, domiciliada en (21) esta ciudad, provincia de (22) Barcelona.
Sabadell de 1877.
El Juez municipal,

Modelo núm. 3. NÚMERO 2.
PROVINCIA DE BARCELONA. DISTRITO MUNICIPAL DE ESPLUGAS.
Mes de Marzo de 1876. AÑO DE 1876. Día 18.
PARROQUIA DE SANTA MAGDALENA.
Nacimientos (1) Fallecidos antes de ser bautizados. (2) Varones. Partida n.º 8.

Alumbramiento (3) sencillo,
Corresponde al niño N. N. (4)
nacido el día (5) 18 a las (6) cinco de la (7) tarde y falleció a las (8) diez, hijo (8) de legítimo matrimonio, su padre N. N., natural de (9) Ramblas, provincia de (10) Santander, de (11) 42 años de edad, su estado (12) casado, su profesión, oficio u ocupación (13) alpargatero domiciliado en (14) este distrito municipal, provincia de (15) Barcelona, su madre N. N., natural de (16) Esplugas, provincia de (17) Barcelona, de (18) 32 años de edad, su estado (19) casada, su profesión, oficio u ocupación (20) ninguna, domiciliada en (21) este lugar, provincia de (22) Barcelona.
Esplugas de 1877.
El Cura párroco,

Imatge 12. (continuació)

Modelo núm. 2. NÚMERO 1.
PROVINCIA DE BARCELONA. JUZGADO MUNICIPAL DE BERGA.
Mes de Abril de 1876. AÑO DE 1876. Día 12.
Nacimientos (1) Nacidos muertos. (2) Varones.

Inscripción núm. 13, alumbramiento (3) sencillo,
Corresponde al niño N. N. (4)
nacido el día (5) 4 a las (6) ocho de la (7) noche, hijo (8) de legítimo matrimonio, su padre N. N. natural de (9) Becerred, provincia de (10) Lugo, de (11) 46 años de edad, su estado (12) casado, su profesión, oficio u ocupación, (13) profesor, domiciliado en (14) este distrito municipal, provincia de (15) Barcelona, su madre N. N., natural de (16) Pedron, provincia de (17) La Coruña, de (18) 42 años de edad, su estado (19) casada, su profesión, oficio u ocupación (20) ninguna, domiciliada en (21) esta ciudad, provincia de (22) Barcelona.
Berga de 1877.
El Juez municipal,

Modelo núm. 3. NÚMERO 4.
PROVINCIA DE BARCELONA. DISTRITO MUNICIPAL DE PALACIO.
Mes de Enero de 1876. AÑO DE 1876. Día 6.
PARROQUIA DE SANTA MARÍA DEL MAR.
Matrimonios. Partida número 13.

Corresponde al contenido por N. N. (1) viudo de terceras nupcias, natural de (2) Navacerrero, provincia de (3) Madrid, de (4) 48 años de edad, domiciliado en (5) Barcelona, provincia de (6) Barcelona, en el que ejerce (7) el oficio de confitero, hijo (8) de legítimo matrimonio, con N. N. (9) viuda de primeras nupcias, natural de (10) Benavente, provincia de (11) Zamora, de (12) 30 años de edad, domiciliada en (13) Barcelona, provincia de (14) idem, en el que ejerce (15) la profesión de Maestra de niñas, (16) legítimo matrimonio.
Manifestaron (17) que no son parientes y que reconocían y legitimaban un hijo que habían tenido al contraer este matrimonio.
Barcelona de 1877.
El Cura párroco,

Modelo núm. 1. NÚMERO 3. JUZGADO MUNICIPAL DE BADALONA.
PROVINCIA DE BARCELONA. Año de 1876. Día 8.
Defunciones (1) hembras.

Inscripción número 3.
Corresponde a la de la finada N. N. hija (2) de legítimo matrimonio, natural de (3) La Vecilla, provincia de (4) Leon, de (5) 48 años de edad, de estado (6) casada, calle (8) de Santa Bárbara, número (9) 2, piso (10) primero, en el que ejercía (11) las labores de su sexo.
Falleció a las (12) diez de la (13) mañana, del día (14) 30, en (15) Badalona, a consecuencia de (16) haber sido atropellada por unas caballerías, dejando (17) dos hijos varones de corta edad y una hembra casada, todos de legítimo matrimonio.
Badalona de 1877.
El Juez municipal,

Modelo núm. 6. NÚMERO 6. DISTRITO MUNICIPAL DE RUBÍ.
PROVINCIA DE BARCELONA. Año de 1876. Día 12.
PARROQUIA DE SAN PEDRO.
Defunciones (1) hembras.

Inscripción número 23.
Corresponde a la de la finada N. N., hija (2) ilegítima, natural de (3) Barcelona, provincia de (4) idem, de (5) 22 años de edad, de estado (6) soltera, calle (8) Plaza Mayor, número (9) 9, piso (10) bajo, en el que ejercía (11) el oficio de iluminadora.
Falleció a las (12) cinco de la (13) mañana, del día (14) 12, a consecuencia de (16) dos puñaladas, dejando (17) una hija,
Rubí de 1877.
El Cura párroco,

Font: Boletín Oficial de la Provincia de Barcelona, núm. 200 a 203 d'agost de 1877

El grau d'acompliment del nou procediment no fou gaire satisfactori en els primers anys de funcionament, factor que va incidir negativament en la publicació dels resultats, la qual no es va produir. Entre les deficiències expressades pel propi Servei territorial de l'*Instituto Geográfico y Estadístico* a Barcelona, destaquen la manca d'execució i de remissió de les butlletes. I nogensmenys "*También se observa que muchos de los trabajos remitidos acusan la no lectura de las instrucciones*". Pel que fa als errors comesos, moltes paperetes eren incompletes; moltes altres feien referència a naixements, matrimonis o defuncions esdevinguts abans o després de l'any de referència de les dades, ja que mentre que eren omesos alguns dels successos ocorreguts durant d'aquell any pel fet d'haver estat inscrits en el Rc durant el següent, eren incorporats alguns altres que havent tingut lloc l'any anterior, havien estat inscrits en el de referència. I és que la confusió entre la data d'enregistrament i la d'ocurrència del fenomen era una errada força habitual, tal i com es fa palès en les distintes circulars publicades en el *Boletín Oficial de la Provincia de Barcelona*.

La inconsistència observada en les dades del Moviment natural de la població en aquests primers anys d'implantació del Rc i la pròpia manca de remissió de la informació per part d'algunes de les Autoritats obligades a fer-ho²⁵¹ foren, doncs, dos importants factors explicatius del buit en la sèrie del MNP, conjuntament amb altres com ara el propi inici dubitatiu del Rc; la inexperiència registral dels seus encarregats; la conjuntura convulsiva de l'època; el carlisme; la crisi financera, tèxtil i de subsistència que desembocaria en la reducció de la dotació pressupostària del Servei Estadístic oficial; el rebuig de la societat i de l'estament eclesiàstic a la sostracció de la funció registral que complia l'Església i la negació dels efectes civils als sagraments que administrava (baptisme i matrimoni); així com també la desconfiança i la manca d'habitud de la població a la pràctica registral directa.

De fet, la captació de les dades acabarà resultant tan difícil que, per Reial ordre de la *Dirección general del Instituto Geográfico y Estadístico* de 29 de desembre de 1880, es disposa la formació de l'estadística del MNP de 1878 prescindint reclamar les dades referents a l'any 1877, "*en razón de dejarse sentir aun, en aquella época, la perturbación que a los Registros civiles había llevado la pasada guerra civil y mandando se pidiesen los correspondientes al año 1878, con objeto de partir de la base del recuento de la población, verificado en 31 de diciembre de 1877*". A l'efecte, es

---

²⁵¹ El Gobernador de la provincia de Barcelona, Leandro, el 1878 deia així: "*En vistas a las reclamaciones hechas a este Gobierno por el Jefe de los trabajos estadísticos de esta provincia referente a no haber reunido aun algunos señores Jueces municipales y Curas-párrocos los extractos de los nacimientos, matrimonios y defunciones ocurridos en el año 1876, no obstante las recomendaciones hechas al efecto*", s'amplia el termini de remissió, després del qual es procedirà a sancionar econòmicament als morosos. Però el 1879 encara es continuaven reclamant les paperetes i el 1881 es continuaran reclamant (*BOP de Barcelona*, núm. 156 d'1 de juliol de 1881, p. 1-2).

sol·liciten únicament les dades procedents dels Jutjats municipals, és a dir, del Registre civil “*por ser los que tenían el carácter fehaciente y legal*”, prescindint de les provinents de les partides eclesiàstiques (Reial ordre de 29 de desembre de 1880)²⁵². I, per a incentivar la bona execució d’aquest Servei, es continuarà remunerant cada papereta que hagi estat emplenada seguint les instruccions establertes al respecte i, consegüentment, aprovada per la Secció de *Trabajos estadísticos de la provincia de Barcelona*, a raó de quatre cèntims de pesseta per cadascuna.

En les paperetes circulades el 1881, arran de l’Ordre del desembre anterior, s’introdueix alguna variació en el concepte i en el contingut de les mateixes. Es redueix a quatre el nombre dels models d’extractes, incloent-hi únicament la informació considerada aleshores indispensables per a la formació de l’estadística de l’any 1878. La simplificació en la tipologia de les butlletes impreses preestablertes s’aconsegueix, bàsicament, condensant totes les paperetes ideades per a cada possible multiplicitat del part en combinació amb el sexe dels nounats, a una sola entrada en una única butlleta, en la qual s’indicarà si és senzill, doble o triple i s’anotarà el sexe de cada infantat en el lloc reservat a aquesta variable. La legitimitat queda limitada a l’expressió de la categoria corresponent segons sigui legítim, il·legítim o expòsit, sense haver de recórrer a la combinatòria de l’estat civil dels progenitors en paperetes diferents segons sigui la casuística contemplada. La viabilitat ja no requerirà de models propis i distints per a cada circumstància (com eren les específiques per als ‘*inscritos en vida*’, als ‘*nacidos muertos*’ i als ‘*fallecidos antes de ser inscritos*’), passant a ser inscrita únicament la condició de ‘*vivo*’ o ‘*muerto*’ a continuació de l’epígraf ‘*Fue inscrito...*’ en la mateixa butlleta dissenyada per als naixements.

La quantitat d’informació exigida serà molt menor, sent reduïda en extrem. Així, en tots tres successos vitals, la identificació nominal dels individus serà substituïda pel número d’inscripció en el llibre del Rc, i les referències geogràfiques relatives a la naturalesa i al domicili de les persones s’ometrà totalment en tots els casos, així com l’adreça postal dels difunts. Dels nounats i de les defuncions, es deixarà d’anotar l’hora en què hagi tingut lloc el fet i el nombre d’hores viscudes dels inscrits com a ‘*nacidos muertos*’. En els naixement ja no constaran l’edat i l’estat civil d’ambdós progenitors, ni la professió, ni l’ofici o l’ocupació de la mare. En relació als contraents i a les defuncions, es suprimeix la condició de la seva filiació. Pel que fa als matrimonis, no s’exigirà la legitimació de fills per aquest acte, la data de celebració del matrimoni canònic i tampoc es requerirà el detall de la professió exercida per la muller. Sobre les

²⁵² Reial ordre reproduïda en la Circular de 28 de juny de 1881 pel Governador de la província de Barcelona, publicada al *BOP de Barcelona*, núm. 156 d’1 de juliol de 1881, p. 1-2.

defuncions es suprimirà tota referència als fills del finat, tan del seu nombre com de la seva edat, legitimitat o estat civil.

Imatge 13. Reforma dels models impresos de paperetes individuals efectuada el 1881 per a la transcripció de la informació continguda en les inscripcions verificades en el Registre civil

Núm. 1.
PROVINCIA DE BARCELONA. JUZGADO MUNICIPAL DE MANRESA

Mes de octubre. Año 1878. Día 7. (El de la inscripción.)

Inscripción núm. .... NACIMIENTO: (1) doble.

Sexo: un varón y una hembra ó dos varones, etc.
Legitimidad: legítimos.
Profesión del padre: Farmacéutico, empleada, etc.
Nació el día 3 de octubre.
Fué inscrito: vivos.

Manresa, 4 de junio de 1881.
El Juez municipal,

(1) Cuando el alumbramiento sea doble ó triple, se expresará en este sitio, haciendo constar en su lugar correspondiente el sexo de los recién nacidos.

Núm. 1.
PROVINCIA DE BARCELONA. JUZGADO MUNICIPAL DE MATARÓ

Mes de enero. Año 1878. Día 31. (El de la inscripción.)

Inscripción núm. .... NACIMIENTO: (1) sencillo.

Sexo: hembra.
Legitimidad: legítima, ilegítima ó expósita.
Profesión del padre: carpintero (ó se ignora.)
Nació el día 23 de enero.
Fué inscrita: muerta.

Mataró, 2 de mayo de 1881.
El Juez municipal,

(1) Cuando el alumbramiento sea doble ó triple, se expresará en este sitio, haciendo constar en su lugar correspondiente el sexo de los recién nacidos.

Núm. 2.
PROVINCIA DE BARCELONA. JUZGADO MUNICIPAL DE MATARÓ

Mes de agosto. Año 1878. Día 17.

Inscripción núm. 7. MATRIMONIO.

ESPOSO.	ESPOSA.
Estado: (1) viudo segundas nupcias.	Estado: soltera.
Edad: 45.	Edad: 28.
Profesión: Abogado.	Firmó: sí.
Firmó el acta: sí.	

Parentesco: ninguno.

Mataró 1.º de mayo de 1881.
El Juez municipal,

(1) En caso de ser viudo alguno de los contrayentes, se expresará el vezido el matrimonio en segundas ó terceras nupcias.

Núm. 3.
PROVINCIA DE BARCELONA. JUZGADO MUNICIPAL DE VICH

Mes de julio. Año 1878. Día 8.

Inscripción núm. 76. DEFUNCION.

Sexo: varón.
Edad: 47.
Estado: viudo.
Profesión: Médico.
Legitimidad: (1)
Causa: apoplejía (muerte repentina.)

Vich, 4 de agosto de 1881.
El Juez municipal,

(1) Este dato solo se hará constar hasta la edad de cinco años inclusive.

Núm. 3.
PROVINCIA DE BARCELONA. JUZGADO MUNICIPAL DE MATARÓ

Mes de enero. Año 1878. Día 19.

Inscripción núm. 15. DEFUNCION.

Sexo: hembra.
Edad: 17.
Estado: soltera.
Profesión: costurera.
Legitimidad: (1)
Causa: muerte violenta (homicidio.)

Mataró 2 de noviembre de 1881.
El Juez municipal,

(1) Este dato solo se hará constar hasta la edad de cinco años inclusive.

Núm. 2.
PROVINCIA DE BARCELONA. JUZGADO MUNICIPAL DE MANRESA

Mes de noviembre. Año 1878. Día 2.

Inscripción núm. 87. MATRIMONIO.

ESPOSO.	ESPOSA.
Estado: (1) soltero.	Estado: soltera.
Edad: 27.	Edad: 21.
Profesión: agricultor.	Firmó: no.
Firmó el acta: no.	

Parentesco: segundo grado consanguinidad (primos).

Manresa 10 de junio de 1881.
El Juez municipal,

(1) En caso de ser viudo alguno de los contrayentes, se expresará el vezido el matrimonio en segundas ó terceras nupcias.

Font: Boletín Oficial de la Provincia de Barcelona, núm. 156 d'1 de juliol de 1881

Per tal d'evitar dubtes i incorreccions en la seva complementació, es fan avinents algunes observacions, les quals són un clar reflex de les principals consultes adreçades pels Jutges municipals a l'organisme estadístic, així com dels equívocs més recurrents detectats fins aleshores en aquests. Els aclariments i el detall en les instruccions són, en molts casos, força eloqüents del grau d'incorrecció descobert i de la qualificació de les persones que real i efectivament emplenaven les paperetes. Així, respecte dels naixements, s'especificava que *"En los huecos 'mes... y día...' que figuran a ambos lados del año, se anotarán aquellos en que se verificó la inscripción que comúnmente se hace dos o tres días después, y más en algunas ocasiones, del acto del nacimiento. Donde dice 'nació el día...' se hará constar la fecha exacta del nacimiento"*²⁵²

Ara bé, la simplificació practicada en els extractes preestablerts i les instruccions normatives donades sobre la complementació dels mateixos no van permetre assolir l'objectiu al qual estaven adreçades: la consistència i veracitat de les dades. Segons la delegació provincial del *Instituto Geográfico y Estadístico*,

*“del examen detenido de dichos extractos resulta que el número de hechos dista mucho de guardar la debida proporción con el número de habitantes de cada localidad. Mientras que el número de ‘defunciones’ parece, en efecto, estar conforme con las que corresponden a cada Juzgado, no sucede lo mismo con el de ‘nacimientos’ y muy particularmente con el de matrimonios, en los cuales se notan, indudablemente, omisiones de consideración. Y siendo el Registro civil la única fuente que se toma hoy para la formación de la estadística del movimiento de la población, fácilmente se comprende el resultado poco halagüeño que arrojan las estadísticas basadas en dichos datos, si estos no son completos y la inexactitud de las cifras que resulten”*²⁵³.

Per aquest motiu, es sol·licita dels Jutges municipals l’esmena de les inexactituds i de les omissions, ja sigui a través de les partides sacramentals o mitjançant qualsevol altre tipus d’indagació efectiva.

El procediment i els models de paperetes establerts el 1881, únicament als efectes estadístics, per a la recopilació de les dades relatives als esdeveniments vitals, es mantindran intactes per a la compilació de la informació corresponent als anys 1879 i següents²⁵⁴. No obstant, en la instrucció de 1883, arran de les deficiències constatades en les experiències anteriors (extractes relatius als anys 1876 i 1878), es recorda, explícitament, la composició de les subpoblacions que conformen el conjunt dels nascuts morts i es torna a exigir l’anotació de les hores viscudes pels infantats abans de la mort, a l’objecte d’evitar, així, imputacions errònies entre els naixements i els avortaments. De la mateixa manera, s’insisteix en la consignació, en una única papereta de ‘naixements’, de tots els extractes que es refereixen a un mateix part múltiple, essent inclosos els infantats nascuts morts, els quals mai han de ser consignats en una butlleta de ‘defuncions’²⁵⁵.

Val a dir que la constant incorrecció en la inscripció i anotació dels nadons com a legalment nascuts en el Rc i en els informes estadístics fou la principal preocupació i el tema més recurrent en totes les circulars, ordres i decrets, fossin o no de reforma de les paperetes-extracte a emplenar pels encarregats del Rc. Com ja s’ha indicat, en l’intent continuat de millorar l’acotació dels nascuts legals respecte dels avortaments, les circumstàncies compreses en la papereta de naixement dissenyada el 1877 per a la formació del MNP de 1876, sobre si es tractava d’un part de “*Inscritos en vida*”, de “*Nacidos muertos*” o bé de “*Fallecidos antes de ser inscritos*”²⁵⁰, seran substituïdes el 1881, als efectes del moviment natural de 1878, per la simple redacció del terme “*vivo*”

²⁵³ BOP de Barcelona, núm. 169 de 14 de juliol de 1881, p. 3.

²⁵⁴ La reunió de les dades anuals del període 1879-1882, és disposada per Reial ordre de 30 de juliol de 1883; la relativa a les anualitats següents fins a l’any 1885, fou manada formar per Reial ordre de 12 de setembre de 1886; el recull de les notícies del trienni 1886-1888 ho va ser per la de 30 d’abril de 1889; la informació sobre els naixements, matrimonis i defuncions ocorreguts de 1889 a 1894 és reclamada per Reial ordre de 3 de desembre de 1895 i les dels anys 1895-98 ho foren el 1897

²⁵⁵ BOP de Barcelona, núm. 52 de 6 de febrer de 1884, p. 2.

Seguint amb les disposicions establertes per la circular de l'any 1883, com a novetat d'interès, s'introdueix l'obligació d'acompanyar el muntant de paperetes amb una taula numèrica resum dels extractes de les inscripcions consignades en aquelles, el qual facilitem en la inatge 14. Com a estímul al bon compliment de la tasca encomanada, s'abreuja el termini per al cobrament dels extractes efectuats, de manera que la quantitat resultant per aquest concepte serà entregada als jutges municipals tan aviat com siguin aprovades per l'oficina provincial d'estadística totes les paperetes de cada jutjat, sense necessitat d'esperar a que hagi acabat el servei a tota la província, com es venia fent fins aleshores.

Dins la tònica habitual, el propi fet de la remissió de les paperetes serà el principal cavall de batalla de la *Dirección general del Instituto Geográfico y Estadístico*. A l'agost de l'any 1887 encara es reclamaven les corresponents al trienni 1883-85. La qual cosa posa de relleu, com ja ha quedat dit anteriorment, el caràcter totalment inoperant del recurs a la retribució econòmica, que mai es va evidenciar com un estímul per a la complementació de les paperetes, una tasca realment extraordinària, en cap cas contemplada entre les atribucions i funcions definides jurídicament per als jutges municipals. De fet, la posició de l'organisme estadístic oficial era tal que, en totes les circulars publicades per a la formació del MNP dels diferents anys, aquella *Dirección* s'expressava en termes semblants als considerats com exemple tot seguit, els quals foren escrits en vista a la formació del moviment natural de la població dels anys 1883 a 1885:

“y considerando que a virtud de lo que preceptúa el artículo 13 de la Real instrucción de 9 de febrero de 1877²⁵⁶, no puede el Jefe de trabajos estadísticos de esta provincia [Barcelona] demandar a los jueces municipales de la misma, las noticias de que se trata [els extractes en paperetes], sin que previamente les encarezca V. S [el Gobernador civil] la conveniencia de que las faciliten, hálleme en el caso de significarlo a V. S. a fin de que en el sentido expuesto se sirva dirigirles la correspondiente circular”²⁵⁷.

Davant els inconvenients que suposava la manca d'ascendència jeràrquica, d'autoritat i de relació directa entre la institució estadística i la registral, la llei dictada per a l'estudi de la població de 18 de juny de 1887 vindrà a resoldre aquesta situació. Pel seu article 5è, s'imposa als jutges municipals l'obligació de facilitar al *Ministerio de Fomento*, per conducte de la *Dirección general del Instituto Geográfico y Estadístico*

²⁵⁶ L'article 13 deia així: “Al emprenderse los trabajos de cada estadística en particular, los Gobernadores de provincia circularán, con arreglo a las prevenciones de la Dirección general, la orden oportuna para que se faciliten los datos necesarios.

Una vez dada la orden en la provincia [i no abans], el jefe de trabajos estadísticos reclamará de las Autoridades y corporaciones provinciales y locales la remisión de dichos datos, solicitando, cuando el caso lo requiera, de la Autoridad superior de la provincia los que por la misma se deben suministrar” (Gaceta de Madrid, núm. 41 de 10 de febrero de 1877, p. 376).

²⁵⁷ *BOP de Barcelona*, núm. 111 de 10 de maig de 1887, p. 1.

(depenent aleshores d'aquell Ministeri), les dades que els siguin sol·licitades per a formar l'estadística del MNP. En virtut d'aquell article,

“El Ministerio de Fomento dispondrá lo conveniente para que se publique el movimiento de la población ocasionado por los nacimientos, defunciones, emigraciones e inmigraciones que ocurran durante cada año en la Península e islas adyacentes, valiéndose para ello de la Dirección general del Instituto Geográfico y Estadístico, utilizando los extractos de las inscripciones que, con la debida puntualidad, suministren los Juzgados municipales, Direcciones de Sanidad marítima y Cónsules de España en el extranjero, quienes al efecto recibirán las órdenes de los Ministerios de que dependan. También publicará el mismo Ministerio la estadística de los Matrimonios celebrados en cada año, utilizando las inscripciones del Registro civil. Estos servicios se indemnizarán a los Juzgados municipales y Direcciones de Sanidad marítima con la cantidad que en cada presupuesto se fije”²⁵⁸

En els anys que seguiren a la llei i durant la dècada dels noranta, malgrat l'obligatorietat del subministrament de les notícies relatives als successos vitals a petició de la institució estadística i de les seves delegacions, s'emplaçarà reiteradament al *Ministerio de Gracia y Justicia* a comminar als jutges municipals a acatar el compliment de l'esmentat article per al Servei estadístic del moviment natural²⁵⁹. Servei per al qual, com s'ha fet esment, es deixarà de rebre compensació monetària a partir de l'any 1889.

II.4.4 ELS BUTLLETINS ESTADÍSTICS DEL SEGLE XX

En virtut del Codi civil de 17 de juny del 1889 es diferenciaren els naixements en éssers viables o nascuts vius i nascuts morts, seguint el precepte de l'article 30 que determina la personalitat pel naixement entenent que *"Sólo se reputará nacido el feto que tuviere figura humana y viviere veinticuatro horas enteramente desprendido del seno materno"*. Des d'aleshores ençà, tots els formularis utilitzats adequaran els seus termes a aquella definició legal i a les diverses modificacions introduïdes al llarg del temps en el Codi i lleis de registre civils que afectin la informació d'interès demogràfic, com per exemple la derivada de les lleis de divorci dels anys 1932 i 1981 i la de matrimoni homosexual de 2005, entre d'altres. Fins a l'any 1974, les estadístiques del MNP seguien els termes legals dels fenòmens i de les variables demogràfiques recollides, tant a nivell conceptual com de classificació i tabulació. A partir de l'any 1975, en la publicació estadística s'adopten els criteris medicobiològics, que són els

²⁵⁸ *Gaceta de Madrid*, núm. 170 de 19 de juny de 1887, p. 727.

²⁵⁹ Reial ordre de 30 d'abril de 1889, reproduïda al *BOP de Barcelona* núm. 120 de 20 de maig de 1890, p. 5; *BOP de Barcelona*, núm. 120 de 20 de maig de 1895; *BOP de Barcelona*, núm. 305 de 21 de desembre de 1895, p. 1-2; *BOP de Barcelona*, núm. 80 de 3 d'abril de 1897, p. 1; *BOP de Barcelona*, núm. 245 de 13 d'octubre de 1899, p. 1 i *BOP de Barcelona*, núm. 289 de 3 de desembre de 1899, p. 1.

utilitzats en demografia, respectant els legals en els butlletins de recollida de la informació. Serà en el moment del seu buidatge quan les dades es classificaran segons aquell nou criteri que regiran les estadístiques del MNP a partir d'aquest any.

Per altra banda, en virtut de les competències assignades a l'INE²⁶⁰ des de la seva creació el 1945, aquest ha anat confeccionant els diferents butlletins estadístics relatius a cada fenomen de referència. Els butlletins estadístics vigents de 1960 fins a l'any 1974 es van elaborar seguint el model i text aprovat en l'article 2 de l'Ordre de 8 de juliol de 1859. En aquests s'intenten recollir nombroses qüestions demogràfiques i sanitàries que no apareixien en els anteriors, doncs es limitaven a recollir les dades d'inscripció que figuraven en el Rc de forma estricta. Val a dir que, abans de l'esmentada Ordre i la consegüent entrada en vigor dels nous models (l'1 de gener de 1960), aquests es podien estendre en paper comú (Orden del 27 de enero de 1932, *Ministerio de Justicia*).

El format, l'estructura, l'ambigüitat i la confusió a que es prestaven algunes de les preguntes dels informes estadístics, totes ells obertes o amb l'únic requeriment d'un 'sí' o un 'no' per resposta, va comportar la manca de resposta en algunes, de manera que o bé es produïen buits d'informació importants o bé aquesta resultava per al seu tractament estadístic. Per aquesta raó, l'any 1975 s'introduiran nous butlletins estadístics més acords amb els postulats internacionals en quant a l'estructura, format, disseny i contingut dels informes estadístics, els quals són plantejats respectant la legislació vigent pel que fa als conceptes legals associats als esdeveniments vitals registrats en els mateixos, però permetent alhora la seva explotació numèrica atenent als criteris medicobiològics hàbils en demografia, que des del segon quart del segle XX ja recomanaven els organismes internacionals (Societat de Nacions i Nacions Unides) sobre nascuts vius o defuncions fetals, per exemple.

Després de la reforma de l'any 1975 s'han produït altres modificacions, com ara la fusió, el 1980, en un únic Butlletí Estadístic de Part (BEP) dels anteriors de naixement i d'avortament. Així s'implanta un nou BEP, que substitueix als de naixement i avortament, en el qual es recullen les dades de tots els nens, de qualsevol viabilitat, que han nascut com a resultat del mateix embaràs. Aquest butlletí serà modificat el 1995 i se'n dissenyarà un de nou el 2007. Els anys 1988, 1993 i 2005 es modificarà

---

²⁶⁰ Amb la creació de l'INE el 1945, els butlletins seran subministrats per aquest organisme institucional a les Oficines del Registre civil (article 20 del Reglament del Registre Civil de 1958), ja que, per l'article 7 de la Llei de 31 de desembre de 1945, l'INE és l'organisme estadístic oficial facultat per a sol·licitar a tots els organismes de l'Estat, entitats de caràcter públic i persones individuals o col·lectives, les dades que estimi necessàries. Per aquesta mateixa llei, totes les persones individuals o col·lectives que resideixin a Espanya estan obligades a facilitar les notícies estadístiques a petició de l'INE (art. 8) (*BOE*, núm. 3 de 3 de gener de 1946, p. 135-136). Val a dir que quan es fa la inscripció d'un naixement, d'un matrimoni o d'una defunció en el Registre civil, els butlletins estadístics són tramesos a les Delegacions provincials de l'INE i en el cas català des de l'any 1983 a l'Institut d'Estadística de Catalunya.

successivament el Butlletí Estadístic de Matrimoni (BEM) i el 1993 el de defuncions (BED), amb canvis que afecten al seu disseny i al seu contingut, en incloure noves variables. Per a les Comunitats Autònomes bilingües es recull aquesta realitat des de l'any 1993. La nacionalitat és incorporada en el BED i en el BEP en els anys 1993 i 1994. Des de l'any 1998 es disposarà, també, d'informació sobre els naixements, els matrimonis i les defuncions de ciutadans de nacionalitat espanyola ocorreguts a l'estranger a partir dels Registres Consulars.

Amb el desplegament de l'anomenat Estat de les Autonomies, arran de l'aleshores "descentralització" de l'Estat, les Comunitats Autònomes han creat Oficines i Instituts d'estadística que, a través de convenis de cooperació i col·laboració amb l'INE, desenvolupen algunes fases del procés estadístic. La política de difusió d'aquests organismes infraestatals ha permès disposar d'una major quantitat d'informació i amb un major grau de desagregació territorial, malgrat en alguns casos es constaten discordances difícils d'explicar entre les dades subministrades per l'INE i els proferits pels organismes autonòmics²⁶¹.

Així, amb posterioritat a l'any 1975 i fins a dia d'avui, els butlletins estadístics, sobretot el de defunció, han experimentat nous canvis que no entrarem a detallar en profunditat per quedar fora del període d'estudi d'aquests treball (1858-1974) i, per tant, només comentarem amb detall els anteriors a aquell any per tal d'evidenciar el tipus de canvis a tenir en compte. No obstant, podem concloure que els informes estadístics utilitzats a partir de l'any 1975 han suposat una actualització dels existents anteriorment. La reforma empresa aleshores es va centrar en la simplificació dels butlletins i en el canvi d'alguns conceptes. Ara bé, malgrat resultin sensiblement més senzills, la informació que se n'explota és de millor qualitat.

A l'annex s'han inclòs tots els butlletins estadístics espanyols implantats des de l'any 1960.

---

²⁶¹ Com ja s'ha fet esment, les dades presentades per l'Institut d'Estadística de Catalunya (IDESCAT) i per l'INE, sobre el Moviment natural de la població a Catalunya, difereixen. Les diferències s'expliquen, principalment, per qüestions relacionades amb la inscripció dels esdeveniments, la tabulació de les dades i el tancament del període de processament de les mateixes (García, 2008: 14-15). Blanes ho exemplifica amb la desavinença en la informació publicada per ambdós instituts d'estadística relativa als nascuts l'any 2004 per rang de naixement. Mentre l'IDESCAT estimava en 53,6 el percentatge del naixements d'ordre 1 de les mares residents a Catalunya, en 35,9 el de segon ordre i en un 10,5 per cent els naixements d'aquelles d'ordre tres o superior (*Anuari Estadístic ed Catalunya 2006*); l'INE estimava aquets percentatges en un 58,4, 32,8 i 8,8 per cent, respectivament (www.ine.es/inebase). Part d'aquesta diferència, seria originada per l'ús de diferents procediments d'imputació de les variables no complimentades en el butlletí estadístic (Blanes, 2007: 48).

Els butlletins individuals anteriors a l'any 1960

L'any 1899, el Ministre de Foment, de qui depenia aleshores la *Dirección general del Instituto Geográfico y Estadístico*, dirigeix una Reial ordre al *Ministerio de Gracia y Justicia* (Ordre de 16 d'octubre de 1899) per tal que, per aquella *Dirección*, es pogués implantar un nou sistema per a recollir les notícies del moviment natural, amb l'objecte de disposar de dades del MNP d'actualitat, amb l' inclusió de la declaració de l'edat en anys complets dels progenitors, dels contraents i dels finats²⁶². En començar el nou segle s'estableixen butlletins individuals de declaració de nascut viu, avortament, matrimoni i defunció que, com ja hem indicat, són un resum de les actes d'inscripció en el Registre civil. Els butlletins seran emplenats pel registrador, qui els enviarà directament al Servei estadístic provincial. En aquestes delegacions es procedirà a efectuar els primers extractes de la informació que continguin en models normalitzats en forma de quadres resum. D'aquesta manera s'agilitzava el procediment.

A partir de la publicació efectuada entre 1924 i 1930 per l'Organització d'Higiene de la Societat de Nacions d'informes generals sobre el sistema d'estadístiques vitals existent en diferents països europeus, s'ha tingut coneixement, d'una banda, dels butlletins estadístics en ús a Espanya en la primera meitat del nou-cents (si més no, des dels anys 20) per a recollir la informació continguda en l'arxiu registral civil sobre naixements, morts fetals i defuncions, i, d'altra banda, dels models de taules resum emprats per les Delegacions provincials d'estadística per al seu tractament estadístic²⁶³. Entrat el segle XX, s'ha havia procedit a la substitució de les paperetes impreses individuals, vigents des de l'any 1877, per l'actual procediment de captació de les dades procedents del Rc mitjançant Butlletins estadístics, els quals també són emprats com a document de declaració oficial de l'esdeveniment vital en el Rc²⁶⁴. El Butlletí de declaració del naixement d'un nascut viu, el corresponent a la d'un avortament i el Butlletí de defunció han estat incorporats en l'annex.

En el butlletí de declaració individual de cada nascut amb vida s'havia de consignar: la data, hora i lloc del naixement; el nom i cognoms, el sexe, la circumstància

²⁶² *Gaceta de Madrid*, núm. 334 de 30 de novembre de 1899, p. 723-724

²⁶³ D'aquests informes, el volum corresponent a Espanya és: Greenwood, M. i Granville, P. (1925) *Statistiques démographiques officielles du Royaume d'Espagne* a *Ligue of Nations Statistical Handbooks Series*, núm. 4. Ginebra: Organització d'Higiene. Els altres països estudiats són els Països Baixos (núm. 1, 1924), Bèlgica (núm. 2, 1924), Anglaterra i Gal·les (núm. 3, 1925), Àustria (núm. 5, 1925), Països escandinaus i República Bàltica (núm. 6, 1926), Portugal (núm. 7, 1926), República Txecoslovaca (núm. 8, 1927), República Francesa (núm. 9, 1927), Hongria (núm. 10, 1927), Irlanda i Irlanda del Nord (núm. 11, 1929), Suïssa (núm. 12, 1928), Escòcia (núm. 13, 1929). La referència bibliogràfica genèrica del seguit d'informes que conformen l'obra és: *Statistical Handbooks Series*. Sociedad de Naciones. Organización de Higiene. núm. 1-14, Ginebra, 1924-1930.

²⁶⁴ Val a dir que tant els Butlletins espanyols de la primera meitat del segle XX com els quadres numèrics per a la seva explotació editats per Greenwood i Granville el 1920, són idèntics als localitzats per la Dra. Joana Maria Pujadas Mora a l'Arxiu del Regne de Mallorca en relació al Moviment natural de l'any 1920 d'aquesta ciutat.

de legitimitat, d'il·legitimitat o de nen trobat del nounat; l'edat, la professió i la naturalesa dels progenitors; la nacionalitat en cas de pare/mare estranger, i el nombre de nascuts vius i de nascuts morts amb indicació del sexe en els parts múltiples (veure l'informe estadístic facilitat a l'annex). Recordem que a Espanya només són inscrits com a naixements els nascuts vius que sobreviuen a les primeres vint-i-quatre hores de vida, en cas contrari seran registrats com a criatures abortives i, per tant, declarats en el butlletí destinat a aquest col·lectiu.

Pel que fa als avortaments, calia detallar-ne la data, l'hora i la causa de la defunció fetal. Respecte del fetus s'anotarà el sexe, l'edat probable en mesos, la viabilitat (distingint si ha nascut mort, si ha mort durant el part o abans de les primeres 24 hores de vida). En cas de part múltiple, se n'indicarà la multiplicitat. Dels nascuts morts s'especificarà l'ordre de naixement que ocupa dins el conjunt de fills tinguts en total per la mare fins aleshores. Pel que fa als progenitors, s'informarà de la seva edat i professió, i només la durada del matrimoni de la mare (veure l'informe estadístic facilitat a l'annex).

El butlletí de defunció registra la mort de tot ésser humà de més de 24 hores de vida amb indicació de la data, l'hora, la causa i el lloc on ha s'ha produït l'òbit (distingint si domicili particular, si institució caritativa, si asil, si presó, o bé si la defunció s'ha esdevingut en un altre lloc que cal especificar). Del finat es consignarà el nom i cognoms; el sexe; l'edat (expressada en anys pels majors d'1 any, en mesos per als menors d'un any de vida i en dies per als morts amb menys d'1 mes d'existència); l'edat del cònjuge supervivent per als casats; la situació de legitimitat, d'il·legitimitat o de nen trobat per als menors de 5 anys d'edat; l'estat civil; la naturalesa dels espanyols i la nacionalitat dels estrangers; el domicili (indicant l'adreça postal); la professió i, respecte dels casats, s'interroga sobre el nombre de fills tinguts (veure l'informe facilitat a l'annex).

Pel que fa a aquests butlletins individuals, val a dir que si bé Espanya segueix la consigna internacional que recomanarà, l'any 1953, l'ús d'informes individuals en la tramesa de dades des del Rc al Servei d'estadística, enfront als informes de tipus lineal o de llista²⁶⁵, la valoració que en fa Nacions Unides dels mateixos el 1955 en el seu *Manual de Métodos de Estadísticas Vitales* no és afalagadora, doncs entèn que "*La tarjeta estadística de Chile, las 'boletas' de Venezuela y España y algunos de los*

---

²⁶⁵ Aquests informes acostumen a tenir un format de taula lineal en el qual cada fila del mateix es destina a un esdeveniment vital, essent les columnes ocupades pels epígrafs d'informació requerida en cadascun. En aquests informes de tipus col·lectiu es registren un gran nombre dels que serien formularis individuals, però tenen el greu inconvenient de la limitació de l'espai designat a les informacions i de la quantitat d'informació susceptible de ser recollida en el formulari.

formularios usados en Holanda y Suecia constituyen ejemplos de informes que, no obstante ser individuales, pueden considerarse inadecuados en cuanto espacio, si es que se ha de suministrar información detallada” (Nacions Unides, 1955: 113). I és que, respecte dels formularis utilitzats com a informes estadístics sobre els esdeveniments vitals, Nacions Unides recomanarà que “(a) *El informe estadístico en que se consigna un hecho vital debe ser uniforme en todo el país . (b) Para que sea mayor su flexibilidad y eficacia, el documento debe ser un documento individual en que haya espacio suficiente para responder a todos los rubros de información requeridas.* (principi nombre 307, Nacions Unides, 1953: 11).

Els butlletins individuals espanyols de tots els naixements, avortaments, matrimonis i defuncions registrats civilment havien de ser enviats mensualment per les oficines del Rc a la corresponent delegació del Servei nacional d'estadística provincial. A l'efecte, i com a mecanisme de control, cada Jutjat municipal emplenava un model de taula numèrica preestablert en la qual s'indicava: el jutjat municipal del qual procedien els informes estadístics, el nombre de butlletins demogràfics entregats i el més d'ocurrència dels esdeveniments recollits en tots aquells, així com el numero d'inscripció assignat en el Registre civil al primer i al darrer succés consignat del muntant dels butlletins enviats. Aquest extracte havia de ser tramès, obligatòriament, el cinquè dia de cada mes posterior al de referència de les dades facilitades, inclús en el cas de no haver estat inscrit cap esdeveniment en la matrícula oficial. La taula resum havia d'anar acompanyada dels corresponents butlletins estadístics individuals relatius a les inscripcions efectuades durant el mes de referència de les dades, que no era altre que el mes anterior al de la seva tramesa.

A les oficines estadístiques provincials, els butlletins demogràfics rebuts eren ordenats, seleccionats i classificats. Seguidament es procedia a efectuar el resum mensual de la informació municipal, agregant-la en funció de diferents categories classificatòries i escales territorials en els formularis reglamentats establerts a l'efecte, dels quals s'enviava cada mes una còpia a l'oficina central d'estadística a Madrid, a on a partir d'aquells quadres s'elaboraven les taules estadístiques nacionals publicades per anualitats en el MNP i en altres publicacions, com ara l'*Anuario Estadístico de España*, entre altres.

A continuació es reproduïen els informes estadístics dissenyats per a efectuar, a províncies, els extractes numèrics mensuals a partir dels butlletins individuals enviats pels Jutjats, extractes que, com ja s'ha reportat anteriorment, eren tramesos cada mes a la seu central del Servei nacional d'estadística.

Figura 1. Reproducció dels informes estadístics mensuals elaborats pel Servei provincial d'estadística a partir dels butlletins estadístics individuals tramesos pels Jutjats municipals durant la primera meitat del s. XX.

		Provincia de		
		Mes de	Año 19.....	
		Provincia	Capital de provincia	
Cifras absolutas	}	Nacimientos	.....	
		Matrimonios	.....	
		Defunciones	.....	
		Mortinatalidad	.....	
Por 1000 habitantes	}	Nacimientos	.....	
		Matrimonios	.....	
		Defunciones	.....	
		Mortinatalidad	.....	
Nacidos vivos	}	Varones	.....	
		Hembras	.....	
		Total	.....	
		Legítimos	.....	
		Ilegítimos	.....	
Mortinatalidad	}	Expósitos	.....	
		Total	.....	
		Nacidos muertos	.....	
		Muertos al nacer	.....	
		Muertos antes de la primeras 24 horas de vida	.....	
Defunciones	}	Total	.....	
		Varones	.....	
		Hembras	.....	
		Total	.....	
		De menos de 1 año	.....	
		De menos de 5 años	.....	
		De 5 años y más	.....	
		Total	.....	
		En establecimientos benéficos	} 0-5 años	.....
		5 años y más		.....
Total	.....			
En establecimientos penitenciarios	.....			
Defunciones clasificadas por causas				
		Provincia	Capital de provincia	
1. Fiebre tifoidea (tifus abdominal).....		.....	.....	
2. Tifus exantemático.....		.....	.....	
3. Fiebre recurrente.....		.....	.....	
4. Viruela.....		.....	.....	
.....		.....	.....	
38. Causas no especificadas o mal definidas.....		.....	.....	
Total		.....	.....	

Font: Greenwood i Granville, 1925: 30 i 44.

Endemés d'aquests imprès, les oficines provincials d'estadística havien de confeccionar resums en taules estadístiques per a algunes classificacions dels successos vitals esdevinguts en els municipis de la província. D'algunes tabulacions s'efectuaven extractes mensuals o anuals en funció de l'agregació territorial de referència de les dades (com ara ajuntaments majors d'alguna grandària poblacional i/o capitals provincials i/o províncies), i/o en funció de les variables demogràfiques considerades per al seu creuament. De fet, el nombre de taules model establertes per al processament de les dades en el Servei provincial d'estadística superava les 37 modalitats, segons s'infereix dels exemples inclosos per Greenwood i Granville en la seva publicació de l'any 1925. Tots aquests estats numèrics eren enviats a la seu de l'organisme estadístic a Madrid per a la seva explotació en l'àmbit nacional.

De la comparativa entre aquests estats numèrics, reproduïts tot seguit, i les taules 17-21, 24-28 i 32-36 presentades més endavant sobre els creuaments i les classificacions incloses en la sèrie del MNP, no deixa indiferent la significança de la informació recollida en origen que no serà tabulada per determinades variables i categories, i/o per a determinades divisions del territori en el MNP. Al respecte es volen fer notar dues circumstàncies importants: com es pot observar, si confrontem el formulari anterior (figura 1) amb el quadre numèric efectuat per les oficines provincials d'estadística (mostrat més avall, figura 2) i les taules 17-21 sobre els creuaments presents en la Secció de naixements del MNP, si bé es té la certesa de la introducció de la distribució tripartita dels avortaments (nascuts morts, morts en néixer i morts en les primeres 24 hores) en els formularis i butlletins estadístics preestablerts en la primera meitat del segle XX (figura 1 i annex), la seva classificació en aquests tres subtipus no és considerada en la taula estadística elaborada en l'oficina provincial d'estadística i, per tant, no serà publicada en el nou-cents fins a l'any 1932 per a cap agregació territorial de les dades en l'estadística del MNP, deixant de ser publicada per municipis a partir de 1934 (veure taula 18 i annex). Així mateix, malgrat disposar de les xifres dels nascuts vius legítims per edat recíproca dels pares en una matriu de doble entrada, i dels il·legítims per edat de la mare, per a municipis majors de 10.000 habitants, en una taula ja elaborada pel Servei estadístic provincial (figura 4, més avall), aquestes notícies de cabdal importància per a l'estudi de la fecunditat només seran tabulades i publicades en el MNP per al total nacional i des l'any 1922 (veure taula 28), malgrat que es disposés d'aquesta informació en taules numèriques efectuades a províncies, si més no des de l'any 1920. No obstant el buit d'informació en la sèrie del MNP, com es comentarà més endavant, els naixements per edat de la mare varen ser publicats per una divisió territorial menor, les capitals provincials, en els anuaris estadístics provincials de mitjan del segle XX.

Alguns dels models dels quadres estadístics mensuals emprats per a la classificació municipal de la informació continguda en els butlletins estadístics, a l'objecte de a la seva tramesa al Servei estadístic central, són els que segueixen:

Figura 2. Taula estadística mensual dels parts, naixements i avortaments esdevinguts en cadascun dels municipis de la província de referència. Reproducció del model vigent fins a l'any 1959

Año ..... Provincia ..... Mes .....

Ayuntamiento	Alumbramientos			Nacidos vivos						Nacidos Muertos, muertos al nacer o antes de las primeras 24 horas de vida					
	sencillos	dobles	Triples o más (1)	Legítimos		Ilegítimos		Expósitos		Legítimos		Ilegítimos		Expósitos	
				varones	hembras	varones	hembras	varones	hembras	varones	hembras	varones	hembras	varones	hembras
.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....

(1) Es caso de alumbramiento superior, indicar el número

Font: Greenwood i Granville (1925: 31)

Figura3 . Taula estadística mensual de les defuncions esdevingudes en cadascun dels municipis de la província de referència. Reproducció del model del vigent fins a l'any 1959

DEFUNCIONES

Año ..... Provincia ..... Mes

Ayuntamiento	Total			Defunciones			Defunciones en establecimientos benéficos		Defunciones en establecimientos penitenciarios	
	defunciones	Varones	Hembras	Menores de 1 año	De 1 a 5 años	De 5 en adelante	Menores de 5 años	De 5 años en adelante	Varones	Hembras
.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....

Font: Greenwood i Granville (1925: 45)

Les defuncions per sexe, edat i estat civil dels finats eren consignades per a totes les desagregacions territorials en anualitats, com es mostra en la taula que segueix:

Figura 4. Taula estadística anual de les defuncions segons sexe, estat civil i grups d'edat. Reproducció del model vigent fins a l'any 1959

DEFUNCIONES

Provincia ..... Año .....

(agregació territorial de referència)

EDAD	VARONES					HEMRAS					TOTAL GENERAL
	Solteros	Casados	Viudos	No consta	Total	Solteras	Casadas	Viudas	No consta	Total	
Menores de 1 año											
De 1 a 4											
De 5 a 9											
.....											
De 95 a 99											
De 100 en adelante											
No consta											
Total											

Font: Greenwood i Granville (1925: 47)

Entre les dades que no seran processades per a tots els ajuntaments, destaca la de les causes de defunció per malalties específiques, únicament elaborades per als ajuntaments majors de 2000 habitants (segons el darrer cens aixecat), caps de partit judicial, capitals provincials i el total provincial:

Figura 5. Taula estadística mensual de les defuncions esdevingudes en municipis majors de 2000 habitants, caps de partit judicial, capitals provincials i província. Reproducció del model vigent fins a l'any 1959

Año ..... Provincia ..... Mes

(divisió territorial de referència)	Fiebre Tifoidea	Tifus exantemático	Viruela	Sarampión	Escarlatina	Tos ferina	Difteria i Crup	Gripe	Septicemia puerperal	Neumonía	Tuberculosis	Meningitis
.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....

Font: Greenwood i Granville (1925: 45)

Entre les taules enviades al Servei central d'estadística en resums anuals, cal fer esment de les defuncions classificades per sexe i sexes reunits en combinació amb l'edat, desglossada any a any des de l'edat 1 als 110 anys complerts i el grup de més de 110.

A escala provincial i per capitals de província, les defuncions anuals eren classificades per sexe i edats detallades en combinació amb la causa fonamental que les havia ocasionat, seguint la Nomenclatura internacional abreujada de causes de defunció. Pel que fa a la mortalitat infantil, aquesta també era facilitada desglossada en menors d'un mes, 1-2 mesos, 3-5 mesos i 6-11 mesos de vida.

La taula de defuncions anuals per sexe i causes de mort, segons la nomenclatura internacional detallada, es confeccionava per a les províncies, capitals i municipis importants. A partir d'aquesta taula, es feia un extracte consignat, per a les desagregacions territorials indicades, el nombre total de defuncions registrades en cadascun dels grans grups en què son agrupades les causes de mort del llistat detallat de la classificació internacional.

Pel que fa a la classificació per anualitats dels naixements, destaca el resum dels nascuts vius legals per edat recíproca dels pares, elaborades per a municipis amb un volum poblacional major o igual a 10.000 habitants, per a capitals de província i per al conjunt provincial (veure figura 6 al final de paràgraf). Com veurem més endavant en l'apartat III.2.2.2, aquesta taula estadística és fonamental als efectes de l'anàlisi demogràfica de la fecunditat. Ara bé, ja s'ha fet esment de la seva limitació: va ser publicada en el MNP exclusivament a escala nacional i únicament des de l'any 1922. No obstant això, el nombre de naixements per edat de la mare es facilitarà per capitals i per províncies en els anuaris provincials que, des dels anys 40 del segle XX, es feien a la pròpia província pel corresponent Servei estadístic. Es tracta de les *Reseña estadística de la provincia de .....*, posteriorment titulada *Reseña estadística provincial ....* Cal advertir que aquestes publicacions presenten certes desigualtats derivades del fet que cada Servei territorial d'estadística elaborava els seu propi anuari seguint unes normes generals comunes, però sense models estàndards homogenis per a totes les delegacions. Per aquest motiu, els anys per als quals existeix aquesta publicació i per als quals es faciliten les dades en aquests anuaris pot variar entre províncies. En cada *Reseña* es donen observacions anuals retrospectives d'un període d'anys que difereix d'unes províncies a les altres i en funció de les classificacions i tabulacions publicades en una mateixa *Reseña estadística* provincial. Així, per exemple, a la publicació de l'any 1944 de la província de Girona (*Anuario estadístico provincial de Gerona. Año 1943*), troben la informació per anualitats dels nascuts vius per edat de la mare del període 1921-1941,

mentre que la primera publicació de la província de Tarragona apareix anys més tard, el 1952 (*Reseña estadística de la provincia de Tarragona*), donant aquella classificació per al període 1930-1949.

Figura 6. Taula estadística anual per províncies dels nascuts vius legítims per edat recíproca dels pares, i dels il·legítims per edat de la mare. Reproducció del model vigent fins a l'any 1959

NACIDOS VIVOS													
Provincia										Año			
EDAD de la madre	LEGÍTIMOS: edad del padre										I LEGÍTIMOS	TOTAL nacidos vivos	
	Menos de 20 años	20 a 24	25 a 29	30 a 34	35 a 39	40 a 44	45 a 49	De 50 en adelante	No consta	Total			
Menos de 15 años													
De 15 a 19													
De 20 a 24													
De 25 a 29													
De 30 a 34													
De 35 a 39													
De 40 a 44													
De 45 a 49													
De 50 en adelante													
No consta													
Total													

Font: Greenwood i Granville (1925: 31)

Els butlletins estadístics establerts el 1960

Després de la creació de l' *Instituto Nacional de Estadística* i com a resultat de la Llei del Registre civil de 8 de juny de 1957 i del seu Reglament de 13 de desembre de 1958, l'INE va aprofitar per tal d'introduir una reforma significativa en el Sistema d'estadístiques vitals. Per l'Ordre de la Presidència del Govern de 8 de juliol de 1959 es regulen les estadístiques derivades del Registre civil i es publiquen els nous butlletins estadístics de defunció, avortament, naixement i matrimoni, molt més complets, que entrarien en vigor l'1 de gener de 1960 (recordem que tots els informes estadístics d'aquest període han estat facilitats en l'annex). En el preàmbul de l'Ordre s'indica que "*La nueva legislación del Registro Civil [de 8 de juny de 1957] y la necesidad de perfeccionar dicha Estadística, atendiendo al propio tiempo las recomendaciones internacionales en la materia, hacen aconsejable una modificación de los «boletines» y*

un ordenamiento de los trámites que deben seguir estos documentos, básicos para la Estadística del movimiento natural de la población"²⁶⁶.

En el contingut dels butlletins demogràfics establerts per aquella Ordre es fou molt ambiciós, però va resultar de difícil complementació per la dificultat de comprensió d'algunes preguntes per part dels informants. Endemés, l'INE no disposava dels mitjans de mecanització necessaris per a l'explotació estadística de la quantitat d'informació recollida en els nous informes, de manera que només se'n va tabular una petita part. La manca de resposta en algunes qüestions requerides en l'informe, que comportava la dificultat d'emplenar els butlletins estadístics establerts el 1959, va propiciar una nova reforma l'any 1975 amb el triple objectiu de facilitar i millorar la recollida de dades i el seu posterior processament; d'ampliar la informació posteriorment elaborada i divulgada per l'INE, i d'adequar l'estadística nacional a les recomanacions internacionals (congressos internacionals, Nacions Unides el 1974, la OMS)²⁶⁷.

Les estadístiques que conformen les publicacions del MNP anteriors als canvis introduïts el 1975 són cinc: l'Estadística de Naixements, l'Estadística d'Avortaments, l'Estadística d'"Alumbramientos", l'Estadística de Matrimonis i l'Estadística de Defuncions. Aquestes es deriven directament de la informació continguda en quatre tipus de butlletins estadístics: el *Butlletí Estadístic de Naixement*, el *Butlletí Estadístic d'Avortament (Natimortalitat)*, el *Butlletí Estadístic de Matrimoni* i el *Butlletí Estadístic de Defunció*.

En cadascun d'ells, es recullen les dades relatives al corresponent esdeveniment vital i als seus protagonistes; a més, és comú en tots un apartat d'identificació de la inscripció en el Registre civil on consta la data i el número del Registre civil, el municipi i la província a la qual pertany aquest, així com el tom i la pàgina del llibre d'enregistrament.

a) Butlletí Estadístic de Naixement (BEN)

El *Butlletí Estadístic de Naixement* ha estat incorporat en l'annex, com es pot observar, es desglossava en 5 apartats. Endemés de les dades d'identificació de la inscripció, s'informa del part, del nascut i dels seus progenitors de forma

²⁶⁶ Orden de 8 de julio de 1959 por la que se regulan las estadísticas derivadas del Registro Civil (*Boletín Oficial del Estado*, núm. 173 de 21 de juliol de 1959, p. 9957-9965).

²⁶⁷ A les obres: *Principios para un Sistema de Estadísticas Vitales* (Nacions Unides, 1953), *Principios y recomendaciones para un Sistema de Estadísticas Vitales* (Nacions Unides, 1974), *Manual of the International Statistical Classification of Diseases, Injuries and Causes of Death*. (Organització Mundial de la Salut, 1948) i *Manual de la Clasificación Estadística Internacional de Enfermedades, traumatismos y Causas de Defunción, revisión 1965* (Organització Mundial de la Salut, 1967).

individualitzada. Entre les dades del part consten l'hora i la data (dia, mes i any), el lloc on es va produir (domicili particular, hospital, clínica i orfenat, entre d'altres), la multiplicitat del part (senzill, doble, triple, ...), el tipus d'assistència rebuda (mèdica, llevadora, etc.) i, en el cas de part múltiple, el nombre de nascuts vius que sobrevisquen més de 24 hores, per a cadascun dels quals s'haurà d'emplenar un butlletí de naixement. En el cas que hi hagués hagut algun nascut mort, mort en néixer o abans de les primeres 24 hores de vida, s'haurà d'utilitzar, per a cada criatura abortiva, el *Boletín Estadístico de Aborto (Natimortalidad)*.

Per tal de facilitar la correcta anotació dels nascuts vius i dels avortaments i evitar les habituals confusions entre ambdues subpoblacions, en el nou qüestionari per a la declaració de naixement en el Rc es recorda que "*contando desde las cero a las 24 horas, no se podrá hacer la declaración hasta que el nacido haya alcanzado las veinticuatro horas de vida*" (model núm. 5, *Boletín Oficial del Estado* de 19 de gener de 1959, p. 995).

Pel que fa a les dades del nascut, s'incloïen el seu nom i cognoms, el sexe, la maturitat (si va néixer o no abans dels nou mesos de gestació) i la legitimitat.

En els apartats relatius als progenitors s'indicava el nom i cognoms d'aquests; la residència (en el cas del pare es detalla el carrer i el número); l'edat; el grau d'instrucció i la professió, detallant només per al pare del nascut l'ocupació principal, la branca d'activitat econòmica i la categoria socioeconòmica de l'individu. En el requadre específic de la mare es consignava, a més, el lloc de naixement, la durada del matrimoni i, en cas de núpcies anteriors, el nombre total d'anys de casada. De ella també es sol·licitava el nombre total de fills nascuts vius, encara que només visquessin uns instants, tinguts al llarg de la seva vida (comptant el/s registrat/s en el part actual), quants d'aquests vivien encara i el nombre de nascuts morts sense cap senyal de vida.

D'aquest butlletí s'extreu la informació que dona lloc a l'Estadística de Naixements, seguint el criteri legal pel qual només seran considerats nascuts els fetus amb figura humana de més de 24 hores d'existència (art. 30 de Codi civil). Per tant, en aquest butlletí i en la corresponent estadística, només es consignaran els nascuts vius. Com ja s'ha comentat anteriorment, si es tracta d'un part múltiple, es complimentarà un *Butlletí Estadístic de Naixement* per cada nascut viu, però els que hagin nascut morts o viscut menys de 24 hores seran registrats individualment i únicament en el *Butlletí Estadístic d'Avortament*.

En aquest mateix apartat, hem fet referència a la voluntat expressada, en l'Ordre de 8 de juliol de 1959, d'adaptar les circumstàncies sol·licitades en els nous butlletins

implantats el 1960 a Espanya a les recomanacions internacionals de l'època. Per tal de reflectir aquesta voluntat i el seu grau d'acoblament, s'ha confeccionat la taula 5 que segueix. En ella es posen en relació els epígrafs que constaven en els butlletins estadístics de naixement espanyols (el de 1960-1974 i el seu antecessor) amb les rúbriques que Nacions Unides aconsella incloure en tot informe de nascut amb vida.

L'any 1953 Nacions Unides estableix pautes estadístiques uniformes sobre conceptes, definicions i procediments amb la finalitat d'uniformitzar, a nivell internacional, l'elaboració de les estadístiques vitals i millorar tant la qualitat de les dades recollides i de l'estadística en general, com el seu grau de comparabilitat nacional i internacional. Sobre la informació que havien d'incloure els informes estadístics es considera que *"deberán contener, por lo menos, cierto número de rubros básicos, así como los rubros adicionales que se estime conveniente y posible incluir en cada país (...)*. La lista propuesta no es una lista mínima ni máxima, sino una enumeración de rubros sobre los cuales conviene obtener datos". En conseqüència, es dóna prioritat absoluta a unes rúbriques (marcades en negreta a la nostra taula) respecte a d'altres, que considera també convenients però no urgents en aquells països on s'estava procedint a la implantació del mètode de registre (principi nombre 308 de Nacions Unides, 1953: 11).

En la taula 5 s'observa com, en línees generals, a Espanya es produeix un intent real d'adequació als preceptes bàsics mínims marcats internacionalment (cal tenir-ho en compte ateses les poques rúbriques pròpies o addicionals consignades a Espanya). Ara bé, en alguns casos, l'emmotllament és parcial. Per exemple, es registrarà de forma molt poc precisa la maturitat del part, en ser requerir simplement un 'sí' o un 'no' a l'única pregunta formulada al respecte: *"¿Nació antes de los nueve meses de gestación?"*, sense cap indicació del nombre de setmanes o mesos de gestació. Endemés, en lloc de la data precisa dels diferents esdeveniments, es continuaran consignant les edats en anys complerts dels progenitors i la durada del matrimoni, la qual cosa pot comportar errors en la declaració d'aquestes. Aquesta circumstància no permetrà la classificació ni dels naixements ni de les descendències (sol·licitades per primera vegada en el formulari) per cohorts fins als butlletins establerts el 1975. Però, en contrapartida, el fet d'inscriure's no només l'edat de la mare, prioritària per a Nacions Unides, sinó també la del pare quan aquest és conegut (a dir, en els casos de naixements legítims), permetrà la classificació dels nascuts amb més de vint-i-quatre hores de vida legítims per correlació recíproca de les edats dels progenitors a manera de taula matriu de doble entrada en l'Estadística de Naixements del MNP.

Taula 5. Adequació dels epígrafs requerits en els butlletins estadístics espanyols de nascuts vius respecte dels recomanats per Nacions Unides l'any 1953

EPÍGRAFS RECOMANATS PER NACIONS UNIDES ⁽¹⁾	BUTLLETÍ ANTERIOR A 1960 ⁽²⁾	BUTLLETÍ DE 1960-1974 ⁽³⁾
Sobre l'esdeveniment i la criatura		
Assistent en el part (metge, partera o persona que assisteix el part)		X
Data de naixement (hora, mes, dia i any)	X	X
Data d'inscripció oficial (dia, mes i any)	X	X
Establiment o casa (on s'ha produït)	X	X
Legitimitat	X	X
Localitat on es produeix el naixement	X ⁽³⁾	X ⁽³⁾
Multiplicitat del part	X	X
Període de gestació		"¿Nació antes de los 9 meses de gestación?"
Pes en néixer		
Sexe	X	X
Sobre els progenitors		
Alfabetisme o grau d'instrucció oficial		X
Branca d'activitat econòmica		Del pare
Categoria d'ocupació (empleat, patró, etc)		Del pare
Data del matrimoni en dia, mes i any (dels naixements legítims) per tal de tabular la durada		Durada del matrimoni actual i total d'anys casada en cas de més d'unes núpcies
Data de naixement de la mare (dia, mes i any); o per defecte, l'edat	Edat	Edat
Data de naixement del pare (dia, mes i any); o per defecte, l'edat	Edat	Edat
Localitat de residència habitual de la mare	Durada de la residència materna en el municipi d'inscripció o en un altre districte (sense especificar-lo)	X i del pare
Nombre total de fills nascuts vius (que visquin ni que sigui un instant) i nascuts morts tinguts per la mare (comptant aquest part) distingint: els actualment vius; els nascuts vius que ja han mort; les defuncions fetals		X
Ocupació	X	X
EPÍGRAFS ESPECÍFICS DEL BUTLLETÍ ESPANYOL	BUTLLETÍ ANTERIOR A 1960 ⁽²⁾	BUTLLETÍ DE 1960-1974 ⁽³⁾
Sobre l'esdeveniment i la criatura	Nom i cognoms	Nom i cognoms
	Nombre i sexe dels nascuts vius i dels nascuts morts en cas de part múltiple	Nombre dels nascuts vius sobrevivents a les primeres 24 hores en un part múltiple "¿Fue el parto normal?"
Sobre els progenitors	Naturalesa	Nom i cognoms Naturalesa de la mare
	Nacionalitat (si es tracta de progenitor/s estranger/s)	

Font: Elaboració pròpia a partir dels infomes i dels *Principios para un Sistema de Estadísticas Vitales* de Nacions Unides (1953).

(1) En negreta els epígrafs amb caràcter d'inclusió prioritària per Nacions Unides.

(2) X: epígraf inclòs en el butlletí estadístic espanyol, en cas contrari la casella restarà en blanc.

(3) A Espanya els esdeveniments vitals es registren en el lloc d'ocurrència, no en el de residència. Per tant, el lloc d'ocurrència i el d'inscripció de l'esdeveniment és coincident donat que s'inscriuen en el Registre civil de la localitat en què han tingut lloc. I així mateix tabulen fins a l'any 1974.

Per altra banda, com succeirà en tots els fets vitals, per bé que s'incorpora la residència habitual d'ambdós pares, aquesta informació no serà utilitzada com a base de les tabulacions fins a l'any 1975, quan s'introduiran nous butlletins demogràfics seguint les recomanacions publicades per Nacions Unides el 1974. Com s'explica a l'apartat relatiu a la georeferenciació de les dades (veure títol III.1.1 més endavant), la classificació dels esdeveniments per lloc d'ocurrència pot distorsionar les anàlisis que se'n facin a conseqüència del que podríem anomenar 'efecte institucional': en el decurs del temps, els infantaments es produeixen cada cop més en centres sanitaris, els quals estan habitualment localitzats a les ciutats de certa grandària poblacional, de tal manera que els naixements dels residents en les zones perifèriques passen a engrossir el còmput de naixements urbans, en detriment del de la localitat de residència real de la família.

En el formulari establert l'any 1975 s'inclouran algunes de les rúbriques recomanades per nacions Unides l'any 1953, que no foren incloses en el butlletí anterior, com la data de naixement en lloc de l'edat i la data del matrimoni en comptes

de la seva durada. El pes en grans i el detall de la durada de la gestació en setmanes s'introduiran el 1981.

b) Butlletí Estadístic d'Avortament (Natimortalitat)

Les dades registrades fan referència a tots els nascuts vius que no sobrepassen amb vida les primeres vint-i-quatre hores posteriors al part, els morts en néixer i els nascuts morts. El butlletí és presentat per a la seva consulta en l'annex.

Els errors registrals per la manca de rigor en la classificació de les morts, a saber, les dificultats en la distinció entre nascut viu i mort en les defuncions produïdes en el moment del part portaven a una mala classificació i registre de les mateixes. A aquesta confusió hi contribuïa el fet que en el Codi civil espanyol els qui no sobreviuen les primeres 24 hores de vida són considerats legalment avortaments, junt amb els nascuts morts i els morts en néixer. Davant d'aquesta circumstància, l'Ordre del Ministeri de Justícia de 24 de desembre de 1958, a aplicar a partir de l'1 de gener de 1959, exigirà una major precisió en la declaració del període de vida del finat. Així, en el "*Parte de alumbramiento de criaturas abortivas*" del Registre civil es fa constar el dia i l'hora tant de l'infantament com de la mort del fetus i, més endavant, es redunda preguntant: *¿nació vivo?* i *¿cuántas horas vivió?*²⁶⁸. En el *Boletín Estadístico de Aborto (Natimortalidad)* es segueix la mateixa pauta quan, en l'apartat sobre la viabilitat del producte de la concepció, requerida tant al declarant com al metge, es pregunta si va néixer mort, si morí en néixer i, si va tenir vida, quantes hores i minuts visqué, tot recordant en nota a peu de pàgina

*"al facultativo que al contestar estas preguntas tenga en cuenta que se entenderá por vivo el producto de la concepción, expulsado o extraído de la madre, que después de la total separación respire, tenga latidos cardiacos, pulsación del cordón umbilical, movimientos claros de los músculos voluntarios o cualquier otra manifestación cierta de vida, ya haya sido o no seccionado el cordón umbilical y esté o no implantada la placenta, e independientemente la duración del embarazo esta definición solamente tendrá validez a efectos estadísticos"*²⁶⁹.

Aquesta no és d'altra que la definició de nascut viu recomanada per Nacions Unides l'any 1953 i publicada el 1955 com a principi nombre 202. La reforma, va significar una disminució de la confusió a l'entorn dels termes nascut viu, nascut mort i nascut viu i mort abans de les primeres vint-i-quatre hores de vida, restringint així l'arbitrarietat del declarant, doncs ara es pautava una orientació molt més clara i precisa per a classificar

²⁶⁸ Model núm. 9 a *BOE*, núm. 16 de 19 de gener de 1959, p. 1001.

²⁶⁹ *BOE*, núm. 173 de 21 de juliol de 1959, p. 9961.

una mort que es produís en el procés del part o en les hores subsegüents (Gómez, 1985: 15).

El Butlletí Estadístic d'Avortament (Natimortalitat) consta de dues parts diferenciades. A la primera s'informa del o part, del fetus (o "*del producto de la concepción*") i dels pares. De l'avortament i dels progenitors es sol·liciten les mateixes dades que consten en el BEN sobre el naixement (data, lloc, tipus d'assistència, entre d'altres) i cadascun dels pares (nom i cognoms, edat, professió, entre d'altres), llevat del lloc de residència paterna, que no és requerida, com tampoc ho és per a les mares, la branca d'activitat econòmica i la categoria socioeconòmica. Del "producte de la concepció" s'indica el sexe o la seva imprecisió, la viabilitat (si ha nascut mort, si es tracta d'un mort en néixer i el nombre d'hores i minuts viscuts quan correspongui) i la maturitat aproximada en mesos.

En el segon bloc del qüestionari s'interroga sobre el motiu de la natimortalitat i de l'avortament pròpiament dit. Es contempla la casuística en quatre subapartats: la mort per malaltia o per accident sobrevingut a la mare, per lesions o problemes durant el part, per causes relacionades amb la placenta i el cordó umbilical, i per anomalies fetals i altres causes de natimortalitat. En cadascun dels apartats es disposa d'una llista tancada de possibles fonts, deixant sempre obert el literal sota l'epígraf de "*otras causas*", havent de ser indicat, en tots els casos, si es tracta de la causa principal (o fonamental) o bé de la immediata.

A partir dels butlletins estadístics d'avortaments s'elaborarà la Estadística d'Avortaments i, junt amb els butlletins de naixements s'elaborarà l'Estadística d'"*Alumbramientos*".

Com en els naixements, efectuarem l'exercici de comparar la correlació entre les rúbriques consignades en els butlletins espanyols d'avortament i les recomanacions efectuades al respecte per Nacions Unides l'any 1953. Com es pot observar a la taula 6, el nou informe suposa un intent d'ajustar-se, en certa mesura, als postulats internacionals. Però no oblidem que aquestes normes són plantejades únicament com un llistat de mínims a l'objecte de poder disposar d'estadístiques vitals comparables a nivell nacional i entre països. I Espanya s'acull estrictament a aquests mínims, ja que les qüestions pròpies requerides en el formulari espanyol responen, bàsicament, a la necessitat de possibilitar l'adaptació posterior de les dades a publicar en les estadístiques del MNP a la definició medicobiològica de nascut viu emprada en demografia, en la qual s'inclouen els morts en néixer i els nascuts vius i morts abans de les primeres 24 hores de vida. Aceptació que ja des de l'any 1925 venien plantejant

organismes com l'Organització d'Higiene de la Societat de Nacions i, després de la seva dissolució, Nacions Unides (veure títol III.2.1). Així, per a procedir a aquella adequació, donat que els informes estadístics espanyols han de respectar els preceptes legalment establerts en el Cc (sobre nascut viu i criatura abortiva), caldrà sumar als naixement i a les defuncions presentades en el MNP, els morts en néixer i els nascuts vius i morts abans de les primeres 24 hores de vida (veure títol III.2.1: "Definició conceptual dels termes emprats en la Secció de naixements del MNP").

Taula 6. Adequació dels epígrafs requerits en els butlletins estadístics espanyols d'avortament respecte dels recomanats per Nacions Unides l'any 1953

EPÍGRAFS RECOMANATS PER NACIONS UNIDES ⁽¹⁾	BUTLLETÍ ANTERIOR A 1960 ⁽²⁾	BUTLLETÍ DE 1960-1974 ⁽²⁾
Sobre l'esdeveniment i el fètus		
Causa de la defunció fetal (bàsica)	X	X
Data del part (hora, mes, dia i any)	X ⁽⁴⁾	X
Data de la inscripció oficial (dia, mes i any)	X	X
Establiment o casa (on s'ha produït)		X
Legitimitat	X ⁽⁵⁾	
Localitat on es produeix	X ⁽³⁾	X ⁽³⁾
Multiplicitat del part	X	X
Període de gestació	X	X
Pes del fètus		
Persona que certifica la defunció o assistent al part		X
Sexe	X	X
Sobre els progenitors		
Alfabetisme o grau d'instrucció oficial		X
Branca d'activitat econòmica		del pare
Categoria d'ocupació (empleat, patró, etc)		del pare
Data del matrimoni (per als fètus de condició legítima)	Durada del matrimoni actual (per a dones casades)	Durada del/s matrimoni/s (per a dones casades)
Data de naixement de la mare (dia, mes i any); o per defecte, l'edat	Edat	Edat
Data de naixement del pare (dia, mes i any); o per defecte, l'edat	Edat	Edat
Estat civil		X
Localitat de residència habitual de la mare		X
Nombre total de fills nascuts vius (que visquin ni que sigui un instant) i nascuts morts tinguts per la mare (comptant aquest part) distingint: els actualment vius; els nascuts vius que ja han mort; les defuncions fetals	Nombre d'ordre que ocupa en el total de fills tinguts per la mare	X
Ocupació	X	X
EPÍGRAFS ESPECÍFICS DEL BUTLLETÍ ESPANYOL	BUTLLETÍ ANTERIOR A 1960 ⁽²⁾	BUTLLETÍ DE 1960-1974 ⁽²⁾
Sobre l'esdeveniment i el fètus	Viabilitat distingint: els nascuts morts, els morts en néixer i els nascuts amb vida que no sobreviuen 24 hores amb indicació del nombre d'hores viscudes	viabilitat distingint: els nascuts morts, morts en néixer i els nascuts amb vida que no sobreviuen 24 hores indicant les hores i minuts viscuts
		Intervenció manual o instrumental en el part
Sobre els progenitors		Lloc de naixement de la mare

Font: Elaboració pròpia a partir dels butlletins i dels *Principios para un Sistema de Estadísticas Vitales* de Nacions Unides (1953).

(1) En negreta els epígrafs amb caràcter d'inclusió prioritària per Nacions Unides.

(2) X: epígraf inclòs en el butlletí estadístic espanyol, en cas contrari la casella restarà en blanc.

(3) A Espanya els esdeveniments vitals es registren en el lloc d'ocurrència, no en el de residència. Per tant, el lloc d'ocurrència i el d'inscripció de l'esdeveniment és coincident donat que s'inscriuen en el Registre civil de la localitat en què han tingut lloc. I així mateix es tabulen fins a l'any 1974.

(4) Aquest butlletí és utilitzat per a l'enregistrament de les dades sobre nascuts morts, morts en néixer i nascuts vius i morts abans de les primeres 24 hores després del part. Pel que fa a aquesta darrera subpoblació, i donat que en l'informe es demana la data amb indicació de l'hora en què ha mort l'infantat, la data del part s'obté indirectament restant d'aquella les hores que ha viscut.

(5) La informació s'obté per defecte: en el formulari els espais s'han de deixar en blanc quan la resposta negativa, com és en aquest cas al requerir que si la mare és casada indicar també el nombre d'anys del matrimoni.

La legitimitat, si bé és recollida des de sempre per a l'elaboració del MNP, va deixar de ser considerada en el pla de tabulacions de les estadístiques d'avortament des de l'any 193. La raó no és altra que la manca o la mala declaració de la mateixa i la consegüent poca fiabilitat de les dades. Així, en el butlletí de 1975 es va excloure aquesta informació per haver deixat de ser una variable explotada estadísticament, malgrat fos considerada prioritària en les directrius internacionals marcades per Nacions Unides els anys 1953 i 1974.

Endemés, com en el cas dels nascuts vius, les dates dels esdeveniments requerits no seran registrades fins als nous butlletins establerts el 1975, de manera que es seguirà interrogant sobre l'edat i la durada dels mateixos. Així, es continuarà enregistrant l'edat dels pares o la durada del matrimoni en comptes de la data d'ocurrència dels corresponents esdeveniments (naixement i casament), arrossegant-se en els nous butlletins els problemes que la mala declaració de les mateixes havia presentat sempre. Cal afegir que la seva inscripció exclusivament en anys complets impossibilitarà qualsevol tabulació per cohorts. Pel que fa a la sol·licitud del període de gestació en setmanes completes i el pes en grams del fetus, rúbriques recomanades per Nacions Unides, aquestes no s'introduiran en els butlletins espanyols fins el 1980.

Per altra banda, malgrat des de 1960 s'inclou la residència de la mare, el lloc d'ocurrència de l'esdeveniment continuarà constituint la base de les tabulacions del MNP fins a l'any 1974.

Pel que fa a la causa de la defunció fetal, en el butlletí en ús durant la primera meitat del segle XX, tan sols es requeria la possible causa de la mort en una única pregunta de resposta oberta, a la qual es destinava una línia, sense cap altra especificació o indicació respecte dels termes de la seva redacció. El 1959, per contra, es facilita un llistat tancat amb un total de 13 causes possibles i 8 rúbriques obertes relatives a "*Otra causa*" o a "*Otra enfermedad*" a especificar, repartides entre els quatre grans apartats de causes en què han estat agrupades en el butlletí. A més a més, entre les causes consignades en la relació preestablerta, caldrà marcar tant la causa considerada principal (o fonamental) de la defunció fetal com la immediata. Malauradament, no es començarà al registre d'una única causa de defunció fetal en cada cas, la qual cosa dificultarà la tria posterior de la considerada bàsica als efectes estadístics, alhora que es produeix un augment en les possibilitat d'errors d'imputació i posterior classificació de la mateixa en el MNP. Aquesta circumstància s'esdevindrà a Espanya no obstant la recomanació internacional que insta, precisament, a recollir-ne exclusivament una: la "*causa básica de la defunción que es la que se debe adoptar a efectos de tabular las estadísticas de mortalidad, en vez de la causa directa* (es refereix a la immediata) o el

antecedente intermedio”, entenent per causa fonamental (o bàsica) aquella que inicia el procés d’esdeveniments que acaben portant a la mort (recomanació nombre 309, apartat 5, Nacions Unides, 1953: 13). La causa de la defunció fetal serà copsada a Espanya de forma més acord amb les recomanacions internacionals fins a l’any 1975, quan serà sol·licitada una única causa de la mort, ja sigui associada a la mare o al part o bé al fetus o al nou-nat.

c) Butlletí Estadístic de Matrimoni (BEM)

Cada matrimoni és registrat en un butlletí, en aquest s’informa dels cònjuges i del matrimoni. D’aquest es detalla la data de celebració (dia, mes i any), el lloc de residència dels nuvis un cop casats i, en el cas que legitimin fills, el nombre de fills legitimats. Dels cònjuges s’indica el nom i cognoms, l’edat (i no l’any de naixement), l’estat civil i la residència anterior, el grau d’instrucció i la professió (ocupació principal, branca d’activitat i categoria socioeconòmica). A partir de tota aquesta informació es conforma l’Estadística de Matrimonis. El BEM també ha estat inclòs en l’annex

Respecte de les circumstàncies d’inclusió recomanada per Nacions Unides en qualsevol informe estadístic de matrimoni, la taula 7 mostra la quasi total assumptió de les mateixes en els butlletins espanyols, llevat del nombre de matrimonis anteriors i la data de naixement dels consorts, no sent factible la classificació dels matrimonis per cohorts. Finalment, si bé es requereix tant la residència anterior dels contraents com la del matrimoni, les observacions publicades al MNP fins a l’any 1975 faran sempre referència al lloc de celebració.

Taula 7. Adequació dels epígrafs requerits en els butlletins estadístics espanyols de matrimoni respecte dels recomanats per Nacions Unides l'any 1953

EPÍGRAFS RECOMANATS PER NACIONS UNIDES ⁽¹⁾	BUTLLETÍ DE 1960-1974 ⁽²⁾
---	--------------------------------------

Sobre l'esdeveniment

Data del casament (hora, mes, dia i any)	X
Data de la inscripció oficial (dia, mes i any)	X
Localitat on es produeix	X ⁽³⁾

Sobre ambdós contraents

Alfabetisme o grau d'instrucció oficial	X
Branca d'activitat econòmica	X
Categoria d'ocupació (empleat, patró, etc)	X
Data de naixement (dia, mes i any); o per defecte, l'edat	Edat
Estat civil	X
Localitat de residència habitual	X (la residència habitual de solters i la del matrimoni)
Nombre de matrimonis anteriors	
Ocupació	X

EPÍGRAFS ESPECÍFICS DEL BUTLLETÍ ESPANYOL	BUTLLETÍ DE 1960-1974 ⁽²⁾
---	--------------------------------------

Sobre els contraents	Nom i cognoms
----------------------	---------------

Sobre l'esdeveniment	Nombre de fills legitimats pel matrimoni contret
----------------------	--

Font: Elaboració pròpia a partir dels informes i dels *Principios para un Sistema de Estadísticas Vitales de Nacions Unides* (1953).

- (1) En negreta els epígrafs amb caràcter d'inclusió prioritària per Nacions Unides.
- (2) X: epígraf inclòs en el butlletí estadístic espanyol, en cas contrari la casella restarà en blanc.
- (3) A Espanya els esdeveniments vitals es registren en el lloc d'ocurrència, no en el de residència. Per tant, el lloc d'ocurrència i el d'inscripció de l'esdeveniment és coincident donat que s'inscriuen en el Registre civil de la localitat en què han tingut lloc. I així mateix es tabulen fins a l'any 1974.

d) Butlletí Estadístic de Defunció (BED)

Com en la resta de butlletins, en el BED en ús entre els anys 1960 i 1975, a més de les dades d'inscripció en el Rc, s'inclouran les relatives al fenomen enregistrat (la defunció)²⁷⁰, al subjecte que el protagonitza (el difunt) i a algunes de les seves característiques personals.

De la defunció s'explicita la data (dia, mes i any), el lloc on es va produir (domicili particular, hospital, clínica, maternitat, orfenat i presó, entre d'altres) i les causes de la mateixa, a saber, la causa immediata, la mediata (la complicació que va contribuir a la mort), la inicial o fonamental i altres processos que, sense estar relacionats amb la causa fonamental, van contribuir a la mort.

²⁷⁰ La defunció és definida com la mort d'individus que han viscut un mínim de 24 hores després del part.

Les dades del difunt són desglossades en dos subapartats: el de dades generals i el de dades específiques. Entre les primeres consten el nom i cognoms del finat, el sexe, la data de naixement i l'edat (en dies i mesos per als menors d'un any i en anys complets per als majors), l'estat civil, el lloc de naixement i el de residència (amb el detall de l'adreça postal), així com la seva professió (ocupació principal, branca d'activitat econòmica i categoria socioprofessional). Les dades específiques només seran complimentades per als menors de cinc anys d'edat i per als individus casats o vidus. Dels primers s'indica si són nascuts d'un primer part, si han nascut abans dels 9 mesos de gestació i la seva condició de legitimitat. Dels segons s'anota el nombre total de fills nascuts vius (encara que només fos per uns instants) que hagin tingut, el nombre dels que segueixen amb vida, el nombre de filles solteres i el de fills solters menors de 18 anys d'edat, la durada del matrimoni en primeres núpcies o dels matrimonis haguts en total i l'edat del cònjuge sobrevivent.

Val a dir que en matèria de defuncions, Espanya compleix amb els requisits marcats a nivell internacional el 1953 (veure taula 8). Es registren totes les circumstàncies recomanades per Nacions Unides i fins i tot són ampliadades en alguns casos. En constitueixen un exemple la consignació de la legitimitat, la qual és recollida per als majors d'1 any d'edat i també per a tots els menors de 5, i respecte del nombre total de fills tinguts, que és registrat tant per les dones com pels homes. Pel que fa l'edat del finat, s'inclou la data del naixement per a la seva deducció i el detall de l'edat en anys complets per als majors d'1 any, en mesos per als de menys d'1 any i en dies per als menors d'1 mes.

Cal destacar que l'any 1960, com veurem en l'apartat que segueix sobre la certificació mèdica d'alguns successos vitals (veure títol II.4.5), es passa de recollir, simplement, la "*Causa de la defunció*", a informar de la causa immediata, de la intermèdia ("*Complicación que contribuyó a la muerte*") i de la "*Causa inicial o fundamental (que deberá consignarse siempre)*" de la mort, per tal de seguir el precepte de Nacions Unides que insta a tabular, als efectes estadístics, únicament la causa bàsica de la defunció (entesa com la que va iniciar tot el procés mòrbid). Per altra banda, amb el registre de la causa principal de la defunció i del procés mòrbid que l'acompanya, s'intenta adaptar el Butlletí estadístic de defunció a la recomanació recollida per Nacions Unides el 1953 en el seu principi nombre 307 sobre l'adequació d'aquell al Model Internacional de Certificat Mèdic de Causa de defunció (MICMD) elaborat per l'OMS el 1948, el qual hauria d'incloure tots aquells epígrafs i una pregunta oberta relativa a altres processos que, sense tenir cap relació amb la causa inicial, van contribuir al decés, aspecte que també serà requerit en l'informe espanyol. En l'apartat

dedicat a la causa de defunció (veure títol III.4.1) es fa referència a l'origen i a la necessitat de l'establiment del MICMD, per la qual cosa no s'entrarà ara en aquest tema.

Quant a les rúbriques pròpies del butlletí espanyol implantat el 1960, val a dir que aquestes no seran utilitzades en l'elaboració del MNP, sent eliminades en el butlletí establert l'any 1975. És el cas del registre de la naturalesa del finat i de totes les qüestions requerides a l'apartat de dades especials del difunt que hem especificat en la descripció del formulari (edat del cònjuge supervivent, durada del matrimoni, legitimitat dels menors de 5 anys d'edat, etc.).

Taula 8. Adequació dels epígrafs requerits en els butlletins estadístics espanyols de defunció respecte dels recomanats per Nacions Unides l'any 1953

EPÍGRAFS RECOMANATS PER NACIONS UNIDES ⁽¹⁾	BUTLLETÍ ANTERIOR A 1960 ⁽²⁾	BUTLLETÍ DE 1960-1974 ⁽²⁾
Sobre l'esdeveniment		
Causa de la defunció (bàsica)	X	X
Data de la defunció (hora, mes, dia i any)	X	X
Data de la inscripció oficial (dia, mes i any)	X	X
Localitat on es produeix la mort	X ⁽³⁾	X ⁽³⁾
Persona que certifica la causa de la defunció (metge assistent, forense, la partera, la infermera o la persona particular que informa de la mort)		X
Sobre el difunt		
Alfabetisme o grau d'instrucció oficial		
Branca d'activitat econòmica		X
Categoria d'ocupació (empleat, patró, etc)		X
Data de naixement (dia, mes i any); o per defecte, l'edat	Edat (en anys, si major d'1 any; en mesos, si menor d'1 any, i en dies, si menor d'1 mes)	Edat (en anys, si major d'1 any; en mesos, si menor d'1 any, i en dies, si menor d'1 mes)
Edat del cònjuge supervivent (per als casats)	X	X
Etablissement o casa (on s'ha produït)	X	X
Estat civil	X	X
Legitimitat (per als menors d'1 any)	X (per a tots els menors de 5 anys)	X (per a tots els menors de 5 anys)
Localitat de residència habitual	X	X
Nombre total de fills nascuts vius (que visquin ni que sigui un instant) i nascuts morts tinguts (per a dones en edat fèrtil o que l'han sobrepassat) distingint: els actualment vius; els nascuts vius que ja han mort; les defuncions fetals	Només el nombre de fills tinguts en el matrimoni si el finat és casat	Nombre de fills nascuts vius (inclosos els que només visqueren un instant) tinguts pels finats casats i vidus i nombre dels vius actualment
Ocupació	X	X
Sexe	X	X
EPÍGRAFS ESPECÍFICS DEL BUTLLETÍ ESPANYOL	BUTLLETÍ ANTERIOR A 1960 ⁽²⁾	BUTLLETÍ DE 1960-1974 ⁽²⁾
Sobre el difunt	Nom i cognoms	Nom i cognoms
	Naturalesa	Naturalesa
	Nacionalitat (si es tracta de progenitor/s estranger/s)	
		Per als menors de 5 anys: ¿provenia del primer parto? ¿Había nacido antes de los 9 meses de gestación
		Durada total del/s matrimoni/s en anys
		Nombre de filles vives solteres i nombre de fills vius majors de 18 anys tinguts pels finats casats o vidus

Font: Elaboració pròpia a partir dels informes i dels *Principios para un Sistema de Estadísticas Vitales* de Nacions Unides (1953).

(1) En negreta els epígrafs amb caràcter d'inclusió prioritària per Nacions Unides.

(2) X: epígraf inclòs en el butlletí estadístic espanyol, en cas contrari la casella restarà en blanc.

(3) A Espanya els esdeveniments vitals es registren en el lloc d'ocurrència, no en el de residència. Per tant, el lloc d'ocurrència i el d'inscripció de l'esdeveniment és coincident donat que s'inscriuen en el Registre civil de la localitat en què han tingut lloc. I així mateix es tabulen fins a l'any 1974.

Els butlletins estadístics a partir de 1975

Els butlletins estadístics implantats el 1975, si bé constitueixen una continuació dels anteriors, van ser modificats per tal de facilitar la complementació i la posterior explotació dels continguts per mitjans electrònics. A l'objecte es va introduir la codificació de respostes i es van modificar algunes de les preguntes per tal d'obtenir una major precisió en les respostes (moltes preguntes obertes passaran a ser substituïdes per preguntes tancades), sent eliminades d'altres de caràcter dubtós o poc útils estadísticament (com ara la viduïtat en el Butlletí Estadístic d'Avortament i en el de Part o la legitimitat en el primer). Així, per exemple, en el Butlletí Estadístic Defuncions, les 26 línies de l'informe de 1960 destinades a l'obtenció de les dades del difunt varen quedar reduïdes a 7.

En general, en la configuració dels nous informes estadístics, sempre que fou possible es va seguir el criteri de sol·licitar la informació segons el sistema d'autocodificació. Endemés, per tal que les codificacions fossin més sistemàtiques i facilitessin les tasques de gravació per al posterior tractament informàtic, es van agrupar les preguntes per blocs homogenis de contingut, essent requadrat l'espai destinat a les respostes, el qual havia de ser emplenat amb una creu quan aquelles fossin afirmatives. D'aquesta manera es van evitar la contesta oberta i la codificació de literals lliures. Finalment, es redueix el nombre total de preguntes formulades en els butlletins, es sistematitza la seva presentació, s'introdueixen nous criteris de classificació i, per últim, s'adopten les accepcions medicobiològiques dels esdeveniments vitals.

I és que, respecte dels informes estadístics anteriors s'introdueixen qüestions que permeten la identificació dels nascuts vius biològica i no legalment, la domiciliació dels successos i la doble classificació per edat i any de naixement per tal de millorar la informació disponible per a tot l'Estat, la cobertura territorial i adequar a l'estudi demogràfic les tabulacions, els criteris de classificació i els conceptes utilitzats en les estadístiques del MNP. Així mateix es pretenia ampliar la fins aleshores insuficient informació sobre el comportament de les generacions o cohorts, sol·licitant la informació necessària al respecte: la data del succés de referència. Tot plegat va suposar un considerable avenç en la disponibilitat de dades, tant a escala estatal com a escales territorials inferiors.

En cada butlletí estadístic figurarà el Butlletí Municipal corresponent al fenomen de referència. En aquest consten les dades bàsiques de l'esdeveniment i dels individus a fi de poder elaborar l'Estadística Municipal. Es tracta de notícies relatives a la declaració reglamentària que obligatòriament s'han de comunicar, a efectes padronals, a

l'Ajuntament de residència dels pares del nounat, en el cas del naixement, del finat, en el de mort, o dels contraents, en el cas del matrimoni²⁷¹. L'INE, a través de les seves delegacions, enviarà als municipis els corresponents butlletins municipals de naixements i defuncions per tal que puguin consignar les altes i les baixes en el Padró Municipal d'Habitants, com ja reconeixia el *Reglamento de Población y Demarcación Territorial de Entidades Locales* de 1952. Actualment els Butlletins Municipals són tramesos als Ajuntaments pel propi Registre civil, deixant de figurar dins dels pròpiament estadístics.

Les estadístiques que conformen la publicació del MNP des de l'any 1975 són:

1. Estadística de Parts, que inclou els naixements i les morts fetals tardanes. Representa la continuació de l'anterior Estadística d' "Alumbramientos".
2. Estadística de Naixements, integrada per tots els "productes de concepcions" de sis o més mesos de gestació que, després de la seva completa expulsió del cos de la mare, mostren algun signe de vida. Per tant, s'hi comptabilitzen els tradicionals morts en néixer i els qui no han sobreviscut les primeres 24 hores posteriors al part.
3. Estadística de Morts Fetals Tardanes, continuació de l'anterior Estadística d'Avortaments, en la qual s'inclouen els nascuts vius que no sobreviuen el seu primer dia de vida, els nascuts morts i els morts en néixer amb independència del temps de gestació.
4. Estadística de Matrimonis.
5. Estadística de Defuncions.
6. Estadística de Divorcis, des de 1981.

En el període 1975-1980, les estadístiques de parts, de naixements i de morts fetals tardanes s'obtenen alhora dels butlletins estadístics de naixement i d'avortament²⁷². L'any 1980 s'obtidran a partir d'aquests dos i del nou *Butlletí de Parts (Naixements i Avortaments)*. Des de l'any 1981, les esmentades estadístiques s'elaboraran, única i exclusivament, en base al *Butlletí Estadístic de Part (Naixements i Avortaments)*, producte de la fusió dels anteriors *Boletín Estadístico de Nacimiento* i *Boletín Estadístico de Aborto*, els quals deixaran de ser utilitzats en endavant.

²⁷¹ Article 6è del Reglament de població de 17 de maig de 1952, modificat per Decret de 14 de gener de 1971.

²⁷² Fins el 1981, les dades per a l'elaboració de l'Estadística de Parts s'obtenien de la informació relativa a la multiplicitat continguda en el Butlletí Estadístic de Naixement i en el d'avortament.

Lògicament, dels nous butlletins de defunció i de matrimoni introduïts l'any 1975, se n'extrauran les estadístiques de defuncions i les de matrimonis, respectivament.

a) Butlletí Estadístic de Part. Naixements i Avortaments

Des de 1975, en els butlletins emprats per a l'elaboració de l'Estadística de Naixements (concebuts ja als efectes estadístics segons l'accepció medicobiològica de nascut amb vida), de Morts Fetals Tardanes (les superiors a 180 dies de gestació) i de Parts, s'han mantingut els criteris legals de nascut viu i d'avortament per tal que una criatura abortiva pugui ser declarada des del punt de vista jurídic, evitant alhora qualsevol confusió a les persones que efectuïn la inscripció dels esdeveniments en el Rc en el moment d'emplenar els corresponents butlletins demogràfics. Serà en el moment del buidatge i del tractament estadístic de la informació quan s'utilitzaran les variacions conceptuals introduïdes en aquell any. Així, si bé en els informes estadístics es respecten els termes vigents en matèria legal, es recull la informació necessària que permeti la posterior classificació dels infantats com a naixements, morts fetals tardanes, avortaments i defuncions segons la definició medicobiològica, que és la utilitzada en demografia.

En l'annex s'inclouen els BEN i d'avortament anteriors a 1975, els modificats aquell any i el BEP vigent el 1980, producte de la fusió de la informació continguda en aquells, que fou modificat els anys 1981, 1995 i 2007.

El Butlletí Estadístic de Part (naixements i avortaments) inclou les dades que segueixen

- Part: data, lloc d'ocurrència, assistència sanitària, multiplicitat, maturitat, normalitat i setmanes complides de gestació
- Mare: municipi de residència, data de naixement i del matrimoni que ha donat lloc al part, professió, ocupació principal (sense esmentar ni la branca d'activitat ni la categoria socioeconòmica), nombre de fills tinguts comptant els haguts del part actual, data de naixement de l'anterior fill nascut viu i condició de casada o no
- Pare: les dades sobre aquest queden reduïdes, en relació a les contingudes en els butlletins vigents fins a l'any 1975, a la data de naixement (per comptes de l'edat) i a l'ofici o ocupació principal (sense cap altre especificació).

Cal destacar que, per primer cop i en endavant, es sol·licita l'any de naixement de la mare i la data del matrimoni actual, en lloc de l'edat i la durada del mateix, la qual cosa permetrà la classificació i l'anàlisi del fenomen per cohorts. Endemés, s'introdueix

la data de naixement del fill anterior, possibilitant el càlcul de l'interval intergenèsic²⁷³. Totes elles, circumstàncies recomanades per Nacions Unides els anys 1953 i 1974.

Pel que fa a les dades d'identificació de la inscripció de l'esdeveniment en el Registre civil, val a dir que a les tradicionals s'afegeix, pel que fa als avortaments (entesos en termes legals) el dia de la incorporació de la corresponent documentació en el lligall d'avortament del Rc.

Dels butlletins implantats des de 1980 és important destacar-ne l'apartat relatiu a les dades del naixement i de l'avortament. Es compona d'un requadre per a cadascun dels nascuts vius o morts en el part. D'aquell s'inscriu el sexe; el nombre de setmanes de gestació; si va néixer viu o mort i, en cas de néixer amb vida, s'indica si hi va romandre durant tot un dia, així com el seu pes en grams. La inclusió de la durada de l'embaràs i del pes del nadó respon a la necessitat de poder identificar clarament les morts fetals de menys de 6 mesos de gestació, les quals són excloses de les estadístiques vitals espanyoles en no ser d'obligada declaració en el Rc (art. 45 de la LRC de 1957). Per altra banda, per tal que un nascut viu sigui viable als efectes estadístics, cal que tingui un pes mínim de 500 grams, si no l'assoleix tampoc serà inclòs en el MNP. Dels nascuts morts i d'aquells que varen sobreviure al dia posterior a l'infantament, es sol·licita la causa fonamental de l'avortament o de la defunció, indicant si ha estat ocasionada per causa materna o del part o si bé ha estat per causa del fetus o del nounat.

La fusió dels butlletins de naixement i d'avortament implantats el 1975, en un únic qüestionar, l'any 1980, respon a l'avantatge que suposa recollir en un mateix document tota la informació relativa a un mateix infantament, ja que en els parts múltiples, qualsevol discrepància en les dades comunes contingudes en els butlletins individuals que s'havien d'emplenar per a cada infantat, dificultava la identificació dels nascuts procedents del mateix part i podia inutilitzar la informació.

b) Butlletí Estadístic de Matrimonis

En l'Estadística de Matrimonis s'ha mantingut la mateixa òptica i concepció de l'esdeveniment al llarg de tota la sèrie del MNP, la de les unions inscrites en el Rc, per bé que, com veurem en el capítol dedicat a aquesta Secció, els criteris establerts legalment per al registre oficial dels enllaços variaran en el decurs del temps, la qual cosa repercutirà en la tipologia dels recollits en el MNP. Pel que fa al butlletí estadístic introduït el 1975, aquest conté cinc apartats, en els quals es consigna la informació exigida per al seu registre oficial en relació al matrimoni i a cadascun dels cònjuges.

²⁷³ S'entén per interval intergenèsic el període de temps comprès entre dos naixements consecutius, d'interval que separa la data de casament i el primer naixement es denomina protogenèsic.

En línies generals, la informació recollida en aquest butlletí és bàsicament la mateixa que la continguda en el seu predecessor amb alguna excepció. A diferència dels informes anteriors, respecte del matrimoni, es farà constar el tipus de celebració (segons la religió catòlica, segons una altra religió o si bé ha estat una unió exclusivament civil); dels contraents, l'any de naixement en substitució de l'edat i, des de 1989, s'inclourà la nacionalitat. Amb la implantació de la Llei de divorci 30/1981, de 7 de juliol, s'introdueix també aquest estat civil, així com la data de la sentència corresponent i el rang del matrimoni dissolt. Finalment, l'any 2005 s'introdueix un nou butlletí on no es produeix cap alteració en el formulari que no sigui la de la referència numerada dels cònjuges amb els epígrafs "*Datos del contrayente 1*" i "*Datos del contrayente 2*" (en lloc d'utilitzar els tradicionals vocables de gènere: *esposo/a* o *el/la contrayente*), requerint-ne el sexe a continuació, en harmonia i en consonància amb la llei de matrimoni homosexual aprovada l'any 2005.

Des de l'1 de gener de 1980, quan es va regular el matrimoni catòlic en virtut del Concordat amb la Santa Seu, a diferència de l'establir en el passat, els contraents ja no tindran en el futur l'obligació de comunicar al Registre civil la intenció de contraure matrimoni, serà suficient pels catòlics que es vulguin casar posar-se en contacte amb el capellà de la seva parròquia per les esposalles, que un cop celebrat el matrimoni ja tindrà automàticament efectes civils.

En l'annex s'inclouen els butlletins estadístics de matrimoni vigents fins a l'any 1974, el de 1975 a 1987 i els introduïts els anys 1988, 1993 i 2005.

c) Butlletí Estadístic de Defunció (BED)

Amb els canvis introduïts el 1975 a l'entorn de la definició estadística de naixement i de mort fetal tardana, a l'Estadística de Defuncions comprendrà, des d'aleshores, totes les morts dels nascuts amb vida, és a dir, inclourà els nats vius, ni que només ho hagin estat per uns segons, la mort dels quals es produís en el decurs de les vint-i-quatre hores posteriors al part, tal com ho havien estat aconsellant fins aleshores distints organismes internacionals (Societat de Nacions el 1925 i Nacions Unides el 1953 i 1974).

El Butlletí Estadístic de Defunció conté, endemés del *Boletín Municipal de Defunción*, les dades habituals d'identificació de la inscripció efectuada en el Rc (el número, municipi i província del Rc i la data, el tomo i la pàgina de la inscripció); les del finat (nom i cognoms, sexe, data del naixement i del decés, l'estat civil, professió o ocupació principal i municipi de residència), i les causes de la mort (la immediata, les

antecedents -intermèdia i inicial o fonamental- i altres processos contribuïssin a la defunció sense estar relacionats amb la causa fonamental que la va originar).

Respecte al butlletí de defunció vigent fins el 1975, s'han introduït algunes modificacions importants que agilitzen la seva complementació, centrades bàsicament en la descongestió del formulari, tant en el format que adquirirà una presentació molt més neta, clara i ordenada, com en el nombre de rúbriques considerades sobre les dades relatives a la identitat del finat i als seus descendents directes.

Tant el butlletí establert el 1975 com el que el reemplaçarà el 1993 constaran de tres parts perfectament definides i delimitades per temes en els corresponents requadres:

- Dades de la inscripció en el Rc, a emplenar per l'encarregat d'aquest per defecte de a qui correspon.
- Dades del difunt, a emplenar per les persones obligades per la Llei a declarar la defunció o per l'Encarregat del Registre.
- Causes de la defunció, que seran consignades pel metge que va procedir a efectuar el Certificat mèdic de defunció o bé, en el seu defecte, pel propi Encarregat del Registre civil.

Els butlletins vigents des de l'any 1975 seran molt més simples que els anteriors, però no prescindiran de la informació estadísticament significativa per a l'elaboració de l'Estadística de Defuncions. Es procedirà a reduir de forma considerable el nombre de preguntes i les especificacions que sobre les mateixes s'inclouen en la seva formulació, la qual cosa facilitarà la lectura i la redacció de l'informe estadístic, contribuint així incrementar el grau de certesa i fiabilitat en les respostes. En conseqüència, s'ometran totes les dades especials que havien estat requerides als finats casats o vidus sobre els fills nascuts vius tinguts (el seu nombre, quants segueixen amb vida, quants són dones i quants són homes majors de 18 anys d'edat, etc); sobre la durada del matrimoni actual o del total dels acumulats, i l'edat del cònjuge viu. També es prescindirà de la informació relativa al part i a la legitimitat en els morts menors de 5 anys. Aquestes eren qüestions que, sense tenir explotació estadística, sobrecarregaven en gran mesura el formulari. El mateix succeïa amb l'anotació de l'adreça postal de la residència del difunt, que deixarà de ser inclosa. Pel que fa a les preguntes vinculades a l'activitat econòmica, es descarten les concernents a la categoria socioprofessional i a la branca d'activitat econòmica. L'edat, com a redundància de la data de naixement, també deixarà de ser considerada. I si bé des de 1975 es renuncia a consignar el lloc de defunció, com succeirà també amb el de naixement entre 1975 i 1982, aquesta informació serà recuperada a partir de

l'any 1993. Finalment, cal destacar la inclusió de la situació de separació legal o divorci a partir de la seva aprovació.

Una novetat important dels butlletins dissenyats l'any 1975 és l'encert de registrar les causes de defunció de forma molt més acurada i ajustada al Model Internacional de Certificat Mèdic de Causa de Defunció (MICMD) de l'OMS. Com es comentarà amb més detall en l'apartat que segueix, l'espai destinat a reportar les *Causas de la Defunció* consta des tres subapartats:

- I. Causa immediata
- II. Causa antecedent:
  - Intermèdia
  - Inicial o fonamental
- III. Altres processos

L'any 1993, l'INE va introduir un nou BED (a Catalunya és el MNDP-CAT) que va entrar en vigor l'1 d'octubre d'aquell mateix any. Respecte al seu predecessor es diferencia pel seu caràcter bilingüe en aquelles comunitats autònomes amb cooficialitat lingüística, incorpora noves dades com el Document nacional d'identitat i el lloc de naixement i amplia l'espai destinat a l' anotació de les causes de la defunció.

II.4.5 ELS CERTIFICATS MÈDICS I ELS BUTLLETINS ESTADÍSTICS

La importància de la certificació mèdica del naixement i de la mort

Hem vist com la informació requerida als encarregats del Rc en relació als naixements, als matrimonis i a les defuncions esdevingudes en la seva jurisdicció és funció de l'organisme estadístic oficial (des de 1945 l'INE), sempre d'acord amb les lleis vigents del Registre i del Codi civils espanyols i amb el vist-i-plau de la *Dirección general del Registro civil y del Notariado*. Així, els informes estadístics són mecanismes que han estat utilitzats en el decurs del temps pel Servei d'estadística en l'obtenció de les dades relatives als esdeveniments vitals que figuren en el Rc. Aquests informes constitueixen la font exclusiva de les estadístiques del MNP, a saber, són els documents amb els quals es treballa, física i realment, en tot el procés posterior de generació d'estadístiques. La informació continguda en els informes és la que, un cop codificada, gravada, depurada i tractada estadísticament, és publicada com a estadística demogràfico-sanitària.

Però, en el cas dels naixements, de les morts fetals i de les defuncions, són importants altres documents requerits per a la seva inscripció en el registre legal: el certificat mèdic de naixement, el de defunció i el comunicat d'infantament d'una criatura abortiva. Al nostre parer, les certificacions mèdiques seran la font primària directa de les estadístiques vitals del MNP enfront dels butlletins, quan sigui el funcionari del Registre civil qui empleni subsidiàriament, en defecte del professional de la medicina, l'apartat corresponent de l'informe estadístic, efectuant la transcripció de les observacions consignades pel metge en el certificat mèdic al butlletí demogràfic. Quan és el propi metge qui consigna la informació en el formulari estadístic, entenem que l'acreditació facultativa constitueix una font indirecta ja que, en coincidir l'informant en ambdós documents, no es procedeix al buidatge directe del certificat mèdic. No obstant, sí incideix en l'explotació estadística posterior la manera i la correcció amb què el personal sanitari consigna les dades. Pel que fa a la persona requerida o designada en la complementació dels butlletins estadístics ens remetem a l'apartat anterior d'aquest mateix capítol per tal de no redundar en el tema.

La transcendència que tenen els certificats dels facultatius, als efectes estadístics, rau en el fet que la informació continguda en aquests sobre la causa de defunció i en relació a la superació o no de les primeres 24 hores posteriors al part (termini en que es distingeix el naixement de l'avortament a efectes legals)²⁷⁴, constituirà la font de les dades de naturalesa mèdica registrades en els butlletins estadístics, els quals serviran de base per a discernir si es tracta realment d'un nascut (sobrevivents al primer dia de vida) o bé d'una criatura abortiva, la qual cosa permetrà la correcta inscripció de l'esdeveniment en el Registre civil i el consegüent ús del butlletí estadístic adequat per a l'elaboració del MNP. I el mateix es pot dir respecte de la qualitat en la declaració de la causa de defunció.

Recordem que en les estadístiques vitals espanyoles es classifiquen aquests esdeveniments seguint la seva accepció legal fins a l'any 1974, inclusiu. En conseqüència, la precisió en la identificació dels nascuts vius i de les morts fetals, així com l'exactitud en la diagnosi de la causa de la mort (ja sigui del fetus, del nascut viu i mort en el dia immediat al part o dels qui el superen), dependrà en gran mesura de la qualitat del declarant d'aquestes circumstàncies en el Rc (metge, partera, pare, mare, etc), origen de les dades del MNP. Tota incorrecció efectuada en el registre legal

---

²⁷⁴ Recordem que el Codi civil determina que "*Para los efectos civiles, sólo se reputará nacido el feto que tuviere figura humana y viviere veinticuatro horas enteramente desprendido del seno materno*" (art. 30 del Código Civil de 24 de juliol de 1889 a *Gaceta de Madrid*, núm. 206 de 25 de juliol de 1889, p. 250); essent "*criaturas abortivas las que no reúnen las circunstancias exigidas para que un feto se repute nacido, a los efectos civiles*" (art. 171 del *Decreto de 14 de noviembre de 1958 por el que se aprueba el Reglamento de la Ley de Registro Civil* (BOE, núm. 296 de 11 de desembre de 1958, p. 10988).

s'arrossegarà a les estadístiques vitals que se'n derivin. Sobre aquest tema no s'insistirà massa en aquest apartat, doncs en el corresponent al "Butlletí Estadístic d'Avortament (Mortinatalitat)" ja s'ha fet al·lusió a l'existència d'errors registrals derivats de la confusió entre ambdues subpoblacions.

La certesa de la informació vinculada als aspectes mèdics dels esdeveniments vitals, com la causa bàsica de defunció, la viabilitat i la vitalitat de l'infantat, serà major si és registrada a través de la declaració mèdica en comptes de la realitzada pels familiars. Aquests, generalment són persones alienes a les normes i als termes establerts legalment, i sense coneixements en medicina. Per contra, el personal sanitari és el col·lectiu que està en una millor posició per a decidir els aspectes mèdics a consignar en cada cas. L'exactitud en l'anotació del moment precís en què es produeix una mort és bàsica per a la justa determinació de la seva condició legal de naixement o de criatura abortiva, amb les repercussions que això pot tenir en la fiabilitat de les estadístiques demogràfiques que se'n deriven si s'incorre en un error d'identificació i, per tant, d'imputació estadística, donat que les observacions són classificades estadísticament seguint els preceptes legals i no la corresponent definició medicobiològica utilitzada des de 1975. Així mateix, una bona certificació de la causa de defunció i del procés mòrbid que l'acompanya contribuirà, positivament, a la veracitat de les classificacions estadístiques de la mortalitat per les seves causes (veure més endavant el títol III.4.1: "Causa de defunció").

Per tal d'esmenar les possibles deficiències, i donada la importància que a efectes estadístics tenen les certificacions mèdiques, arran de la LRC de 1957, l'INE va proposar models de butlletins individuals en els quals es pretenia reunir en un únic document, per a cada esdeveniment vital, el butlletí estadístic i el corresponent certificat mèdic, que serien presentats conjuntament en un únic full imprès. Amb aquest sistema es pretenia que les preguntes dirigides als metges fossin realment contestades per aquests, doncs s'inclouria en el mateix informe la certificació mèdica que per llei estan obligats a expedir. Però si bé les circumstàncies contingudes en els butlletins plantejats van ser recollides de forma gairebé idèntica en els nous butlletins aprovats per l'Ordre de la Presidència del govern de 8 de juliol de 1959, aquests es crearan independentment dels certificats mèdics, que seguiran constituint una papereta a banda (Berrio, 1985: 48-49).

A continuació, definirem i descriurem la diferent naturalesa del butlletí estadístic respecte al certificat mèdic en detallarem la reglamentació i els procediments seguits Espanya en relació a la inscripció i a la declaració dels aspectes mèdics en el Registre civil.

Certificat facultatiu *versus* butlletí estadístic

A Espanya, el metge, endemés de realitzar actuacions pròpiament medicoquirúrgiques, té l'obligació de realitzar-ne d'altres de caràcter documental²⁷⁵, com són les certificacions de naixement, de defunció i el comunicat d'infantament de criatures abortives, l'expedició dels quals és obligatòria i gratuïta en el sistema jurídic espanyol. Les lleis del Rc (Llei de 17 de juny de 1870 i Llei de 8 de juny de 1957) i els respectius reglaments (Decret de 14 de desembre de 1870, de 14 de novembre de 1958 i Ordre de 14 de novembre de 1958) regulen aquelles circumstàncies i recullen quines seran les dades que hauran d'aparèixer en tot certificat mèdic, així com l'actuació dels metges en aquesta situació. Per tant, el certificat mèdic és el document medicolegal expedit pels professionals de la medicina que acredita el part, el naixement, l'avortament i la mort; és l'instrument públic en el què el metge afirma, assegura la veracitat o dóna fe d'un o més fets de caràcter mèdic i de les seves conseqüències, sense requisició ni prestació de jurament. El comunicat mèdic és imprescindible i d'obligada presentació per tal de poder procedir a la inscripció del naixement, de la defunció i de l'avortament (en el lligall corresponent i no en llibre d'inscripció com es procedeix en els naixements i les defuncions) en el Registre civil. A dir, són els documents amb els quals els familiars inicien els tràmits legals per a la seva inscripció en el Rc, juntament amb la declaració que d'aquests esdeveniments vitals han de fer les persones obligades per llei.

I si bé tant el Certificat Mèdic de Defunció (CMD) com el butlletí demogràfic tenen finalitats estadístiques, ambdós documents són de distinta naturalesa. L'informe estadístic és un mecanisme per a la captació de la informació per a distintes finalitats, de tal manera que el BED, per exemple, pot tenir un caràcter epidemiològic; mentre que el CMD té un caràcter legal de garant oficial de la mort d'una. I és que la defunció significa, en termes jurídics, l'extinció de la persona civil (art. 32 del Cc)²⁷⁶, que deixarà de posseir una sèrie de drets i deures, amb totes les implicacions legals que això comporta (com ara vinculades a qüestions de successió patrimonials). Per aquesta raó, el decés és de declaració obligada en el Rc (veure el títol II.2.3). La seva inscripció oficial dóna fe de la mort i sense la corresponent certificació mèdica que garanteixi la certesa de l'òbit i de la seva causa no es pot procedir a l'esmentada inscripció, requisit imprescindible per a l'expedició de la llicència de sepultura o cremació, que no tindrà lloc fins passades vint-i-quatre hores des del moment de la mort, a excepció feta dels

²⁷⁵ Són documents medicolegals totes les actuacions escrites expedides pel metge en les seves relacions amb les autoritats, els organismes oficials, el públic i els particulars (Gisbert, 1998)

²⁷⁶ L'article 32 del nostre Codi Civil diu així: "*la personalidad civil se extingue por la muerte de las personas*".

casos amb intervenció judicial per mort violenta²⁷⁷. Ara bé, pel seu contingut, el CMD és fonamental als efectes estadístics per ser la base de la informació a consignar en les rúbriques del BED relatives al procés mòrbid i a la causa principal de la mort, l'emprada per als usos estadístics.

Pel que fa al comunicat del facultatiu que assisteix a l' infantament d'un nascut amb més de 24 hores de vida o al part d'una criatura abortiva, en el primer cas es certifica el naixement, sent reconegut jurídicament d'aquesta manera l'inici de la persona física; en el segon cas, es certifica mèdicament la impossibilitat legal de la seva assumpció en aquells termes, tal i com s'ha estipulat en l'article 30 del Cc espanyol des de l'any 1889. Recordem que a efectes legals, segons el referit article, només serà considerat nascut aquell fetus amb figura humana que sobreviu al primer dia després del part; en cas contrari, serà considerat una criatura abortiva, la qual no té personalitat civil reconeguda en el sistema jurídic espanyol. En conseqüència, ambdós esdeveniments també són d'obligada declaració en el Rc. I a través dels corresponents certificats mèdics es dona fe de la superació o no de les primeres 24 hores de vida després del part, edat que defineix jurídicament la condició de nascut.

Per tant, els facultatius han de complimentar dos impresos diferents de certificació: el CMD i el butlletí estadístic. Prenent com a exemple el cas de les defuncions, un cop produïda la mort d'una persona, el metge complimentarà el CMD i consignarà les causes de la mort en el corresponent apartat reservat a l'objecte en el Butlletí estadístic de defunció (en defecte del metge, l'emplenarà l'encarregat del Rc transcrivint la informació del CMD al butlletí). Ara bé, només aquest darrer té transcendència estadística. El Rc del municipi on s'ha produït la mort arxivarà el certificat (aquests quedarà arxivat en el Registre civil sense ser codificat o tabulat) i únicament enviarà el butlletí estadístic a l'oficina provincial de l'organisme encarregat de l'estadística oficial (actualment la *Delegación Provincial del Instituto Nacional de Estadística*) i a l'Administració de sanitat corresponent per a l'elaboració de les estadístiques demograficosanitàries i de mortalitat, codificant les causes de mort d'acord amb la classificació internacional de malalties vigent en cada moment.

Els certificats facultatius de naixement i de criatura abortiva

En les lleis de Registre civil i en el seus Reglaments es regula el contingut i el procediment a seguir en relació als certificats mèdics. Pel que fa als naixements i als avortaments, en la legislació aprovada l'any 1870 no es prescriu l'expedició obligatòria

---

²⁷⁷ Articles 75 a 77 de la *Ley Provisional de Registro Civil* de 17 de juny de 1870 (*Gaceta de Madrid* núm. 171 de 20 de juny de 1870, p. 2) i articles 81 a 85 de la *Ley de 8 de junio de 1957 sobre el Registro Civil* (*Boletín Oficial del Estado*, núm. 151 de 10 de juny de 1957, p. 378).

de cap certificació mèdica sobre aquests esdeveniments com a requisit previ i ineludible per a efectuar la inscripció en el Rc. Únicament s'estableix l'obligatorietat legal de la seva declaració del naixement en el mateix. Pel que fa a la notificació del part d'un infant nascut legalment, es fa referència als professionals de la medicina en la relació de persones que imperativament hauran de procedir a promoure la inscripció en el Rc. No obstant, el facultatiu, la partera assistent al part o, en el seu defecte, qualsevol persona major de 18 anys d'edat que hagi presenciat l'infantament, ocupen el quart lloc en l'ordre de preferència marcat per la llei entre els qui han de promoure forçosament la notificació (primer el pare, després la mare, seguida dels parents més pròxims) (art. 47 de la LPRC de 1870). Pel que fa al procediment, la comunicació podrà ser, indistintament, verbal o per escrit en el termini dels tres dies següents al part (a comptar des de les 0 hores del dia en què aquest ha tingut lloc), de tal manera que l'encarregat del Rc només podrà corroborar l'existència i la viabilitat declarada respecte del noutat per la imposició legal de la compareixença d'aquest davant seu (art. 45 de la LPRC de 1870); disposició que serà suprimida en el Cc de 1889. (art. 328)²⁷⁸.

La notificació facultativa del part serà sol·licitada en dos únics supòsits: quan sigui presentat el cadàver d'un noutat a l'oficina del Rc, manifestant que la mort s'ha produït poc després del part, per una banda, i com a requeriment per a l'obtenció de l'autorització d'enterrament, de l'altra. Donat el primer cas, únicament es farà constar per declaració verbal del facultatiu si el decés es va produir abans o després de néixer (sense cap precisió sobre l'instant en què va tenir lloc la mort), essent consignat el detall clau de l'hora exacta del naixement i del decés només a partir de la declaració dels interessats (art. 53 de la LPRC)²⁷⁹. Per tant, la determinació de la condició de nascut viu o d'avortament dependrà de la informació facilitada pel declarant i no pas per observació mèdica. No obstant, per a complir el precepte legal que mana l'obtenció prèvia de la llicència d'inhumació per tal de poder procedir a l'enterrament, caldrà presentar en el Jutjat municipal la certificació facultativa on consti l'hora de l'avortament; el temps aproximat de gestació; el sexe del nadó, així com el nom, cognoms i domicili materns, i també paterns si és tracta d'una dona casada (Reial ordre de 30 de gener de 1871)²⁸⁰. Ara bé, com es mostrarà més endavant, la falsedat en la

²⁷⁸ “Art. 328, No será necesaria la presentación del recién nacido al funcionario encargado del Registro para la inscripción del nacimiento, bastando la declaración de la persona obligada a hacerla (...)”. Código Civil de 24 de juliol de 1889 (*Gaceta de Madrid*, núm. 206 de 25 de juliol de 1889, p. 255).

²⁷⁹ Els articles que regulen totes les circumstàncies expressades en el text relatives a la inscripció del naixement són els que segueixen:

- articles 45 a 65 de la *Ley Provisional de Registro Civil* de 17 de juny de 1870 (*Gaceta de Madrid*, núm. 171 de 20 de juny de 1870, p. 1-2)
- articles 31 a 36 del *Reglamento para la ejecución de las Leyes de Matrimonio y Registro Civil* de 13 de desembre de 1870 (*Gaceta de Madrid*, núm. 348 de 14 de desembre de 1870, p. 1-4).

²⁸⁰ Reial ordre “*Sobre inscripción de los abortos y cumplimiento de lo dispuesto en el artículo 75 de la ley*” (Martínez Alcubilla, 1892-1894: IX: 164).

certificació mèdica sobre la viabilitat del nounat, la negligència per part dels professionals de la sanitat a l'hora de complir amb aquest requisit i la condescendència d'alguns jutges en l'exigència de l'aportació documental acreditativa exigida als efectes de l'expedició de la llicència d'enterrament d'una criatura abortiva, atorgaran a la certificació facultativa del naixement un paper més que residual. De fet, per a l'execució d'ambdues prescripcions no es va dissenyar cap model de base per tal d'homogeneïtzar la pràctica en totes les oficines registrals de l'Estat, simplement es van enunciar a grans trets el tipus de dades a consignar.

L'únic antecedent sobre la necessitat de presentar algun tipus d'acreditació facultativa en cas d'avortament la trobem en la circular de 27 de març de 1863, per la qual el Governador civil de la província de Barcelona, en compliment de l'Ordre governamental, mana l'establiment en tots els Ajuntaments de llibres-registre del moviment de la població, en quaderns preestablerts a l'objecte, els quals ja han estat presentats anteriorment en aquest mateix capítol. Segons es disposa en aquest comunicat, en el model número 2 (veure imatge 6) "*se fijarán los nacidos muertos y los que naciendo vivos fallecieron sin recibir el bautismo y además el número de partos dobles y triples, cuyos datos deberá proporcionarlos las comadronas*", les quals hauran de signar tant el quadern del Registre municipal com la taula estadística resum que se n'extreu²²⁸.

Els procediments establerts per la Llei i Reglament de Rc de 1870 es mantindran en els mateixos termes fins a mitjan segle XX. Entre les novetats introduïdes en les dècades centrals del nou-cents, amb repercussió i incidència sobre la veracitat de les dades declarades en el Rc i sobre la correcció de les inscripcions practicades en el llibre de naixements (i/o defuncions si és el cas), destaca l'obligatorietat de la certificació facultativa per escrit de l'infantament per a la inscripció del naixement en el Rc, com a garant de la vitalitat del nounat i com a contrapeu a la falsedat documental involuntària o intencionada que permetia el sistema anterior. Aquell sistema basava l'anotació del nascut únicament en la simple declaració, verbal o escrita, del natalici per part dels comminats a fer-ho per llei, sense cap altre mena de mecanisme de comprovació de la informació facilitada per aquests. No obstant, l'eficàcia de la nova prescripció no serà totalment resolutiva del problema plantejat, si bé permetrà reduir la seva freqüència, com s'exposarà en el capítol corresponent a la Secció de naixements.

Curiosament, la mesura no serà implantada per una llei reguladora del Servei registral, sinó pel *Decreto de 21 de febrero de 1947, orgánico del Cuerpo de Médicos del registro Civil*²⁸¹. A partir d'aquest, "*Para la inscripción de nacimientos en el*

²⁸¹ BOE, núm. 71 de 12 de març de 1947, p. 1672-1673.

registro Civil, el Jefe de la Maternidad, Clínica, Médico, Profesora o Matrona que asistieron al parto, vendrán obligados a dirigir al juez Municipal correspondiente una comunicación, sin la cual no se podrá verificar la inscripción en el libro del Registro". En aquella haurien de constar, la identitat del nadó i el seu sexe, el dia i l'hora del naixement i el domicili on s'hagués produït. En cas de no haver estat cursat l'esmentat comunicat, el Metge del registre comprovarà el fet i redactarà la corresponent certificació mèdica per tal que es pugui procedir a la inscripció del nascut, sempre i quant no existeixi contradicció entre aquella i la declaració efectuada per la persona de rigor. En cas de no existir concordança, primer caldrà esmenar la incongruència detectada. Si procedís, el Jutge municipal exigirà la responsabilitat a que donés lloc la falta o delictes comès, tant per l'omissió de la tramitació del comunicat per part del personal mèdic, com per la falsia en l'exposició del declarant (art. 10 del Decret de 1947). Ara bé, el Decret no contemplarà el procediment a seguir en les localitats sense Metge del Registre civil fins quatre anys més tard, comportant un minse i distint compliment de la disposició arreu de l'Estat, com evidencia l'Ordre de 17 de gener de 1951, a l'insistir, a tots el Registres civils d'Espanya, en l'exigència del comunicat facultatiu comprovador dels naixements per tal de practicar la seva inscripció.

L'any 1951 es completarà, doncs, el Decret anterior aprovat el 1947. A l'objecte s'estableix un formulari imprès de declaració i certificació mèdica del part i s'estendrà "*La comprobación subsidiaria del hecho del parto (...) respecto a los pueblos donde no existe este servicio de Médico de Registro Civil, [en els quals] corresponderá al Médico forense, o en su defecto, al Médico de Asistencia Pública Domiciliaria, o a cualquiera que ejerza legalmente la profesión y que la familia elija, y a su costa, siempre que el Juez encargado del Registro no tuviere especiales motivos para rechazarle*" (l'Ordre de 17 de gener de 1951)²⁸².

L'edició d'un imprès de format i contingut preestablerts, responia a la necessitat d'assegurar la constància de tota la informació que per llei havia de figurar en els documents necessaris i imprescindibles per a promoure la inscripció d'un naixement o per a aixecar l'acta de declaració d'un avortament en el Rc. L'imprès recollirà, alhora, el qüestionari per a la declaració de naixement en el Rc i el comunicat del facultatiu assistent del part, per tal d'incidir en la necessària interdependència d'ambdós tràmits als efectes registrals i evitar processos d'inscripció a mig tramitar que es demoraven en el temps a l'espera d'un dels documents. Des d'aleshores, totes les oficines del Registre civil hauran de tenir a disposició del públic un formulari "*para practicar la inscripción de los nacimientos, en el cual el declarante, con arreglo al artículo 47 de la ley de*

²⁸² Orden de 17 de enero de 1951 sobre impresos para las declaraciones de nacimiento en los Registros Civiles (BOE, núm. 22 de 22 de gener de 1951, p. 290-291).

registro Civil, rellenará previamente a la misma los datos necesarios para efectuarla, y el Jefe de la Maternidad, Clínica, Médicos, Profesora o Matrona que asistiera al parto, certificará a continuación, en la parte del impreso a ello destinado, las circunstancias que preceptúa el referido artículo 10, haciéndose la declaración y la certificación en papel común, si faltare el impreso” (disposició 1a i 2a, l’Ordre de 17 de gener de 1951)²⁸². L’imprès normalitzat, publicat juntament amb l’ordre de l’any 1951, és el que segueix:

Imatge 15. Formularis impresos del model de declaració de naixement en el Registre civil i Certificat mèdic del part, introduïts el 1951

MODELO QUE SE CITA
DECLARACION DE NACIMIENTO AL REGISTRO CIVIL

DEL NACIDO: Nombre ..... Apellidos (1) .....
Sexo ..... Ocurrió el nacimiento a las .....
del día ..... de ..... de 195 ... en la (2) .....
de ..... núm. .... piso .....
Es hijo (3) ..... de ..... nacido en .....
el ..... de ..... de 19..... (4) .....
Es nieto por línea paterna de ..... natural de ..... (5)
..... y de ..... natural de .....
(5) .....
E hijo de ..... nacida en ..... el ..... de .....
de 19..... (4) ..... Es nieto por línea materna de .....
natural de ..... (5) .....
y de ..... natural de ..... (5) .....

DECLARANTE: ..... natural de .....
de estado (8) ..... edad ..... profesión .....
domiciliado en ..... en su calidad de (7) .....

(Firma del declarante.)

**CERTIFICACION DEL FACULTATIVO QUE HAYA COMPROBADO
EL NACIMIENTO**

Don ..... domiciliado en ..... (9)
CERTIFICO: Que el día ..... de ..... de 195 ... a las
horas, en la ..... de .....
núm. .... piso ..... dió a luz un ..... D.ª .....
cuya identidad (10) ..... y con-
sidero comprobado el nacimiento por (11) .....
de ..... de 195...
(Firma.)

(1) Los hijos legítimos (de padres casados), el primero del padre y el primero de la madre. Los hijos naturales reconocidos por el padre o por la madre; los dos del padre o de la madre, que reconozca. Los demás hijos legítimos, en blanco.

(2) Calle, plaza, etc.

(3) Legítimo, natural, ilegítimo.

(4) Aquí se pondrá la profesión y domicilio, si vive, y además la nacionalidad extranjera, en su caso.

(5) Aquí se pondrá el lugar y fecha de nacimiento, o la edad y la profesión y domicilio, si vive.

(6) Casado, viudo, etc.

(7) Padre, madre, pariente, facultativo o partera, o persona que haya presenciado el parto. En los niños abandonados o expósitos el jefe del Establecimiento, o cabeza de la casa en que fué expuesto o persona que haya recogido un niño abandonado.

(8) Aquí póngase si es Licenciado en Medicina o Practicante o Profesora en Partos, y el número de su carrera y colegiación.

(10) Reconocer o ase me acreditado.

(11) Mi asistencia profesional al parto o por investigación posterior.

Font: Orden de 17 de enero de 1951 sobre impresos para las declaraciones de nacimiento en los Registros Civiles²⁸³.

²⁸³ Ley de 8 de junio de 1957 sobre Registro Civil (BOE, núm. 151 de 10 de juny de 1957, p. 372-379) i Decreto de 14 de noviembre de 1958 por el que se aprueba el Reglamento de la Ley del Registro Civil (BOE, núm. 296 d'11 de desembre de 1958, p. 10977-11004).

La reforma de la LRC i del seu Reglament dels anys 1957 i 1958, respectivament, recolliran en el seu articulat la imposició del comunicat facultatiu de la naixença, a complimentar per escrit. Aquest tràmit es farà extensiu, per primera vegada, a la declaració de criatures abortives en el Rc, que com fins aleshores no seran inscrites en llibre d'actes però si arxivades en el lligall que els és propi (arts. 44 i 45 de la LRC de 1957). En el Reglament aprovat el novembre de 1958 s'estableixen les circumstàncies que hauran de contenir les certificacions mèdiques de naixement i de part de criatures abortives (articles 167 i 173 del RRC respectivament)²⁸⁴. Atinent a aquestes prescripcions, per Ordre de 24 de desembre de 1958, s'aproven els corresponents nous textos de models impresos per als tràmits propis de les actuacions en el Rc, entre els quals figuren el *Parte del facultativo que asistió al nacimiento* i el *Parte facultativo de alumbramiento de criaturas abortivas*²⁸⁵. La informació continguda en els mateixos es reproduceix a continuació.

Imatge 16. Model de certificat mèdic de naixement per al Registre civil, introduït el 1959

PARTE DEL FACULTATIVO QUE ASISTIO AL NACIMIENTO

Don ..... (16) ..... Colegiado
 número ..... domiciliado en .....
 CERTIFICO el nacimiento de un ..... a las ..... horas del día .....
 (Varón o hembra)
 de ..... de 18..... en .....
 (Población) (Calle, plaza, etc.)
 número ..... piso ..... que dió a luz doña (17) .....
 cuya identidad (18) ..... y considere comprobado el nacimiento por (19) .....
 ..... a ..... de ..... de 19.....
 (Firma.)

(16) Aquí pongase si es Doctor en Medicina Ayudante técnico sanitario. Profesora en partos.
 (17) «El parte o declaración de los profesionales y personal de establecimientos sanitarios que tengan obligación de guardar secreto no se reforirá a la madre contra su voluntad» (Reglamento R. G., artículo 167) En este supuesto pongase: Desconocida.
 (18) «Conozco» o «se me acreditó con documento de identidad ..... », o «se me asegura por don .....
 domiciliado en ..... cuya identidad me acredita»
 (19) Mi asistencia profesional al parto o por investigación posterior.

Font: Model nombre 5 de la *Orden de 24 de diciembre de 1958 por la que se dan distintas normas concernientes a la puesta en vigor de la Ley de registro Civil de 8 de junio de 1957* (Boletín Oficial del Estado, núm. 16 de 19 de gener de 1959, p. 996).

²⁸⁴ Decreto de 14 de noviembre de 1958 por el que se aprueba el Reglamento de la Ley de Registro Civil (Boletín Oficial del Estado, núm. 296 de 11 de desembre de 1958, p. 10988).

²⁸⁵ Els articles que regulen totes les circumstàncies relatives a la inscripció del naixement de les criatures abortives són els que segueixen:

- art. 40 a 46 de la *Ley de 8 de junio de 1957 sobre el Registro Civil* (Boletín Oficial del Estado, núm. 151 de 10 de juny de 1957, p. 376)
- art. 165 a 174 del *Decreto de 14 de noviembre de 1958 por el que se aprueba el Reglamento de la Ley de Registro Civil* (Boletín Oficial del Estado, núm. 296 de 11 de desembre de 1958, p. 10988).
- *Orden de 24 de diciembre de 1958 por la que se dan distintas normas concernientes a la puesta en vigor de la Ley de registro Civil de 8 de junio de 1957* (Boletín Oficial del Estado, núm. 16 de 19 de gener de 1959, p. 990-1015).

Imatge 17. Model de comunicat mèdic d'infantament de criatura abortiva, introduït el 1959

MODELO NUMERO 9

PARTE DE ALUMBRAMIENTO DE CRIATURAS ABORTIVAS

Datos del feto

Día en que se produjo el alumbramiento ..... mes ..... año .....

Hora del alumbramiento ..... Hora de su muerte .....

Lugar del alumbramiento ..... y de su muerte .....

¿Nació vivo? ..... ¿Cuántas horas vivió? .....

Tiempo aproximado de vida fetal .....

Sexo .....

Datos de la madre

Apellidos .....

Nombre .....

Edad ..... Hija de ..... y de .....

Domicilio .....

Los anteriores datos se conocen .....

Datos del participante

Apellidos .....

Nombre .....

Caracter ..... Número de colegiado .....

(Firmas del autor del parte y de quien proporcione los datos.)

Font: Model nombre 9 de la *Orden de 24 de diciembre de 1958 por la que se dan distintas normas concernientes a la puesta en vigor de la Ley de registro Civil de 8 de junio de 1957*" (*Boletín Oficial del Estado* núm. 16 de 19 de gener de 1959, p. 1001).

Des d'aleshores, els naixements seran inscrits en el llibre del Rc un cop efectuada la declaració del mateix per les persones obligades per llei i amb la presentació imprescindible del *Parte del facultativo que asistió al nacimiento*. Respecte a les criatures abortives, l'Encarregat del Registre continuarà sense poder autoritzar la inhumació del cadàver si no és adjuntada la corresponent declaració de l'avortament en el Registre i el respectiu comunicat d'infantament de criatura abortiva reproduïda anteriorment (imatge 17).

L'obligatorietat de cursar el comunicat mèdic per part del metge o del personal sanitari que va assistir al part és important perquè, en certa manera, es reduiran alguns dels principals errors registrals que es venien produint en la imputació de la viabilitat del nou-nat quan la notificació d'aquesta depenia, eminentment, de la declaració efectuada pels progenitors o pels familiars. Amb la certificació mèdica, es reduirà el nombre de casos incorrectament registrats com a nascuts vius o com a criatures abortives per la confusió d'aquests termes entre els declarants. Una altra font de l'error registral derivava de la picaresca de la mala declaració voluntària a l'entorn de la viabilitat de l'infantat per tal d'estalviar-se el major nombre de tràmits que suposa la inscripció d'un nascut amb vida que mort poc després de haver sobreviscut 24 hores al part. En aquest supòsit, primer s'hauria de procedir a la seva inscripció com a naixement, efectuant la corresponent declaració i presentant el comunicat mèdic

pertinent en el Rc i, a continuació, caldria inscriure la seva defunció en el mateix Registre mitjançant l'obligada notificació dels familiars i la certificació mèdica al respecte. Recordem que els articles 168 i 173 del RRC reflecteixen el sedàs que suposa disposar de certificacions mèdiques en les que s'exigeixi consignar,

“particularmente, el tiempo aproximado de vida fetal y si la muerte de la criatura se produjo antes, al tiempo o después del alumbramiento, indicando en este último caso, con toda exactitud, las horas del alumbramiento y muerte” (art. 173), ja que *“El encargado, antes de inscribir, exigirá el parte adecuado, y no obteniéndolo o siendo contradictorio a la información del declarante, comprobará el hecho por medio del Médico del Registro civil o su sustituto, que ratificará o suplirá el parte médico”* (art. 168)²⁸⁴.

El Certificat Mèdic de Defunció i el registre de la causa de defunció

Pel que fa a la defunció, la LPRC (aprovada l'any 1970 i en vigor des l'1 de gener de 1871), ja prescriu la seva inscripció en virtut de comunicació verbal o escrita dels obligats per llei a declarar-la en el Registre, en el termini de les primeres vint-i-quatre hores posteriors a l'esdeveniment i amb l'obligada presentació de la corresponent certificació mèdica del facultatiu, sense la qual no es podrà practicar ni la inscripció ni expedir la corresponent llicència de sepultura, la qual no podrà tenir lloc fins passades 24 hores a comptar des de l'hora de la mort que figuri en el comunicat mèdic²⁸⁶. Aquest requeriment ineludible d'asseveració mèdica de la mort no és novadora en la legislació espanyola, de fet, per la Reial ordre d'1 de desembre de 1837, en les partides de defunció ja s'havia d'anotar la malaltia causant de l'òbit *“según certificación del facultativo”*²⁸⁷. No obstant, si bé en ambdues disposicions es requereix l'anotació de la causa en el seient de la defunció (ja sigui religiós el 1837 o el civil d'ençà de 1871), en ambdós casos només s'indica la informació que es requereix del professional de la medicina i l'expedició del document en paper d'ús comú, sense establir un formulari pautat a l'efecte. Al respecte, l'únic model preestablert que, en certa manera, podria constituir una incipient certificació mèdica impresa, serà l'inclòs en els llibres-registre implantats el 1863, als quals ja s'ha fet referència en anteriors ocasions. Segons es

²⁸⁶ Els articles que regulen totes les circumstàncies a què fem referència en el text, respecte a la inscripció i certificació de les defuncions en el Registre civil, són:

- articles 75 a 95 de la *Ley Provisional de Registro Civil* de 17 de juny de 1870 (*Gaceta de Madrid*, núm. 171 de 20 de juny de 1870, p. 2).
- articles 62 a 64 del *Reglamento para la ejecución de las Leyes de Matrimonio y Registro Civil* de 13 de desembre de 1870 (*Gaceta de Madrid*, núm. 348 de 14 de desembre de 1870, p. 1-4).
- articles 81 a 87 de la *Ley de 8 de junio de 1957 sobre el Registro Civil* (BOE, núm. 151 de 10 de juny de 1957, p. 376)
- articles 273 a 282 del *Decreto de 14 de noviembre de 1958 por el que se aprueba el Reglamento de la Ley de Registro Civil* (BOE, núm. 296 de 11 de desembre de 1958, p. 10988).
- *Orden de 24 de diciembre de 1958 por la que se dan distintas normas concernientes a la puesta en vigor de la Ley de registro Civil de 8 de junio de 1957”* (BOE, núm. 16 de 19 de gener de 1959, p. 990-1015).

²⁸⁷ *Gaceta de Madrid*, núm. 1111 de 14 de desembre de 1837, p. 1.

disposa en l'Ordre que mana la seva formació, "*Los señores facultativos serán los que proporcionarán las noticias que contiene el modelo número 10 [el de defuncions, veure imatge 7] y lo firmarán*" (circular de 27 de març de 1863)²²⁷, havent de consignar les malalties o causa de la mort en un nombre més que limitat de possibilitats, cinc. Precisament, aquestes cinc rúbriques seran les utilitzades en la classificació de la mortalitat anual per causes de 1863 a 1870 en la publicació del MNP corresponent al decenni de 1861 a 1870, com es pot observar si comparem les detallades en la taula model número 10 dels llibres-registre que havien de dur les Secretaries dels Ajuntaments (veure imatge 7) amb el llistat de rúbriques de causes de defunció facilitat en la taula de defuncions de l'annex sobre el detall de les classificacions i tabulacions presents en el MNP de 1863-1870.

Ara bé, la LPRC de 1870 serà molt més precisa que les disposicions precedents en la determinació de qui, què i com es gestionarà el comunicat mèdic de defunció, en establir que,

"El Facultativo que haya asistido al paciente en su última enfermedad, o en su defecto el titular del Ayuntamiento respectivo, deberá examinar el estado del cadáver, y sólo cuando en él se presenten señales inequívocas de descomposición extenderá en papel común, y remitirá al Juez municipal certificación en que exprese el nombre y apellido y demás noticias que tuviere acerca del estado, profesión, domicilio y familia del difunto; hora y día de su fallecimiento, si le constare, o en otro caso los que crea probables; clase de enfermedad que haya producido la muerte, y señales de descomposición que ya existan (...)

A falta de los Facultativos indicados, practicará el reconocimiento y expedirá la certificación cualquier otro llamado al intento" (art. 77 de la LPRC de 1870)²⁸⁸.

Dos mesos després d'entrar en funcionament el Rc a Espanya, la *Dirección general de los Registros civil y de la propiedad y del Notariado* es veurà obligada a fer alguns aclariments i algunes concrecions respecte de l'actuació en situacions no prou resoltes per l'articulat de la llei. Així, s'especificarà el procediment a seguir en la consignació de la causa de la mort per referència indirecta o d'altri distint als designats en la disposició 77a transcrita més amunt. Per la circular d'aquella *Dirección*, la classe de malaltia o l'accident que hagi causat la defunció només s'indicarà en el certificat mèdic quan aquesta consti als qui han de redactar-lo per la seva pròpia observació, per informes verídics o pel reconeixement exterior del cadàver, sense haver d'esperar a la putrefacció del mateix, sent suficient l'existència de senyals inequívocs de que aquesta sobrevindrà (disposició 8a de la circular d'1 de març de 1871)²⁸⁹. Per altra banda, quan

²⁸⁸ Únicament aquests darrers són autoritzats a percebre de la família o dels hereus els honoraris que marqui el Reglament, la resta dels professionals designats en l'article 77 de la LPRC no podran ser retribuïts, ni pel reconeixement del cadàver ni per la certificació de la mort.

²⁸⁹ *Gaceta de Madrid*, núm. 61 de 2 de març de 1871, p. 499.

dins del terme municipal del lloc a on es produeixi l'òbit no hi hagi cap Facultatiu, la certificació de la causa de la defunció s'acreditarà mitjançant la declaració de dos veïns de la localitat majors d'edat, un dels quals pot ser la persona a qui correspongui comunicar la mort en el Rc (disposició 9a).

Arribats a les darreries de l'any 1872, es circularà el primer model de certificació facultativa de defunció imprès, bé que tan sols es mana observar en la capital de l'Estat. Efectivament, per Reial ordre i instrucció de 19 de novembre d'aquell any²⁹⁰, dictada exclusivament per al seu compliment a Madrid, en endavant, per a l'obtenció de la llicència d'enterrament a expedir pel jutge municipal, prèvia recepció del certificat facultatiu de defunció del metge que va assistir al finat en la seva darrera malaltia, caldrà també el reconeixement del cadàver per un altre facultatiu destinat especialment a aquesta escomesa, el qual manifestarà el seu vist-i-plau per a l'expedició de l'esmentada llicència en el revers del certificat ja emès pel metge del difunt. El referit certificat és el que segueix:

Imatge 18. Model de Certificat Mèdic de Defunció que ha d'acompanyar la declaració de la mateixa en el Registre civil de Madrid, introduït el 1872

Modelo de certificacion facultativa.

D. N. de T. . . . ., Licenciado en Medicina.

Certifico que he asistido desde el dia de . . . . . de . . . . . á Don N. de T. en la enfermedad (*nombre ó nombres*), y que falleció á las . . . . . de la . . . . . del dia . . . . . de . . . . ., en la calle de . . . . ., número . . . . ., cuarto . . . . .; habiendose me manifestado respecto de su filiacion las siguientes noticias: que era natural de . . . . . y de . . . . . años de edad; dedicado á (*profesion*), y de estado . . . . . con . . . . . ó sin hijos. Murió á causa de (*enfermedad ó causa*).

Y para que conste, á peticion de D. (*pariente, testamentario ó amigo*) expido la presente en Madrid. — (Fecha y firma entera.)

Font: Reial ordre de 19 de novembre de 1872²⁹¹

Aquest nou servei especial de reconeixement de cadàvers, dut a terme per membres del Cos de Metges Forenses o del Cos propi de Metges del Registre civil, així com l'ús d'aquell model de comunicat mèdic es van anar estenent, molt restringidament, a altres ciutats espanyoles. És el cas de Barcelona, el 10 de maig de 1887; de Sevilla, el 20 d'octubre de 1887; de Màlaga, el 20 d'abril de 1900; de València i Múrcia, l'11 d'abril de 1903; de Cartagena l'11 de maig de 1903; de Saragossa, el 28 d'agost de 1909 i el d'Alacant, el 16 de juny 1910. Posteriorment es va voler establir el mateix

²⁹⁰ Reial ordre de 19 de novembre de 1872, *Gaceta de Madrid*, núm. 327 de 22 de novembre de 1872, p. 571.

²⁹¹ *Gaceta de Madrid*, núm. 327 de 22 de novembre de 1872, p. 571.

protocol d'actuació a totes les grans ciutats. Així es reporta en l'exposició de motius de la proposta presentada el 4 de gener de l'any 1915 per a l'establiment d'un servei especial de reconeixement de cadàvers i comprovació de defuncions, per als efectes del Rc, en totes les ciutats amb més de 50.000 habitants. A favor de la seva creació es varen argüir alguns dels problemes que planaven sobre la veracitat i fiabilitat de les dades publicades en el MNP per causa de defunció. Concretament, es planteja implantar el procediment en funcionament a Madrid a les urbs més poblades, precisament perquè és *“donde son muchos los que fallecen sin asistencia facultativa y donde por ser más limitada la participación directa de los ciudadanos en los actos del estado civil, es siempre más difícil la comprobación de la existencia y circunstancias de tales actos”*. És a dir, es pretenia esmenar la impunitat i la manca de control sobre les falsedats o incorreccions mèdiques derivades de la desídia o de *“la influencia sentimental que nace de la comunicación diaria con el enfermo y su familia”*, doncs la pressió i el control social exercit a l'empara de la coneixença mútua derivada del veïnatge més proper de les localitats menys poblades es perdia en el sí de l'anonimat social i del desconeixement de l'altre producte de la massificació de les urbs. Com a mesura pal·liativa, s'idea un sistema de verificació de les morts per funcionaris de l'Estat propis, denominats *Médicos del Registro Civil*, que, desvinculats d'aquelles circumstàncies, *“velasen especialmente por la tranquilidad de todos, dando una seguridad mayor contra las inhumaciones prematuras, promoviendo más activamente, en su caso, la acción de la justicia y ayudando siempre a evitar o disminuir los peligros para la salud pública en el supuesto de enfermedades contagiosas o de falta de higiene”*

292

Pel que fa als mecanismes establerts per tal de garantir la rigorositat dels comunicats mèdics, cal fer esment de l'aplicació de la doctrina fixada pel Tribunal Suprem, ja en la sentència de 7 de febrer de 1878, en virtut de la qual, i només als efectes del Rc, es consideren i esdevenen realment funcionaris públics tots els facultatius en l'acte d'expedició de les certificacions, de tal manera que *“cuando en aquellos alteran la verdad se hacen reos de la falsedad en documento oficial, siendo, además, autores del delito penado en el artículo 319 del Código, si por consecuencia de tal certificación se diese sepultura al cadáver antes de ser transcurridas las veinticuatro horas subsiguientes a la del fallecimiento”* (Manresa, 1914:784).

No obstant, el problema a l'entorn de la mala declaració de la causa de defunció no es resoldrà, entre altres raons, pel fet que en la majoria de les localitats espanyoles no era factible, en la pràctica real, cap altre procediment de declaració de la causa de

---

²⁹² *Gaceta de Madrid*, núm. 6 de 6 de gener de 1915, p. 46-47.

defunció que no fos l'establert per la LPRC de 1870, pel qual, davant l'absència d'un facultatiu, s'obria la possibilitat legal d'acceptar, a l'objecte de la inscripció en el Rc, la declaració de la causa de defunció efectuada per dos veïns majors d'edat. Aquest recurs i l'existència real de manca de professionals de la medicina no era una situació gens anormal en molts pobles. I si bé amb aquest procediment es podia donar fe del fet de la mort en sí mateix, no garantia de cap manera la correcció de la causa imputada per aquells, la qual seria la consignada en el RC.

La mala declaració de la causa de defunció serà un dels reptes permanents i de més difícil solució, com s'evidencia en la Reial ordre de 27 de març de 1930 sobre reorganització dels Serveis d'estadística sanitària. En dita disposició s'amplia la visió respecte dels factors que incideixen en la fiabilitat de la certificació de l'òbit, entenent que l'eficàcia i el valor que puguin oferir les dades de morbiditat i mortalitat depenen

“De los señores médicos en ejercicio y demás personas a quienes por precepto legal incumbe la declaración de casos de enfermedades infecto-contagiosas y extensión de certificados de defunción, por una parte; de las Autoridades gubernativas y sanitarias a quienes por su propia función corresponde la vigilancia del cumplimiento de las disposiciones relativas a la declaración, así como la utilización inmediata de ella para la adopción de las medidas higiénicas que exijan, en segundo lugar, y de la actitud de la conciencia popular sobre la subordinación de las molestias de índole personal a los más altos intereses de la salud de la comunidad, en tercero.

Las Autoridades sanitarias deberán poner todo su empeño en corregir con la mayor urgencia la defectuosa declaración -en número y rapidez- de los casos de enfermedades que la ley señala, que viene verificándose, con notorio perjuicio para la salud pública, por algunos señores Médicos en ejercicio mediante la aplicación íntegra de las sanciones correspondientes.

Asimismo se castigarán los casos conocidos e investigados de trasmutación de una causa por otra al extender los certificados de defunción, cambio simple de realizar en sí, pero causante de daños considerables al Estado y a la ciencia médica y que en todo caso supone un atentado contra la ética profesional. La incorporación al servicio nacional de muchos señores Médicos en la forma de Inspectores municipales de Sanidad permite esperar se verifique un cambio favorable en este aspecto”²⁹³.

Quant a la informació registrada en el CMD, en tot el període considerat en aquest estudi s'inclou la identitat del finat i el lloc, el moment i la causa del decés²⁹⁴, totes elles circumstàncies establertes ja des de la Llei provisional de Registre civil de 1870 (art. 77 reproduït literalment més amunt), en la qual es determina la informació que ha de contenir qualsevol certificat mèdic de defunció i la persona que ha d'expedir-lo. Serà el

²⁹³ *Gaceta de Madrid*, núm. 88 de 29 de març de 1930, p. 1971-1972.

²⁹⁴ Articles 76 i 77 de la *Ley Provisional de Registro Civil* de 17 de juny de 1870 i article 63 del *Reglamento para la ejecución de las leyes de Matrimonio y Registro Civil* de 13 de desembre de 1870

Articles 81 a 87 de la *Ley de 8 de Junio de 1957 sobre el Registro Civil* i articles 273 a 282 del *Decreto de 14 de Noviembre de 1958 por el que se aprueba el Reglamento de la Ley del Registro Civil*.

facultatiu que assisteixi al difunt en la darrera malaltia, o en el seu defecte el titular de l'Ajuntament respectiu, qui examinarà el cadàver i, només quan detecti signes inequívocs de descomposició, expedirà (sense cap retribució) la certificació que haurà de remetre al Jutge municipal. En el comunicat, el facultatiu farà constar:

- el nom i cognoms, així com les notícies que tingui sobre l'estat civil, professió, domicili i família del difunt.
- l'hora i data de la mort si li consta o, en cas contrari, que cregui probables.
- la classe de malaltia que ha causat la mort.
- els senyals de descomposició que presenti el cadàver.

Seguint les prescripcions marcades en les lleis, reglaments i demés disposicions relacionades, el model espanyol de CMD serà editat, des de finals del nou-cents, en impresos pel *Consejo General de Colegios Oficiales de Médicos de España* amb l'aprovació de la *Dirección General de Sanidad* (o organisme anàleg en cada moment històric) i amb l'estampació del segell oficial del Col·legi de metges provincial, que els distribuirà²⁹⁵. I així continuarà en endavant, tal i com es prescriu en l'article 19 de l'Ordre de 24 de desembre de 1958 per la que es donen les normes concernents a la entrada en vigor de la Llei del Registre civil de 8 de juny de 1957.

Amb l'adopció, des de principis del nou-cents, de la classificació internacional de malalties i causes de mort en les estadístiques sanitàries, es modificarà aquell CMD introduït per a la ciutat de Madrid el 1872. El formulari utilitzat per a la preparació d'aquest comunicat mèdic es reproduït a continuació en francès, tot respectant la font documental en què ha estat localitzat.

---

²⁹⁵ L'article diu així: "El parte facultativo de defunción continuará, en cuanto a su impresión y distribución, a cargo del Consejo General de Colegios de Médicos de España, a través de los Colegios Médicos, los cuales, así como el Colegio de Huérfanos de Médicos, continuaran percibiendo los derechos que tienen autorizados" (art. 19, *Boletín Oficial del Estado* núm. 16 de 19 de gener de 1959, p. 991).

Imatge 19. Certificat mèdic de defunció vigent seguint l'article 77 de la Llei provisional del Registre Civil de 17 de juny de 1870⁽¹⁾

Timbre.

CERTIFICAT DE DÉCÈS

Don .....
 médecin et chirurgien pratiquant et résidant à ..... en .....
 Diplôme de ..... Classe, numéro .....

Certifie le décès de .....
 .....
 survenu dans le ..... de ..... numéro .....
 rue .....

D'après les pièces officielles, le défunt était âgé de ..... ans, ... mois,
 Etat civil ..... ; il était né dans le ..... province
 de ....., exerçait la profession de ..... et est décédé à
 ..... le ..... jour du mois de ..... de l'année .....
 Le décès est dû à .....

maladie qui figure sous le numéro ..... dans la liste internationale
 abrégée des causes de décès, imprimée au dos du présent certificat. Le corps
 a montré des signes de décomposition.

Remarques particulières ¹ .....

En foi de quoi, je délivre le présent certificat, conformément à la loi, à
 ..... le ..... 19.....
 (Signature du médecin)

¹ Le médecin formulera ici les observations spéciales qu'il a pu faire dans le cas particulier.

Font: Greenwood i Granville, 1925: 39.

(1) En el revers d'aquest certificat es reproduïx l'article 77 de la LPRC de 1870 i la relació de les trenta-vuit malalties que figuren en la llista abreujada de causes de defunció.

Arran de la LRC de 8 de juny de 1857 i del seu Reglament de 14 de desembre de 1958, es confecciona un nou model imprès per a la certificació mèdica de la defunció. Aquest certificat seguirà el model marcat en el *Parte facultativo de defunción*, establert per Ordre del Ministeri de Justícia de 24 de desembre de 1958²⁹⁶. En la reproducció que segueix es pot observar la informació continguda en el nou CMD oficial.

²⁹⁶ Orden de 24 de diciembre de 1958 por la que se dan distintas normas concernientes a la puesta en vigor de la Ley de registro Civil de 8 de junio de 1957" (Boletín Oficial del Estado núm. 16 de 19 de gener de 1959, p. 991 i 1001).

Imatge 20. Certificat Mèdic de Defunció aprovat per Ordre de 24 de desembre de 1958

MODELO NUMERO 8

PARTE FACULTATIVO DE DEFUNCIÓN.

Don ..... en Medicina y Cirugía, con ejercicio en .....,
....., inscrito con el número ..... en el Colegio Oficial de Médicos de
(Población y provincia) esta y número)
esta provincia.

CERTIFICO la defunción de .....
que ocurrió a las ..... horas del día ..... de ..... de ..... en
la ..... de ..... número ..... cuarto ..... población .....
Murió a consecuencia de .....
(Causa inmediata del fallecimiento)
.....
(Causa fundamental)
y son manifiestas en el cadáver las señales de descomposición .....
El finado tenía la edad de ..... años, de estado ..... Era natural de .....
hijo de ..... y de ..... cuya identidad (1) .....
(Ciudad y provincia)

Observación especial (2): .....

..... de ..... de 19.....

(1) «Se me acredita con documento de identidad ..... o «se me asegura por don ..... domiciliado
en ..... cuya identidad me acredita y firma este parte, o conozco de ciencia propia».

(2) Si hubiere indicios de muerte violenta se comunicará urgente y especialmente al Encargado del Registro Civil

Font: *Ministerio de Justicia, Orden de 24 de diciembre por la que se dan distintas normas concernientes a la puesta en vigor de la Ley de Registro Civil de 8 de junio de 1957*²⁹⁶.

De la comparació entre els tres models de CMD emprats en el període d'estudi, destaca la supressió d'algunes de les notícies requerides, com ara la informació relativa al nombre de fills i a l'ocupació del finat, per exemple; així com la incorporació d'altres, com ara el major detall en la identificació del facultatiu que expedeix el comunicat mèdic de defunció o la incorporació de la identificació nominal dels pares del difunt. Ara bé, el canvi més rellevant als efectes de l'Estadística de Mortalitat serà la millora en la determinació de la causa de la mort com a conseqüència de la incorporació de la distinció entre la causa immediata del decés, la qual ve determinada per la lesió, malaltia o complicació que ha produït la mort (inscrite en una única línia) i la fonamental, a dir, la lesió o malaltia que va iniciar les alteracions que porten a la defunció (constarà en una única línia). La diferenciació entre ambdues causes contribuirà a una millor concreció de la causa real que va provocar l'òbit, la qual serà consignada en uns termes més adequats i ajustats als interessos de la investigació científica medicosanitària i demogràfica, en un procés que fou iniciat amb la seva anotació d'acord amb el llistat de la classificació internacional de causes de defunció, que ja serà reproduït en el revers de la pròpia papereta impresa en vigor durant la primera meitat del nou-cents. Malgrat aquestes modificacions, com veurem a continuació i en l'apartat reservat a les causes de decés (capítol III. 3), la declaració de la causa de la mort en les certificacions mèdiques continuarà presentant problemes en

ordre a la qualitat i veracitat de les dades registrades, que s'arrossegaran a l'estadística del MNP, derivada i condicionada per la informació procedent del RC.

Alguns dels errors són producte dels distints formats que presenten ambdós documents: l'informe estadístic de recollida de les dades i la certificació mèdica de la mort. Endemés, la vaguetat i la manca de detall en la regulació legal en relació a l'acotació i descripció dels termes d'anotació de la defunció contribuïren a una enorme diversitat de literals i de formes de consignació que, per força, havien de resultar de difícil classificació, o imputació, a una o altra causa als efectes estadístics. Recordem que en la llei de l'any 1870 únicament es requeria, de forma molt general, la constància de "*la clase de enfermedad que haya producido la muerte, y señales de descomposición que ya existan*" (art. 77), sense cap altre mena d'especificació al respecte en les disposicions posteriors. Si observem les paperetes-extracte de les inscripcions verificades en el Rc introduïdes l'any 1877 i les modificacions efectuades els anys 1881 i 1884 (imatges 12 i 13), hom constata, a més de la reducció de la quantitat de la informació sol·licitada, el gran marge deixat a la resposta sobre la interrogació de la causa de l'òbit: en un primer moment només calia registrar "*a consecuencia de ...*"²⁴⁵ i, des de l'any 1881, calia deixar constància de la "*causa, muerte violenta (homicidio)*". Possiblement, per tal d'aconseguir una major homogeneïtat en la notificació de la mort, en vista a la seva posterior classificació estadística, en la reforma de les paperetes de l'any 1881 s'orienta als jutges municipals, tot demanant-los que "*En la causa se procurará consignar la clase de enfermedad si es común, epidémica é infecciosa, natural repentina, violenta (y en este caso si es por accidente, homicidio o suicidio), marasmo senil (vejez). En los suicidios tratará de especificarse la nacionalidad, el modo de suicidarse y la causa del suicidio*"²⁹⁷. Aquesta tipologia és la que, com ja s'ha fet esment, seran agrupades les defuncions en els MNP de 1863 a 1870, ambdues anualitats incloses.

Així, en els informes concebuts el 1877 es poden trobar com a causes de defunció l'atropellament, la pulmonia, la tisis pulmonar, la "*fiebre catarral*", la "*fiebre gástrica*", el "*pistoletazo disparado por él mismo*", el "*derrame seroso*" o "*dos puñaladas*"; mentre que l'enregistrament de la causa del decés des de 1881 serà del tipus "*apoplejía (muerte repentina)*" o "*muerte violenta (homicidio)*". Veiem, doncs, com la forma de consignació de la causa de la defunció determinarà les possibilitats de classificació y tabulació posterior de la mateixa en les estadístiques de mortalitat. En la reforma empresa el 1884 respecte dels impresos on s'havien d'extractar les inscripcions practicades en el Rc, s'ampliarà el detall, ja que si bé el format i el contingut del cos de

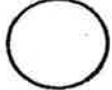
²⁹⁷ BOP de Barcelona, núm. 156 d'1 de juliol de 1881, p. 1-2.

la papereta seguirà sent el mateix, “*procurará especificarse con toda claridad posible la causa de las defunciones, tanto respecto a la enfermedad que ocasionó el fallecimiento, a fin de dar a esta parte de la estadística toda la amplitud que punto tan importante merece, como en lo que haga referencia a la causa determinante de las muertes violentas por accidente, debiendo hacer constar, en estos casos, cuantos particulares resulten de los asientos del Registro*” (disposició 6a)²⁵⁵.

Entrats el segle XX, en l'informe estadístic en ús fins a l'any 1959 (veure a l'annex), si bé es recuperen algunes de les variables desestimades amb la modificació de les paperetes-extracte introduïdes el 1881 i 1884 per a la recollida de les dades del període 1878-1882, com ara l'hora de la defunció, la naturalesa i el domicili del finat, no es produeix cap canvi que resulti substancial per a la captació de la informació sobre la causa del decés. Ara bé, s'introdueix una novetat de gran interès per a l'anàlisi demogràfic de la mortalitat neonatal (precoç i tardana), postneonatal i infantil: la sol·licitud de l'edat dels finats en anys, mesos o dies complerts de vida en funció del llindar de la supervivència establert. Així, dels nats morts amb menys d'un mes d'existència es requerirà l'edat en dies; dels infants finats entre el primer mes i any de vida, el nombre de mesos viscuts, i dels morts majors d'1 any, l'edat en anys complerts. No obstant el detall de l'edat exigít per a les defuncions infantils, en sintonia amb les recomanacions estadístiques dels organismes internacionals, la classificació de les morts de menors d'1 any per dies i mesos només serà tabulada per sexe i per capitals provincials, províncies i el total nacional en el MNP de l'any 1900 al 1902. Fins a la sèrie iniciada el 1941 no es tornaran a agregar els òbits dels més menuts en desagregacions d'edat inferiors a l'any, si bé amb l'inconvenient d'agregar les dades per grups de mesos de vida (veure taula 31 en el títol III.4.2.1)²⁹⁸.

²⁹⁸ Les defuncions de menors d'1 any es desagreguen en menors d'un mes de vida, d'1 a 2 mesos de vida, de 3 a 5 mesos, i de 6 a 11 mesos.

Imatge 21. Reproducció del Butlletí Estadístic de Defunció vigent fins l'any 1959

BULLETIN DE DÉCÈS	
District municipal de	
Numéro du registre ..... vérifié ce ..... jour de ..... 19.....	
1. Décès survenu le ..... jour de ..... 19....., à ..... heures :	
dans	
<ul style="list-style-type: none"> un domicile privé. une institution charitable. un asile. une prison. un autre lieu (indiquer ce lieu). 	
2. Le défunt était { du sexe féminin.	
du sexe masculin.	
3. Nom et prénoms du défunt.....	
4. Age { Pour un défunt âgé de plus d'un an, indiquer l'âge en années.....	
Pour un défunt âgé de moins d'un an, indiquer l'âge en mois.....	
Pour un défunt âgé de moins d'un mois, indiquer l'âge en jours.....	
5. Pour les enfants de moins de 5 ans { Légitime.	
Illégitime.	
Enfant trouvé.	
6. Etat civil { Célibataire.	
Marié (indiquer l'âge du survivant).....	
Veuf.	
7. Originaire de { Né dans la commune.....	
Né dans une autre commune.....	
Pour un étranger, indiquer la nationalité.....	
8. Profession	
9. Si le défunt était marié, indiquer le nombre des enfants nés du mariage.....	
10. Le défunt était-il domicilié dans la commune ? ..... (oui ou non).	
Dans l'affirmative, indiquer la rue ....., le N°.....	
Dans la négative, indiquer la commune ....., province	
11. Cause du décès	
<p><i>Note :</i> Répondre d'une manière précise aux questions, en laissant un blanc lorsque la réponse est négative.</p>	
	
Sceau de l'Autorité municipale.	

Font: Greenwood i Granville, 1925: 40.

El CMD serà útil per a les estadístiques de defunció en tant que la transcripció que es faci de les notícies contingudes en aquest al seient del Rc i a l'informe estadístic sigui exacta, en el supòsit que la causa del decés hagi estat ben declarada en origen. Per aquesta raó, arran de LRC de 1957, l'INE proposarà un nou mètode de recollida de les dades procedents del Rc mitjançant butlletins individuals específics per a cada fenomen. El corresponent a les defuncions havia de constar de dues parts a incloure en el mateix document: el CMD i el BED. La reunió en un únic document tenia per objecte incrementar la fiabilitat de les dades mèdiques, en tant i en quant l'INE disposaria, sense intermediació de tercers, de la comunicació facultativa original de la defunció redactada directament pel propi professional que certificava la mort, alhora que contestaria directament les preguntes del formulari dirigides a aquest. D'identica manera es pretenia procedir amb els avortaments, incloent en un imprès conjunt el comunicat mèdic de l'avortament i el corresponent butlletí estadístic (Berrio, 1985: 48 i 57-60). Finalment, la proposició de l'INE no seria satisfeta en els termes plantejats per l'organisme estadístic, l'Ordre de la Presidència del govern de 8 de juliol de 1959, per la qual es

reestructuren les estadístiques derivades del Rc, es va limitar a acceptar la creació d'uns nous butlletins estadístics independents de les certificacions mèdiques oficials. En el corresponent a les defuncions es va interrogar amb major detall sobre el procés mòrbid, seguint les recomanacions postulades per l'OMS i NU l'any 1948 en relació al contingut dels certificats mèdics de defunció. Així doncs, el nou Butlletí estadístic espanyol dissenyat per a la captació de les dades de mortalitat, si bé no inclourà el CMD en el mateix cos del document, incorporarà les rúbriques requerides en el Certificat Mèdic Internacional de Defunció aprovat per aquells organismes internacionals anys abans. El Butlletí estadístic de defunció en ús a Espanya entre 1960 i 1974 ha estat facilitat en l'annex, el que segueix és la reproducció de l'apartat corresponent a l'anotació de la causa del decés:

Imatge 22. Detall del Butlletí Estadístic de Defunció introduït de l'1 de gener de 1960 destinat a la informació sobre el procés mòrbid

Los datos de este 3.er recuadro serán consignados por el Médico, y, en su defecto, por un funcionario del Registro Civil

3. ^{er} recuadro	Causas de la defunción y circunstancias que con ellas concurrieron	a) Causa inmediata de la defunción	1 ^a)
		b) Complicación que contribuyó a la muerte.....	
		c) Causa inicial o fundamental (que deberá consignarse siempre).....	
		Otros procesos: embarazo, parto, aborto, tuberculosis, diabetes, etc. que contribuyeron a la muerte, pero sin estar relacionados con la causa fundamental que la produjo.....	
Firma del Médico			
Colegiado n.º ..... del Colegio Médico de la provincia de			

Font: Orden de 8 de julio de 1959 por la que se regulan las estadísticas derivadas del Registro Civil¹⁹⁵

Un altre dels problemes que planteja la declaració de la causa de la defunció gira a l'entorn de la seva transcripció per terceres persones. Com ja s'ha comentat en aquest mateix capítol, la transcripció de la informació que figura en el CMD a l'informe estadístic ha de ser efectuada, fins a la LRC de 1957, pel jutge municipal o pel responsable del Rc; d'ençà d'aquesta llei ho serà pel metge o, en el seu defecte, per l'encarregat del Rc (veure títols II.4.2 i II.4.5). Ara bé, si el facultatiu no disposa d'aquell *Boletín Estadístico de Defunción* (imatge 22 i annex) en el moment d'efectuar la certificació del decés, l'espai reservat en aquest a la causa de la mort serà emplenat posteriorment per l'encarregat del Rc a partir del CMD, tal i com s'havia procedit fins aleshores, o pel personal de la funerària en els municipis a on aquests serveis estiguin municipalitzats. En aquest punt es produeixen errors en la còpia de la informació d'un document a l'altre per diverses raons, en gran mesura relacionades amb al

desconeixement que tenen els profans en medicina respecte de les malalties i pràctiques mèdiques. Els errors més freqüents estan associats a la il·legibilitat de l'escriptura, a l'ús d'abreviatures o d'acrònims en la descripció de la malaltia (TP pot indicar tant trombosi aguda com trombosi pulmonar o tuberculosi pulmonar), a la consignació de més d'una única causa bàsica de defunció, a l'alteració del criteri mèdic de la causa fonamental i de les intermèdies i, finalment, a la manca de relació de causalitat lògica i adequada entre les causes diagnosticades com a fonamental, immediata i aquelles que contribuïren a la mort.

Per a una correcta certificació de la causa del decés cal distingir el distint significat dels termes 'causa immediata' i 'causa fonamental' per tal de no confondre el 'mecanisme' amb la pròpia 'causa' de la defunció. És a dir, per a una correcta diagnosi mèdica de l'òbit es fa necessari discernir entre la forma de morir i el detonant del procés mòrbid; essent el mecanisme l'alteració biològica o patològica generada per la causa, el qual no és específic etiològicament, sinó que pot ser el resultat de més d'una causa. Així, la insuficiència cardíaca o l'hepàtica, l'aturada cardiorespiratòria i l'edema agut de pulmó constituiran formes (mecanismes) i no pas causes de decés (Crespo, 2004: 35-37). Malauradament, en els comunicats mèdics sovint es registra el mecanisme en comptes de la causa fonamental, però en altres ocasions el problema radica en la consignació de més d'una causa de defunció fonamental i/o immediata en els apartats destinats a la seva consignació, contravenint així el requeriment d'una única anotació en cada epígraf, en altres casos no es té prou cura a l'hora d'establir la seqüència lògica que ha d'existir necessàriament entre ambdues causes des del punt de vista fisiopatològic i temporal²⁹⁹. Totes les casuístiques exposades són circumstàncies que dificultaran la correcta imputació de la causa de defunció en les estadístiques de mortalitat i morbiditat

Per altra banda, una de les falsedats més habituals en els comunicats de defunció es produeix, sobretot, en la declaració de l'hora de la mort, incorrecció generalment efectuada a instància de la pròpia família per tal de procedir a l'enterrament abans de les 24 hores reglamentàries. A aquests casos de mala declaració voluntària o premeditada, cal afegir els de falsia en la manifestació de la causa del decés, normalment a petició dels parents del finat per raó dels estigmes socials fortament arrelats entre la població respecte d'algunes d'elles.

---

²⁹⁹ La Insuficiència cardíaca seria una causa immediata de la mort per Infart agut de miocardi com a causa fonamental. El Shock Hipovolèmic seria una causa immediata de la Hemorràgia Digestiva Aguda en una Cirrosi hepàtica com a causa fonamental.

Certament, la fiabilitat de l'Estadística de Mortalitat depèn, en gran mesura, de la notificació mèdica de la causa de la defunció. Així doncs, el CMD, com a registre epidemiològic, pot tenir poca fiabilitat per la manca de rigor en l'anotació de la causa de la mort, circumstància amb implicacions estadístiques importants en relació a l'elaboració de la publicació del MNP. Totes les errades contingudes sobre les causes del decés, tant en el CMD com en el BED, influeixen negativament en les estadístiques de mortalitat, doncs les causes incorrectament reflectides o diagnosticades en el registre oficial passen en igual forma a la publicació estadística, la qual cosa pot induir a errors en l'anàlisi que es faci del fenomen a partir d'aquelles dades.

Entre els problemes que presenten les certificacions mèdiques de la causa del decés, la mala declaració facultativa de la mateixa és un dels més freqüents. Santiago Crespo xifra que *“Aproximadamente en un 9% de los Boletines Estadísticos de Defunción hay más de una causa en el apartado de causa fundamental y en un 10% no hay secuencia lógica de las causas informadas”* (Crespo, 2004). Per a Amand Blanes, el registre de les causes de defunció i, per tant, l'anàlisi de l'evolució de les mateixes poden estar condicionades per la incertesa i/o l'error en la seva diagnosi, vinculada en gran part al grau de coneixement que de les malalties tingui la ciència mèdica en cada moment, a la freqüència de les autòpsies, al major coneixement dels sistemes de codificació i de la Classificació Internacional de Malalties que tingui el personal sanitari i el temps que es trigui en l'adequació de la certificació mèdica a qualsevol canvi en dita classificació. Com a conseqüència, per exemple, , un alt percentatge d'òbits per causa desconeguda o mal definida *“implica que la incidencia de algunas de las otras causas de muerte esté subestimada, aunque en sentido contrario un menor peso de causas no especificadas no comporta necesariamente una mejor certificación del resto de causas. Este fenómeno es más acusado en las edades avanzadas, ya que el proceso que desemboca en la muerte es, a menudo, multicausal”* (2007: 154-157). Endemés, *“Una proporción considerable de los médicos españoles desconoce los criterios internacionales para cumplimentar adecuadamente las causas de la muerte en el boletín estadístico correspondiente. En particular el de la relación cronológica entre la causa inmediata y la causa básica que es la única que se codifica a efectos estadísticos”* (Segura i Gispert, 1987).

Per tal d'unificar criteris en la declaració i en la imputació estadística de la causa de defunció, l'OMS proposa l'any 1948 un model de certificat mèdic en el qual s'enregistraran tres causes: la immediata, la bàsica i la intermèdia. Nacions Unides secundarà la seva implantació recomanant que *“En cuanto al certificado médico que indique la causa de defunción, se sugiere que su forma se ajuste en cuanto sea posible al «Modelo internacional de certificado médico de causa de defunción”* (principi

nombre 307, Nacions Unides, 1953: 11). Aquest certificat mai no ha estat introduït a Espanya, no obstant, des de l'any 1959 l'INE ha anat adaptant progressivament el Butlletí Estadístic de Defunció als termes establerts en aquell.

El MICMD recomanat per l'OMS consta de dues parts (veure imatge 23, p.). La primera comprèn les causes determinants, a saber, el procés morbós o la complicació que va causar la mort. En aquest apartat s'anota la malaltia o condició patològica directa del decés, a la qual es destinen de tres línies: en la primera s'inscriu la condició més recent, i en la darrera la més remota, la que va desencadenar tota la successió de causes i efectes, l'anomenada 'causa bàsica de la defunció'. En altres paraules, la causa enregistrada en la primera línia és conseqüència de la ressenyada en la segona, que ha estat produïda per la que figura en la tercera línia, la que constitueix la causa bàsica de la mort. Val a dir que en aquest apartat no s'ha de fer referència a modalitats de mort, com serien les aturades cardiorespiratòries, l'asfíxia, la cianosis o fallada de les funcions vitals.

La segona part del model està destinada a les causes contribuents, que seran incloses per ordre d'importància i, com figura en el mateix model, són "*Otras condiciones patológicas significativas que contribuyeron a la muerte, pero no relacionadas con la enfermedad o condición morbosa que la produjo*". L'interval temporal transcorregut entre les condicions patològiques consignades en el MICMD i la mort serà anotat a continuació de cadascuna d'elles³⁰⁰.

Com s'ha fet esment en reiterades ocasions, en els BED espanyols vigents des de l'any 1960 s'intentaran recollir les circumstàncies incloses en aquell MICMD, tot seguint les recomanacions efectuades per l'OMS i Nacions Unides (OMS 1948 i 1965 i NU 1953 i 1974). Així, en l'apartat corresponent a la causa de defunció dels BED espanyols, a l'epígraf '*Causa immediata*' s'haurà de consignar la lesió, malaltia, traumatisme o complicació que hagi produït directament la mort, que no s'ha de confondre amb la manera de morir. Els processos que hagin intervingut en el decés s'hauran d'anotar cronològicament començant pel més recent. Per tant, en les '*Causas antecedentes*', s'haurà de registrar com a '*Intermedia*' la/es causa/es que ha/n donat lloc a la immediata i que alhora és/són conseqüència de la malaltia que ha iniciat el procés. Com a causa '*Inicial o fundamental*' s'inscriurà una única la lesió o malaltia, aquella que segons el criteri mèdic hagi estat la desencadenant de tot el procés morbós, la qual haurà de mantenir una relació etiològica o patològica amb la immediata del decés³⁰¹. A

³⁰⁰ Aquesta informació és requerida perquè ajuda a verificar la successió de causes i efectes i a obtenir dades útils sobre la duració d'algunes malalties.

³⁰¹ La pneumònia seria la causa immediata de defunció pel germen *Pneumocystis carinii* i la causa fonamental serà la Síndrome d'Immunodeficiència Adquirida.

l'apartat '*Otros procesos*' es certificaran, per ordre d'importància, totes les malalties que sense estar directament relacionades amb la malaltia o condició patològica que ha provocat el decés hagin influït desfavorablement en l'esdeveniment fatal.

La causa bàsica de la defunció serà la utilitzada estadísticament. En la seva determinació, quan en el BED només hi consta una anotació, aquesta serà la considerada com a tal. En els casos en els quals una causa inicial és seguida d'una successió de processos que acaben amb la mort del pacient per una o altra causa immediata, la bàsica acostuma a coincidir amb la inicial (altrament dita fonamental). No obstant, inclús en aquestes situacions, la causa bàsica serà seleccionada a partir de les immediates i antecedents que constin en el BED, seguint les indicacions establertes al respecte, el 1948 i 1965, per l'Organització Mundial de la Salut.

Altres qüestions que afecten a la certesa i al grau de fiabilitat de les dades de mortalitat contingudes en la corresponent Secció estadística del MNP són l'existència real de duplicitat d'inscripcions en el Registre civil, les omissions i la pràctica de falsedat en document públic. Al respecte, els casos de jurisprudència presentats pels germans Cottureau són força eloqüents i exemplificadors. Pel que sembla, no eren gens infreqüents ni les multes per enterraments il·legals ni la doble inscripció i, per tant, tampoc ho eren el subregistre o la doble comptabilització estadística d'una mateixa defunció en dos Rc diferents: en el de la localitat on s'havia produït el fet i, indegudament, en el de la localitat en què havia tingut lloc la inhumació. Pel que fa a la falsedat documental, aquesta afectarà sobretot a les variables classificatòries del decés, doncs aquella es produeix quan, expressament i per conveniència, hom no s'ajusta a la veritat en la declaració del decés, ja sigui sobre el succés en sí o sobre les característiques o circumstàncies de l'individu i dels seus familiars (Cottureau, 1959: 635-662). No obstant, el propi entramat legal que regula la defunció des d'una triple vessant, la registral, la policial i la sanitària, en termes de salut pública, així com la pròpia necessitat d'acreditació oficial de la mort per a l'obtenció de beneficis personals individuals, faran dels òbits un dels esdeveniments vitals més ben registrats pels mecanismes de control desenvolupats sobre el mateix.

**EL MOVIMENT NATURAL DE LA POBLACIÓ:
ANÀLISI CRÍTICA DELS CONTINGUTS**

III CONCEPTES, VARIABLES I CREUAMENTS DE LES ESTADÍSTIQUES DEL MOVIMENT NATURAL DE LA POBLACIÓ

III.1 GEOREFERENCIACIÓ, DESAGREGACIÓ I REFERÈNCIA TEMPORAL DE LES DADES

Els esdeveniments vitals s'emmarquen en les coordenades espai-temps. La delimitació geogràfica situa el fet en l'espai, dins dels límits d'alguna divisió del territori. L'especificació temporal el col·loca dins d'un període determinat del calendari civil.

Al relacionar les estadístiques vitals amb un període de temps donat, es poden considerar dos punts de referència: la data en que va tenir lloc l'esdeveniment i la data en que fou anotat en el Registre civil. Tant la data d'inscripció com la d'ocurrència del fenomen constitueixen la base de les tabulacions estadístiques nacionals.

La identificació de les estadístiques vitals amb una àrea geogràfica perfectament delimitada també és fonamental a efectes de la classificació estadística de les observacions. El territori està delimitat i dividit física, política i administrativament. El moviment natural que té lloc dins de les seves fronteres és protagonitzat per la població que comprèn. Aquesta circumstància implica la necessitat de relacionar el fet amb el grup de població en que va ocórrer. Pel que fa al grup poblacional de pertinença, les persones poden residir habitualment en la zona geogràfica de referència, o bé poden tenir fixat el seu domicili en una altra part i trobar-se dintre de les fites de la circumscripció en el moment en què es produeix el succés. Per tant, els fets vitals que es desencadenen en el sí de cada demarcació poden ser referits tant als residents com als no residents, la distinció dels quals és fonamental en el tabel·lari de les estadístiques vitals. Per tant, la tabulació geogràfica dels fenòmens demogràfics pot basar-se en el lloc d'ocurrència de l'esdeveniment o en el lloc de residència de l'afectat, a no ser que el pla prevegi una doble classificació.

Des dels temps en què l'*Institute International de Statistique* iniciés el camí vers l'homogeneïtzació i comparació dels productes estadístics elaborats pels diferents països, les recomanacions internacionals que han efectuat les institucions que l'han anat succeint en aquella funció, han mostrat preferència pel criteri temporal de la data d'ocurrència de l'esdeveniment vital i pel geogràfic del lloc de residència del seu actor. La seva aplicació és aconsellada per tractar-se de normes objectives (lliure de factors externs com el clima, els mitjans de transport, etc), tant en els procediments registrals

civils com en el pla de tabulació estadístic derivat d'aquells. Veiem quina ha estat la pràctica al respecte en el cas espanyol, així com les seves implicacions a efectes estadístics.

III.1.1 GEOREFERENCIACIÓ DE LES DADES

La informació publicada en el MNP registra els fluxos de naixements, matrimonis i defuncions esdevinguts en cada unitat territorial de referència: municipis, capitals provincials, províncies i Estat. Ara bé, la recopilació de la informació enregistrada en la font és el resultat de l'aprofitament estadístic de les inscripcions practicades en el Registre civil dels corresponents municipis. Per tant, en l'anàlisi de la georeferenciació de les dades cal atendre a dos aspectes claus per a una correcta identificació espacial de la població afectada per cada esdeveniment: l' estrictament geogràfic i el d'inscripció.

criteri d'inscripció en la georeferenciació de les dades

Les dades contingudes en el *Movimiento Natural de la Población* s'obtenen a partir de l'acte obligatori d'inscripció dels naixements, matrimonis i defuncions en el registre civil. Els funcionaris d'aquest són els responsables de registrar els naixements, matrimonis i defuncions produïts en el municipi, de la recollida de les inscripcions individuals i de la seva tramitació a l'organisme encarregat de l'elaboració de l'estadística en cada moment (a través de les seves seccions i delegacions municipals i provincials), actualment l'INE i els instituts estadístics autonòmics³⁰². El MNP comprèn les seccions de naixements, matrimonis i defuncions, essent la base de les seves respectives estadístiques els butlletins gestionats de les tres classes que mensualment envien els Jutges municipals del Registre civil a les oficines provincials d'estadística, l'extensió d'aquests està limitada als detalls consignats a les actes del Registre civil, del que l'esmentat butlletí ve a ser-ne un resum.

El Rc enregistra els naixements i les defuncions allà on es produeixen; mentre que els matrimonis són inscrits, en un primer temps, en el registre corresponent al domicili d'algun dels contraents, i des de 1950 en el d'ocurrència de l'esposori. Les estadístiques del moviment natural són resultat d'aquest sistema i, en conseqüència, les dades que conté fan referència al lloc on els fenòmens han estat inscrits legalment. En aquest mateix sentit, fins a l'any 1974 les estadístiques del Moviment natural de la població es

---

³⁰² Els procediments seguits en la tramesa de la informació recollida en les actes del Registre civil en temps pretèrits, des de la creació de la *Comisión de Estadística General del Reino* el 1857, han estat descrits en els apartats relatius a la consolidació del servei d'estadística oficial a Espanya, en el relatiu al Registre civil i en el de formularis i butlletins estadístics.

refereixen a la població present, sigui o no resident en el cas de la natalitat i de la mortalitat.

Pel que fa als naixements i a les defuncions, aquell criteri registral no ha variat en el decurs del temps, s'ha mantingut, des de l'entrada en vigor de la Llei provisional de Registre civil de 1870, durant tot el període que comprèn el present estudi. En ser verificat un naixement o una defunció, s'inscriuran en el lloc a on es van produir; si aquest és desconegut, la inscripció del naixement es practicarà en el Registre civil de la localitat a on es trobi el nadó abandonat; es procedirà de la mateixa manera quan es tracti del cadàver insepult d'un desconegut³⁰³.

Un dels problemes estadístics que presenta la inscripció per lloc d'ocurrència és la manca de reciprocitat, o correspondència, en una mateixa àrea geogràfica entre la població susceptible de protagonitzar un determinat esdeveniment vital i el nombre de casos registrats en el mateix territori. La raó: el criteri registral incorpora els esdeveniments de població no resident en el municipi on té lloc el registre. Així, per exemple, Antonio López, al comparar els resum anuals del MNP (INE) i les edicions de l'*Anuari Estadístic de la Ciutat de Barcelona* (Ajuntament de Barcelona), mostra com, a partir de l'any 1950 "*les dades que presenten una i altra institució són clarament diferents. L'Ajuntament de la ciutat decideix a partir d'aquell separar del total de naixements els anomenats 'hechos transeúntes', és a dir, els nadons de parelles que no estaven empadronades a la ciutat. Néixer a l'hospital havia deixat de ser una excepció per convertir-se en un fenomen cada vegada més general, i no era estrany que dones d'altres municipis es desplaressin a Barcelona per donar llum en un dels seus hospitals*". Segons aquest mateix autor, aquest fet explicaria la caiguda en 2000 naixements entre els anys 1949 i 1950, i de l'ordre de 20.000 entre les dades facilitades per l'INE i l'*Anuari* el 1974 (López Gay, 2004:87).

Fins a l'any 1950, la verificació registral de qualsevol unió marital amb efectes civils s'haurà de formalitzar en el Jutjat municipal corresponent al domicili dels nuvis³⁰⁴. En l'article 9è de la Llei provisional de matrimoni civil de 1870 es determina

³⁰³ Sintetitzo molt bé aquest criteri en vigor des de l'1 de gener de 1871, l'article 16 de la Llei de 8 de juny de 1957 sobre Registre civil: "*Los nacimientos (...) y defunciones se inscribirán en el Registro Municipal o Consular del lugar en que acaecen. Si se desconoce dicho lugar, la inscripción de nacimiento o defunción se hará en el Registro correspondiente a aquel en que se encuentre el niño abandonado o el cadáver*" (*Gaceta de Madrid*, núm. 151 de 10 de juny de 1957, p. 375).

³⁰⁴ Les disposicions que regulen la competència per a la inscripció en el registre civil són, endemés de la Llei provisional de Registre civil (17 de juny de 1870), la de matrimoni civil de 18 de juny de 1870 (art. 9), el Decret de 16 d'agost de 1870 any i el corresponent Reglament per a l'execució de les lleis de matrimoni i Registre civil de 13 de desembre de 1870 (art. 37):

- la *Instrucción para la ejecución de los artículos 77, 78, 79 y 82 del Código civil, sobre inscripción de los matrimonios canónicos en el Registro civil, y sentencias de nulidad o divorcio de los mismos* de 26 d'abril de 1889 (*Gaceta de Madrid*, núm. 118 de 28 d'abril de 1889, p. 269-270)

que “*Los que intentaren contraer matrimonio lo manifestarán al Juez municipal de su domicilio o residencia, si los dos tuvieren uno mismo, y en otro caso al de uno de ellos*”³⁰⁵.

En aquest mateix sentit es pronunciarà la *Dirección general de los Registros civil i de la propiedad i del Notariado* (en endavant DGRCPN) en les seves resolucions, ratificant el deure legal de la pràctica de la inscripció en el domicili dels contraents previ a l'enllaç, com evidencien datades del 4 de juliol de 1911, de 28 de juny de 1919 i de 21 de juny de 1922, entre d'altres. En la darrera resolució es procedeix de forma tan contundent que es mana anular, previ l'oportú judici, la inscripció del matrimoni practicada en un lloc diferent al corresponent al domicili dels contraents, basant-se en el precepte número 2 de l'ordre circular de 8 de maig de 1889 i l'article 1r de la Instrucció de 26 d'abril del mateix any³⁰⁴. Les actes de matrimoni hauran de ser inscrites en el Jutjat municipal del lloc a on estiguessin domiciliats els futurs consorts, “*no sólo porque así hallan éstos más fácilmente la prueba de este acto, si no porque el domicilio sirve de guía segura a cuantos extraños interese conocerla*” (Resolució de la DGRCPN de 4 de juliol de 1911). I és que el Registre civil era totalment públic per a qui volgués conèixer els seus seients, s'havien de facilitar certificacions a qualsevol persona que les sol·licités. No serà fins a la nova redacció del seu reglament de 1958 que, malgrat mantenir el criteri de la publicitat registral, s'exigirà una qualificació especial de l'interès per tal d'evitar els abusos que permetia la legislació anterior.

Seguint la lògica del criteri domiciliari en la pràctica registral, la unió en forma canònica serà inscrita en el Registre públic al què correspongui l'enclavament de la parròquia on s'ha d'autoritzar el casament, que no és altra que la de la residència de qualsevol dels contraents, a elecció d'aquests (art. 1r de la Instrucció 26 d'abril de 1889, pàg. 269 i Reial ordre de 10 de novembre de 1916)³⁰⁴. Aquest mateix criteri s'aplicarà per a la designació de l'oficina registral quan en la demarcació de la parròquia hi conflueixin la de diversos jutjats (art. 1r de l'Ordre circular de 8 de maig de 1889, pàg. 432)³⁰⁴, o quan un o els dos contraents estiguin subjectes a fur i autoritzi la cerimònia el capellà castrense, la jurisdicció del qual no té demarcació territorial. A efectes d'inscripció, serà indiferent tant el lloc d'emplaçament de la futura llar conjugal, com el de celebració del matrimoni; en ambdós casos, el domicili anterior dels cònjuges

-
- la Ordre circular de 8 de maig de 1889 de la *Dirección general de los Registros civil y de la propiedad y del Notariado* (*Gaceta de Madrid*, núm. 130 de 10 de maig de 1889, p. 432)
  - la circular de la *Dirección general de los Registros civil y de la propiedad y del Notariado* de 28 de febrer de 1903 (*Gaceta de Madrid*, núm. 64, 5 de març de 1903, p. 927)
  - la Ordre d'aquella *Dirección* de 28 d'abril de 1909 (*Gaceta de Madrid*, núm. 119 de 29 d'abril de 1909, p. 998).

³⁰⁵ *Gaceta de Madrid*, núm. 172 de 21 de juny de 1870, p. 1

determinarà l'oficina del Rc i la parròquia de referència als quals s'hauran d'adreçar. En el cas extraordinari de no existir una parròquia en el lloc de domicili o de residència dels cònjuges (art. 3 de l'Ordre de 28 d'abril de 1909, pàg. 999)³⁰⁴, i en el supòsit que el jutge o bé el capellà (castrense o no) que han d'autoritzar la unió deleguin l'acte de celebració a un homònim d'un altre municipi, districte o parròquia, la verificació de l'enllaç es continuarà practicant en el Registre civil del Jutjat municipal competent, és a dir, el de la domiciliació prèvia a l'esposori (art. 1r, 2n i 3r de l'Ordre circular de 8 de maig de 1889, pàg. 432 i Circular de 28 de febrer de 1903, p. 927)³⁰⁴. A l'acte de la celebració del matrimoni canònic assistirà sempre el Jutge municipal del territori en el qual estigui enclavada la parròquia o església en què es celebri (Reial ordre de 28 d'abril de 1909)³⁰⁴.

En resum, per a determinar la competència jurisdiccional, es té en compte, no el lloc en què es celebra la cerimònia, sinó aquell en què s'hauria de celebrar, que és la parròquia o jutjat municipal propi dels contraents o de cadascun d'ells, tenint en compte que en el cas del matrimoni canònic l'Església en la qual es celebra pertany a la parròquia del sacerdot autoritzant. Segons els cànons eclesiàstics, es donarà preferència al capellà de l'esposa (cànon 1097); mentre que l'ordenament civil comina al domicili habitual del marit per a la inscripció registral (Circular de 28 de febrer de 1903 i resolució de la DGRCPN de 13 de gener de 1925)³⁰⁴.

Ara bé, des del principi, tal i com evidencia la contínua aprovació de disposicions sobre el tema (i es manifesta en els corresponents texts legals), el criteri domiciliari d'inscripció no va quedar prou clar, sobretot quan la celebració havia de tenir lloc fora del domicili d'algun dels contraents. Els freqüents dubtes i confusions que s'anaven produint al respecte, per la imprecisió normativa sobre l'agent públic al qui s'hauria de comunicar la data, hora de la celebració canònica i sobre qui hauria d'assistir i aixecar l'acta per a la inscripció del matrimoni celebrat fora de la jurisdicció del Jutjat municipal de la residència habitual dels nuvis, van donar lloc a una dinàmica legislativa viciosa de disposicions successives en què cadascuna constituïa una nova redacció aclaridora de la regla precedent. La mala resolució en la matèria també queda patent per la jurisprudència que la DGRCPN anava generant amb el pas dels anys.

El reguitzell de preceptes clarificadors s'inicia amb la redacció de l'article 77 del cc, que imposa l'assistència del Jutge municipal (o de qualsevol altre funcionari de l'Estat) a l'acte de celebració del matrimoni canònic per tal de verificar la seva immediata inscripció en el Rc. Per la qual cosa, s'obliga als contraents a posar en coneixement del Jutjat municipal respectiu, amb 24 hores d'antelació, el dia, l'hora i el lloc de la cerimònia. I si bé l'article primer de la Instrucció de 26 d'abril de 1889 afegia

a on s'havia d'efectuar la inscripció, prescrivint que es realitzés en l'oficina del Rc a on correspongués la parròquia del capellà que autoritzés l'enllaç³⁰⁴; aquest precepte només podia aplicar-se als casos en que la demarcació de la parròquia i la del Jutjat municipal corresponent al domicili d'algun dels contraents coincidís, però com s'havia de procedir si no era així? A aquesta pregunta van respondre les Ordres circulars del dia 8 de maig de 1889, i la seva aclaridora de 18 de febrer de 1903. En elles, endemés de ser consignat el criteri domiciliari en tots els casos, s'ordena que si el casament s'esdevé en un altre terme municipal, per delegació del mossèn dels futurs consorts, el funcionari que assisteixi a l'acte haurà d'estendre i remetre al Jutjat municipal del domicili o residència habitual d'aquells l'acta corresponent per a la seva inscripció en el Rc. En la Reial ordre de 28 d'abril de 1909 s'especificava a quin Jutjat municipal competiria l'assistència a la celebració fora de la demarcació residencial: el Jutge municipal de la demarcació on estigués enclavada la parròquia. I, finalment, en la resolució de la DGRCPN de 14 de maig de 1912 es determina que *“la obligación impuesta por el artículo 77 del Código civil a los contrayentes deben estos cumplirla para con el juez municipal del distrito en que la parroquia se halle situada, no respecto al de su domicilio, si el matrimonio ha de celebrarse fuera de éste”*. És a dir, fins a l'any 1912 no s'especifica que el criteri domiciliari no és aplicable a l'obligació legal de posar en coneixement del Jutge la celebració del casament, que es regirà pel principi de lloc d'ocurrència de l'esdeveniment.

Sembla que no cal assenyalar les implicacions que a efectes estadístics se'n poden derivar: un mal registre oficial dels fets, els quals hauran estat inscrits segons criteris diferents segons el temps i l'espai, i en funció de les interpretacions que de les lleis i de la consciència que dels seus buits legals de contingut en tinguessin els agents implicats: contraents, capellans, Jutges municipals i encarregats del Rc,. Situacions idèntiques hauran estat resoltes de forma diferent per raons interpretatives i pel buit legal existent en amplis períodes de temps sobre les mateixes. Enmig de tanta ambigüïtat, de tants avisos (entre registres, entre jutjats i entre aquests i els contraents), i de tants intermediaris, algun que altre registre va anar a raure a on no li corresponia o, senzillament no es va moure de la sagristia. En resum, l'assignació territorial dels esdeveniments pot ser del més variat en un ampli ventall casuístic. Com ja hem fet esment, ho confirmen els exemples trobats entre els casos presentats a la DGRCPN i les consegüents resolucions emanades d'unificació de criteris.

Per altra banda, la regulació vigent fins a l'any 1950 sobre el procés de tramitació dels expedients d'inscripció fora de termini també podia incidir negativament sobre la certesa de la imputació geogràfica del fenomen en les estadístiques del MNP, o en aquelles investigacions efectuades a partir de les inscripcions practicades en el Rc. De

fet, la inscripció fora de termini, la reconstitució dels registres i la rectificació governativa constitueixen llacunes que van anar sent esmenades amb disposicions imprecises i sense rang adequat.

Abans del Decret de desembre de l'any 1949, les diligències per a les anotacions posteriors al termini reglamentari, s'havien de dur a terme, per llei, en el Registre civil del lloc d'ocurrència del naixement o de la defunció i, pel que fa als matrimonis, en el corresponent a la residència habitual prèvia a l'enllaç dels esposos. La via oberta per a la regulació de l'estat civil de les persones podia comportar, per una banda, l'omissió d'alguns esdeveniments en les estadístiques vitals i, per altra banda, una assignació territorial incorrecta dels successos. Ambdues possibilitats eren una conseqüència directa dels obstacles que presentava aquella normativa en la gestió de les inscripcions fora de termini quan els interessats estaven domiciliats en un lloc diferent i, a vegades, molt allunyat del lloc a on s'havia de procedir legalment al seu registre i, per tant, a on era obligada la tramitació del seu expedient. Per aquesta mateixa raó, no era estrany que en alguns registres dels domicilis dels afectats s'admetessin a tràmit els expedients i procedissin a efectuar la inscripció.

Per tot plegat, ja abans de la resolució definitiva del problema el 1949, l'Ordre del dia 10 de maig de 1933 va permetre, de forma molt limitada, que aquells expedients també poguessin ser tramitats en els Jutjats municipals de la residència actual dels pares, tutors, esposos o Ministeri fiscal; sempre i quan es justificués degudament la impossibilitat del trasllat al lloc de naturalesa per raons econòmiques. Amb l'Ordre de 15 de desembre de 1949 es generalitza aquesta facilitat i es prescindeix de la justificació econòmica en comprovar que, a la pràctica, no tenia gaire fonament.³⁰⁶

A mitjan del segle XX, i només durant la resta del període que s'estudia, el criteri de territorialitat passarà a determinar l'assignació del Registre civil en el qual s'haurà de formalitzar l'acta dels esdeveniments vitals inscripcionables en aquell. El nou procediment s'introduirà pel Ministeri de Justícia, disposant: "*1º Será competente para la inscripción del matrimonio canónico el Registro civil correspondiente al lugar donde tenga lugar su celebración*"³⁰⁷. La preferència per la territorialitat, en substitució de la norma domiciliar, és justificada per raó de la seva senzillesa i per l'avantatge que suposa "de

³⁰⁶ En virtut de l'article 2n "*Será competente para la instrucción de los expedientes gubernativos de inscripción fuera de plazo, a elección del interesado, el Juzgado correspondiente al lugar donde el acta del estado civil debió inscribirse o el juzgado en que tenga su domicilio la parte a quien aféctela inscripción original, el cual, practicadas nuevas diligencias, en su caso, lo elevará al de Primera Instancia de partido, a los efectos de la oportuna aprobación requerida por la Real orden...*" (BOE, núm. 7 de 7 de gener de 1950, p. 79).

³⁰⁷ Orden de 15 de diciembre de 1949 sobre registro competente para la inscripción de matrimonio canónico, expediente de inscripción fuera de plazo e información de notoriedad Gaceta de Madrid, núm. 7 de 7 de gener de 1950, p. 79.

*adaptarse al sistema del Código de Derecho Canónico de 1917, el cual (...), sienta plenamente en esta materia el criterio de territorialidad, y con lo cual se asegura el paralelismo entre el Registro civil y el Parroquial*³⁰⁷. La regla serà recollida posteriorment en la Llei de 8 de juny sobre el Registre civil de 1957 i en el desplegament de la seva reglamentació de 14 de novembre de 1958³⁰⁸.

L'únic precedent entorn al criteri de territorialitat del que es té notícia fa referència a la seva aplicació limitada als casaments celebrats exclusivament en la forma canònica. Criteri que es va mantenir vigent durant la primera etapa de matrimoni civil obligatori en la història del sistema matrimonial espanyol: entre la Llei provisional de matrimoni civil de 1870 i el Decret de 9 de febrer de 1975 (pel que s'atorguen plens efectes civils, i amb caràcter retroactiu, al vincle efectuat pel ritus catòlic). Es tracta de la *Instrucción para la ejecución del decreto de 9 de febrero de 1875 é inscripción de los matrimonios canónicos en el Registro Civil* de 19 de febrer de 1875³⁰⁹. El redactat del seu article primer no deixa cap marge de dubte, tant els matrimonis canònics que es celebrin en endavant, com aquells que fins aleshores no havien gaudit d'efectes legals, podran ser verificats "*a solicitud verbal de los interesados, presentando la partida sacramental que lo justifique en el Registro civil del lugar o distrito a que corresponda la parroquia en que aquel se haya celebrado*"(arts. 1 i 14)³⁰⁹.

Per tot el que s'ha fet esment, en qualsevol estudi efectuat a partir de les inscripcions practicades en el registre civil o dels corresponents extractes tramesos a l'oficina del servei d'estadística provincial i dels anys pels que hi ha publicació del MNP, cal tenir en compte les implicacions que suposa el parèntesi obert per la instrucció de 1875, en el llarg període de registre per lloc de residència habitual dels contraents. Les observacions dels talls 1870-1874 i de 1889-1949 seran consignades segons el criteri domiciliari; mentre que entre l'any 1875 i l'entrada en vigor del Codi civil de 1889 ho seran per lloc d'ocurrència, principi rector en les inscripcions efectuades des de l'any 1950. Fins a l'any 1974 inclòs, les classificacions de les estadístiques del MNP seguiran sempre el criteri legal d'assignació registral de la seva font originària: en el cas de naixements i defuncions el lloc d'ocurrència dels mateixos, i en el cas dels matrimonis, el de la residència prèvia dels esposos fins a l'any 1949 i el de la celebració de l'esposori de 1950 a 1974.

³⁰⁸ En l'article 68 del *Decreto de 14 de noviembre de 1958 por el que se aprueba el Reglamento de la Ley del Registro Civil* es disposa que "*Los nacimientos, matrimonios y defunciones se inscribirán en el Registro municipal o consular del sitio en que acaecen, cualquiera que sea el domicilio de los afectados, la inscripción de la parroquia o el lugar del enterramiento*" (*Gaceta de Madrid*, núm. 296 de 11 de desembre de 1958, p. 10982).

³⁰⁹ *Gaceta de Madrid*, núm. 51 de 20 de febrer de 1875, p. 457-458.

No oblidem que mentre les dades consignades en el MNP s'obtenien dels registres parroquials (1858-1870), els naixements, els matrimonis i les defuncions eren tabulades pel municipi a on corresponia la parròquia en què s'havia imposat el sagrament.

La publicació de les dades segons el lloc on es produeix el fenomen dificulta la interpretació demogràfica perquè sovint els fluxos no es poden relacionar amb els estocs poblacionals de la mateixa àrea de referència. Endemés, introdueix una distorsió en els resultats i dificulta la comprensió dels fenòmens demogràfics per unitats territorials petites, com per exemple els municipis. Un cas paradigmàtic és el dels naixements, la major part tenen lloc en centres sanitaris, els quals sovint estan ubicats fora del terme municipal on resideix la mare, en conseqüència, queden esbiaixats en produir-se una sobreestimació en les ciutats que compten amb centres hospitalaris i una subestimació en les localitats que no disposen d'aquest servei. I si això no afecta en gran mesura a les xifres a nivell provincial, sí les distorsiona a escala municipal. El mateix podem dir de les defuncions.

Per tal de resoldre aquest problema, a partir de 1975 s'estableix un nou criteri de classificació, el de la residència. Les taules, si no s'indica el contrari, faran referència al lloc de residència de la mare en el cas dels naixements, al del difunt en les defuncions i al lloc de residència futura dels cònjuges en el cas dels matrimonis; malgrat es mantingui la classificació per lloc d'inscripció del fenomen per tal de donar continuïtat a les sèries del MNP publicades en anys anteriors.

Aquest canvi elimina les distorsions que provocava domiciliar els esdeveniments vitals en el lloc on es produïen i permet la correcta realització d'estudis territorials. Òbviament, la construcció de sèries i indicadors, com per exemple la Taxa bruta de natalitat o la Taxa general de fecunditat, es veu molt afectada per aquest canvi.

Durant el període estudiat (1858-1974) només seran classificats per lloc de residència les defuncions generals per sexe i, per residència paterna, els nascuts vius legítims amb distinció del sexe; ambdues classificacions es presenten a escala provincial i per capitals de l'any 1951 a 1974.

Criteri geogràfic en l'agregació de les dades

Com ja hem esmentat anteriorment, el *Movimiento Natural de la Población* és una font estadística per a l'estudi dels fluxos de la població realitzada a partir de les inscripcions efectuades en el Registre civil. La publicació d'aquesta informació exigeix un cert grau de desagregació territorial dels totals, tabulant-la segons diferents criteris

de classificació sobre la base d'algunes característiques personals (sexe, edat, estat civil, etc).

La informació facilitada en les estadístiques del MNP fa referència als esdeveniments que han ocorregut a la població en una àrea territorial determinada, que no és altra que les corresponents a les divisions administratives del territori de l'Estat. Per tant, els fluxos mostraran el nombre de naixements, matrimonis i defuncions inscrits en el Registre civil dins de cada terme municipal, demarcació provincial o dins de les fronteres de l'Estat espanyol –a excepció de les possessions d'ultramar que no són considerades en aquesta font.

LA DIVISIÓ PROVINCIAL I JUDICIAL

Els límits provincials i les seves capitalitats van ser definides en la divisió provincial espanyola de Javier de Burgos el 1833 (Reial decret de 30 de novembre de 1833)³¹⁰. Des d'aleshores, la divisió provincial ha experimentat algunes modificacions de límits i denominació³¹¹, que no afecten gaire al cas català. A Catalunya les variacions han estat insignificants, n'és un exemple el cas de la incorporació del llogaret de Sant Martí de Castells a la província de Lleida dins del terme municipal de Bellver de Cerdanya, quan el 1834 havia pertangut a la província de Girona i sense adscripció municipal.

³¹⁰ La divisió provincial actual va ser ideada per Javier de Burgos sobre els límits dels antics regnes hispànics, basant-se en els ideals igualitaris i centralitzadors del Nou Règim sorgit de la Revolució francesa. Es va establir com a divisió provincial d'Espanya mitjançant Reial decret de 30 de novembre sota la Regència de Maria Cristina, de qui Javier de Burgos era el seu Secretari d'Estat de Foment. Les províncies varen rebre el nom de les seves capitals, excepte quatre d'elles, que varen conservar les seves antigues denominacions: Navarra amb capital a Pamplona; Àlaba amb Vitòria; Guipúscoa amb San Sebastian i Vizcaya amb Bilbao. El projecte de Javier de Burgos era pràcticament el mateix que el de 1822, però sense les províncies de *Calatayud*, *Villafranca* i *Játiva*, a més, altres províncies canvien de nom al canviar de capital. Aquesta divisió segueix bàsicament vigent avui en dia, excepte per petits reajustaments territorials en els anys següents i per la creació de la província de Las Palmas el 1927. Per a més informació veure Burgueño (1996).

³¹¹ El 1836 s'amplia València a costa d'Alacant; el 1841 s'amplia Logroño, però temporalment; entre 1844 i 1854 la capital de Guipúscoa va passar de San Sebastián a Tolosa; el 1846 es rectificquen els límits entre Ciudad Real i Albacete; el 1851 Requena i Utiel passen de Conca a València; el 1980 es canvia la denominació província de Logroño per la de província de La Rioja (Llei 57/1980); el 1981, com a part de la transformació en comunitat autònoma, es modifica la denominació de la província de Santander per la de província de Cantàbria (Llei Orgànica 8/1981); el 1983 es canvia la denominació de la província d'Oviedo per la de província d'Astúries (Llei 1/1983); el 1986 s'aprova la llei que permet el canvi de denominació de les províncies; el 1992 les províncies de Girona i Lérida es passen a denominar Girona i Lleida (Llei 2/1992); el 1997 la província de Balears passa oficialment a ser denominada província d'Illes Balears (Llei 13/1997); el 1998 es modifica la denominació oficial de les províncies de La Coruña i Orense per la de A Coruña i Ourense (Llei 2/1998); el 1999 es declaren cooficials les denominacions d'Alicante, Castellón i Valencia i les d'Alacant, Castelló i València per la Llei 25/1999 i d'acord amb la versió en aquestes llengües de l'Estatut d'autonomia de la Comunitat Valenciana (Llei Orgànica 8/1982). A manca d'una llei similar, en el cas de les províncies basques de Vizcaya, Guipúscoa i Àlaba, la seva denominació com a províncies és bilingüe: les esmentades denominacions en castellà i Bizkaia, Gipuzkoa i Araba en basc, segons la versió en ambdues llengües de la Constitució Espanyola i l'Estatut d'autonomia per al País Basc; pel que fa a Navarra, la seva denominació és bilingüe: Navarra i Nafarroa, segons la versió en aquestes llengües de la Constitució Espanyola de 1978 i la Llei Orgànica 13/1982 de reintegració i millorament del règim foral de Navarra.

L'establiment d'una divisió territorial de l'Estat en províncies ja havia ocupat els diputats de les Corts de Cadis en la redacció de la Constitució de 1812. En aquesta s'establien les bases d'un sistema piramidal d'organització administrativa i territorial de l'Estat en províncies i municipis a l'estil francès, però el retorn de Ferran VII va impedir la seva aprovació. L'ascens al poder dels liberals entre 1820 i 1823 (Trienni liberal) va permetre recuperar els principis fonamentals dels constituents de Cadis i se'n feu una nova redacció que seria aprovada el 27 de gener de 1822. Tal i com va succeir el 1814, la irrupció novament de l'absolutisme de Ferran VII (1823-1833) va posar fi a aquesta iniciativa, per bé que serà el projecte de divisió territorial de l'Estat en municipis, províncies i partits judicials plantejat el 1829 sota el seu regnat, l'antecedent més immediat plasmat en el Decret de 1833 (signat pel Ministre de Foment Javier de Burgos) pel que s'establien les províncies i el 1834 els partits judicials.

La divisió de l'any 1833 incloïa 49 províncies³¹², que varen augmentar a 50 l'any 1927 quan, pel Decret-llei promulgat el 21 de setembre pel directori de Miguel Primo de Ribera³¹³, es divideixen les Illes Canàries en les dues províncies actuals, Las Palmas i Santa Cruz de Tenerife, passant també a 50 les capitals provincials.

Fins a l'any 1920, Ceuta forma part de la província de Cadis i Melilla de la de Màlaga; a partir de 1946 es registren les dades generals dels municipis de Ceuta i Melilla al final dels estats numèrics dedicats als "grans municipis, no capitals", però separats d'ells i sense estar inclosos ni en les totalitzacions de les taules municipals, ni en la resta d'estats numèrics de la publicació.

Pel que fa a la divisió en partits judicials aprovada l'any 1834³¹⁴, es pretenia ajustar-la a la provincial, per a la qual cosa es va procedir a escapar algunes jurisdiccions i a crear alguns municipis nous a efecte de l'adequació dels límits d'ambdues demarcacions, la provincial i la judicial³¹⁵. No creiem convenient estendre'ns en la seva evolució donat que la publicació de dades per partits judicials a les estadístiques del MNP només es produirà per al període de 1886 a 1892, detallant la

³¹² D'acord amb l'article 1, rebien el nom de les seves respectives capitals, llevat de Navarra, Àlaba, Guipúscoa i Biscaia. Les províncies són: Àlaba, Albacete, Alicante, Almeria, Àvila, Badajoz, Balears, Barcelona, Burgos, Càceres, Cádiz, Canarias, ^{Castellón}, Ciudad Real, Córdoba, Coruña (La), Cuenca, Girona, Granada, Guadalajara, Guipúscoa, Huelva, Huesca, Jaén, León, Lèrida, Logroño, Lugo, Madrid, Màlaga, Murcia, Navarra, Orense, Oviedo, Palencia, Pontevedra, Salamanca, Santander, Segovia, Sevilla, Soria, Tarragona, Teruel, Toledo, Valencia, Valladolid, Vizcaya, Zamora i Zaragoza.

³¹³ *Gaceta de Madrid*, núm. 266 de 23 de setembre de 1927, p. 1659-1660.

³¹⁴ La consolidació a Espanya dels Partits judicials, entesos en el sentit estricte de circumscripcions a on s'assenta un Tribunal de justícia, i no en seva significació, més àmplia, política i administrativa, es duu a terme per Reial decret de 21 d'abril de 1834, pel qual es restableixen definitivament els Jutjats de partit o de Primera instància.

³¹⁵ Jesús Burgueño i Ferran Lasso n'indiquen la casuística en la seva obra *Història del mapa municipal de Catalunya* (2002: 19-20)

relació dels municipis inclosos en cadascun dels partits judicials del moment en la pròpia publicació del MNP.

LA DIVISIÓ MUNICIPAL

El mapa municipal s'ha anat configurant des de començaments del segle XIX a partir de la concepció del municipi com a forma bàsica de divisió i organització administrativa del territori i com a ens dotat de certa autonomia a través del seu òrgan de govern de representació ciutadana, l'Ajuntament. És fruit del desplegament de tot un procés històric legislatiu sobre règim local, que s'insereix dins del projecte més ampli de divisió provincial d'Espanya per tal de consolidar una estructura organitzativa piramidal de l'estat que permeti exercir el poder adequadament i de forma igualitària en una cadena de transmissió de les decisions arreu de l'Estat. Aquest disseny arrenca de la Constitució de Cadis de 1812 en oposició a la planta de pobles i entitats de població de l'Antic Règim, regida i definida per la coexistència de diverses jurisdiccions (senyorial, militar, eclesiàstica) i per la seva configuració a partir de privilegis reials a través de cartes de poblament i dels furs.

Durant el nostre període d'anàlisi (1858-1974) l'organització territorial i l'evolució del mapa municipal català ha estat totalment vinculada a la normativa espanyola en matèria de règim local, per una qüestió de competències legals, fins a arribar al breu període de la II República i a l'Estatut d'Autonomia de Catalunya de 1979, quan la Generalitat assumeix les relatives a la delimitació dels termes municipals. En la taula 9 s'informa breument de les principals disposicions amb efectes pràctics en la planta municipal que reglamentaran l'organització administrativa i territorial en matèria de règim local des de començaments del segle XIX i fins a la fi del règim franquista.

Com en el cas de la creació del Registre civil, el procés de configuració del mapa municipal estarà íntimament lligat als esdeveniments polítics i als canvis de govern esdevinguts al llarg del temps, produint-se una alternança constant entre anul·lació i subsegüent restabliment de totes les disposicions legals precedents (des de 1845 amb alguns canvis substancials) en funció del color del govern de torn (més o menys liberals o intervencionistes en el règim local), essent els governs més progressistes i els democràtics els que en major grau aniran obrint pas cap a l'actual concepció política i territorial del municipi i la seva consolidació. Però, malgrat la continua derogació i aprovació de diferents disposicions relatives a segregació, agregació i alteració parcial de termes municipals, mai es tornarà de forma estricta al mapa municipal precedent, en gran mesura per la voluntat històrica de reduir el gran nombre d'entitats de població existents a la fi de l'Antic Règim.

Taula 9: Principals disposicions en matèria de règim local (1812-1966)

Principals disposicions d'organització territorial	Referència històrica
Corts constituents de Cadis	
Decret 06/08/1811: fi del règim senyorial, tots els senyories jurisdiccionalen queden incorporats a la Nació.	
Constitució de Cadis de 1812: reconeixement dels municipis ja existents i creació de nous per dos supòsits:	
<ol style="list-style-type: none"> 1. Obligació en el cas de pobles que, independentment o junt amb la seva comarca, comptin amb 1000 habitants. 2. Reconeixement (no obligació) per la seva importància econòmica o social. 	
Ferran VII (1a etapa: 1814-20)	
Reial Cèdula 30/07/1814: restabliment dels municipis de 18/03/1808.	
Trienni Liberal (1820-23)	
Recuperació dels ajuntaments constitucionals de 1814.	
Decret 03/02/1823: possibilita la supressió i annexió a un altre municipi de municipis que no superin els 50 veïns.	
Ferran VII (2a etapa: 1823-33)	
Decret 01/10/1823: restabliment dels de l'Antic Règim.	
Projecte de divisió municipal, provincial i en partits judicials d'Espanya de 1829: exigeix la formació de nous municipi quan la població es situï entre 1000 i 3000 veïns i es compti amb una extensió de superfície que abasti un radi de 3 a 11 Km.	
Regència de Maria Cristina:	
Govern liberal de 1833-36	
Reial Decret de 23/07/1835: estableix el manteniment dels ajuntaments existents; la supressió de municipis per població escassa, termes municipals petits i manca de recursos econòmics per a la seva gestió; i la creació de nous municipis amb més de 100 veïns en un únic poble, per suma de pobles o per població dispersa en el cas de no tenir cap nucli o centre de reunió.	
Insurrecció de 1836	
Restabliment del Decret de 03/02/1823	
Regnat d'Isabel II:	
Govern liberal moderat (1843-54)	
Llei de 08/01/1845 d'organització i atribució dels ajuntaments:	
<ol style="list-style-type: none"> 1. Es suprimiran els nous municipis a instàncies dels interessats i de forma voluntària; o bé d'ofici mantenint els existents si sobrepassen els 30 veïns i, en cas contrari, supressió obligatòria amb agregació a un altre/es municipi (aspecte desplegat en la Reial ordre de 24/01/1845) llevat que de la unió de diversos municipis en resulti una població superior als 30 veïns i es pugui formar un nou municipi. 2. Creació de nous municipis per segregació quan superin els 100 veïns. 	
Bienni progressista (1854-56)	
Llei d'ajuntaments de 05/07/1856:	
<ol style="list-style-type: none"> 1. Manteniment dels ajuntaments existents fins a la data i possibilitat de supressió dels municipis de menys de 50 veïns. 2. Creació de nous municipis amb més de 100 veïns, extensió territorial proporcional al volum poblacional i disponibilitat de recursos econòmics. 3. Alteració del terme municipal per segregació de part d'un municipi que serà agregat a un altre. 	
Govern liberal moderat (1856-68)	
Llei 22/10/1866 sobre organització i atribucions dels ajuntaments:	
<ol style="list-style-type: none"> 1. Manteniment dels municipis majors de 200 veïns i supressió dels inferiors. Es contempla en la reunió del mínim poblacional per rectificació dels límits municipals i no una simple suma de pobles. 2. Supressió de municipis que no comptin amb recursos suficients, malgrat superin els 200 veïns. 3. Supressió voluntària, però agregació al municipi que decideixi el govern central. 4. No es concep cap supòsit de creació o d'alteració parcial de termes municipals. 	
Sexenni revolucionari (1868-73):	
Govern provisional (1868-69) i regència del General Serrano	
Llei de 21/10/1868 que modificada la llei de 1856 a l'establir:	
<ol style="list-style-type: none"> 1. Manteniment dels municipis de més de 200 veïns i possibilitat de mantenir dels inferiors quan la seva situació geogràfica i/o distància a altres localitats en dificulti la seva agrupació. 2. Diputació provincial facultada per a suprimir municipis inferiors a 200 veïns. 3. Creació de nous municipis amb un mínim de 200 veïns. 	
Regnat d'Amadeu de Savoia (1869-73)	
Llei municipal de 20/08/1870: substitueix la de 1868	
<ol style="list-style-type: none"> 1. Defineix el terme municipal com el territori on s'estén l'acció administrativa de l'ajuntament. 2. Creació de nous municipis i segregacions/agregacions parcials si es superen els 2000 habitants i es disposa de territori i recursos suficients (seguint les lleis de 1856 i 1868). 	

3. Alteració de termes municipals per agregació total d'un municipi a un altre per insuficiència de recursos i per confusió de nuclis urbans.
  4. Alteració de termes municipals per segregació de part d'un/s municipi/s per constituir-ne un de nou o ser agregat a un altre sempre i quan no es perjudiquin els interessos del municipi de segregació en quant al llinar de 2000 habitants, extensió territorial i recursos econòmics.
- Decret 23/12/1870: s'inicia el procés de delimitació sistemàtica de tots els termes municipals.

Regnat d'Alfons XII (1874-1885)

Llei municipal de 02/10/1877: adaptació de la 1870 amb alguna modificació d'importància com l'autorització, per motius d'eixample i de continuïtat urbana, de l'agregació dels municipis situats a menys de 6 Km de les ciutats amb més de 100000 habitants i 10 Km en el cas de Madrid.

Dictadura de Primo de Rivera (1923-30)

Estatut municipal de 1924 que implica la derogació de la Llei de 1877:

5. Consideració del municipi com una entitat natural anterior i superior a la llei.
6. Desapareix el criteri del llinar poblacional en la creació, supressió o alteració de municipis.
7. Creació de nous municipis per sol·licitud dels veïns i acord de l'ajuntament afectat sempre i quan es disposés de recursos econòmics per a la gestió municipal i no es perjudiqués la solvència econòmica del municipi matriu.
8. S'introdueix el concepte de fusió de municipis com la supressió de dos o més municipis per formar-ne un de nou.
9. Es manté la possibilitat del Govern d'agregació total d'un municipi a d'altres amb més de 100000 habitants com un cas d'agregacions parcials.
10. Les fusions i les alteracions parcials de termes municipals s'iniciaran per iniciativa de la majoria de veïns.

Estatut desplegat en el Reglament sobre població i termes municipals (Reial decret de 02/07/1924).

Dissolució dels ajuntaments i de les diputacions provincials

II República (1931-36)

Llei de Bases de 10/07/1935 i el seu Text articulat de 31/10/1935: en general es segueix la Llei municipal de 1877 en l'alteració de termes municipals, amb la incorporació del paper de la iniciativa veïnal establert a l'Estatut municipal de 1924 en els processos d'agregacions, segregacions i rectificacions de termes municipals.

Estatut d'autonomia de 1932: és competència de la Generalitat la legislació sobre règim local.

Llei municipal de Catalunya (desplegada entre gener i juliol de 1934):

1. Agregació total voluntària o bé obligatòria en el cas de municipis amb continuïtat d'edificació urbana.
2. Creació de nous municipis per segregació amb conformitat dels ajuntaments o de la majoria d'electors afectats si el nucli urbà compta amb més de 500 habitants i disposa de recursos propis suficients; o bé amb conformitat de les 3/4 parts d'electors afectats si el nucli urbà compta amb més de 800 habitants, dista més de 2 Km de la capital i disposa de recursos propis suficients.
3. Segregació parcial: si els pobles es troben situats a menys distància del poble veí que el matriu; en el cas dels municipi amb àrea edificada compacta i contínua situada a menys de 30 metres del límit municipal que podran eixamplar 500 metres el seu terme amb part del del municipi veí si aquest està situat a 1,5 Km de la línia divisòria municipal, o bé en 1Km si es situa a 3Km; i si la continuïtat d'edificacions entre 2 municipis afecta només una part independent del nucli matriu de població.

Guerra Civil (1936-39)

Llei de 05/04/1938: aboleix l'Estatut d'Autonomia i reverteix a l'Estat les competències en matèria de règim locals.

Llei de 08/09/1939: deixa sense efecte les disposicions emanades del Parlament de Catalunya i les alteracions efectuades des del 17 de juliol de 1936.

Dictadura franquista

Llei de bases de 03/12/1953 i el seu Text articulat de 24/06/1955: es contemplan 4 supòsits d'alteració de termes municipals:

1. Agregació total per voluntat dels ajuntaments o per decisió governamental en base a motius de notòria necessitat o conveniència econòmica o administrativa.
2. Fusió per voluntat dels propis ajuntaments o per decisió del Govern pels mateixos motius que els estipulats en les agregacions totals, als quals s'afegeix la confusió de les edificacions en el continuo urbà dels dos nuclis urbans.
3. Creació de nous municipis si disposen de la població, el territori i els recursos econòmics suficients per a la gestió dels serveis municipals; si així ho requereix l'interès públic en la colonització interior, o pel trasllat de pobles a terrenys adquirits per l'*Instituto Nacional de Colonización*.
4. Alteracions parcials per confusió de nuclis urbans o per decisió del Govern per necessitat o conveniència econòmica o administrativa.

Llei 48/1966 de 23 de juliol per la que es donen incentius econòmics als agrupaments de municipis de menys de 5000 amb d'altres si superen aquesta xifra de població.

Font: Elaboració pròpia

En línees generals, podríem dir que fins a la Llei de 1845, inclosa, els mandats legals que es van dur a terme sobre règim local seguien bàsicament una política de supressió de municipis per insuficiència de població. Aquesta concepció del municipi exigia comptar amb un mínim poblacional per al seu reconeixement. Les disposicions posteriors, en canvi, si bé també reduccionistes pel que fa al nombre de municipis i en alguns períodes molt intervencionistes en l'àmbit de la gestió municipal (l'absolutisme de Ferran VII, la dictadura de Primo de Rivera i la franquista), van anar posant l'accent no tant en la pròpia configuració del mapa municipal, sinó en la concreció dels supòsits d'alteració de termes municipals i introduint les parcials.

Una característica comuna del període anterior a 1870 fou el seu caràcter "antiurbà" en tant i en quant es preferia l'agregació de diferents pobles a la seva annexió a grans municipis o ciutats properes; mentre que a partir de la dècada dels setanta del vuit-cents el criteri d'eixample i de continuïtat urbana serà clau en les fusions municipals. En constitueix un exemple molt clar la Llei municipal de 1877 que autoritzava, per motius de continuïtat urbana, l'agregació dels municipis situats a menys de 6 Km de les ciutats amb més de 100000 habitants (10 Km en el cas de Madrid). El resultat pràctic més destacat a Catalunya fou l'agregació a la ciutat de Barcelona de 6 municipis (cinc l'any 1897 i un el 1904, com es detalla a la taula 10).

A Catalunya, el resultat final del procés històric de configuració del mapa municipal serà la reducció a la meitat el nombre de municipis existents l'any 1800, sobretot a conseqüència de les intervencions de 1845, 1866 i la desenvolupada des de la dècada dels anys seixanta per la Dictadura franquista. Així, segons Jesús Burgueño, la llei de 1845 va suposar una disminució de 672 municipis, la de 1866 va significar per a la província de Girona una pèrdua de quasi el 60% dels ajuntaments previs i del 50% per a Lleida. La política agregacionista franquista desenvolupada a través de la Llei de 1966 va implicar la reducció dels 1057 municipis existents a Catalunya l'any 1962 a un total de 932 l'any 1977. En conseqüència, es pot concloure que "*Els municipis formats per una pluralitat de nuclis de població són una realitat amb àmplia representació a Catalunya, però, al seu torn, gran nombre de pobles actualment agregats poden reivindicar un passat municipal*" (Burgueño i Lasso, 2002: 27, 36, 56 i 69).

Cal advertir, en la utilització de les dades publicades al MNP, de les agregacions i desagregacions municipals i de les annexions a les capitals respectives de municipis limítrofs esdevingudes durant tot el període d'estudi (1858-1974) com a resultat pràctic del desplegament legislatiu esmentat anteriorment. Aquestes annexions s'han de tenir presents en l'anàlisi de sèries d'indicadors o de dades simples, en tant i en quant poden distorsionar els resultats en atribuir a un efecte d'evolució demogràfica o de manca de

En línees generals, podríem dir que fins a la Llei de 1845, inclosa, els mandats legals que es van dur a terme sobre règim local seguiren bàsicament una política de supressió de municipis per insuficiència de població. Aquesta concepció del municipi exigia comptar amb un mínim poblacional per al seu reconeixement. Les disposicions posteriors, en canvi, si bé també reduccionistes pel que fa al nombre de municipis i en alguns períodes molt intervencionistes en l'àmbit de la gestió municipal (l'absolutisme de Ferran VII, la dictadura de Primo de Rivera i la franquista), van anar posant l'accent no tant en la pròpia configuració del mapa municipal, sinó en la concreció dels supòsits d'alteració de termes municipals i introduint les parcials.

Una característica comuna del període anterior a 1870 fou el seu caràcter "antiurbà" en tant i en quant es preferia l'agregació de diferents pobles a la seva annexió a grans municipis o ciutats properes; mentre que a partir de la dècada dels setanta del vuit-cents el criteri d'eixample i de continuïtat urbana serà clau en les fusions municipals. En constitueix un exemple molt clar la Llei municipal de 1877 que autoritzava, per motius de continuïtat urbana, l'agregació dels municipis situats a menys de 6 Km de les ciutats amb més de 100000 habitants (10 Km en el cas de Madrid). El resultat pràctic més destacat a Catalunya fou l'agregació a la ciutat de Barcelona de 6 municipis (cinc l'any 1897 i un el 1904, com es detalla a la taula 10).

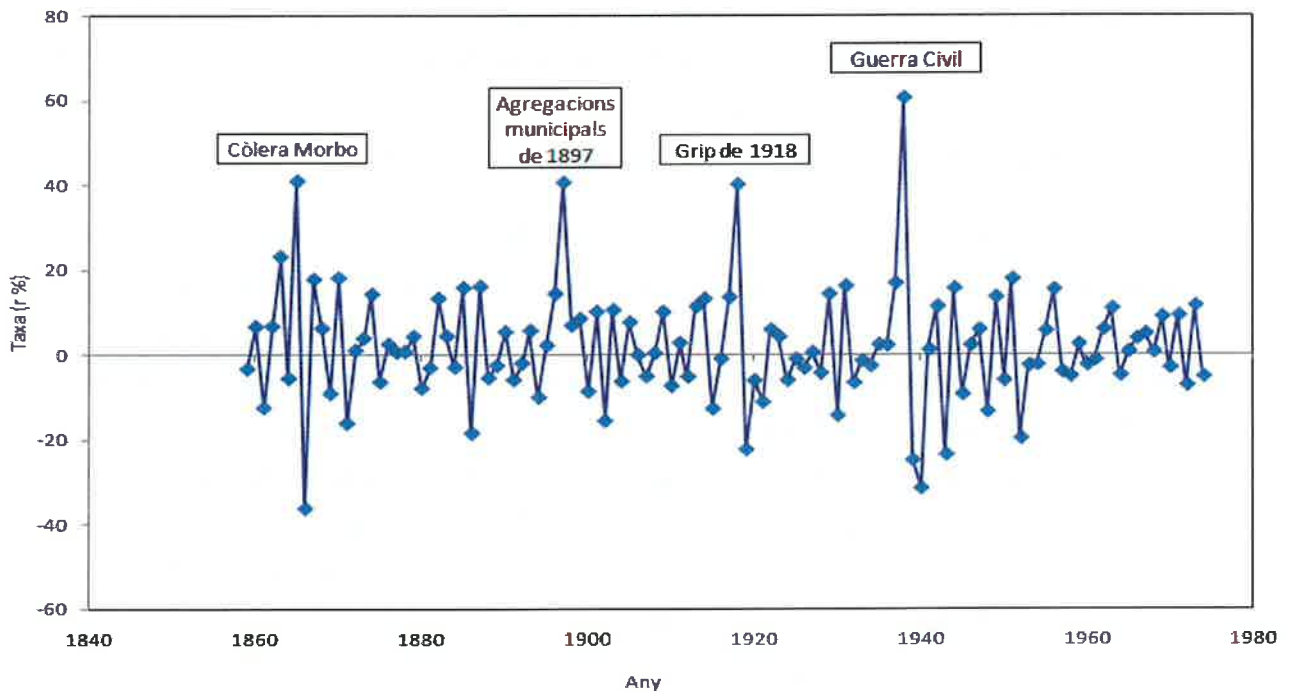
A Catalunya, el resultat final del procés històric de configuració del mapa municipal serà la reducció a la meitat el nombre de municipis existents l'any 1800, sobretot a conseqüència de les intervencions de 1845, 1866 i la desenvolupada des de la dècada dels anys seixanta per la Dictadura franquista. Així, segons Jesús Burgueño, la llei de 1845 va suposar una disminució de 672 municipis, la de 1866 va significar per a la província de Girona una pèrdua de quasi el 60% dels ajuntaments previs i del 50% per a Lleida. La política agregacionista franquista desenvolupada a través de la Llei de 1966 va implicar la reducció dels 1057 municipis existents a Catalunya l'any 1962 a un total de 932 l'any 1977. En conseqüència, es pot concloure que "*Els municipis formats per una pluralitat de nuclis de població són una realitat amb àmplia representació a Catalunya, però, al seu torn, gran nombre de pobles actualment agregats poden reivindicar un passat municipal*" (Burgueño i Lasso, 2002: 27, 36, 56 i 69).

Cal advertir, en la utilització de les dades publicades al MNP, de les agregacions i desagregacions municipals i de les annexions a les capitals respectives de municipis limítrofs esdevingudes durant tot el període d'estudi (1858-1974) com a resultat pràctic del desplegament legislatiu esmentat anteriorment. Aquestes annexions s'han de tenir presents en l'anàlisi de sèries d'indicadors o de dades simples, en tant i en quant poden distorsionar els resultats en atribuir a un efecte d'evolució demogràfica o de manca de

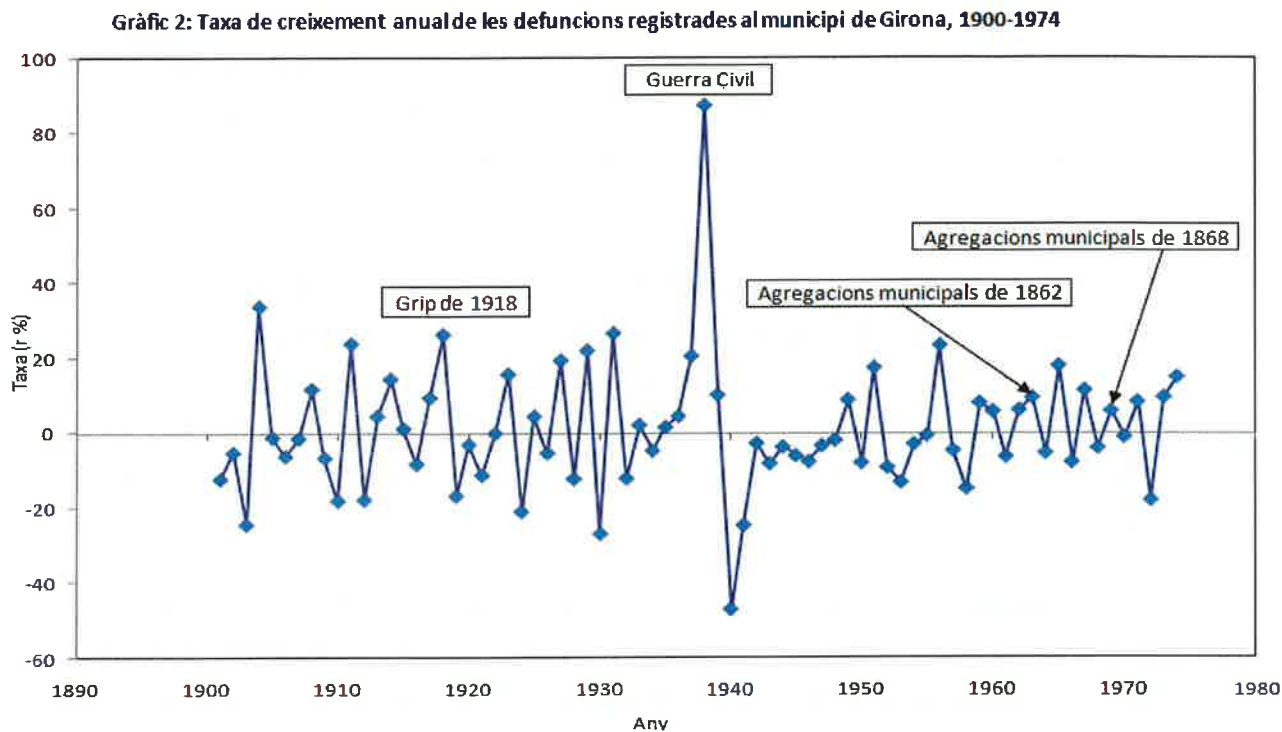
fiabilitat de les dades, un efecte geogràfic que suposa un augment o una disminució en el volum poblacional.

En els gràfics 1 i 2 es mostra la diferent incidència que poden arribar a tenir les agregacions municipals en l'evolució dels fluxos registrats en els municipis receptors. Aquest fet s'ha exemplificat amb el càlcul de la taxa de creixement (r) de les defuncions de dues capitals catalanes, Barcelona i Girona. Observem com en el cas de la ciutat de Barcelona l'increment de la r l'any 1897 és degut a l'agregació aquell mateix any de 5 antics municipis del Pla de Barcelona fortament poblats: Les Corts, Gràcia, Sant Andreu del Palomar, Sant Gervasi de Cassoles, Sants i Sant Martí de Provençals. Per contra, a Girona no es percep aquest increment en tractar-se d'agregacions de pobles amb volums poblacions minsos respecte del de la capital els anys 1962 (Palau Sacosta, Sant Daniel i Santa Eugènia de Ter) i 1968 (part de Domeny, Sant Ponç de Fontajau, Campdorà, Salt i Sarrià de Ter).

Gràfic 1: Taxa de creixement anual de les defuncions registrades al municipi de Barcelona, 1858-1974

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades publicades als MNP de 1858-1870, 1886-1892 i 1900-1974, la resta d'anys s'han completat amb les sèries publicades en la *Gaceta de Madrid* el 1885 i per les presentades per A. López Gay (2004) reconstruïdes a partir de Colomer i Codina (1883) de 1871 a 1879, de García Faria (1893) de 1880 a 1884, i de *l'Almanaque de Barcelona* de 1893 a 1899.

En la taula 10 es resumeixen les variacions territorials esdevingudes en els termes municipals de les localitats catalanes presents a les estadístiques vitals del MNP per al període objecte d'estudi.

Considerarem, a tall d'exemple, alguns dels casos més destacats pel que fa a agregacions, segregacions i alteracions de termes municipals a Catalunya. Així entre 1870 i 1909, en virtut de les lleis de 1870 i 1877, que afavoriren l'agregació de municipis quan aquests arribaven a formar conurbació, el 20 d'abril del 1897, per reial decret de la reina Maria Cristina, eren agregats els antics municipis de Sants, Les Corts de Sarrià, Sant Gervasi de Cassoles, Gràcia, Sant Andreu de Palomar i Sant Martí de Provençals, i l'any 1903 es procedia a l'annexió de Horta. Una altra agregació important a nivell urbà resultant d'aquella disposició fou el repartiment de l'ampli terme de Sant Pere de Terrassa entre Sabadell (Jonqueres i bona part de sant Julià d'Altaura) i Terrassa. Agregacions periurbanes foren les de Vallvidrera a Sarrià i la de La Guàrdia de Prats i Lilla a Montblanc. Pel que fa a segregacions, L'Ametlla de Mar assolirà la seva independència municipal de El Perelló (1891).

Pel que fa a fusions, la reglamentació sobre règim local aprovada entre 1910 i 1930 va donar lloc al repartiment del terme de Santa Creu d'Olorda entre els pobles propers. En aquest mateix període, les agregacions respongueren en gran mesura a l'adaptació dels límits administratius respecte a l'expansió urbana esdevinguda en

aquells anys, en són un exemple les de Sarrià a Barcelona, Palou a Granollers i Sant Adrià de Besòs entre Barcelona i Badalona per la línia divisòria del Besòs. Com a conseqüència del creixement urbà, tres sectors de l'Hospitalet de Llobregat passarien a Barcelona; part d'Òdena a Igualada, i el barri de Lledoners de les Franqueses del Vallès a Granollers.

Durant la II República, abans de la Guerra civil, només es va produir l'annexió de Sentforés a Vic ja que la revolució d'octubre de 1934 va impedir l'aplicació de la llei municipal de Catalunya fins al restabliment del Govern de la Generalitat l'any 1936. En conseqüència, els canvis municipals van ser aprovats durant el període bèl·lic, malgrat després fossin anul·lades per la Dictadura franquista com succeí en el cas de l'efímera independència municipal de l'Ampolla.

La reglamentació franquista va comportar l'anul·lació l'any 1955 del procés encara obert de l'agregació de Sant Adrià de Besòs a Barcelona i Badalona; l'ampliació dels termes municipals del Vendrell amb Sant Vicenç de Calders, i el de Tarragona amb Tamarit i la Canonja. En aquests anys es resol també el contenciós entre Sabadell i Santa Maria de Barberà amb la incorporació del barri de la Creu a Sabadell, i es procedeix a la unió de Santa Eugènia de Ter, Palau-Sacosta i Sant Daniel a Girona el 1962 i, sis anys més tard, les de Salt i Sarrià de Ter juntament amb dos sectors de Celrà i Sant Gregori.

aquells anys, en són un exemple les de Sarrià a Barcelona, Palou a Granollers i Sant Adrià de Besòs entre Barcelona i Badalona per la línia divisòria del Besòs. Com a conseqüència del creixement urbà, tres sectors de l'Hospitalet de Llobregat passarien a Barcelona; part d'Òdena a Igualada, i el barri de Lledoners de les Franqueses del Vallès a Granollers.

Durant la II República, abans de la Guerra civil, només es va produir l'annexió de Sentforés a Vic ja que la revolució d'octubre de 1934 va impedir l'aplicació de la llei municipal de Catalunya fins al restabliment del Govern de la Generalitat l'any 1936. En conseqüència, els canvis municipals van ser aprovats durant el període bèl·lic, malgrat després fossin anul·lades per la Dictadura franquista com succeí en el cas de l'efímera independència municipal de l'Ampolla.

La reglamentació franquista va comportar l'anul·lació l'any 1955 del procés encara obert de l'agregació de Sant Adrià de Besòs a Barcelona i Badalona; l'ampliació dels termes municipals del Vendrell amb Sant Vicenç de Calders, i el de Tarragona amb Tamarit i la Canonja. En aquests anys es resol també el contenciós entre Sabadell i Santa Maria de Barberà amb la incorporació del barri de la Creu a Sabadell, i es procedeix a la unió de Santa Eugènia de Ter, Palau-Sacosta i Sant Daniel a Girona el 1962 i, sis anys més tard, les de Salt i Sarrià de Ter juntament amb dos sectors de Celrà i Sant Gregori.

Taula 10: Agregacions i segregacions dels municipis presents en el MNP de 1886 a 1974

Codi INE i MUNICIPI de referència (en negreta)	ANY D'AGREGACIÓ	ANY DE SEGREGACIÓ
Codi INE i MUNICIPI agregat o segregat al de referència (sense negreta)		
08019 Barcelona:		
08503 Corts	20/04/1897	
08505 Gràcia	20/04/1897	1847
08514 St Andreu del Palomar	20/04/1897	
08515 St Gervasi de Cassoles	20/04/1897	
08519 Sants	20/04/1897	
08520 St Martí de Provençals	20/04/1897	
08506 Horta	09/07/1903	
08522 Sarrià :	04/11/1921	
08526 Vallvidrera (part)	20/11/1888	
08521 Sta Creu d'Olorda (part)	13/08/1915	
08101 Hospitalet de Llobregat, l' (part): z. marítima de la Marina i part de Collblanc actual Pedralbes	1921 28/07/1933	
08169 Prat de Llobregat, el (part)	1921	
08194 St Adrià de Besòs (part)	05/03/1929	20/10/1955
08245 Sta coloma de Gramenet (sector dreta del Besòs)	17/12/1943	
08015 Badalona:		
08194 St Adrià de Besòs (part)	05/03/1929	20/10/1955
17015 Banyoles		
17023 Blanes		
08073 Cornellà de Llobregat		
08077 Esplugues de Llobregat		
17066 Figueres:		
17231 Vilatenim i Palol	24/07/1975	
08089 Gavà		
17079 Girona:		
17510 Palau Sacosta	20/12/1962	
17513 St Daniel	20/12/1962	
17518 Sta Eugènia de Ter	20/12/1962	
175037 Domeny (part)	16/08/1968	
175129 Sant ponç de Fontajau	16/08/1968	
175022 Campdorà	16/08/1968	
17155 Salt	16/08/1968	03/03/1983
17186 Sarrià de Ter	16/08/1968	03/03/1983
08096 Granollers:		
08086 Franqueses del Vallès, les (part)	05/08/1922	03/03/1983
08512 Palou	01/01/1928	
08101 Hospitalet de Llobregat, l':		
z. marítima de la Marina i part de Collblanc actual Pedralbes		1921 a Barcelona 28/07/1933 a Barcelona
08102 Igualada:		
08143 Òdena (part)	01/04/1925	
25120 Lleida:		
Raimat i Sucs	28/07/1894	
08112 Manlleu		
08113 Manresa		
08121 Mataró		
08124 Mollet del Vallès		
43086 Montblanc:		
43503 Guàrdia dels Prats, la	1879	
43504 Lilla:	1879	
435017 Prenafeta	10/04/1850	
43506 Rojals	07/08/1940	

Codi INE i MUNICIPI de referència (en negreta)	ANY D'AGREGACIÓ	ANY DE SEGREGACIÓ
08125 Montcada i Reixac		
17114 Olot:		
17017 Batet de la Serra	01/07/1971	
17117 Palafrugell:		
Mont-ras		1858
43104 Perelló, el:		
43906 Ampolla, la	fins 1936 i de 1939 a 1989	07/01/1937-38 i des de 24/10/1989
43013 Ametlla de Mar, l'		desembre de 1891
08169 Prat de Llobregat, el (part)		1921 a Barcelona
43123 Reus:		
Territori de Tarragona, el	1848	
08180 Ripollet		
08184 Rubí:		
08518 St Pere de Terrassa (part: sector Castellnou)	05/04/1904	
08187 Sabadell:		
08518 St Pere de Terrassa (part):		
St. Vicenç de Jonqueres	31/07/1852 i 05/04/1904	
St Julià d'Altura	505/04/1904	
08252 Barberà del Vallès (part: barri de la Creu de barberà)	26/07/1957	
08194 St Adrià de Besòs	20/10/1955	05/03/1929
	de Barcelona i Badalona	a Barcelona i Badalona
08200 St Boi de Llobregat		
08205 St Cugat del Vallès:		
Valldoreix	1845 i Entitat Municipal Descentralitzada	
17160 St. Feliu de Guíxols		
08211 St Feliu de Llobregat:		
08521 Sta Creu d'Olorda (part)	13/08/1915	
08245 Sta coloma de Gramenet (part: sector dreta del Besòs)		17/12/1943 a Barcelona
43148 Tarragona:		
43508 Tamarit de Mar	22/12/1950	
43500 Canonja, la	1964	
43100 Pallaresos, els (part)	19/12/1970	
43047 Constantí (part)	1975	
08279 Terrassa:		
08518 St Pere de Terrassa (part)	05/04/1904	
43155 Tortosa:		
43133 Roquetes		17/04/1850
43901 Deltebre		20/05/1977
43902 St Jaume d'Enveja		23/06/19878
43903 Camarles		07/12/1978
43904 Aldea, l'		21/04/1983
43156 Ulldecona:		
43062 Freginals		09/02/1843
43161 Valls		
43163 Vendrell, el:		
43507 St Vicenç de Calders	04/01/1946	
08298 Vic:		
08523 Sentfores	17/12/1877 i 29/11/1931	
08301 Viladecans		
08305 Vilafranca del Penedès		
08307 Vilanova i la Geltrú		

Font: Elaboració pròpia a partir de Burgueño (2002), *Gran geografia comarcal de Catalunya* (Enciclopèdia Catalana, 1991-96), *Geografia general dels Països Catalans* (Enciclopèdia Catalana, 1992-96), *Gran enciclopèdia catalana* (Enciclopèdia Catalana, 1991-96), les webs oficials dels ajuntaments, La Hiperenciclopèdia (Enciclopèdia Catalana, 1997..., pàgina web www.grec.net/home/cel/main.htm) i www.enciclopedia.cat.

III.1.2 ÀMBIT GEOGRÀFIC DE LA PUBLICACIÓ

L'àmbit geogràfic de la publicació, a saber, les unitats geogràfiques administratives per les que s'ofereixen les dades del *Movimiento Natural de la Población* són l'Estat, les províncies, les capitals provincials i els municipis de certa grandària poblacional. Aquestes entitats són exclusivament les compreses a la península i a les illes adjacents (Balears i Canàries), excloent-se les possessions a ultramar. Com es detalla a continuació, aquesta "geografia" no ha estat present de la mateixa forma en tots els MNP.

Durant el segle XIX només es publiquen dades per províncies i capitals provincials; les relatives a l'Estat són producte de les totalitzacions de les primeres en els diferents estats numèrics. Excepcionalment, el MNP del període 1886-1892 introdueix els partits judicials i els ajuntaments i districtes municipals majors de 5.000 habitants. De l'any 1900 fins a l'any 1974, les dades seran agregades per municipis (amb alguns buits), capitals provincials, províncies i pel total nacional.

Per als períodes en què no hi va haver publicació del MNP, es publiquen dades per a alguns d'aquets anys en d'altres publicacions i a algunes introduccions de MNP posteriors. Es tracta d'informació igualment procedent del registre civil i elaborada pel mateix organisme encarregat de la estadística en cada moment. Així, per al període 1878-1888 es publiquen dades per capitals, províncies i total nacional a la *Gaceta de Madrid* (1891, núm. 118 a 124); a l' *Anuario Estadístico de España* (1888) de 1878 a 1884 pels mateixos àmbits territorials, i a les introduccions de les estadístiques dels anys 1900 i 1905 es publiquen les dades sobre el total de naixements, matrimonis i defuncions de 1893 a 1899 únicament a escala provincial i estatal. A l' *Anuario Estadístico de España* (1912) i a la introducció del MNP de 1901 s'ofereixen també les dades a escala estatal per al mateix període 1893-99.

La taula 11 informa dels anys per als quals hi ha dades publicades per a cadascuna de les escales territorials utilitzades a les estadístiques del MNP sobre naixements, matrimonis i defuncions.

Municipis no capitals de província

A escala municipal³¹⁶ i a excepció de les capitals provincials, els municipis identificables en el MNP són seleccionats en funció de llur volum poblacional segons el cens de població més proper:

- de 1886 a 1892, els ajuntaments o districtes municipals, no capitals provincials, majors de 5.000 habitants.
- entre 1900-1917 i 1919-1933, els ajuntaments majors de 10.000 habitants.
- de 1941 a 1974, els grans municipis (no capitals) majors de 20.000 habitants.

La manca de dades a escala municipal pels anys 1918 i de 1934 a es justifica per la decisió de “suprimir (...) algunas relaciones lineales, como la de casos por Municipios de cierta importancia (...). La disgregación municipal más allá de las capitales no merece consideración de preferencia”³¹⁷.

Per al període 1902-1919, les dades relatives als municipis majors de 10.000 habitants eren ordenades per províncies incloent les capitals provincials en el llistat municipal. A partir de 1920 es facilita la informació per capitals i per municipis en taules numèriques independents “*por no responder, dada la diferente organización de la vida dentro de ellas (es refereix a les capitals provincials), a la modalidad del fenómeno que se pretende poner de relieve, debiendo ser, por tanto, objeto de examen independiente*”³¹⁸. Des d’aleshores, els estats numèrics es presenten separatament per a cadascuna de les unitats administratives contemplades al MNP, tal i com s’havia organitzat també a les publicacions de 1886-1892, 1900 i 1901.

Com ja hem esmentat anteriorment, els censos de població constitueixen la base a partir de la qual es conforma la relació de municipis de certa mida poblacional que seran presents en cada MNP, i a partir de la qual es realitza el càlcul d’alguns indicadors demogràfics (bàsicament taxes). La grandària mínima poblacional és establerta en el pla de tabulacions previst per a la explotació i publicació de les dades. Així, els municipis llistats en qualsevol estadística del Moviment Natural de la Població són aquells que en el cens anterior més immediat a l’any de referència de l’estadística registraven el llinar d’habitants considerat en aquella, ja fos 5000, 10000 o 20000 habitants. Però cal tenir en compte que, en els anys censals, el MNP es regia per l’aixecat deu anys abans, ja que la data de referència dels diferents recomptes era, per al període que ens ocupa, el 31 de

³¹⁶ A les estadístiques del MNP s’utilitza el terme “*Ayuntamiento*” fins l’any 1941, a partir d’aquesta data s’emprarà el de “*municipio*”.

³¹⁷ *Dirección General de Estadística*, 1942, p. VII (“Prólogo”).

³¹⁸ *Jefatura Superior de Estadística*, 1924, p. V (“Prólogo”).

desembre. Endemés, la tardança en l'elaboració i publicació del Moviment Natural de la Població, juntament amb la necessitat de disposar de les dades oficials del cens, permetien que fos a l'any següent (els acabats en 1) quan s'utilitzava el nou recompte a efectes de l'estadística de fluxos dels deu anys següents. L'única excepció és la publicació del MNP que abasta el període 1886-1892, en què s'utilitza la base poblacional del cens de 1887. Aquesta publicació fou realitzada amb posterioritat a l'aixecament d'aquell recompte, quedant molt lluny del cens aixecat l'any 1877 i, per tant, de la realitat demogràfica. A la taula que segueix es detallen els censos de població de referència utilitzats a les estadístiques municipals del MNP.

Períodes del MNP amb informació municipal	CENSOS DE POBLACIÓ de referència dels MNP	Volum poblacional mínim dels municipis presents al MNP
1886-1892	1887	5.000
1900	1897	
1901-1910	1900	
1911-1917	1910	
1919-1920	1910	10.000
1921-1930	1920	
1931-1933	1930	
1941-1950	1940	
1951-1960	1950	
1961-1970	1960	20.000
1971-1974	1970	

Font: Elaboració pròpia.

Per altra banda, l'establiment de tres volums poblacionals de tall diferents en la selecció dels municipis presents en el *Movimiento Natural de la Población*, els quals van doblant-se en el decurs del temps (5000, 10000 i 20000 habitants), ha comportat la reducció del nombre de municipis amb informació publicada en el MNP i importants discontinuïtats temporals en les seves sèries cronològiques dels esdeveniments vitals registrats. Els nivells mínims d'habitants considerats eren molts elevats respecte de la realitat de l'assentament rural o urbà i de la distribució en el territori de la població en cada període de vigència dels mateixos. Val a dir també que aquestes circumstàncies limiten enormement les possibilitats que ofereix la font per als estudis a escala municipal i en l'elaboració de les seves sèries de dades històriques, fet que es veu

agregat per la inexistència d'informació municipal per als anys de 1858 a 1870, 1918 i de 1934 a 1940.

Dels 116 anys que cobreix el nostre període d'estudi (1858-1974) només es publiquen dades a escala municipal per a un total de 74 anys amb interrupcions temporals de les sèries (1858-1885, 1893-1899, 1918 i 1934-1940). El nombre total de municipis presents en algun moment o altre al les estadístiques del MNP, sense comptar les capitals provincials, és de 45.

Només es disposa de les sèries completes de naixements, matrimonis i defuncions per a 7 dels 45 municipis presents en algun Moviment natural de la població. Aquets són els de Badalona, Manresa, Mataró, Sabadell, Terrassa, Reus i Tortosa. En sentit contrari, dels 38 restants, 27 no superaran els 7 anys de presència al MNP: un tindrà un sol any de presència (Sarrià, l'any 1921), 12 disposaran de dades publicades per a només quatre anys de calendari (1971-74) i les altres 14 localitats únicament seran relacionades en el septenni de 1886-92. Els 11 municipis que resten per a arribar als 45 del total inicial tenen un interval de presència en el Moviment Natural de la Població entre 14 i 54 anys.

En la taula 12 s'agrupen els municipis en funció de llur presència temporal en el MNP. I en la taula 13 es detalla la relació de municipis presents en algun MNP de 1886 a 1974, els períodes per als quals es dóna informació i el mínim poblacional establert per a la seva publicació³¹⁹.

Com es pot observar en aquestes taules, la reducció del nombre de municipis considerats en el MNP per efecte de l'increment en el llindar poblacional de tall l'evidencia el fet que només 15 dels 29 municipis majors de 5000 habitants relacionats en la publicació de 1886 a 1892 tindran presència amb posterioritat, ara bé, la majoria (8 localitats) ho faran de forma erràtica i amb buits d'informació importants. Dels 14 restants, 9 no tindran continuïtat per no superar la barrera dels 10000 individus i 5 per raó de la seva annexió a la ciutat de Barcelona l'any 1897 (Gràcia, Sant Andreu de Palomar, Sant Gervasi de Cassoles, Sants i Sant Martí de Provençals)³²⁰.

³¹⁹ A l'annex és presenta, en una taula en format diferent, aquesta mateixa informació donar-la amb major grau de detall i referenciant-la als censos de població en els quals els municipis assoleixen el nombre d'habitants de tall.

³²⁰ Val a dir que aquests antics municipis del pla de Barcelona, a excepció del de Sant Gervasi de Cassoles, superaven de bon tros els 10000 habitants ja en el Cens de 1887 (Gràcia comptava amb una població de dret de 38739 individus; Sants, 15863; Sant Andreu de Palomar, 14967; Sant Martí de Provençals, 29269, i, per sota dels 10000 habitants, Sant Gervasi de Cassoles amb 7032).

agreguat per la inexistència d'informació municipal per als anys de 1858 a 1870, 1918 i de 1934 a 1940.

Dels 116 anys que cobreix el nostre període d'estudi (1858-1974) només es publiquen dades a escala municipal per a un total de 74 anys amb interrupcions temporals de les sèries (1858-1885, 1893-1899, 1918 i 1934-1940). El nombre total de municipis presents en algun moment o altre al les estadístiques del MNP, sense comptar les capitals provincials, és de 45.

Només és disposa de les sèries completes de naixements, matrimonis i defuncions per a 7 dels 45 municipis presents en algun Moviment natural de la població. Aquets són els de Badalona, Manresa, Mataró, Sabadell, Terrassa, Reus i Tortosa. En sentit contrari, dels 38 restants, 27 no superaran els 7 anys de presència al MNP: un tindrà un sol any de presència (Sarrià, l'any 1921), 12 disposaran de dades publicades per a només quatre anys de calendari (1971-74) i les altres 14 localitats únicament seran relacionades en el septenni de 1886-92. Els 11 municipis que resten per a arribar als 45 del total inicial tenen un interval de presència en el Moviment Natural de la Població entre 14 i 54 anys.

En la taula 12 s'agrupen els municipis en funció de llur presència temporal en el MNP. I en la taula 13 es detalla la relació de municipis presents en algun MNP de 1886 a 1974, els períodes per als quals es dóna informació i el mínim poblacional establert per a la seva publicació³¹⁹.

Com es pot observar en aquestes taules, la reducció del nombre de municipis considerats en el MNP per efecte de l'increment en el llindar poblacional de tall l'evidencia el fet que només 15 dels 29 municipis majors de 5000 habitants relacionats en la publicació de 1886 a 1892 tindran presència amb posterioritat, ara bé, la majoria (8 localitats) ho faran de forma erràtica i amb buits d'informació importants. Dels 14 restants, 9 no tindran continuïtat per no superar la barrera dels 10000 individus i 5 per raó de la seva annexió a la ciutat de Barcelona l'any 1897 (Gràcia, Sant Andreu de Palomar, Sant Gervasi de Cassoles, Sants i Sant Martí de Provençals)³²⁰.

³¹⁹ A l'annex és presenta, en una taula en format diferent, aquesta mateixa informació donar-la amb major grau de detall i referenciant-la als censos de població en els quals els municipis assoleixen el nombre d'habitants de tall.

³²⁰ Val a dir que aquests antics municipis del pla de Barcelona, a excepció del de Sant Gervasi de Cassoles, superaven de bon tros els 10000 habitants ja en el Cens de 1887 (Gràcia comptava amb una població de dret de 38739 individus; Sants, 15863; Sant Andreu de Palomar, 14967; Sant Martí de Provençals, 29269, i, per sota dels 10000 habitants, Sant Gervasi de Cassoles amb 7032).

Taula 12: Municipis no capitals provincials per anys totals i períodes de presència en les estadístiques municipals del MNP, 1886-1974

Núm. anys de presència	CODI INE	MUNICIPIS	MNP Períodes amb dades publicades
1	08522	Sarrià	1921
4	08077	Esplugues de Llobregat	1971-1974
	08089	Gavà	
	08124	Mollet del Vallès	
	08125	Montcada i Reixac	
	08169	Prat de Llobregat, el	
	08180	Ripollet	
	08184	Rubí	
	08194	St Adrià de Besòs	
	08200	St Boi de Llobregat	
	08205	St Cugat del Vallès	
	08211	St Feliu de Llobregat	
7	08301	Viladecans	1886-1892
	17015	Banyoles	
	17023	Blanes	
	08505	Gràcia	
	08112	Manlleu	
	43086	Montblanc	
	17117	Palafrugell	
	43104	Perelló, el	
	08519	Sants	
	08514	St Andreu de Palomar	
	08515	St Gervasi de Cassoles	
08520	St Martí de Provençals		
43156	Ulldecona		
43163	Vendrell, el		
08305	Vilafranca del Penedès		
14	08073	Cornellà de Llobregat	1961-74
17	08245	Sta Coloma de Gramenet	1931-33, 1961-74
24	08096	Granollers	1886-92, 1931-33, 1961-74
33	17114	Olot	1886-92, 1911-17, 1919-33, 1971-74
40	17160	St. Feliu de Guixols	1886-92, 1901-17, 1919-30, 1971-74
40	43161	Valls	1886-92, 1900-1917, 1919-33
44	17066	Figueres	1886-92, 1900-1917, 1919-33, 1971-74
	08102	Igualada	
47	08101	Hospitalet de Llobregat, l'	1921-33, 1941-74
54	08298	Vic	1886-92, 1900-17, 1919-33, 1961-74
	08307	Vilanova i la Geltrú	
74	08015	Badalona	1886-92, 1900-1917, 1919-33, 1941-74
	08113	Màgresa	
	08121	Mataró	
	43123	Reus	
	08187	Sabadell	
	08279	Terrassa	
43155	Tortosa		

Font: Elaboració pròpia a partir de les publicacions del *Movimiento Natural de la Población* de 1886 a 1974.

Entre 1900 i 1933, el nombre de municipis que superen en algun moment o altre els 10000 habitants es redueix a 18, dels quals Sarrià únicament tindrà dades per a l'any 1921; Granollers i Santa Coloma de Gramenet de 1931 a 1933; l'Hospitalet de Llobregat de 1921 a 1933, i Olot per a l'interval 1911-33.

En arribar l'any 1941, s'incrementa el mínim poblacional als 20000 habitants amb la consegüent disminució del total de municipis presents al MNP: els nombre de localitats identificables a les estadístiques de 1941 a 1960 es redueix a 8 municipis, xifra que augmentarà en 5 més per al període de 1961 a 1970 i en 16 més tan sols des de 1971 fins a 1974.

Cal advertir que, al marge de les respectives capitals provincials, no es publica informació a escala municipal per a la Província de Lleida durant tot el període d'anàlisi. Succeeix el mateix entre els anys 1941 i 1970 a la província de Girona, de la qual només es faciliten les dades de Figueres, Olot i Sant Feliu de Guíxols per a gran part dels anys compresos entre el 1900 i 1933 i a partir de l'estadística del 1971; entre 1886 i 1892 la relació de municipis gironins augmenta a 6 per la presència de Banyoles, Blanes i Palafrugell. Pel que fa a la província de Tarragona, des de l'any 1900 només seran considerats els municipis de Reus i Tortosa, juntament amb el de Valls de 1900 a 1933; endemés d'aquests tres municipis, la llista de municipis presents al MNP a la província de Tarragona entre 1886 i 1892 s'incrementa a set amb Montblanc, el Perelló, Ulldecona i el Vendrell.

Constitueixen un exemple de la manca de continuïtat en les sèries temporals de la informació municipal el cas com Granollers que, si bé disposa d'informació per al període de 1886 a 1892 en sobrepassar els 5000 habitants, no es reprèn la seva publicació fins a l'any 1931, en no assolir el mínim de 10000 habitants (establert el 1900) fins al cens de 1930. En aquest mateix any, Santa Coloma de Gramenet esdevé municipi major de 10000 habitants, incorporant-se per primera vegada a la relació de municipis amb dades publicades al MNP l'any 1931. Després de 1933, no es tornarà a publicar informació per a cap d'ambdós municipis fins a l'estadística de 1961, en no assolir fins al Cens de 1960 el nou llindar poblacional establert en 20000 habitants des de l'any 1941. Casos semblants són els de l'Hospitalet de Llobregat, d'Olot i Sant Feliu de Guíxols. Vic i Vilanova i la Geltrú presenten un mateix patró: disposen de dades per a 1886-92 i 1900-33 perquè superen els 5000 i els 10000 habitants, però la sèrie no continuarà fins al 1961 en no superar fins l'any 1960 els 20000 habitants.

La relació entre el nombre de municipis presents i el volum poblacional requereix per a la seva inclusió en la font és fortament inversa: a major llindar poblacional, menor

Entre 1900 i 1933, el nombre de municipis que superen en algun moment o altre els 10000 habitants es redueix a 18, dels quals Sarrià únicament tindrà dades per a l'any 1921; Granollers i Santa Coloma de Gramenet de 1931 a 1933; l'Hospitalet de Llobregat de 1921 a 1933, i Olot per a l'interval 1911-33.

En arribar l'any 1941, s'incrementa el mínim poblacional als 20000 habitants amb la consegüent disminució del total de municipis presents al MNP: els nombre de localitats identificables a les estadístiques de 1941 a 1960 es redueix a 8 municipis, xifra que augmentarà en 5 més per al període de 1961 a 1970 i en 16 més tan sols des de 1971 fins a 1974.

Cal advertir que, al marge de les respectives capitals provincials, no es publica informació a escala municipal per a la Província de Lleida durant tot el període d'anàlisi. Succeeix el mateix entre els anys 1941 i 1970 a la província de Girona, de la qual només es faciliten les dades de Figueres, Olot i Sant Feliu de Guíxols per a gran part dels anys compresos entre el 1900 i 1933 i a partir de l'estadística del 1971; entre 1886 i 1892 la relació de municipis gironins augmenta a 6 per la presència de Banyoles, Blanes i Palafrugell. Pel que fa a la província de Tarragona, des de l'any 1900 només seran considerats els municipis de Reus i Tortosa, juntament amb el de Valls de 1900 a 1933; endemés d'aquests tres municipis, la llista de municipis presents al MNP a la província de Tarragona entre 1886 i 1892 s'incrementa a set amb Montblanc, el Perelló, Ulldecona i el Vendrell.

Constitueixen un exemple de la manca de continuïtat en les sèries temporals de la informació municipal el cas com Granollers que, si bé disposa d'informació per al període de 1886 a 1892 en sobrepassar els 5000 habitants, no es reprèn la seva publicació fins a l'any 1931, en no assolir el mínim de 10000 habitants (establert el 1900) fins al cens de 1930. En aquest mateix any, Santa Coloma de Gramenet esdevé municipi major de 10000 habitants, incorporant-se per primera vegada a la relació de municipis amb dades publicades al MNP l'any 1931. Després de 1933, no es tornarà a publicar informació per a cap d'ambdós municipis fins a l'estadística de 1961, en no assolir fins al Cens de 1960 el nou llindar poblacional establert en 20000 habitants des de l'any 1941. Casos semblants són els de l'Hospitalet de Llobregat, d'Olot i Sant Feliu de Guíxols. Vic i Vilanova i la Geltrú presenten un mateix patró: disposen de dades per a 1886-92 i 1900-33 perquè superen els 5000 i els 10000 habitants, però la sèrie no continuarà fins al 1961 en no superar fins l'any 1960 els 20000 habitants.

La relació entre el nombre de municipis presents i el volum poblacional requerit per a la seva inclusió en la font és fortament inversa: a major llindar poblacional, menor

és la xifra de localitats presents. A la taula 14, podem observar com en augmentar el mínim poblacional exigít entre els anys 1886-1892 i l'any 1900 (de 5000 a 10000 hab.) es produeix una reducció en el nombre de municipis relacionats, passant de 29 a 13 el 1901, arribant a identificar durant el període de 1900 a 1933 (vigència del criteri de 10000 hab.) un total de 18 municipis, amb informació publicada en algun any al MNP, per raó de l'increment poblacional de cinc d'ells: 3 noves incorporacions (l'Hospitalet de Llobregat, Sarrià i Santa Coloma de Gramenet) i recuperació de 2 municipis presents el 1886-1892 (Olot i Granollers). Quan el 1941 l'estadística passa a publicar informació només per a municipis majors de 20000 habitants, el nombre total d'aquests baixa a 8 fins a l'any 1961, any en què es comença a apuntar un increment en el nombre de municipis llistats per augment del volum d'habitants i no per canvi de llinar. Aquest augment del nombre de municipis derivat del seu increment poblacional ja es veu clarament en el període següent comprès entre 1971 i 1974 amb l'identificació d'un total de 29 municipis com a conseqüència de la industrialització dels anys 60 del segle XX a Espanya en detriment del sector primari, el retrocés del qual va comportar el despoblament rural espanyol i el creixement de les zones urbanes i periurbanes més industrialitzades com en el cas de Ripollet, Rubí, Viladecans, Mollet del Vallès, el Prat de Llobregat, Gavà o Esplugues de Llobregat. A l'annex es presenta la taula en què es detallen les poblacions censals dels 45 municipis presents al MNP.

Taula 14: Nombre de municipis presents en algun any al MNP per períodes intercensals i llinars poblacionals

PERÍODE	NOMBRE DE MUNICIPIOS PRESENTES AL MNP			
	TOTAL	BAIXES en el període següent	ALTES respecte el període anterior	PER LLINDAR
1886-1892	29	16		29 (5000 hab.)
1900-1910 ⁽¹⁾	13			18 (10000 hab.)
1911-1920	14		1	
1921-1930 ⁽²⁾	16	2	2	
1931-1933	16	8	2	
1941-1960	8			29 (20000 hab)
1961-1970	13		5	
1971-1974	29		16	

Font: elaboració pròpia a partir de les estadístiques del MNP i dels censos de població

- (1) L'any 1900 eren relacionat un total de 12 municipis perquè Sant Feliu de Guíxols no superarà els 10000 habitants fins al cens de 1900. De 1901 a 1910 el total de municipis relacionats al MNP és de 13.
- (2) Sarrià només serà relacionat l'any 1921 perquè en aquell mateix any es produirà la seva agregació a la ciutat de Barcelona quan comptava amb una població de fet de 11534 habitants segons el Cens de 1920. De 1922 a 1930 el total de municipis relacionats al MNP és de 15.

L'any 1900 eren relacionat un total de 12 municipis perquè Sant Feliu de Guíxols no superarà els 10000 habitants fins al cens de 1900. De 1901 a 1910 el total de municipis relacionats al MNP és de 13.

Sarrià només serà relacionat l'any 1921 perquè en aquell mateix any es produirà la seva agregació a la ciutat de Barcelona quan comptava amb una població de fet de 11534 habitants segons el Cens de 1920. De 1922 a 1930 el total de municipis relacionats al MNP és de 15.

Atenent al vist fins ara sobre el nombre de municipis catalans identificables al MNP, la conclusió a la què hom arriba és que els criteris de selecció del llinar poblacional dels municipis s'han circumscrit a qüestions operatives, a l'àmbit estricte de l'organització i gestió de la pròpia font, a una política d'economia de mitjans i en cap cas al de la realitat demogràfica del país, a saber, no ha seguit el criteri de representativitat demogràfica poblacional i la seva distribució territorial, donat que el nivell d'exigència establert en quant al nombre d'habitants per a la publicació de les dades al MNP s'ha evidenciat sempre molt elevat i poc representatiu de la distribució espacial de la població a Catalunya com es mostra a les dues taules 15 i 16 que segueixen (a l'annex es presenta una taula amb les poblacions censals dels 45 municipis presents en algun moment al MNP).

Taula 15: Percentatge de la població de fet dels municipis no capitals provincials presents al MNP respecte el total de Catalunya

Cens / MNP	GRUP DE MUNICIPIES NO CAPITALS PROVINCIALS					Llinar poblacional
	Prov. Barcelona	Prov. Girona ⁽¹⁾	Prov. Lleida ⁽²⁾	Prov. Tarragona	Totes les províncies	
1887 / 1886	14,40	2,51		4,87	21,78	> 5.000 habitants
1897 / 1900	6,98	0,60		3,20	10,78	> 10.000 habitants
1900 / 1901	6,89	1,12		3,24	11,26	
1910 / 1911	7,12	1,60		3,14	11,86	
1920 / 1921	9,06	1,43		3,16	13,64	
1930 / 1931	10,67	0,92		2,81	14,40	
1940 / 1941	8,95			2,44	11,39	> 20.000 habitants
1950 / 1951	9,99			2,52	12,51	
1960 / 1961	16,03			2,15	18,18	
1970 / 1971	28,45	0,85		2,06	31,36	

Font: Elaboració pròpia a partir dels censos de població de 1887 a 1971.

(1) De la província de Girona no es publiquen dades municipals, que no siguin les de la capital, de 1941 a 1970.

(2) De la província de Lleida només es publiquen les dades de la capital en tot el període.

Taula 16: Percentatge de la població de fet dels municipis i capitals provincials presents al MNP respecte el total de Catalunya

Cens / MNP	GRUP DE MUNICIPIES I CAPITALS PROVINCIALS					Llindar poblacional
	Prov. Barcelona	Prov. Girona ⁽¹⁾	Prov. Lleida ⁽²⁾	Prov. Tarragona	Totes les províncies	
1887 / 1886	29,18	3,35	1,19	6,35	40,07	> 5.000 habitants
1897 / 1900	33,22	1,43	1,10	4,51	40,25	> 10.000 habitants
1900 / 1901	34,02	1,93	1,09	4,44	41,47	
1910 / 1911	35,29	2,42	1,18	4,25	43,14	
1920 / 1921	39,35	2,18	1,63	4,35	47,51	
1930 / 1931	46,70	1,70	1,39	3,91	53,70	
1940 / 1941	46,35	1,02	1,43	3,67	52,48	> 20.000 habitants
1950 / 1951	49,50	0,89	1,63	3,72	55,74	
1960 / 1961	55,71	0,84	1,63	3,26	61,43	
1970 / 1971	62,52	1,83	1,77	3,59	69,71	

Font: Elaboració pròpia a partir dels censos de població de 1887 a 1971.

(1) De la província de Girona no es publiquen dades municipals, que no siguin les de la capital, de 1941 a 1970.

(2) De la província de Lleida només es publiquen les dades de la capital en tot el període.

Províncies i capitals provincials

Pel que fa a les províncies i a les respectives capitals, val a dir que són les establertes en la divisió provincial d'Espanya efectuada per Javier de Burgos el 1833 (Reial Decret de 30 de novembre de 1833), amb les modificacions especificades en l'apartat anterior sobre el criteri geogràfic en la georeferenciació de les dades.

Les províncies i les capitals provincials, aquestes últimes per raó de la seva capitalitat, tindran un tractament diferent al municipal, tant pel que fa a la cobertura temporal de les sèries de fluxos, com en el nombre d'informació i tabulacions publicades per a aquesta escala, aquest darrer aspecte serà tractat en profunditat en l'anàlisi individual de cada esdeveniment (la secció de naixement i de defuncions seran incloses en l'informe final).

La presència de les províncies i les respectives capitals en les estadístiques del MNP no està condicionada al volum poblacional de les mateixes i, en conseqüència, es publica la informació per a tots els períodes de publicació de la font: 1858-70; 1886-92 i 1900-1974. Així, per exemple, les ciutats de Sòria i Terol, malgrat no assolir en períodes amplis de temps els mínims poblacionals exigits per als municipis no capitals per a la publicació de les seves dades al MNP, sempre romanen presents en aquesta estadística.

Per alguns dels anys en que no fou editat el MNP, es poden obtenir les dades a partir dels anuaris estadístics del darrer quart del segle XIX, de la *Gaceta de Madrid* i de les introduccions dels MNP dels anys 1900 i 1905:

- A l'*Anuario Estadístico de España, 1878-1884* (publicat el 1888), es recullen les dades bàsiques de fluxos anuals de nascuts vius, avortaments, matrimonis i defuncions per a capitals i províncies per al període 1878-84.
- A la *Gaceta de Madrid* de 1891 (núm. 118 a 124) s'informa del total anual de naixements, matrimonis i defuncions per al període 1878-1888 per a províncies i capitals.
- A les introduccions del Moviment natural de la població de 1900 i de 1905 es publiquen els totals anuals de naixements, matrimonis i defuncions per al període 1893-99 a escala únicament provincial i estatal.

Per tant, entre 1858 i 1974 no disposem de cap dada publicada sobre fluxos per a capitals provincials per als períodes de 1871-1877 i 1893-1899; a escala provincial el buit comprèn els anys de 1871 a 1877.

III.1.3 REFERÈNCIA I DESAGREGACIÓ TEMPORALS DE LES DADES

Com hem indicat en el capítol sobre definició de la font, les dades publicades a les estadístiques del *Movimiento de la población* fan referència als esdeveniments vitals esdevinguts durant l'any de referència del MNP, junt amb algunes característiques rellevants relatives als fenòmens demogràfics (sexe, edat, estat civil, entre d'altres) que en permeten una anàlisi més completa.

Referència temporal de les dades

Les estadístiques del *Movimiento Natural de la Población* registren les dades sobre els naixements, matrimonis i defuncions que han tingut lloc en un any civil de calendari, independentment de la data de la seva inscripció en el en el Registre civil o parroquial de l'àrea geogràfica de referència. Per a que no deixar lloc al dubte i evitar possibles errors en la transferència de la informació efectuada pels registradors dels esdeveniments vitals al servei estadístic provincial de l'*Instituto Geográfico y Estadístico*, aquest aclarirà, pocs anys després de la implantació del registre públic i en relació a la sol·licitud de les dades corresponents a l'any 1876, que "*Los nacimientos, matrimonios y defunciones que hay que extender, deben ser únicamente los ocurridos en el año 1876, no deberán por consiguiente figurar los del año anterior, aún cuando su inscripción hubiese sido hecha en dicho año de 1876, mientras que por el contrario habrá que extender aquellas que, aunque inscritas en los libros o partidas de 1877, se*

refieran sin embargo a hechos ocurridos en el año de 1876” (Circular de 23 d’octubre de 1877)³²¹.

És important advertir que aquesta remarca sobre la recopilació als efectes estadístics dels esdeveniments vitals per data d’ocurrència (en comptes d’inscripció), va ser formulada l’any 1877 amb motiu de la reforma del sistema emprat per a la recollida de la informació procedent del registre civil³²². Com es detallarà en el capítol corresponent als informes estadístics, el procediment seguit fins aleshores consistia en la complementació de quadres resum preestablerts, en els quals s’anotaven les freqüències absolutes dels fenòmens segons algunes característiques personals dels seus actors. La correcta aplicació del criteri temporal de la data d’ocurrència com a principi rector en l’agregació de la informació continguda en aquells estats numèrics es pressuposava, ja que no hi havia manera de verificar la seva adequació i detectar els errors a partir de la pròpia taula numèrica generada a partir de les partides civils individuals, on sí constaven ambdues referències temporals. En el darrer quart del segle XIX, aquest mètode de recopilació per agregats serà substituït per la simple redacció d’extractes individuals de cadascuna de les inscripcions practicades en el registre civil, en els quals es farà constar la data d’ocurrència de cada esdeveniment vital. Amb el nou procediment, es reduïa moltíssim la possibilitat d’efectuar relacions estadístiques per data d’inscripció. La qual cosa és important en l’anàlisi de l’estacionalitat dels fenòmens i en el càlcul taxes quan la imputació mensual o trimestral de les dades de base és incorrecta, sobretot quan numerador i denominador no es corresponen.

En aquest sentit, les inscripcions formalitzades en un any diferent al que varen tenir lloc poden resultar summament perilloses. És el cas de les inscripcions efectuades fora del termini legalment establert per al seu registre normal. Quan aquestes incorporacions registrals es produeixen de forma massiva, la confusió de la data d’ocurrència i la d’inscripció en la informació facilitada als serveis d’estadística, poden incidir i alterar enormement les estadístiques resultants i les anàlisis demogràfiques que se’n derivin. És possible imputar erròniament a un augment de la fecunditat, de la mortalitat o de la nupcialitat el que només és atribuïble, per exemple, a l’exigència de la prova de naixement o de matrimoni per a complir amb un nou tràmit administratiu o bé per a gaudir d’alguna prestació social; o a les mortíferes conseqüències d’una catàstrofe natural o d’una acció bèl·lica que poden implicar la tramitació de procediments llargs que van des de la declaració de l’absència fins a la definitiva de la mort o la redacció de noves actes de naixements, matrimonis i defuncions. Les taxes de mortalitat neonatal,

³²¹ BOP de Barcelona, núm. 255 de 25 d’octubre de 1877

³²² BOP de Barcelona, núm. 200 de 22 d’agost de 1877

infantil i materna estan exposades a alteracions degut al fet que es calculen en relació als nascuts vius i, si el nombre d'inscripcions d'aquets fluctua de forma significativa, aquelles taxes es veuran afectades.

Un exponent rellevant de les implicacions que un conflicte armat pot tenir sobre les estadístiques vitals per qüestions estrictament registrals, causades per les inscripcions massives practicades molt més tard de la ocurrència del fet enregistrat, és el de la derrota i pèrdua de les possessions espanyoles d'ultramar a finals del s. XIX, concretament de les illes de Cuba, Puerto Rico i Filipines. Davant l'allau d'instàncies presentades a la *Dirección general de los Registros civil y de la propiedad y del Notariado* pels repatriats (exèrcit, funcionaris civils i particulars), sol·licitant la inscripció del seu matrimoni, del naixement dels fills o de la defunció d'un parent o d'amic en els registres de la península, va resoldre la situació per Reial decret l'octubre de 1906³²³, la qual cosa suposarà l'aixecament de noves actes en els registres de la metròpoli. Insistim altre cop en el fet que és factible l'elaboració d'una relació incorrecta dels esdeveniments que realment hagin tingut lloc en un any natural per confusió entre la data d'ocurrència i la d'anotació per part dels encarregats del Rc, o bé per negligència o desconeixement dels termes del traspàs d'informació entre l' institució registral i el servei d'estadística.

Com s'exposarà més endavant en la secció de matrimonis, aquest serà el cas de les inscripcions practicades després dels breus períodes de matrimoni civil obligatori a Espanya, quan tornen a ser reconegudes, legalment i de forma retroactiva, les unions que havien estat celebrades exclusivament en forma canònica en l'etapa anterior. Dos són els moments històrics de referència, l'obert amb el Reial decret de Cánovas del Castillo de 9 de febrer de 1875, pel que es restableix el reconeixement d'efectes legals als matrimonis canònics anteriors i posteriors a aquell any, junt amb la instrucció per a la seva execució del dia 19³²⁴; i l'Ordre de 31 de desembre de 1940 amb la qual es possibilita la transcripció en el Rc dels matrimonis celebrats únicament en forma canònica en l'etapa de matrimoni civil obligatori de la República de l'any 1931, amb la simple presentació del certificat expedit amb les formalitats legals.³²⁵

En aquell mateix sentit caldrà valorar la possible incidència en el MNP, de les inscripcions anul·lades en bloc per ordre o decret governamental quan són susceptibles de convalidació posterior mitjançant la redacció d'una nova acta civil o per reparació

³²³ *Gaceta de Madrid* núm. 283 de 10 d'octubre de 1901, pàg. 159-160.

³²⁴ *Gaceta de Madrid* núm. 41, de 10 de febrer de 1875, p. 363 i núm. 51, de 20 de febrer de 1875, p. 457-458

³²⁵ *BOE*, núm. 4 de 4 de gener de 1941, p.78.

del motiu d'invalidació. Aquest podria ser el cas de l'Ordre de 12 d'agost de 1938³²⁶, per la qual, en tots els Registres civils de la zona ocupada i de les que s'anessin 'alliberant', es consideraven nul·les les inscripcions practicades segons la legislació republicana dictada amb posterioritat a l'*Alzamiento Nacional* de 18 de juliol 1936 (art. 1); les autoritzades per funcionaris que no fossin els legalment competents per al registre segons la normativa emanada de la República abans d'aquella data (art. 1) i, finalment, eren considerades nul·les i sense valor legal les inscripcions redactades en "*lengua o dialecto distinto al idioma oficial castellano*" (art. 2)³²⁷. Ara bé "*Todas las actas calificadas de nulidad por la presente Orden podrán ser reproducidas, a instancia de parte interesada, en el libro legal correspondiente, mediante la simple presentación ante el Encargado del Registro del certificado del acta anulada, si a juicio del citado funcionario está comprobada la autenticidad del hecho objeto de la inscripción...*" (art. 7).

Mesos més tard s'ampliarà la casuística de la invalidació registral a "*las inscripciones practicadas a consecuencia de hechos conceptuados como matrimonios civiles, contraídos durante la dominación roja con arreglo a disposiciones distintas de las vigentes antes del 18 de julio de 1936 (...) y solamente podrán practicarse otras referentes a las mismas personas si contraen matrimonio con sujeción a las normas legales actualmente en vigor*" (Ordre de 22 de setembre)³²⁸. De la mateixa manera havien estat declarades nul·les "*Las inscripciones autorizadas por funcionarios distintos de los que determina la legislación del Registro civil anterior*" (art. 1 de l'Ordre del Ministeri de justícia de 12 d'agost de 1936)³²⁹, instrucció corroborada per l'ordre de 8 de maig de 1939³³⁰ i en consonància a la resolució del *Servicio Nacional de los Registros y del Notariado* de 5 de novembre de l'any anterior.

Desagregació temporal de les dades

Per a una major comprensió dels fenòmens, a la dimensió anual es superposa la mensual i la trimestral per tal de possibilitar l'estudi sobre l'estacionalitat dels mateixos. Les províncies i el total nacional són les unitats territorials més afavorides en la desagregació temporal de les dades. I, entre els fenòmens, és la mortalitat.

³²⁶ BOE, núm. 48 de 17 d'agost de 1938, p.758.

³²⁷ Aquesta circumstància es mantindrà fins a la Llei 12/2005, de 22 de juny (RCL 2005, 1293) que la rectificarà establint que "*Los asientos se realizarán en lengua castellana o en la lengua oficial propia de la Comunidad Autónoma en que radique el Registro Civil, según la lengua en que esté redactado el documento o en que se realice la manifestación*" (article únic).

³²⁸ BOE, núm. 87 de 25 de setembre de 1938, p. 1435.

³²⁹ BOE, núm. 48 de 17 d'agost de 1938, p.48.

³³⁰ BOE, núm. 72 de 13 de març de 1939, p.1459.

La informació publicada mensualment durant el segle XIX es redueix al total de naixements, de matrimonis i de defuncions de 1863 a 1970. Les estadístiques dels primers anys del nou-cents es caracteritzen per la gran quantitat de dades mensuals en gairebé totes les classificacions, per a totes les escales territorials i en tots els fenòmens demogràfics fins arribar a l'any 1908. Al pròleg de la publicació d'aquests anys podem llegir el motiu de la seva reducció en els anys següents: "*Con el propósito de hacer menos voluminosa esta obra sin menoscabo de la utilidad y del interés, se ha creído conveniente modificar en parte el plan seguido en los años precedentes*"³³¹, ometent-ne els estats numèrics relatius als naixements, matrimonis i defuncions classificats per mesos a escala municipal, provincial i per capitals provincials, i la classificació provincial de les defuncions per edats i causes de defunció segons la nomenclatura abreujada.

A partir de 1908 es deixen de publicar les xifres per mesos en els municipis, les capitals i les províncies, produint-se una gradual reducció en l'àmbit estatal en la quantitat de variables considerades per estacionalitat. Aquest procés de reducció constant culmina l'any 1941, any a partir del qual només es publiquen les dades del total general de cada esdeveniment vital per mesos de l'any de referència, però altre cop per cadascuna de les unitats territorials, llevat de la municipal.

El recurs a les dades trimestrals només s'utilitzarà a les estadístiques de defuncions i bàsicament a escala estatal. Serà freqüent en els quatre primers anys del segle XX en la mortalitat per sexe i edat, en la classificació de les defuncions per causes, i desapareixerà fins al MNP de 1941 amb la introducció de la classificació dels òbits en establiments benèfics de menors i de majors de 5 anys per sexe i per trimestre de l'any.

A les taules que recullen les variables i els creuaments presents a les estadístiques del *Movimiento Natural de la Población* de 1858 a 1974, en detall a l'annex i resumides en els apartats corresponents a l'anàlisi en profunditat de la informació continguda en cada secció del MNP (veure taules 17 a 21, 24 a 28, i 32 a 36), s'indica l'estacionalitat de la informació publicada a les estadístiques del moviment natural des de l'any 1860 per a cadascun dels fenòmens i unitats territorials considerades.

---

³³¹ Dirección General del Instituto Geográfico y Estadístico, 1914, p. VII ("Prólogo").

III.2 SECCIÓ DE NAIXEMENTS: Estadística de Naixements, Estadística d'Avortaments i Estadística de Parts

III.2.1 DEFINICIÓ I NOTES BÀSIQUES SOBRE ELS CONCEPTES I LES VARIABLES RECOLLIDES A LA SECCIÓ DE NAIXEMENTS

Usos internacionals entorn a la definició estadística de naixement i defunció fetal.

En línies generals, avui en dia, les definicions estadístiques emprades en els diferents països del món sobre els esdeveniments vitals concorden amb les corresponents als respectius Codis civils, amb algunes excepcions com és el cas espanyol. No obstant, des de sempre, la major discrepància es centra en les definicions de nascut viu i de defunció fetal. De fet, si bé la doctrina i l'evolució legislatives singulars dels Estats han anat atansant-se cada cop més a la teoria del Dret romà, segons la qual és requisit suficient el mateix fet de la vida per a concedir al nascut (persona natural) la capacitat jurídica, una de les qüestions més discutides en la definició del naixement i del nascut viu ha estat, històricament, la determinació del criteri de l'existència i, si ha de fixar un termini, el llinyar del mateix.

A) Els usos nacionals anteriors a 1950

Nascut viu *versus* Defunció fetal

En general, en les definicions de nascut viu aplicades al llarg del temps en els diferents països hi conflueixen dos aspectes: la manifestació de vida (respiració, batecs del cor, pulsacions del cordó umbilical, moviments voluntaris, etc) i la viabilitat (del llatí *vitas* habilis: aptitud per a seguir vivint, capacitat del fetus de néixer viu). A grans trets, al voltant d'aquets aspectes podem establir dues tradicions: l'anglosaxona, basada en una accepció ample dels signes de vida com a prova del naixement, i la francesa, que posa un major èmfasi en la viabilitat del fetus (aptitud per a seguir vivint després del naixement) com a requisit implícit per a considerar-lo persona en les disposicions del Codi civil.

Pel que fa als signes manifestos de vida, la casuística per països està conformada bàsicament per dos blocs: un, entorn de l'establiment del criteri únic de la respiració com a prova de vida, i un altre que admet qualsevol mostra física de vitalitat ja que, com ja va escriure Henry Swinburne el 1590, "*llorar no es la única prueba de vida, pues esta se puede comprobar por movimiento, respiración y otras manifestaciones*

semejantes”, entre ells, els batecs del cor (citats per Nacions Unides, 1955: 51). Aquesta concepció amplia de l'evidència de vida constituirà la base de la llei civil britànica i, per tant, conformarà el criteri d'inscripció dels nascuts vius en tots els països que, com els EUA, s'han fonamentat en aquella llei. En quant a la tradició francesa, es distingeixen dues casuístiques: l'adopció d'un límit de dies, als quals haurà de sobreviure el nou-nat per a ser considerat un naixement, o la superació amb vida d'un determinat nombre d'hores després del part.

Veiem, doncs, que el criteri seguit en la definició de nascut viu ha estat dispar en variar la determinació de l'existència o absència del signe de vida i la capacitat per a conservar-la un cop després del cos de la mare; tots ells factors que distingeixen el col·lectiu dels nats amb vida de les defuncions fetals (altrament anomenades avortaments o mortinats, segons sigui el país de referència). Davant la gran varietat de criteris i límits fixats sobre els nascuts vius i les defuncions fetals, així com la confusió generada per la imprecisió entorn al significat i als límits dels vocables 'avortament' i 'nascut mort' o 'mortinat', es plantejarà la necessitat d'homogeneïtzar, si més no des del punt de vista estadístic, les distintes concepcions vigents i d'establir procediments i normes uniformes en la imputació dels infantats com a nascuts vius o com a defuncions fetals. Les diferents descripcions nacionals dels esdeveniments estadístics els feia difícilment comparables, per la qual cosa, des de la segona meitat del segle XIX, tindran lloc algunes iniciatives encaminades a l'harmonització de les definicions i dels usos estadístics a nivell internacional; bé que en un primer moment els esforços es centraran en el principal tema d'interès d'aleshores, la morbiditat i la mortalitat i, per tant, la estandardització de la classificació de les defuncions per les seves causes.

La tasca normalitzadora serà empresa per diferents institucions estadístiques i organismes internacionals fins a arribar a la celebració a Ginebra de la Tercera Assemblea Mundial de la Salut, que el maig de 1950 aprova i aconsella la utilització de nous models de definicions internacionals uniformes als efectes estadístics³³². Prèviament, a través de la celebració de conferències internacionals, buscaren l'acord en la unificació de les definicions existents arreu per tal de vèncer l'obstacle que suposava l'ús estadístic de conceptes diferents a l'entorn del concepte de nascut viu i, consegüentment, de nascut mort i d'avortament, la *Royal Statistical Society* el 1912, l'*Institut International de Statistique* l'any següent i la *Organisation d'Hygiène de la Société des Nations* el 1925. Amb aquest mateix ànim, a Espanya, alguns destacats

---

³³² Les definicions de nascut viu i mort fetal varen ser elaborades pel Comitè d'Experts en Estadístiques Sanitàries de l'Organització Mundial de la Salut amb la participació del seu Subcomitè de Definició de Nascut Mort i d'Avortament (Organització Mundial de la Salut, *Technical Report Series*: 25: 3 i 12 i 28: 16-17).

estudiosos com Villar Salinas (1944), Morcillo (1946) i Arbelo (1951b) van manifestar aquella necessitat d'unanimitat de criteris i la importància demogràfica de rectificar, als efectes estadístics, la concepció legal espanyola de nascut viu i de nascut mort. L'any 1951, el pediatra i estudiós Antonio Arbelo ho expressava així:

“El diferente concepto de nacido vivo que rige en las distintas naciones ha sido hasta hoy motivo insuperable a la comparabilidad de sus tasas de mortalidad, singularmente para las tasas infantiles (mortalidad intranatal, precoz, neonatal e infantil). Así, en España (y en algunas de las naciones de Hispanoamérica) se considera ‘nacido vivo’ al niño que teniendo figura humana ha vivido veinticuatro horas, al menos, separado del cuerpo de su madre; en Inglaterra basta para declarar a un niño nacido vivo el latido del corazón; en Francia, que viva antes de su inclusión en el Registro (de 3 días); en Suiza, los que hayan respirado al nacer.

La única forma de finalizar de una vez y para siempre con el maremágnum que en el terreno demográfico-sanitario crea la disparidad de criterios oficiales es adoptar por todas las naciones como legal el concepto biológico de nacido vivo, aunque éste sea también más o menos arbitrario” (1951b: 402)

Certament, així havia estat, com indicava en el primer paràgraf, i així s'esdevindria, com considera en el segon. El 1949, el Comitè d'Experts en Estadístiques Sanitàries de l'OMS, a través del seu Subcomitè per a la Definició de Mortinat i Avortament, s'havia fet càrrec d'aquella comesa. El subcomitè proposarà l'ús restringit a dos termes antagònics entre ells: el de nascut viu i el de defunció fetal, els quals seran definits de tal forma que es relegarà l'accepció més estesa fins aleshores, la de 'mortinat' (nascut sense mostres de respiració amb 28 o més setmanes completes de gestació), a una subcategoria de la defunció fetal, la 'defunció fetal tardana'. L'any 1950, el Comitè de l'OMS i la Tercera Assemblea Mundial de la Salut aprovaran i aconsellaran la l'accepció i utilització de les noves definicions resultants com a model internacional uniforme als efectes estadístics. La Comissió d'Estadística de Nacions Unides inclourà aquestes formulacions en els seus *Principios para un Sistema de Estadísticas Vitales*, publicats tres anys més tard i ratificats el 1974, comminant als països a classificar i a tabular com a nascut viu a

“la expulsión o la extracción completa del cuerpo de la madre, independientemente de la duración del embarazo, de un producto de la concepción que, después de esta separación, respira o manifiesta cualquier otro signo de vida, tal como palpación del corazón, pulsación del cordón umbilical o contracción efectiva de algún músculo sometido a la acción de la voluntad, haya o no haya sido cortado el cordón umbilical, y esté o no adherida la placenta; todo producto de tal nacimiento es considerado como un nacido vivo. Todas las criaturas nacidas vivas deben ser inscritas y contadas como tales, sea cual fuere el período de gestación, y estén vivas o muertas en el momento de la inscripción; las que mueren en cualquier momento posterior al nacimiento deben, además, ser inscritas y

contadas como defunciones” (recomanació núm. 202 a Nacions Unides, 1953: 6 i núm. 46. C a ídem, 1974: 13)³³³.

Val a dir que l'origen històric d'aquest concepte establert per a la pràctica estadística mundial, està en la línia de la tradició anglosaxona concebuda el 1590 per Henry Swinburne a qui s'ha fet referència anteriorment.

En contraposició a aquella descripció, seguint el plantejament del Subcomité per a la Definició de Mortinat i Avortament de l'Organització Mundial de la Salut, s'entendrà per defunció fetal (DF)

“la muerte de un producto de la concepción, acaecida antes de su expulsión o de su extracción completa del cuerpo de la madre, independientemente de la duración del embarazo; la defunción está indicada por el hecho de que, después de esa separación, el feto no respira ni manifiesta ningún otro signo de vida tal como palpitación del corazón, pulsación del cordón umbilical o contracción efectiva de algún músculo sometido a la acción de la voluntad” (Nacions Unides, 1953 i 1974).

Dins d'aquest grup, es distingirà la categoria de la defunció fetal tardana (DFT), descrita com aquella que té lloc un cop han estat superades les primeres 28 setmanes de gestació. Endemés, per tal d'evitar confusions terminològiques per l'ús de l'accepció 'mortinat', 'nascut mort' o 'avortament', en lloc del vocable “defunció fetal”, s'insta que en les publicacions estadístiques d'alguns països s'especifiqui si el terme es refereix a les precoces, a les intermèdies o bé a les tardanes. En cas contrari, per a Nacions Unides els mortinats i les denominacions similars equivalents seran sinònims de DFT (Nacions Unides, 1953: 6-7). En les recomanacions publicades l'any 1974 per Nacions Unides, si bé es mantindran les definicions de nascut viu i de defunció fetal en els mateixos paràmetres establerts per l'OMS el 1950, desapareixerà qualsevol referència a l'expressió 'mortinat' (nascut mort, etc), que serà substituïda per la classificació de les DF en aquells tres tipus recomanats per l'OMS l'any 1955: precoces (menys de 20 setmanes completes de gestació), intermèdies (entre 20 i menys de 28 setmanes completes de gestació) i tardanes (de 28 i més setmanes de gestació) (OMS, 1957: XXII). I, segons s'aconsella l'any 1974, l'entrada 'mort en néixer' només hauria de ser utilitzada en l'estadística nacional, si fos essencial i únicament com a sinònim de DFT.

Pel caràcter permanent, el ressò i l'acceptació internacional que tindran les definicions establertes l'any 1950 per l'OMS, la data de la seva aprovació marcarà un abans i un després en la dinàmica consensual d'homogeneïtzació i adequació de les pràctiques nacionals als termes estadístics proposats. De la mateixa manera que ho serà l'any 1955, en relació a les variables, classificacions, tabulacions i pràctiques

³³³ Aquesta mateixa definició serà recomanada en els principis i recomanacions publicades per Nacions Unides l'any 1974 (p. 13)

estadístiques arran de la publicació del *Manual de Métodos de Estadísticas Vitales* de Nacions Unides (NU). Estem davant d'una dècada significativa pel que fa a la normalització dels sistemes estadístics nacionals als efectes de la internacionalització dels seus productes. La convergència i reconeixement mutu de les accions empreses per ambdues institucions, OMS i NU, donaran una forta empenta a la voluntat de confluència en l'àmbit supranacional. Veiem a continuació l'obra normalitzadora anterior i l'adequació de les pràctiques nacionals a la mateixa.

Fins al primer quart del segle XX, en molts codis civils es reputava com a nascut el fetus que vivia, ni que fos un segon, després de l'expulsió del claustre matern; com anirem veient, en alguns països es continuarà reputant així posteriorment. Aquests fetus havien estat considerats persones en l'ordenament jurídic de països com Portugal, la República Argentina, Guatemala, Perú, Alemanya i Suïssa. No obstant, en altres s'exigia, endemés de la vida, la viabilitat; criteri recollit pel Codi napoleònic de 1802. El problema de la viabilitat estrebava, i encara estriba, en la delimitació de les condicions que faculden a un fetus per a la vida. En aquesta línia es situen, per exemple, el Codi francès i el belga. Dins d'aquest grup, alguns estats com Espanya i Costa Rica exigiran un termini de vida, però simplement com a mecanisme de presumpció legal de viabilitat. El Codi civil espanyol i el costariquenya marcaran un període mínim a l'objecte de disposar d'alguna garantia de certesa de l'existència de vida en néixer i no com a condicions essencials per a la pròpia existència.

Contràriament, segons la llei anglesa, a diferència dels codis civils basats en el francès, no cal que una criatura sigui viable per tal d'adquirir els seus drets civils com a ciutadà, així, els metges forenses només hauran de certificar que ha existit algun signe biològic manifest de vida per tal de considerar-lo, inscriure'l i tabular-lo estadísticament com un naixement (nascut viu). En aquesta línia, el 1908, l' *American Health Society* estableix, per a tots els estats, la inscripció dels infantats que mostrin algun signe de vida com a naixements. Al respecte, l'any 1913 s'especificarà l'acció del cor, la respiració i els moviments voluntaris de músculs; tots ells signes inclosos en la futura definició de nascut viu de l'OMS de 1950.

Arribat el 1911, la *Royal Statistical Society* nomina un comitè per a l'estudi de la mortalitat infantil i, de retruc, la mortinatalitat. En l'informe final, es recomana el funcionament del cor en detriment de la respiració com a element identificador de l'existència de vida. Quatre anys més tard, l' *Institut Internationale de Statistique* secundarà aquella proposta. Per a l'*Institut*, la manifestació de vitalitat que implica el plor i la respiració és innegable, de la mateixa manera que ho és el fet que aquests només poden produir-se mentre el cor estigui en funcionament, ergo, l'element

definitori principal de l'evidència de vida el constituïran les seves contraccions (Dudfield, 1915: XX: 2: 146).

Per tant, al Regne Unit i als EUA, es seguia, des de força temps enrere, el que constituirà el criteri fonamental en la definició recomanada internacionalment a mitjans del segle XX per l'Organització Mundial de la Salut. Altrament s'havia pronunciat la Comissió d'Higiene de la Societat de Nacions l'any 1925, en sancionar i aconsellar l'ús del criteri de la respiració com a únic signe inequívoc vàlid de vida. En el seu favor s'argumentava la fàcil identificació d'aquesta manifestació per a qualsevol de les persones assistents al part, fos metge, llevadora o profà en la matèria. La defunció fetal va ser definida per oposició.

Entre els països que van adherir-se a aquestes formulacions figuren Àustria, Suècia³³⁴ i Alemanya (agreguen la talla de 35 cm), Grècia³³⁵, Itàlia³³⁶ (amb el llinard dels 6 mesos de gestació; el 1952 incorpora les tesis de l'OMS), Canadà, Guatemala (des de 1939), Mèxic (adoptarà la definició de l'OMS el 1950), Nicaragua, Bolívia (des de 1948), Xile (des de 1944)³³⁷, Colòmbia, Perú, Paraguai, Brasil (el 1950 introduirà la

---

³³⁴ Els nascuts vius i els nascuts morts són d'obligada declaració. Ara bé, només seran computats com a nascuts morts els fetus morts abans o durant el part, sent obligada la seva declaració en concepcions de 6 o més mesos de gestació. De fet, la llei civil no prescrivia cap durada de l'embaràs per a la determinació d'un nascut mort com a tal. Serà a través del reglament elaborat per la Direcció general dels serveis mèdics que es fixarà a l'efecte una durada mínima de gestació de 28 setmanes. Així, un nounat amb una vida intrauterina de 28 o més setmanes que respira després de ser expulsat del cos de mare, serà declarat nascut viu malgrat mori de seguida (Statistique Générale de la France, 1907; Institut Internacional d'Estadística, 1929; Nacions Unides, 1955 i 1985).

³³⁵ És important destacar, en primer lloc, que l'estadística del moviment natural de la població no va començar a ser portada a terme sistemàticament per a tot l'Estat grec fins l'any 1921. A les ciutats, pobles o llogarets on després de 1925 es va posar en vigor la nova llei 2430 (aprovada el 1920) sobre les actes d'estat civil, la recollida de les dades per al moviment natural de la població és fa a través dels butlletins individuals nominatius per fenòmens, els quals eren redactats abans de la introducció de l'acta corresponent en el Registre civil. L'aplicació de la nova llei s'estendrà progressivament i per seccions fins a la seva aplicació general a tot l'Estat.

Per altra banda, si bé el registre dels nascuts vius i dels nascuts morts és obligatori, la llei només es refereix als naixements de nadons sense distinció entre nascuts vius i morts. Però als efectes estadístics en els butlletins es considerarà com a nascut viu l'infant que hagi respirat després de sortir del ventre matern. Per nascut mort s'entendrà els qui no respirin en aquell moment i els mort abans o durant el part, independentment del temps de gestació. Pel que fa als considedats nascuts en aquests termes, quan el funcionari rep la declaració de la mort d'un nounat del qual no ha estat inscrit el naixement, li obre una acta de naixement. És curiós com en aquesta només constarà la declaració legal feta per la persona obligada per llei, sense esmentar si va néixer viu o mort; mentre que en el butlletí individual d'estadística se'n farà constància (Institut Internacional d'Estadística, 1929).

³³⁶ Als efectes registrals i civils, els nascuts vius i els nascuts morts són d'obligada declaració en el Registre civil. El Codi civil italià preveia la declaració del naixement dins els 5 dies posteriors al part, si en el moment de la declaració el nounat havia mort, el funcionari del Registre únicament aixecava l'acta de naixement, mentre que la declaració de la defunció només era inscrita en nota marginal en aquella acta. Emperò, als efectes estadístics es recollien les informacions necessàries a aquest respecte (Institut Internacional d'Estadística, 1929).

³³⁷ A Xile, fins a l'any 1943, eren considerats nascuts vius els infantats que mostressin algun signe de vida. Per nascut mort s'entenia tot fetus que morís dins del claustre matern o abans de la completa separació de la mare. L'any 1944 s'adoptarà el criteri de la respiració com a definitori del nascut amb vida, mentre que els fetus de més de 28 setmanes de gestació seran considerats nascuts morts. Finalment, s'incorporaran les definicions de Nascut viu i Defunció fetal recomanades per Nacions Unides (Statistique Générale de la France, 1907; Institut Internacional d'Estadística, 1929; Nacions Unides, 1955 i 1985).

definició de l'OMS)³³⁸ i l'Índia. Tots aquests països acabaran acollint-se, més tard o més d'hora, a les noves recomanacions internacionals generades per l'OMS l'any 1950 i secundades per Nacions Unides el 1953 i 1974.

No obstant, fins a l'any 1950, el criteri de la respiració com a única prova irrefutable de vida no va ser acceptat universalment. La norma més aplicada en el context internacional era la de l'evidència de qualsevol signe de vida, amb o sense especificació dels mateixos, en la reputació de nascut viu. Els països que regulaven els naixements en funció d'aquest precepte, ja fos en el sistema de Registre civil i/o d'estadístiques vitals, eren, entre altres, Txecoslovàquia, Dinamarca, Finlàndia, Irlanda, Islàndia (introduïa el mínim de 6 mesos i mig de gestació), Noruega (el 1954 abraçarà la definició uniforme de l'OMS), Polònia (exigeix un període igual o superior als 7 mesos de gestació), Portugal, Suïssa, Regne Unit, Iugoslàvia (el 1951 adopta la definició de l'OMS), Costa Rica (el 1952 seguirà les tesis de l'OMS), El Salvador, EUA, Hondures (des de 1951 i considerant un mínim de 7 mesos de gestació), Veneçuela (exigirà sis mesos de gestació) i el Japó (amb el requisit de més 3 mesos d'embaràs). Tots aquests Estats aniran incorporant, totalment o amb lleugeres modificacions, les definicions de nascut viu i de defunció fetal proposades per l'OMS.

L'adopció d'un o altre identificador de l'existència de vida en néixer, és important en l'anàlisi demogràfica. Si bé l'efecte que comparativament té l'ús d'un o altre criteri sobre les estadístiques de natalitat és insignificant; altra cosa és la incidència que pot tenir en les estadístiques de mortinatalitat, ja que l'absència de respiració podria suposar un increment de les freqüències de les defuncions fetals tardanes que resultarien de l'aplicació de la manifestació de qualsevol signe de vida; mentre que l'efecte sobre les defuncions infantils seria d'una petita disminució.

Pel que fa a l'accent posat en alguns països en la viabilitat del nounat com a element definitori del nascut viu, i per tant del naixement, val a dir que en la quasi totalitat dels casos és bàsicament conseqüència directa de les limitacions imposades pels requisits legals establerts en aquells amb una regulació civil més afí al sistema registral francès de 1793 i al Codi napoleònic de l'any 1804, que impedeix la inscripció com a naixement de tots els nounats que manifestin algun signe de vida en néixer si no

---

³³⁸ Al Brasil els criteris legal i estadístic divergiran. Legalment, un infant que mostra senyals de vida després de l'expulsió del cos de la mare era considerat nascut viu, sent dispensat el registre de la defunció. Seran registrats com a nascuts morts els fetus finats abans de ser totalment separats del cos de la mare (conjunt dels nascuts morts i morts durant el part), amb independència del temps de gestació; si mort durant el part o dins del termini establert per la llei per al seu registre, aquestes circumstàncies hauran de constar a l'acta corresponent (art. 56 i 58 del Decret de 7 de març de 1888). Fins a l'adopció, l'any 1950, de les definicions proposades per l'OMS, als efectes estadístics seran nascuts vius els nats que respirin; contràriament, els infantats de 28 o més setmanes ed gestació que no hagin respirat en néixer seran computats entre els nascuts morts (Statistique Générale de la France, 1907; Institut Internacional d'Estadística, 1929; Nacions Unides, 1955 i 1985).

sobreviuen un període de temps establert legalment. Aquest període anirà de les 24 hores subsegüents al dia del part, als tres dies, en funció del país de referència.

Certament, la prescripció legal que atorga la condició de nascut viu, necessària per a ser persona *per* el naixement i *des* d'aquest, pot referir-se a un nombre d'hores viscudes per l'infantat amb posterioritat al part, al marge del moment i dels terminis establerts per a la inscripció en el Registre civil (Espanya, Cuba i l'Equador); o bé pot estar limitada al fet d'estar viu en el moment d'efectuar la inscripció del naixement en el registre legal (Bèlgica, França i els Països Baixos). En qualsevol cas, tots els nens que neixin vius i morin dins de les primeres 24 hores o abans del seu registre oficial, no seran inscrits ni com a naixements ni com a defuncions, sinó juntament amb les verdaderes defuncions fetals en el registre de defuncions, sota el qualificatiu de "mortinats" (Argentina, Bèlgica, França, Països Baixos), o en el d'avortaments (Espanya, Cuba³³⁹ i l'Equador), però distingint-los d'aquelles amb la nota de *présentés sans vie*, o mort abans de la inscripció, o mort en el moment del part o amb la indicació d'hores viscudes.

Ara bé, el fet que existissin disposicions legals que permetessin identificar aquells falsos nascuts morts, possibilitava que poguessin ser:

- classificats i tabulats estadísticament com a naixements i defuncions alhora, o bé fos factible corregir les estadístiques publicades, en el millor dels casos.
- presentats de forma independent en les taules estadístiques sent possible la comparació amb les d'altres països.

En el primer cas se situen els Països Baixos³⁴⁰ (el 1950 adoptarà la definició proposada per l'OMS i confirmada per NU); Luxemburg³⁴¹ i l'Argentina. Entre els territoris que també tabulaven els falsos nascuts morts com a categoria a banda

³³⁹ A Cuba, l'article del Codi civil que determina la personalitat física de la persona a través de la definició de nascut és idèntic a l'espanyol: "*Para los efectos civiles sólo se reputará nacido el feto que tuviere figura humana y viviere 24 horas enteramente desprendido del seno materno*".

³⁴⁰ Els nascuts vius i morts abans de la declaració del naixement en el Registre civil són declarats en aquell com a nascuts morts. A partir de 1917, per necessitats estadístiques, en el moment de la declaració del presentat sense vida es sol·licita si ha viscut i el nombre d'hores viscudes. És a partir d'aleshores que a les estadístiques neerlandeses es distingeix, dels infants presentats sense vida en el Registre civil, aquells que han nascut morts dels que han viscut un cert nombre d'hores, informació que serà recollida en la corresponent targeta individual de recollida de les dades emplenada per a ser enviada mensualment a l'oficina central d'estadística especial (Statistique Générale de la France, 1907; Institut Internacional d'Estadística, 1929; Nacions Unides, 1955 i 1985).

³⁴¹ A Luxemburg, els nats que moren abans de la declaració del seu naixement en el Registre civil (3 dies), els nascuts morts i els morts en néixer són inscrits en el registre específic de defuncions i sense nom. No obstant, l'encarregat del Registre recull les dades necessàries per tal de poder emplenar un butlletí de defunció, només per a ús estadístic. En aquest informe es consignarà, única i exclusivament per als nascuts vius i morts abans de la declaració, si mostrava signes de vida (si havia respirat) i el nombre d'hores viscudes (Institut Internacional d'Estadística, 1929).

figuraven Bèlgica³⁴², Espanya (de 1862 a 1866 i des de 1930)³⁴³ i França. Ara bé, en alguns llocs passaran a engrossir l'estadística de mortinats sense fer distincions. Aquesta situació es donarà a Cuba, Guatemala (fins el 1939), Hondures (abans del 1951), Bolívia (amb anterioritat a 1948)³⁴⁴ i a l'Equador (fins el 1945). Sortosament, en el decurs del temps, la majoria d'aquests Estats aniran aplicant en les seves estadístiques vitals les definicions aconsellades pels organismes internacionals.

En l'anàlisi de les xifres de naixements, de 'mortinats' o d'avortaments' i de defuncions, s'ha de tenir molt en compte la compilació, classificació i tabulació de les dades segons aquells criteris de viabilitat. Si en la confecció de sèries històriques no es té en compte la inclusió entre els 'mortinats' o 'avortaments' del conjunt dels nascuts vius i morts abans de les primeres 24 hores de vida o de la seva inscripció en el Registre legal, la mortinatalitat pot resultar sobreestimada. L'efecte que el conjunt de les falses defuncions fetals (nascuts vius i morts abans de la inscripció o de les primeres 24 hores de vida) tenien sobre les estadístiques de natalitat i mortalitat en els períodes en què no es procedia a la distinció estadística d'aquelles subpoblacions, ha estat avaluat a grans trets per Nacions Unides en el seu *Manual de Métodos de Estadísticas Vitales*. Segons els seus càlculs,

a França "constituían el 18 por ciento del total de los 'présenté sans vie'. O sea, que si se substraen del grupo de los 'mortinatos', se reduciría considerablemente la tasa de mortinatalidad; pero la reducción que la omisión de estos nacimientos causa sobre las estadísticas de natalidad es naturalmente mucho menor, oscilando entorno al 0,5 por ciento del total de los nacimientos vivos en 1950. En Bélgica, la proporción habría sido de 1 por ciento en 1952, y en España de 0,2 por ciento en 1950" (Nacions Unides, 1955: 57).

Per altra banda, com es pot deduir de l'exposat fins a aquest punt, en la caracterització del nascut viu en contraposició a la defunció fetal, el criteri de la viabilitat no ha estat un element exclusiu de la tradició més francòfona; nombrosos països han complementat o supeditat els identificadors de l'evidència de vida (sigui la respiració o qualsevol altre signe) a certes restriccions relacionades amb la viabilitat

³⁴² Durant el període d'estudi objecte d'aquesta tesi, a Bèlgica, el registre dels nascuts vius i dels nascuts morts era obligatori. No obstant, només eren d'obligada declaració en el Registre els nats morts de més de 180 dies de vida intrauterina, els quals havien de ser inscrits en el registre de defuncions. Els haguts de gestacions inferiors als 180 dies no eren registrats. Per altra banda, els nascuts vius i morts abans de la seva declaració oficial eren considerats com a presentats sense vida. Però, per als efectes estadístics oportuns, del conjunt de presentats sense vida s'especificava sempre si es tractava d'un nascut mort pròpiament dit, o bé d'un nascut viu i finat abans de ser inscrit, afegint l'interval de supervivència al part (1 dia, entre 1 i 2 dies o entre 2 i 3 dies). Endemés, els nascuts morts pròpiament dits eren consignats en un registre especial (Statistique Générale de la France, 1907; Institut Internacional d'Estadística, 1929; Nacions Unides, 1955 i 1985).

³⁴³ A Espanya, des de l'any 1930 es distingeix estadísticament, en la sèrie de publicacions del MNP, els nascuts morts, els morts en néixer i el nombre dels que naixent vius no superen les 24 hores subsegüents al part. El conjunt de les tres categories conforma el col·lectiu d'avortaments.

³⁴⁴ A Guatemala, a Hondures, a l'Equador i a Bolívia els pseudomortinats (o falsos nascuts morts) seran inscrits en el Registre civil i tabulats estadísticament com a naixements i com a defuncions a partir dels anys indicats.

física del fetus. Aquest acotament serà regulat legalment, o bé als efectes estadístics quan no sigui possible per la via legislativa³⁴⁵. No obstant, endemés del distint grau d'importància atorgada per ambdós corrents a la viabilitat com a factor determinant en l'apreciació de la vida, cal distingir també la distinta concepció mantinguda sobre la capacitat de viure dels infantats. En països com Espanya o França, aquesta és entesa en termes de superació d'un període determinat amb vida, en comptes de la possibilitat física per a poder viure de forma separada i independent de la mare en virtut de la maduresa fetal, determinada amb arguments medicocientífics. Segons aquest darrer plantejament, els fetus nascuts amb senyals de vida als qui es consideri amb molt poques probabilitats de tenir una existència independent, seran considerats defuncions fetals. La limitació pot estar referida al pes en grams, a la talla o a un període mínim de gestació.

En la casuística per països, a Txecoslovàquia, el pes de 400 gr. serà l'únic criteri que distingirà els nascuts vius dels nascuts morts. Pel que fa a la llargada del nat, aquesta variarà en funció del país, des del màxim establert en els 35 cm a Àustria³⁴⁶, als Països Baixos, a Alemanya i a Suècia; als 30 cm de Suïssa³⁴⁷. En relació a la durada mínima de l'embaràs, aquesta pot anar dels 3 mesos exigits al Japó³⁴⁸ als 7 de Polònia, Hondures, Nicaragua o Iugoslàvia (el 1951 adopta el criteri de l'OMS). Bé que la pràctica més habitual serà el límit de 6 mesos o de 28 setmanes d'embaràs. Es fixarà una durada de 180 dies de gestació a Bèlgica, Finlàndia, França, Itàlia (el 1952

³⁴⁵ En algunes zones, com ara Irlanda o Irlanda del Nord, les defuncions fetals no són ni inscrites legalment, ni es produeixen estadístiques nacionals al respecte en aquesta època. En altres, com els Països Baixos, o bé no existeix definició legal, o bé no són d'inscripció obligatòria en el Registre públic oficial, aquest és el cas de Colòmbia, l'Equador, El Salvador, Perú o Hondures. En tots aquests països les definicions són emprades estadísticament i no pas legalment. Pel que fa a la variada casuística al respecte, a Nicaragua, per exemple, si bé existeix definició legal de defunció (identificada amb la manca de respiració), divergeix de l'estadística que segueix els preceptes marcats per la Societat de Nacions (Statistique Générale de la France, 1907; Institut Internacional d'Estadística, 1929; Nacions Unides, 1955 i 1985).

³⁴⁶ A Àustria, el registre dels nascuts vius i dels nascuts morts és obligatori. No obstant, només seran inscrits obligatòriament els nascuts morts d'un embaràs a terme, és a dir, seran registrats únicament com a nascuts morts els fetus suficientment desenvolupats durant la gestació per a poder viure separats de la mare. La durada de la gestació es fixava en els 6 mesos (Decret ministerial d'1 d'abril de 1870). Els nascuts que respirin després de la separació de la mare i morin abans de la inscripció del naixement són declarats nascuts vius i morts a continuació (Institut Internacional d'Estadística, 1929).

³⁴⁷ Els nascuts vius i els nascuts morts són d'obligada declaració en el Registre suís. Un nascut mort serà definit com el naixement d'un fetus viable (amb un mínim de 6 mesos de vida intrauterina) que un cop ha estat expulsat no respira, la mort es pot haver produït abans, durant o després del part, però sempre abans que hagi respirat un cop després del cos de la mare. El criteri del signe de vida serà substituït a mitjan segle XX pel més ampli de qualsevol signe que indiqués vitalitat, sent mantingut el mínim de les 28 setmanes de gestació i introduint la talla de 30 cm, que passarà anys més tard als 35 cm, a avaluar quan es desconeixi la durada de l'embaràs (Institut Internacional d'Estadística, 1929; NU, 1955 i 1985).

³⁴⁸ La declaració dels nascuts morts és indirectament obligatòria, ja que no era exigida el seu registre, però sí d'obligada formalització de la sol·licitud del permís d'enterrament o cremació per als nens que morissin abans de l'expedició de l'acta de naixement. Fins a l'adopció, en la dècada dels 50 del segle XX, de les definicions estadístiques proposades per Nacions Unides, eren considerats nascuts vius els nats amb signes manifestos de vida. Per nascut mort s'entenia el fetus de més de mesos de gestació nascuts sense cap mostra de vitalitat (Institut Internacional d'Estadística, 1929; NU, 1955 i 1985).

incorpora la definició de l'OMS)³³⁶, El Salvador, Colòmbia, Veneçuela (el 1951 quan abraça la recomanació de l'OMS) i Mèxic (el 1950 s'acomoda a la proposta de l'OMS). El còmput de 28 setmanes des de la concepció configurarà el llindar a Islàndia, Anglaterra i Gal·les, Escòcia, Dinamarca, els Països Baixos, Noruega (el 1954 adopta la definició de l'OMS)³⁴⁹, Costa Rica (el 1952 abraça els postulats de l'OMS), Bolívia, Xile, Brasil (el 1950 segueix l'accepció de l'OMS), l'Equador, Paraguai i Perú.

S'ha de fer esment que quan menor és el període de gestació o la talla establerta com a llindar, menor és també la incidència del col·lectiu no viable sobre les estadístiques de natalitat per raó de l'insignificant nombre de casos de fetus que neixen amb vida dins de paràmetres baixos de pes, mida i vida intrauterina; per la qual cosa no són significatius estadísticament. Les probabilitats de supervivència de les criatures nascudes amb vida és directament proporcional al nombre de setmanes o mesos de gestació o a la seva llargada)³⁵⁰.

Defunció fetal versus avortament

Els signes de vida de forma prioritària i la viabilitat física secundàriament, han constituït els criteris diferenciadors de les defuncions fetals respecte dels nascuts vius; mentre que la viabilitat física ha estat l'element principal per a distingir-les dels avortaments. L'establiment d'aquest darrer factor ha sigut el més divergent en les pràctiques nacionals, les quals s'han centrat bàsicament en el període mínim de gestació intrauterina com a línia divisòria. En correlació amb la diversitat d'identificadors observats en la delimitació del grup dels 'nascuts amb vida', en el cas de les defuncions fetals la disparitat d'opinions i la resultant manca de capacitat comparativa de les estadístiques a nivell internacional, portarà als diferents organismes supranacionals a forjar definicions uniformes internacionalment. No repetirem aquí la definició que al respecte va establir l'OMS l'any 1950, facilitada en l'apartat anterior.

El Comitè Especial de Mortalitat Infantil nomenat per la *Royal Statistical Society* abordarà la problemàtica l'any 1912. A partir del seu estudi de la mortaldat, el Comitè conclourà que els fetus nascuts vius incapaços de viure separats del cos de la mare no són ni comparables ni tenen el mateix interès estadístic que aquells amb majors

³⁴⁹ A Noruega, en aquests anys, els nascuts vius i els nascuts morts són d'obligada declaració en el registre a càrrec del clergat, però no hi ha declaració si la gestació és inferior a 4 mesos. Els fetus de més de 7 mesos de gestació que no mostren senyals de vida són inscrits i considerats com a nascuts morts. Tot nou-nat que respira després del part és reputat com a nascut viu, malgrat mori immediatament. Mentre que els fetus de més de 7 mesos de gestació que no mostren senyals de vida són inscrits i considerats com a nascuts morts (Statistique Générale de la France, 1907; Institut Internacional d'Estadística, 1929; Nacions Unides, 1955 i 1985).

³⁵⁰ En el *Manual de Métodos de Estadísticas Vitales* de Nacions Unides publicat el 1955 es facilita informació sobre alguns estudis efectuats en alguns països al respecte.

probabilitats de sobreviure. Per al Comitè, aquests eren les criatures nascudes vives de 28 i més setmanes de gestació. Els nascuts morts d'embarassos d'una durada inferior seran definits com a 'Mortinats' (nascuts morts). Aquesta definició no va reeixir i el criteri identificador va ser substituït per la llargària del fetus, element considerat més fàcilment identificable per qualsevol persona assistent al part. Es passarà a entendre per 'nascut mort' tot fetus de menys de 32 cm de llargada que, un cop totalment expulsat del cos matern, no mostri signes de vida. L'any 1915, l' Institut Internacional d'Estadística ratificarà aquesta definició.

Arribats al 1925, la Comissió per a l'Estudi de la Definició de Nascut Mort aconsellarà a la Societat de Nacions definir la viabilitat d'un fetus a partir de les probabilitats de sobreviure fora del ventre matern en els següents termes:

“Un feto capaz de una existencia independiente es un 'feto viable' y es el producto de una gestación que ha durado por lo menos veintiocho semanas. Tal feto medirá, normalmente, por lo menos 35 cm desde la coronilla hasta la planta del talón, cuando el cuerpo se halla totalmente extendido. Nosotros somos de la opinión que este último criterio es el más fidedigno”.

Finalment, en la definició de la defunció fetal, l'Organització d'Higiene de la Societat de Nacions reprendrà el criteri del període mínim de gestació per a la determinació de la viabilitat física del fetus. El terme nascut mort hauria de fer referència a *“el feto que nace después de veintiocho semanas de embarazo, en el cual no se produce la respiración pulmonar; dicho feto puede morir a) antes, b) durante o c) después del nacimiento, pero antes de haber respirado”.*

Fins a mitjan del segle XX, la pràctica estadística nacional majoritària serà l'ús del període de gestació com a delimitador de la viabilitat física que distingeix els avortaments (no viables) de les defuncions fetals (viables). No obstant això, la manca de convergència entorn al nombre mínim de setmanes o mesos d'embaràs considerats serà elevada. Endemés, i per ordre d'importància, la viabilitat d'un fetus determinada en funció d'una talla mínima, d'un pes o de la seva aparença humana també figuraran entre la diversitat de criteris emprats. Veiem a continuació algunes pràctiques nacionals.

Entre els països que recorren a la vitalitat com a distintiu del nascut amb vida i a la viabilitat, en termes de durada de vida intrauterina, com a distintiu de les defuncions fetals vers aquells i els avortament, ja s'ha fet esment d'alguns com ara Itàlia, El Salvador, Veneçuela, Mèxic o Finlàndia que, abans d'adoptar la definició de defunció fetal de Nacions Unides, consideraven com a tals els nascuts sense cap signe de vida de més de 6 mesos d'embaràs. Mentre que a Dinamarca eren inscrits i reputats nascuts morts el fetus de 29 o més a setmanes de gestació que, un cop expulsats del ventre de la

mare, no mostressin signes evidents de vida. I si l'expulsió es produïa abans, constituïa un avortament, el qual no s'inscriuria en el Registre. En aquest context, era nascut viu tot infantat amb vida en qualsevol moment de la gestació, malgrat morís abans de la corresponent declaració del naixement, sent anotat en la secció de naixements i en la de defunció, si moria (Institut Internacional d'Estadística, 1929; Nacions Unides, 1955).

Dels territoris que es centren únicament en la viabilitat com a criteri diferenciador dels nascuts vius, de les defuncions fetals i dels avortaments, destaquen Bèlgica, França, Luxemburg, Espanya i l'Equador, entre d'altres. A Bèlgica, segons una circular publicada pel Ministeri de l'Interior el 1880, vigent encara el 1950, un mortinat era tot nascut mort de més de 180 dies de vida intrauterina, incloent tant els nascuts morts, com els morts en néixer i els nascuts vius i morts abans de la seva inscripció en el Registre civil en el termini establert per llei de tres dies. Els fetus de menys de 6 mesos de gestació (180 dies) no eren ni considerats com a nascuts morts, ni tampoc declarats en el Registre civil. Així doncs, el Codi civil belga preveia una durada de gestació superior als 180 dies per tal que el fetus nascut mort pogués ser reputat com un infant presentat sense vida.

Igual que a Bèlgica, a França, els nascuts vius i els nascuts morts són d'obligada declaració en el Registre civil, essent comptabilitzats entre els darrers els infantats que haguessin mort abans de ser declarats en el registre oficial (els tres dies subsegüents al part). Ara bé, a diferència de la pràctica belga, a França no existia cap disposició legal que determinés algun criteri (durada d'embaràs, talla del nat, etc) que permetés distingir un avortament d'un mortinat. De tal manera que, si l'infant havia respirat i mort abans del seu enregistrament, únicament es procedia a emplenar una acta de declaració d'infant presentat sense vida. Motiu pel qual es varen adoptar mesures que permetessin fer-ne la distinció. Els fetus de menys de 180 dies de gestació nascuts morts (menys de 4 mesos a la ciutat de París) serien considerats inviàbles, no sent necessària la seva inscripció en el Registre civil. Així mateix es procediria amb aquells que, malgrat superar els sis mesos de vida intrauterina, no tinguessin figura humana i no se'n pogués identificar el sexe. L'acompliment afirmatiu d'ambdós requisits implicava la seva anotació en el registre de defuncions amb la indicació de *présentés sans vie* i sense indicar si es tractava de nascuts vius o morts (però en cap cas s'expediria certificat de naixement o de defunció). Finalment, els nascuts vius i morts abans d'efectuar la declaració obligatòria en el Registre civil serien inscrits de la mateixa manera (Statistique Générale de la France, 1907; Institut Internacional d'Estadística, 1929; Nacions Unides, 1955 i 1985).

Luxemburg es regirà pel Codi napoleònic. Així, per Decret de 3 de juliol de 1806 s'establia que els infantats que haguessin viscut ni que fos un instant i defallissin posteriorment, quan el seu cadàver fos presentat davant del Registrador sense haver procedit prèviament a la seva inscripció com a naixement, el funcionari únicament declararia que havia estat presentat sense vida, essent considerat un mortinat. Seguint la tradició i influència francòfones, la declaració del naixement era obligatòria únicament per a tot nascut després de 6 mesos de gestació.

En el cas espanyol, com es detallarà en altres apartats d'aquest mateix capítol, els avortaments eren i són inscrits en el Registre civil en lligall a banda, sense acta d'inscripció, sinó de declaració. L'avortament està regulat en la legislació espanyola com a terme antagònic del naixement (nascut amb vida). En conseqüència, seran considerats productes d'un avortament el fetus que no superin les primeres vint-i-quatre hores de vida després de ser nats, termini establert en el Codi civil per al reconeixement de l'existència jurídica de la persona natural a l'objecte de l'assumpció dels drets i deures marcats en l'ordenament jurídic. En la mateixa línia cal situar el cas equatorià. En el seu Codi civil, igual que en l'espanyol³⁵¹, no es reconeix l'existència legal d'un infantat que no hagi superat amb vida les primeres 24 hores posteriors al part, sent inscrit com a mortinat junt amb els nascuts morts i els morts en néixer. No obstant, als efectes estadístics, des de l'any 1945 els mortinats seran definits com el naixement d'un fetus de més de 28 setmanes de gestació que respiri, ja sigui abans, durant o després del part. D'aquesta manera, es desmarcava del sistema d'estadístiques vitals espanyol, que no serà modificat fins a l'any 1975, trenta anys més tard que l'equatorià.

Cal tenir en compte que l'ús de diferents períodes mínims de gestació en l'acotament de la viabilitat física dóna lloc a grans diferències en les observacions registrades en les estadístiques de mortinatalitat, sent inviable en molts casos les comparacions internacionals i intranacionals quan aquest límit varia.

Amb les definicions uniformes internacionals de nascut viu i de defunció fetal proposades per l'OMS (1949-50) i assumides per Nacions Unides (1953 i 1974), l'únic factor que distingirà ambdues subpoblacions serà l'existència de qualsevol manifestació de vida, a saber, la vitalitat. Mentre que la viabilitat física definida en termes de setmanes de gestació, passarà a ser l'element distintiu per a subdividir el grup de les defuncions fetals en tres categories: en precoces, intermèdies i tardanes.

---

³⁵¹ Recordem que fins a l'aprovació del Cc de 1889, l'article 60 de la LPMC ja recollia aquesta circumstància.

B) Els usos nacionals fins a l'any 1979³⁵²

En la segona meitat del segle XX, la majoria de països que registraven els naixements i les defuncions fetals segons concepcions distintes de les marcades per les directrius de l'OMS-NU, aniran incorporant-les en el seu sistema nacional d'estadístiques vitals. La major part ho farà amb una correspondència total.

Pel que fa al col·lectiu dels nascuts vius, entre 1976 i 1979, la quasi totalitat dels 80 països que respongueren l'enquesta efectuada en aquests anys per Nacions Unides, seguien bàsicament la fórmula recomanada per l'OMS l'OMS-NU. De la resta, un nombre insignificant, encara no n'havia fixat de forma explícita cap definició, essent computats simplement com el grup antagònic al constituït per les defuncions fetals, concebudes segons els preceptes normalitzats per l'OMS-NU. Per altra banda, només 5 països seguien mantenint descripcions pròpies i distintes a l'harmonitzada internacionalment. En relació al còmput dels nascuts amb vida, dels cinc, dos únicament incloïen els fetus de més de 28 setmanes de gestació (Kenya, Síria); la URSS, endemés d'aquest criteri, requeria una talla mínima de 35 cm o pes d'un o més kg, i, finalment, dos exigien la supervivència a les primeres 24 hores posteriors al part (Polònia i la República Democràtica del Congo -Zaire-).

No obstant això, cal distingir el fet de l'existència d'una forta correlació positiva entre les definicions estadístiques nacionals i les proposades per l'OMS-NU, de la manera en què realment seran agregats els col·lectius de nascuts vius i de defuncions fetals en les publicacions nacionals. Un cas força exemplar és el francès. Segon va respondre el seu Servei estadístic en l'enquesta facilitada per Nacions Unides, la seva particular concepció dels nascuts amb vida s'estenia a tots aquells naixements declarats vius en el Registre civil (recordem, eren inscrits així els presentats amb vida al tercer dia del part), inclosos els declarats morts dels quals es tingués coneixement de la manifestació d'algun indicatiu de vitalitat després del naixement. Ara bé, els nascuts vius i morts abans de la seva inscripció en aquell registre continuaven sent exclosos dels recomptes de nascuts vius³⁵³ i computats entre les defuncions fetals (fenomen extensiu a les Antilles holandeses).

---

³⁵² La data de tall es justifica pel darrer període de referència utilitzat en una de les publicacions treballades per a la redacció d'aquest apartat, concretament l'efectuat per Nacions unides per al període comprès entre 1976 i 1979 sobre les pràctiques nacionals de registre civil i de mètodes estadístics en 105 països del món (Nacions Unides, 1985).

³⁵³ A partir de l'observació de la taula número 9 del *Demographic Yearbook, 1980* (1982: 253-258), hom inclou en aquesta casuística la Guinea francesa, Algèria, Guadalupe, Martinica, les Antilles Holandeses, St. Pierre and Miquelon i Síria (totes elles àrees o països que no respongueren l'apartat corresponent a les definicions

Pel que fa a la defunció fetal, a partir de l'observació de l'evolució dels 105 països contemplats en l'enquesta efectuada per NU per al període 1976-1979, en les diferents publicacions del *Demographic Yearbook* editades des de l'any 1948³⁵⁴ hom observa que la majoria de les d'àrees i països contemplats en aquella enquesta havien adoptat la definició estadística proposada per l'OMS-NU. No obstant, la major part d'aquets només registraran les morts fetals tardanes³⁵⁵ i tan sols un petit nombre les precoces (Canadà, Malàisia -z. peninsular-, Puerto Rico i EUA). Un altre grup de territoris inclouran, en la definició estandarditzada, límits de llargària o de pes: fetus amb un mínim de 35 cm de talla o més (Àustria i la República Federal Alemanya) i nats amb un pes igual o superior a 1 kg (Polònia). Tampoc no serà estranya la combinació de més d'un criteri de restricció, com és el cas de Bulgària³⁵⁶ i Suècia (28 setmanes de gestació i 35 cm de talla); Austràlia (20 setmanes de vida intrauterina i 1 kg o més de pes) i l'antiga URSS (de 28 setmanes de gestació amb 35 cm de talla i un mínim d'1 kg de pes). Finalment, en alguns llocs sense registre obligatori de defuncions fetals en fixaran una de pròpia (Nacions Unides, 1985: 32, taula 6.1 i 1982: 326-337, taula 18).

Entre tota aquesta relació de països i àrees, es vol destacar la casuística holandesa per exemplificar un dels casos, no l'únic, de ruptura més acusada en la imputació estadística dels nascuts vius i de les defuncions fetals en la pròpia sèrie de publicacions nacionals del moviment natural. Per als holandesos, fins a mitjans del segle XX no existia cap altre concepte que l'expressat per la designació 'morts abans del registre', dels quals no es detallava si havien nascut amb vida, si havien nascut morts i, menys encara, si havien finat en el decurs de l'infantament. Per aquest motiu, i només a efectes estadístics, des de l'any 1950 s'englobarà sota el terme mortinat els fetus de 28 o més

---

estadístiques nacionals). Més, en aquest mateix anuari demogràfic no es reporta cap informació sobre la inclusió o ommissió dels falsos nascuts morts en les xifres de defuncions fetals.

³⁵⁴ En aquesta primera publicació les dades relatives als esdeveniments vitals fan referència al període 1932-1947, variant els anys pels què es facilita la informació en funció de la taula de continguts.

³⁵⁵ Entre aquests: Espanya, Bèlgica, Dinamarca, El Salvador, Finlàndia, França, la Índia, Irlanda, Iraq, Israel, Itàlia, Kenya, Holanda, Noruega, Ruanda, Singapur, el Regne Unit i Iugoslàvia (Nacions Unides, 1985: 32, taula 6.1 i *Demographic Yearbook*, 1980: taula 18).

³⁵⁶ Bulgària haurà mantingut, des de sempre, ambdós factors com a elements diferenciadors dels nascuts vius i de les defuncions fetals en el seu Sistema d'estadístiques vitals. Pel que fa als nascuts morts, la legislació no contenia cap disposició sobre la determinació d'un període de gestació, la talla o d'altres aspectes a considerar per a la seva inscripció com a tals en el Registre. Davant el buit legal, la Direcció del Servei d'estadística búlgar donarà tot un seguit d'indicacions sobre els fetus i la informació que han de ser consignats pels responsables de la inscripció en un butlletí de nascut mort. Així, seran reportats com a nascuts morts tots aquells fetus viables (de més de 6 mesos de gestació) que neixin morts. No serà considerat com a nascut mort, ni reportat en el corresponent butlletí estadístic tot aquell noutat que després del naixement respiri per un instant. Tampoc seran considerats nascuts morts els nats amb menys de 32 cm de longitud, als quals se'ls pressuposa una vida intrauterina inferior als sis mesos. Aquesta inviabilitat fetal determina la seva qualificació com a avortament. Els avortaments no figuren en les estadístiques de naixements. A efectes legals, un infant que respira després del part i mort abans de la declaració del naixement en el Registre és considerat com a nascut mort, però a efectes estadístics, seguint les instruccions esmentades de la Direcció de l'Estadística, s'ha d'emplenar un butlletí de naixement i un altre de defunció (Statistique Générale de la France, 1907; Institut Internacional d'Estadística, 1929; Nacions Unides, 1955 i 1985).

setmanes de gestació amb 35 cm de llarg que després del part no mostra cap tipus de signe de vida. En el cas de fetus que no compleixin aquests requisits, però mostrin signes de vida, es consignarà el període de gestació (Institut Internacional d'Estadística, 1929: 38).

Fet aquest petit incís sobre el cas holandès, enfilem de nou el discurs que ens ocupa. Igual que en el cas de la compilació estadística de les dades sobre nascuts vius per a la seva publicació, el criteri seguit en l'elaboració de les estadístiques relatives a les defuncions fetals pot no adequar-se estrictament a la definició estadística adoptada. I és que, en la compilació, alguns països feien determinats ajustaments per a la inclusió o no d'algunes morts fetals en els seus càlculs. Altres països aniran més lluny i inclouran directament entre les defuncions fetals reals, els falsos nascuts mort, a saber, les morts de fetus nascuts vius que varen morir abans de ser anotats en el Rc. Totes aquestes disposicions no apareixen reflectides en la definició estadística de mort fetal. Entre els països que han introduït criteris restrictius, malgrat haver incorporat la definició internacional, destaquen Mèxic, Japó i Noruega. El primer exclourà les morts de menys de 3 mesos de gestació, el segon les inferiors a tres setmanes i Noruega tan sols recollirà les superiors a les 16 malgrat fer ús de la definició de mort fetal tardana. A la República Dominicana, El Salvador, Guatemala i Veneçuela es registraran simultàniament les DF com a naixement i defunció (UNFPA, 1982: 90-94).

Per altra banda, també és pot donar la circumstància que, arribats a l'any 1980, si bé en algunes àrees encara no es comptava amb disposicions legals que obliguessin al registre oficial dels nascuts morts, s'elaboressin estadístiques de defuncions fetals a partir d'altres documents vinculats a aquell, com ara els permisos d'inhumació o la inscripció voluntària en el llibre de registre de naixements o de defuncions, entre d'altres. En són una mostra Colòmbia, Costa Rica, Hondures, Irlanda, Perú i Síria. Ara bé, mentre en algunes d'aquestes nacions la classificació i la definició estadístiques coincidirán amb les recomanacions efectuades per l'OMS-NU, en altres no serà pas així. A Costa Rica, per exemple, les DF seran registrades alhora en els naixements i en les morts. En el cas d'Hondures i del Perú, quan es produïa la inscripció voluntària d'una defunció fetal, aquesta era anotada amb una nota marginal en el registre de naixements i es comunicava a través l'informe estadístic de naixement al Servei d'estadística, a on era tabulada com una defunció fetal. Però, fins a l'any 1951, els nadons hondurenys nascuts vius i morts abans de les primeres 24 hores de vida s'inscrivien i

comptabilitzaven entre les defuncions fetals, essent omesos del conjunt de nascuts vius³⁵⁷ (Nacions Unides, 1955; 1982 i 1985).

A l'entorn de la regulació legal de nascut viu i d'avortament en el règim jurídic espanyol

Abans que res, convé precisar que si bé el ser humà existeix des del moment en què neix amb vida, qualitat que li atorga el caràcter de persona, cal distingir en aquest concepte dues perspectives diferents: la ontològica i la jurídica. Ontològicament, el terme 'persona' queda fora de l'àmbit jurídic, essent un *prius* respecte del Dret. Així, la 'personalitat jurídica' és únicament una abstracció d'aquell concepte habilitada per a la pràctica jurídica. Des del punt de vista estrictament jurídic, és una facultat que aquest ordenament atorga a aquells sers que neixen complint unes determinades condicions prèviament establertes legalment, com ara la supervivència a les primeres 24 hores posteriors al part. L'ajustament als requisits predeterminats jurídicament és el que atorga la capacitat per a l'ostentació de drets i l'assumpció d'obligacions en el marc jurídic. Per tant, en el món de la judicatura "*persona es todo sujeto capaz de derechos y deberes, y por personalidad jurídica ha de entenderse, por consiguiente, la aptitud de para ser sujeto, activo o pasivo, de relaciones jurídicas*" (Márquez, 2004).

El Dret modern concedeix la personalitat (persona física, natural, individu) a tot ésser humà, però exigeix requeriments per a determinar l'existència de la persona humana. Aquestes requisits varien segons les legislacions, però mentre que en unes s'exigeix simplement el fet del naixement (Codi civil alemany, suís, austríac, portuguès, italià i argentí, per exemple), en altres, en canvi, s'exigeix el requisit de la viabilitat (Codi civil francès i espanyol).

En conseqüència, en alguns països com Espanya, França o Bèlgica, aquelles definicions de nascuts vius apuntades en l'apartat anterior, de naturalesa eminentment mèdica, que havien estat plantejades pels diferents organismes internacionals, xocaven de ple amb les legalment establertes en les respectives legislacions nacionals. En els seus codis i lleis de registre civils eren considerats com a nascuts vius (i en alguns països com Espanya encara ho són avui en dia) els nats sobrevivents a un determinat nombre de dies o d'hores, totalment despresos del cos de la mare. En el cas espanyol, el seu Codi civil estableix que "*El nacimiento determina la personalidad*" (art. 29 del Cc), afegint que "*Para los efectos civiles, sólo se reputará nacido el feto que tuviere figura*

³⁵⁷ Cal anar en compte amb la publicació estadística utilitzada en l'anàlisi de les xifres, donat que l'any 1953 es duu a terme una revisió de les corresponents al període 1926-1951, en la qual els nascuts vius i morts abans de les primeres 24 hores subsegüents al part són inclosos entre els naixements i exclosos de les defuncions fetals.

humana y viviere veinticuatro horas enteramente desprendido del seno materno” (art. 30 del Cc). Per tant, el nascut és persona natural des de que neix, però només assolirà la personalitat jurídica si supera les primeres 24 hores d’existència física amb vida, ja que l’eficàcia civil del naixement es produeix si es compleix la condició de viure un dia complet. Si el fetus neix mort o no reuneix algun dels requisits definits, té la consideració, en el camp del Dret civil, d’avortament. I s’inscriu com a tal en el Registre civil, segons resa el seu Reglament que textualment diu: “*Se entiende por criaturas abortivas las que no reúnen las circunstancias exigidas para que un feto se repute nacido a los efectos civiles*” (art. 171 de l RRC de 1958).

La inscripció en el Registre civil és la prova primordial del naixement, instància que ha d’efectuar-se per les persones que la mateixa llei especifica (pare, mare, parents propers, facultatiu o partera present en el part, etc) en el termini dels 3 dies iniciats amb el naixement, d’ençà de 1870 (arts. 45 i 47 de la LPRC), i des de les 24 h fins als 8 dies a partir de 1957 (arts. 42 i 43 de la LRC). Per la seva part, el facultatiu que assisteixi a l’infantament haurà de donar notícia de l’esdeveniment (art. 44 de la LRC de 1957). Un cop practicada la inscripció, aquesta dóna fe del fet, de la data, de l’hora i del lloc del naixement, del sexe i, si és el cas, de la filiació de l’inscrit (art. 41 de la LRC de 1957). Naturalment, la inscripció en el Registre no és un requisit per a l’adquisició de la personalitat, sinó un mitjà privilegiat de prova.

Com ha quedat dit en els capítols precedents, a Espanya, les dades per a la formació del MNP s’obtenen a partir de les verificacions de naixements, matrimonis i defuncions practicades en Registre civil. Donada la forta dependència de la font estadística respecte de la jurídica de base, no era possible incorporar aquelles definicions internacionals de caire medicobiològiques en el sistema legal vigent. Conseqüentment, la conciliació entre les necessitats d’ordre legal i les d’ordre estadístic no es produirà a través de la modificació de l’ordenament jurídic, com succeirà en el cas francès des de l’any 1991, sinó mitjançant l’adaptació de la informació requerida en els butlletins sociodemogràfics, de tal forma que, respectant els termes legals, sigui possible el tractament estadístic de la informació conforme a les definicions demogràfiques medicobiològiques en ús. Els nascuts vius i morts abans del nombre d’hores o de dies establerts en la legislació civil nacional, continuaran sent inscrits en el Registre oficial com a avortaments (o nascuts morts o mortinats en funció del país). No obstant això, en el moment del buidatge de l’informe estadístic corresponent, en el cas espanyol el Butlletí Estadístic d’Avortament fins el 1980 i el de Part des de 1981, seran classificats, tabulats i les seves dades publicades en el MNP, com a nascuts amb vida.

Hem vist com en els diferents usos nacionals del terme nascut viu hi concorren dos factors: els signes manifestos de vida i la capacitat fetal per a poder néixer dotat d'aquella (viabilitat fetal). Ambdós criteris definatoris estan íntimament vinculats amb el tipus de sistema jurídic que regula la personalitat física dels individus als efectes civils. El cas espanyol s'aproxima al sistema francès i belga, en l'establir la viabilitat fetal com a línia divisòria entre l'existència o inexistència jurídica de la persona física. Són nascuts vius, i per tant es reputen com a naixements, els nats amb més de vint-i-quatre hores de vida i amb més de 180 dies de gestació (concepció viable). La resta constitueix el gruix dels avortaments. Ara bé, el règim espanyol es distingeix de la tradició francòfona en la raó sobre la qual es sustenta aquell principi de la viabilitat, doncs s'accentua la certesa de vida (Espanya), més que la capacitat de viure (França), un cop després del ventre de la mare perquè

“en rigor el feto que se desprende completamente del seno materno en estado de vida, por más que fallezca al momento siguiente, no puede negarse que ha tenido en el único instante en que ha vivido la capacidad natural necesaria para ser personalidad jurídica; pero se ha arredrado ante la imperfectibilidad de los medios de investigación de que dispone la justicia humana y la posibilidad de fraudes, que ocasionarían grandes perturbaciones en asunto tan delicado y tan trascendental para las familias” (preàmbul de la Llei provisional de matrimoni civil de 18 de juny de 1870).

La doctrina espanyola es fixa especialment en el requisit de les vint-i-quatre hores com a exigència de viabilitat, entenent-lo de molt diverses formes: com una presumpció *iuris et de iure* de viabilitat; com un criteri de viabilitat legal; com un termini que atorga personalitat automàticament si es compleix; com una solució que evita litigis i atorga seguretat jurídica, i com una *conditio iuris*, condició que estableix el Dret per tal d'evitar incerteses i discussions sobre si un ésser va néixer realment com a ser humà viu (Márquez, 2004).

No obstant, si bé en èpoques passades calia assegurar la certesa de vida mitjançant l'imposició legal d'un termini temporal de viabilitat, pel fet que la detecció de la vitalitat en algunes criatures presentava problemes i esdevenia un factor problemàtic als efectes de certificació de l'existència real de la persona, amb el decurs del temps acabarà sent cada cop més fàcil i segura la prova del simple fet de la manifestació d'algun signe de vida en néixer, que no pas la de la vida durant el termini legalment establert en 24 hores naturals. Els avenços mèdics i científics permetran afinar la detecció de qualsevol mostra de vida i la identificació de la identitat del nou-nat (Martín Bernal, 1994 i Albaladejo, 1997); en canvi, com ja era evident entrat el segle XX, *“para cerciorarse de si un niño ha vivido veinticuatro horas no habrá, en la generalidad de los casos, otro medio que recurrir a la declaración de los interesados acerca de las horas del nacimiento y del fallecimiento”* (Manresa, 1914: 198), motiu pel qual l'any

1949 es va introduir l'obligatorietat de la certificació mèdica de l'esdeveniment, la qual haurà de ser expedida per la llevadora, pel metge o pel personal que hagi atès el part (veure apartat II.4.5). Ara bé, en contrapartida, en el sistema actual també es poden donar fraus importants derivats, per exemple, de la prolongació artificial de la vida al nounat, que d'altra manera hagués mort abans de complir 24 hores amb vida, per tal de provocar un canvi en la direcció d'una herència.

A) Antecedents de la regulació legal de Nascut viu a Espanya

Les relacions jurídiques que s'originen pel simple fet del naixement d'una persona són tantes que, com diuen alguns civilistes *“se hace preciso delimitarlas bien, para cada uno, en el momento mismo del nacimiento, no sólo por la persona que nace, sino por todos los demás hombres que de una manera directa o indirecta han de quedar unidos a él, dentro de la esfera del derecho público y privado”* (Escalera, 1959: 22). I, evidentment, per a que una persona pugui ser subjecte de les relacions jurídiques, primer cal que existeixi, i després que no hagi mort. A l'efecte, l'actual accepció espanyola de nascut viu introduïda en la LPMC de 1870 (art. 60) i establerta en el Codi civil de 1889, que el limita a la supervivència a les primeres vint-i-quatre hores immediates al part i a l'aspecte humà del fetus, arrenca d'una llarga tradició que es remunta al codi visigòtic (*Liber Iudiciorum*), vinculada, o més aviat promoguda, pel dret d'heretatge. En el *Fuero Juzgo* i en els vells furs municipals s'exigia el baptisme i la supervivència de déu dies com a condicions necessàries per a que el nascut sigui reputat com a tal civilment: *“Establecemos que aquel que nasce non debe aver la bona de los padres, fuera si depois que fuere nascido recibiere baptismo é viviere diez dias”* (lleï 18, títol 2n, llibre 4), més, *“el padre muerto, si el fijo ó la fija viviere diez días, ó el más ó el menos, é fuere baptizado...”* (lleï 19)³⁵⁸. Ara bé, la imprecisió que atorgava la redacció del termini establert amb el *“el más ó el menos”*, així com les discrepàncies interpretatives que originava, varen romandre fins a la seva nova composició en la lleï 13 de Toro, per la qual es va reduir aquell termini a vint-i-quatre hores (Cárdenas, 1890; Manrique, 1915; Martínez Alcubilla, 1892-1894 i Escalera, 1959: 20-23)

En les *Leyes de Partida*, no es feia esment a cap requisit temporal, únicament es prescrivia que *“Los que nacen sin figura de hombre y son monstruos, no son reputados por hijos, como si tuviesen cabeza o miembros de bestia; y no pueden heredar a sus padres, pero no quedan privados de los derechos de hijos si tuvieren figura humana,*

³⁵⁸ Citat per José María Manresa (1914: 195).

aunque sea monstruosa en los miembros, por superfluidad, disminución o falta” (Llei 5a, títol XXIII, partida 4a)³⁵⁹.

La indeterminació dels termes distintius del nascut viu no seran abordats fins a les Lleis de Toro. En aquestes, per

“evitar muchas dudas que suelen ocurrir acerca de los hijos que mueren recién nacidos, sobre si han de ser naturalmente nacidos, o si son abortivos, ordenamos y mandamos que el tal hijo se diga que es naturalmente nacido y que no es abortivo, cuando nació vivo todo, y que a lo menos después de nacido vivió veinticuatro horas naturales y fue bautizado antes que muriese, y si de otra manera nacido, murió dentro de dicho término, o no fue bautizado, mandamos que el tal hijo sea tenido por abortivo y que no pueda heredar a sus padres, ni a sus madres, ni a sus ascendientes; pero si por ausencia del marido o por el tiempo del casamiento, claramente se probase que nació en tiempo que no podía vivir naturalmente, mandamos que aunque concurren en dicho hijo las calidades susodichas, no sea habido por parto natural y legítimo” (llei 13 de Toro, recollida a la llei 2a, títol V, llibre X de la *Novísima recopilación*)³⁵⁹.

La llei establí, doncs, tres exigències de viabilitat, o el que és el mateix, per a la imputació de la qualitat de nascut amb vida, a saber: néixer viu, mantenir-s’hi durant 24 hores i haver rebut el sagrament del baptisme. L’ incompliment d’aquests condicionants junts suposava la qualificació de fill abortiu. Així i tot, la llei va esdevenir dubtosa als ulls dels qui havien d’aplicar-la. La discussió es va centrar, bàsicament, en l’enteniment de dues qüestions, per una banda, si ha de néixer tot viu o si ha de néixer tot i, endemés, viu. Per altra banda es discutia sobre la delimitació de la vida intrauterina a que es feia esment en la frase *“nació en tiempo que no podía vivir naturalmente”*, sobre la qual no hi havia precedents legals ni mèdics amb certa consistència científica (Martínez Alcubilla, 1892-1894).

Els criteris aplicats en la legislació castellana sobre la viabilitat dels fetus i les discrepàncies a l’entorn del llinar de la mateixa no eren patrimoni exclusiu d’aquell Dret, el seu origen es podria retrotreure al romà. Així, per exemple, seguint la romana, en la legalitat catalana s’atorgava la personalitat jurídica a tot aquell ésser que tingués figura humana i fos nat amb vida; mentre que en el fur de Biscaia es requeria romandre viu les primeres 12 hores i haver estat batejat.

Les diferències normatives arribaran a la seva fi amb la unificació de criteris per la Llei provisional de matrimoni civil de 18 de juny de 1870. Des d’aleshores, seguint els precedents legals de les normes anteriors, serà d’aplicació universal en l’àmbit estatal la consideració que *“para los efectos civiles no se reputará nacido el hijo que no hubiere nacido con figura humana, y que no viviere veinticuatro horas enteramente*

³⁵⁹ L’adaptació del castellà antic és obra de Marcelo Martínez Alcubilla (1892-1894).

desprendido del seno materno” (art. 60)³⁶⁰. En virtut del principi constitucional de la llibertat de culte (art. 21 de la Constitució de 1869)³⁶¹, s’obviarà tota referència a l’exigència del baptisme. Aquesta mateixa acotació jurídica definitòria del nascut serà recollida, en un sentit afirmatiu, en el Codi civil de 1889 a l’establir que “*Para los efectos civiles, sólo se reputará nacido el feto que tuviere figura humana y viviere veinticuatro horas enteramente desprendido del seno materno*” (art. 30 del Cc)³⁶².

Amb anterioritat al Codi de 1889, en el llarg procés codificador espanyol previ, s’havia anat esbossant aquella accepció jurídica de nascut. En el projecte de Codi civil de l’any 1851, pel que fa a la viabilitat fetal s’establia que “*para los efectos legales, sólo se reputará nacido el feto que, desprendido enteramente del seno materno, nace con figura humana y vive cuarenta y ocho horas naturales*” (art. 107); mentre que en el dissenyat el 1882 inclourà, en el seu article 92, exactament la mateixa definició actual (Baró, 1992; Martínez Alcubilla, 1892-94: I: 81).

L’avortament i el fetus abortiu seran concebuts sempre, en el decurs del temps, com a antònims estrictes dels conceptes de naixement i de nascut amb vida³⁶³. Per tant, serà considerat com a fetus abortiu tot aquell producte de la concepció mancat de les condicions de viabilitat legal, les quals hem vist que varien en funció de l’època i del lloc de referència.

B) La regulació legal de Nascut viu a Espanya des de 1870

Aprovades les lleis de Registre i de matrimoni civils l’any 1870 (17 i 18 de juny de 1870, respectivament), i sancionat l’oportú reglament per a la seva execució (13 de desembre de 1870), des de gener de 1871³⁶⁴, en el termini de tres dies (a comptar des de les 12 de la nit del dia de l’infantament), el pare, la mare, el parent més proper, el facultatiu o persona que assistís al part, el cap de l’establiment públic o de la casa a on es produís, així com aquell qui trobés un nen abandonat, estan obligats per llei, en aquest ordre, a declarar el naixement i a presentar físicament el nounat davant de l’encarregat del Rc del lloc on es produís el natalici (arts. 45 a 47 de LPRC i 31 a 36 del RRC), sota sanció econòmica per incompliment, establerta entre 5 i 10 pessetes (art. 65

³⁶⁰ *Gaceta de Madrid*, núm. 172 de 21 de maig de 1870, p. 1-2.

³⁶¹ A <http://www.cervantesvirtual.com/servlet/SirveObras/79140511430137617422202/index.htm>

³⁶² *Gaceta de Madrid*, núm. 206 de 25 de juliol de 1889, p. 249-259.

³⁶³ Etimològicament, el terme avortament prové del vocable llatí *abortus*, format per *ab*, que significa anterioritat, i *ortus*, naixement; de tal manera que bé a significar ‘part abans de temps’.

³⁶⁴ La Llei i el Reglament del Registre civil, segons es va disposar per Decret de 13 de desembre de 1870, van començar a regir a la Península i a les illes Balears i Canàries l’1 de gener de 1871. A Cuba i Puerto Rico van començar a funcionar l’1 de gener de l’any 1885, per Reial decret de 16 d’agost de l’any anterior i el reglament de 6 de novembre de 1885, amb les modificacions introduïdes el 8 de gener anterior.

LPRC)³⁶⁵. I, insistim, el que és més important als efectes de l'estadística del MNP: “*Para los efectos civiles no se reputará nacido el hijo que no hubiere nacido con figura humana, y que no viviere 24 horas enteramente desprendido del seno materno*” (art. 60 de la LPMC). Per tal de procedir a la seva inscripció, caldrà indicar totes les circumstàncies prescrites en els articles 20, 48 i 49 de la LPRC i 34 del RRC, les quals ja han estat detallades en l'apartat relatiu als informes estadístics i resumits en la taula 2.

Quan fos presentat al Registre el cadàver d'un nounat, “*manifestándose que la muerte ocurrió poco después del nacimiento, se hará constar por declaración verbal del facultativo si aquel ha fallecido antes o después de nacer, y por declaración de los interesados la hora del nacimiento y la del fallecimiento. De todas estas circunstancias se hará mención en la inscripción del nacimiento, e inmediatamente se inscribirá la defunción en el libro de la Sección correspondiente del Registro civil*” (art. 53 de la LPRC). A l'acta de declaració, que no d'inscripció, s'hauria d'expressar si el nounat va néixer mort i, quan no fos així, l'hora del naixement i la de la defunció (observació 8a de l'acta de naixement)³⁶⁶.

No obstant, enlloc quedava expressament explicitada de forma clara i precisa la manera de procedir amb les criatures abortives, aquelles que, si bé havien nascut vives, no havien sobreviscut fins a la seva presentació en el Registre civil, les quals, segons l'estipulat per la disposició precedent (art. 53 de la LPRC) semblava possible anotar en els llibres del Rc. Al respecte, davant els dubtes aixecats pel Jutge de primera instància i Degà dels de Barcelona, el *Ministerio de Gracia y justicia* resolt, com a regla general, que no serà necessària la inscripció dels avortaments. No obstant, als efectes de la inhumació del cadàver i a l'objecte d'obtenir la corresponent llicència d'enterrament³⁶⁷ a que obliga la llei (art. 75 de la LPRC de 1870), caldrà presentar en el Jutjat municipal la certificació facultativa on consti l'hora o el temps aproximat de gestació i el sexe (si fos possible); el nom, cognoms i domicili de la mare i els del pare si fos casada. Tota aquesta documentació ha de ser arxivada en un lligall apart sota el títol d'“*abortos*” (Reial ordre de 30 de gener de 1871)³⁶⁸.

³⁶⁵ Com ja s'ha fet esment, aquestes prescripcions no són exclusives de la legislació espanyola, en els vells codis civils francès (art. 55), holandès (art. 25) i italià (art. 371), per exemple, s'estableix la declaració amb termini en el tercer dia posterior al part (ampliat a 5 dies a Itàlia) i la compareixença del nadó (Aguilera, 1876: I: 21).

³⁶⁶ *Gaceta de Madrid* de 23 de desembre de 1871, p. 2-3 i *BOP de Barcelona*, núm. 310 de 27 de desembre de 1871, p. 1-2.

³⁶⁷ Com veurem més endavant en el capítol reservat a la Secció de defuncions del MNP, la mateixa LPRC determinava que “*Ningún cadáver podrá ser enterrado sin que antes se haya hecho el asiento de defunción en el libro correspondiente del Registro civil del distrito municipal en que éste ocurrió, o del en que se halle el cadáver, sin que el Juez del mismo distrito municipal expida la licencia de sepultura, y sin que hayan transcurrido veinticuatro horas desde la consignada en la certificación*” (art. 75 de la LPRC de 1870).

³⁶⁸ Reial ordre “*sobre inscripción de los abortos y cumplimiento de lo dispuesto en el artículo 75 de la ley*” a Martínez Alcubilla, 1892-94: IX: 164, entrada “Registro civil”.

Pel que fa a la declaració del naixement un cop exhaurit el termini legalment establert, el Jutge municipal o l'Encarregat del registre refusarà la immediata inscripció d'aquell i instruirà l'oportú expedient, el qual serà aixecat al fiscal municipal (i si fos el cas al Jutge de partit per a dictaminar sentència) a l'objecte d'obtenir l'autorització de la inscripció fora del termini legalment establert. En l'expedient es farà constar, per certificació facultativa de qui hagués assistit el part, el dia i l'hora del naixement. L'absència d'aquest document serà fàcilment esmenable amb el simple testimoniatge de dos assistents al part o de dues persones que "*tuviesen noticia exacta*" de l'esdeveniment. En cas de procedir, la inscripció s'haurà d'efectuar a l'oficina registral del lloc a on es va produir la naixença (art. 32 del RRC; disposicions 11a i 12a de la Circular de la *Dirección general de los Registros civil y de la propiedad y del Notariado* d'1 de març de 1871³⁶⁹ i arts. 1 i 2 del Decret del Govern de la República d'1 de maig de 1873³⁷⁰).

El llarg procés codificador espanyol, més turbulent fins i tot que el de la pròpia implantació del Registre civil o, si més no, molt més tardà en la seva consecució, arribà a la seva fi amb l'aprovació del Codi civil de 24 de juliol de 1889³⁷¹. En el seu articulat, es manté el principi de la personalitat jurídica atorgada per l'acte del naixement, vinculat *sine qua non* a l'accepció de nascut amb vida: "*El nacimiento determina la personalidad, pero el concebido se tiene por nacido para todos los efectos que le sean favorables, siempre que nazca con las condiciones que expresa el artículo siguiente*" (arts. 29), a saber, "*Para los efectos civiles, sólo se reputará nacido el feto que tuviere figura humana y viviere veinticuatro horas enteramente desprendido del seno materno*" (art. 30). No obstant, deixarà de ser "*necesaria la presentación del recién nacido al funcionario encargado del Registro para la inscripción del nacimiento, bastando la declaración de la persona obligada a hacerla (...)*" (art.328 del Cc).

La legislació registral no experimentarà modificacions de rellevant importància, als efectes estadístics, fins a la Segona República. Entre les disposicions amb forta incidència en l'estadística de naixements del MNP resultants d'aquell període, destaca l'abrogació de la filiació com a fonament de privilegi jurídic, principi formulat en l'article 25è de la Constitució republicana de 9 de desembre de 1931. La conseqüència immediata derivarà en la supressió de la naturalesa de la filiació en el llibre d'inscripció del Registre civil, aspecte que serà desenvolupat més endavant en aquest mateix capítol en l'apartat específic sobre la legitimitat.

³⁶⁹ Circular publicada a la *Gaceta de Madrid*, núm. 61 de 2 de març de 1871, p. 500.

³⁷⁰ Decret publicat a la *Gaceta de Madrid*, núm. 123 de 3 de maig de 1873, p. 292.

³⁷¹ *Gaceta de Madrid*, núm. 206 de 25 de juliol de 1889, p. 249 i ss.

L'esclat de la Guerra civil espanyola generarà un important contingent de desplaçats en ambdós bàndols de la confrontació que obligarà, tant a republicans com a nacionals, a establir procediments provisionals de registre de l'estat civil de les persones fora del lloc i dels terminis legalment disposats, els quals seran arxivats a la seu del corresponent organisme rector del Registre civil, fins a la seva definitiva inclusió en l'oficina que per llei li hauria correspost inscriure. El Govern de la República ho farà per ordre de 26 de juny de l'any 1938 i els insurrectes per la de 9 d'agost del mateix any.

Amb la victòria dels aixecats el 18 de juliol de 1936, es derogaran les disposicions de la legislació republicana "*encaminadas a producir confusionismo entre la filiación legítima y la ilegítima, las cuales no deben continuar vigentes porque están en abierta oposición con las fundamentales directrices del nuevo Estado en la regulación de la familia*". En conseqüència, es restableix el punt 7è de l'article 48 de la Llei de Rc, conforme al qual en les actes d'inscripció s'ha de fer constar la legitimitat o il·legitimitat de l'infantat (Llei de 2 de setembre de 1941, signada per Francisco Franco)³⁷².

Durant la Dictadura franquista, les resolucions vinculades a la institució registral amb major incidència en la formació i qualitat de les dades de l'Estadística de naixements del MNP les conformen la reforma del Cos de metges del Registre civil de l'any 1947 i la de la pròpia LRC de vuit de juny de l'any 1957, amb la consegüent reforma del corresponent reglament per a la seva execució, de catorze de novembre de 1958³⁷³. Pel que fa als naixements, els canvis més rellevants a l'objecte d'aquest estudi es centraren en la introducció del comunicat mèdic del part, en la imposició de la declaració de les criatures abortives (fetus de més de 180 dies de gestació) i en la reformulació de l'anotació de la legitimitat en les actes registrals, la qual es tractarà més endavant de forma específica.

En relació a la regulació anterior, es mantindrà l'única inscripció dels naixements en "*que concurran las condiciones establecidas en el artículo 30 del Código civil*" (art. 40 de la LRC de 1957), que, com hem vist, no eren altres que les marcades per l'article 60 de la LPMC de 1870, però redactades en sentit afirmatiu en el Cc (art. 30). Respecte dels declarants, es manté l'ordre natural en l'obligació, començant pel pare, seguit de la

³⁷² Ley de 2 de septiembre de 1941 por la que se deroga la de 25 de mayo de 1932, el Decreto de 3 de febrero de dicho año y la Orden ministerial de 25 del mismo mes de febrero, y restableciendo la vigencia del número 7º del artículo 48 de la Ley de Registro civil (BOE de 7 de setembre de 1941, p. 6816).

³⁷³ Ley de 8 de junio de 1957 sobre Registro Civil (BOE, núm. 151 de 10 de juny de 1957, p. 372-379) i Decreto de 14 de noviembre de 1958 por el que se aprueba el Reglamento de la Ley del Registro Civil (BOE, núm. 296 d'11 de desembre de 1958, p. 10977-11004).

mare i la resta de familiars fins al quart grau de consanguinitat i fins al segon d'afinitat (art. 166 RRC de 1958). S'afegeix en darrer terme la fórmula genèrica de la notificació per part de tothom "*quien tenga conocimiento cierto del nacimiento*", a efectuar en un termini temporal més ampli: "*entre las veinticuatro horas y los ocho días siguientes al nacimiento*" (art. 42 de la LRC de 1957).

Amb l'entrada en vigor de la nova llei i del nou reglament d'execució, l'1 de gener de 1959 (Decret-llei de 2 de juliol de 1958), els professionals de la sanitat deixen de ser relacionats entre les persones que estan obligades a promoure la inscripció per declaració (art. 43 de la LRC de 1957). No gensmenys, se'ls atorga un major grau de responsabilitat, d'implicació i participació, ja que queden compel·lits a subscriure la certificació facultativa del part:

"en todo caso, el médico, comadrona o ayudante técnico sanitario que asista al nacimiento estará obligado a dar inmediatamente parte escrito del mismo al encargado del Registro. En defecto del parte, el encargado, antes de inscribir, deberá comprobar el hecho por medio del médico del Registro civil o por cualquier otro procedimiento reglamentario" (art. 44 de la LRC de 1957).

La prescripció recull la imposició introduïda el 1947 amb motiu del Decret de reorganització del Cos de metges del Rc³⁷⁴. En el seu article desè s'exigia al personal mèdic i sanitari que assistís a un part, comunicació escrita de l'infantament amb indicació de la identitat i sexe del noutat, del dia i de l'hora del naixement, així com del domicili on s'hagués produït el natalici. En virtut de l'esmentat Decret, de l'Ordre de 17 de gener de 1951²⁸² i de la Llei i Reglament de Rc de 1957 i 1958, respectivament, les inscripcions es practicaran en base a la declaració de l'infantament de criatura abortiva o de nascut viu, que ara haurà de ser presentada per escrit en el model oficial establert, acompanyada del corresponent certificat facultatiu de naixement, que figura en el mateix model imprès a continuació de la part dedicada a la declaració que ha de signar la persona que comparegui davant del funcionari registrador. La complementació d'ambdós apartats del formulari imprès constitueix un requisit *sine qua non* per a practicar la inscripció del fet. L'Encarregat del registre exigirà el comunicat mèdic de comprovació i, no obtenint-lo (per tractar-se d'un part sense assistència facultativa, per no haver estat redactat, etc) o sent contradictori a la informació facilitada pel declarant, la comprovació subsidiària recaurà en els metges del Rc o els forenses i, en els pobles a on no n'hi hagi del Cos de metges del Registre, en els titulars a elecció de la família; tots ells hauran de ratificar o esmenar la comunicació facultativa si fos el cas. Ara bé, si el metge del Registre o el seu substitut resideix en una població a més de dos

³⁷⁴ Decreto de 21 de febrero de 1947, orgánico del Cuerpo de Médicos del registro Civil (BOE, núm. 71 de 12 de març de 1947, p. 1672-1673).

quilòmetres de distància, podrà excusar la diligència, que serà efectuada “*en acta separada en virtud de la información de dos personas capaces que hayan asistido al parto o tengan noticia cierta de él*” (art. 168 del RRC de 1958).

Als obligats des de la LPRC de 1870 a fer la declaració del naixement, llevat dels facultatius de la medicina, se'ls compelen per primer cop a “*comunicar en la misma forma el alumbramiento de criaturas abortivas de más de ciento ochenta días de vida fetal, aproximadamente. En el Registro Civil se llevará un legajo con las declaraciones y partes de estos abortos*” (art. 45 de la LRC de 1957)³⁷⁵. A l'objecte, es defineix el conjunt de les criatures abortives en antagonisme als reputats ‘*nacidos*’ en el Cc, entenent-se per “*criaturas abortivas las que no reúnen las circunstancias exigidas para que un feto se repute nacido, a los efectos civiles*”. La declaració i la certificació facultativa hauran d'expressar l'avortament o el part i la subsegüent mort de l'infantat, detallant-ne les mateixes circumstàncies que són requerides per a la inscripció de naixement i de defunció, especialment les dades relatives al temps de vida intrauterina, al moment de la mort (abans, durant o després del part), amb inclusió del les hores de l'infantament i de la defunció quan hagués sobreviscut a aquest. Un cop efectuat el tràmit, l'Encarregat del Registre aixecarà l'acta de la declaració, la qual serà incorporada al lligall d'avortaments juntament amb la resta de la documentació i es podrà procedir a expedir la llicència de sepultura del cadàver (arts. 173 i 174 del RRC de 1958)

Definició conceptual dels termes emprats en la Secció de Naixements del MNP

Els conceptes demogràfics utilitzats fins a l'any 1974 a les estadístiques de naixements i d'avortaments del *Movimiento natural de la población* han experimentat les variacions pròpies del canvi de la font d'informació utilitzada en la seva elaboració. Es passa de consignar els baptismes i els enterraments del Registre parroquial, a comptabilitzar els naixements i els avortaments anotats en el Registre civil (creats l'any 1870), definits segons els preceptes legals vigents dels articles 60 de la LPMC i 30 del Cc aprovat l'any 1889 (tenir figura humana i sobreviure al primer dia d'existència). La necessitat demogràficosanitària, entre d'altres, evidenciarà el problema jurídic de rectificar el concepte legal de nascut viu, ja que l'estadística demogràfica opera exclusivament amb les xifres del Registre civil, les quals responen a la definició legalment establerta de nascut. Serà l'any 1975 quan es produirà una reforma profunda

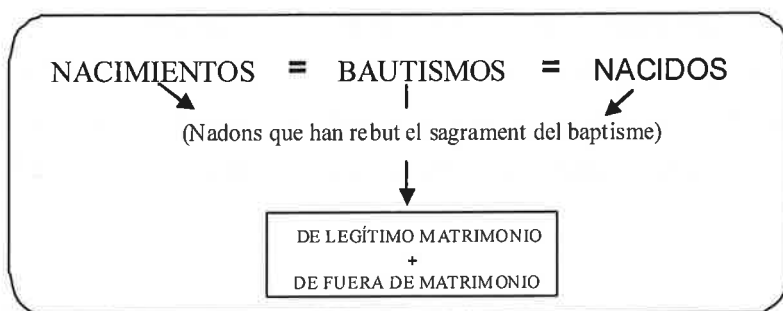
---

³⁷⁵ En el Registre civil només poden ser inscrits com a naixements els nadons amb més de 24 hores de vida després del part. En cas contrari, seran registrats com a avortaments en un lligall apart. Les criatures abortives constitueixen una subpoblació dels avortaments: són els nascuts morts, els morts en néixer i els nascuts vius i morts abans de les primeres vint-i-quatre hores de vida amb més de 180 dies de gestació.

en les estadístiques del MNP amb la introducció del criteri medicobiològic en la definició de “nascut viu”, en substitució del criteri legal aplicat fins aleshores, la qual cosa comportarà la redefinició d’avortament, infantament i defunció, que quedaran establerts en altres termes als efectes estadístics, que no jurídics (veure esquemes 4 i 5).

Les xifres oficials de naixements per als anys 1858, 1859 i 1860 procedeixen exclusivament dels Registres parroquials, en conseqüència, es consignen únicament els nadons que han rebut el sagrament del baptisme. Aquests són presentats en la publicació que ens ocupa sota diferents epígrafs, com els de “*bautizados*”, “*nacidos*” i “*nacimientos*”³⁷⁶. A les estadístiques d’aquests anys no es fa menció ni dels nascuts morts ni dels nascuts vius i morts sense ser batejats, en no constar en els llibres baptismals segons declara el propi organisme estadístic encarregat de l’elaboració de l’estadística d’aleshores³⁷⁷. La classificació efectuada en el MNP es pot veure en el següent esquema:

Esquema 2. Conceptes i terminologia utilitzada en l’Estadística de Naixements del MNP, 1858-1860

Font: Elaboració pròpia

La totalitat de les dades relatives als naixements del període 1861-1870 també procedeix dels registres parroquials, ara bé, foren completades amb investigacions administratives sobre el nombre de nascuts morts i de nascuts vius i morts abans del baptisme, ambdós grups inclosos a les estadístiques del MNP a partir de l’any 1862 (*Junta General de Estadística del Reino*, 1863: 51-52).

³⁷⁶ Antonio López Gay constata la divergència existent entre les dades publicades per a la ciutat de Barcelona de 1858-1862 en el MNP i les facilitades per en Ildefons Cerdà per als mateixos anys (2004: 86).

³⁷⁷ Al pròleg de la *Memoria sobre el Movimiento de la Población de España en los años 1858, 1859, 1860 y 1861* podem llegir:

“Creemos indispensable notar aquí (...) uno de los defectos más graves de que adolecen los datos sobre que versa este trabajo, y es el de no haberse hecho mención hasta el presente (llegeixis 1863, any de publicació d’aquesta memòria) de los nacidos muertos ni de los que, naciendo vivos, mueren antes del bautismo. Estos pobres seres, que al nacer no dejan en el mundo la menor huella de su paso, entran como un elemento importantísimo en los cálculos, y como, según todas las probabilidades, se registra su muerte, y su aparición indudablemente no se conoce por no constar en los libros bautismales, de aquí las desproporciones chocantes, que resultan, en muchos casos, entre la desaparición de los habitantes y su reemplazo” (*Junta General de Estadística del Reino*, 1863: 52).

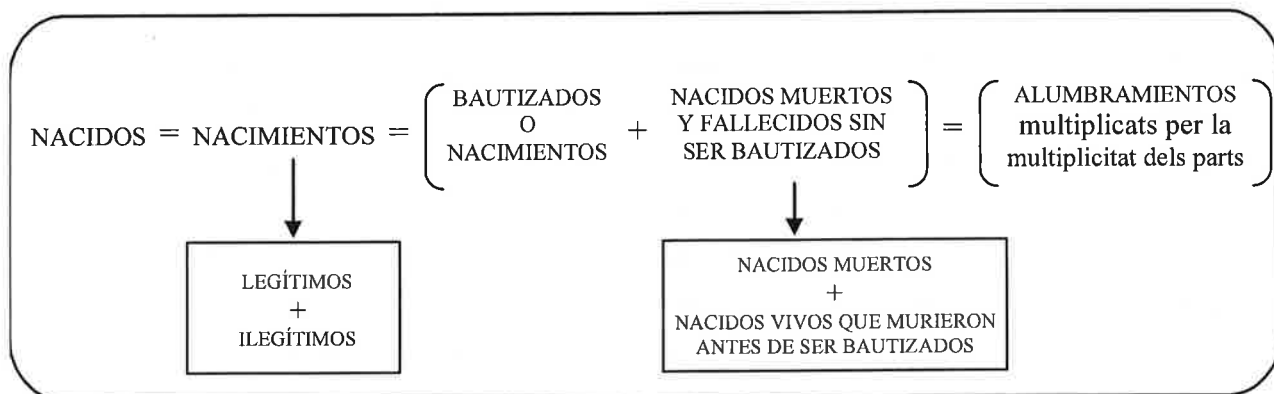
La *Junta General de Estadística del Reino*, en recollir les dades de 1862, introdueix aquesta informació per primera vegada en els informes estadístics preestablerts (veure imatge 5 a l'apartat II.4.3). Per la circular de 10 de desembre de 1862, aquella *Junta* ordena: “*los nacidos se clasificarán en bautizados con distinción de sexo y legitimidad, en nacidos muertos y en los que, habiendo nacidos vivos, hayan fallecido sin recibir el bautismo*”, de manera que el sumatori de les tres grans columnes constituirà el *Total general* de la taula preestablerta per a la recollida de les dades que ara passa a ser titulada “*Estado número 1. Resumen numérico de los nacimientos ocurridos en el año ... en este municipio*”. A la vista dels resultats obtinguts, la *Junta General* calcula que la no inclusió dels morts abans del baptisme implicava, per a l'any 1861, un error que es podia estimar en un 10% (*Junta General de Estadística del Reino*, 1863: 52), malgrat que “*para suministrar este dato no estaban preparadas convenientemente las Secciones provinciales y ha lugar por lo tanto a suponer bastantes omisiones, siempre aparecen 12.487 defunciones que sin esta reforma no se hubieran conocido*” (*Junta General de Estadística del Reino*, 1863: 60). El problema de la subestimació plantejat aleshores es continuarà arrossegant amb el pas del temps. Algunes tesis doctorals sobre la mortalitat infantil defensades en aquests darrers anys han estimat aquest subregistre per al primer terç del segle XX i mentre Francisco Viciano estima que el conjunt dels morts en néixer i dels nascuts vius i morts en el seu primer dia de vida suposaven, per als anys 30 i 40 del segle XX, al voltant d'un 10% del total dels avortaments (1998: 68), Amand Blanes estima que aquell percentatge rondava el 18% en el període anterior, comprès entre l'any 1900 i el 1929 (2007: 59).

En línies generals, en els enunciats de les taules i tabulacions per a les quals es presenten les dades dels anys 1861 a 1870, els termes “*nacimientos*” o “*nacidos*” signifiquen el conjunt dels batejats, dels nascuts morts i dels morts sense batejar en la forma que es mostra en l'esquema 3³⁷⁸. Aquesta deducció, a la qual hom ha arribat des de les pròpies dades publicades en l'estadística oficial a partir de senzills càlculs d'addició i sostracció a l'objecte de comprovar la complementarietat de totes les categories respecte dels totals, sembla ser corroborada per les xifres presentades per en Cerdà, Colomer i Garcia Faria. La totalització de les sèries de nascuts vius i d'avortaments (falsos nascuts morts) de la ciutat de Barcelona presentades per en Ildefons Cerdà, dona uns resultats molt pròxims als publicats en el MNP. I el mateix succeeix si a les dades facilitades per en Gumersind Codina sobre el nombre de nascuts

³⁷⁸ En aquest quadre consten els vocables literals utilitzats en les estadístiques, sense entrar en el detall dels sinònims evidents, com seria ressenyar l'equivalència conceptual entre els “*nacidos vivos que murieron antes de ser bautizados*” i els “*nacidos vivos y muertos sin bautizar*”, o dels naixements “*ilegitimos*” amb els “*nacimientos de fuera de matrimonio*”.

vius, li afegim el nombre de nascuts vius i morts abans del baptisme facilitats per en Pere Garcia Faria en el resum que fa el 1893 sobre els naixements del període anterior.

Esquema 3. Conceptes i terminologia utilitzada en l'Estadística de Naixements del MNP, 1861-1870³⁷⁸

Font: Elaboració pròpia.

Aquest és el criteri seguit a la publicació, ara bé, cal tenir en compte algunes excepcions pel que fa als sis primers anys del període. La terminologia emprada durant tot el decenni és la detallada en aquest quadre, però no sempre fa referència a la mateixa subpoblació en incloure's o excloure's en les diferents taules numèriques i tabulacions, sota els termes "*nacimientos*" o "*nacidos*", els nascuts morts i els nascuts vius i morts sense batejar, la qual cosa pot comportar errors. Vegem-ne la causa.

Si tornem al capítol dedicat als informes estadístics (títol II.4.3, pp. 171), observarem que en els quadres resums de naixements, matrimonis i defuncions efectuats per les *Secciones provinciales de la Junta General de Estadística del Reino* no es van recollir en origen les dades sobre legitimitat per als nascuts morts i els finats abans del baptisme dels anys 1861 a 1866 (veure imatges 5, 6 i 7 al títol II.4.3, p. 154-159), així com tampoc no es recolliren els naixements per mesos abans de 1863 i els nascuts morts per sexe de 1861 i 1862 (*Instituto Geográfico y Estadístico*, 1877: 8). Per tant, en les classificacions dels naixements per legitimitat anteriors a les estadístiques de 1867, es consignen únicament els batejats, ja que només es coneixia la condició de legitimitat d'aquests, l'única que era recollida; mentre que a partir d'aquest any s'inclouen tant els nadons que han rebut el sagrament del baptisme com els nascuts morts i els morts abans de ser batejats en la taula numèrica dissenyada per a la captació de les dades dels naixements per legitimitat. I és que a la taula estadística dissenyada per a la recollida de les dades dels anys 1867 a 1870, ambdós inclosos, es presenten en un tot agregat el conjunt dels batejats, més els nascuts morts i els nascuts vius i morts abans del baptisme, grup que és classificat per les variables legitimitat i sexe, deixant de ser

recopilats per separat, i consegüentment de ser presentats diferenciats, els muntants de les tres categories que els conformen. És a dir, des de l'any 1867, en l'informe estadístic preestablert per a l'anotació de los "*Nacimientos ocurridos durante el corriente año*" atenent a la seva legitimitat i sexe, s'inclourà el conjunt de les tres categories agregades (veure la taula numèrica núm. 1 de la Imatge 8, p. 164); mentre que en el període 1861-1866, aquesta classificació comprenia únicament aquells que havien rebut el sagrament del baptisme (model núm. 1 de les imatges 5 i 6, p. 154 i 158). Endemés, des d'aquella mateixa anualitat, tampoc serà possible la descomposició tripartita d'aquell agregat, tan sols podran ser deduïts els batejats a partir de la sostracció del grup reunit de "*nacidos, muertos o fallecidos sin bautizar (...)*"³⁷⁹ (taula núm. 2 de la imatge 8, p. 164), del total de nascuts, batejats, morts o finats sense haver rebut el baptisme (taula núm. 1 de la Imatge 8, p. 164). En la Figura 7 (p. 316) es pretén evidenciar les implicacions d'aquesta casuística.

Com es pot observar en aquesta setena figura (p. 316), la publicació del *Movimiento de la Población de España en el decenio de 1861 a 1870* informa dels naixements en taules numèriques d'estructura formalment idèntica per a tots i cadascun dels anys del decenni, la qual cosa pot induir a errors ja que, com s'ha indicat anteriorment, sota la mateixa denominació de "*nacimientos*" es contempen grups diferents d'infantaments en aquelles tabulacions en què intervé la variable legitimitat. Així, per exemple, els "*nacimientos*" registrats fins a l'any 1866, inclòs, a la classificació per estat civil i sexe de les taules "*Nacimientos y defunciones por sexo y estado civil.- Diferencia entre los nacimientos y las defunciones.- Nacidos muertos*"³⁸⁰, no són comparables amb els publicats en aquestes mateixes taules per al període 1867-1870 (veure figura 7, p. 316), ni a les de les taules de "*Nacimientos según la clase de alumbramiento, y meses del año en que tuvieron lugar*"³⁸¹. Les primeres estadístiques, les de 1861 a 1866, en la columna de "*Nacimientos por sexo y estado civil*" només registren els baptismes pel fet de no disposar de les dades per legitimitat dels "*Nacidos muertos y fallecidos sin ser bautizados*"; mentre que en les segones, les corresponents al període 1867-1870, aquests darrers ja són inclosos en el còmput dels "*Nacimientos por sexo y estado civil*" en no afectar la legitimitat al creuament, doncs ja es disposava de les dades sobre la legitimitat d'aquestes criatures.

³⁷⁹ El títol complet de la taula és "*Núm. 2 Nacidos, Muertos o fallecidos sin bautizar y alumbramientos sencillos, dobles y triples*"

³⁸⁰ Localització dels estats numèrics a *Instituto Geográfico y Estadístico*, 1877: 50-53, 56-59, 63-66, 69-72, 77-80, 85-88, 92-95, 98-101, 104-107 i 110-113.

³⁸¹ Localització dels estats numèrics a *Instituto Geográfico y Estadístico*, 1877:129-132, 155-158, 181-184, 207-210, 233-236, 259-262, 285-288, 311-314.

Les estadístiques elaborades per al període 1867-1870 no presenten ni dubtes ni confusions. Es disposa de les dades per legitimitat de tots els grups que conformen els naixements en aquests anys: batejats, nascuts morts i morts sense ser batejats. Els termes “*nacimientos*” i “*nacidos*”, en totes les taules i en totes les classificacions, sempre fan referència al conjunt dels batejats, dels nascuts morts i dels nascuts vius i morts abans del baptisme, dels quals també se’n detallen les xifres. Són les taules numèriques referides als sis primers anys del decenni (1861-1866) les que poden confondre i generar errors, vegem-les a continuació:

- Taula: “*Nacimientos y defunciones por sexo y estado civil.- Diferencia entre los nacimientos y las defunciones.- Nacidos muertos*” (veure figura 7, p. 316):
  1. Les dades de la classificació dels “*Nacimientos por sexo y estado civil*” dels anys 1861 a 1866 no inclouen els “*Nacidos muertos y fallecidos sin ser bautizados*”, es refereixen únicament als batejats (legítims i il·legítims).
  2. les xifres de la columna “*Diferencia entre los nacimientos y las defunciones*” dels sis primers anys del decenni són calculades a partir dels batejats, és a dir, sense comptabilitzar els nascuts morts i els morts abans del baptisme.
- Taula: “*Diferencias en número absoluto de los bautizados de todas clases, en 1861, con los de 1860, 1859 y 1858 en las provincias*”, i l’homologa per a les capitals provincials³⁸².

Les dades dels anys 1858, 1859 i 1860 utilitzades en el càlcul de les diferències en el número absolut dels batejats són les dels batejats; les corresponents a l’any 1861 són les dels “*nacidos*”, que inclouen els batejats, els nascuts morts i els morts abans de rebre el sagrament.

Lògicament, les xifres d’idèntiques taules sobre les diferències en nombres absoluts dels batejats legítims i dels il·legítims de 1861 respecte els de 1858, 1859 i 1860 a les províncies i capitals³⁸³ sempre faran referència als batejats de cada classe sense excepció.

- A les taules resum del decenni es presenten, en columnes consecutives, les xifres corresponents a cada any del decenni (1861-1870) i cal tenir en compte que les divergències en les poblacions considerades en uns anys respecte dels altres es mantenen. Així, per exemple, la que porta per títol “*Hijos ilegítimos por provincias en cada uno de los años del decenio, y su proporción por 100 con la*

³⁸² Localització dels estats numèrics a *Junta General de Estadística del Reino*, 1863: 47-48.

³⁸³ Localització dels estats numèrics a *Junta General de Estadística del Reino*, 1863: 49-50.

población”³⁸⁴, no registra els nascuts morts i els nascuts vius i morts abans del baptisme il·legítims per als sis primers anys del decenni, a diferència dels quatre anys restants relacionats tot seguit en el mateix estat numèric. Per tant, les series anuals presentades en una mateixa taula contempnen conjunts poblacionals diferents.

El juny de 1870 es promulguen la LPRC i la LPMC i el desembre del mateix any s’aprova el Reglament per a la seva execució. Des de l’entrada en vigor del nou cos legal, la informació sobre el moviment natural de la població s’obté exclusivament dels registres civils. La definició estadística del naixement s’ajustarà al concepte legal de nascut previst en l’article 60 de la Llei provisional de matrimoni civil de 1870 i en el Codi civil aprovat el 1889. Aquest darrer no introduïa, en el seu articulat referent a la institució del Registre civil, cap modificació essencial que no fos la de suprimir el requisit de presentar el nounat davant el registrador per a la inscripció del naixement.

En virtut del Codi civil de 1889, es diferencien els naixements en éssers viables, o nascuts vius, i en nascuts morts seguint el precepte legal que determina la personalitat per al naixement. A efectes civils “*sólo se reputará nacido vivo el feto que tuviere figura humana i viviere veinticuatro horas totalmente desprendido del seno materno*” (art. 30). Com s’ha fet esment, aquesta definició ja figurava en la LPMC (art. 60) i en la Reial ordre de 1871, promulgada en pro del bon funcionament del Registre civil. Segons la definició, els naixements comprenen, únicament, els nascuts vius que sobreviuen a les primeres vint-i-quatre hores de vida³⁸⁵. La resta d’infantaments són comptabilitzats com a avortaments. I si bé abans de tenir lloc el naixement és factible atorgar legalment a l’esser concebut els drets propis dels nascuts amb l’objecte que això pugui reportar-li utilitat o benefici (art. 29), aquests no es materialitzaran ni es podran transmetre fins haver complert les vint-i-quatre hores de vida extrauterina que marca la llei per a la consecució de la personalitat jurídica (Llei 13 de Toro; Llei 2, Títol V, Llibre X de la *Novísima Recopilación*; art. 60 de la LPMC i art. 30 del Cc)

³⁸⁴ Localització dels estats numèrics a *Junta General de Estadística del Reino*, 1863: 344-347.

³⁸⁵ A França, els nens nascuts vius que moren abans dels 3 dies següents al seu naixement, termini d’inscripció a al Registre civil, són considerats com a nascuts morts i així són recollits en les estadístiques oficials fins l’any 1974 (Gómez, 1985: 11)

Figura 7 Reproducció de les taules "Nacimientos y defunciones por sexo y estado civil.- Diferencia entre los nacimientos y las defunciones.- Nacidos muertos" dels MNP de 1861 i 1870

MOVIMIENTO DE LA POBLACIÓN EN EL AÑO DE 1861

Nacimientos y defunciones por sexo y estado civil.- Diferencia entre los nacimientos y las defunciones.- Nacidos muertos

PROVINCIA	NACIMIENTOS POR SEXO Y ESTADO CIVIL						DEFUNCIONES POR SEXO Y ESTADO CIVIL						DIFERENCIA ENTRE LOS NACIMIENTOS Y LAS DEFUNCIONES						NACIDOS MUERTOS Y FALLECIDOS SIN SER BAUTIZADOS									
	LEGITIMOS			IL-LEGITIMOS			TOTAL DE AMBAS CLASES			SOLTEROS			CASADOS			VIUDOS			TOTAL GENERAL			en las mujeres		en las masculinas		TOTAL		
	Varones	Hembras	TOTAL	Varones	Hembras	TOTAL	Varones	Hembras	TOTAL	Varones	Hembras	TOTAL	Varones	Hembras	TOTAL	Varones	Hembras	TOTAL	Varones	Hembras	TOTAL	Acreecentamiento	Disminución	Acreecentamiento	Disminución			
Barcelona	13.170	12.682	25.852	624	1.244	13.202	27.094	6.627	5.758	12.385	2.170	1.939	4.109	894	1.590	2.484	9.691	9.287	18.978	1.074	7.077	8.118	2.866	105	394	286	105	394
Gerona	5.802	5.382	11.184	124	235	5.493	11.416	2.984	2.639	5.623	989	1.343	433	720	1.153	4.411	4.255	8.666	105	2.858	2.753	3.488	87	124	53	75	124	
Lérida	6.088	5.833	11.921	82	157	6.170	5.908	2.856	2.494	5.350	1.113	950	2.063	443	734	1.177	4.412	4.178	8.590	121	3.267	3.488	87	134	87	47	134	
I arragona	6.345	5.793	12.138	77	155	6.442	5.871	2.758	2.555	5.313	913	811	1.724	351	646	997	4.022	4.017	8.039	246	4.025	4.274	64	102	64	34	102	
TOTALES	298.137	279.347	577.484	17.447	16.678	34.125	315.544	146.431	126.883	273.314	46.985	41.943	88.928	21.844	33.454	55.322	215.484	202.244	417.764	9.394	184.451	193.845	8.322	4.264	12.487	8.322	4.264	12.487

BAPTISMES (naïons que han rebut el sacrament)

No inclouen els "Nacidos muertos y fallecidos sin ser bautizados"

AVORTAMENTS:

No comptabilitzats entre els "Nacimientos por sexo y estado civil"

MOVIMIENTO DE LA POBLACIÓN EN EL AÑO DE 1867

Nacimientos y defunciones por sexo y estado civil.- Diferencia entre los nacimientos y las defunciones.- Nacidos muertos

PROVINCIA	NACIMIENTOS POR SEXO Y ESTADO CIVIL						DEFUNCIONES POR SEXO Y ESTADO CIVIL						DIFERENCIA ENTRE LOS NACIMIENTOS Y LAS DEFUNCIONES						NACIDOS MUERTOS Y FALLECIDOS SIN SER BAUTIZADOS									
	LEGITIMOS			IL-LEGITIMOS			TOTAL DE AMBAS CLASES			SOLTEROS			CASADOS			VIUDOS			TOTAL GENERAL			en las mujeres		en las masculinas		TOTAL		
	Varones	Hembras	TOTAL	Varones	Hembras	TOTAL	Varones	Hembras	TOTAL	Varones	Hembras	TOTAL	Varones	Hembras	TOTAL	Varones	Hembras	TOTAL	Varones	Hembras	TOTAL	Acreecentamiento	Disminución	Acreecentamiento	Disminución			
Barcelona	12.813	11.857	24.670	600	613	1.213	13.413	12.460	25.893	7.888	6.857	14.754	2.893	2.588	5.448	4.224	2.152	3.338	12.011	11.607	23.618	962	3.257	2.275	2.275	339	252	591
Gerona	5.802	5.340	11.142	134	275	5.942	5.476	11.418	3.215	2.638	6.157	1.263	1.159	2.424	591	954	1.545	5.075	5.050	10.125	240	1.520	1.290	87	142	87	54	142
Lérida	5.847	5.545	11.392	83	175	5.930	5.637	11.567	3.040	2.640	6.446	1.506	1.424	2.937	620	1.002	1.622	5.764	5.734	11.500	104	42	67	47	32	47	32	74
I arragona	6.004	5.736	11.740	139	241	6.145	5.340	11.599	2.464	2.713	5.632	1.264	1.184	2.457	533	907	1.445	4.776	4.804	9.580	94	2.303	2.411	91	67	91	67	158
TOTALES	304.370	285.164	589.534	17.640	17.007	34.647	322.044	302.153	624.197	142.545	142.275	284.820	40.275	38.344	78.619	40.327	68.552	283.012	234.132	487.144	1.700	133.352	137.063	8.364	2.708	3.944	2.708	3.944

BAPTISMES (naïons que han rebut el sacrament)

No inclouen els "Nacidos muertos y fallecidos sin ser bautizados"

AVORTAMENTS:

No comptabilitzats dins dels "Nacimientos por sexo y estado civil"

BAPTISMES (naïons que han rebut el sacrament)

No inclouen els "Nacidos muertos y fallecidos sin ser bautizados"

Font: *Movimiento de la Población de España en el descenso de 1861 a 1870*, Dirección General del Instituto Geográfico y Estadístico, 1877, pp. 50, 92.

Figura 7 Reproducció de les taules "Nacimientos y defunciones por sexo y estado civil.- Diferencia entre los nacimientos y las defunciones.- Nacidos muertos" dels MNP de 1861 i 1870

MOVIMIENTO DE LA POBLACIÓN EN EL AÑO DE 1861

Nacimientos y defunciones por sexo y estado civil.- Diferencia entre los nacimientos y las defunciones.- Nacidos muertos

PROVINCIA	NACIMIENTOS POR SEXO Y ESTADO CIVIL						DEFUNCIONES POR SEXO Y ESTADO CIVIL						DIFERENCIA						NACIDOS MUERTOS Y FALLECIDOS SIN SER BAUTIZADOS					
	LEGÍTIMOS		IL-LEGÍTIMOS		TOTAL DE AMBAS CLASES		SOLTEROS		CASADOS		VIUDOS		TOTAL GENERAL		en las capitales		en los pueblos		en las provincias		TOTAL			
	Varones	Hembras	Varones	Hembras	TOTAL	Varones	Hembras	TOTAL	Varones	Hembras	TOTAL	Varones	Hembras	TOTAL	Varones	Hembras	TOTAL	Varones	Hembras	TOTAL	Varones	Hembras		
Barcelona	15.170	12.662	25.832	624	1.248	13.794	13.302	27.096	6.627	5.758	12.385	2.170	1.939	4.109	894	1.590	2.484	9.169	9.237	18.977	238	105	399	
Gerona	5.802	5.382	11.184	124	235	5.924	5.493	11.417	2.989	2.639	5.628	991	1.888	423	720	1.155	4.411	4.255	8.666	108	2.854	59	75	124
Lérida	6.084	5.833	11.917	82	157	6.170	5.908	12.078	2.856	2.494	5.350	1.113	950	2.063	443	734	1.177	4.412	4.171	8.590	87	47	134	
Tarragona	6.345	5.793	12.138	77	155	6.442	5.971	12.313	2.759	2.555	5.314	913	1.724	351	646	997	4.022	4.017	8.039	244	4.025	68	34	102
TOTALES	298.137	279.137	577.274	17.487	16.678	341.125	315.554	626.679	146.631	126.383	273.014	46.995	41.943	88.938	21.818	33.454	55.272	215.484	202.234	417.718	8.223	4.264	12.487	

BAPTISMES (nadons que han rebut el sagrament)
No inclouen els "Nacidos muertos y fallecidos sin ser bautizados"

AVORTAMENTS:
No comptabilitzats entre els "Nacimientos por sexo y estado civil"

"NACIMIENTOS" segons el concepte seguit els anys 1867 a 1870
Inclouen els batejats i els "Nacidos muertos y fallecidos sin ser bautizados"

MOVIMIENTO DE LA POBLACIÓN EN EL AÑO DE 1867

Nacimientos y defunciones por sexo y estado civil.- Diferencia entre los nacimientos y las defunciones.- Nacidos muertos

PROVINCIA	NACIMIENTOS POR SEXO Y ESTADO CIVIL						DEFUNCIONES POR SEXO Y ESTADO CIVIL						DIFERENCIA						NACIDOS MUERTOS Y FALLECIDOS SIN SER BAUTIZADOS						
	LEGÍTIMOS		IL-LEGÍTIMOS		TOTAL DE AMBAS CLASES		SOLTEROS		CASADOS		VIUDOS		TOTAL GENERAL		en las capitales		en los pueblos		en las provincias		TOTAL				
	Varones	Hembras	Varones	Hembras	TOTAL	Varones	Hembras	TOTAL	Varones	Hembras	TOTAL	Varones	Hembras	TOTAL	Varones	Hembras	TOTAL	Varones	Hembras	TOTAL	Varones	Hembras			
Barcelona	12.913	11.867	24.780	600	1.200	13.413	12.486	25.899	7.889	6.867	14.756	2.893	2.588	5.481	1.229	2.162	3.391	12.011	11.607	23.618	962	3.257	2.275	591	
Gerona	5.803	5.340	11.143	139	275	5.942	5.476	11.418	3.219	2.636	6.157	1.264	1.159	2.423	591	954	1.545	5.074	5.050	10.124	240	1.520	87	56	143
Lérida	5.847	5.545	11.392	83	157	5.930	5.637	11.567	3.640	3.308	6.948	1.596	1.424	2.830	620	1.002	1.622	5.764	5.739	11.503	42	67	47	32	79
Tarragona	6.004	5.726	11.730	100	249	6.145	5.844	11.989	2.969	2.713	5.682	1.264	1.184	2.448	538	907	1.445	4.774	4.804	9.578	91	2.310	91	67	158
TOTALES	304.370	285.964	590.334	17.649	17.007	341.125	315.554	626.679	146.631	126.383	273.014	46.995	41.943	88.938	21.818	33.454	55.272	215.484	202.234	417.718	8.223	4.264	12.487		

"NACIMIENTOS"
Inclouen els batejats i els "Nacidos muertos y fallecidos sin ser bautizados"

AVORTAMENTS:
Estan comptabilitzats dins dels "Nacimientos por sexo y estado civil"

BAPTISMES (nadons que han rebut el sagrament)
No inclouen els "Nacidos muertos y fallecidos sin ser bautizados"

Font: Movimiento de la Población de España en el decenio de 1861 a 1870, Dirección General del Instituto Geográfico y Estadístico, 1877, pp. 50, 92.

Així doncs, avortament és un concepte ampli en el què es comptabilitzen tant els nascuts morts com els morts en néixer i els nascuts vius i morts abans de les primeres 24 hores de vida, així com totes les defuncions fetals declarades independentment del temps de gestació (veure esquema 4). La llei de 24 de gener de 1941, dictaminada per a la protecció de la natalitat contra l'avortament i la propaganda anticoncepcionista, afegia que es considerarà avortament “no sólo la expulsión prematura y voluntariamente provocada del producto de la concepción, sino también la destrucción en el vientre de la madre” (art. 1)³⁸⁶.

Del total d'avortaments es distingeix un subgrup, el de les “criatures abortives”, definides legalment com els morts en néixer i els nascuts amb vida que no sobreviuen a les primeres 24 hores de vida. Per tant, en les estadístiques de naixements i de defuncions no seran comptabilitzats ni els nascuts amb vida que van morir abans de complir el seu primer dia, ni els morts en néixer.

En l'esquema 4 s'esquematitzen els conceptes que conformen les estadístiques publicades sobre el moviment natural de la població de 1878 a 1974.

La definició legal de “nascut viu” implica un subregistre en les xifres de naixements i de defuncions en no ajustar-se al concepte biològic de “nascut amb vida”, que és l'utilitzat en demografia. Suposa una subestimació dels naixements i de les defuncions dels menors d'un any, ja que els morts en néixer i els morts durant el primer dia de vida s'inclouen en els avortaments, i introdueix un cert grau de distorsió tant en l'anàlisi de la mortalitat general, i especialmen, de la infantil, com en el càlcul d'indicadors de fecunditat.

Per tal de corregir aquestes distorsions, com ja va proposar Marcelino Pascua el 1934, caldrà restar de *l'Estadística d'Avortaments* els nascuts amb vida (cal recordar que engloben els morts en néixer i els nascuts vius i morts abans de les primeres 24 hores de vida) i sumar-los als efectius de naixements i de defuncions (p. 13-15).

La correcció del subregistre legal dels naixements és imprescindible per tal de mesurar el fenomen en tota la seva extensió, per tal de poder realitzar estudis diacrònics de sèries amb inici i fi anterior i posterior a 1975, i de realitzar estudis comparatius a escala internacional.

---

³⁸⁶ BOE, núm. 33 de 2 de febrer de 1941, p. 768-3770.

Així doncs, avortament és un concepte ampli en el què es comptabilitzen tant els nascuts morts com els morts en néixer i els nascuts vius i morts abans de les primeres 24 hores de vida, així com totes les defuncions fetals declarades independentment del temps de gestació (veure esquema 4). La llei de 24 de gener de 1941, dictaminada per a la protecció de la natalitat contra l'avortament i la propaganda anticoncepcionista, afegia que es considerarà avortament “no sólo la expulsión prematura y voluntariamente provocada del producto de la concepción, sino también la destrucción en el vientre de la madre” (art. 1)³⁸⁶.

Del total d'avortaments es distingeix un subgrup, el de les “criatures abortives”, definides legalment com els morts en néixer i els nascuts amb vida que no sobreviuen a les primeres 24 hores de vida. Per tant, en les estadístiques de naixements i de defuncions no seran comptabilitzats ni els nascuts amb vida que van morir abans de complir el seu primer dia, ni els morts en néixer.

En l'esquema 4 s'esquematitzen els conceptes que conformen les estadístiques publicades sobre el moviment natural de la població de 1878 a 1974.

La definició legal de “nascut viu” implica un subregistre en les xifres de naixements i de defuncions en no ajustar-se al concepte biològic de “nascut amb vida”, que és l'utilitzat en demografia. Suposa una subestimació dels naixements i de les defuncions dels menors d'un any, ja que els morts en néixer i els morts durant el primer dia de vida s'inclouen en els avortaments, i introdueix un cert grau de distorsió tant en l'anàlisi de la mortalitat general, i especialmen, de la infantil, com en el càlcul d'indicadors de fecunditat.

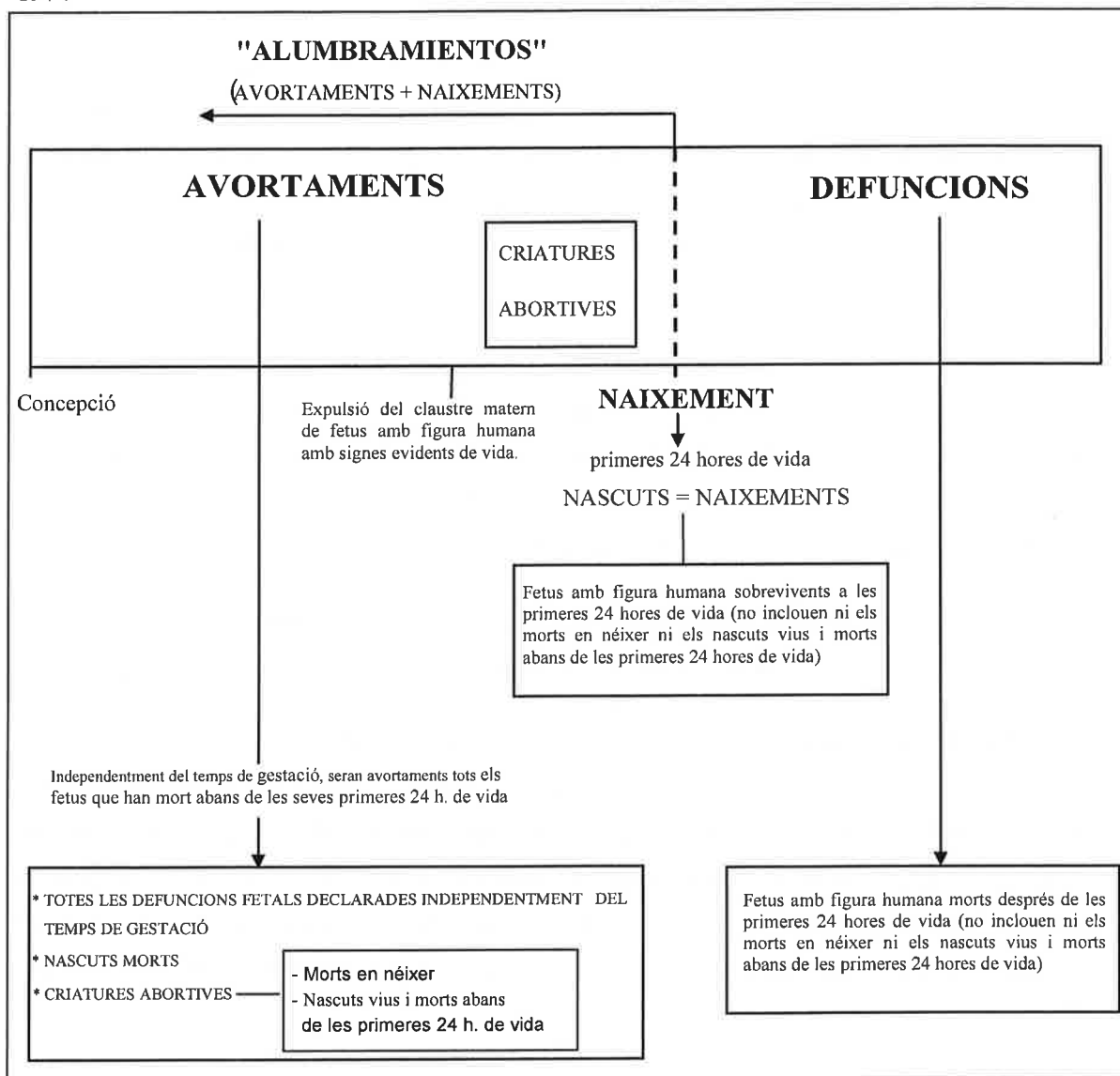
Per tal de corregir aquestes distorsions, com ja va proposar Marcelino Pascua el 1934, caldrà restar de *l'Estadística d'Avortaments* els nascuts amb vida (cal recordar que engloben els morts en néixer i els nascuts vius i morts abans de les primeres 24 hores de vida) i sumar-los als efectius de naixements i de defuncions (p. 13-15).

La correcció del subregistre legal dels naixements és imprescindible per tal de mesurar el fenomen en tota la seva extensió, per tal de poder realitzar estudis diacrònics de sèries amb inici i fi anterior i posterior a 1975, i de realitzar estudis comparatius a escala internacional.

---

³⁸⁶ BOE, núm. 33 de 2 de febrer de 1941, p. 768-3770.

Esquema 4. Conceptes i terminologia utilitzada en la Secció de Naixements del MNP, 1878-1974

Font: Elaboració pròpia.

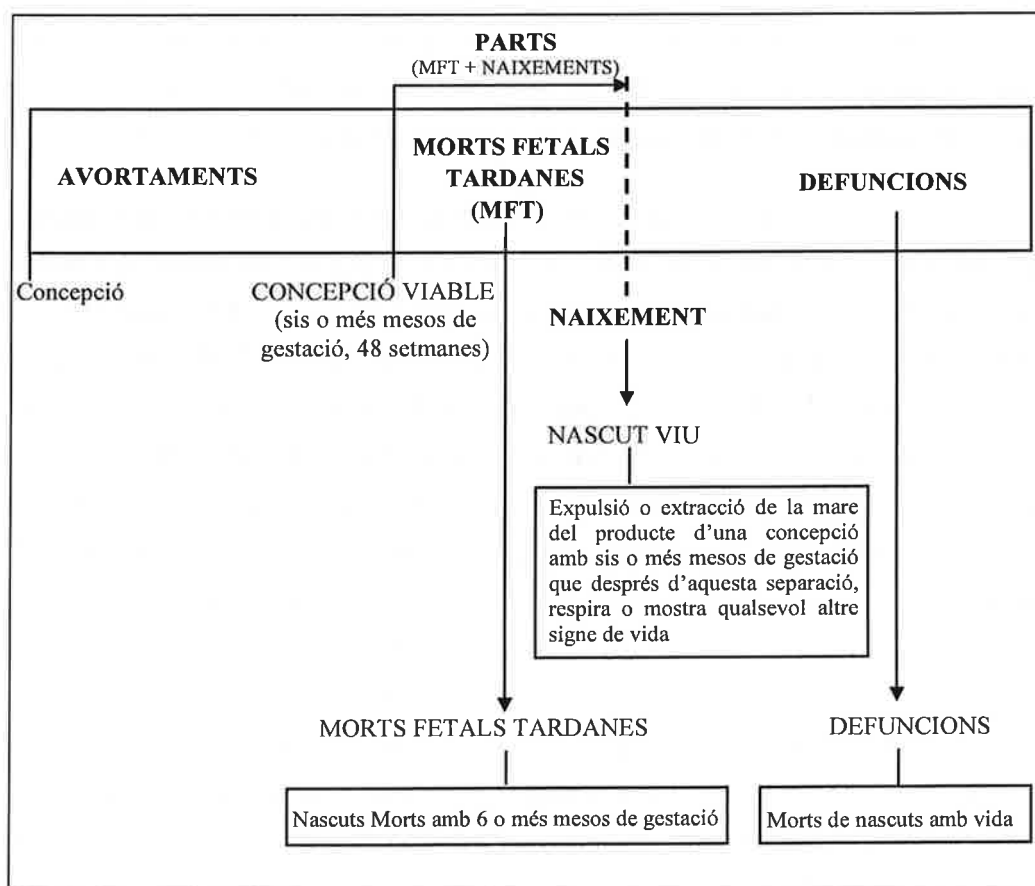
Com hem vist, des del primer quart del segle XX els organismes internacionals havien fet una crida a favor de l'homogeneïtzació de les definicions demogràfiques, especialment la de nascut viu, per tal d'afavorir les anàlisis comparatives (la Lliga de Nacions el 1925, Nacions Unides el 1953 i la Organització Mundial de la Salut el 1950). Finalment, l'any 1975 l'*Instituto Nacional de Estadística* (INE) adopta a Espanya el criteri biològic recomanat per l'ONU en la definició estadística de nascut viu, terme concebut per Nacions Unides com:

"la expulsión completa o extracción del claustro de la madre de un producto de la concepción, independientemente de la duración del embarazo, que después de la separación respire o muestre alguna otra evidencia de vida tal como latidos de corazón, pulsación del cordón umbilical, o movimientos definidos de los músculos voluntarios, tanto

si ha sido cortado el cordón umbilical, como si está unido a la placenta; cada producto de este nacimiento es considerado nacido vivo, sin tener en cuenta la edad de gestación" (Nacions Unides, 1954: 4).

L'INE definirà, únicament als efectes estadístics, el nascut viu com *"la expulsión o extracción de la madre de un producto de la concepción viable, con independencia del período de gestación, el cual, después de ésta separación, respira o manifiesta cualquier otro signo de vida"* (INE, 1978: X). La substitució del criteri legal pel medicobiològic en l'elaboració de les estadístiques del MNP (malgrat en els butlletins estadístics es continuï mantenint el criteri legal) repercutirà directament en els conceptes de defunció i d'avortament, que hauran de ser redefinits en altres termes (veure l'esquema 5 i el títol III.4.1: "Defunció"). En la nova accepció, la viabilitat d'una concepció es defineix en funció del temps de gestació. Seran producte d'una concepció viable tots els fetus amb sis o més mesos de gestació (28 o més setmanes). Per tant, naixements i defuncions inclouran des d'aleshores els nascuts amb vida que van morir abans de complir les primeres 24 hores de vida, dins dels quals, per definició, ja estaran comptabilitzats els morts en néixer.

Esquema 5. Conceptes i terminologia utilitzada a la Secció de Naixements del MNP des de 1975

Font: Elaboració pròpia.

El fet que a Espanya sigui obligatori comunicar al Registre civil les morts fetals de més de 180 dies de gestació (art. 45 de la LRC de 8 de juny de 1957), va portar a l'INE a adoptar el criteri del temps de gestació del fetus com a definitori del concepte de Mort fetal tardana (MFT) en l'elaboració de l'estadística.

Tal i com es pot observar en l'esquema 5, la viabilitat diferencia les morts fetals tardanes (MFT), concepte que apareix per primera vegada el 1975, respecte dels avortaments. Així, els avortaments suposen la "*expulsión o extracción del claustro materno del producto de la concepción no viable*", mentre que les morts fetals tardanes impliquen la mort "*antes de su completa expulsión o extracción del cuerpo de la madre, de un producto de la concepción viable*" (INE, 1978: XI).

Inconsistències i problemes plantejats per la naturalesa de les dades del MNP

Les estadístiques del Moviment natural de la població corresponents als anys del període 1858-1870 foren elaborades en base a les partides de naixement procedents del Registre parroquial. Aquest punt presenta un repte metodològic als investigadors a l'hora d'homologar el conjunt dels batejats amb el col·lectiu dels nascuts vius segons la definició legal o l'estadística actual. Recordem que a efectes legals es reputa nascut viu el fetus que supera el seu primer dia d'existència amb vida; mentre que la definició estadística adoptada el 1975 engloba els fetus de més de 180 dies de gestació que mostren algun signe manifest de vida un cop totalment separats del cos de la mare.

Al respecte, val a dir que la pràctica religiosa en l'administració del sagrament del baptisme no es cenyia ni als nascuts vius reals ni als legals, doncs també s'aplicava "*el bautismo de necesidad a los niños, o indistintamente al feto, que nacen en condiciones difíciles, como es el caso de muerte de la madre*". Endemés, l'aigua de socors bé podia ser aplicada per la pròpia mare, la llevadora o fins i tot els familiars, hagués estat o no expulsat el nen del claustre matern (Pérez Moreda, 1980: 153). Així, la línia divisòria entre les defuncions intrauterines, els morts en néixer i les defuncions immediatament posteriors és, doncs, difícil de distingir i, per tant, d'establir numèricament. Com bé indica Joana Mª Pujadas "*Malgrat això, l'administració d'aquest tipus de baptismes suposà una àmplia cobertura d'aquelles defuncions que es produïen entorn al naixement. Tot i que, aquesta pretensió pogué sobreestimar el nombre de naixements, ja que s'incorporarien nascuts morts com a nascuts vius. Ahora també es podría donar el fet de que únicamente se registrés la defunción i com a part de la partida s'incorporés el detall del baptisme de socors*", o altrament dit per *causa necessària* (Pujadas, 2009: 12).

En aquestes circumstàncies, el que hom pot afirmar és que les dades recollides en les estadístiques del MNP dels anys 1858 a 1870, ambdós inclosos, es refereixen sempre al grup de nounats que han estat batejats, perquè així consten en els corresponents llibres parroquials, malgrat puguin incloure concebuts de viabilitat diversa. De fet, recordem, els quadres estadístics emprats per a la recopilació de la informació constituïen el “*Resumen numérico de los bautismos celebrados en la parroquia de ... de la jurisdicción del pueblo de ... durante el trimestre del año [o trimestre] ...*”.

A partir de l'1 de gener de l'any 1870, el Registre civil inscriurà els esdeveniments com a tals sense deixar fora cap sector de la població. Però els inicis d'aquest registre foren dubitatius i presenten alguns problemes sobre els procediments registrals (Ferrer, 1952) i sobre la seva fiabilitat fins a començaments del S. XX (Reher i Valero, 1995: 85). Aquests començaments incerts del registre podrien fer pensar en un cert nivell de subregistre dels esdeveniments inscrits en els primers anys després de la seva creació. Així mateix ho indicaren les autoritats encarregades de les estadístiques oficials en aquells temps, en advertir que les dades procedents del Registre civil dels primers anys no reflectien el mateix nombre d'esdeveniments que els registrats pel clergat en la mateixa època (*Dirección General del Instituto Geográfico y Estadístico*, 1888:11). Recordem que, en aquest sentit, l'*Instituto Geográfico y Estadístico* estimava, en la introducció al Moviment natural de la població de 1905, que l'omissió dels naixements en el Registre civil arribava prop d'un 6% del total de naixements.

Un indicador de registre incomplet de naixements el proporciona la relació de masculinitat. Massimo Livi-Bacci, David Reher, Blanes i Viciano, entre altres molts autors, corroboren, a partir d'aquesta proporció, l'existència de subregistre de naixements a Espanya fins entrat el segle XX. A mesura que ens endinsem en aquest segle, es van resolent aquests problemes, llevat dels anys de la Guerra civil i de l'immediata postguerra (Villar, 1942; *Dirección General de Estadística*, 1943, MNP de 1939: *Introducción*), essent cada cop més fidedignes les dades relatives als naixements (Livi-Bacci, 1968 i 1993; Reher i Valero, 1995). Vegem, a continuació, les principals causes que propiciaren la subestimació de les naixences, a més de la raó estrictament conceptual introduïda en l'apartat precedent.

Segons ha quedat palès, la base de la inscripció del naixement en el Registre civil la constitueix la declaració dels obligats a fer-la, com a garant de la identitat del nounat i de la seva condició de nascut, aspectes que seran corroborats pel comunicat facultatiu del part únicament des de l'any 1947. En aquest punt, i a efectes estadístics de formació del MNP exclusivament en base a les inscripcions dels infantaments verificats en el Rc,

alguns dels problemes fonamentals que es presenten són deguts a l'omissió de l'exercici de la pràctica registral per part de la població, així com als errors en l'anotació del natalici, ja sigui per incorrecció de la informació aportada en la declaració requerida per a la inscripció o en la seva transcripció a l'acta, errades produïdes involuntària o voluntàriament amb o sense la connivència dels agents protagonistes, el declarant i/o el registrador. Es tracta d'errors, sovint propiciats per la pròpia llei i reglamentació registral, comesos sobre el propi esdeveniment (entorn de la qualificació d'avortament o de nascut viu), sobre les circumstàncies del mateix o en relació als actors que el protagonitzen. Un mal enregistrament en la matrícula oficial comportarà la consegüent subestimació o sobreestimació en el còmput dels avortaments, dels nascuts amb vida i de les defuncions presentades en les estadístiques derivades. Al respecte, la pròpia *Dirección general de los Registros civil y de la Propiedad y del Notariado*, el 1876 plantejava que:

“en lo que hace al número de inscritos en la Sección de Nacimientos, sabido es las frecuentes ocultaciones que diariamente se cometen, tanto por el difícil cumplimiento de las disposiciones de la ley, como por repugnancias positivas que ciertas clases de la sociedad siguen alimentando, con notorio perjuicio de sus verdaderos intereses. La circunstancia de tener que presentar los nacidos en locales que muchas veces no llegan a ofrecer buenas condiciones higiénicas, la necesidad de una declaración de determinadas personas, siempre conocidas, y la dificultad que a veces existe de fijar con exactitud la verdadera calificación legal del que ha de ser inscrito, han dificultado constantemente el planteamiento de las prescripciones de la ley. Añádase a esto otros inconvenientes nacidos de la oposición natural que toda reforma ha encontrado siempre, y no podrá ofrecerse extraña la diferencia que existe entre el número de nacidos, en relación con el de matrimonios y defunciones”. (Dirección General de los Registros Civil y de la Propiedad y del Notariado, 1876: 10).

En els primers anys de l'estadística, aquesta “*oposición natural*” era motivada per dues raons fonamentals. Per una banda, pel rebuig social que va generar la sostracció de la funció registral, fins aleshores ostentada en solitari per la institució eclesiàstica, institució que, en represàlia, respondrà negativament a qualsevol requeriment que sobre els registres sacramentals li sigui sol·licitada des de l'Administració de l'Estat. Per altra banda, suposava un veritable entrebanc la tradicional temença de la població i de la pròpia administració local a una nova imposició fiscal associada al registre dels habitants. Per a la *Comisión Estadística General del Reino*, aquesta darrera circumstància era la raó principal que explicava la poca qualitat i el subregistre detectat en la informació aportada per a la formació de l'estadística dels anys 1858 i 1859. En conseqüència, amb motiu de la remissió de les dades referents al moviment de la població de 1860, la referida Comissió va suggerir als Governador de província que

“Como los pueblos propenden siempre a ocultar la verdad, conviene que V. S. se sirva hacer comprender a los Alcaldes que los datos que dieren sobre nacidos, casados y muertos no influyen para nada en la disminución o aumento de la masa imponible de los tributos (...). Procede que V. S. se sirva disponer que las noticias que envíen los Alcaldes

*sean acogidas con reserva por esa Comisión de Estadística: que los empleados a quienes incumbe este servicio no se limiten a resumirlas y a revisar las operaciones aritméticas. Es preciso estudiarlas y depurarlas*³⁸⁷.

En resposta a la crida efectuada per l'organisme estadístic, el Governador civil de la província de Barcelona, Ignacio Llasera y Esteve, va fer avinent als batlles municipals que,

*“para desvanecer preocupaciones que quizás existan en algunas localidades creyendo que la Comisión central pretende adquirir estas noticias para el aumento o disminución de la masa imponible de los tributos, tengo que manifestarles, que los únicos móviles que tiene son el reconocer como la Nación Española se reproduce, crece, desarrolla y extingue, cuyos importantes datos han de contribuir al perfeccionamiento de la Administración pública*³⁸⁸.

Reprement la qüestió del subregistre propiciat per l'obligada compareixença de l'infantat en l'acte d'inscripció del seu naixement, si bé tant en la llei de Registre civil de l'any 1870 com en la de 1957 es manté la preeminència de la notificació de l'esdeveniment com a fonament de l'anotació del naixement, l'exigència legal de presentar el nadó davant del funcionari del Registre resultarà realment inoperant a l'objecte de l'autenticació de l'identitat de l'infant i de la seva viabilitat, per la qual cosa és suprimida en el Codi civil de 1889 (art. 328). Respecte de la ineficàcia d'aquella obligació, els germans Escalera Cottureau, en el seu tractat sobre el registre de l'estat civil, comentaven: *“Todos sabemos de aquel pintoresco espectáculo de las madres con hijos de alquiler en los sórdidos portales de las casas donde estaban instaladas las oficinas del Registro, que sirvió de motivo para tantos artículos jocosos y no pocas escenas de sainete”* (1959: 244). Aquesta afirmació és fonamentada en les manifestacions recollides d'aquells qui ho visqueren de ben a prop, com el testimoniatge d'un funcionari del Registre civil, per a qui, el 1887, la presentació dels nens a les oficines registrals no garantia res,

*“Originándose de aquí que ésta [la presentació] se hiciera de unos niños por otros; se diera el caso de sorprender en las inmediaciones del local de la Audiencia, donde se hallaban instalados, una mujer que alquilaba un niño para que los temerosos pudiesen, sin exposición de sus hijos, cumplir con el precepto legal; y aun el más extraordinario y atrevido de un muñeco ocupando las mantillas del niño que se había de inscribir (...) y como el encargado del registro reconociera lo disculpable de la oposición, comenzóse por alguno que otro, siguióse por muchos y hace llegado hoy el caso de ser, por desgracia, cosa corriente la dispensa de la presentación*³⁸⁹.

³⁸⁷ BOP de Barcelona, núm. 12 de 13 de gener de 1863, p. 2-3 i Junta General de Estadística del Reino, 1863: XXXIV-XXXV

³⁸⁸ BOP de Barcelona, núm. 12 de 13 de gener de 1863, p. 2-3.

³⁸⁹ Eduardo i Llombart, 1887, *Los Juzgados Municipales*, col·lecció d'articles publicats a *La Gaceta Universal*, Madrid, p. 54.

En aquest context, la declaració verbal o escrita efectuada pels progenitors, parents o coneguts seus en el Registre civil sobre la viabilitat (com a nascut viu o avortament) del nounat podia ser falsejada a voluntat i segons convingués als interessats. Els factors que la propiciaven eren, principalment, tres: els possibles beneficis o perjudicis legals que pogués implicar la condició vital real de l'infantat en el moment de néixer; qüestions vinculades al nombre de tràmits burocràtics a efectuar en el Registre civil o a la percepció carregosa dels mateixos pels cridats a fer-los i, finalment, a la imperícia o negligència d'alguns facultatius a l'hora de certificar les hores viscudes pel nadó mort abans de ser inscrit en el Rc.

Amb o sense l'obligatorietat legal d'exhibició de l'infantat en el local del Registre, el problema de la falsedat en la condició legal del succés inscrit continuarà sense solució durant molts anys. Entre les causes principals que prestaven a la falsia destacaven: la inexistència de mesures impedients i d'autenticació del declarat i el fet de basar la inscripció exclusivament en la notificació d'un sol declarant, ja que els testimonis que la signaven, coneguts de qui declarava, donaven fe de l'acte de la declaració, però no de la veracitat del contingut de la mateixa, doncs no els era exigida cap mena de responsabilitat en cas de ser descobert l'engany. Al respecte, pel que fa als mecanismes comprovadors de la veracitat de l'esdeveniment a inscriure, la legislació estrangera era variada, en alguns països, com va succeir a Espanya fins el 1889, s'exigirà la compareixença del nen, així ho prescrivien el Codi civil francès (art. 55) i els vells codis portuguès (art. 2459) i italià (art. 371). D'altres, si bé seguiren la tònica espanyola introduïda pel Cc, considerant suficient la declaració del succés efectuada en el Registre, establiran l'obligació de comprovar la seva veracitat per un funcionari del registre, era el cas d'Alemanya (art. 17 de la llei de 6 de febrer, modificada per la d'11 de juny de 1920) i de Suïssa (art. 14 Llei Federal de 24 de desembre de 1874) (Escalera, 1959: 245).

Aquella situació es mantindrà invariable a Espanya fins al *Decreto de reorganización del Cuerpo de Médicos del Registro Civil* de 1947, pel qual s'imposa als encarregats del Rc l'admissió de la certificació facultativa del part com a requisit previ a la pràctica de la inscripció del naixement. El comunicat va representar, si no un antídoto definitiu, sí un pal·liatiu a l'ampli marge existent per a la tergiversació dels esdeveniments. La certificació mèdica del part havia de garantir la identitat del nascut i permetre, alhora, la comprovació de la seva condició de nascut amb vida o d'avortament en els termes legalment establerts (articles 60 de la LPMC i 328 del Cc). La prescripció es fonamentava en la idea que era el propi metge o llevadora que havia intervingut en el naixement, i havia assistit a la mare, a qui realment li constava la certesa de la viabilitat del fill nascut de la mare a la qual havia auxiliat (nascut mort, mort en néixer o nascut

viu i mort amb expressió del nombre de dies i hores que hagués sobreviscut a la naixença), essent, per tant, el més indicat per a asseverar-ho. De tota manera, l'aval professional no implicarà la total resolució del problema de la falsia del fet registrat, ja que es parteix del pressupòsit de la infal·libilitat i integritat del col·lectiu mèdic. Així ho evidencia Antonio Arbelo Curbelo en el seu estudi comparatiu de la mortalitat neonatal madrilenya i londinenca (1951b).

Aquest pediatra i puericultor de l'Estat, davant la incongruència d'unes taxes anormals de mortaldat neonatal precoç (de menys d'una setmana) en la ciutat de Madrid, molt baixes respecte de la tardana (de la resta de menys d'un mes) que donava uns resultats superiors a aquella, contràriament al que hauria de succeir, va procedir a recalcular-les atenent al criteri mèdicobiològic de nascut amb vida en lloc del legal. De la inclusió dels morts en néixer i dels nascuts vius i morts abans del primer dia de vida, tant en el conjunt dels sobrevivents a les primeres vint-i-quatre de la naixença com en el de les defuncions de menys d'una setmana, tampoc no en resultaren uns coeficients de mortalitat precoç amb uns valors i una relació normal respecte de la mortalitat tardana, en oferir uns valors quasi idèntics. De la comparativa d'aquestes taxes rectificades amb les londinenques, en resultava una diferència molt acusada entre la mortalitat precoç d'ambdues capitals, en favor de la madrilenya. Segons Arbelo, l'explicació

“se debe fundamentalmente a la desigual conducta del certificado de las muertes perinatales de los tocólogos ingleses y de los tocólogos españoles. Así, mientras los primeros tienen una conciencia sanitaria, o al menos conceden máxima importancia a la veracidad del momento en que sucede al 'exitus' perinatal, como lo prueba su concepto de nacido vivo (latidos del corazón) y el hecho de que en sus estadísticas las muertes de menos de un día de edad estén subdivididas en antes y después de los treinta minutos del acto del nacimiento; los segundos, eminentes tocólogos, poco o nada sanitarios (salvo honrosas excepciones, como las de nuestros maternólogos), no prestan la debida atención a la veracidad de la certificación del momento en que ocurre el fallecimiento perinatal. Nos afirma esta opinión el hecho de que la mayor parte (75,5 por 100) de la intensa diferencia observada entre la mortalidad precoz de ambas poblaciones radique en los fallecimientos de menos de un día.

MORTALIDAD DE MENOS DE UN DÍA

Londres (1943-1945)	8,5	Madrid (1943-1945)	2,7
---------------------	-----	--------------------	-----

Esto nos dice muy claramente que nuestros fallecidos antes de nacer están incrementados con muertes acaecidas en el primer día de la vida, o sea, dicho con los actuales epígrafes de nuestra estadística demográfica, nuestros 'nacidos muertos' están sobrecargados con 'muertos al nacer' y con 'muertos en las primeras veinticuatro horas de vida' (...). Sin duda ésta es la causa de que la rectificación de la tasa de la mortalidad precoz no equivalga a su corrección biológica, y la razón por la cual la mortalidad precoz de Madrid resulte inferior a la de Londres, hecho inadmisibile, además, por ser la mortalidad madrileña en cada una y en el total de las tres restantes semanas de menos de un mes superior a la londinense“ (Arbelo, 1951b: 396-397).

Endemés dels problemes destacats respecte de les taxes de mortaldat perinatal i neonatal, entre les implicacions col·laterals originades per l'ús del criteri legal de nascut viu i per la mala declaració de la viabilitat en la certificació facultativa de part, cal destacar el consegüent error en el càlcul de les mortalitats infantil i juvenil reals, així com en el d'alguns indicadors de natalitat i fecunditat. Per altra banda, com conclou el propi Antonio Arbelo, la publicació estadística de les dades de natalitat i mortalitat en el MNP segons els termes legalment establerts, no són l'únic entrebanc per a la comparativa internacional; la incorrecció dels comunicats mèdics dificultarà encara més la comparació entre diferents estadístiques nacionals, ja que *“no basta, como hasta hace muy poco hemos creído, con rectificar nuestras tasas de mortalidad para que puedan ser parangonadas con las de aquellos países donde oficialmente rige el concepto biológico de nacido vivo, ya que, como acabamos de demostrar, ello no nos coloca en el plano de comparabilidad que la estadística exige”* (1951b: 398).

La inscripció de naixements i avortaments en el Rc podia ser no solament incorrectament anotada, sinó senzillament obviada, provocant el corresponent subregistre dels natalicis en les estadístiques del MNP. Raons que l'expliquen n'hi ha moltes, algunes vinculades a aspectes procedimentals de la pròpia legislació registral; d'altres vinculades al seu contingut; d'altres vinculades a les regles i dinàmiques socials de l'època, molt condicionades per un bagatge religiós profundament arrelat, sobretot en l'Espanya decimonònica i de gran part del segle XX; d'altres associades a la manca de conscienciació de la importància i de la necessitat de la pròpia institució registral i de les pròpies inscripcions en sí, per enumerar-ne algunes. Sigui quin sigui el motiu que n'expliqui les causes, val a dir que la implantació del nou sistema de registre, en substitució de l'eclesiàstic existent fins aleshores, va requerir d'un llarg període d'adaptació, habitud i pràctica, tant per part dels encarregats del Servei com dels qui estaven obligats a acudir-hi, procés que manllevava qualitat i veracitat als fets enregistrats i per l'omissió d'esdeveniments a consignar. Cal tenir molt present que, en realitat, la població mai havia acudit abans a cap Registre, ni tan sols a l'eclesiàstic, per tal d'efectuar una inscripció per sí i en sí mateixa, doncs acudia a l'Església guiat per la necessitat d'imposició d'un sagrament, al qual anava associat de retruc el corresponent registre com a acció directa i exclusivament vinculada al mossèn de la parròquia, l'únic sobre qui requeia l'obligatorietat registral.

Entre les normes de procediment que pogueren obstaculitzar la pràctica de la inscripció de naixements, considerarem el tràmit de la declaració de l'infantament per esdevenir, en certa manera, un exemple amb implicacions, alhora positives i negatives, en el grau de fiabilitat del registre de naixements. La LPRC de 1870 havia condicionat la inscripció d'aquets a la declaració verbal o escrita dels obligats legalment a notificar

la naixença i a la presentació del nadó en el Rc. La supressió d'aquest darrer requisit pel Cc (art. 328) no havia de tenir més abast que el de substituir l'exigència de la compareixença del nascut, com a base de l'acta d'inscripció, per la declaració *in voce* de la persona obligada a fer-la. Un cop fou eliminat aquell tràmit, alguns jutges municipals, enfront de la pèrdua de l'únic mecanisme a l'abast per a l'asseveració de la veracitat de la notificació del naixement, mal interpretaren la nova disposició exigint declaracions escrites, documents pels que es percebien exaccions del tot il·legals en la normativa vigent, motiu pel qual la *Dirección general de los Registros civil y de la propiedad y del Notariado* sempre s'hi havia oposat. S'argüia el fet de ser una pràctica contrària als principis fonamentals del Rc de rapidesa, senzillesa i gratuïtat, dissuadint, així, a la població d'acudir a aquell registre (Circular de 26 d'abril de 1920)³⁹⁰. Més encara en una època en què la ciutadania se sentia poc atreta a deixar constància dels moments més transcendents del seu cicle vital (el naixement, el matrimoni i la mort) en un inventari aliè a l'eclesiàstic, en el qual els venia anotant secularment. Es tractava d'una societat que sancionava els seus membres segons els paràmetres de la doctrina catòlica, eix rector i vertebrador de la conducta i moral col·lectives dels individus, als qui el compliment dels sacraments que l'Església imposava atorgava l'acceptació i pertinença, com a membres de ple dret, al grup.

Malgrat la negativa de la *Dirección general de los Registros* a la declaració formalitzada per escrit dels esdeveniments vitals, la manca d'habitud de la població i l'escassa necessitat social en relació a la pràctica civil del registre, el procediment per declaració impresa obligatòria era defensat i exigít per molts encarregats del Rc, perquè no s'oposava ni a la llei de 1870 ni al seu reglament i evitava molts errors, més fàcils de cometre amb les notes preses ràpidament del dictat oral dels declarants. Finalment, la pròpia *Dirección general* veurà en la mesura majors avantatges que inconvenients i acceptarà les declaracions escrites. A l'objecte publicarà el model imprès, imposat per l'Ordre de 17 de gener de 1951 (veure títol II.4.5: "Els certificats facultatius de naixement i de criatura abortiva"). En aquesta Ordre, la *Dirección general de los Registros* es lamentava, per manifestació del seu Director, de la

"facilidad con que se cometen errores y tergiversaciones en las inscripciones de nacimiento, motivada por la forma en que se aportan los datos para realizarlas, generalmente por medio de declaraciones verbales, ha dado lugar a que, especialmente en las grandes capitales, se haya impuesto la práctica de facilitar dichos datos en una nota privada corrientemente impresa, modalidad que si no fue aceptada por la Real Orden de 16 de abril de 1920, si lo fue por disposiciones anteriores, habiendo subsistido por responder a una fundada necesidad.

³⁹⁰ *Gaceta de Madrid*, núm. 128 de 7 de maig de 1920, p. 918.

Al establecer el Decreto orgánico de Médicos del Registro Civil, de 21 de febrero de 1947, la previa comprobación facultativa (...), se hace necesario un parte o certificado expedido por el Médico, Practicante o Comadrona, con lo que ha venido a ser preciso otro documento más, el cual, al extenderse en papel común se halla sujeto a una posible falsificación. Por todo ello es conveniente, de una parte sancionar la útil práctica del impreso declaratorio, al propio tiempo que se refunde en el mismo la certificación que extiende el Facultativo, el cual, en definitiva, ha de obtener parte de los datos que han de constar en éste, de los propios declarantes²⁸².

Un altre aspecte important del procediment per a la inscripció dels natalicis, amb incidència en el registre de nascuts vius o d'avortaments i en el consegüent còmput dels mateixos als efectes estadístics, és el marge temporal establert per a efectuar la corresponent declaració del fet en interacció amb la concepció legal de nascut viu. Hem vist com en la legislació espanyola, per a que un ser humà sigui considerat com a ésser viu civilment, és necessari que aquesta vida perduri 24 hores després del part. Quan no es compleix aquesta viabilitat, civilment es considera el fet com un avortament, no podent ser en cap manera factible la seva inscripció, ni en el llibre de naixements ni en el de defuncions del Rc, sinó únicament documentalment arxivat en el lligall creat exprés a l'efecte, com a derivació de la necessitat d'obtenir la llicència d'inhumació en els termes del protocol establert per la llei (art. 75 de la LPRC de 1870)³⁶⁷. Recordem també que, fins a l'any 1958, el termini establert per a fer efectiva la notificació de l'esdeveniment era de tres dies, exclòs el de l'infantament. De tal manera que no podien ser inscrits en el Rc els nounats amb menys d'un dia d'existència. No obstant, aquesta interpretació que sembla prou evident des de l'òptica i bagatge acumulat avui en dia, no ho fou tan per als qui hagueren d'aplicar la legislació registral vigent amb anterioritat a la reforma de 1957, en la qual es resol la contradicció que implicava l'articulat anterior. En aquest es presentava una clara confusió entre els terminis d'inscripció, tres dies a comptar des les 24 h del dia del part, i el període de temps que determina la viabilitat de l'infantat a l'objecte de la seva inscripció i del seu reconeixement civil: la superació amb vida de les primeres 24 hores des de l'infantament. Amb la llei a la mà era del tot factible interpretar, com ho feren alguns jutges municipals, la pertinença de la inscripció d'un nounat viu, malgrat no haguessin transcorregut les 24 hores de rigor marcades legalment per a ser reputat com a tal. Ja s'ha fet esment que enlloc s'establia, de forma explícita i directa, la relació condicionada recíprocament que la inscripció registral en el termini de tres dies havia de tenir respecte de la viabilitat del fetus, a saber, sobreviure les primeres 24 hores immediates al part, de tal manera que la primera només podia tenir lloc si i només sí s'havia acomplert la segona. Més aviat semblava que aquesta tenia per objecte determinar l'instant en que un nounat passava a tenir personalitat jurídica, sent la inscripció en el Registre un simple tràmit que en re interferia a aquella prescripció, perquè si el nadó acabava morint abans del primer dia, era la seva viabilitat

el que acreditava la seva personalitat jurídica i no necessàriament el fet de la inscripció per a la que es disposava d'un marge molt breu de temps. Prova de l'existència i de la realitat del mal registre d'avortaments en el llibre de la Secció de naixements en el Rc és, entre altres, la resolució del Tribunal Suprem de l'any 1916, per la que es posa ordre a aquell contrasentit. La resolució diu així:

“Considerando que el día del nacimiento, como en toda clase de plazos legales, no es computable, y así, además, lo dispone expresamente el citado artículo 45 de la ley de Registro Civil, y que, por tanto, hay tiempo suficiente para que, sin incurrir en sanción alguna [es refereix a les derivades per inscripció fora de termini, a saber, passats els tres dies] puedan hacerse asientos de recién nacidos que hayan vivido las veinticuatro horas señaladas, la Dirección General [de los Registros civil y de la propiedad y del Notariado] acuerda: Que se atenga a lo prevenido en la Real Orden citada de 1871, en cuanto a las licencias de inhumación de los abortos, y que cuando la Ley no lo prohíba expresamente, porque no es necesario, de las disposiciones al principio citadas se deduce claramente que los encargados de los Registros Civiles deben abstenerse de practicar asiento alguno de nacimiento hasta que hayan transcurrido las veinticuatro horas del mismo, salvo, naturalmente lo prevenido en el artículo 53 de la Ley” (Resolució del TS de 15 d'abril de 1916).

Però aquella derivació tan clara, que per al tribunal Suprem emanava i s'inferia directament de l'articulat de la LPRC de 1870, no havia resultat tan evident als qui l'havien d'aplicar, com ho evidencia el propi fet de la necessitat d'un dictamen sobre aquella qüestió per part del Tribunal Suprem. El problema es resoldrà definitivament per reforma de la llei el 1957. En el seu article 42è s'estableix clarament, sense necessitat d'associar continguts disposats en articles diferents, que la declaració del naixement *“se formulará entre las veinticuatro horas y los ocho días siguientes al nacimiento, salvo en los casos que el Reglamento señale un plazo superior”* (LRC de 1957), un termini de 16 dies en els casos acreditats de força major (art. 166 del RRC 1958).

Respecte dels avortaments, la incorrecció en la seva anotació o omissió registral, i consegüentment estadística, eren totalment factibles, la qual cosa no és d'estranyar si es té en compte que la seva accepció legal no havia estat redactada explícitament en els texts del nou règim jurídic sorgit de la Constitució de 1869. No se'n feia esment de forma directa i expressa ni en l'articulat de les lleis de Registre i Matrimoni civils ni en el seu Reglament. De fet, en no constituir persones jurídiques, no eren objecte de registre i, per tant, no procedia la seva regulació com a matèria registral. Legalment només estaven subjectes a inscripció els actes concernents a l'estat civil de les persones (art. 1 de la LPRC), i el naixement, el matrimoni i la defunció ho són. Pel que fa al primer, com ja s'ha fet esment, s'obligava a presentar el *“recién nacido”* en el termini dels tres dies següents al *“nacimiento”* (art. 45 LPRC i 31 del RRC), sense cap més indicació al respecte. Enlloc es detallaven els requisits necessaris per a la inscripció. De fet, la llei presentava un buit de connexió i de relació normatiu important, doncs en ella

no es vinculava expressament la inscripció com a mecanisme formal per a l'obtenció de la capacitat jurídica que atorga drets i obligacions en l'Estat de dret amb la condició de néixer amb vida en l'accepció legal de tenir figura humana i sobreviure les 24 hores posteriors al part. El concepte 'nascut viu' ni tan sols havia estat definit en la pròpia Llei provisional de Registre civil aprovada el 1870, sinó que ho havia estat en l'article 60 de la Llei Provisional de Matrimoni civil obligatori, aprovada just l'endemà que ho fos aquella, el 18 de juny de 1870. Era precisament per aquest article, inserit en la llei de matrimoni i no pas en la de Registre civil, pel què es denegava la personalitat jurídica a tot aquell qui no sobrepassa va amb vida les primeres 24 hores immediates al natalici. L'accepció d'avortament no constava per escrit en la nova legalitat vigent, simplement s'havia de pressuposar el seu antagonisme en relació a la de nascut viu.

Per altra banda, fins ben entrat el segle XX, la mortalitat endògena causava estralls entre la població infantil de menys d'una setmana de vida, sent especialment acusada durant el primer dia. Així doncs, en compliment d'aquell precepte que imposava la compareixença del nounat en el termini de les 72 hores posteriors a les dotze de la nit del dia de l'infantament, era molt més que probable l'estranya situació d'haver de presentar a les oficines del Registre civil un nadó sobrevivent al seu primer dia d'existència que hagués mort abans del tercer, casuística altament factible. I si bé aquest supòsit era contemplat legalment en l'article 53 de la LPRC, la redacció del mateix permetia el frau en basar-se en la declaració verbal del metge, de qui es requeria únicament el testimoniatge de la vitalitat del nadó en néixer, i en la declaració també oral dels interessats, als qui, curiosament, es requeria sobre la condició de viabilitat del nounat. Endemés, l'article originava certa confusió, doncs si bé es demanava la informació relativa a la vitalitat i viabilitat del nadó presentat mort al Rc, en cap moment es feia esment del necessari compliment del requisit de supervivència mínima establert en l'art. 60 de la LPMC per a que fos practicada la inscripció. Així, pels termes tan generals del redactat semblava que podia ser perfectament factible la inscripció de qualsevol nadó presentat a les oficines del Rc, inclús d'aquells que no haguessin sobreviscuts a les primeres 24 hores, doncs el text únicament feia referència a la informació que havia de contenir la inscripció del naixement i de la posterior defunció, sense expressar qui tenia dret a ser inscrit i qui no, permetent així l'aixecament d'actes de naixement i de defunció d'avortaments legals. A més, un avortament es podia fer passar fàcilment per un nascut viu si així ho desitjaven els declarants, doncs només ells amb la seva única declaració verbal certificaven la viabilitat del nadó, sense cap comprovació de la mateixa. Recordem el contingut íntegre del referit article:

“Si se presentase al encargado del Registro el cadáver de un recién nacido, manifestándose que la muerte ocurrió poco después del nacimiento, se hará constar por declaración verbal del facultativo si aquel ha fallecido antes o después de nacer, y por declaración de los

interesados la hora del nacimiento y la del fallecimiento. De todas estas circunstancias se hará mención en la inscripción del nacimiento, e inmediatamente se inscribirá la defunción en el libro de la Sección correspondiente del Registro civil” (art. 53 de la LPRC de 1870).

Endemés, com a observació 8a en el propi full de l'acta oficial de naixement es recull, en aquests mateixos termes, el procediment a seguir “*Cuando se presente el cadáver de un recién nacido*”, del qual “*se expresará en el acta si el fallecimiento ocurrió antes o después de nacer, y en éste último caso la hora en que nació y la del fallecimiento*”. Enlloc s'indica que de l'aixecament de l'acta de naixement i de defunció n'estan exclosos els nadons morts amb menys de 24 hores de vida. I si bé en el Reglament del Rc es disposa la necessitat d'arxivar en lligalls apart determinats documents registrals, enlloc s'especifica de forma explícita i clara la necessitat de procedir d'aquesta manera amb els infantats que no superessin un dia sencer amb vida, com sí es disposarà l'any següent de forma expressa a l'indicar que s'haurà de fer “*en el legajo de abortos*”³⁹¹.

Per tot plegat, fins i tot era plausible que alguns agents registrals inferissin d'aquell text l'obligatorietat de presentar i anotar en el llibre de naixements i en el de defuncions el cadàver de qualsevol nounat amb independència de la seva condició de nascut mort, mort en néixer o nascut viu i mort abans de superar 24 hores amb vida. Recordem que la Reial ordre de 30 de gener de 1871 (veure apartat “B- La regulació legal de Nascut viu a Espanya des de 1870”, p. 306 i nota 263) venia a donar resposta a la consulta formulada pel Jutge de primera instància i Degà de Barcelona sobre la manera de verificar la inscripció dels avortaments en el sí d'aquella ambigüitat legal. Malgrat per aquella Reial ordre s'estableix el procediment a seguir per a la inhumació dels avortaments, amb la llei a la mà es podien continuar donant interpretacions equívokes en no ser indicada acuradament la complementarietat d'ambdós textos legals i menystenir el Decret de 1971 pel seu rang inferior en relació a la llei substantiva. Endemés, cal tenir present que tant el declarant del naixement com el receptor de la declaració eren persones llegendes en qüestions legals, ja que els encarregats dels registres municipals i els jutges de pau no eren pas necessàriament membres de la judicatura o procedents de la carrera judicial. En la forma en què foren redactades les dues notacions precedents, es podia acceptar perfectament la inscripció del naixement de qualsevol criatura en el llibre de la Secció de naixements i, per tant, en el de la de defuncions si resultava mort; procediment del tot incorrecte als efectes registrals, doncs, com ha quedat dit, els avortaments legals (les morts intrauterines, els

³⁹¹ En el Reglament de 13 de desembre de 1870 per a l'execució de les Lleis de Registre i Matrimoni civils es determinava únicament que “*En cada registro se formarán cuatro órdenes de legajos uno para la sección de nacimientos, otro para la de matrimonios, otro para la de defunciones y otro para la de ciudadanía*” (art. 28). “*Los legajos de cada sección contendrán los documentos que para los asientos de la misma se presenten (...)*” (art. 29) (*Gaceta de Madrid*, núm. 348 de 14 de desembre de 1870, p. 2).

nascuts morts i els nascuts vius i morts abans de les primeres 24 hores de vida) no eren pas subjectes de l'acció registral, sinó que tan sols havien de ser documentats per tal d'obtenir el certificat de defunció del fetus, imprescindible per a procedir a la seva inhumació, obligació que és prescrita per aquella Reial ordre, essent arxivada tota la paperassa generada a l'efecte en un lligall a banda i amb caràcter no publicitari.

La imprecisió en la legislació vigent comportava interpretacions varies dels mateixos preceptes legals, donant lloc a distintes pràctiques registrals pel que fa a la inscripció dels nascuts vius i dels avortaments, la qual cosa tindrà evidents implicacions en l'estadística oficial derivada de la informació continguda en el Rc. Així, per exemple, en la casuística apuntada en el paràgraf precedent, la traducció estadística de la confusió propiciada a l'entorn d'aquell procediment serà, possiblement, el subregistre del nombre d'avortaments o, el que és el mateix en aquest cas concret que ens ocupa, la sobreestimació del còmput de nascuts vius.

A l'espera del Cc que havia de marcar els eixos rectors de la legislació en matèria civil, s'havia hagut de procedir a legislar parcialment aquells aspectes que el nou règim sorgit de la revolució de setembre de 1868 havia trencat, respecte d'èpoques passades, amb la Constitució del 69, els quals requerien ser regulats. Així, la llibertat de culte introduïda per la Carta magna implicava la configuració d'un sistema per al registre i la constància oficial de l'estat civil de les persones totalment independent i al marge de l'eclesiàstic. En absència d'un Codi que marqués les directrius de l'ordenament civil, la voluntat i els principis bàsics dels legisladors van haver de ser inferits d'uns textos jurídics mancats dels paràmetres rectors que tota norma superior substantiva els atorga en coherència, congruència i sentit en el sí del conjunt.

A més a més, cal advertir que l'ordre temporal en què foren aprovats els distints preceptes no va afavorir el seu correcte compliment. Al respecte, cal tenir present que l'òptica de moment no dona la mateixa visió de conjunt que, a manera de compendi, permet la mirada retrospectiva que ofereix el pas dels anys, quan hom pot ordenar la informació acumulada per seqüències lògiques en funció del seu contingut i no pas del moment puntual en que foren aprovades i posades en marxa. En el cas concret que en ocupa, i com una constant en els procediments registrals establerts al llarg del temps sobre els infantaments i les subpoblacions que se'n deriven, així com pel que respecta als matrimonis i a les defuncions, els buits legals i les imprecisions propiciaran situacions irresolubles, amb la llei a la mà, als funcionari encarregat del Registre, comportant anotacions incorrectes i/o indegudes en els llibres d'actes.

Pel que fa a la incidència de fets històrics o conjuntures alienes a la pròpia legislació i institució registrals en sí, amb implicacions en la dinàmica d'aquelles que repercutiran en l'estadística del MNP, es mostrarà, com a exemple concret d'aquesta casuística general, la Guerra civil espanyola de 1936-1939l. Com és sabut, l'esclat i el desenvolupament de la Guerra civil va obligar a molts ciutadans d'ambdós bàndols a desplaçar-se fora del seu domicili, sense poder efectuar les inscripcions de naixement i d'altres actes de la vida civil, ni en el termini legalment establert ni en el Registre civil que els corresponia segons el criteri de territorialitat que determina les inscripcions. Davant la generalització d'aquest fenomen, tant el Govern legítim de la República com els insurrectes, establiran mecanismes pal·liatius de caràcter provisional, vigents fins al restabliment de la normalitat un cop acabada la guerra, quan s'haurà de continuar seguint el procediment ordinari sense excepció. Així, per ordre de 26 de juny de l'any 1938³⁹², el Govern republicà disposa que en tots aquells casos en què no hagués estat possible la inscripció d'un naixement en el corresponent Rc i/o en el període reglamentari, alguna de les persones obligades per llei a fer la declaració del natalici haurà de comparèixer davant l'encarregat del Rc de la localitat on es trobessin desplaçats, aportant les proves documentals i testificals reglamentàries (art. 1r). En cas de l'absència presencial del pare a l'acte, també caldria presentar una declaració subscripta per aquest (art. 2n). Les inscripcions així verificades, pel seu caràcter provisional, serien arxivades alfabèticament en la *Dirección General de los Registros y del Notariado* (art. 4t). Un cop retornada la normalitat, els cridats per l'article 47 de la LPRC a formalitzar la inscripció haurien de sol·licitar la verificació de l'efectuada provisionalment en el Rc que realment els pertocava, presentant el certificat de la inscripció efectuada en temps de guerra, la qual passaria a ser definitiva, sent automàticament cancel·lada la temporal que restava dipositada en aquella *Dirección General* (art. 5è).

Dos mesos més tard, el bàndol dels Nacionals redacta una disposició en termes molt semblants. Ara serà el *Servicio Nacional de los Registros y del Notariado* el que respondrà al “*gran número de instancias y consultas que llegan a esta Jefatura con la petición de que se practiquen en los Registros civiles del Territorio Nacional las inscripciones de los nacimiento, que no pudieron efectuarse en la zona roja a causa de la anarquía allí existente y la persecución constante de que eran objeto los padres de los recién nacidos [fets comuns en les anomenades dues espanyes]*” (Ordre de 9 d'agost de 1938)³⁹³. Per tal de regularitzar la situació de l'estat civil dels nounats, “*hasta que,*

³⁹² *Gaceta de la República*, núm. 179 de 28 de juny de 1938, p. 1482-1483.

³⁹³ Ordre de José María Arellano dirigida als Presidents de les Audiències Territorials, publicada al *BOE*, núm. 44 de 13 d'agost de 1938, p. 706-707.

rescatadas las poblaciones en que ocurrió el nacimiento, se instruya el expediente reglamentario y sea inscrito el niño con la condición civil que le corresponda, sirviendo de prueba calificada para estas inscripciones [a diferencia de l'establert per la República] el certificado de bautismo que todos los padres refugiados en la zona Nacional se habrán apresurado a hacer administrar a sus hijos en cuanto llegaron a ella", caldrà presentar a aquella *Jefatura* tota prova documental o testifical que es pugui reunir referent al fet del part i a la identitat del nascut (art. 1r), acompanyada de la declaració jurada de totes les notícies requerides en l'acta d'inscripció, signada pel remitent, així com de la causa justificativa de no haver pogut practicar la inscripció en el termini marcat legalment, junt amb la indicació del Registre civil pertocava efectuar-la (art. 2n). Com en l'ordre republicana, els escrits rebuts serien arxivats en la *Jefatura* per llistat alfabètic dins d'un lligall retolat "*Inscripciones de nacimientos ocurridos en zona roja*" (art. 3è).

En vista a la situació caòtica i d'anormalitat que tota situació bèl·lica comporta i al procediment eventual ideat per a la constància de l'estat civil de les persones al marge del criteri geogràfic i temporal establerts per a la seva inscripció, a hom se li plantegen tot un seguit d'interrogacions. Fins a quin punt es va recórrer a aquell mecanisme subsidiari? Quin grau de certesa es pot atribuir a la informació facilitada en relació al part, al nascut i a les seves circumstàncies amb una exigència pràctica tan minsa en la comprovació de la documentació i del testimoniatge aportats? Es va seguir correctament el procediment d'inscripció eventual arreu, o bé en alguns casos els natalicis dels desplaçats varen ser registrats com a definitius en el municipi d'acolliment? Es podien haver donat casos d'inscripcions sobre un mateix succés úniques, però incorrectes, dobles i inclús triples: infantaments assentats en el llibre del Rc de la localitat de pas com a seients definitius, els quals podien o no haver estat tramesos a la seu central del Registre i posteriorment sol·licitada o no la seva inscripció definitiva en el Rc de la localitat on es produí, sense haver estat cancel·lada la efectuada amb caràcter provisional. En aquest punt cal preguntar-se també, als efectes estadístics, a quina localitat varen ser imputats, en el MNP, els naixements provisionals arxivats en la seu central del Registre que cada contendent tenia: a la que dret a llei haurien hagut d'haver estat inscrits en temps normals (la d'ocurrència de l'esdeveniment), a la de refugi durant a causa de la conflagració, o es seguí un altre criteri a l'hora de computar les dades?

És clar que una situació de confrontació tan virulenta i fratricida com la de la Guerra civil espanyola va portar a molts individus a relegar, de les primeres posicions en el rànquing de prioritats, els tràmits a efectuar en el Registre civil, deixant-los pendents per a èpoques millors, ja fos per prioritzar altres menesters més bàsics, per por o per manca d'elements acreditatius, entre altres motius. El cert és que un gran nombre

de registres podien no haver estat efectuats en el seu moment, de tal manera que el seu registre posterior, ja fora de termini podia haver estat incorrectament assignat a un any diferent al que realment tingué lloc, sobretot per les especials i cruentes circumstàncies polítiques, socials i econòmiques a que es va haver d'enfrontar la població, sobretot durant els darrers anys de la guerra i en la immediata postguerra. Com a exemple final de la irregularitat i dels problemes registral d'aquests anys, que es faran extensius a les estadístiques del Moviment natural de la població, es citen, a continuació, dos paràgrafs de la Llei de 4 de desembre de 1941, que mostren la dificultat d'anotar dades fidedignes dels infants de qualsevol edat orfes, abandonats o repatriats durant la guerra, dels quals es podia acabar duplicant la seva inscripció oficial del naixement. En el prolegomen d'aquella llei es feia notar que,

“Con ocasión de la repatriación de los niños obligados a salir durante la dominación marxista de España y del abandono en que quedaron algunos de los que durante el Glorioso Movimiento Nacional perdieron a sus padres y demás familiares, se observa el doloroso hecho de que en muchos casos no se pueden determinar ni la fecha y el lugar de su nacimiento, ni los nombres y apellidos de sus padres, ni otros datos que permiten averiguar su filiación”.

Per la qual cosa es disposava que

“Si después de las investigaciones necesarias no se pudiera averiguar el registro Civil en que figuran inscritos los nacimientos de los niños que los rojos obligaron a salir de España y que han sido y sean repatriados, se procederá a inscribir su nacimiento en dicho Registro [el civil]. Igual inscripción se hará si resultasen infructuosas tales gestiones, respecto a los niños cuyos padres y demás familiares murieron o desaparecieron durante el Glorioso Movimiento Nacional” (art. 1)³⁹⁴.

Infantaments

En línies generals, el concepte "*alumbramientos*" inclou, fins a l'any 1974, tots els naixements i totes les morts fetals declarades amb independència del temps de gestació. Així "*alumbramientos*" fa referència a tota expulsió del ventre matern d'una concepció (veure esquema 6). La fórmula seria la que segueix:

[“*Alumbramientos*”] = [Naixements (nascuts vius que sobreviuen les primeres 24 hores de vida) + Avortaments (els nascuts morts, els morts en néixer i els nascuts vius i morts abans de les primeres 24 hores de vida i totes les morts fetals)]

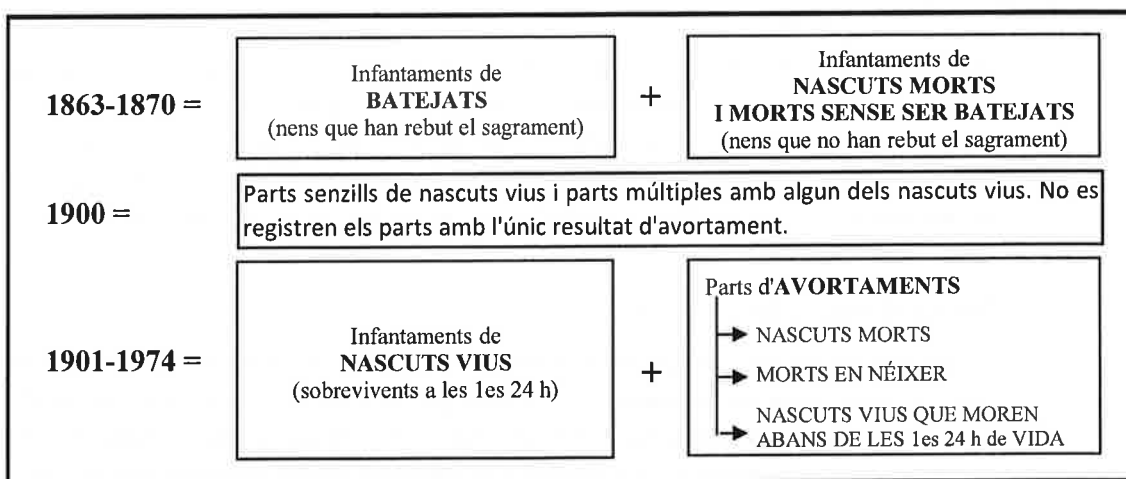
Per al període comprès entre 1863 i 1870, anys en els quals les dades provenen dels llibres parroquials, el total d'infantaments ("*alumbramientos*") sempre inclou els

³⁹⁴ Llei de 4 de desembre de 1941 reproduïda a Cottureau, 1959: 336-337.

parts dels nadons que han estat batejats, els dels nascuts morts i els dels nascuts vius i morts abans de rebre el sagrament (veure esquemes 3 i 6).

L'estadística del MNP de l'any 1900 informa únicament dels infantaments amb algun dels nascuts viu. Els parts, ja siguin senzills o múltiples, amb l'únic resultat d'avortament no són recollits a l'estadística d'aquell any. No es comptabilitzen els parts sense cap nascut viu, només s'indica el nombre dels nascuts morts haguts en parts múltiples amb algun nascut viu, a saber, en la classificació per multiplicitat dels parts múltiples de nascuts vius amb algun dels nascuts mort.

Esquema 6. Subpoblacions incloses en el terme *Alumbramiento* en el MNP, 1863-1974

Font: Elaboració pròpia a partir de les publicacions del *Movimiento Natural de la Población*

Cal esmentar també que el subregistre que afecta als naixements i als avortaments, evidentment quedarà reflectit a les estadístiques d'*alumbramientos*.

Com ja s'ha comentat, l'any 1975 l'INE redefineix, a efectes estadístics, els nascuts vius i els avortaments en base a criteris medicobiològics. Aquests canvis repercutiran directament en el concepte d'infantament. El terme "*alumbramiento*" desapareix de les estadístiques vitals i és substituït per un nou concepte, el de "*parto*", definit com l'"*Expulsión o extracción del claustro materno del producto de la concepción viable*" (INE, 1978: XII). Per tant, del part queda exclòs l'avortament o expulsió del fetus no viable i inclou tan els naixements com les morts fetals tardanes (veure esquema 5).

Multiplicitat dels parts

La particularitat de l' "*Estadística de alumbramientos*" consisteix en la consideració de la seva característica més pròpia: la multiplicitat. A saber, de cada part poden néixer un diferent nombre de nadons -anomenant-se simples si només hi ha un naixement i part múltiple si n'hi ha dos o més (dobles, triples, quàdruples, ...)- i amb distinta viabilitat (nascuts vius i nascuts morts). Així, si els classifiquem atenent a la seva multiplicitat (senzills, dobles, triples i superiors), la suma dels parts de cada tipus multiplicat per la seva multiplicitat ha de ser igual a la suma del nombre total de naixements (nascuts vius) i d'avortaments en les estadístiques anteriors a 1975 (llevat de la corresponent a l'any 1900), i a la suma del nombre total de naixements (nascuts vius de productes de la concepció viable) i morts fetal tardanes (nascuts morts de 6 o més mesos de gestació) des d'aquest any.

Legitimitat

La legitimitat fa referència a la filiació. La filiació és la procedència biològica d'un fill respecte dels seus progenitors. La relació paternofilial és el vincle jurídic recíproc entre el fill i cadascun dels seus progenitors, que comporta un entramat de drets i deures, potestats i funcions. El dret de filiació és la part del Dret civil que regula aquestes relacions i els seus efectes jurídics.

La Llei provisional de Registre civil de 1870, la de 1957 i la versió originària del Codi civil de 1889 responien a la "moral social" de l'època, o fins i tot a la de l'època precedent, i en aquesta matèria adoptaven una postura procliu a l'ocultació de relacions paternofilials, com a convencional protecció de l'honor dels progenitors, en detriment de la situació del fill. Es distingia entre:

- Filiació legítima: procedent de matrimoni.
- Filiació legitimada.
- Filiació il·legítima: de procedència extramatrimonial. Dins d'aquesta també es distingia entre la filiació natural i la filiació il·legítima "stricto sensu" segons que els progenitors poguessin o no casar-se entre si al temps de la concepció.

En el període que ens ocupa, segons el Codi civil, els fills, o provenen de legítim matrimoni o són concebuts i neixen fora d'aquest, essent en el primer cas legítims i en el segons il·legítims. Entre els darrers es distingeixen els naturals, o de reconeixement admès, de la resta d'il·legítims pròpiament dits, els de reconeixement prohibit, qualificats d'adúlter, incestuosos, sacrílegs i espuris. L'article 119 del Codi civil de

1889 reputava com a fills naturals “*los nacidos fuera de matrimonio, de padres que al tiempo de la concepción de aquellos pudieron casarse sin dispensa o con ella*”.

Fins la reforma de la LRC efectuada el 1957, i exceptuant el breu període de la II República, en la inscripció del naixement i del matrimoni constarà la legitimitat o il·legitimitat del noutat i dels contraents si aquesta és coneguda, sense cap altre detall sobre la classe d'il·legitimitat que no sigui la natural o l'exposició (arts. 48. 7, 51 i 67. 3 de la LPRC). Tampoc no constarà a l'acta qui són els pares, si aquests així ho manifesten o no la declaren individualment de forma expressa amb intenció que hi consti. En correspondència, no s'annotarà la referència dels avis materns i/o paterns quan no sigui registrada la paternitat i/o la maternitat corresponent (art. 51 de la LPRC).

Seran reputats com a legítims per presumpció, mentre no es disposi el contrari per sentència de Tribunal competent, els nats “*de constante matrimonio*”; “*los nacidos después de los 180 días siguientes a la celebración del matrimonio, y antes de los 300 siguientes a su disolución o a la separación de los cónyuges*”. En tots aquets casos el fill serà considerat legítim a tots els efectes, malgrat la mare declari el contrari o hagi estat condemnada com a adúltera, preceptes que arrenquen del Dret romà i del *Código de las siete partidas*. Igualment es considerarà legítim el nascut dins dels primers 180 dies de l'enllaç conjugal si el marit ha sabut de l'embaràs amb anterioritat, si li posa el seu cognom o el reconeix com a fill seu expressa o tàcitament (arts. 52 de la LPRC, 56 a 58 de la LPMC i 108 a 110 del Cc). La resta d'infants seran considerats il·legítims, essent els fills naturals els únics susceptibles de reconeixement de filiació i legitimació, mantenint-se en secret la identitat del progenitor que no emprengué l'acció quan no fos conjunta per part d'ambdós (arts. 119, 121, 129 a 132 i 139 del Cc). El supòsit de la paternofilialitat només decau davant la impossibilitat física del marit d'engendrar l'infant (arts. 108. 2 i 114 del Cc). Pel que fa a la mare, la legitimitat dels fills no es recolza en cap presumpció, sinó en el fet positiu de l'infantament ja que, com es deia en el *Código de las siete partidas*, “*las madres siempre son ciertas de los hijos que nacen dellas*” (lleí 11, títol XIII, Partida 6a).

Durant el breu parèntesi de la Segona República espanyola, per mandat de la Carta Magna, “*Los padres tienen para con los hijos habidos fuera de matrimonio los mismos deberes que respecto a los nacidos en él*”, en conseqüència “*No podrá consignarse declaración alguna sobre la legitimidad o ilegitimidad de los nacidos, ni sobre el estado civil de los padres, en las actas de inscripción, ni en filiación alguna*” (art. 43è). En compliment d'aquest principi constitucional, es decreta la suspensió, en les inscripcions de naixement practicades en els llibres del Rc, de les declaracions sobre legitimitat o il·legitimitat en els naixements, així com de l'estat civil dels pares (art. 4t

del Decret de 3 de febrer de 1932)³⁹⁵. Lògicament, amb un Rc mancat d'aquestes circumstàncies, no es disposarà de classificacions per legitimitat dels nats en el MNP per als anys de 1932 a 1939 (veure més endavant les taules 17 a 21). Tres mesos i mig més tard, es suprimeix, per llei, el delictes de falsedat en el cas d'inscripció de fills haguts fora del matrimoni com a legítims (Llei de 25 de maig de 1932), per la qual cosa caldrà posar en interrogació la certesa de les dades obtingudes al respecte del Rc a causa de la indulgència atorgada a aquella falsa, practicable amb total impunitat fins al restabliment, l'any 1941, de la seva anotació imperativa en l'acta de naixement i del restabliment de la penalització quan s'incorri en una falsa declaració de la mateixa (Llei de 2 de setembre de 1941)³⁷².

El 8 de juny de 1957 s'aprova la nova LRC, la qual introdueix una important novetat en la forma d'inscriure la filiació. En la nova llei, la identitat del nascut derivarà del propi part, essent la filiació materna la base de la inscripció (arts 41 i 47 de la LRC 1957); és a dir, la maternitat, sigui legítima o il·legítima, és considerada la base de la inscripció del naixement, en substitució de la mera declaració de l'esdeveniment per part dels obligats legalment a efectuar-la, establerta en l'anterior llei registral. Amb la seva reforma es procedeix, en certa manera, a un reconeixement forçós de la condició de la filiació i de la maternitat, la qual cosa pot fer augmentar el seu còmput als efectes estadístics del MNP, si bé no necessàriament la veracitat de informació. La nova regulació redueix el marge d'omissió de la filiació natural en les actes del Rc, en emprar mecanismes de captació de la mateixa per defecte, ja que "*En la inscripción de nacimiento constará la filiación materna siempre que en ella coincidan la declaración y el parte o comprobación reglamentaria. No constando el matrimonio de la madre [en el RC] ni el reconocimiento por ella de la filiación, el encargado del registro, sin demora, notificará el asiento personalmente a la interesada o a sus herederos*" (art. 47 de la LRC 1957). És a dir, la filiació deixa de ser reconeguda per declaració expressa dels progenitors i passa a ser imputada de forma automàtica. En tot cas, quan sigui notificada als pares, aquests podran impugnar-la mitjançant els procediments legals establerts a l'efecte per via judicial. Un cop identificada la maternitat, la condició legítima s'anotarà per defecte si consta registrat el matrimoni de la mare. Pel que fa a la filiació natural materna, aquesta "*no llegará al Registro en virtud de acto de reconocimiento, sino que, conforme a las disposiciones de la nueva Ley, se considerará acreditada por el parte técnico del alumbramiento y por la declaración de quien tenga conocimiento cierto del hecho, si bien es el padre la persona a quien la Ley cita en primer lugar entre los obligados a formular la declaración*" (preàmbul del RRC de 1958)³⁹⁶.

³⁹⁵ *Gaceta de Madrid*, núm. 36 de 5 de febrer de 1932, p. 928.

³⁹⁶ *BOE*, núm. 296 de 11 de desembre de 1958, p. 10978.

Com es desprèn del dit fins ara, un cop havia estat imposada l'obligació de la presentació prèvia del certificat mèdic del part (veure apartat II.4.5: "Els certificats facultatius de naixement i de criatura abortiva"), es fa derivar d'aquest document la prova evident del part i de la identitat del nascut, com a nascut de tal mare. I en funció de si consta inscrit o no el casament s'annotarà una filiació legítima, en el primer cas, o il·legítima, en el segon. Donat que es parteix de l'evidència de que tot nascut té una mare, ja sigui per via legítima o il·legítima, la inscripció de la filiació en el seient del Registre es produirà obligatòriament per defecte quan la identitat de la progenitora que consti en el certificat facultatiu coincideixi amb la consignada en la declaració de naixement signada per la pròpia mare, a no ser que la seva constància sigui suprimida per sentència o "*por desconocimiento de la persona que figura como madre, formalizado ante el Encargado del registro*" si aquesta no fos casada (art. 47 de la LRC de 1957). S'entenia per "*desconocimiento*" que "*la mujer no casada se opone a la referencia de su maternidad (...), en virtud de declaración y de parte o comprobación (...). En otro caso, el padre que promueva dentro del plazo la inscripción del nacimiento, en virtud de declaración, puede expresar, a efectos de hacer constar en el registro la filiación materna, la persona con quien hubiere tenido el hijo*" (art. 181 del RRC de 1958); mentre que al revés això no era pas possible de cap de les maneres. Amb aquesta modificació de la reglamentació anterior, ja no es tatarà d'ofici tota revelació que sobre la identitat de la mare natural es faci en els seients del Rc en base a la declaració del pare. Segons els propis legisladors, "*De esta manera adquirirán seguridad las inscripciones, no infrecuentes, de filiación materna natural practicadas en virtud de declaración de padre concubinario*" (preàmbul del RRC de 1958)³⁹⁶.

Pel que fa a la filiació paterna, la inscripció del fill d'una dona casada era enregistrada automàticament en l'acta registral únicament en base a la prova d'existència del matrimoni amb la mare, sense necessitat del reconeixement o de l'acceptació del marit. Per contra, en cas d'haver de procedir al registre civil d'un fill natural, caldria la compareixença personal del pare en el moment de practicar la inscripció (art. 183 del RRC de 1958).

Tres anys després de la mort d'en Franco, es va aprovar l'actual Constitució que, en alguns dels aspectes que aquí es interessan, reprendrà tant elements de l'aprovada el 1869 com de la legislació de la Segona República. La Constitució de 1978 proclama: "*Los españoles son iguales ante la ley, sin que pueda prevalecer discriminación alguna por razón de nacimiento, raza, sexo, religión, opinión o cualquier otra condición o circunstancia personal o social*" (art. 14). Endemés, "*Los poderes públicos aseguran, asimismo, la protección integral de los hijos, iguales éstos ante la ley con independencia de su filiación, y de las madres, cualquiera que sea su estado civil. La*

ley posibilitará la investigación de la paternidad” (art. 39.2). Es disposa també l’obligació dels progenitors a l’assistència dels fills haguts, dins o fora del matrimoni, mentre siguin menors d’edat, tal i com estipulava la Constitució republicana de l’any 1932. Actualment, en el Codi civil es distingeix únicament entre la filiació per naturalesa (matrimonial o no matrimonial) i per adopció, deixant enrere qualsevol distinció vinculada a la legitimitat.

Fins a la desaparició d’aquella distinció, tan pejorativa, entre fills legítims i il·legítims, la regulació de la legitimitat en l’ordenament jurídic espanyol repercutirà directament en les estadístiques del MNP. En aquestes, els fills legítims són classificats segons els criteris de filiació i de matrimoni que narquen el Codi i el Registre civils. Així, seran classificats com a legítims els concebuts amb posterioritat a la celebració del matrimoni (civil i/o canònic en funció dels diferents moments històrics de vigència d’un i/o altre, veure títol III.3.1), i ho seran com a il·legítims la resta.

Per als períodes 1860-1870, 1878-1882 i 1941-1974 la legitimitat és definida segons els criteris legals en les dues categories legalment establertes: legítims i il·legítims. Així, en la classificació dels naixements per aquesta variable, la suma d’ambdós grups equival sempre al total de naixements. Des de l’any 1941 es detalla també el grup dels nascuts vius de circumstància expòsita, els quals ja estan comptabilitzats dins del conjunt de nascuts vius classificats per legitimitat, és a dir, els nascuts vius expòsits ja consten registrats entre els nascuts vius legítims i entre els nascuts vius il·legítims, malgrat també siguin detallats en la mateixa taula numèrica les xifres dels expòsits en una columna independent a continuació de les corresponents als nascuts vius legítims i il·legítims.

Ara bé, entre el MNP de l’any 1900 i el de 1931 els expòsits³⁹⁷ i ³⁹⁸ són introduïts com una tercera categoria de la legitimitat numèricament independent, no inclosa o distribuïda entre les de legítims i il·legítims. Durant aquest període, la variable legitimitat es divideix en tres categories, legítims, il·legítim i expòsits, essent el sumatori de totes tres igual al conjunt dels nascuts vius ja que els expòsits no estan

³⁹⁷ BOE, núm. 151 de 10 juny de 1957, pp. 373.

³⁹⁸ Expòsit és un concepte que ve de l’època dels romans; *expòsitum* significava “posar fora”, treure el recent nascut. A Roma el *paterfamilias*, amo absolut dels fills, com un element més de la *potestas patria* tenia el *ius exponendi*, que era el dret de treure fora de casa (perquè es morís o fos recollit per algú) el fill no desitjat.

Nens abandonats pels seus pares n’hi ha hagut sempre i son nombroses les referències a aquesta situació en molts dels textos jurídics històrics.

A Espanya el problema dels expòsits es va convertir en un problema d’ordre públic pel seu augment al segle XVI i XVII amb les situacions de fam. Aparegueren les cases d’expòsits o borderies, moltes d’elles relacionades amb hospitals; es tractava de cases on s’acollia els expòsits (nens abandonats) fins que es suposava que es podien valer per si mateixos. Fins ben entrat el segle XX, van ser aquestes institucions l’element clau d’acolliment dels nens expòsits.

comptabilitzats dins de les dues primeres, sinó comptabilitzats apart. El fet de considerar estadísticament la circumstància expòsita com una condició més de la filiació té una explicació ben simple: en la informació tramesa pels establiments benèfics a l'organisme estadístic oficial no es feia esment del caràcter legítim o il·legítim del nadó expòsit per deficiències existents en l'administració d'aquelles institucions, no sent recollida degudament en origen la distinció³⁹⁹. En conseqüència, entre els anys 1900 i 1931, inclosos (recordem que des del 1932 al 1940, inclusivament, no es facilita cap dada per legitimitat, veure les taules 18 a 21), la classificació de la filiació comprendrà tres epígrafs: legítims, il·legítims i expòsits, de la suma de tots ells en resulta el total general de naixements en l'accepció legal.

De tot plegat se'n deriva que els nascuts vius legítims i il·legítims no siguin comparables entre els anys dels períodes 1860-1882, 1941-1974 i el de 1900-1931, en no disposar de la legitimitat dels expòsits que permetria agregar o desagregar les dades per a la construcció de sèries històriques.

No obstant, cal advertir que, si no s'indica el contrari, tant les xifres presentades a les introduccions dels anys compresos entre el 1900 i el 1931 com a les taules publicades a partir del MNP de 1922, sota els títols "*Nacimientos clasificados por la edad de los padres*" i "*Abortos clasificados por la edad de los padres*", les dades presentades i analitzades per legitimitat són distribuïdes en dues úniques rúbriques: legítim i il·legítims. A efectes estadístics sota l'epígraf "il·legítims" es comprenen no solament els nascuts que ho siguin segons la llei, sinó també els expòsits. És a dir, el terme "il·legítims" es refereix, en la publicació, al conjunt dels il·legítims més els expòsits.

Per altra banda, a l'hora de treballar amb dades sobre legitimitat, cal tenir en compte un possible efecte distorsionant: com més enrere anem en el temps, la il·legitimitat s'accentuarà molt més a les capitals que a la resta de municipis, essent possible que sigui en les urbs on s'inscriguin i figurin alguns il·legítims i expòsits nascuts o concebuts en les localitats rurals o de menor entitat poblacional⁴⁰⁰. Aquest aspecte és fàcilment entenedor, doncs és a les ciutats a on resulta més fàcil l'ocultació i la preservació de l'anonimat en la maternitat i és també a on es concentren les cases d'expòsits o borderies.

En l'anàlisi de les dades presentades en el MNP sobre la filiació dels nats s'haurà de valorar la incidència que sobre la veracitat d'aquelles declaracions hagin pogut tenir

³⁹⁹ Dirección General del Instituto Geográfico y Estadístico, 1901: IX-XXII.

⁴⁰⁰ Dirección General del Instituto Geográfico y Estadístico, 1910: XVIII.

algunes implicacions derivades de la pròpia llei que regula la filiació en sí mateixa, la seva conjunció amb el context històric i social del moment de referència. Pensem que les repercussions legals derivades de la filiació són importants per la seva incidència favorable o desfavorable en diferents ordres de la vida de les persones. Així, per exemple, només podran reclamar la dot matrimonial les filles legítimes; únicament gaudiran de drets successoris els descendents legítimes i els legítims i, així mateix, el dret canònic tan sols permetrà el sacerdoci episcopal als nascuts de legítim matrimoni (Concili de Trento, cap. 1, sessió VII de reforma). Per contra, aquells qui hagin estat simplement reconeguts només podran optar al cognom del/s seu/s ascendents, a rebre aliments d'aquests i a percebre la porció hereditària establerta en el Cc (art. 134 del Cc); mentre que els nats de relacions il·legítimes seran orfes de qualsevol de les prerrogatives favorables atorgades jurídicament per raó de les relacions paterna o materna filials legítimes.

En la perspectiva històrica dels paràmetres que han conformat les regles morals i de convivència social de la societat seran com més enrere anem en el temps, els nens nascuts fora del matrimoni, endemés de les discriminacions jurídiques negatives, en ser etiquetats pejorativament com a il·legítimes, patiran les conseqüències de l'estigma social. Així doncs, no serà pas anòmala la falsia en la declaració registral de la filiació il·legítima o natural, la seva ocultació i la pràctica de l'abandonament infantil. Per contra, amb el pas dels anys la rellevància jurídica d'il·legitimitat d'aquells nens minvarà i llur acceptació social s'anirà incrementant.

Segons la LPMC aprovada per les Corts el 18 de juny de 1870, "*El matrimonio que no se celebre con arreglo a las disposiciones de esta ley [el civil], no producirá efectos civiles con respecto a las personas y bienes de los cónyuges y de sus descendientes*" (art. 2)⁴⁰¹. Entre els efectes no reconeguts a les unions canòniques, o en altra forma que no sigui la civil, cal destacar la condició de filiació legítima dels seus descendents, els quals seran considerats i registrats oficialment, a efecte civil però no socialment, com a il·legítimes. No obstant, alguns jutges no interpretaren el precepte en aquests termes i, per tant, no acceptaren la qualificació de fills naturals per al infants haguts de matrimoni celebrat exclusivament en la forma canònica pel simple fet de no produir efectes civils. Deb fet, basant-se en l'article 21 de la Constitució de 1869, pel que "*La Nación española se obliga a mantener el culto y los ministros de la Religión Católica*", consideraven que la il·legitimitat dels fills no podia ser deduïble tan sols de la carència d'efectes civils de la unió canònica dels seus pares. En conseqüència, les practiques registrals entorn a l'enregistrament de la condició de filiació d'aquells nens,

⁴⁰¹ *Gaceta de Madrid*, núm. 172 de 21 de maig de 1870, p. 1

implicaven l'assignació de qualificatius diametralment oposats en funció del punt de vista que al respecte tingués l'encarregat del Rc, de tal manera que els nats d'enllaços verificats simplement *in facie Ecclesiae* podien ser qualificats indistintament tant com a legítims o com a naturals.

El criteri de la imputació de la condició d'il·legitimitat natural per als fills provinents de connubis religiosos va ser confirmat i portat a l'extrem per la *Dirección general de los Registros civil i de la propiedad y del Notariado* en la Reial ordre d'11 de gener de 1872. Es declarava que els fills dels matrimonis religiosos només podien ser inscrits en el Rc com a fills naturals en tant els seus pares no acreditessin haver celebrat l'enllaç civil. La *Dirección general de los Registros civil y de la propiedad y del Notariado* entenia que la llei de matrimoni civil només reconeixia com a legítims els fills de matrimoni celebrat d'acord amb les prescripcions que aquesta determinava, per tant, "*Considerando que la referida ley de matrimonio civil sólo reconoce como legítimos los hijos habidos de matrimonio que se celebró con arreglo a las prescripciones que la misma determina (...) se ha servido resolver que los hijos habidos de matrimonio solamente canónico deben inscribirse en el Registro bajo la denominación de hijos naturales*"⁴⁰².

Amb el pronunciament oficial es va produir un important increment de la indignació i del malestar general de la població "*ya que tenían por legítimo lo que aprueba y santifica la Iglesia (...). La ley pugnaba con las costumbres españolas, pues la casi totalidad de los españoles, a pesar de la libertad de cultos, eran católicos. Se producía así un desacuerdo entre la opinión pública, inspirada por la fe religiosa, y los preceptos y declaraciones de la ley sobre el matrimonio civil. Desacuerdo que inquietaba las conciencias y estimulaba a la inobservancia de la misma ley con grande perjuicio de las familias*" (Martí Gilabert, 2000:135 i 138). Com es farà esment més endavant en ocasió de les implicacions generals del sistema matrimonial en les estadístiques del MNP (veure apartat III.3.1: "Efectes del sistema matrimonial i de les lleis ..."), la conseqüència de l'establiment d'un criteri legal tan oposat al sentiment religiós de la majoria de la població, no serà únicament la manca de celebració de núpcies civils, i de la corresponent manca d'anotació en el Rc dels matrimonis efectuats exclusivament en forma canònica; sinó també el subregistre dels fills haguts dels mateixos i la invalidació comparativa de la variable legitimitat, respecte a èpoques passades i futures, si no es té en compte el canvi esdevingut en el col·lectiu que inclou aquella condició de filiació entre l'any 1870 i el 1875, doncs la filiació il·legítima es farà extensiva als nadons fruit dels matrimonis exclusivament canònics. Així, els

⁴⁰² *Gaceta de Madrid*, núm. 13 de 13 de gener de 1872, p. 126-127

casaments pel ritus catòlic i els baptismes continuaran sent registrats per l'Església i constaran en el Registres parroquials com a unió vàlida i legítima en sí mateixa i pel que fa als seus descendents, per bé que, pel moment, estaran freturosos d'efectes legals i del caràcter legítim de la prole.

La pertorbació social resultant de la conjugació de l'extremat rigor de les disposicions legals i de l'abast assolit per la pràctica social imperant de matrimoni exclusivament canònic en incompliment la Llei de matrimoni civil obligatori, motivarà el Decret de 22 de gener de 1875. En el Decret es pretén corregir la condició de filiació il·legítima dels fills haguts d'unions únicament religioses, imposada el 1870 i confirmada per l'Ordre de gener de 1872. En el Decret del *Ministerio-Regencia* (presidit per Antonio Cánovas del Castillo), a proposta del de *Gracia y Justicia* (amb Francisco de Cárdenas com a Ministre), s'argüeixen les "*continuas perturbaciones en la familia y en la sociedad*" que la reial ordre de l'any 1872 havia suscitat, de tal manera que "*El Gobierno no puede permanecer indiferente ante ellas (...) no puede menos que anticipar una resolución que ponga en armonía el Estado legal de los hijos de matrimonio cristiano con el que les reconoce indisputablemente la conciencia pública (...) y para reparar de un modo equitativo la ofensiva condición que hoy se atribuye en el orden actual a los hijos procedentes de tales matrimonios cuando los padres no cumplen con las recientes formalidades del Registro civil, es indispensable establecer medios, sencillos, breves y expeditivos, en cuya virtud puedan estos hijos recuperar una legitimidad que hoy les niega la ley, por más que la sociedad española no haya dejado nunca de reconocerla*"⁴⁰³. Des d'aleshores, els nounats procedents de matrimonis exclusivament canònics deixaran de ser inscrits en el Registre civil com a fills naturals, passant a ser-ho com a fills legítims, sempre que es fes constar legalment el matrimoni dels seus pares en el Rc amb la presentació de la corresponent partida eclesiàstica. Es disposa també la rectificació de la legitimitat dels seients corresponents als naixements anteriors al Decret de 1875. Per a procedir a l'esmena de la condició de legitimitat calia efectuar la sol·licitud competent en el termini d'un any a instància de part, mitjançant la presentació de la fe de baptisme del fill inscrit com a natural en el Rc.

Com ja s'ha dit, la resistència a la llei de matrimoni civil obligatori i la consegüent anotació de la mainada producte d'unions canòniques com a fills naturals va originar el subregistre, tant de matrimonis com de naixements, en el Rc. Per tal de solventar la manca d'inscripció dels naixements, en el decret es disposarà que els nascuts de matrimonis canònics amb posterioritat a la data en què va entrar en vigor aquella llei, que no haguessin estat inscrits en el Rc, ho siguin com a legítims en exhibir la partida

⁴⁰³ *Gaceta de Madrid*, núm. 23 de 23 de gener de 1875, p. 188.

de matrimoni dels pares junt amb la de baptisme de l'infant. Per tal d'incentivar l'acció registral, els pares i demés persones obligades per la Llei provisional del Rc a promoure la inscripció quedaven lliures de tota responsabilitat pecuniària i punitiva si l'efectuaven en el termini d'un any.

La mesura serà completada amb les regles compreses en la instrucció de la *Dirección general de los Registros civil y de la propiedad y del Notariado* de 30 de gener de 1875⁴⁰⁴, dirigida a facilitar el compliment del decret del dia 22, i amb el decret de 9 de febrer de reconeixement d'efectes civils als matrimonis canònics celebrats des de l'any 1870⁴⁰⁵. Amb aquest conjunt de mesures se'ns fa palès el reconeixement i l'acceptació governamental de la greu situació d'incompliment massiu de la llei de matrimoni civil obligatori, dels problemes i de l'elevat grau d'omissió registral que aquella comportava.

De la mateixa manera que succeirà en el cas dels matrimonis, la recollida als efectes estadístics de les inscripcions practicades en aquest període en el Rc es realitzarà anys més tard, de tal forma que les dades subministrades pels encarregats del registre públic al Servei d'estadística poden contenir errors en la condició de la filiació dels nounats. Sistemàticament o en funció del lloc i/o de la persona al front del registre, els naixements de matrimonis exclusivament canònics que havien estat inscrits com a naturals podien haver estat comptabilitzats com a tals, enlloc de com a fills legítims, a l'hora de facilitar les dades sol·licitades, anys més tard, per l'organisme estadístic, malgrat la rectificació efectuada en el seient corresponent. Endemés, els nats considerats legalment com a nascuts vius que, entre l'entrada en vigor de la llei de registre i matrimoni civils de 1870 (sobretot des del Decret de l'any 1872) i la Reial ordre de 1875, que haguessin mort sense haver estat inscrits en el seu dia en el Rc, per tal d'evitar la qualificació d'il·legítimitat, no podran ser recuperats estadísticament en el còmput dels naixements, si no és a partir de la confrontació d'aquell arxiu amb el parroquial. I donat el cas que haguessin estat inscrits com a naturals, hom dubta que un cop finats, els pares procedissin a rectificar les actes d'un registre percebut de segona línia respecte de l'eclesiàstic, que atorgava l'única credencial amb veritable validesa social.

En un altre ordre de coses, l'automatisme en la imputació de la condició de la filiació i la distinció tan radical legalment establerta entre els fills legítims i els il·legítims en les lleis i Codi civils, no garantirà una perfecta adequació entre la inscripció de la situació de filiació en el Rc i la veritable realitat existent, es practicaran

⁴⁰⁴ *Gaceta de Madrid*, núm. 31 de 31 de gener de 1875, p. 256.

⁴⁰⁵ *Gaceta de Madrid*, núm. 41 de 10 de febrer de 1875, p. 363-364.

inscripcions de naixement amb filiacions falses propiciades per la pròpia regulació legal en aquesta matèria, per la mala fe, per la ignorància del declarant o per negligència i manca de cura dels funcionaris encarregats del Registre. Certament, en alguns casos, la condició de filiació dels nats no es corresponia de cap manera amb la realitat, per vici de la pròpia llei, obligant al mal enregistrament d'aquella circumstància i sense alternativa possible. La regulació legal efectuada l'any 1870 i 1957 sobre la inscripció de fills de dones casades implicava que els nats havien de ser registrats sense excepció com a legítims, malgrat la mare fes declaració en contra. Els germans Cottureau (1959) mostren, a través de la jurisprudència existent al respecte, fins a quin extrem arribava el compliment d'aquesta disposició i, en conseqüència, en quina mesura pot haver desvirtuat les dades que acabaran sent presentades en el MNP. Heus aquí, a manera d'exemple, dues resolucions del Tribunal Suprem dignes d'esment. La primera fou dictada el 28 d'octubre de 1915, per aquesta, "*Consultado acerca de cómo debe practicarse inscripción de nacimiento de una niña hija de mujer casada, cuyo marido se encuentra ausente en América hace muchos años, la que declara que el nacido es ilegítimo, se resuelve: Que sin perjuicio de lo que en su día puedan resolver los Tribunales, sobre la verdadera filiación de la recién nacida, la inscripción no puede contener la declaración hecha por la madre, y ha de hacerse notar en el acta la cualidad de legítima*". A l'abril de l'any 1942, vista la consulta aixecada per a la inscripció del fill d'una dona amb el marit presoner des de l'any 1939, es resol també que "*sin perjuicio de lo que puedan en su día resolver los Tribunales sobre la filiación del hijo, en la inscripción del mismo ha de hacerse constar la cualidad de legítimo*" (p. 262 i 284). Si bé, la presumpció de la legitimitat dels fills haguts d'un matrimoni legal, no impedia que un cop practicada la inscripció es poguessin dur a terme les proves pertinents contra aquesta inscripció, la dilació en el temps del procediment a seguir implicava que, als efectes estadístics l'anotació en el Registre ja hagués estat computada en els termes de la seva redacció original.

En relació a la falsia o omissió en la inscripció de la maternitat natural, en el preàmbul de la pròpia llei de Registre civil aprovada el 1957 es denuncia la permissivitat que la legislació precedent afavoria al respecte, ja que si bé es possibilitava la investigació de la identitat de la mare, aquesta podia ser eludida en l'escriptura del naixement si així ho desitjava, sent inscrits sovint els fills naturals com de mare desconeguda. Endemés, s'apuntava: "*ignoraban muchas madres que sus hijos – inscritos, en práctica viciosa, por la simple declaración de terceros-, no constaran legalmente como tales hijos suyos, con las graves e injustas consecuencias que con ello traía*". No obstant, caldria valorar la freqüència i intensitat reals d'ambdues situacions per tal de discernir si aquestes declaracions responien a la constatació d'una pràctica

veritablement existent i prou important com per a emprendre una reforma correctora de l'estadística o bé es pretenia justificar la nova disposició substitutòria, aprovada el 1957, que comminava al registre de la filiació i identitat materna. De fet, el redactat era contradictori en sí mateix, ja que a continuació d'aquell paràgraf inicial s'afirmava que " *El nuevo texto, teniendo en cuenta que la mayor parte de las madres naturales desean que se inscriban en el Registro la filiación de la prole habida fuera del matrimonio*", i aquí ve el contrasentit " *y considerando además que, estadísticamente, las declaraciones de terceros, en virtud de las cuales se extiende la inscripción de nacimiento, son exactas en la generalidad de casos, da plenos efectos a la filiación de la maternidad en el Registro sin declaración de la madre, si bien reconociendo a la interesada una situación ventajosa contra las falsas atribuciones de filiación*" (preàmbul de la LRC de 1957).

III.2.2 VARIABLES I CREUAMENTS PRESENTATS A LA SECCIÓ DE NAIXEMENTS

III.2.2.1 L'ESTADÍSTICA DE "ALUMBRAMIENTOS"

El Moviment Natural de la Població proporciona informació pel total d'infantaments creuats per llur multiplicitat, és a dir, el nombre de nadons o fetus resultants de cada infantament. Aquesta informació és disponible de 1863 a 1974, llevat dels anys per als quals no hi ha publicacions del MNP. A partir de 1941, es coneix també el sexe dels infantats. En qualsevol cas, les dades d'infantaments estan disponibles per a tots els nivells de desagregació territorial a excepció feta de la classificació per sexe, que no existeix a escala municipal.

Cal recordar que els parts recollits al MNP de 1900 es refereixen als infantaments amb algun dels nascuts vius, i els publicats *al Movimiento de la población de España en el decenio de 1861 a 1870* procedeixen del buidatge dels llibres parroquials i de l'esbrinament efectuat per l'administració civil sobre el nombre de nascuts morts i de nascuts vius i morts abans del baptisme. En la resta d'anys el parts comprenen els nascuts vius i els avortaments (veure títol III.2.1: Infantaments).

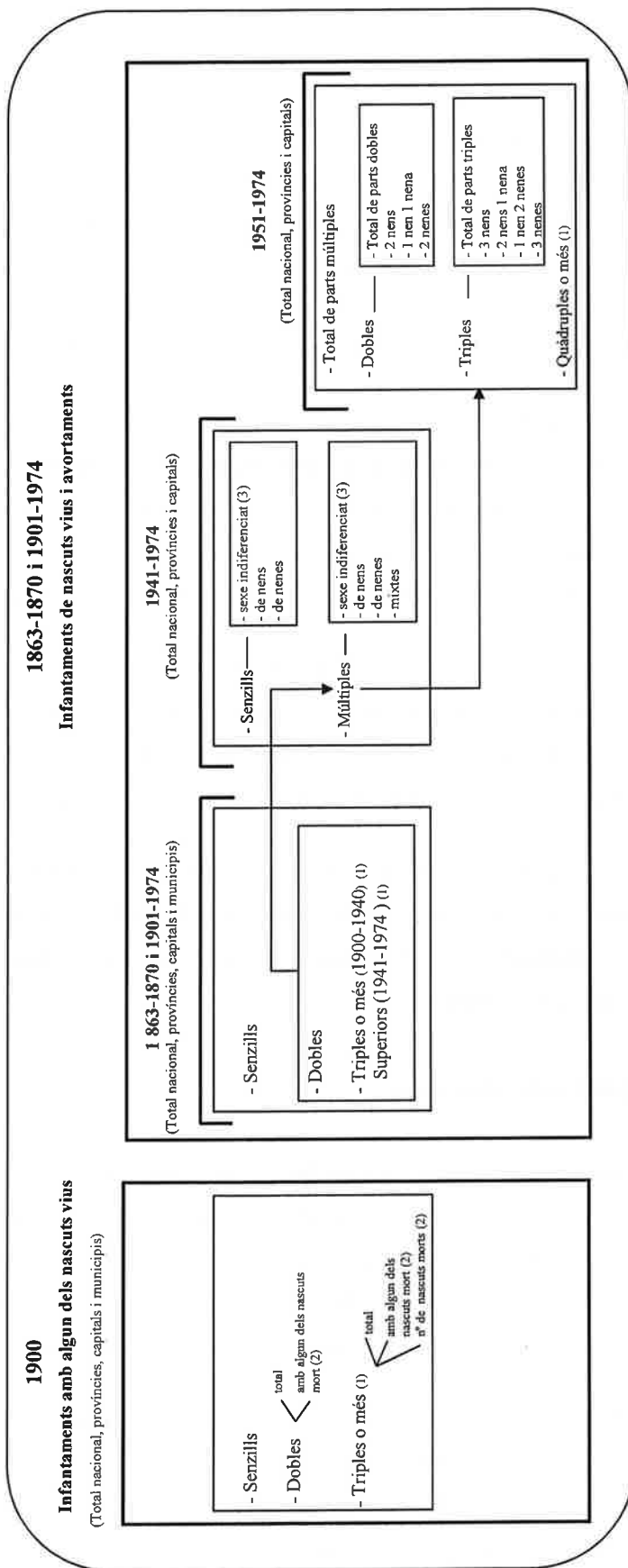
Multiplicitat dels infantaments per sexes reunits i per sexe

Com es pot observar a l'esquema 7 la classificació dels parts per la seva multiplicitat es manté de forma homogènia i regular per a totes les escales territorials des de l'any 1863 a 1870 i de 1900 a 1974, essent definida en els mateixos termes durant tot el període (senzills, dobles, triples o més).

L'any 1941 s'introdueix, per primera vegada, la classificació combinada dels parts per la seva multiplicitat i pel sexe dels infantats a escala estatal, provincial i per capitals de província. Aquest creuament es mantindrà fins a l'any 1974 sense canvis. Ara bé, la distinció del sexe és vaga: per al conjunt de parts múltiples només es detalla el sexe per categories genèriques que no permeten calcular el total de nens i nenes haguts en parts dobles, triples i superiors (veure esquema 7).

Al MNP de 1951 s'introdueix la classificació dels parts múltiples desagregats en les seves categories (dobles, triples i quàdruples o més) per relació recíproca de sexes. Com s'indica a l'esquema 7, aquesta combinació es mantindrà fins a l'any 1974 per a totes les escales territorials considerades, llevat de la municipal. Es tracta d'un aspecte de la natalitat no estudiat fins a 1951, en dissonància amb el que ja feien les estadístiques internacionals.

Esquema 7. La classificació dels parts per multiplicitat en el MNP, 1863-1974

Font: Elaboració pròpia a partir de les publicacions del *Movimiento Natural de la Población*.

(1) S'indica en nota a peu de taula el nombre de casos d'infantaments quàdruples, quintuples, i més. De 1941 a 1950, inclosos, també se n'indica el sexe.

(2) A nivell municipal no es publica cap taula específica per a aquesta informació, és indicada en nota a peu de la taula numèrica on consta la classificació dels parts per multiplicitat.

(3) La categoria "sexe indiferenciat" només es publica de 1961 a 1964.

III.2.2.2 L'ESTADÍSTICA DE NAIXEMENTS

En aquest apartat s'analitza el contingut de l'estadística dels nascuts vius. A efectes pràctics, equiparem els 'batejats' amb els 'nascuts vius' (sobrevivents a les primeres 24 hores de vida) en el comentari dels continguts, però els tractem diferenciadament en les taules que informen de les variables i creuaments presents al MNP. L'equiparació d'ambdós conceptes es justifica pel fet que, en temps pretèrits, els nadons en general, i sobretot els nascuts en condicions precàries de salut, eren batejats en les hores o dies immediats al naixement (Pérez Moreda., 1980; Torrents, 1993)

En línies generals, és molt poca la informació i variables associades als nascuts vius en tots els moviments naturals, es redueixen a dues durant gran part del període: sexe i legitimitat. I si bé són presentades per a tots els àmbits territorials, la insuficiència de creuaments només es veurà esmenada a escala estatal a partir de l'any 1922, amb la introducció de la classificació combinada dels naixements per edat dels pares.

Com és habitual en aquesta font, els municipis es caracteritzen per la poca informació de la que són objecte, amb una important reducció a partir de l'any 1941, després de 7 anys d'absència total de dades locals (1934-1940), en contrast amb la detallada pel total nacional, seguida de la provincial i de les respectives capitals.

Cal destacar també la forma irregular en què es presenten les dades, tant en el decurs del temps com en el format de la informació publicada. Així, per exemple, la classificació per legitimitat i sexe desapareix, reapareix després amb un format diferent i recupera l'original posteriorment.

Nascuts vius per legitimitat i sexe

La classificació dels nascuts vius per legitimitat i sexe es publica des de l'any 1860 a 1974 (amb els buits dels períodes 1871-1877 i 1883-1899) per a totes les desagregacions territorials, llevat dels municipis, per als quals la sèrie s'inicia el 1900 i acaba al MNP de 1930. Les dades dels anys 1878 a 1882 són publicades per sexes reunits a l'*Anuario Estadístico de España* (1888) (veure taules 17 a 21).

Com mostren les taules 17 a 21 la informació relativa a la legitimitat dels naixements presenta discontinuïtats en el temps i en la forma de la seva publicació, a més dels canvis introduïts en les categories que conformen la pròpia variable (veure títol III.2.1: Legitimitat). Cronològicament, és present com a classificació expressa del pla de tabulacions per als períodes 1860-1870, 1900-1930 i 1951-1974 per al total nacional,

per a les províncies i per a les seves capitals. Però cal anar amb compte perquè les dades dels MNP de 1867 a 1870 fan referència al conjunt dels "Nacimientos" formats pels baptismes i els avortaments plegats. Les dades per als anys 1858 i 1859 es poden calcular a partir de les facilitades en les taules provincials i per capitals, titulades "Diferencias en número absoluto de los bautizados legítimos, en 1861, con los de 1860, 1859 y 1858"⁴⁰⁶ i "Diferencias en número absoluto de los bautizados ilegítimos, en 1861, con los de 1860, 1859 y 1858"⁴⁰⁷. Així, per exemple, tenint el nombre de batejats legítims de 1861 i la xifra de la diferència entre els batejats legítims de 1858 i de 1861, podem obtenir el nombre de baptismes legítims de 1858 a partir d'una simple resta⁴⁰⁸.

Tot i això, la publicació de la sèrie de taules estadístiques de la classificació dels nascuts vius per legitimitat i sexe queda interrompuda entre 1931 i 1940, anys en els que no es proporciona aquesta informació. I com ja s'ha explicat en la descripció de la variable (veure títol III.2.1: Legitimitat), fins a l'any 1931 els nascuts vius es classifiquen segons siguin "legítims", "il·legítims" o "expòsits" (conjunt dels expòsits legítims i il·legítims). El sumatori d'aquestes tres categories dona el total de nascuts vius. A partir de l'any 1941, però, dels expòsits es coneix la condició de la seva filiació, de tal manera que ja poden ser tabulats atenent al que realment significa el vocable, que predicarà sobre la circumstància d'abandonament o donació del nadó i, per tant, deixarà de constituir una rúbrica classificatòria més de la legitimitat. Així, a partir d'aquest moment els nascuts vius s'obtenen exclusivament del sumatori de les dues categories de legitimitat, a saber, legítims i il·legítims, dins dels quals ja s'han inclòs els de naturalesa expòsita.

De tota manera, el Moviment Natural de la Població segueix publicant de 1941 a 1974 dades sobre el total d'expòsits, ara en columna a banda, però sense detallar-ne la legitimitat. El fet de no disposar de la condició de legitimitat dels expòsits de 1900 a 1974 dificulta qualsevol estudi interessat en examinar l'evolució històrica dels naixements per legitimitat.

Per altra banda, de 1941 a 1950, no es té informació directa dels nascuts vius legítims per sexe. Aquestes dades s'hauran d'estimar a partir dels nascuts vius totals per sexe menys el total d'il·legítims per sexe, pels quals sí que es disposa d'informació (recordem que en aquests anys els expòsits ja estan comptabilitzats entre els nascuts

⁴⁰⁶ Junta General de estadística del Reino, 1863: 39 i 49

⁴⁰⁷ Junta General de estadística del Reino, 1863: 40 i 50

⁴⁰⁸ [Baptismes legítims 1861] - [Diferència entre els baptismes legítims de 1861 respecte dels de 1858] = Baptismes legítims de 1858.

vius legítims i il·legítims i que, per tant, no s'han d'incloure en els càlculs). A partir de 1951 es tornen a publicar dades sobre els nascuts vius legítims.

Nascuts vius legítims per residència paterna i sexe

Com es pot observar a les taules 19 a 21, la residència paterna com a criteri d'agregació de les dades dels nascuts vius legítims és present només per al període 1951-1974. La incorporació d'aquesta classificació a escala estatal, provincial i per capitals representa un avenç important en sintonia amb el criteri de classificació dels esdeveniments vitals pel lloc de residència dels afectats que s'utilitza a partir de l'any 1975. El fet de conèixer la residència paterna dels nascuts permet disposar d'una referència geogràfica dels esdeveniments més propera a la seva autèntica dimensió territorial, en eliminar o solventar, parcialment, els biaixos ocorreguts a l'hora de registrar els naixements en funció del lloc d'ocurrència (veure títol III.1.1)⁴⁰⁹. El mateix passa amb la classificació de les defuncions per lloc de residència del difunt, com veurem més endavant.

La forma en què han estat establertes les categories territorials contemplades en la residència, no permet fer un veritable estudi dels nascuts vius legítims pel lloc on residiran habitualment (en aquest cas la residència paterna), sinó tan sols una aproximació parcial en no detallar-ne específicament la localitat d'origen. Vegem-ne els termes de la classificació:

- Escala territorial de referència: Província.

Nombre d'inscripcions legals a la província de naixements amb

Residència paterna { - a la província
- en una altra província
- a l'estranger

- Escala territorial de referència: capital provincial

Nombre d'inscripcions legals a la capital provincial de naixements amb

Residència paterna { - a la capital
- en un altre municipi de la província
- en una altra província
- a l'estranger

⁴⁰⁹ Pel que fa als naixements, legalment aquesta situació quedarà esmenada amb la Llei 4/10-gener-1991, que permet la seva inscripció en el Registre civil de la població de residència dels pares quan l'esdeveniment s'hagi produït en una altra localitat.

Nascuts vius per edat del pares i per legitimitat

El 1922 figura, per primer cop, la classificació dels nascuts vius per l'edat combinada dels pares i atenent a la legitimitat dels nounats, si bé en els anys de la segona República, aquesta classificació farà referència a tot el col·lectiu dels nascuts vius sense distinció de la seva condició de filiació en ser decretada la seva omisió en el Rc, tal i com s'ha exposat amb anterioritat. Aquesta tabulació és de vital importància perquè, completada amb els quadres numèrics del cens de dones casades i vídues segons el nombre dels fills tinguts, donen l'estadística de fecunditat que no es podia obtenir amb els MNP anteriors.

Com es pot veure a la taula 21 i a l'esquema presentat a continuació, aquell creuament només fou publicat pel total nacional i amb certa irregularitat en el grau de detall de la informació continguda en les taules matriu en què són facilitades les dades de l'any 1922 a 1974. Vegem-ho:

MNP 1922-1931	{	- NASCUTS VIUS X edat mare
		- " LEGÍTIMS X edat mare
		- " " X edat pare
		- " " X edat mare X edat pare
		- " CONJUNT D'IL·LEGÍTIMS i EXPÒSITS X edat mare

MNP 1932-1940	{	- NASCUTS VIUS X edat mare
		- " X edat pare
		- " X edat mare X edat pare

MNP 1941-1974	{	- NASCUTS VIUS X edat mare
		- " LEGÍTIMS X edat mare
		- " " X edat pare
		- " " X edat mare X edat pare
		- " IL·LEGÍTIMS X edat mare

Els naixements segons l'edat dels pares i la legitimitat permeten la construcció de taxes específiques de fecunditat per als homes i les dones, així com de taxes de fecunditat legítima per edat. Però s'observa una important reducció de la informació pel període comprès entre l'any 1932 i 1940, amb l'eliminació de la variable legitimitat en els creuaments. I, malgrat que els grups d'edats contemplats mantenen

la mateixa distribució des de l'any 1922⁴¹⁰ i les tabulacions entre 1922-1931 i 1941-1974 són aparentment idèntiques, hem de recordar que en el darrer interval temporal, a diferència del primer, els expòsits sempre consten distribuïts entre els nascuts vius legítims i il·legítims (veure títol III.2.1: Legitimitat). En definitiva, la forma irregular de presentar les dades per la manca d'informació segons legitimitat i el canvi de criteri en la desagregació d'aquesta variable dificulten l'elaboració de sèries històriques consistents.

III.2.2.3 L'ESTADÍSTICA D'AVORTAMENTS

Com en el cas dels naixements, i per idèntiques raons a les expressades allí, en la descripció de les diferents classificacions dels avortaments iniciades l'any 1861 s'assimilaren els nascuts morts i els nascuts vius i morts abans de ser batejats als termes legalment establerts amb la Llei fundacional del Registre civil (1870) i la promulgació del Codi civil (1889) sobre les categories que conformen els avortaments (veure títol III.2.1: "Definició conceptual dels termes emprats...").

De la secció de naixements, l'estadística d'avortaments es caracteritza per la gran escassetat d'informació associada, o complementària, i per la manca de desagregació de les categories que conformen l'avortament (nascuts morts, morts en néixer i nascuts vius i morts abans de les primeres 24 hores de vida) en un interval temporal molt ampli, que abraça el període 1900-1929. De tota la Secció de naixements, és l'estadística que presenta majors discontinuïtats i irregularitats, tant pel que fa a la informació tabulada com pel que fa a les categories de les variables contemplades. I si bé les classificacions, a excepció dels avortaments per edat dels pares des de l'any 1922, són publicades per a totes les escales territorials, llevat dels municipis, aquestes es redueixen a dues: la legitimitat i la viabilitat. És molt poca, doncs, la informació recollida sobre els avortaments a les estadístiques del moviment natural anteriors a l'any 1975.

Avortaments per legitimitat i sexe

La sèrie s'inicia per sexes reunits a escala estatal, provincial i per capitals provincials a l'*Anuario Estadístico de España* (1888) per al període 1878-1882 i no es reprèn fins al MNP de l'any 1900 amb la distinció del sexe i per a totes les escales territorials, quedant definitivament fora del pla de tabulacions a partir de l'estadística de 1931 (veure taules 18 a 21).

⁴¹⁰ Els grups d'edats dels pares són: 20-24, 25-29, 30-34, 35-39, 40-44, 45-49, 50 i més anys d'edat i un primer grup obert per als homes menors de 20 anys, que en el cas de les dones es desglossa en el de menys de 15 anys d'edat i en el grup de 15 a 19 anys.

Aquesta manca d'informació va acompanyada, com en el cas de l'estadística de naixements, de la distinta desagregació en categories de la variable "legitimitat", recordem que fins a l'any 1900 la conformen els epígrafs "legítims" i "il·legítims", als que s'afegiran els "expòsits" a partir d'aquell any (veure títol III.2.1: Legitimitat).

Avortaments per sexe i avortaments per viabilitat i sexe

Com es pot observar a les taules 17 a 21, si bé disposem del conjunt d'avortaments per sexe de l'any 1863 a 1870 i del MNP de 1900 al de 1940 (pels períodes 1878-1882 i de 1941 a 1974 es pot construir la sèrie a partir de la totalització dels avortaments desglossats per legitimitat en el primer cas, i per viabilitat en el segon) per a tots els àmbits territorials (llevat del municipal que inicia la sèrie l'any 1900 de forma continua fins arribar al 1974, llevat dels anys 1918 i de 1934 a 1940), la classificació dels avortaments amb la distinció dels grups que l'integren (nascuts morts, morts en néixer i nascuts vius i morts abans de les primeres vint-i-quatre hores de vida) només és publicada entre els anys 1861 i 1866 i a partir de l'estadística de l'any 1930 per al total nacional, per a les províncies i les respectives capitals (la sèrie de les capitals comença el 1862). Però a les publicacions corresponents als anys 1861, 1862, 1930 i 1931 la viabilitat només és detallada per sexes reunits, mentre que ho serà amb distinció del sexe de 1863 a 1866 i des de l'any 1932. Un aspecte curiós és la presència a nivell municipal del creuament dels avortaments per la seva viabilitat i sexe per dos únics anys: el 1932 i el 1933.

A les estadístiques del segle XIX els avortaments es divideixen en dos grups, els nascuts morts i els nascuts vius i morts abans del baptisme, dins dels quals es comptabilitzen els morts en néixer. A partir del MNP de l'any 1930, en els avortaments ja es distingeixen tres grups: els nascuts morts, els morts en néixer i els nascuts vius i morts abans de les primeres vint-i-quatre hores de vida (veure quadres en annex).

Aquesta tardana subdivisió, fins a l'any 1930, dels efectius que conformen els avortaments impossibilitarà l'establiment de sèries contínues de naixements i de defuncions segons el concepte medicobiològic de nascut viu, que és l'utilitzat en demografia; la qual cosa tindrà repercussions en l'anàlisi de la veritable extensió dels fenòmens de la natalitat i de la mortalitat en no ajustar-se les taxes calculables a la realitat del fenomen, com ja s'ha indicat en la definició de "nascut viu" i es veurà més endavant en la de "defunció".

Avortaments per edat dels pares

L'any 1922 es publica per primer cop, i exclusivament pel total nacional, els avortaments per edat de la mare. Aquesta classificació és fonamental, ja que permet estimar taxes específiques inviàbles fins aleshores. Ara bé, la informació es presenta en taules matriu que, per alguns períodes, combina l'edat dels pares i/o la legitimitat, la qual cosa es pot veure a la taula 21 i s'ha resumit en l'esquema següent:

MNP 1922-1931	{	- AVORTAMENTS X edat mare
		- " LEGÍTIMS X edat mare
		- " " X edat pare
		- " " X edat mare X edat pare
		- " CONJUNT D'IL·LEGÍTIMS i EXPÒSITS X edat mare

MNP 1932-1933	{	- AVORTAMENTS X edat mare
		- " X edat pare
		- " X edat mare X edat pare

MNP 1941-1974	- AVORTAMENTS X edat mare
---------------	---------------------------

És evident la reducció de la informació, agreujada pel buit de dades per al període 1934-1940. A les estadístiques dels anys 1932 i 1933 desapareix la combinació de l'edat dels pares amb la legitimitat, quedant reduïda la classificació a l'edat dels progenitors, per passar a registrar únicament els avortaments per edat de la mare a partir de l'any 1941. Com en el cas dels naixements, un pla de tabulació molt ambiciós va quedar reduït a la mínima expressió.